สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

๑

สถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. ๒๕๒๕

สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ :
ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

สถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. 2525

คำนำ

เนื่องในวาระที่กรุงรัตนโกสินทร์ได้สถาปนามาครบ 200 ปี ใน พ.ศ.2525 นั้น สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษย์ศาสตร์ วารสาร-ธรรมศาสตร์ ได้จัดโครงการสัมมนา สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย อันเป็นโครงการทางวิชาการ เพื่อร่วมการเฉลิมฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ในโอกาสสำคัญนี้ด้วย

การสัมมนา จัดเป็นรายการประจำเดือนต่าง ๆ นับแต่เดือนกุมภาพันธ์ 2525 สิ้นสุดรายการในเดือนเดียวกัน ปี พ.ศ.2526 การสัมมนาแต่ละครั้งผู้เสนอบทความ ได้เขียนบทความในเรื่องนั้น ๆ ให้ทางสถาบันไทยคดีศึกษาจัดพิมพ์เผยแพร่ ซึ่งปรากฏว่าได้รับความสนใจจากนักวิชาการจำนวนมาก เอกสารบางส่วนหมดถึงกับต้องจัดทำขึ้นใหม่

เพื่อเป็นการเก็บรักษาบทความที่เสนอในการจัดสัมมนาครั้งนี้ ไว้ทั้งหมด ทางสถาบันฯ จึงให้เข้าเล่มบทความทั้งหมดเป็น 3 ชุดด้วยกัน แต่ละชุดแยกเป็นเล่ม ซึ่งประกอบไปด้วยเอกสารต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

เล่มที่ 1

- การสร้างบ้านแปลงเมืองรัตนโกสินทร์ บุปผนาฏ สุวรรณมาศ
- การเกิดและการขยายเมืองกรุงเทพฯ กนก วงษ์ตระหง่าน
- การเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทภาคกลาง วิทยากร เชียงกูล
- วิวัฒนาการชนชั้นแรงงานไทย สมเกียรติ วันทะนะ
- การเปลี่ยนแปลงธุรกิจไทยในรอบ 25 ปี เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม
- การเลื่อนฐานะทางสังคมในเขตเมือง นิติ กสิโกศลและวราภรณ์ พันธุ์วงศ์กล่อม
- เศรษฐกิจและสังคมไทยในสมัยปลายอยุธยา สายชล วรรณรัตน์
- การค้าต่างประเทศกับลักษณะเศรษฐกิจไทย ในต้นรัตนโกสินทร์ วิไลลักษณ์ เมฆารัตน์
- การเพาะปลูกอ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลไทย ในคริสตศตวรรษที่ 19 ม.ล.วัลย์วิภา บุรษรัตนพันธุ์

เล่มที่ 2

- วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ นิธิ เอียวศรีวงศ์
- นวนิยายไทยในรอบทศวรรษ ตรีศิลป์ บุญขจร
- วิวัฒนาการอักษรไทย นันทนา ด่านวิวัฒน์
- ผ้าพื้นเมือง สุมาลย์ โทมัส
- ผู้เชี่ยวชาญด้านการผลิตไหมชาวญี่ปุ่นในสมัย ร.5 โทชิฮารุ โยชิกาว่า
- ความเปลี่ยนแปลงและความต่อเนื่องในศิลปะการแสดงหนังตะลุง ปริตตา เฉลิมเผ่า กออนันตกุล
- สังคมไทยกับจิตรกรรมฝาผนัง น. ณ ปากน้ำ
- ประวัติศาสตร์ศิลปหลัง พ.ศ.2475 พิริยะ ไกรฤกษ์และเผ่าทอง ทองเจือ

เล่มที่ 3

- ศาสนจักรกับอาณาจักร สมบูรณ์ สุขสำราญ
- บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน อนันต์ วิริยะพินิจ
- โปรเตสแตนท์ในรัตนโกสินทร์ แม้น พงศ์อุดม
- คาทอลิคกับสังคมไทยตั้งแต่สมัยพระนารายณ์จนถึงปัจจุบัน เสรี พงศ์พิศ
- นโยบายประสมประสานชาวมาเลย์มุสลิมในประเทศไทยสมัยรัตนโกสินทร์ สุรินทร์ พิศสุวรรณ
- จากอุดมการพระศรีอาริย์ถึงขบถผู้มีบุญภาคอีสาน สุนทรี อาสะไวย์
- การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ของสยาม นครินทร์ เมฆไตรรัตน์
- อุดมการชาตินิยมของผู้นำไทย อัจฉราพร กมุทพิสมัย

สถาบันไทยคดีศึกษาขอขอบคุณผู้ที่ได้ร่วมจัดสัมมนาดังกล่าวมาแต่ต้นจนสำเร็จลุล่วงด้วยดีไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

สถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สิงหาคม 2526

การสร้างบ้านแปลงเมืองรัตนโกสินทร์

กรุงเทพ : โครงสร้างเมืองทางด้านประโยชน์ใช้สอย ๒๓๒๕ - ๒๕๒๕

โดย

บุปผา ฏ สุวรรณมาศ

เอกสารวิชาการหมายเลข ๒๔

เพื่อประกอบการสัมมนา

สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

จัดโดย

สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

วารสารธรรมศาสตร์

๓ - ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

ราคา ๑๒ บาท

การสร้างบ้านแปลงเมืองรัตนโกสินทร์นี้ เริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ เมื่อรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนากรุงเทพเป็นนครหลวง โดยย้ายจากทางฝั่งธนบุรีมาด้านตรงข้าม

จากรายงานฉบับนี้ ผู้เขียนจะได้เสนอสภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ในระยะ ๒๐๐ ปี ที่ผ่านมาในหัวข้อที่ว่า "กรุงเทพ : โครงสร้างเมืองทางด้านประโยชน์การใช้สอยที่ดิน" (Bangkok : Urban Functional Structure) ตามช่วงระยะเวลาต่าง ๆ โดยจะชี้เน้นให้เห็นถึงสภาพบ้านเมือง บรรยากาศของนคร และสภาพความเป็นอยู่ของพลเมือง เท่าที่จะมีหลักฐานค้นคว้าได้ และสุดท้ายจะได้บรรยายถึงโครงสร้างการใช้ที่ดินกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน พร้อมทั้งจะได้แสดงอรรถาธิบายถึงทฤษฎีโครงสร้างนครกรุงเทพว่าอยู่ในรูปแบบของ Multiple Nuclei ด้วย

แต่เดิมกรุงเทพเป็นหมู่บ้านการประมงเล็ก ๆ อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา ประมาณ ๒๕ ก.ม. จากปากแม่น้ำ ในสมัยพระนารายณ์มหาราช ได้มีนักภูมิศาสตร์จากราชสำนักฝรั่งเศส ได้ทำแผนที่เส้นทางที่อยุธยา และได้กล่าวถึงเมืองบางกอกใน ค.ศ. ๑๖๘๖ (พ.ศ. ๒๒๒๙) ว่า "ป้อมปราการบนฝั่งแม่น้ำตอนปากอ่าวมี ๒ แห่ง คือ ป้อมตละแก้วและป้อมบางกอก เป็นเสมือนด่านหน้าของราชอาณาจักร เมื่อถึงบางกอก แม่น้ำนี้แยกออกเป็นสองสาขา สาขาทางตะวันออกไหลเชี่ยว ส่วนสาขาทางตะวันตกมีสันดอนขวางทางเรือไว้ และใช้เป็นที่พักจอดเรือได้อย่างเหมาะสม" ฉะนั้น กรุงเทพหรือบางกอกจึงเป็นแหล่งการค้ามาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว

<u>สภาพภูมิศาสตร์</u>

กรุงเทพตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มดินดอนสามเหลี่ยมแม่น้ำเจ้าพระยา มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่ม มีน้ำขังเฉอะแฉะ กรุงเทพมหานครอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณเมตรครึ่งเท่านั้น ซึ่งทำให้ปัญหาระบายน้ำเป็นปัญหาใหญ่มาก สภาพใต้พื้นดินไวต่อการสั่นสะเทือน เพราะว่าโครงสร้างใต้ดินของกรุงเทพประกอบด้วยชั้นของดินเหนียวและกรวดทรายหลายชั้น และดินเหนียวชั้นบนซึ่งหนุนโครงสร้างทางภายภาพของเมืองนั้นไวต่อการสั่นสะเทือน ซึ่งมีผลต่ออาคารก่อสร้างของกรุงเทพด้วย

นอกจากนี้ แต่เดิมกรุงเทพมหานครเต็มไปด้วยแม่น้ำ ลำคลอง คูน้ำมากมาย จนได้ชื่อว่าเป็นนครเวนิสตะวันออก แต่ต่อมาเพื่อเป็นการขยายถนนหนทาง ก็มีการถมคลองโดยใช้ท่อระบายน้ำขนาดเล็กกว่าลำคูเดิม ทำให้กรุงเทพมีระบบระบายน้ำที่เลวมาก รวมทั้งการที่กรุงเทพ

อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลเพียงเมตรครึ่ง ฉะนั้น เวลาฝนตกชุกจะทำให้เกิดน้ำท่วมขึ้นได้ เพราะน้ำฝนระบายลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาไม่ทัน รวมทั้งในตอนหน้าน้ำขึ้น ระดับน้ำในแม่น้ำถูกน้ำทะเลหนุน ก็ยิ่งจะทำให้น้ำท่วมเป็นปัญหามากขึ้น บางแห่งแม่น้ำลำคลองถูกรุกล้ำด้วยการปลูกสร้างบ้านเรือน และคลองบางแห่งก็ไม่มีการขุดลอก ทำให้ตื้นเขิน ก็ยิ่งทำให้น้ำท่วมเป็นปัญหาขึ้นอีก

การเติบโตของกรุงเทพในระยะ ๒๐๐ ปีที่ผ่านมานี้ เราอาจจะจัดโครงสร้างทางด้านประโยชน์ใช้สอยได้ดังต่อไปนี้

ระยะแรก Capital and Fortified City (2325-2352) - (ร.ศ. ๑ - ร.ศ. ๒๘)
ระยะที่สอง Old City (2352-2394) - (ร.ศ. ๒๘ - ร.ศ. ๗๐)
ระยะที่สาม Commercial City (2394-2411) - (ร.ศ. ๗๐ - ร.ศ. ๘๗)
ระยะที่สี่ Pre-Industry City (2411-2489) - (ร.ศ. ๘๗ - ร.ศ. ๑๖๕)
ระยะปัจจุบัน Primate City (2489-.....) - (ร.ศ. ๑๖๕ -.....)

<u>ระยะแรก Capital and Fortified City</u> (2325-2352) เป็นระยะที่รัชกาลที่ ๑ โปรดให้ย้ายพระนครจากฝั่งธนบุรีมาทางด้านฝั่งตรงข้าม เนื่องจากกรุงธนบุรีมีแม่น้ำเจ้าพระยาผ่ากลาง มีลักษณะเป็นเมืองอกแตกไม่เหมาะสมทางด้านยุทธศาสตร์ ยากที่จะรักษาเมืองไว้ หากพม่ายกทัพมาประชิดเมือง พระราชวังเดิมตั้งอยู่ในที่ ๆ มีวัด ๒ วัดขนาบอยู่ ไม่สามารถจะขยายพระราชวังได้อีก อีกทั้งกรุงธนบุรีตั้งอยู่บนส่วนที่แม่น้ำถูกกัดเซาะ จึงโปรดให้ย้ายพระนครมาทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา

สถานที่เป็นพระราชวังหลวงนั้น เดิมเป็นที่อยู่ของชุมชนชาวจีน ซึ่งเป็นที่ดอน จึงโปรดให้พระยาราชเศรษฐีย้ายชุมชนจีนนี้ไปอยู่ที่สำเพ็งทางใต้ของพระราชวังประมาณ ๓ ก.ม.

เนื่องจากรัชกาลที่ ๑ ทรงมีภาระกิจ ทางด้านการป้องกันประเทศและภัยของกรุงเทพในขณะนั้นก็คือ ความคิดที่ว่า พม่าอาจจะยกทัพใหญ่ลงมาตีกรุงเทพก็อาจเป็นได้ ฉะนั้นในรัชกาลนี้โครงสร้างของเมืองกรุงเทพ จึงเน้นหนักในทางเสริมความแข็งแกร่งทางด้านการป้องกันพระนคร โปรดให้คลองหลอดเป็นคูเมืองชั้นใน และคลองบางลำภูและคลองโอ่งอ่างเป็นคูเมืองอีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า คลองรอบกรุง คลองมีความยาวประมาณ ๗.๒๐ ก.ม. และโปรดให้สร้างกำแพงเมืองสูง ๓.๖๐ เมตร และหนา ๒.๗๐ เมตร มีประตูเมืองเป็นระยะ ๆ ๑๖ ประตู พร้อมด้วยป้อม

อีก ๑๖ ป้อม ปัจจุบันคงเหลือแต่ป้อมพระกาฬ และป้อมพระสุเมรุเท่านั้น

การก่อสร้างพระราชวังหลวงและวัดพระแก้ว เสร็จสิ้นในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ และการก่อสร้างต่าง ๆในกรุงเทพระยะนี้ เป็นการเลียนแบบกรุงศรีอยุธยาทั้งสิ้น เพื่อรักษาขวัญและสร้างกำลังใจให้กับประชาชน อาจกล่าวได้ว่า กรุงเทพในสมัยเริ่มแรกตั้งเป็นเมืองหลวงนี้ มีอาณาเขตภายในคูเมืองและกำแพงเมืองเท่านั้น มีเนื้อที่ประมาณ ๒,๑๖๓ ไร่ นอกกำแพงเมืองเป็นที่เปลี่ยวเป็นป่า มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ด้วย

ระยะที่สอง Old City (2352-2394) เมืองเก่านี้เจริญเติบโตอยู่ในรัชสมัยของรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ ในระยะนี้กรุงเทพจัดเป็นเมืองการปกครองและเป็นระยะที่ฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณีและอารยธรรมเดิมที่สูญหายไปในคราวที่เสียกรุงแก่พม่า การค้าทำกันน้อยมาก ยกเว้นพวกคนจีน การอุตสาหกรรมยกเว้นหัตถกรรมยังไม่เป็นที่แพร่หลายเท่าไรนัก พระเจ้าแผ่นดินทรงให้ความสำคัญกับการสร้างวัดและการปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ เช่น วัดอรุณฯ วัดสุทัศน์ฯ วัดบวรฯ เป็นต้น ฉะนั้นในระยะนี้ กรุงเทพมหานครจึงมีสิ่งก่อสร้างสูง ๆ ของเจดีย์ วัด ประตูเมือง และป้อมปราการต่าง ๆ ตัดกับแนวขนานของลำคลอง แม่น้ำ และถนนหนทาง ซึ่งในขณะนั้นเป็นเพียงทางเดินแคบ ๆ เท่านั้น

อาณาบริเวณของกรุงเทพอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาทั้ง ๒ ฝั่ง มีความยาวทั้งหมดเพียง ๒.๕ ไมล์ มีความกว้าง ๑.๕ ไมล์ มีประชากรเพียง ๕๐,๐๐๐ คน (จากการประมาณของ Dr. John Crawfurd ซึ่งเป็นทูตจากผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดียมาเจริญพระราชไมตรีในปี พ.ศ. ๒๓๖๕)

จากหนังสือ Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Co-Chin-China ของ Dr. John Crawfurd ทำให้เราเห็นสภาพของกรุงเทพมหานครในขณะนี้ได้อย่างดี กล่าวคือ

ประชาชนอาศัยอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นส่วนใหญ่ และทางฝั่งขวานั้น มีผู้คนอาศัยอยู่เฉพาะเป็นแนวแคบ ๆ ตามลำน้ำ ด้านหลังของที่มีคนอยู่อาศัย เป็นส่วนผลไม้ที่อุดมสมบูรณ์ ไม่มีการปลูกข้าวใด ๆ ใกล้ ๆ ในบริเวณกรุงเทพเท่าที่ Dr. Crawfurd มองเห็น

บ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นเรือนแพอยู่ริมน้ำ และการคมนาคม ในขณะนั้นเป็นการคมนาคมทางน้ำทั้งสิ้น ริมแม่น้ำมีเรือสัญจรไปมาทุกรูปแบบ ถนนหนทางไม่มีเลย ยกเว้นทางเดินเท้าแคบ ๆ

คลองบางหลวงทางฝั่งธนบุรี เป็นแหล่งที่สำคัญที่นำ เกลือ ไม้สัก Sapan Wood มาสู่กรุงเทพ

แหล่งการค้าของกรุงเทพ นอกจากตลาดน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยา และลำคลองต่าง ๆ ซึ่งมีแม่ค้า พ่อค้านำสินค้ามาขายแล้ว ยังมีแหล่งการค้าที่ตลาดท้ายวัง และตลาดที่สำเพ็งซึ่งเป็นทางเดินทำด้วยอิฐ มีร้านค้าอยู่สองข้างทาง พ่อค้าเป็นชาวจีนเป็นส่วนใหญ่ขายพวกผ้าแพรจีน ผ้าแขก และผ้าจากเมืองอังกฤษ

ไม่ไกลจากตลาดที่สำเพ็งนี้มีโรงงานทำกระสุนปืนขนาดใหญ่ด้วย และบริเวณใกล้เคียงเป็นเขตคุกหลวง สำหรับขังพวกพม่าที่ถูกกวาดต้อนมากรุงเทพในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นี้

ระยะที่สาม Commercial City (2394-2411)

กรุงเทพมหานครเริ่มเติบโตเป็นเมืองการค้าในสมัยรัชกาลที่ ๔ ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากสนธิสัญญา Bowring ที่ทำกับอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๓๙๘ และสนธิสัญญากับนานาประเทศที่ตามมาที่หลัง

เมื่อเริ่มแรกสร้างพระนครศูนย์กลางของนครในตอนนั้นอยู่ที่พระบรมมหาราชวัง และมีบ้านเรือนของพวกขุนนางชั้นผู้ใหญ่และเจ้านายชั้นสูงรายล้อมพระราชวังอยู่ทั้ง ๒ ฝั่งน้ำ ขุนนางผู้น้อยและประชาชนธรรมดาจะตั้งบ้านเรือนห่างออกมาตามฐานะของตน แต่ต่อมาเนื่องจากประชาชนเพิ่มมากขึ้น รูปแบบโครงสร้างนครอันนี้ก็เปลี่ยนไป เนื่องจากบรรดาเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ออกมาสร้างที่อยู่อาศัยไกลจากพระราชวังออกมา ทำให้เมืองมีการขยายตัวเพิ่มขึ้น เมืองขยายออกไปนอกกำแพงเมืองตามฝั่งแม่น้ำและลำคลอง ดังนั้น จึงต้องมีการขุดคลองเป็นราชอาณาเขตใหม่ขึ้น ใน พ.ศ. ๒๓๙๔ มีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมใหม่อยู่ล้อมรอบคลองรอบกรุง ทำให้เนื้อที่เมืองกรุงเทพเพิ่มขึ้นเป็น ๓ เท่าของของเดิม คลองนี้ยาวราว ๑๒๐ เส้น และทุก ๆ ๓๐ เส้นมีป้อมปราการใหญ่อยู่โดด ๆ โดยไม่มีกำแพงเมืองมีทั้งหมด ๕ ป้อมด้วยกัน คือ ป้อมทำลายแรงปรปักษ์ ป้อมหักกำลังดัสกร ป้อมผลาญไพรีราบ ป้อมปราบศัตรูพ่าย ป้อมปิดปัจจนึกอริกเหี้ยมหาญ

สภาพบ้านเมืองของกรุงเทพในระยะนี้ จะเห็นได้จากหนังสือ The Kingdom and People of Siam Vol. 1 ของ Sir John Bowring ซึ่งเป็นราชทูตจากอังกฤษมาเจริญพระราชไมตรีใน พ.ศ. ๒๓๙๘ ดังนี้

พลเมือง Bowring เชื่อตามการคาดคะเนของบาดหลวง Pallegoix ว่า กรุงเทพมีประมาณ ๔๐๐,๐๐๐ คน และในกรุงสยามขณะนั้นมีทาสอยู่ด้วย ซึ่ง Bowring ประมาณว่าคิดเป็น ๑/๓ ของจำนวนพลเมืองทีเดียวพวกทาสนี้มี ๓ แบบด้วยกัน พวกแรกคือ พวกเชลยศึกที่ถูกกวาดต้อนมา และพระเจ้าแผ่นดินจะพระราชทานให้เป็นทาสแก่ผู้ใดก็ได้ พวกที่สอง พวกทาสที่ไถ่ตัวเป็นไทได้คือพวกที่เป็นหนี้สิน และใช้แรงงานแทนการเสียดอกเบี้ย และเมื่อมีเงินมาไถ่ถอนคืนก็จะพ้นจากสภาพการเป็นทาส ส่วนพวกที่สามคือพวกที่ไถ่ถอนคืนไม่ได้ ได้แก่พวกเด็ก ๆ ที่พ่อแม่ขายเป็นทาส โดยเซ็นสัญญาซื้อขาย อย่างไรก็ตามสภาพของทาสในกรุงเทพนั้น บาดหลวง Pallegoix ได้บรรยายสภาพของทาสโดยทั่วไป ๆ ไปแล้ว จะได้รับความเมตตากรุณาจากนาย และมีสภาพดีกว่าคนรับใช้ในยุโรปเสียอีก

Bowring กล่าวถึงพวกทาสในกรุงเทพมหานครนั้นว่า มีพวกทาสเดินล่ามโซ่อยู่ตามถนนหนทางในกรุง มีทั้งผู้หญิงและผู้ชายเดินเป็นกลุ่มใหญ่ กลุ่มเล็ก มีผู้คุมถือไม้อันใหญ่คอยควบคุมไปส่งนายที่ตนจะไปเป็นทาส ซึ่ง Bowring คาดว่าพวกนี้เป็นทาสประเภทสองเป็นส่วนใหญ่

<u>บ้านเรือน</u> ลักษณะบ้านเรือนของกรุงเทพสมัยนั้นส่วนใหญ่คนจะอาศัยอยู่ตามเรือนแพริมแม่น้ำ ซึ่งเจ้าของจะย้ายที่อยู่ไปตามแต่จะสะดวก เรือนแพเหล่านี้ บางหลังก็สร้างด้วยไม้ บางหลังก็สร้างด้วยไม้ไผ่ หวาย หรือใบจาก หากเรือนใดใช้เป็นร้านขายของก็จะรื้อด้านหน้าออกเพื่อตั้งสินค้าไว้ให้แลเห็น

อาคารบ้านเรือนน้อยหลังที่จะก่ออิฐถือปูน ส่วนที่อยู่อาศัยของพวกชนชั้นกลางทำด้วยไม้ และในขณะที่ผู้มีรายได้น้อยปลูกบ้านด้วยไม้ไผ่ มุงด้วยหลังคาจาก ซึ่งทำให้มีไฟไหม้ในกรุงบ่อยมากทีเดียว แต่หลังจากไฟไหม้แล้ว เพื่อนบ้านใกล้เคียงก็จะมาช่วยซ่อมและสร้างใหม่

<u>ลักษณะ - ของตัวบ้าน</u>โดยทั่วไปแล้วมีที่อยู่ ๒ ส่วนด้วยกัน ส่วนหนึ่งสำหรับเจ้าของบ้านผู้ชาย และอีกส่วนเป็นของเจ้าของบ้านผู้หญิง บ้านจะมีใต้ถุนสูงประมาณ ๖-๘ ฟุต เพื่อกันน้ำท่วมและเสาเรือนฝังอยู่ในดินประมาณ ๒-๔ ฟุต มีบันไดขึ้นทางหน้าบ้าน

บ้านพวกคนจีนในเขตสำเพ็งจะเป็นเรือนแถว สร้างบนดินตามลักษณะธรรมเนียมจีน เรือนแถวนี้จะอยู่ ๒ ข้างทางเดินที่ปูด้วยอิฐ ทำการค้าขายสินค้า พวกผลไม้ และผ้าแพรพรรณนานาชนิด

อุตสาหกรรม เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่ เช่น การทอผ้าใช้เอง ซึ่งพวกเจ้านาย และขุนนางชั้นสูงนิยมมาก และถือว่านุ่งผ้าที่ทอเองมีเกียรติกว่าการสั่งซื้อจากต่างประเทศ มีการทำภาชนะเครื่องใช้ต่าง ๆ จากดินเหนียว ทองเหลือง และเหล็ก นอกจากนี้ยังมีโรงงานทำกระดาษทางเหนือของกรุงเทพฯ ตามเส้นทางไปอยุธยา กระดาษทำจากต้นไม้ที่เรียกว่า Khri แช่น้ำให้โซกแล้วตีเป็นเยื่อกระดาษใส่ในแบบพิมพ์ซึ่งเป็นกล่องสี่เหลี่ยมผืนผ้า สูงประมาณ ๑๔ x ๒๐ นิ้ว มีผ้ารองข้างล่าง เพื่อไม่ให้กระดาษหดตัว และตากแดดให้แห้งก่อนเอาออกจากแม่พิมพ์ เมื่อแห้งดีแล้วก็ใช้เขียนได้โดยใช้หินไม่แข็งนักเขียน กระดาษนี้หยาบมากใช้หมึกเขียนไม่ได้

หลังจากที่ทำสนธิสัญญา Bowring แล้ว จะเห็นว่า กรุงเทพมีการค้าต่างประเทศดีขึ้นมาก ใน พ.ศ. ๒๓๖๕ Crawfurd บันทึกว่ามีเรือสำเภามาค้าขายในกรุงเทพเพียง ๗๐ ลำ ต่อมาบาดหลวง Pallegoix บันทึกไว้ว่าในปี ๒๓๙๕ มีพ่อค้าชาวตะวันตกเพียง ๓ คนเท่านั้น คือ คนอังกฤษ ๑ คน คนฮอลันดา ๑ คน คนโปรตุเกส ๑ คน แต่ใน พ.ศ. ๒๓๙๙ มีเรือต่างชาติมาจอดที่ท่าเรือกรุงเทพถึง ๒๐๐ ลำ สินค้าออกที่เราส่งไปขายต่างประเทศมี พริกไทย ข้าว น้ำตาล น้ำมันมะพร้าว ดีบุก ตะกั่ว งาช้าง เขาสัตว์ สัตว์เลี้ยง ฝ้าย ซุง และรังนก ส่วนสินค้าเข้าที่เราสั่งเข้ามาจำหน่ายต่อ เครื่องมือ เครื่องใช้ทำด้วยเหล็ก อาวุธพวกปืนคม ผ้าแพรจีน สบู่ เครื่องแก้ว เหล้าองุ่น น้ำชา ฝิ่น และของมีค่าอื่น ๆ ฯลฯ มีการสร้างโกดังเก็บสินค้า สำนักงานชิปปิ้ง และท่าเรืออยู่บริเวณที่เรือการค้าต่างประเทศมาจอด

การขยายตัวของกรุงเทพเป็นเมืองการค้าในรัชกาลนี้ จะเห็นว่ามีตลาดใหญ่อยู่ทางใต้ของนคร ในบริเวณสำเพ็ง ซึ่งเป็นศูนย์การค้าของคนจีนนั่นเอง มีอาณาเขตตั้งแต่ริมคลองโอ่งอ่างมาจนถึงริมคลองผดุงกรุงเกษมแถว ๆ บริเวณวัดกาลหว่า (Calvary Church) เป็นแหล่งขายผลไม้จากต่างประเทศบ้าง สินค้าผ้าแพรพรรณจากประเทศต่าง ๆ และสินค้าอื่นเป็นจำนวนมาก มีคนนับพันไปซื้อขายสินค้าในบริเวณตลอดเวลา

จากการที่กรุงเทพเป็นเมืองการค้าในสมัยนี้ทำให้รัฐบาลของรัชกาลที่ ๔ มีรายได้เพิ่มมากขึ้นเป็นจำนวนมาก และสามารถจะทะนุบำรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยได้ทั้งในสมัยของพระองค์เองและในรัชกาลต่อมา

การคมนาคม ในสมัยรัชกาลที่ ๔ การคมนาคมส่วนใหญ่ยังคงเป็นการคมนาคมทางน้ำอยู่ และบาดหลวง Pallegoix ได้เขียนไว้ว่า" .... ไม่มีรถเลยสักคันในเมืองหลวง ใช้เรือกันหมด แม่น้ำและลำคลองเป็นเส้นทางคมนาคมทางเดียวเท่านั้น..." อาจจะมีทางบ้างก็เป็นตรอก ซอกเล็กซอกน้อยสำหรับเดิน ฉะนั้นใน พ.ศ. ๒๔๐๔ โปรดให้ตัดถนนตรงริมวังเจ้าเขมรไปคลองพระโขนงสายหนึ่ง แยกไปข้ามคลองข้างวัดแก้วฟ้า อีกสายหนึ่งตัดตรงหลังบ้านกงศุลฝรั่งเศส และขุดคลองบางรักมาตลอดถึงคลองถนนตรง เอามูลดินขึ้นถมเป็นถนน คือ ถนนสีลมนั่นเอง ถนนนอกโปรดให้ชื่อว่า ถนนเจริญกรุง ในปีเดียวกันมีการสร้างสะพานข้ามคลองทั้งหมด ๑๗ สะพานด้วยกัน เป็นสะพานไม้บ้าง เหล็กบ้าง พอถึง พ.ศ. ๒๔๐๕ โปรดให้ตัดทางใหม่ภายในกำแพงพระนคร ตั้งแต่มุมวัดพระเชตุพนไปถึงกำแพงพระนครตรงวังเจ้าเขมรข้ามเจาะประตูใหม่ แล้วให้ก่อตึกตลอดทั้ง ๒ ฟากถนน ให้เช่า ให้ชื่อถนนเจริญกรุงเช่นกัน (แต่เป็นตอนภายในกำแพงเมือง) ต่อมา พ.ศ. ๒๔๐๖ โปรดให้สร้างถนนบำรุงเมือง และเฟื่องนครขึ้นอีก ฉะนั้น ในระยะนี้จะเห็นว่า โครงสร้างของกรุงเทพเปลี่ยนไป ผู้คนเริ่มย้ายแหล่งที่อยู่อาศัยจากริมแม่น้ำลำคลอง มาอยู่ตึกแถว ริมถนนเจริญกรุงบ้างและเริ่มการก่อสร้างที่อยู่บนดินมากขึ้นเรื่อย ๆ

ระยะที่สี่ Pre-Industrial City (2411-2489) กรุงเทพตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๑ เป็นต้นมาในรัชกาลที่ ๕ - รัชกาลที่ ๘ มีสภาพเป็น Pre-Industrial City ตามความหมายของ Gideon Sjoberg ที่ว่าเมือง Pre-Industrial City เป็นเมืองขนาดไม่ใหญ่นัก ศูนย์กลางของเมืองไม่ได้อยู่ที่การค้า แต่อยู่ที่ศูนย์กลางทางการปกครองหรือวัฒนธรรม โครงสร้างเมืองภายในไม่มีการแบ่งแยกการใช้ที่ดินที่แน่นอน ไม่มีระบบการค้าและอุตสาหกรรมที่ได้มาตรฐาน แบบเดียวกับเมืองอุตสาหกรรมทางตะวันตก ถนนบางสาย หรือเมืองบางส่วนมีการค้าเฉพาะอย่าง ถนนหนทางไม่มีประชาชนใช้กันมากนัก และยังใช้สัตว์เป็นแรงงานในการลากพาหนะ

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่ากรุงเทพตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นไปนั้น จะมีสภาพที่เป็น Pre-Industrial City อย่างแท้จริง แม้ว่าจะเริ่มมีความเจริญแบบตะวันตกเข้ามาในกรุงเทพหลายอย่างก็ตาม ในสมัยเริ่มแรกของรัชกาลที่ ๕ มีผู้คนอยู่ในเขตคลองผดุงกรุงเกษมเป็นส่วนใหญ่ ยกเว้น พวกฝรั่งซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาและทางใต้ของนคร ในเขตเมืองเก่าภายในคลองรอบกรุงนั้น จะเห็นว่ามีบ้านเรือน และวังของเจ้านายชั้นสูงสลับกับตึกแถวเป็นระยะ ๆ ซึ่งเป็นภาพพจน์ที่เน้นให้เห็นว่าพลเมืองย้ายที่อยู่อาศัยจากริมคลองมาอยู่ที่ริมถนน ตึกแถว

นั้นบางแห่งก็ใช้ค้าขายด้วย อยู่อาศัยด้วย แต่บางแห่งก็ใช้เป็นที่อยู่อาศัยอย่างเดียว

ลักษณะตึกแถวในสมัยนั้น ก็มีทั้ง ๒ ชั้น ๓ ชั้น อยู่ติดกันเป็นพรืดไปหมดตั้งแต่ ๓-๒๐ ห้องก็มี บางแห่งก็เป็นเรือนไม้ บางแห่งก็เป็นตึก บางก็เป็นการก่อสร้างแบบง่าย ๆ แต่บ้างก็มีอิทธิพลของยุโรป เช่น ตึกแถวของวังกรมหลวงสรรพสาตร์ "ตึกนี้ทำรูปร่างดูเปรียว ๆ งาม ๆ ตรงที่เป็นชายคาเห็นกระเบื้องยื่นออกมาทำเป็นขอบซีเมนต์ยาวตลอด มีเสาซีเมนต์โตขนาดลำแขน สูงสัก ๑๒-๑๓ นิ้ว ตั้งเรียงเป็นแถวในช่วงห้องหนึ่ง ๆ ราว ๔-๕ เสา แล้วก็เป็นเสาซีเมนต์มียอดเหมือนบัวคุม เท่ากับเป็นที่กำหนดขนาดของห้องหนึ่ง ๆ เวลามองขึ้นไปไม่เห็นกระเบื้องและดูงามเข้าทีดี ..... ส่วนประตูวังทำเป็นช่วงกว้างใหญ่สูงขนาดตึก ๒ ชั้น ข้างบนทำเป็นกรอบโค้งครึ่งวงกลม กรุด้วยกระจกสีต่าง ๆ ให้กรอบลงมาทำเป็นตุ๊กตาแหม่มโตเกือบเท่าคนถือคบไฟ" [๑] ซึ่งตึกแถวนี้ตั้งอยู่ที่ถนนตะนาว

ตึกแถวบางแห่งก็มีลักษณะแตกต่างออกไป เช่น บริเวณใกล้ ๆ กับถนนบ้านหม้อและถนนจักรเพชรนั้นเป็นตึกชั้นเดียว เป็นบล็อค ๆ ไปหลายบล็อค ทำอย่างดีมีสวนดอกไม้เล็ก ๆ หน้าห้อง และรั้วกันอย่างดีทุกห้อง ซึ่งก็มีคนนิยมไปเช่ามาก เพราะเป็นห้อง ๆ อิสระไม่เป็นอย่างตึกแถวทั่ว ๆ ไป

ตึกแถวที่ถนนตีทอง บริเวณเสาชิงช้าเป็นเรือนไม้ใต้ถุนสูงบ้าง เตี้ยบ้าง ปลูกเยื้องมาไม่เป็นระเบียบแบบที่อื่น ส่วนวังเจ้านายหรือบ้านขุนนางชั้นสูง ก็จะเป็นเรือนไม้หลังใหญ่ หรือตึกแบบยุโรปมีเครื่องอำนวยความสะดวกสบายครบแบบยุโรปด้วย มีสนามกว้างขวางและมีสวนดอกไม้ประดับบริเวณบ้านเรือนในเขตที่ลุ่มริมแม่น้ำ จะเป็นเรือนไม้สัก สร้างบนเสาสูง เพื่อให้พ้นความชื้นและน้ำท่วมซึ่งมีทุกปี พื้นดินใต้เรือนเป็นที่ทิ้งขยะ มีสุนัขมาคุ้ยขยะและขยะก็จะเป็นอาหารของหมูที่คนจีนแถบนั้นเลี้ยงไว้ [๒]

จะเห็นว่ามีแหล่งการค้าอยู่ปะปนในเขตที่อยู่อาศัยของคนสมัยนั้นด้วย กล่าวคือ ถนนบำรุงเมืองซึ่งเป็นถนนเด่นมีห้างดี ๆ อยู่บนถนนนี้ เช่น มีห้างแบดแมนขายของฝรั่ง มีห้างแขกเปอร์เซีย ซึ่งมีอยู่หลายร้าน มีห้างคนจีนขายพวกเครื่องลายคราม โต๊ะหมู่บูชา ฯลฯ และมีวังเจ้านายหลายองค์อยู่สลับกันไป ครั้งในสมัยต่อมาบริเวณนี้ก็คลายความสำคัญลง ห้างฝรั่งและห้างจีน

---

๑. กรุงเทพฯ เมื่อ ๗๐ ปีก่อน : กาญจนาคพันธุ์

๒. Siam in the XXth Century - J.C.D. Campbell

ห้างเปอร์เซียเลิกกิจการ กลายเป็นร้านขายกาแฟบ้าง ร้านขายยาบ้าง ฯลฯ และที่น่าสังเกตก็คือ ในถนนนี้ต่อกับถนนเฟื่องนคร มีโรงพิมพ์เกิดขึ้นมากมาย เช่น บำรุงกอกบรรณกิจ โรงพิมพ์ศรีกรุง โรงพิมพ์อักษรนิติ โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ ฯลฯ

<u>แหล่งการค้า</u> แหล่งการค้าที่เป็นตลาดน้ำเริ่มน้อยลง และนอกจากการค้าของกรุงเทพจะอยู่ปะปนในเขตที่อยู่อาศัยอย่างที่อธิบายมาแล้ว ยังมีบางแห่งเป็นตลาด เช่น ตลาดเสาชิงช้า แถว ๆ ตีกแถวบริเวณโบสถ์พราหมณ์ มีร้านค้าของเครื่องทองรูปพรรณ เช่น สายสร้อย แหวน กุ้มหู กำไลทำด้วยทองเหลือง เรียกว่า ทองเสาชิงช้า ส่วนตัวตลาดนั้น อยู่ภายในตึกแถวล้อม ๔ ด้าน เป็นตลาดใหญ่ สินค้าจัดเป็นระเบียบเรียบร้อยและสะอาด มีแท่นก่ออิฐถือปูนสูงราว ๒ ศอก สำหรับเป็นที่นั่งวางขายของสดสารพัดชนิดเป็นช่วง ๆ ไป

ตลาดปากคลองตลาด เป็นแหล่งรับของสวนที่มาจากคลอง เช่น คลองบางหลวง และทางริมแม่น้ำใต้ลงไปเป็นตลาดปลา ซึ่งนำมาจากแม่น้ำท่าจีน แม่กลอง

ตลาดท่าเตียน เป็นตลาดใหญ่มากติดต่อกับตลาดท้องน้ำ ซึ่งเต็มไปด้วยสินค้าน้อยใหญ่จากคลองบางหลวงและคลองบางกอกน้อย และใกล้ ๆ กันมีตลาดท้ายวังอยู่ไม่ไกลนัก

ตลาดบำเพ็ญบุญ ซึ่งอยู่ต่อนม่าทางสะพานถ่าน อยู่ตรงข้ามกับโรงภาพยนต์เฉลิมกรุงปัจจุบันนี้ บริเวณนี้เคยเป็นวังของกรมพระยาเทววงศ์ เป็นตึกสูงใหญ่ ข้างล่างขายอาหาร ข้างบนเป็นโรงมหรสพ มีระบำนายหรั่งหัวแดงให้ชมด้วย นอกจากนี้ก็มี ตลาดน้อย (จีนเรียกตลาดเกียะ) บนถนนเจริญกรุง ตลาดหลวงนาวา (ตลาดบางรักปัจจุบัน) ตลาดยอดที่บางลำภู เป็นต้น

แหล่งการค้าอีกแห่งหนึ่งที่น่าจะกล่าวถึงคือ แหล่งการค้าที่พาหุรัด เป็นบริเวณแขกขายผ้า แต่แรกเป็นถิ่นที่คนไทยอยู่ แต่ต่อมากลายเป็นแขกอินดูขายผ้าจนปัจจุบัน ต่อจากพาหุรัดถึงสะพานหัน ข้ามประตูสะพานหันเป็นตรอกใหญ่ ๆ มีห้างร้านค้าซึ่งเป็นคนจีน ติดต่อกันตลอดไปจนถึงแม่น้ำที่วัดกะละหว่า (Calvary Church) แถวนี้เป็นแหล่งคนจีนอยู่เต็มหมดถึงเยาวราช เรียกว่าสำเพ็ง บริเวณนี้เริ่มมีตั้งแต่เริ่มตั้งกรุงเทพเป็นเมืองหลวงแล้ว ซึ่งจะเห็นลักษณะของสำเพ็งจากหนังสือ Twentieth Century Impressions of Siam ว่า

"South of the walled city is to be found the main commercial part of Bangkok. Along the reverside is a knotted congories of narrow lanes, known as Sampeng, which in all their characteristics are an exact replica of a Chinese native city. Here are to be found the gaudily begilt opium dens, the theatres, maisons de plaisir, and similar institutions of Canton, with the addition of the gambling-house and police-station of Siam. This district is the real "bazaar" of Bangkok, and in it almost any know article may be purchased, from Siamese Buddhas (made in Birmingham) and ancient, Siamese pottery (manufactured the year previously in Japan) to piece goods and steamboats. The district has a somewhat unsavoury atmosphere, but is as orderly as any other district in Bangkok, and apparently, for the Chinaman, just as healthy. The locality has few charms for the Europeans resident in Bangkok, who rarely go there except for business purposes."

แหล่งการค้าของพวกฝรั่งที่เข้ามาดำเนินธุรกิจประกอบการค้าขายเป็นจำนวนมากนั้น จะมีที่ตั้งเป็น ๒ ส่วน คือ

<u>ในกำแพงพระนคร</u> มีห้างฝรั่งมาตั้งร้านขายของอยู่หลายแห่ง ทั้งที่เป็นตึกขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก รวมทั้งที่เป็นตึกแถวก็มีเป็นอันมาก เป็นการก่อสร้างแบบตะวันตก และภายในก็จัดตกแต่งอย่างสวยงามเป็นระเบียบ เป็นที่ดึงดูดลูกค้าในสมัยนั้นมาก เช่น ห้างบีกริม แอนด์โก ซึ่งเดิมอยู่ที่ปากคลองตลาด ห้างสรรพสินค้า เอ.แบดแมน (Harry A. Badman) ที่ถนนบำรุงเมืองเชิงสะพานช้างโรงสี ห้าง F. GRAHLERT ริมถนนตะนาว เป็นช่างทองชาวเยอรมัน ห้างเฮสทิสแมนขายนาฬิกาต่าง ๆ ที่ถนนเฟื่องนคร ห้าง ย.ร. อันเดรเยอรมัน และห้างแอล.ยี.วิกันดี ที่สี่กั๊กพระยาศรี ห้างโฮวาร์ดเอสกินที่พาหุรัด ห้างโรเบิตเลนซ์ที่สี่แยกถนนเจริญกรุง ห้างเอสสมิธแอนซันที่ริมคลองโอ่งอ่าง ห้างบีกเกนบักที่เชิงสะพานมอญ ห้างบัตเลอร์อยู่ถนนเฟื่องนครใกล้สี่กั๊กพระยาศรี ห้างบาโรบราวน์อยู่เชิงสะพานหัวตะเข้ (อุบลรัตน์)

รุ่นแรก ๆ เป็นของเยอรมัน รุ่นหลัง ๆ เป็นของอังกฤษ

นอกกำแพงเมือง มีห้างยอนแชมสันอยู่ที่เชิงสะพานผ่านฟ้าขายผ้าฝรั่งและตัดสูท ห้าง เอส.เอ.บี ขายนาฬิกา ห้างเฟรเซอร์แอนดีฟ ทำน้ำโซดาสมอบเนต น้ำขิง ที่สี่พระยา ห้างไวท์อเวย์เลดลอ เป็น Department Store อยู่หน้ากรมไปรษณีย์ ห้างฟอกแอนด์ไบเด็ก (ห้างสิงห์โตไทยเรียกห้างมิสฟัก) ห้างคล้าก (ไทยเรียกห้างมิสกลัก) ห้างหลุยส์ที่เลียวโนเวนส์ (ไทยเรียกมิสหลุยทำป่าไม้) อยู่แถวตรอกชาเตอร์แบงค์ ห้างพวกที่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ขายข้าว และไม้สักมาแต่เดิม รวมทั้งเครื่องจักรด้วย

การค้าใหญ่ ๆ ที่คนไทยทำในสมัยนั้นก็มี

๑. ห้างสิทธิพันธ์อยู่ที่ถนนเฟื่องนคร รับตกแต่งบ้านเรือนและเป็นร้านขายของด้วย เป็นที่เชื่อถือของเจ้านายและขุนนางมากมาย

๒. ห้างสันถโภชน์ เป็นที่รู้จักในยุโรป ทำกิจการค้าด้านทำ preserved fruits, conserves, and delicacies เป็นที่นิยมมากในหมู่คนไทย ต่อมามีการตั้งโรงงานทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ จึงส่งไปขายต่างประเทศเป็นที่นิยมมากในอเมริกา และได้รับรางวัลเหรียญทองที่ St. Louis Exhibition ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้มีการขยายกิจการและเปิดร้านอีก ๒ ร้านที่ถนนเจริญกรุง ทำเป็นร้านอาหารที่ทันสมัย, บาร์เลาจน์ และร้านขายสรรพสินค้า ซึ่งเป็นที่นิยมในหมู่ผู้ดีชาวไทยในขณะนั้นมาก ต่อมาก็ทำกิจการเสื้อผ้าของสตรีและร้านขายยาด้วย

เจ้าของบริษัทเป็นคนไทยทั้งหมด มีเจ้าพระยาภาสกรวงษ์และคุณหญิง นาย Thouay และพี่ชาย

๓. หลวงสุวรรณกิจชำนาญ เป็นช่างเงินช่างทองที่ถนนวรจักร ทำการค้าเพชรพลอย เคยเป็นพนักงานของบริษัท Grahlert & Co. มาก่อน

๔. โรงพิมพ์อักษรนิติ ของพระศิริไอสวรรย์ได้เปิดโรงเรียนสอนศิลปการทำหนังสือแก่พนักงานเพื่อยกระดับมาตรฐานการพิมพ์ด้วย

๕. วิรัตน์จันทร์ ดิสเปนซารี่ ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ โดยมีคุณวิรัตน์เป็นเจ้าของ มีประสบการณ์ทางด้านการแพทย์มา ๒๐ ปี ที่โรงเรียนแพทย์ศิริราช ภายใต้ Dr. Cowen นอกจากเป็นร้านขายยาแล้ว ยังเป็นช่างตัดสูทด้วยของพระเจ้าแผ่นดิน

๖. โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ พิมพ์หนังสือราชการเป็นส่วนใหญ่ และเป็นโรงพิมพ์ที่ใหญ่ที่สุดในกรุงเทพ ในสมัยนั้น เจ้าของคือ หลวงดำรงธรรมสาร

๗. บริษัทสุวรรณกิจ ตั้งขึ้นโดยนายผัน สุวรรณกิจ ทำกิจการด้านค้าเพชรพลอย ตั้งอยู่ที่ถนนเจริญกรุงเดิมรับจ้างทำที่บ้าน ต่อมาก็ตั้งร้านเองจึงเป็นที่นิยมมากถึงกับต้องจ้างพนักงานถึง ๔๐ คน

ธนาคาร ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีทั้งหมด ๕ ธนาคารด้วยกันในสมัยนั้น คือ

๑. สยามกัมมาจลแบ็งค์ (Siam Commercial Bank) ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ดำเนินกิจการโดยพระสรรพการณ์

๒. ธนาคารจูเซ่ง เฮง (Joo Seng Heng Bank) เทนสถาบันการเงินของคนจีนที่สิงคโปร์ ประสพความสำเร็จ จึงมาเปิดธนาคารที่เมืองไทยด้วย

๓. Banque de L'Indo-Chine เป็นของฝรั่งเศส

๔. Hongkong and Shanghai Banking Corp. บนริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เคยออก Note เอง แต่ต่อมาพอรัฐบาลไทยมี Note ใช้ก็เลิกไป

๕. Chartered Bank of India, Australia and China, Ltd. ตั้งอยู่ติดกับโรงแรมโอเรียนเต้ล

การอุตสาหกรรม นอกจากโรงงานทำขนมของพระยาภาสกรวงษ์ที่มีชื่อเสียงไปถึงอเมริกา จนได้รับรางวัลเหรียญทองแล้วนั้น ยังมีโรงงานทำบุหรี่อียิปต์ที่กรุงเทพโดย Mr. C. Pappayanopulos ตั้งโรงงานที่ถนนเจริญกรุง โดยสั่งใบยาสูบมาจากต่างประเทศ ทำบุหรี่ชั้นดีเท่านั้น มีเครื่องจักรใช้ในโรงงานและมีคนทำงานในโรงงานหลายคน รวมทั้งโรงงานทำกระเบื้อง Tile) ด้วย

แหล่งสำราญของคนสมัยนั้น ทางด้านประตูสามยอดมีโรงหวย ก.ข. โรงยี่เก หม่อมสุภาพ (Prince Theater) โรงละครปราโมทัย ข้ามสะพานเหล็กไปมีโรงบ่อน โรงหนังญี่ปุ่น ฯลฯ

อีกแห่งหนึ่ง คือ ที่ริมถนนมหาชัยมีบาร์ช่วนหลี ขายเหล้าและอาหาร มีแตรออเล่นบรรเลงและการแสดงเบ็ดเตล็ดทุกคืน คนหนุ่มชอบเที่ยวมาก มีนางเสริฟ มีระบำ มีเต้นรำด้วยและการแสดงแปลก ๆ หลายอย่าง

ส่วน Club ในสมัยนั้นมี British Club Bangkok United Club, German Club Siam Society, Royal Bangkok Sports Club and Club ของคนไทย คือ สโมสรทวีปัญญา (Dvi Panya Club) อยู่ที่สวนสราญรมย์

การสุขาภิบาล

๑. น้ำกินน้ำใช้ จะมีสระน้ำใสสะอาด ซึ่งโบกซีเมนต์อย่างดี สำหรับคนนำถังผูกเชือกไปตักมาอาบหรือเป็นที่ที่พวกคนจีนมาตักน้ำใส่ปี๊บส่งไปขายตามบ้าน สระน้ำนี้มีที่แพร่งภูธร ตรอกกำปะนี และตรอกพระยานานาและอื่น ๆ ตอนนั้นไม่มีน้ำประปาใช้ นอกจากสระน้ำที่คลองวัดสุทัศน์ น้ำใสมาก คนก็จะไปตักมาอาบและใช้เช่นกันหรือไม่คนก็ลงไปอาบน้ำในคลองตลาด ซึ่งอยู่ไม่ไกลนัก

๒. การสุขา ของประชาชนในตอนนั้นที่ริมถนนตะนาว ซึ่งเป็นที่ค่อนข้างใหญ่ เป็นที่ต้นไม้ขึ้นรกเต็มไปหมด เป็นที่ตั้งเว็จหรือส้วมสาธารณะ โตพอควร รูปเป็นสี่เหลี่ยม ฝาข้างในขวางตัดกันเป็น ๔ ห้อง มีบันไดขึ้นทั้ง ๔ ด้าน หลังคาเหมือนกระโจม

ที่หลังตลาดเสาชิงช้า ทำเป็นห้องแถวไม้ยาวกั้นเป็นห้อง ๆ ราวสัก ๕-๖ ห้อง

ยังมีบริษัทดำเนินธุรกิจทางด้านนี้ เรียกว่า "บริษัทสอาด" เป็นของพระศิริไอศวรรย์ อยู่ที่บางขุนพรหม เป็นที่ว่างโล่งโถงใหญ่มาก เป็นที่รถบรรทุกอุจจาระและวัวที่ลากรถจอดอยู่มากมาย บริษัทนี้รับจ้างขนเกือบทุกถนน คือ มีถังจ่ายให้ตามตึกแถวทุกถนนไป วิธีการของบริษัทสอาดก็คือ เมื่อจ่ายถังไปตามตึกแถวหรือบ้านแล้ว เวลา ๒ ยาม ก็ไปเก็บโดยใช้รถทั้ง ๔ ด้าน ทำด้วยสังกะสีแผ่น ด้านหลังเป็นบานประตูเปิดได้ จุถังราวสัก ๓๐-๔๐ ถัง มีวัวสองตัวลากเอาถังเปล่ามาเปลี่ยนถังที่ใช้แล้วทุกคืน คนเปลี่ยนถังคิ้วโคมใบหนึ่งไปเคาะประตู เข้าไปเอาถังใหม่ไปเปลี่ยนถังเก่ามาใส่รถ จึงมีศัพท์ว่า ไปบริษัท หรือไปทุ่งต่อมาอีก ๒๐ ปี บริษัทสอาดเลิกกิจการเปลี่ยนเป็นบริษัทออนเหวง ทำต่อไป คนจึงเรียกว่า ถังออนเหวง จนมาเลิกเมื่อมีส้วมซึมแล้ว

อีกประการหนึ่ง คนมักจะไปทุ่งที่คลองตลาด เพราะมีเขื่อนซีเมนต์สองฝั่งตลอด กลางคืนคนก็ไปนั่งริมเขื่อน ทำธุระตามสบาย

แถวฝั่งธนบุรีที่คลองบางหลวง ทุกบ้านจะตั้งเว็จไว้หลังบ้านหรือในสวน หากจำเป็นจะไปก็พูดว่าไปเว็จหรือเลี่ยงพูดว่าไปหลังบ้าน ทำธุระเสร็จแล้วก็เอาขี้เถ้าโปรยลงไปก็นับว่าสะอาดดี

๓. การระบายน้ำ ไม่มีระบบทางระบายน้ำที่ดี ในกรุงเทพสมัยนั้น ส่วนใหญ่ใช้ลำคูคลองเป็นที่ระบายน้ำ คนที่อยู่ไกลคลองออกมา น้ำโสโครกก็ไหลลงสู่ท่อระบายน้ำ ซึ่งอยู่ริมถนนเป็นท่อทำด้วยคอนกรีตและอิฐ บางแห่งติดต่อเชื่อมกับคลองโดยมี Sluice-gates เพื่อให้เวลาน้ำขึ้นจะได้ช่วยระบายของโสโครกออกไปแม่น้ำเคยมีการเสนอให้ใช้ระบบการระบายน้ำแบบ Hydro-pneumatic system แต่สุดท้ายก็ไม่ได้ใช้

สำหรับขยะ (Refuse) จากบ้านต่าง ๆ มีเจ้าหน้าที่ทางการมารับขนตามบ้านด้วยรถลาก และไปกองทิ้งไว้ที่ข้างถนนหรือบริเวณที่ไม่มีคนอาศัยอยู่ เคยมีการเสนอให้สร้างเตาเผา แต่ก็ไม่ได้ทำเช่นกัน

<u>การคมนาคม</u> ในสมัยนี้ การคมนาคมเปลี่ยนรูปแบบจากการคมนาคมทางน้ำมาเป็นการคมนาคมทางบกมากขึ้น มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นหลายสาย เช่น ราชดำเนินใน ราชดำเนินกลาง และราชดำเนินนอก ตามแบบ Champs Elysees ในฝรั่งเศส The Mall ใน London, และ The Unter den Linden ในเบอร์ลินมีต้นมะฮอกกะนีเป็นแถว และริมถนนก็มีรั้วภู่ระหงษ์ไปตลอดทาง ซึ่งในตอนนั้นถนนนี้กว้างและเปลี่ยวมาก นาน ๆ จึงจะมีรถม้ามาสักคันหนึ่ง หลังจาก พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว มีการตัดต้นมะฮอกกะนีทิ้ง และกลางถนนทำเป็นเกาะกลางปูกระเบื้องลายสี ส่วนสองฟากของถนนก็ทำเป็นอาคารให้เช่า

ถนนในกรุงเทพในขณะนั้นยังไม่ใช้คอนกรีตอย่างปัจจุบัน หน้าฝนก็เป็นโคลน และหน้าแล้งก็มีฝุ่นเต็มจนต้องคอยรดน้ำเพื่อให้ฝุ่นน้อยลง

สำหรับยวดยานพาหนะที่ใช้ก็มี ๓ แบบ ด้วยกันคือ

๑. รถเจ็กมีมากที่สุด รถเจ็กนี้พระยาโชฎึกราชเศรษฐี นำมาจากเมืองจีนใน พ.ศ. ๒๔๑๔

๒. รถม้ามีอยู่ ๓ แบบ ด้วยกันคือ รถประทุนกางและหุบได้อย่างหนึ่ง มีหลังคาประจำที่เรียกว่ารถกูบอย่างหนึ่ง และรถกะบะสำหรับขนของอีกอย่างหนึ่ง

๓. รถราง ในสมัยนั้นเรียกว่า "รถไอ" เริ่มแรกที่นำเข้ามาก็ใช้ม้าลาก (พ.ศ. ๒๔๓๑) ต่อมาก็เดินด้วยไฟฟ้าในปี พ.ศ. ๒๔๓๕

๔. ราว ๆ พ.ศ. ๒๔๔๕ เริ่มมีรถยนต์เข้ามาเป็นครั้งแรก หลังจากที่มีรถจักรยานแล้ว

วิทยาการสมัยใหม่ เนื่องจากสมัยนี้เป็นสมัยที่อารยธรรมแบบตะวันตกเข้ามาในกรุงเทพมากมายจะเห็นว่ามี วิทยาการสมัยใหม่ เช่นการนำไปรษณีย์มาใช้ในกรุงเทพเริ่มใน พ.ศ. ๒๔๒๔ พ.ศ. ๒๔๔๗ มีการส่งสถานีวิทยุเป็นครั้งแรก

การพิมพ์เริ่มเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๓ และหลังจากนั้น ก็มีการออกหนังสือพิมพ์หลายฉบับ เช่น Bangkok Times (ภาษาอังกฤษ) โดย Mr. J.H. Chander Bangkok Recorder ซึ่งหมอบรัดเลย์ ทำต่อจาก Mr. N.A. Macdonald ฯลฯ หนังสือพิมพ์ที่ประสพความสำเร็จมากที่สุดคือ Siam Weekly Advertiser ซึ่งอยู่นานถึง ๑๗ ปี นอกนั้นก็ได้เพียงหนึ่งหรือสองปีบ้าง นอกจากนี้ก็มีหนังสือพิมพ์ Times, Siam Observer, Siam Free Press ซึ่งหนังสือทั้งสามฉบับนี้ที่อยู่ได้นานก็เพราะว่า เป็นกระบอกเสียงให้รัฐบาลลงข่าวราชการบ้าง และสุดท้ายก็มีการเปิดเผยว่า ได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาลด้วย ทั้งหนังสือพิมพ์ Times และ Siam Observer มีฉบับภาษาอังกฤษและภาษาไทยด้วย และในการที่ Siam Observer เริ่มมีชื่อเสียงเป็นที่นิยมเพราะลงข่าวฝรั่งเศสยกเรือมาที่น่านน้ำไทยในกรณีพิพาทระหว่างไทยและฝรั่งเศส ใน พ.ศ. ๒๔๔๖

ส่วนหนังสือพิมพ์จีนก็มี Chinc-Siamese Daily News มีทั้งฉบับภาษาจีนและภาษาไทย

การขยายตัวของกรุงเทพ ในสมัยที่เป็น Pre-Industrial City ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ จนถึงรัชกาลที่ ๘ นี้ กรุงเทพมีการขยายตัวอย่างกว้างขวางมาก ใน พ.ศ. ๒๔๘๐ (ร.ศ. ๑๑๖) พื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นเรือกสวนไร่นา แม้บริเวณสี่พระยา สุรวงศ์ สีลมก็เป็นสวน หาได้เป็นชุมชนแออัดอย่างปัจจุบันไม่ เขตที่มีคนอาศัยมาก คือ ตามแนวแม่น้ำลำคลอง ตอนที่ถนนราชดำเนินยังไม่มี ถนนสำคัญ คือ ถนนสนามไชย เลียบกำแพงพระบรมมหาราชวัง ถนนเจริญกรุงตั้งแต่มุมวัดโพธิ์ถึงถนนตก ถนนบำรุงเมืองตั้งแต่พระบรมมหาราชวังถึงวัดสระปทุม และถนนเฟื่องนครตัดผ่านกลางเมืองจากเหนือไปใต้ตั้งแต่วัดบวรนิเวศ จนจดแม่น้ำเจ้าพระยา ถนนสีลม สุรวงศ์ปรากฏบนแผนที่ พ.ศ. ๒๔๔๙ (ร.ศ. ๑๒๕) ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนราชดำเนินใน ราชดำเนินกลาง และราชดำเนินนอกแล้ว ก็มีการสร้างสวนดุสิต (Dusit Park) และวังพญาไทขึ้นที่ทุ่งพญาไท ซึ่งทำให้กรุงเทพขยายตัวไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้บริเวณนั้นมีพวกเจ้านายและขุนนางชั้นสูง มาสร้างวังหรือบ้านเรือนตามด้วย ทำให้บริเวณนั้นเริ่มมีผู้คนอาศัยอยู่และจัดเป็น

Aristocratic Suburb ของกรุงเทพ

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๖ - รัชกาลที่ ๙ จะเห็นว่ามีการขยายตัวของกรุงเทพมากขึ้น ในแผนที่ พ.ศ. ๒๔๕๓ (ร.ศ. ๑๒๙) มีชุมชนหนาแน่นเพิ่มขึ้น มีถนนทางรถยนต์เพิ่มขึ้นหลายสาย เช่น ถนนพระราม ๔ ถนนสาธร ถนนพญาไท มีโรงเรียนข้าราชการพลเรือน โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์แล้ว บริเวณใกล้เคียงแถบสนามม้ายังเป็นสวนและทุ่งนาเป็นหย่อม ๆ จนถึงพระโขนง สถานที่ราชการทหารอยู่ทางทิศเหนือทางเขตดุสิต เลยไปก็เป็นสวนและทุ่งนาเช่นกัน ส่วนทางทิศใต้บริเวณถนนสาธรมีสถานทูตเยอรมันและอิตาลี รวมทั้งบริเวณสีลม สี่พระยาและสุรวงศ์ ก็ปรากฏมีบ้านคนเริ่มอาศัยอยู่โดยย้ายมาจากเขตเมืองเก่า ส่วนใหญ่ก็เป็นพวกขุนนางและเจ้านายต่าง ๆ พ้นจากทิศใต้ก็เป็นทุ่งนา ตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยามีคนอยู่หนาแน่น โดยเฉพาะแถบบางรัก มีห้างร้าน และโรงงานมากมาย ด้านฝั่งธนบุรีเป็นพื้นที่สวนเป็นส่วนใหญ่ และมีศิริราชพยาบาลบนแผนที่นี้ด้วย

ในแผนที่ พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๔๖๙ (ร.ศ. ๑๔๐ - ร.ศ. ๑๔๕) ปรากฏที่ตั้งของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นครั้งแรกตรงบริเวณที่เป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนเดิม มีการย้ายสถานทูตอังกฤษจากริมแม่น้ำเจ้าพระยามาอยู่ที่ถนนเพลินจิต ถนนเพชรบุรีมีไปตัดกับถนนราชปรารถและถนนราชดำริที่เรียกว่าบริเวณประตูน้ำ มีโรงงานกรมรถไฟที่มักกะสัน ที่ถนนนครไชยศรีมีกรมยาผึ่นหลวง โรงพยาบาลวชิระตั้งอยู่ที่ถนนจักรพงษ์ ทางฝั่งธนบุรีมีโรงพยาบาลโรคจิต มีถนนประชาธิปก ถนนลาดหญ้า ถนนสมเด็จเจ้าพระยา วงเวียนเล็ก วงเวียนใหญ่ ส่วนใหญ่เป็นเขตสวน มีคนอยู่หนาแน่น เฉพาะแถบแม่น้ำเจ้าพระยา ทางทิศใต้อำเภอราษฎร์บูรณะเป็นเขตสวนทั้งหมด ทางเหนืออำเภอบางซื่อเป็นเขตทุ่งนา มีสวนเป็นหย่อม ๆ

แผนที่ พ.ศ. ๒๔๗๙ จะเห็นการขยายตัวของเมืองมากขึ้น มีแนวถนนทางรถยนต์มากขึ้น ด้านธนบุรีมีถนนพระเจ้าตากสิน ถนนอินทรพิทักษ์ ถนนจรัญสนิทวงศ์ ทางเหนือมีถนนพหลโยธิน ถนนพระยาปฏิพัทร (ปัจจุบันเรียกประดิพัทธ์) มีถนน ณ ระนอง ๑ ณ ระนอง ๒ (ปัจจุบันระนอง ๑, ๒) ถนนประชาราษฎร์ ทิศใต้มีถนนสาธุประดิษฐ์ ถนนตรอกจันทร์

แผนที่เฉพาะบริเวณประกอบในแผ่นเดียวกันนี้ แสดงที่ตั้งของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองบริเวณวังหน้าเป็นครั้งแรก

จากการศึกษาค้นคว้าวิจัย โครงสร้างกรุงเทพแล้วจะเห็นว่ากรุงเทพขยายตัวอย่างกว้างขวางมากจากเริ่มแรกสร้างกรุง พ.ศ. ๒๓๒๕ (ร.ศ. ๑) ดังนี้

การขยายเนื้อที่และพลเมืองของกรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๓๒๕ - พ.ศ. ๒๕๒๓

(ร.ศ. ๑ - ร.ศ. ๑๙๙)

พ.ศ.	เนื้อที่ : ไร่ (โดยประมาณ)	พลเมือง (โดยประมาณ)
๒๓๒๕ - ๒๓๙๔ (ร.ศ.๑-๗๐)	๒,๑๖๓	๕๑,๐๐๐[1]
๒๓๙๔ (ร.ศ. ๗๐)	๖,๔๘๙	๔๐๐,๐๐๐[2]
๒๔๕๓ (ร.ศ. ๑๑๙)	๘,๑๒๕	๖๐๐,๐๑๐[3]
๒๔๗๕ (ร.ศ. ๑๕๕)	๒๖,๘๗๕	-
๒๕๐๑ (ร.ศ. ๑๗๗)	๕๖,๒๕๐	๑,๖๐๒,๔๖๑[4]
๒๕๑๑ (ร.ศ. ๑๘๗)	๑๔๓,๗๕๐	๒,๖๐๐,๐๐๐[5]
๒๕๒๓ (ร.ศ. ๑๙๙)	๒๖๔,๑๙๑	๕,๒๐๐,๐๐๐[5]

ระยะปัจจุบัน Primate City (2489.....) การขยายตัวเองของกรุงเทพในสมัยปัจจุบันเริ่มในสมัยรัชกาลนี้ตั้งแต่ทรงครองราชย์เมือง พ.ศ. ๒๔๘๙ (ร.ศ. ๑๖๕) เป็นต้นมา อาจจะกล่าวได้ว่าในช่วง ๓๐-๔๐ ปีนี้ กรุงเทพเจริญเติบโตขึ้นในทุกด้าน มีลักษณะเป็น Primate City ของประเทศไทย นั่นก็คือจำนวนความเติบโตของกรุงเทพทิ้งห่างเมืองขนาดรอง ๆ ลงมาอย่างเห็นได้ชัด เช่น ในขณะที่กรุงเทพมีขนาดประชากร ๕,๒๐๐,๐๐๐ คน ในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ ซึ่งใหญ่กว่าเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองใหญ่อันดับ ๒ ของไทยถึง ๓๐ เท่า กรุงเทพเป็นศูนย์รวมของทุกสิ่งทุกอย่างทั้งทางด้านเศรษฐกิจ, สังคมและการเมือง เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ เป็นที่ตั้งของรัฐบาล ศูนย์กลางธุรกิจการค้า การศึกษา ตลาดแรงงาน สถาบัน การบันเทิงทั้งหลาย กล่าวได้ว่ากรุงเทพเป็นศูนย์รวมของระบบเศรษฐกิจสังคมและการเมืองแห่งเดียวของประเทศอย่างแท้จริง และจากที่กรุงเทพมีลักษณะเป็น Primate City นี้ ทำให้ยิ่งมีปัจจัยดึงดูดชาวชนบท ย้ายเข้ามาทำงานในกรุงเทพมากขึ้นประกอบกับชนบทไทยมีแรงผลักดันหลายประการทำให้กรุงเทพยิ่งขยายตัวอย่างกว้างขวางมากขึ้นและเป็นการขยายตัวอย่างรวดเร็วผิดปกติ ทำให้เกิดปัญหานานาชนิด

ยากที่จะแก้ไขให้เป็นผลดีได้

อาจจะกล่าวได้ว่าในช่วง ๓๐ - ๔๐ ปีหลังนี้กรุงเทพขยายตัวอย่างรีบรุดทั้งในทางด้านประชากร ซึ่งส่วนหนึ่งมาจากการเกิดตามธรรมชาติและอีกส่วนหนึ่งเนื่องจากการหลั่งไหลของคนชนบทมาตั้งถิ่นฐานในเมือง การขยายตัวตามพื้นที่ก็เป็นไปอย่างตามยถากรรมขาดการควบคุมวางกำหนดมาตรฐานและขาด Zoning Ordinance ในการควบคุมการใช้ที่ดินจึงมีการปลูกอาคารกันตามชอบใจ

การขยายพื้นที่ชุมชนของกรุงเทพมหานครเป็นการขยายตัวอย่างกระจัดกระจายไปสู่เขตชานเมืองที่อยู่รอบ ๆ โดยอาศัยเส้นทางคมนาคมเป็นส่วนใหญ่ เดิมใน พ.ศ. ๒๕๐๑ ชุมชนกรุงเทพมีเนื้อที่ประมาณ ๔๐ ตารางกิโลเมตรและการขยายตัวเป็นการขยายตัวทางด้านกรุงเทพเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากขาดสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาที่พอเพียงและถนนหนทาง ในทางธนบุรียังมีไม่มากพอทำให้ประชาชนกระจุกอยู่ตามลำน้ำเจ้าพระยาและตามถนนที่มีเท่านั้น ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๑ มีการขยายตัวไปทางฝั่งธนบุรีมากขึ้นและมีอิทธิพลแผ่เนื้อที่เมืองติดต่อกันเข้าไปในจังหวัดสมุทรปราการ นนทบุรี ปทุมธานีมากขึ้นตามลำดับ พ.ศ. ๒๕๒๓ การขยายตัวทางจังหวัดนนทบุรี สมุทรปราการ และปทุมธานี จะเห็นเด่นชัดมากขึ้นแม้ว่าเนื้อที่การขยายตัวในกรุงเทพมหานครจะมีมากกว่าก็ตาม

หมายเหตุ หนังสืออ้างอิงของหน้า ๑๗

๑. John Crawfurd เขียนไว้ในหนังสือของเขาว่าใน พ.ศ. ๒๓๖๕ มีการประมาณว่ากรุงเทพมีพลเมือง ๑๕๐,๐๐๐ คน แต่เขาเชื่อว่าความจริงคงจะมีเพียง ๑/๓ ของที่ประมาณเท่านั้น

๒. Sir John Bowring-The Kingdom and People of Siam Vol. 1

๓. The Five Faces of Thailand-Wolf Donner

๔. Litchfield et al., Greater Bangkok Plan 2533

๕. ผังเมืองรวมกรุงเทพมหานครและปริมณฑล พ.ศ. ๒๕๔๓ สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

ตารางเปรียบเทียบการใช้ที่ดินจำแนกประเภทต่าง ๆ

๒๕๐๑ - ๒๕๒๓

การใช้ที่ดิน	พ.ศ. ๒๕๐๑ ไร่ (ร้อยละ)	พ.ศ. ๒๕๒๓ ไร่ (ร้อยละ)
๑. พักอาศัย	๒๖,๕๐๘	๑๕๓,๔๑๕
	(๕๕.๖๐)	(๖๘.๗๐)
๒. พาณิชยกรรม	๒,๗๔๓	๑๖,๘๖๗
	(๕.๘๐)	(๗.๖๐)
๓. อุตสาหกรรมคลังสินค้า	๓,๗๔๖	๑๓,๗๕๑
	(๘.๐๐)	(๕.๖๐)
๔. สาธารณูปโภค	๑,๗๑๔	๓,๒๔๙
	(๓.๖๐)	(๑.๕๐)
๕. สถาบันราชการ	๑๑,๓๗๔	๒๘,๐๒๔
มหาวิทยาลัย	(๒๓.๙๐)	(๑๒.๖๐)
๖. สวนสาธารณะ	๑,๕๐๑	๘,๘๓๕
	(๓.๑๐)	(๔.๐๐)
รวม	๔๗,๕๘๖	๒๒๒,๙๕๓
	(๑๐๐)	(๑๐๐)

หมายเหตุ:- ตัวเลขนี้ได้จากสำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทยและเป็นเนื้อที่ที่พัฒนาแล้วเท่านั้น

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ๒๕๐๑ - ๒๕๒๓

จากตารางเปรียบเทียบการใช้ที่ดินในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ - ๒๕๒๓ กล่าวคือประมาณ ๒๐ ปี ที่ผ่านมานี้ การขยายตัวในด้านการใช้ที่ดินของปี ๒๕๐๑ - ๒๕๒๓ มีประมาณ ๕ เท่าตัว การใช้ที่ดินเพื่อการพักอาศัยขยายตัวถึง ๕.๗๙ เท่า เนื่องจากมีชุมชนชานเมืองเกิดขึ้นมากมาย สภาพสังคมของคนเปลี่ยนไป คนรุ่นใหม่เมื่อจบการศึกษาแล้วมีงานทำก็อยากจะออกไปตั้งบ้านเรือนเป็นอิสระจากพ่อแม่ และคนต่างจังหวัดที่เข้ามาในกรุงเทพก็จะซื้อบ้านแถว ๆ ชานเมืองเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นจะเห็นว่าในระยะ ๕ - ๑๐ ปีที่ผ่านมา มีหมู่บ้านจัดสรรเพิ่มขึ้นในชานเมืองมากกว่า ๒๐๐ หมู่บ้าน

การใช้ที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นถึงประมาณ ๓.๖๗ เท่าของปี พ.ศ. ๒๕๐๑ เนื่องจากมีการขยายตัวทางด้านการอุตสาหกรรมมากขึ้น โดยขยายตัวเด่นชัดในบริเวณสมุทรปราการ, รังสิต และทางฝั่งธนบุรี ในฝั่งพระนครก็ขยายไปตามทางหลวงในพื้นที่ดินที่ทำเกษตรกรรม นอกจากนี้ยังมีปะปนในบริเวณที่พักอาศัยในเมืองไม่น้อย

ส่วนการพาณิชยกรรมนั้นขยายเพิ่มเป็น ๖.๑๕ เท่าของ พ.ศ. ๒๕๐๑ ซึ่งจากแผนที่การใช้ที่ดินในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ จะเห็นเป็น Ribbon Development อย่างเห็นได้ชัด ร้านค้าจะอยู่ตามถนนที่ตัดใหม่กระจัดกระจายไปทั่วกรุงมีการขยายไปทางทิศเหนือมากขึ้น

อาจจะสรุปได้ว่าภายในช่วงระยะเวลาประมาณ ๒๐๐ ปี ที่กรุงเทพมหานครเติบโตขึ้นมากจากเมืองในป้อมเนื้อที่เพียง ๒,๑๖๓ ไร่ ขยายตัวมาถึงประมาณ ๑๒๒ เท่าทำให้กรุงเทพเกิดปัญหาทางด้านระบบการคมนาคมที่ไม่ได้ขยายตัวเตรียมรับชุมชนที่ใหญ่ขนาดนี้ เช่นระบบ Mass Transit System หรือการให้ความสำคัญในการทำถนนหนทางเชื่อมชุมชนหรือถนนใหญ่ ๆ ก็ควรจะมากกว่านี้ด้วย

นอกจากนี้ปัญหาทางด้านการสาธารณูปโภค, ด้านประปา, โทรศัพท์ และการระบายน้ำก็เป็นปัญหาทั้งสิ้น

๑. การประปา เอกชนต้องขุดน้ำบาดาลมาใช้เองเพราะการบริการของการประปาไม่พอเพียง ซึ่งการขุดน้ำบาดาลมาใช้ถึงวันละ ๗๐๐,๐๐๐ ลูกบาศก์เมตร ทำให้เกิดการทรุดตัวของแผ่นดิน และนับวันจะทวีความรุนแรงขึ้นจนมีผู้กล่าวว่ากรุงเทพกำลังจมตัวลง บริเวณที่แผ่นดิน

ทรุดนี้อยู่ทางทิศตะวันออกของกรุงเทพซึ่งเป็นบริเวณที่มีหมู่บ้านจัดสรรเกิดขึ้นอย่างมากมาย

๒. การโทรศัพท์ การมีโทรศัพท์อย่างเพียงพอสำหรับชุมชนจะช่วยย่นการเดินทางติดต่อกัน ซึ่งปัจจุบันมีเพียง ๓๐๑,๕๘๔ เลขหมายเท่านั้นซึ่งไม่เพียงพอสำหรับชุมชน ๕ ล้านคนเลย

๓. การระบายน้ำ ยังคงเป็นปัญหาอยู่ตั้งแต่เริ่มแรกตั้งนครแล้วและเมื่อชุมชนขยายตัวมาก เช่นนี้ก็ยิ่งเป็นปัญหามากขึ้น ทำให้น้ำท่วมกรุงเทพแทบทุกปี

<u>ลักษณะการใช้ที่ดินของกรุงเทพ</u>

ในการศึกษาโครงสร้างเมืองทางด้านประโยชน์ใช้สอยนั้น จากการค้นคว้าวิจัยการใช้ที่ดินของกรุงเทพมหานครแล้ว ได้จำแนกออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังที่เห็นในตารางการใช้ที่ดินของกรุงเทพในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ เปรียบเทียบกับปี พ.ศ. ๒๕๒๓ แล้ว จะเห็นว่าการใช้ที่ดินที่สำคัญที่สุดคือ ที่พักอาศัย ฉะนั้นจะได้มีการวิเคราะห์และอธิบายถึงที่พักอาศัยในกรุงเทพมหานครโดยละเอียดในแง่ของลักษณะที่อยู่อาศัย และการจัดที่อยู่อาศัยว่ามีคุณภาพแบบใดโดยอาศัยข้อมูลที่ได้จากบริษัท Litchfield ที่มาทำการวิจัยใน พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นหลัก

ลักษณะที่อยู่อาศัยของกรุงเทพมหานครอาจจัดเป็นลักษณะต่าง ๆ ต่อไปนี้

๑. Condensed Dwellings ลักษณะบ้านประเภทนี้มี ลักษณะที่ไม่น่าอยู่ เป็นหลังเล็ก ๆ สร้างแบบง่าย ๆ ไม่ทาสีอยู่ในที่ที่เฉอะแฉะไม่ได้ถม วัสดุที่ใช้ก็เป็นไม้หรือสังกะสีเก่า ๆ เพียงแต่ก่อสร้างเพื่อให้อยู่ได้ก็พอแล้ว ในตรอกหรือซอยแคบ ๆ ที่รถเข้าไปไม่ถึง จำนวนคนในครอบครัวหนึ่ง ๆ ก็มีอยู่มากแออัดกันในเนื้อที่เล็ก ๆ นั้น บ้านแต่ละหลังปลูกชิดกันแทบหลังคาจะชนกัน ซึ่งในเขตที่จัดว่าเป็นแหล่งเสื่อมโทรมของกรุงเทพ เป็นที่อยู่ของกรรมกรหาเช้ากินค่ำ และผู้มีรายได้น้อยหรือผู้ที่อพยพมาจากต่างจังหวัด ส่วนใหญ่บ้านในเขตหนาแน่นมากนี้ ค่าเช่าจะถูกและบ้านแบบนี้มีอยู่ทั่วไปตามแหล่งต่าง ๆ ของกรุงเทพรวมทั้งที่ในเขตที่มีการค้ามากในตอนใจกลางของเมืองด้วย

๒. Small lot Dwellings เป็นบ้านไม้หรือตึกหลังไม่ใหญ่นักที่ใช้วัสดุก่อสร้างดีกว่าบ้านประเภทที่ ๑ อาจจะทาสีหรือไม่ทาสีก็ได้ บ้านแบบนี้สร้างบนเนื้อที่กว้างกว่าบ้านประเภทแรกและสร้างบนที่ ๆ ถมแล้วในบริเวณซอยแคบ ๆ ที่รถพอสวนกันได้

๓. Attached, apartment type two-family and multi-family dwellings ส่วนใหญ่บ้านแบบนี้เป็นของรัฐบาลจัดสร้างขึ้นมีอยู่ทั่วไปในเขตกรุงเทพ เช่น พวกอาคารสงเคราะห์ และ Flat ต่าง ๆ

๔. Compound dwelling บ้านที่มีบริเวณกว้างขวางเป็นที่อยู่ของพวกที่มีรายได้มาก ก่อสร้างอย่างดีทั้งรูปแบบและวัสดุก่อสร้าง มีสนาม รั้ว มีเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มากมาย

๕. Farmers' Type จากข้อมูลของ Litchfield นี้ จะเห็นว่าในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ กรุงเทพยังมีที่ดินที่ใช้ทำเกษตรกรรมอยู่ไม่ใช่น้อย จึงมีลักษณะบ้านแบบนี้ คือ บ้านใต้ถุนสูง เพื่อกันน้ำท่วม มีการเลี้ยงเป็ดไว้ใต้ถุนบ้าน ซึ่งบ้านแบบ Farmers' Type นี้ จะอยู่ตามริมคลองหรือใกล้ ๆ กับคลองหรือไม่เป็นหลังโดด ๆ อยู่กลางทุ่งนา

อนึ่ง จากข้อมูลในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ จะเห็นว่ามีลักษณะบ้านอีกแบบหนึ่ง เกิดขึ้นในเขตชานเมืองกรุงเทพนั่น คือ หมู่บ้านจัดสรรซึ่งปรากฏว่ามีถึงประมาณ ๒๐๐ หมู่บ้าน แต่สำหรับการจัดคุณภาพของที่อยู่ในที่นี้ (พ.ศ. ๒๕๐๑) จะยังไม่ปรากฏหมู่บ้านเหล่านี้

ฉะนั้น ถ้าบริเวณใดมีที่อยู่แบบ Condensed Dwellings มากกว่า ๕๐% ของเนื้อที่อยู่อาศัยจะจัดเป็น Low quality residential area หากที่อยู่อาศัยบริเวณใดมี Condensed Dwellings ๒๕-๔๙% ก็จะจัดเป็น Medium quality residential area ส่วน High quality residential area มี Condensed ๑๑-๒๕% แต่มีบ้านแบบ Compound Type มากขึ้นและ Residential Suburb จะมี Condensed Dwelling เพียง ๑๑% แต่มีบ้านแบบ Farmers' Type มากขึ้น

๑. Low Residential Area อยู่บริเวณที่มีความหนาแน่นมาก เป็นแหล่งเสื่อมโทรม เขต Slum ของกรุงเทพ จะอยู่ในเขตเมืองเก่าของกรุงเทพ คือ ภายในเขตคลองผดุงกรุงเกษม และในเขตปทุมวัน ในเขตนี้เป็นเขตที่อยู่อาศัยซึ่งอาจจะเป็นบ้านแบบ Small Lot และ Compound Type บ้างแต่ก็มีน้อย

๒. Medium Residential Area มีอยู่ในเขตบางรัก, ดุสิต บางส่วนของพญาไท และบางส่วนของยานนาวา รวมทั้งพื้นที่ทั้งหมดของกรุงธนบุรีในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ ซึ่งในเขตนี้นอกจากจะมีบ้านแบบ Condensed dwelling ๒๕-๔๙% แล้วยังมี Small Lot และ Compound

เพิ่มมากขึ้นด้วยแต่ไม่มากเท่าประเภท ๓ เขตนี้เป็นเขตที่อยู่ของพวกที่มีรายได้ปานกลางเป็นส่วนใหญ่

๓. High Residential Area พบในเขตพระโขนงแถวถนนสุขุมวิท และในเขตพญาไทแถว ๆ ถนนพหลโยธินเป็นเขตที่มีบ้านแบบ Condensed dwelling น้อย แต่มีพวก Compound Type มากขึ้น

๔. Residential Suburbs อยู่ในเขตพระโขนงตอนล่างและยานนาวาตอนติดกับแม่น้ำเจ้าพระยาและในเขตบางเขน

อย่างไรก็ดี ข้อมูลที่ได้นี้ เป็นข้อมูลของ พ.ศ. ๒๕๐๑ ฉะนั้น ปัจจุบันรูปแบบของที่อยู่อาศัยของกรุงเทพอาจจะเปลี่ยนไปแล้ว และจากข้อมูล พ.ศ. ๒๕๒๓ เราไม่มีข้อมูลแผนที่การใช้ที่ดินที่แบ่งแบบเดียวกับการแบ่งตามลักษณะบ้านเรือนของ Litchfield แต่แบ่งตามแบบความหนาแน่นของประชากร ฉะนั้นเราอาจจะจัดรูปแบบของที่อยู่อาศัยของกรุงเทพได้ดังนี้

๑. บริเวณความหนาแน่นสูง คือ บริเวณที่ประชาชนอยู่หนาแน่นประมาณ ๒๔, ๘๐๐-๔๘, ๖๒๗ คน : ตาราง ก.ม. ได้แก่ บางส่วนของเขตพญาไท, เขตป้อมปราบ, เขตธนบุรี, เขตสัมพันธวงศ์. ความหนาแน่นปานกลาง คือ บริเวณที่มีความหนาแน่นของประชาชน ๑๖, ๕๐๐-๒๔, ๘๐๐ คน : ตาราง ก.ม. ในบริเวณพระนคร, ดุสิต, ปทุมวัน, บางรัก, คลองสาน

๓. ความหนาแน่นน้อย คือ บริเวณที่มีประชาชน ๓,๕๐๐-๑๖,๕๐๐ คน ตาราง ก.ม. ได้แก่ บริเวณพระโขนง, ยานนาวา, ห้วยขวาง, บางกอกใหญ่และบางกอกน้อย

Urban Commercial Structure

การใช้ที่ดินที่ความสำคัญอีกอย่างหนึ่งของกรุงเทพ ก็คือการใช้ที่ดินเพื่อการค้า ซึ่งการค้าโดยทั่ว ๆ ไป แล้วก็จะมีการค้าขายปลีกและการค้าขายส่ง

๑. การค้าขายปลีก ของกรุงเทพอาจจะมองเห็นภาพพจน์แยกออกเป็นประเภทต่าง ๆ ๕ ประเภทด้วยกัน จากการกำหนดของ Proudfoot คือ

๑.๑ Central Business District

๑.๒ Outlying Business Center

๑.๓ Principal Business Thoroughfare

๑.๔ The Neighborhood Business Streets

๑.๕ Isolated Store Cluster

๑.๑ Central Business District เป็นศูนย์กลางการค้าขายปลีกที่สำคัญที่สุดของนคร ซึ่งแน่ละก็ย่อมจะมีบทบาทที่สำคัญมากในทุก ๆ นคร ที่จริงแล้วการกำหนด CBD ของกรุงเทพนั้นยากมาก เพราะไม่อาจจะใช้วิธีวิเคราะห์แบบ Systematic ได้เลย เพราะกรุงเทพมีการใช้ที่ดินปะปนกันมาก ทั้งที่อยู่อาศัยและการค้า อย่างไรก็ดี ในรายงานฉบับนี้ ผู้เขียนจะขอวิจัยแหล่ง CBD ของกรุงเทพในแง่ที่ว่า ... "The central business district represents the retail heart of each city. Here, individually and collectively, retail stores do a greater volume of business per unit area than elsewhere within the city"...and..." CBD draws customers from all parts of the city proper and from outlying suburbs and nearby incorporated towns." รวมทั้งสินค้าที่อยู่ในเขต CBD ก็มีมากชนิด มากแบบ มากสี มากขนาดหรือกล่าวย่อ ๆ ว่ามี variety มากที่เดียว ดังนั้น จะเห็นว่าเขต CBD ของกรุงเทพนั้นเริ่มต้นจากบ้านหม้อที่ขายเพชร ไปตามถนนหาหุรัด และตรอกซอยแถว ๆ นั้น ข้ามไปย่านถนนวังบูรพา เข้าไปในตรอกสะพานหันซึ่งในเขตนี้จะจัดเป็น native shopping area ข้ามถนนเข้าไปในเขตสำเพ็งซึ่งเป็นแหล่งการค้า มาตั้งแต่กรุงเทพเป็นเมืองหลวง ซึ่งในเขตนี้แม้ว่าจะเป็นกิจกรรมขายส่งเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีการขายปลีกด้วย ต่อจากนั้น ก็ต่อเนื่องไปในถนนเยาวราช, เจริญกรุงและตรอกเล็กตรอกน้อยในบริเวณใกล้เคียง ซึ่งบริเวณนี้ทั้งหมดจัดเป็น Chinese Business quarter ของกรุงเทพ ถัดจาก Chinese business quarter ก็จะถึง Westernized business quarter อยู่แถว ๆ เจริญกรุง, สี่พระยา, สุรวงศ์และถนนสีลม ซึ่งเขตเจริญกรุงและบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาก็เคยเป็นเขตค้าขายของพวกพ่อค้าตะวันตกมาตั้งแต่เริ่มแรกสมัยรัชกาลที่ ๔ - รัชกาลที่ ๕ แล้ว

ปัจจุบันจากการเจริญเติบโตของเมืองมากขึ้นแล้ว อาจจะกล่าวได้ว่ากรุงเทพมี CBD มากกว่า ๑ แห่งขึ้นไป ในครั้งแรกเขตราชประสงค์นั้นอาจจะจัดเป็นเพียง OBC แห่งหนึ่งของกรุงเทพ แต่เนื่องจากว่า การขยายตัวและการเพิ่มความสำคัญของเขตนี้ เขต OBC ราชประสงค์เริ่มจากประตูน้ำ ราชประสงค์ shopping center เกษรข้ามไปถึงห้างเซ็นทรัลชิดลมและไปจนสุดสยามสแควร์ สยามเซ็นเตอร์นั้น จะเห็นว่าบริเวณแห่งนี้ไม่ได้ดึงดูดลูกค้า เฉพาะในเขต region อีกต่อไป แต่ดึงดูดลูกค้าจากแทบทุกมุมเมือง มีสินค้าให้เลือกมากชนิดขึ้น ฯลฯ จึงจะเห็น

ว่าเขตราชประสงค์นี้อาจจะจัดเป็น CBD แหล่งที่ ๒ ของกรุงเทพก็ได้ ในขณะที่ CBD แห่งแรกคลายความสำคัญลง ลักษณะการซื้อของประชาชนผิดไป แต่อย่างไรก็ตามลูกค้าก็ยังนิยมไปในเขต CBD เก่าด้วย เพราะว่าสินค้าถูกกว่าให้เลือกมากกว่า ถ้าไม่คิดเรื่องปัญหาการจราจร ประกอบกับเขตราชประสงค์รวมย่านประตูน้ำ ซึ่งยังคงมีลักษณะการค้าขายแบบ CBD เก่าอยู่ กล่าวคือ เป็นการขายผ้าและเสื้อผ้าของทั้งชายหญิงและเด็ก ยิ่งทำให้การค้าแถบนี้กว้างขวางยิ่งขึ้น

๑.๒ Outlying Business Center ในการที่จะเข้าใจลักษณะของ OBC นั้น Proudfoot ได้ให้คำจำกัดความของ OBC ว่า ".....The outlying business center represents, in miniature the same type of retail structure characterizing the central business district.. The center possesses a marked areal concentration where closely spaced retail stores do a volume of business exceeded only by those of the central district ..... Although individual outlying business centers do not draw customers from all parts of the city, they frequently attract them from long distances." และเนื่องจาก OBC นี้จะมีลูกค้าจากที่ไกล ๆ มาซื้อของ ฉะนั้น OBC ก็จะพัฒนาขึ้นในเขตที่เป็น intra - city transportation

การที่เกิด OBC ขึ้นได้อีกประการหนึ่งก็คือ เนื่องจากการเดินทางเข้าไปที่ CBD ไม่สะดวก เพราะการจราจรติดขัด ทำให้เสียทั้งเวลาเดินทาง และพบกับความไม่สะดวกต่าง ๆ ทำให้ลูกค้าไม่เดินทางเข้าไปที่ CBD แต่จะซื้อสินค้าที่ OBC แทน

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ ในขณะที่กรุงเทพยังไม่ขยายตัวมากนักนั้น จะเห็นว่า OBC มีอยู่ที่ราชประสงค์ บางลำภู บางรัก สะพานควาย ท่าพระจันทร์ วงเวียนใหญ่ และตลาดพลู แต่ต่อมาจากแผนที่การใช้ที่ดินปี พ.ศ. ๒๔๒๓ จะเห็นว่า ลักษณะการค้าขายปลีกของกรุงเทพเปลี่ยนไปมาก ราชประสงค์ขยายตัวกว้างขวางขึ้น มีอาณาเขตกว้างขวางและเปลี่ยนสภาพเป็น CBD แห่งที่ ๒ ของกรุงเทพ แต่ในขณะเดียวกันเมื่อตัวเมืองขยายใหญ่ขึ้น ผู้คนออกไปอยู่ตามชานเมืองมากขึ้น ก็จะเกิดแหล่ง OBC อีกมากมาย ตามส่วนต่าง ๆ ของเมือง เช่นที่ สำโรง พระโขนง คลองตัน บางกะปิ บางเขน ลาดพร้าว พระปิ่นเกล้า ตลิ่งชัน บางแค และบางขุนเทียน เป็นต้น

การที่ OBC จะมีขนาดใหญ่แค่ไหนขึ้นอยู่กับขอบเขตของ region ที่ลูกค้าจะเข้ามาที่ OBC นั้น ๆ

๑.๓ The Principal Business Thoroughfare เรียกว่า เป็นปรากฏการณ์ที่เห็นได้ชัดในกรุงเทพ ที่การค้าจะเกิดขึ้นตามถนนสายสำคัญ ๆ ในกรุง จัดว่าเป็น Ribbon development เช่น บนถนนสุขุมวิท เพชรบุรี พหลโยธิน เพชรเกษม และอื่น ๆ ส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากคนกรุงเทพชอบสร้างห้องแถวบนเส้นทางที่ถนนตัดผ่าน อีกส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากการที่การจราจรติดขัดมากมาย ฉะนั้น จึงเกิดร้านค้าขึ้นตามถนนสายสำคัญ ๆ ที่ประชาชนผ่านไปทำงานหรือกลับบ้าน เพื่อดึงดูดลูกค้าให้หยุดซื้อของตามเส้นทางที่ผ่าน ลักษณะเดิมของการค้าขายปลีกของกรุงเทพแบบ Ribbon development นี้ ก็คือ จะมีการค้าชนิดเดียวกันอยู่บนถนนสายเดียวกันหรือบริเวณใกล้เคียง เพื่อที่ลูกค้าสะดวกที่จะมาในแหล่งเดียว และเลือกชมสินค้าที่ตนต้องการในที่เดียว ให้ลูกค้าเปรียบเทียบราคาสินค้าตามร้านก่อนซื้อ รวมทั้งร้านค้าก็อาจจะไปรับสินค้าจากร้านใกล้เคียงมาให้ลูกค้าได้ง่าย หากที่ร้านของตนไม่ได้สต๊อคสินค้าชิ้นนั้นไว้ ตัวอย่างเช่น แถววรจักรขายเครื่องอะไหล่รถยนต์ เครื่องสุขภัณฑ์ที่แถว ๆ วัดตะเคียน โต๊ะหมู่บูชาพระ เครื่องบวชนาคที่ถนนบำรุงเมือง โรงพิมพ์อยู่แถวถนนเฟื่องนคร ฯลฯ

๑.๔ The Neighborhood Business Streets กระจัดกระจายอยู่ทั่วกรุง โดยที่จะพัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ ตลาดสดใกล้ ๆ บ้านซึ่งอยู่ในระยะที่เดินจากบ้านไปซื้อของสดประจำวัน ประชาชนจะไปซื้อพวกของสดมาประกอบอาหารและของใช้ที่จำเป็นจริง ๆ ซึ่งมีจำนวนและ Variety จำกัด และที่น่าสังเกตก็คือ จะมีร้านขายทอง ๑-๒ ร้าน และโรงรับจำนำในบริเวณใกล้เคียงด้วย ในปี ค.ศ. ๑๙๖๖ จากหนังสือ Bangkok Guide and Street Direction นั้น ทราบว่ามีตลาดของสดนี้ ๖๘ แห่งด้วยกัน ซึ่งตลาดเหล่านี้ ก็จะเป็นย่าน Neighborhood Business Streets ทั้งสิ้น และในอนาคต Neighborhood Business Streets อาจจะกลายเป็น OBC ก็ได้ ถ้าชุมชนขยายใหญ่ขึ้น

๑.๕ Isolated Store cluster เป็นร้านขายของชำใกล้ ๆ บ้านซึ่งเดินถึงในระยะใกล้ ๆ มีเฉพาะของที่ขาดเหลือจำเป็นจริง ๆ จากที่ซื้อมาจากตลาดแล้ว บางทีก็จะมีร้านก๋วยเตี๋ยวหรือร้านกาแฟอยู่ใกล้ ๆ ยิ่งพวกหมู่บ้านจัดสรรใหม่ ๆ ร้านพวกนี้จะมีความสำคัญมาก บางทีก็จะเป็นพวกรถเร่ขายของ จำเป็นในหมู่บ้านก็ได้ ร้านแบบนี้จะใหญ่หรือเล็กหรือมีมากเพียงไรนั้น อยู่กับขนาดของ

ชุมชนที่จะให้บริการ

๒. แหล่งการขายส่งของกรุงเทพ

จากการวิเคราะห์ข้อมูลของ General wholesale business ในหนังสือ Thailand Yearbook 1966-1967 โดยดูจากธุรกิจประเภทที่อยู่ให้ exporters, importers, storage, dealers, commission agents, distributors, manufactures' representative ฯลฯ

ปรากฏว่า กิจการเหล่านี้ส่วนใหญ่อยู่ใน CBD แถวสำเพ็งต่อกับจักรเพชร เยาวราช ทรงสวัสดิ์ และเขตแถบบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้ก็ยังมีแถว ๆ ถนนเจริญกรุง แถว ๆ สีลม สี่พระยา และสุรวงศ์ โดยทั่ว ๆ ไป แล้วในการที่กิจการขายส่งอยู่ในแถบสำเพ็ง เพราะว่าเป็นแหล่งการค้าเก่าแก่มาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์และกิจการที่มีอยู่ก็เป็นกิจการที่จะได้ประโยชน์ จากการอยู่ใกล้แหล่งขายปลีกทางพาหุรัดและสะพานหัน ตัวอย่างเช่น ในเขตสำเพ็งทำการขายส่งกิจการผ้า ซึ่งมีจำนวน ๙๐ ร้านจาก ๑๐๖ ร้านที่ระบุอยู่ใน Yearbook ทำให้สะดวกในการที่จะส่งไปขายในพาหุรัดและอีกประการหนึ่งเพราะว่า ทางด้านสำเพ็งนั้น แต่ก่อนขนส่งทางน้ำมาขึ้นที่ท่าน้ำแถวนั้น ส่วนที่กิจการขายส่งอยู่แถบถนนเจริญ-กรุง สี่พระยา สุรวงศ์และสีลมก็เพราะแถบนี้เป็นแหล่งการค้าเก่าและมีตึกที่ใช้เป็นสำนักงานได้มากมาย

กิจการขายส่งของกรุงเทพไม่เหมือนของเมืองในสหรัฐ เนื่องจากไม่ได้ติดกับ Maxinum railroad facility เนื่องจากเราจะอยู่ติดกับทางน้ำมากกว่า มาแต่เริ่มแรกตั้งกรุงเทพและหลังจากนี้ก็ขนส่งทางรถบรรทุกมากกว่าจะนิยมขนส่งทางรถไฟ

ที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งก็คือ กิจการขนส่งในกรุงเทพนี้ กระจัดกระจายทั่วไปนอกจากแหล่งใหญ่ ๆ ที่กล่าวมาแล้ว แต่จะไม่มีทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของกรุงเทพเลย เพราะเป็นเขตที่อยู่อาศัยซึ่งพัฒนามาจากเรือกสวนแต่เดิม ไม่มีถนน ไม่มีสถาบันการเงินอยู่ใกล้เคียง และไม่ได้อยู่ใกล้แหล่ง shopping center นอกจากนี้ ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือเป็นเขตทหารเสียเป็นส่วนใหญ่

การขายส่งผักและผลไม้ อยู่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา คือ ที่บริเวณท่าเตียนและปากคลองตลาด รวมทั้งตลาดมหานาคด้วย

Urban Industrial Structure

โครงสร้างทางอุตสาหกรรมของกรุงเทพ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ กรุงเทพมีที่ดินที่ใช้ในการอุตสาหกรรมเพียง ๒.๙๑% เท่านั้น แหล่งอุตสาหกรรมของกรุงเทพจะอยู่ที่ใกล้ ๆ กับท่าเรือ เช่น โรงงานยาสูบ

โรงฆ่าสัตว์ โรงทำเครื่องหนัง ฯลฯ นอกจากนี้ก็อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ริมคลอง เป็นอุตสาหกรรมเก่าแก่ เช่น โรงสีข้าว โรงเลื่อย โรงไม้ขีด โรงเบียร์ โรงทำกระดาษ ฯลฯ นอกจากนี้ก็มี cottage industries จะอยู่ในเขตที่อยู่อาศัย เช่น โรงงานทำของเล่น พลาสติค และเครื่องเหล็กเล็ก ๆ น้อย ๆ ฯลฯ ซึ่งใช้แรงงานในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่

นอกจากนี้ก็มีโรงงานซึ่งตั้งขึ้นในระยะหลัง ๆ ที่ พระประแดง และรังสิต และในเขตชานเมืองอื่น ๆ ของกรุงเทพ

<u>ทฤษฎีโครงสร้างนครกรุงเทพ</u>

จากการศึกษาโครงสร้างของกรุงเทพมหานครแล้ว จะเห็นได้ว่าในบรรดาทฤษฎีโครงสร้างนครทั้ง ๓ ทฤษฎี คือ Concentric Zone Theory โดย Burgess, Sector Theory โดย Hoyt และ Multiple Nuclei Concept โดย Harris and Ullman กรุงเทพมีโครงสร้างเมืองจัดเข้ากับแบบที่ ๓ คือ Multiple Nuclei Concept มากที่สุด โดยการปรับปรุงบางเรื่องเพียงเล็กน้อย

จะเห็นได้เด่นชัดว่า กรุงเทพมหานครมีศูนย์กลางเมือง (nuclus) หลายแห่งด้วยกัน แห่งแรกก็คือ ศูนย์กลางทางวัฒนธรรม (cultural focal point) ซึ่งอยู่รอบ ๆ พระบรมมหาราชวัง ส่วนอีกแห่งก็คือ ศูนย์กลางทางด้านการค้า

สำหรับ Cultural focal point ของกรุงเทพนี้ ไม่เพียงแต่เป็นศูนย์กลางของสังคมของคนกรุงเทพเท่านั้น แต่ยังแน่นศูนย์กลางของคนทั้งประเทศด้วย เนื่องจากเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ในอดีตและเป็นที่พระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ ศาลหลักเมือง วัดโพธิ์ และสนามหลวง ล้วนแต่อยู่บริเวณนี้ทั้งสิ้น ฉะนั้น บริเวณนี้จึงดึงดูดประชาชนให้มาบริเวณนี้จากทุกมุมเมือง และทั่วทั้งประเทศด้วย ฉะนั้นบริเวณนี้จึงมีความสำคัญมากและมีฐานะเป็นศูนย์กลางทางด้านวัฒนธรรมที่แท้จริงของประเทศไทย

ศูนย์การค้าก็เป็นศูนย์กลางอีกแห่งหนึ่งที่สำคัญที่เดียว สำหรับเมืองทั่ว ๆ ไป ซึ่งศูนย์กลางการค้าที่สำคัญที่สุด ก็คือ การค้าที่ Central Business District ของเมือง

นอกจากนี้ ตามทฤษฎีโครงสร้างนครแบบ Multiple Nuclei นี้ กล่าวว่า มีเขตที่อยู่อาศัย ๓ แบบ คือ low, medium and high, residential area รวมทั้งมี residential suburb ก็ได้มีครบถ้วนในกรุงเทพ Outlying Business Center ในกรุงเทพก็มีอยู่หลายแห่งด้วยกัน ดังที่ได้แสดงในรูปสไลด์แล้ว เขตชานเมืองและเมืองใกล้เคียงของกรุงเทพ เป็นเขตที่ทำหน้าที่ industrial

suburbs คือ รังสิตในตอนเหนือและพระประแดง สมุทรปราการทางตอนใต้

อย่างไรก็ดีทฤษฎี Multiple Nuclei กับโครงสร้างเมืองกรุงเทพนี้ ก็มีการปรับปรุงบางสิ่งบ้างกล่าวคือ ตึกทำการของรัฐบาลไม่ได้อยู่ใกล้กับเขต CBD แต่อยู่ในเขตรัศมีของ cultural focal point แทน ซึ่งเนื่องมาจากกรุงเทพเป็นเมืองการปกครอง พระเจ้าแผ่นดินย่อมจะต้องมีความสำคัญมาก่อนการค้า

Harris and Ullman กล่าวว่า "Certain unlike activities are detrimental to each other. The antagonism between factory development and high-class residential development is well known." แต่ในกรุงเทพแล้ว อุตสาหกรรมอยู่ในเขตติดต่อกับ high residential area ทั้ง ๒ ด้าน แต่อย่างไรก็ดี กรุงเทพไม่มีอุตสาหกรรมหนัก ซึ่งจะทำให้มีควันฝุ่นและเสียงรบกวนประชาชนมากนัก

จากการศึกษาวิจัยการใช้ที่ดินของกรุงเทพมหานครในระยะเวลาต่าง ๆ ในช่วง ๒๐๐ ปีที่ผ่านมาแล้วนี้ คงจะทำให้เห็นภาพพจน์ของการพัฒนาเมืองหลวงของเราเป็นระยะ ๆ ว่าเป็นอย่างไร และในปัจจุบันการขยายตัว อย่างกว้างขวางรวดเร็ว และรีบร้อนทั้งทางด้านเนื้อที่และประชากร ทำให้เกิดปัญหามากมายอย่างที่เป็นความจำเป็นรีบด่วนจะต้องแก้ไขทีเดียว ว่าจะทำอย่างไรในกรุงเทพของเราเป็นที่น่าอยู่ น่าชื่นชม ในศตวรรษหน้าที่จะมาถึงนี้

หมายเหตุ:-

การจัดโครงสร้างของกรุงเทพเข้าเป็น Multiple Nuclei Concept นี้ ผู้เขียนได้ใช้ข้อมูลในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นเกณฑ์ซึ่งปัจจุบันก็คงจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง แต่อย่างไรก็ตามได้เพิ่มเติมสิ่งที่คิดว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปด้วยแล้ว มีแต่ residential quality เท่านั้น ที่อาจจะเปลี่ยนไปจากนี้บ้าง

หนังสืออ้างอิง

1. The American City : An Urban Geography-Raymond E. Murphy
2. The Five Faces of Thailand : An Economic Geography - WOLF DONNER
3. Greater Bangkok Plan 2533 - Litchfield et al
4. A History of Thailand - KONG SYAMANANDA
5. Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China - Dr. John Crawfurd
6. Siam in the xx th Century - J.C.D. Campbell
7. The Kingdom and People of Siam, Vol. I - SIR JOHN BOWRING
8. Thailand : The Environment of Modernization - LARRY STERNSTEIN
9. Twentieth Century Impressions of Siam : Its History, People, Commerce, Industries, and Resources - ARNOLD WRIGHT & OLIVER T. BREAKSPEAR
10. Thesis - "The Structure of Greater Bangkok : An Urban Study of Land Use & Demography" - BUBPHAWARD SUVANAMAS
11. กรุงเทพฯ เมื่อ ๗๐ ปีก่อน - กาญจนาคพันธุ์
12. ข่าวสารสำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย ฉบับที่ ๑๓ กรกฎาคม ๒๕๐๙
13. การเติบโตของเขตชุมชนในภาคกรุงเทพมหานคร - หน่วยวิจัยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
14. รายงานการสัมนาเรื่องปัญหานครหลวง - จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ๒๖-๒๘ มีนาคม ๒๕๑๕
15. รายงานสรุปผลการสัมนาเรื่องการเติบโตของเขตชุมชนในภาคกรุงเทพมหานครโดยหน่วยวิจัยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
16. ปัญหาที่กแถว - สัมนาวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ๑๓-๑๔ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๒๔
17. วารสารแผนที่ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๔
18. ผังเมืองรวมกรุงเทพมหานคร : นโยบาย, มาตรการและวิธีดำเนินการ เพื่อปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ของผังเมืองรวม - สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย
19. ผังเมืองรวมกรุงเทพมหานครและปริมณฑล พ.ศ. ๒๕๔๓
20. บทบรรยายประกอบแผนที่เรื่องราชอาณาจักรไทยโดย R.P. Placide Augustin Dechauffe - เจ้าหน้าที่แผนกห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ กรมแผนที่ทหาร
21. เอกสารเผยแพร่ของแผนกห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ กองธุรการ กรมแผนที่ทหาร หมายเลข ๔ "แผนที่กรุงเทพ" โดย ร.อ. วัชระ วีระวงศ์

การเกิดและการขยายเมืองกรุงเทพ : การศึกษาทางการเปลี่ยนแปลง

โดย

กนก วงษ์ตระหง่าน

เอกสารวิชาการหมายเลข ๒๑

เพื่อประกอบการสัมมนา

สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

จัดโดย

สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

วารสารธรรมศาสตร์

๓ - ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

ราคา ๑๐ บาท

ผู้เขียนขอขอบพระคุณสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยที่ได้ให้ทุนสนับสนุนการศึกษาวิจัย
ในเรื่องนี้ และเฉลยลัศน์ วงษ์ตระหง่านที่ได้ให้ความเข้าใจในทางทฤษฎีและคำวิจารณ์
ที่มีประโยชน์แก่ผู้เขียน

I. บทนำ

เมือง (city) เป็นลักษณะที่สำคัญของวิวัฒนาการของประวัติศาสตร์สังคม นักสังคมวิทยาตะวันตกได้พยายามอธิบายถึงการเกิดเมืองในลักษณะต่าง ๆ กันเช่น Max Weber กล่าวถึงเมืองในลักษณะที่เป็นผลจากพัฒนาการทางอารยธรรม (civilization) ของสังคมตะวันตกที่ทำให้เกิดการเพิ่มของประชากรและการมีศูนย์รวมของอำนาจทั้งทางการเมืองและการบริหาร (politics-administrative authority) การที่เมืองเป็นศูนย์รวมของกิจกรรมต่าง ๆ รวมไปถึงการซื้อขายและแลกเปลี่ยนสินค้าและแรงงาน จึงทำให้เมืองมีลักษณะสำคัญประการหนึ่งคือ มีลักษณะเป็น "ตลาด" (market place) Karl Marx ได้สะท้อนความคิดเกี่ยวกับเมืองในทำนองเดียวกันเพิ่มเติมว่า เศรษฐกิจของเมือง (urban economy) เป็นกระบวนการทางสังคมของการแบ่งงานกันทำ (social division of labor) ในแง่นี้เมืองจึงเกิดขึ้นภายหลังจากที่เศรษฐกิจศักดินา (feudal economy) เสื่อมถอยลง กล่าวคือ ชาวนาหรือทาสเริ่มเป็นอิสระจากเจ้าที่ดินและสามารถขายแรงงานของตนเองในตลาดแรงงานได้อย่างเป็นอิสระ ดังนั้นจึงมีการเคลื่อนไหล (migration) ของคนที่ต้องการขายแรงงานเข้าสู่ตลาดซึ่งในที่สุดสถานที่นั้นได้วิวัฒนาการไปเป็นเมืองหรือชุมชนขึ้น สำหรับ Marx แล้ว ความเป็นอิสระของแรงงานจากเจ้าของที่ดินหรือขุนนางเป็นเครื่องชี้ที่สำคัญของการเกิดทุนนิยมขั้นปฐม (precapitalism) ดังนั้นเมืองจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับทุนนิยมเพราะถ้าปราศจากแรงงานอิสระและผู้ที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตแล้ว ก็จะไม่เกิด "ตลาด" ของแรงงานและสินค้าได้ เมื่อผู้ขายแรงงานและเจ้าของปัจจัยการผลิตมีความสัมพันธ์กัน ในสายตาของความคิด Marx แล้ว เท่ากับเป็นการเกิดความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้น กล่าวคือ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองจึงเกิดขึ้นในเมือง อีกนัยหนึ่งเราสามารถกล่าวได้ว่าเมืองเป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมือง

จากความสำคัญของเมืองต่อระบบเศรษฐกิจและการเมืองดังกล่าว ในด้านหนึ่งเมืองมีความสำคัญกับประเทศ (nation) ซึ่งประเทศมีลักษณะเป็นองค์การทางการเมืองคือมีอำนาจรัฐ (state power) เป็นกลไกสำคัญในอีกด้านหนึ่งเมืองมีความสำคัญกับโลก (World) ซึ่งเมืองในระดับโลก (world-system level) เกิดจากการพัฒนาของระบบทุนนิยมของโลก ดังนั้นเมื่อเราทำการศึกษาระบบของเมือง ก็จะพบว่าระบบของเมืองมี ๒ ระดับ คือ ๑) ระบบ

เมืองของประเทศ (national city system) และ ๒) ระบบเมืองของโลก (world city system) ในอดีตการศึกษาเมืองและระบบของเมืองมักจะเน้นในระดับประเทศ เช่น การย้ายถิ่นฐานของชาวชนบทเข้ามาในเมือง การขยายตัวของตลาดแรงงาน เป็นต้น โดยเน้นเงื่อนไขของประเทศเป็นตัวแปรในการอธิบายปรากฏการณ์ของการขยายเมือง (urbanization) ในขณะเดียวกันอีกแนวความคิดหนึ่งซึ่งคัดค้านแนวคิดดังกล่าวคือแนวคิดของ Marxian approach ชี้ว่าการเกิดและขยายเมืองเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากการเติบโตของระบบทุนนิยม ซึ่งเป็นกระบวนการของการระดมทุน (capital accumulation) และต่อสู้ทางชนชั้น (class struggle) โดยเน้นถึงการใช้แรงงานในลักษณะที่เป็นทุน (object of capital) โดยดูการไหลของทุน (แรงงาน) เพื่อสะท้อนถึงการเปลี่ยนสถานที่ของการลงทุน (investment locations) และการเปลี่ยนของเทคนิคการผลิต (productive techniques) ในกลุ่มความคิดของ Marx ที่เรียกว่า World-System theory ซึ่งต่างจากกลุ่มความคิด Marx อื่นที่เน้นความสำคัญของประเทศในการศึกษาเมือง ได้เน้นถึงความเกี่ยวข้องของการพัฒนาเมือง (urban development) ในประเทศด้อยพัฒนา (less developed countries) กับระบบทุนนิยมของโลกในประเทศที่พัฒนาแล้ว (more developed countries)

การศึกษาและอธิบายการเกิดและการขยายเมืองโดยเฉพาะภายใต้แนวความคิดของ World-System ได้มีอย่างกว้างขวางในกรณีของลาตินอเมริกา, ยุโรป, อเมริกาเหนือ และอัฟริกา แต่ในเอเชียยังไม่ได้รับการศึกษาเท่าที่ควร ดังนั้นบทความนี้จึงพยายามที่จะนำเอาความคิดนี้มาอธิบายการขยายเมืองกรุงเทพฯ โดยมุ่งหวังที่จะเสนอแนวทางการศึกษาการขยายเมืองกรุงเทพฯ และระบบเมืองของประเทศไทยในอนาคต เพื่อจะนำไปสู่การสร้างแนวคิดหรือทฤษฎีของการขยายเมือง (theory of urbanization) ของไทย

II. แนวคิดของการศึกษาการเกิดและการขยายเมือง

การศึกษาการขยายเมือง (urbanization) ที่ยอมรับกันมา (traditional line) เชื่อว่า กระบวนการขยายเมืองเป็นวิวัฒนาการของความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างที่ต่าง ๆ ที่ห่างกัน (isolated localities) จากนั้นการพัฒนาของอุตสาหกรรมจึงเกิดขึ้นภายในภูมิภาคหรือประเทศนั้น Max Weber ชี้ให้เห็นว่าการเพิ่มของประชากรในเมือง เป็น

ผลจากการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นการใช้เครื่องจักรกลเพื่อการเกษตรในชนบท ทำให้เกิดการว่างงานในชนบท จึงเกิดการเดินทางของแรงงานเหล่านั้นเข้ามายังเมือง เพื่อการหางาน โดย Weber อธิบายต่อไปว่า

> "... การพัฒนาเศรษฐกิจหรือการรวมของกลุ่มต่าง ๆ ทางสังคมและเศรษฐกิจต้องการการรวมตัว (concentration) ของประชากรในเมืองเพื่อการพาณิชยกรรม ในทำนองเดียวกัน ... การขยายตัวของตลาดซึ่งเป็นด้านหนึ่งของกระบวนการเติบโตของสังคมอุตสาหกรรมจากเศรษฐกิจหมู่บ้านจนถึงเศรษฐกิจโลก ทำให้เกิดการรวมศูนย์ (centralization) ในอุตสาหกรรมสิ่งประดิษฐ์ (manufacturing industries) และทำให้เกิดการรวมกลุ่มของประชากรในเมืองอุตสาหกรรมหรือเมืองพาณิชยกรรม" (๑)

จากความคิดของ Weber เมืองโดยเฉพาะการขยายเมือง (urbanization) เป็นผลจากการพัฒนาอุตสาหกรรม (industrialization) ซึ่งเกิดขึ้นชัดเจนในยุโรปในศตวรรษที่ ๑๙

ตรงกันข้ามกับความคิดที่ยอมรับกันมา แนวคิดของพวกมากร์ซ เห็นว่า การขยายเมืองเป็นผลของการเติบโตของระบบทุนนิยม โดยเกิดจากการสะสมทุนและการต่อสู้ทางชนชั้นมากกว่าเกิดจากการพัฒนาทางอุตสาหกรรม กล่าวคือ การพัฒนาอุตสาหกรรมนำไปสู่การขยายเมือง แต่ไม่จำเป็นว่าเมื่อมีการขยายเมืองจะแสดงว่ามีการพัฒนาอุตสาหกรรม ดังที่เห็นจากเมืองในประเทศที่พัฒนาน้อย (peripheral countries) มีการขยายตัวอย่างมากและรวดเร็วจนอาจจะกล่าวได้ว่า เป็นการขยายตัวที่เกินไป (overurbanization) เช่น กรุงเทพของประเทศไทย แต่การพัฒนาอุตสาหกรรม (industrialization) ของกรุงเทพฯ ไม่ได้เกิดขึ้นสูงตามอัตราการขยายของเมือง ดังนั้น จากข้อเท็จจริง (empirical evidence) นี้จึงทำให้เราเชื่อได้ว่า การขยายตัวของกรุงเทพฯ ไม่ได้เกิดจากการพัฒนาอุตสาหกรรมของกรุงเทพฯ แต่เพียงอย่างเดียว ถ้าเป็นเช่นนั้นคำถามคืออะไรเป็นตัวที่ทำให้เกิดการขยายตัวของกรุงเทพฯ ในลักษณะเช่นนี้

ทฤษฎีเมืองพึ่ง (dependency theory) เสนอสมมติฐานว่ารูปแบบ (pattern) ของการขยายเมือง (urbanization) ในแต่ละประเทศนั้นถูกกำหนดโดยตำแหน่ง (position) ของประเทศนั้นในเศรษฐกิจของโลก และความสัมพันธ์ของประเทศนั้นกับประเทศอื่น ๆ ต่อมา Immanuel Wallerstein ได้เสนอทฤษฎีอธิบายการเติบโตของระบบทุนนิยมโลก (capitalist world-system) โดยชี้ว่าระบบทุนนิยมได้ขยายตัวเข้าไปในพื้นที่ต่าง ๆ ของโลกทำให้เกิดโครงสร้าง (structure) ของโลกขึ้นในทางเศรษฐกิจ กล่าวคือมีพื้นที่ส่วนที่หนึ่งเป็นศูนย์กลาง (core) ของระบบทุนนิยมโลก ส่วนที่สองเป็นพื้นที่ที่อยู่ห่างไกล (peripheral areas) และส่วนที่สาม คือบริเวณที่อยู่ระหว่างศูนย์กลางและที่ที่อยู่ห่างไกล (semi-peripheral areas) โดยบริเวณทั้งสามนี้ถูกแบ่งตามลักษณะของการแบ่งงานกันทำในระดับโลก (world division of labor) กล่าวคือแต่ละบริเวณจะมีวิธีการใช้แรงงาน (modes of labor control) ที่ต่างกันจึงทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน (uneven relationship) ระหว่างบริเวณทั้งสามนั้น (core, semi-periphery และ periphery) บริเวณหรือประเทศที่เป็น core ของ World system คือที่ที่มีกลไกรัฐ (state apparatus) ที่เข้มแข็ง การผลิตจะหลากหลาย และผลผลิตจะอาศัยความชำนาญ (skill) และกระบวนการผลิตพิเศษ อีกทั้งค่าจ้างแรงงานจะค่อนข้างสูง ส่วนในบริเวณ periphery นั้น อำนาจรัฐจะมีลักษณะอ่อนแอ (weak state) เมื่อเทียบกับ core states เศรษฐกิจจะมีลักษณะเฉพาะในการผลิตคือ มีการผลิตไม่มากประเภท โดยไม่อาศัยความชำนาญที่สูง และกระบวนการผลิตที่ซับซ้อน ส่วนมากแล้วจะเป็นการนำวัตถุดิบ (raw materials) โดยไม่มีการแปรสภาพวัตถุดิบนั้นมาขายแก่ประเทศ core เลย และค่าจ้างแรงงานจะต่ำและมีลักษณะการบังคับ [๒] นั่นหมายความว่า ได้มีแรง (force) ของระบบทุนนิยมโลกที่สามารถแทรก (penetrate) ข้ามขอบเขตของประเทศ (state boundary) ได้ โดยเข้ามามีส่วนกำหนดแนวทาง และรูปแบบของการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศนั้น ๆ นั่นหมายความว่า แรงงานนั้นเข้ามามีส่วนกำหนดลักษณะการขยายเมืองและระบบเมืองของประเทศนั้นด้วย เพราะการเติบโตของเศรษฐกิจทุนนิยมมีผลกระทบโดยตรงกับการขยายเมืองและระบบเมืองดังกล่าวข้างต้น ดังนั้นในการศึกษาการเกิดและการขยายเมืองของแต่ละประเทศจึงจำเป็นที่จะต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของประเทศนั้นกับเศรษฐกิจของทุนนิยมโลกด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งถือเงื่อนไขของประเทศนั้นไม่ได้เป็นตัวแปรชุดเดียวที่กำหนดการขยายเมืองของประเทศนั้น ในทำนองเดียวกันไม่ได้หมายความว่าแรงของระบบทุนนิยมโลกเท่านั้นที่เป็นตัวกำหนดการขยายเมืองของประเทศ ดังนั้นในการศึกษาการขยายเมืองและระบบเมืองประเทศจะต้องคำนึง

ทั้งความสัมพันธ์ของประเทศนั้นกับระบบทุนโลกและเงื่อนไขต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ, การเมือง และสังคม ของประเทศนั้นไปพร้อม ๆ กัน

III. การเกิดเมืองกรุงเทพฯ

จากประวัติศาสตร์ของไทยจะยืนยันได้ว่า กรุงเทพฯ ปรากฏขึ้นครั้งแรกราว ๔๐๐ ปีเศษในสมัยอยุธยา คือ เป็นเมืองหน้าด่านทางทะเล แต่ไม่มีบทบาทสำคัญที่เด่นชัด "ประวัติการเติบโต (ของกรุงเทพฯ) ในศตวรรษที่ ๑๗ และ ๑๘ ก็ไม่ได้ล้ำหน้าเมืองอื่น ๆ ในประเทศในทางตรงกันข้ามในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ เชียงใหม่ได้เป็นเมืองก่อนการอุตสาหกรรมอย่างมั่นคงแล้ว และได้กลายเป็นเมืองหลวงประจำภาคเหนือก่อนที่กรุงเทพฯ จะเริ่มมีความสำคัญ" (๓) ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ เริ่มมีความสำคัญในระยะต้นในฐานะที่เป็นเมืองยุทธศาสตร์ หลักฐานปรากฏชัดว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเลือกกรุงเทพฯ เป็นเมืองหลวงด้วยเหตุผลสำคัญคือ สามารถป้องกันการรุกรานจากข้าศึก (พม่า) ได้ดีกว่ากรุงธนบุรี โดยอาศัย "แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแนวป้องกันเขตเมือง ๓ ด้าน ส่วนด้านที่เหลือปิดกั้นด้วยประตูและคูเมือง" (๔) จากประวัติศาสตร์ดังกล่าวทำให้เราคิดว่ากรุงเทพฯ เกิดขึ้นด้วยเหตุผลทางการเมืองและการทหารมากกว่าเหตุผลทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม เมืองกรุงเทพฯ ก่อนศตวรรษที่ ๑๙ ไม่มีลักษณะของความเป็น "เมือง" (city) ที่ชัดเจนตามทฤษฎีที่กล่าวข้างต้น ทั้งนี้เพราะยังไม่มีความเป็นอิสระของแรงงานและการแบ่งงานกันทำทางสังคม (social division of labor) ที่ชัดเจนด้วยเหตุนี้กรุงเทพในสมัยนั้นจึงไม่มีบทบาทที่สำคัญต่อสภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของประชากรเท่าไรนัก นอกจากเป็นที่ตั้งของอำนาจทางการเมืองเท่านั้น

หลังจากที่ประเทศสยามมีสนธิสัญญาเบาริ่งกับอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๓๙๘ (๑๘๕๕) ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ ชี้ว่าระบบการผลิตของไทยได้เปลี่ยนจากการผลิตเพื่อการยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการค้า (๕) โดยกล่าวว่า "การผลิตเพื่อการค้าในประเทศไทย เพิ่มขึ้นส่วนใหญ่เพราะอิทธิพลจากต่างประเทศเป็นการขยายการผลิตเพื่อสนองความต้องการของจักรวรรดินิยม ซึ่งแผ่อิทธิพลในรูปต่าง ๆ ทั้งเอเชีย" (๖) จากการพัฒนาการผลิตเพื่อการค้าส่งออกไปให้ "ไทยถูกเปลี่ยนให้เป็นแหล่งวัตถุดิบ เป็นแหล่งระบายทุนและเป็นตลาดของประเทศนายทุนตะวันตก" (๗) ด้วยปรากฏการณ์ทั้งสองลักษณะนี้ ฉัตรทิพย์ และสุธี จึงสรุปว่าระบบเศรษฐ

IV. การขยายเมืองกรุงเทพฯ

ในการศึกษาการขยายเมือง (urbanization) ตัวแปรที่สำคัญในการศึกษาอันหนึ่ง คือ จำนวนประชากร (population) ทั้งนี้เพราะการเพิ่มของประชากรสะท้อนถึงการเติบโตของกิจกรรมของประชากรในเมืองนั้น ซึ่งกิจกรรมของประชากรในที่นี้เน้นถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ (economic activities) ทั้งนี้เพราะมีสมมติฐานทางทฤษฎีที่ว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นสาเหตุสำคัญในการดึงดูดคนให้เข้ามาอยู่ในเมือง

ลักษณะการขยายตัวของประชากรกรุงเทพฯ มีอัตราที่สูงมาก โดยเฉพาะภายหลังปี พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นต้นมา คือจาก ๑,๑๗๘,๘๘๑ คน ในปี ๒๔๙๐ เป็น ๑,๔๐๘,๐๕๙ คน ในปี ๒๕๐๐ เพิ่มขึ้นร้อยละ ๖๑.๔๕ และในปี ๒๕๑๐ มีจำนวนประชากร ๓,๑๒๓,๖๐๒ คน เพิ่มจากปี ๒๕๐๐ ร้อยละ ๖๓.๗๐ สำหรับปี ๒๕๒๐ กรุงเทพฯ มีประชากร ๔,๗๔๒,๗๗๔ คน เพิ่มจากปี ๒๕๑๐ ร้อยละ ๕๑.๘๓ (จำนวนประชากรกรุงเทพฯเหล่านี้เป็นจำนวนประชากรรวมเขตกรุงเทพฯ และธนบุรี ทั้งนี้เพราะบทความนี้วัดการขยายตัวของเมืองกรุงเทพฯรวมไปถึงธนบุรีด้วย) (๑๑) จากตัวเลขดังกล่าวจะเห็นได้ว่าจำนวนประชากรของกรุงเทพฯ ในรอบ ๓๐ ปี (๒๔๙๐ - ๒๕๒๐) เพิ่มขึ้นถึง ๓,๕๖๓,๘๙๓ คน คือเพิ่มขึ้นกว่า ๓ เท่าตัว โดยลำพังจากอัตราเพิ่มของประชากรโดยการเกิดไม่มีทางที่จะเพิ่มได้ในอัตราที่สูงเช่นนี้ นั่นหมายความว่าจะต้องมีเหตุผลอื่นที่ทำให้เกิดการเพิ่มของประชากรกรุงเทพฯ เหตุผลที่น่าเชื่อถือได้มากที่สุดคือ การไหลของประชากร (migration) จากภูมิภาคอื่น ๆ (ชนบท) เข้ามายังกรุงเทพฯ สำหรับคำอธิบายถึงสาเหตุการไหลของประชากรมายังกรุงเทพฯเป็นอย่างไรนั้น จะอธิบายในตอนหลังของบทความ

จากจำนวนประชากรของกรุงเทพฯ ข้างต้น ถึงแม้นดูจะสูง แต่ยังไม่สามารถสะท้อนภาพการขยายตัวของกรุงเทพฯ ได้ ถ้าไม่ได้นำมาเปรียบเทียบกับจำนวนประชากรของเมืองอื่น ๆ ในประเทศ จากการพยายามศึกษาระบบเมืองของโลก (world city system) และระบบเมืองของประเทศ (national city system) ของ Dr. Christopher K. Chase-Dunn แห่ง The Johns Hopkins University เรื่อง "World Division of Labor and the Development of City System : A longitudinal cross-national study" ผลการศึกษาจำนวนประชากรของประเทศไทยของ Chase-Dunn โปรดศึกษาตารางต่อไปนี้ (๑๒)

ตารางที่ ๑ ผลการศึกษาในปี ๑๙๔๓

(เป็นจำนวน ๑๐๐๐)

ระดับ	ชื่อเมือง	O(I)	El(I)	O(I)-El(I)
๑	กรุงเทพฯ	๑๐,๑๙๔	๑๐,๑๙๔	๐
๒	เชียงใหม่	๒๖๑	๕,๐๙๗	-๔,๘๓๖
๓	นครราชสีมา	๒๑๘	๓,๓๙๘	-๓,๑๘๐
๔	ภูเก็ต	๑๘๘	๒,๕๙๘	-๒,๓๖๐
๕	สงขลา	๑๗๘	๒,๐๓๘	-๑,๘๖๐
๖	อยุธยา	๑๕๘	๑,๖๙๙	-๑,๕๔๑

๓ - city SPI ๑ = ∓ ๓๗,๑๐๑๙

SPI ๒ = ∓ ๒๕,๒๐๔๕

SPI ๓ = ∓ ๕๖,๐๕๒๔

ตารางที่ ๒ ผลการศึกษาในปี ๑๙๕๐

(เป็นจำนวน ๑๐๐๐)

ระดับ	ชื่อเมือง	O(I)	El(I)	O(I)-El(I)
๑	กรุงเทพฯ	๑๔,๑๔๐	๑๔,๑๔๐	๐
๒	เชียงใหม่	๔๔๔	๗,๐๗๐	-๖,๖๒๕
๓	นครราชสีมา	๒๖๔	๔,๗๑๓	-๔,๔๔๔
๔	ชลบุรี	๒๖๗	๓,๕๓๕	-๓,๒๖๘
๕	ลำปาง	๒๖๐	๒,๘๒๘	-๒,๕๖๗
๖	นครปฐม	๒๓๓	๒,๓๕๖	-๒,๑๑๔
๗	สมุทรสาคร	๒๒๔	๒,๐๒๐	-๑,๗๙๖
๘	ภูเก็ต	๒๑๘	๑,๗๖๗	-๑,๕๔๙
๙	สงขลา	๒๑๕	๑,๕๗๑	-๑,๓๕๖
๑๐	นครสวรรค์	๒๑๔	๑,๔๑๔	-๑,๒๐๐

๓ - city SPI ๑ = ∤ ๓๖.๗๗๐๔

SPI ๒ = ∤ ๑๗.๔๑๖๘

SPI ๓ = ∤ ๖๒.๗๖๕๙

ตารางที่ ๓ ผลการศึกษาในปี ๑๙๖๐

(เป็นจำนวน ๑๐๐๐)

ระดับ	ชื่อเมือง	O(I)	E1(I)	O(I)-E1(I)
๑	กรุงเทพฯ	๒๑,๕๑๐	๒๑,๕๑๐	๐
๒	เชียงใหม่	๖๕๗	๑๐,๗๕๕	-๑๐,๐๙๘
๓	นครราชสีมา	๔๒๒	๗,๑๗๐	- ๖,๗๔๘
๔	ลำปาง	๓๖๕	๕,๓๗๗	- ๕,๐๑๒
๕	หาดใหญ่	๓๕๕	๔,๓๐๒	- ๓,๙๔๗
๖	นครสวรรค์	๓๔๙	๓,๕๘๕	- ๓,๒๓๖
๗	ชลบุรี	๓๒๕	๓,๐๗๒	- ๒,๗๔๗
๘	อยุธยา	๓๒๘	๒,๖๘๘	- ๒,๓๖๔
๙	สงขลา	๓๑๐	๒,๓๙๐	- ๒,๐๘๐
๑๐	อุดร	๓๐๙	๒,๑๕๑	- ๑,๘๔๒

๓ - city SPI ๑ = ∤ ๓๖.๘๐๑๔

SPI ๒ = ∤ ๑๘.๐๖๔๕

SPI ๓ = ∤ ๕๘.๗๘๐๕

ตารางที่ ๔ ผลการศึกษาในปี ๑๙๓๐

(เป็นจำนวน ๑๐๐๐)

ระดับ	ชื่อเมือง	O(I)	El(I)	O(I)-El(I)
๑	กรุงเทพฯ	๓๒,๐๕๐	๓๒,๐๕๐	๐
๒	เชียงใหม่	๔๓๗	๑๖,๐๒๔	-๑๕,๑๘๘
๓	พิษณุโลก	๗๐๖	๑๐,๖๘๓	- ๙,๙๗๗
๔	นครราชสีมา	๖๖๑	๘,๐๑๒	- ๗,๓๕๑
๕	อุดร	๕๖๒	๖,๔๑๐	- ๕,๘๔๘
๖	หาดใหญ่	๔๘๐	๕,๓๔๑	- ๔,๘๖๑
๗	นครสวรรค์	๔๖๘	๔,๕๗๘	- ๔,๑๑๐
๘	สมุทรปราการ	๔๖๖	๔,๐๐๖	- ๓,๕๔๐
๙	สงขลา	๔๑๒	๓,๕๖๑	- ๓,๑๔๙
๑๐	นครศรีธรรมราช	๔๐๗	๓,๒๐๕	- ๒,๗๙๘

๓ - city SPI ๑ = + ๓๖.๙๙๓๓

SPI ๒ = + ๑๘.๑๑๘๙

SPI ๓ = - ๘๔.๒๒๐๒

ตารางที่ ๙ ผลการศึกษาในปี ๑๙๗๙

(เป็นจำนวน ๑๐๐๐)

ระดับ	ชื่อเมือง	O(I)	El(I)	O(I)-El(I)
๑	กรุงเทพฯ	๓๓,๘๓๕	๓๓,๘๓๕	๐
๒	เชียงใหม่	๙๗๘	๑๖,๔๐๗	-๑๕,๔๓๙
๓	หาดใหญ่	๗๒๕	๑๑,๒๗๘	-๑๐,๓๕๓
๔	ขอนแก่น	๘๙๙	๘,๔๕๘	- ๗,๕๕๙
๕	นครราชสีมา	๘๙๑	๖,๗๖๖	- ๕,๘๗๕
๖	นครสวรรค์	๘๖๒	๕,๖๓๙	- ๔,๗๗๗
๗	อุดร	๗๙๕	๘,๘๓๓	- ๔,๐๓๘
๘	สงขลา	๗๔๗	๔,๒๒๙	- ๓,๔๘๒
๙	พิษณุโลก	๗๓๘	๓,๗๔๙	+ ๓,๐๒๑
๑๐	สมุทรปราการ	๖๘๙	๓,๓๘๓	- ๖,๖๙๔

๓ - city SPI ๑ = ∤ ๓๖.๒๓๗๘

SPI ๒ = ∤ ๑๖.๘๒๗๗

SPI ๓ = -๒๑๓.๐๑๗๘

หมายเหตุ

$$SPI = \frac{\sum_{i=1}^{n} \frac{(E_i - O_i)^2}{E_i}}{\sum_{i=1}^{n} O_i}$$

๓ - city SPI ๑ = standardized primacy index ของเมือง ๓ เมืองแรกที่ใหญ่ที่สุด

SPI ๒ = standardized primacy index ของเมืองที่ใหญ่ที่ ๑ ถึงที่ ๑๐ (ของทุกเมืองจากแต่ละตาราง)

SPI ๓ = standardized primacy index ของเมืองทั้งหมด โดยไม่นับเมืองที่ใหญ่ที่สุดในการคำนวณ

O(I) คือ จำนวนประชากรที่นับได้จริง ส่วน El(I) คือจำนวนประชากรที่คาดว่าจะมี ซึ่งการคาดการจำนวนประชากรในเมืองระดับต่างทำโดยกฎที่เรียกว่า "rank-size rule" George K. Zipf (๑๓) เป็นคนแรกที่ศึกษาขนาดของเมือง โดยสรุปว่า ถ้าความสัมพันธ์ของเมืองต่าง ๆ ในพื้นที่หนึ่ง (ประเทศหนึ่ง) เป็นไปตามปกติ (regularity) แล้ว จะพบว่าเมืองที่ใหญ่ที่อันดับ k จะมีจำนวนประชากรเป็น 1/k ของจำนวนประชากรของเมืองที่ใหญ่ที่สุด ตัวอย่างเช่น เมืองที่ใหญ่ที่ ๒ จะมีประชากรเป็น $\frac{๑}{๒}$ ของเมืองใหญ่สุด เมืองที่ใหญ่ที่ ๓ จะมีประชากรเป็น $\frac{๑}{๓}$ ของเมืองที่ใหญ่สุดตามลำดับกันไป จากกฎดังกล่าวนี้ ทำให้เราสามารถคาดได้ว่าเมืองที่ใหญ่ที่ จะมีประชากรเท่าไร เมื่อเราทราบจำนวนประชากรของเมืองที่ใหญ่ที่สุด (สมมติว่าเท่ากับ C) โดยใช้สูตร

$$P_k = C/k$$

(P_k = จำนวนประชากรของเมืองที่ใหญ่ที่)

ในทำนองเดียวกัน ถ้าเราทราบจำนวนประชากรของเมืองใหญ่ที่ k และอันดับที่ k เราก็สามารถหาจำนวนประชากรของเมืองที่ใหญ่ที่สุดได้ โดยใช้สูตร $C = kP_k$

ในกรณีที่ระบบเมืองเข้ากับ rank-size rule ค่าของ SPI เท่ากับศูนย์ ค่าของ SPI (standardized primacy index) ถ้าออกมาเป็นบวก หมายความว่าระบบของเมืองมีการเบี่ยงเบนออกจาก rank-size rule ในทางบวก เป็นการชี้ให้เห็นว่าเมืองอันดับรองลงมามีจำนวนประชากรน้อยกว่าที่คาดตามสูตร $P_k = C/k$ นั่นหมายความว่าระบบของเมืองมีความเป็น primacy ถ้าจำนวนบวกมากยิ่งขึ้น ก็แสดงว่า ความเป็น primacy ยิ่งสูงขึ้นไปตามลำดับ ในทางกลับกัน ถ้าค่า SPI ออกมาเป็นลบ แสดงว่าจำนวนประชากรอันดับรองลงไปมีจำนวนมากกว่าที่คาดไว้ตามสูตรดังกล่าว นั่นหมายความว่า ระบบของเมืองเบี่ยงเบนออกไปจาก rank-size rule ในทางลบ ชี้ให้เห็นว่าจำนวนประชากรของแต่ละเมืองมีใกล้เคียงกัน (การตีความในกรณี SPI เป็นลบจะหมายความได้อย่างไรจะกล่าวในกรณีของประเทศไทยในตอนหลังของบทความ)

จากตารางทั้ง ๕ ระหว่างปี ๑๙๔๓ ถึง ๑๙๗๙ (๓๖ ปี) เราพบว่า ๓ - city SPI ๑ มีค่า $\neq$ ๓๗.๑๐๑๙ (๑๙๔๓), $\neq$ ๓๖.๗๗๐๔ (๑๙๕๐), $\neq$ ๓๖.๘๐๑๔ (๑๙๖๐), $\neq$ ๓๖.๙๙๓๓ (๑๙๗๐), $\neq$ ๓๖.๒๓๗๘ (๑๙๗๙) สิ่งที่น่าสนใจมี ๒ ประการคือ (๑) ความเป็น primate ของเมือง ๓ เมืองที่ใหญ่ที่สุดนั้นมีสูงมาก (ประมาณ $\neq$ ๓๖) หมายความว่าเมืองที่ใหญ่ที่สุด (กรุงเทพฯ) มีขนาดใหญ่ (ประชากร) กว่าเมืองที่ใหญ่ที่ ๒ (เชียงใหม่) และเมืองที่ใหญ่ที่ ๓ (นครราชสีมา, พิษณุโลก, หาดใหญ่) มากทีเดียว (๒) ปริมาณความเป็น primate ของเมือง ๓ เมืองที่ใหญ่ที่สุดนี้ไม่เปลี่ยนเลยในรอบ ๓๖ ปีที่ทำการศึกษากล่าวคือ primacy index เท่ากับ $\neq$ ๓๖ (โดยประมาณ) นั่นหมายความว่าสภาวะการพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงของประเทศไทยในรอบ ๓๖ ปี ไม่ได้ทำให้ความเป็น primacy ของกรุงเทพฯ เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด กล่าวคือกรุงเทพฯ ยังอาจเป็นเมืองใหญ่สุดของประเทศและใหญ่กว่าเชียงใหม่เมืองอันดับสอง (ในปี ๑๙๗๙) กว่า ๓๔ เท่าตัว ซึ่งปรากฏการณ์นี้จำเป็นจะต้องมีคำอธิบาย เพราะเชื่อได้ว่าปรากฏการณ์นี้คงจะไม่ได้เกิดขึ้นเองโดยปราศจากสาเหตุ

สิ่งที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ ระหว่างปี ๑๙๔๓ ถึง ๑๙๗๔ เมืองที่เข้ามาอยู่ในอันดับ ๑๐ เมืองใหญ่สุดนั้นมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ (๑) เมืองที่อยู่รอบ ๆ กรุงเทพฯ เช่น ชลบุรี สมุทรปราการ สมุทรสงคราม และนครปฐม (๒) เมืองที่เป็นศูนย์กลางของแต่ละภูมิภาค เช่น นครสวรรค์ อยุธยา (ภาคกลาง), เชียงใหม่, ลำปาง, พิษณุโลก (ภาคเหนือ), นครราชสีมา, อุดร, ขอนแก่น (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), ภูเก็ต, สงขลา, หาดใหญ่, นครศรีธรรมราช (ภาคใต้) ปรากฏการณ์ที่ ๑ ทำให้เราตั้งสมมติฐานได้ว่า การที่กรุงเทพฯ จะรักษาความเป็น primate city ได้นั้นจำเป็นที่กรุงเทพฯ จะต้องมีเชียงใหม่ขนาดรองลงไปอยู่รายล้อมในการที่จะมีกิจกรรม โดยเฉพาะกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อสนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ดังที่เห็นได้จากการเกิดเมืองใหญ่คือ ชลบุรี, สมุทรปราการ, สมุทรสาคร และนครปฐม ขึ้นรายล้อมกรุงเทพฯ เราทราบต่อไปอีกว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจของเมืองเหล่านี้ เช่น อุตสาหกรรมสิ่งทอ, น้ำตาล, สิ่งประดิษฐ์ เป็นต้น ซึ่งผลผลิตเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้ว มุ่งไปสู่การส่งออกและการส่งออกเกือบทั้งหมดของประเทศกระทำผ่านกรุงเทพฯ (๑๔) ดังนั้น อุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกจึงจำเป็นที่จะต้องตั้งอยู่ในบริเวณที่ใกล้กรุงเทพฯ เพราะความสะดวกและค่าใช้จ่ายในการขนส่งไปยังท่าเรือกรุงเทพฯ อีกทั้งกรุงเทพฯ ยังเป็นศูนย์กลางของการบริหารของรัฐบาล การติดต่อกับทางราชการเพื่อประโยชน์แก่การส่งออกและนำเข้าจึงทำได้ง่ายกว่าในกรณีที่โรงงานหรือกิจการอยู่ใกล้กรุงเทพฯ นอกจากนี้ความสะดวกในด้านอื่น ๆ ของกรุงเทพฯ เช่นการบริการในด้านต่าง ๆ และเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ สำหรับผู้ประกอบการทางธุรกิจและเศรษฐกิจมีสูงกว่าเมืองที่อยู่ห่างไกลในภูมิภาค ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงเกิดเมืองใหญ่ขึ้นรอบ ๆ กรุงเทพฯ (primate city) ในทางกลับกันการที่มีเมืองใหญ่ขนาดรองลงไปอยู่รายล้อมกรุงเทพฯ เท่ากับเป็นการเสริมให้ความเป็น primacy ของกรุงเทพฯสูงขึ้นไปอีกทั้งนี้เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจเหล่านี้ก่อให้เกิดความต้องการของแรงงานและการสะสมทุนเพื่อการขยายการลงทุน (re-investment) มากขึ้น นั่นหมายความว่าการขยายเมือง (urbanization) ของกรุงเทพฯ จึงมีอัตราที่สูงกว่าเมืองอื่น ๆ ของประเทศเพราะมีเมืองใหญ่ขนาดรองที่อยู่รอบ ๆ เป็นฐานสนับสนุนการขยายตัวดังกล่าว

ลักษณะที่น่าสนใจที่สองคือ เมืองใหญ่ที่เกิดขึ้นนั้นจะเป็นเมืองที่อยู่ตามภูมิภาคแห่งละ ๓ - ๔ เมือง โดยในปี ๑๙๔๓ - ๑๙๕๐ ไม่มีเมืองใหญ่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือหัดอยู่ในอันดับเลย นอกจากนครราชสีมา แต่ในปี ๑๙๖๐ มีเมืองอุดร และปี ๑๙๗๔ มีเมืองขอนแก่น นั่นหมายความว่าในช่วง ๑๐ ปี คือ ๑๙๕๐ ถึง ๑๙๖๐ เกิดการเปลี่ยนแปลงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือขึ้นจึงทำให้เกิดการขยายเมืองขึ้นในภูมิภาค ดังนั้นตำแหน่งเมืองเหล่านี้ขยายตัวได้เพราะ

เหตุใด การจะตอบคำถามนี้จำเป็นที่เราจะต้องไปทบทวนดูว่าในช่วงเวลา ๑๙๕๐ - ๑๙๖๐ นั้นได้มีอะไรเกิดขึ้นบ้าง ในการทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นมีผลกระทบต่อการเกิดและการขยายเมืองในภาคนั้นหรือไม่

Bruce London ได้ชี้ว่านโยบายของรัฐบาลไทยไม่ให้ความสนใจกับภูมิภาคโดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในทางตรงกันข้ามรัฐบาลจะสนใจแต่ภาคกลางบริเวณรอบ ๆ กรุงเทพฯ (๑๕) หลังจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ แล้ว พบว่าในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๕๐ เกิดการเปลี่ยนแปลงของนโยบายรัฐบาลกล่าวคือรัฐบาลไทย โดยเฉพาะด้านความช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกาได้ให้ความสำคัญแก่การพัฒนาโดยมุ่งแก้ไขปัญหาความแห้งแล้งและยากจนในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างเด่นชัด การเปลี่ยนนโยบายของรัฐบาลในครั้งนี้สามารถอธิบายได้จากปัญหาการคุกคามและขยายอิทธิพลของคอมมิวนิสต์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่ง George K. Tanham อธิบายถึงความพยายามของสหรัฐในการที่เร่งให้รัฐบาลไทยเตรียมมาตรการในการป้องกันการปฏิบัติการของคอมมิวนิสต์ (ขณะนั้นอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามที่ทราบดีว่า พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเริ่มการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธครั้งแรกที่จังหวัดนครพนมในปี ๑๙๖๕) โดยเขาได้บรรยายว่า "แผนได้เรียกร้องให้รัฐบาลไทยภายใต้ความช่วยเหลือของสหรัฐได้เตรียมมาตรการเพื่อการสร้างความจงรักภักดีของประชาชนต่อรัฐบาล เพื่อปรับปรุงกระบวนการหาข่าวเพื่อช่วยเหลือสวัสดิการแก่ประชาชนและพัฒนาความสามารถในการต่อต้านการก่อการร้ายของรัฐบาลทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม" (๑๖) โดยทั้งสหรัฐและไทยเชื่อว่ามาตรการพัฒนาสามารถที่จะช่วยป้องกันการขยายอิทธิพลของคอมมิวนิสต์ได้ (๑๗) จึงกล่าวได้ว่านโยบายการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือมุ่งที่จะยุติความไม่พอใจของประชาชนที่มีต่อสภาพชีวิตของตนเองและต่อรัฐบาล โดยเชื่อว่าความไม่พอใจเหล่านั้นเป็นสาเหตุสำคัญในการที่ประชาชนเหล่านั้นจะสนับสนุนหรือร่วมมือกับคอมมิวนิสต์

จากนโยบายการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือดังกล่าวจึงทำให้เกิดเมืองใหญ่ขึ้น (อุดร, ขอนแก่น) ในภูมิภาคนั้น อีกสิ่งหนึ่งที่ควรจะกล่าวคือ นโยบายการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐบาลนั้นเริ่มต้นจากสาเหตุทางการเมือง (การป้องกันและปราบปรามคอมมิวนิสต์) มิใช่จากเหตุผลเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ด้วยนโยบายดังกล่าวซึ่งเริ่มปฏิบัติราวต้นทศวรรษ ๑๙๕๐ จึงทำให้เราพบว่าเมืองใหญ่ในทางตะวันออกเฉียงเหนือเกิดขึ้นในปี ๑๙๖๐ และ ๑๙๗๐ ด้วย

เหตุผลดังกล่าวข้างต้นเราจึงเชื่อได้ว่า การขยายเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อุดร, ขอนแก่น) เกิดจากผลของนโยบายป้องกันและปราบปรามคอมมิวนิสต์ของรัฐบาล

ในกรณีของภาคเหนือและภาคใต้ เราพบว่ามีเมืองใหญ่อยู่เพียงภาคละ ๓ - ๔ เมือง กล่าวคือภาคเหนือมีเชียงใหม่, ลำปาง และพิษณุโลก ส่วนภาคใต้มีภูเก็ต, สงขลา, หาดใหญ่ และนครศรีธรรมราช จึงทำให้มีสมมติฐานได้ว่ารัฐบาลมีนโยบายที่จะพัฒนาเมืองใหญ่ในแต่ละภูมิภาค โดยมุ่งให้เมืองเหล่านั้นเป็นศูนย์กลางของภูมิภาคนั้น ตัวอย่างเช่น การตั้งมหาวิทยาลัยที่เชียงใหม่, สงขลา และหาดใหญ่ และขอนแก่น โดยมุ่งที่จะให้เมืองเหล่านั้นเป็นศูนย์กลางการศึกษาของภาค เราจะเข้าใจภาพของนโยบายนี้ได้นั้น ถ้าเราดูการให้ความสำคัญที่น้อยกว่าแก่เมืองอื่น ๆ ในภูมิภาคเมื่อเทียบกับเมืองใหญ่เหล่านั้น Vapnarsky ได้เสนอมิติ (dimension) ในการอธิบายความสัมพันธ์ของระบบเมืองของประเทศเป็น ๒ มิติคือ (๑) closure คืออัตราการปิดกั้นความสัมพันธ์กับต่างประเทศหรือโลกภายนอก (๒) interdependence คืออัตราการพึ่งพาหรือการแลกเปลี่ยนระหว่างเมืองภายในประเทศหรือระบบเดียวกันสำหรับในกรณีของประเทศไทยแล้ว เราจะเห็นว่าระบบเมือง (national city system) มีลักษณะ "low closure และlow interdependence กล่าวคือมีเมืองใหญ่ (primate city) คือกรุงเทพฯเป็นศูนย์กลางในการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกและในเวลาเดียวกันไม่มีรูปแบบ (pattern) ที่ชัดเจนของความสัมพันธ์ระหว่างเมืองอื่น ๆ [๑๘] ลักษณะ low closure เกิดขึ้นภายหลังจากประเทศไทยเปิดประเทศในทางการค้าอย่างกว้างขวางภายหลังปี พ.ศ. ๒๓๙๘ (สนธิสัญญาเบาริ่ง) ซึ่งก่อนหน้านั้นประเทศไทยยังมีลักษณะ high closure อย่างไรก็ตามลักษณะ low closure ของไทยปรากฏชัดเจนภายหลังปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ซึ่งเน้นช่วงเวลาที่รัฐบาลยึดนโยบายการนำเข้าเพื่อการทดแทน (import substitution) และเร่งการส่งออก จึงทำให้การติดต่อกับโลกภายนอกมีสูงขึ้นอย่างเด่นชัด ซึ่งลักษณะของความสัมพันธ์กับโลกภายนอกนี้ ฉัตรทิพย์ และสุธีเรียกว่าเป็นความสัมพันธ์แบบ "พึ่งพา" (dependent relationship)

ในเวลาเดียวกันลักษณะ low interdependence ของเมืองภายในประเทศปรากฏค่อนข้างชัดเจนกล่าวคือความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่าง ๆ มีค่อนข้างต่ำ ความสัมพันธ์ภายในระบบเมืองที่เห็นได้คือความสัมพันธ์ระหว่างเมืองตามภูมิภาคกับกรุงเทพฯ เป็นส่วนใหญ่ เพื่อเป็นการยืนยันข้อวินิจฉัยนี้จำเป็นที่เราจะต้องศึกษาระบบเมืองของภาคต่าง ๆ ด้วย โดยดูว่าเมือง

เหล่านั้นเข้ากับ rank-size rule หรือไม่ สิ่งที่ทำให้ผู้เขียนสรุปว่าความสัมพันธ์ภายในของเมืองต่าง ๆ มีต่ำเพราะค่าของ SPI 3 (ค่าของ primacy index โดยไม่นับกรุงเทพฯ) มีค่าเป็นลบที่สูงมาก โดยเฉพาะยิ่งเวลาผ่านไปค่าของ SPI 3 ยิ่งเป็นลบมากขึ้นตลอด กล่าวคือ ในปี ๑๙๔๓ SPI 3 คือ - ๕๖.๐๕๒๔, ๑๙๕๐ คือ - ๖๒.๗๖๕๔, ๑๙๖๐ คือ - ๕๘.๗๘๐๕, ๑๙๗๐ คือ - ๘๔.๒๒๐๒, ๑๙๗๔ คือ - ๒๑๓.๐๑๗๘ นั่นหมายความว่าขนาดของเมืองต่าง ๆ ยกเว้นกรุงเทพฯ มีขนาดเท่ากัน (มีจำนวนประชากรเท่ากัน) มากขึ้นตลอดเวลา จาก rank-size rule ขนาดของเมืองต่าง ๆ ควรจะต้องลดหลั่นกันลงไป ที่เป็นเช่นนี้เพราะสมมติฐานของทางทฤษฎีของ rank-size rule มีว่า เมื่อเมืองต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันสูงจะทำให้เมืองต่าง ๆ ถูกจัดเข้าตาม hierarchical structure ของระบบเมือง ดังนั้นการที่ค่า SPI 3 ของระบบของประเทศไทยมีค่าเป็นลบมากจึงแสดงว่าความสัมพันธ์ของเมืองต่าง ๆ ของไทยมีน้อยมากหรือแทบจะไม่มีเลย จากการสังเกตุอย่างคร่าว ๆ เราก็พอจะยอมรับกันได้ว่าเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะเมืองที่อยู่ต่างภาคกันมีความสัมพันธ์ติดต่อกันน้อยมาก อย่างไรก็ตามการที่จะยืนยันการสังเกตุนี้ได้อย่างเป็นวิทยาศาสตร์จำเป็นต้องทำการศึกษาจาก empirical data เท่านั้น (ผลการศึกษาในเรื่องนี้จะเห็นประโยชน์มากแก่การอธิบาย dynamics ของระบบเมืองของไทยในอนาคต) บทความนี้เพียงแต่ยืนยันว่าระบบเมืองของประเทศไทยมีการติดต่อสัมพันธ์กันน้อยมากเท่านั้น การที่จะสามารถอธิบายซึ่งสาเหตุ (causes) ของปรากฏการณ์นี้ได้จำเป็นต้องทำการศึกษาโดยตรงซึ่งบทความนี้ไม่ได้มีจุดหมายที่จะทำเช่นนั้น อย่างไรก็ตามการศึกษาพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างเมืองในภูมิภาคกับกรุงเทพฯ มีสูงขึ้น และเมืองในภูมิภาคมีลักษณะที่ขึ้นต่อกรุงเทพฯ สูงมากขึ้น เป็นต้น กล่าวคือเกิดความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน (unequal relationship) ระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองในภูมิภาคขึ้น จึงทำให้เกิดการไหลของทรัพยากรและมูลค่าส่วนเกิน (surplus value) จากเมืองในภูมิภาคสู่กรุงเทพฯ ลักษณะเช่นนี้เราเรียกว่า "อาณานิคมภายใน" (internal colonialism) [๑๙] ซึ่งลักษณะอาณานิคมภายในนี้มีส่วนช่วยเสริมให้กรุงเทพฯมีความเป็น primate สูงขึ้นด้วย

ในหัวข้อนี้ได้กล่าวถึงการขยายเมืองกรุงเทพฯ ซึ่งปรากฏเด่นชัดว่ากรุงเทพฯ มีลักษณะเป็น primate city สูงมาก โดยได้ชี้ถึง เหตุภายใน (national conditions) บางประการ เช่น นโยบายของรัฐบาล ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองในภูมิภาค เป็นต้น

ที่เป็นสาเหตุของการเกิด ของกรุงเทพฯ แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าสาเหตุของการเป็น ของกรุงเทพฯ จะมีแต่เพียงสาเหตุภายในเท่านั้น แต่ยังมีสาเหตุที่สำคัญมากอีกประการหนึ่งคือ สาเหตุจากระบบทุนนิยมของโลกซึ่งหัวข้อต่อไปจะทำการอภิปรายในรายละเอียด

V. <u>การขยายเมืองกรุงเทพฯ กับระบบทุนนิยมโลก</u>

David Harvey ชี้ว่า กระบวนการขยายเมือง (process of urbanization) เป็นมิติ (dimension) ที่สำคัญของการพัฒนาของประเทศ (๒๐) กล่าวคือลักษณะการขยายเมืองสะท้อนถึงการพัฒนาของประเทศโดยส่วนทั้งหมด เป็นการขยายเมืองในรูปแบบที่ทำให้เกิด primate city สะท้อนถึงการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกัน (unequal development) ของภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น สำหรับการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกันของประเทศนั้น World System theory กล่าวว่าเป็นผลจากความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันในระดับโลก กล่าวคือมีการไหลของมูลค่าส่วนเกินจาก peripheral areas ไปสู่ core areas และด้านกลับกันมีการรับการครอบงำ (domination) ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น รูปแบบการบริโภค, กลไกทางจิตวิทยา, ค่านิยมและวัฒนธรรม เป็นต้น (๒๑)

เมื่อ peripheral area หนึ่งถูกรวม (integrate) เข้าไปอยู่ในระบบทุนนิยมของโลก ความสัมพันธ์นี้ไม่เท่าเทียมกันดังกล่าวก็จะเกิดขึ้น การที่จะทำให้การถ่ายเทของมูลค่าส่วนเกินจาก peripheral area และ รับการครอบงำได้สะดวก ประเทศ peripheral เหล่านั้นจะถูกกำหนดให้พัฒนาระบบเมืองซึ่งมี primate city โดยปกติมักจะอยู่ตามเมืองท่าซึ่งสามารถเชื่อมเมืองอื่น ๆ ของประเทศ กับระบบทุนนิยมของโลกได้ (๒๒) Chase-Dunn ได้สรุปว่า เมือง primate นี้แท้จริงคือท่อที่คอยดูดและส่งมูลค่าส่วนเกินไปยังประเทศ core และรับเอาการครอบงำมายังประเทศ periphery ในขณะที่เมือง primate ของประเทศ core ก็จะรับมูลค่าส่วนเกินและส่งการครอบงำออกไป (๒๓) การศึกษาของ Vapnarsky ที่ประเทศอาร์เจนตินาสนับสนุนข้อสรุปของ Chase- Dunn โดยชี้ว่าการเพิ่มความเป็น primacy ของเมือง Buenos Aires เป็นผลจากการส่งสินค้าออกประเภทวัตถุดิบทางการเกษตรของเมือง Buenos Aires ไปยังประเทศ core ของระบบทุนนิยมโลก นั่นหมายความว่าการขยายเมืองที่ทำหน้าที่ติดต่อกับระบบทุนนิยมโลกจึงเป็นการขยายตัวในด้านบริการและธุรกิจการค้าเพื่อการส่งออกและนำเข้ามากกว่าอุตสาหกรรม กล่าวคือ อุตสาหกรรม (industria-

ในประเทศ periphery จากนี้ผู้เขียนจะนำข้อมูลพื้นฐานบางอย่างของประเทศไทยขึ้นมาแสดง เพื่อสะท้อนภาพให้เห็นว่าระบบทุนนิยมโลกมีผลต่อการขยายเมืองกรุงเทพฯ อย่างไร

มูลค่าสินค้าส่งออกที่สำคัญระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๖ - ๒๕๒๒ พบว่าระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๕๖ - ๒๔๗๗ มีสินค้าออกหลักอยู่เพียง ๓ ชนิด คือ ข้าว, ไม้สัก, และดีบุก โดยมูลค่าการส่งออกของข้าวมีประมาณ ๑๐๐ - ๒๐๐ ล้านบาท ไม้สักประมาณ ๕ - ๑๐ ล้านบาทและดีบุกประมาณ ๑๕ - ๓๐ ล้านบาท ในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ถึง ๒๔๔๕ พบว่ามีการเพิ่มมูลค่าการส่งออกอย่างมากคือ ข้าวจาก ๓๔๕ - ๒,๖๐๐ ล้านบาท ยางพาราจาก ๗๕ - ๑,๐๐๐ ล้านบาท ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ประเทศไทยเริ่มส่งข้าวโพดและมันสำปะหลังออกต่อมาอีก ๑๐ ปี มูลค่าการส่งออกของข้าวโพดเพิ่มสูงถึง ๑,๔๐๐ ล้านบาท และในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ มูลค่าการส่งออกของมันสำปะหลังสูงถึง ๑,๒๐๐ ล้านบาท ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๐ - ๒๕๑๓ มูลค่าการส่งออกของข้าวและยางพาราค่อนข้างคงที่คือข้าวอยู่ระหว่าง ๒,๖๐๐ - ๔,๖๐๐ ล้านบาท และยางพาราอยู่ระหว่าง ๑,๑๐๐ - ๓,๑๐๐ ล้านบาท หลังจาก พ.ศ. ๒๕๑๓ เป็นต้นมา การส่งออกของทั้ง ข้าว, ยางพารา, ดีบุก, มันสำปะหลังและข้าวโพดสูงขึ้นมากในปี พ.ศ.๒๕๒๒ ประเทศไทยส่งข้าวออกคิดเป็นมูลค่า ๑๕,๖๐๐ ล้านบาท, ยางพารา ๑๒,๓๐๐ ล้านบาท, ดีบุก ๔,๒๐๐ ล้านบาท, มันสำปะหลัง ๔,๔๐๐ ล้านบาทและข้าวโพด ๔,๕๐๐ ล้านบาท สำหรับมูลค่าการส่งออกของไม้สักไม่เพิ่มมากเท่ากับสินค้าดังกล่าวข้างต้นในปี พ.ศ. ๒๕๒๒ ส่งไม้สักมูลค่า ๔๔๕ ล้านบาทเท่านั้น (ตัวเลขดังกล่าวเป็นตัวเลขประมาณโดยรวบรวมจาก Statistic Year Book of the Kingdom of Thailand, ธนาคารแห่งประเทศไทย กรมศุลกากร ศูนย์สถิติการพาณิชย์, กรมเศรษฐกิจการพาณิชย์)

จากข้อมูลข้างต้นเราจะเห็นว่าในระยะต้น (พ.ศ. ๒๔๕๖ - ๒๔๗๗) ประเทศไทยมีสินค้าออกหลักเพียง ๓ รายการ แต่หลังจาก พ.ศ. ๒๔๐๐ แล้วไทยส่งยางพารา, ข้าวโพดและมันสำปะหลัง สิ่งที่น่าสนใจคือสินค้าที่ส่งออกโดยทั้งหมดเป็นสินค้าทางการเกษตรและแร่ธาตุ (ดีบุก) โดยไม่มีการแปรสภาพไปสู่รูปแบบของสินค้าอุตสาหกรรม กล่าวคือสินค้าออกของไทยมีลักษณะเป็นวัตถุดิบ (raw materials) เป็นส่วนใหญ่หรืออาจจะทั้งหมดก็ว่าได้ การที่เป็นเช่นนี้เหตุผลที่ชัดเจนคือประเทศไทยไม่สามารถเปลี่ยนวัตถุดิบเหล่านั้นให้เป็นสินค้าอุตสาหกรรมได้เพราะขาดแรงงานฝีมือและการลงทุนทางอุตสาหกรรม (ส่วนหนึ่งเป็นเพราะขาดการรวมทุนที่ดีพอ) อย่างไรก็ตามการเพิ่มมูลค่าการส่งออกภายหลังปี พ.ศ. ๒๕๐๐ โดยเฉพาะหลัง พ.ศ. ๒๕๑๓ สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของทางรัฐบาลที่จะเร่งการส่งออกให้มากขึ้น

เรากลับมามองทางด้านการนำเข้าบ้าง การนำเข้าระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๕๖ - ๒๕๒๒ เราพบว่าในช่วงแรกระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๖ - ๒๔๗๗ มีสินค้าเข้าหลัก ๔ รายการ คือ สิ่งหัตถกรรมมูลค่า ๕๕ - ๑๓๐ ล้านบาท อาหารเครื่องดื่มและยาสูบ ๑๔ - ๓๕ ล้านบาท วัตถุดิบรวมทั้งฝิ่น ๕ - ๓๐ ล้านบาท เครื่องดื่มเจือแอลกอฮอล์ ๕ - ๑๐ ล้านบาท ซึ่งสินค้าเข้าในช่วงนี้ส่วนใหญ่เป็นการนำเข้าเพื่อการอุปโภคและบริโภค โดยไม่ได้นำมาใช้ในการผลิตหรือประกอบการแต่อย่างใด ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖ สินค้าเข้าได้เพิ่มขึ้นทั้งจำนวนรายการสินค้าและมูลค่าการนำเข้าคือ ผลิตภัณฑ์ปิโตรเลี่ยม เชื้อเพลิงและน้ำมันหล่อลื่นมูลค่า ๑,๒๐๐ - ๑,๗๐๐ ล้านบาท ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๖ - ๒๕๑๓ ยานบกและส่วนประกอบมูลค่า ๑,๔๐๐ - ๒,๔๐๐ ล้านบาท ในช่วงเวลาเดียวกัน, เครื่องจักรกลก่อสร้างและอุตสาหกรรม ๑,๐๐๐ - ๒,๔๐๐ ล้านบาท, เหล็กกล้าและผลิตภัณฑ์ ๘๕๐ - ๑,๓๐๐ ล้านบาท, เครื่องจักรไฟฟ้าและอุปกรณ์ ๑,๐๐๐ - ๒,๐๐๐ ล้านบาท ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๓ - ๒๕๒๒, ผลิตภัณฑ์ปิโตรเลี่ยมเชื้อเพลิงและน้ำมันหล่อลื่นมูลค่า การนำเข้าเพิ่มเป็น ๓๒,๘๐๐ ล้านบาท, ยานบกและส่วนประกอบมูลค่า ๙,๗๐๐ ล้านบาท, เครื่องจักรกลก่อสร้างและอุตสาหกรรม ๑๖,๗๐๐ ล้านบาท, เหล็ก เหล็กกล้าและผลิตภัณฑ์ ๑๒,๘๐๐ ล้านบาท, เครื่องจักรไฟฟ้าและอุปกรณ์ ๙,๔๐๐ ล้านบาท (ตัวเลขเหล่านี้รวบรวมจาก Statistic Yearbook of Kingdom of Siam, กรมศุลกากร, ศูนย์สถิติการพาณิชย์, กรมเศรษฐกิจการพาณิชย์)

ลักษณะรายการสินค้านำเข้าและมูลค่าการนำเข้าจะเห็นว่าตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖ สินค้าขาเข้าส่วนใหญ่เป็นสินค้าเพื่อนำมาผลิตหรือประกอบการอุตสาหกรรมแทนสินค้าเพื่อการบริโภคอุปโภคในตอนต้น ในส่วนนี้สะท้อนอย่างชัดเจนถึงนโยบายการนำเข้าเพื่อการทดแทน (import substitution) ของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัตน์ และจอมพลถนอม กิตติขจร อีกประการหนึ่งที่ดึงดูดความสนใจคือ ความจำเป็นที่ต้องอาศัยพลังงานโดยเฉพาะเชื้อเพลิงจากต่างประเทศมีสูงมากเป็นพิเศษ ในประเด็นนี้สะท้อนถึงการรับการครอบงำ (domination) จากประเทศ core มายังประเทศไทย โดยการรับรูปแบบและวิธีการผลิตโดยการใช้เครื่องจักรกลที่อาศัยเชื้อเพลิง (น้ำมัน) อีกทั้งการเพิ่มการนำเข้าประเภทยานบก ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยผลิตภัณฑ์ปิโตรเลี่ยมในการขับเคลื่อนทั้งหมด จากตัวเลขการส่งออกของสินค้าทางการเกษตร เช่น ข้าว, ข้าวโพด, มันสำปะหลังสูงขึ้นมากในช่วงเวลาเดียวกันดังกล่าวข้างต้น ทำให้เราเชื่อได้ว่าการใช้พลังงานเชื้อเพลิงของประเทศส่วนใหญ่แล้วใช้ในการประกอบการขนส่งเพื่อนำสินค้าทางการเกษตรหรือวัตถุดิบอื่น ๆ จากชนบทมายังท่าเรือกรุงเทพฯ เพื่อการส่งออก เมื่อเรากลับมาหาตัวเลขความช่วยเหลือของต่างประเทศระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๔ - ๒๕๑๗ พบว่าความช่วยเหลือที่สูงที่สุดคือความช่วยเหลือ

ในด้านเครื่องจักรและผลิตภัณฑ์สำหรับการลำเลียงขนส่ง เช่น ๒๐ ล้านบาทจากยอดความช่วยเหลือทั้งหมด ๕๑ ล้านบาท (พ.ศ. ๒๕๐๔), ๒๙๖ ล้านบาท จากยอด ๖๔๖ ล้านบาท (พ.ศ. ๒๕๐๖) (ตัวเลขมูลค่าความช่วยเหลือจากต่างประเทศนำมาจากรายงานการค้ากับต่างประเทศรายปี กรมศุลกากร) จากตัวเลขนี้ทำให้น่าจะเป็นไปได้ที่ต่างประเทศให้ความช่วยเหลือทางด้านการขนส่งเพื่อมุ่งจะให้การลำเลียงสินค้าวัตถุดิบสามารถลำเลียงมายังกรุงเทพฯ ได้สะดวกซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่การส่งออกในที่สุด แน่นอนการส่งออกของสินค้าเกษตรกรรมและวัตถุดิบเหล่านี้ผู้ที่ได้ประโยชน์โดยตรงคือ ประเทศที่อยู่ศูนย์กลางของระบบทุนนิยมโลก ด้วยหลักฐานดังกล่าวจึงทำให้เราสามารถสรุปได้ว่าระบบทุนนิยมของโลกผ่านทางความช่วยเหลือ (aid) และการค้า (trade) ตลอดจนการลงทุน (investment) (๒๕) เข้ามามีอิทธิพลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจตลอดจนลักษณะของการขยายเมือง primate ในประเทศ periphery ซึ่งรวมถึงประเทศไทยด้วย

ในด้านทางการค้าต่างประเทศตัวเลขการขาดทุนทางการค้าของประเทศสะท้อนภาพการขึ้นต่อทางการค้า (trade dependence) อย่างชัดเจน ในช่วงระยะต้นระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๕ - ๒๔๗๗ การขาดดุลการค้าของประเทศไทยยังมีไม่สูงมากนักและในทางปีก็ได้เปรียบดุลการค้า เช่น พ.ศ. ๒๔๖๓ และ พ.ศ. ๒๔๙๑ - ๒๔๙๔ ประเทศไทยก็ได้เปรียบดุลการค้าแต่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ประเทศไทยเสียเปรียบดุลการค้าตลอดมา โดยเฉพาะตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖ ประเทศไทยเสียเปรียบดุลการค้าสูงมากขึ้น คือเสียเปรียบประมาณ ๓,๐๐๐ ล้านบาท พ.ศ. ๒๕๑๓ ขาดดุลการค้า ๑๒,๐๐๐ ล้านบาท และ พ.ศ. ๒๕๒๒ ขาดดุลการค้ากว่า ๓๗,๐๐๐ ล้านบาท (รวบรวมจาก Statistic Yearbook of Kingdom of Siam รายงานการค้ากับต่างประเทศรายปี กรมศุลกากร, ศูนย์สถิติการพาณิชย์ กรมเศรษฐกิจการพาณิชย์) จากตัวเลขการขาดดุลการค้าข้างต้นชี้ว่า อัตราการขาดดุลการค้าของไทยมีสูงขึ้นตลอดเวลา นี่แสดงให้ยืนยันว่าเมื่อประเทศไทยถูกรวม (integrate) เข้าไปอยู่ในระบบทุนนิยมโลก ลักษณะการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกัน (unequal exchange) โดยเฉพาะในรูปของการค้า (trade) มีสูงและมีอัตราการเสียเปรียบเพิ่มขึ้นตลอด

ลักษณะการส่งออกและนำเข้าของประเทศไทย ภายหลังจากถูกรวมเข้าไปอยู่ในระบบทุนนิยมโลกแล้ว มีผลกระทบต่อการขยายเมืองกรุงเทพฯ ในลักษณะเพื่อส่งเสริมต่อการได้เปรียบของประเทศ core กล่าวคือ การขยายตัวของเมืองกรุงเทพฯ เกิดจากการขยายตัวของการค้า

(commercialization) โดยเฉพาะการส่งออกและนำเข้า ซึ่งรวมไปถึงการประกอบการธุรกิจพาณิชยกรรมต่าง ๆ ที่สนับสนุนการค้าต่างประเทศ แน่นอนธุรกิจการบริการจัดอยู่ในประเภทธุรกิจที่ส่งเสริมการค้ากับต่างประเทศด้วย สำหรับธุรกิจการประกอบการเช่น การประกอบการอุปกรณ์ไฟฟ้า, หรืออุตสาหกรรมสิ่งประดิษฐ์ (manufacturing industries) เช่น อุตสาหกรรมสิ่งทอ เป็นต้น กิจการเหล่านี้ล้วนแต่เป็นกิจการเพื่อการส่งออกทั้งสิ้น กิจการเหล่านี้อาจจะกล่าวได้ว่า ได้เข้ามาอาศัยแรงงานที่ถูก โดยไม่ต้องระมัดระวังกับการเสียหายทางสภาพแวดล้อมของผู้ประกอบการ ซึ่งปัญหาค่าแรงงานและสภาพแวดล้อมเป็นอุปสรรคสำคัญกับผู้ประกอบการในประเทศ core อีกทั้งการที่อำนาจรัฐไม่สามารถให้ความคุ้มครองแก่ผู้ใช้แรงงานในรูปค่าแรงขั้นต่ำ, สวัสดิการ และความมั่นคงในการรับจ้าง ซึ่ง Alejandro Portes เรียกลักษณะเหล่านี้ว่า "informal sector" โดยชี้ว่า informal sector เป็นแหล่ง (source) ที่สำคัญที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่าง periplurics กับ cores (๒๖)

เพื่อเป็นการสนับสนุนคำอธิบายข้างต้น เราต้องมาศึกษาลักษณะการใช้แรงงานของกรุงเทพฯ แรงงาน ๓ ประเภทที่ใช้มากที่สุดของกรุงเทพฯ คือ อุตสาหกรรม, หัตถกรรม, พาณิชยกรรม และการบริการ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ มีแรงงานทางอุตสาหกรรมหัตถกรรม ๑๕๐,๐๐๐ คน, พาณิชยกรรม ๒๒๗,๐๐๐ คน, การบริการ ๒๕๔,๐๐๐ คน ในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ แรงงานทั้ง ๓ ประเภท มีจำนวนเกือบเท่ากัน คือ ๓๕๗,๐๐๐ คน พ.ศ. ๒๕๒๐ แรงงานพาณิชยกรรมและบริการมีสูงกว่าอุตสาหกรรมหัตถกรรมคือ พาณิชยกรรมและบริการมีประมาณ ๕๕๓,๐๐๐ คน ส่วนอุตสาหกรรมหัตถกรรมมีเพียง ๔๖๐,๐๐๐ คน แต่ใน พ.ศ. ๒๕๒๑ แรงงานอุตสาหกรรมหัตถกรรมมีสูงกว่าพาณิชยกรรมและบริการมากคือ มีจำนวนถึง ๕๘๒,๐๐๐ คน โดยสูงกว่า พาณิชยกรรม ๖๒,๐๐๐ คน และสูงกว่า บริการ ๖๖,๐๐๐ คน (รวบรวมจากสำนักงานสถิติแห่งชาติ) จากตัวเลขดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การพาณิชยกรรมและการบริการในกรุงเทพฯ ใช้แรงงานมากที่สุด การขยายตัวของความต้องการแรงงาน ทางการพาณิชยกรรมและบริการนี้เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้เกิดการไหลของแรงงานจากชนบทสู่เมือง (rural to urban migration) (๒๖) ดังที่กล่าวข้างต้นแล้วว่า เมืองกรุงเทพฯ ขยายตัวอย่างมาก เพราะการขยายตัวของกิจการด้านพาณิชยกรรมและการบริการจึงเป็นความจริง และการที่พาณิชยกรรมและบริการขยายตัวนี้ก็เพื่อสนับสนุนการค้าด้านการส่งออกและนำเข้า ซึ่งเป็นเพราะแรงกำหนดจากระบบทุนนิยมโลก เพื่อให้เกิดการไหลของผลผลิตทางการเกษตรและวัตถุดิบไปยังศูนย์กลางระบบทุนนิยมโลกได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อเปรียบเทียบกับแรงงานทางด้านสาธารณูปโภคและสาธารณสุขแล้ว แรงงานในด้านนี้เพิ่มขึ้นน้อยมาก กล่าวคือระหว่าง

พ.ศ. ๒๕๐๗ - ๒๕๒๑ เพิ่มจาก ๙,๐๐๐ - ๒๐,๐๐๐ คนเท่านั้น (ที่มาเป็นแหล่งเดียวกันกับตัวเลขข้างต้น) ตัวเลขของแรงงานด้านสาธารณูปโภคและสารธารณสุขสะท้อนถึงการขยายตัวหรือพัฒนาของเมืองกรุงเทพฯ ที่ไม่ได้สัดส่วน กล่าวคือมีการขยายทางด้านพาณิชยกรรมและบริการมากกว่าด้านสวัสดิการและสาธารณสุขมาก ดังนั้นจึงทำให้สามารถสรุปได้ต่อไปอีกว่า การขยายตัวของเมืองกรุงเทพฯ เป็นประโยชน์กับศูนย์กลางระบบทุนนิยมโลกมากกว่าเป็นประโยชน์กับชาวกรุงเทพฯ เอง

กล่าวโดยสรุปจากข้ออภิปรายข้างต้น เราจึงกล่าวได้ว่า การขยายเมืองกรุงเทพฯ ส่วนหนึ่งถูกกำหนดโดยลักษณะความสัมพันธ์ของประเทศไทย (peripheral country) กับศูนย์กลางของระบบทุนนิยมโลก นั่นหมายความว่าในการศึกษากระบวนการขยายตัวของเมืองกรุงเทพฯ จำเป็นที่จะต้องศึกษาถึงความสัมพันธ์ ประเทศไทยกับระบบทุนนิยมโลกหรือศึกษาถึงตำแหน่งของประเทศไทยในโครงสร้างใหญ่ของระบบเศรษฐกิจโลก

<u>บทสรุป</u>

จากการศึกษาข้างต้น เรายืนยันแนวคิดทางการศึกษาการขยายเมือง นี้ว่าการอธิบายการขยายเมืองจะต้องคำนึงถึงกระบวนการขยายตัวและโครงสร้างของระบบทุนนิยมโลก แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าระบบทุนนิยมโลกเป็นตัวกำหนดทุกสิ่งทุกอย่างของการขยายเมือง นอกจากระบบทุนนิยมโลกแล้ว เรายังต้องคำนึงถึงลักษณะเฉพาะภายในของประเทศ (national conditions) เช่น ความเป็นอิสระของแรงงาน, ความเข้มแข็งของอำนาจรัฐ, โครงสร้างทางชนชั้น และลักษณะการรวมทุน เป็นต้น ทั้งนี้เพราะเงื่อนไขเหล่านี้มีปฏิกริยาทั้งต่อต้านและสนับสนุนแรงของระบบทุนนิยมโลก ดังนั้นการศึกษากระบวนการขยายเมืองจะต้องคำนึงถึงตัวแปรทั้งสองชุดนี้ไปพร้อม ๆ กัน

สำหรับการศึกษาความเป็น primacy ของระบบเมืองของประเทศ โดยใช้จำนวนประชากรนั้น ผู้เขียนตระหนักดีว่าไม่สามารถทดแทนความเป็น primacy ได้ทั้งหมด กล่าวคือมี construct validity ไม่สูงพอ ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องหาดัชนีตัวอื่น ๆ เข้ามาประกอบ เช่น มูลค่าผลผลิต, มูลค่าการค้า เป็นต้น อนึ่งการที่จะได้ข้อมูลดังกล่าวนั้นยากมากในทางปฏิบัติ จึงทำให้ต้องอาศัยแต่เพียงจำนวนประชากรเป็นดัชนี ซึ่งสามารถหาได้ไม่ยากนัก ที่สำคัญคือ โดยลักษณะใหญ่ของการขยายเมืองสามารถอธิบายได้โดย primacy index

ซึ่งได้มาจากจำนวนประชากร เช่น กรณีกรุงเทพฯ ดังนั้นในขณะที่เรายังไม่สามารถหาข้อมูลของดัชนีตัวอื่นได้ การใช้แต่จำนวนประชากรก็ยังไม่ได้ทำให้เกิดความผิดพลาดในผลของการศึกษา เราจึงน่าจะยอมรับการใช้แต่จำนวนประชากรคำนวณหา standardized primacy index ได้

ประการสุดท้ายที่ควรจะกล่าวถึงคือ เมื่อเกิดเมืองและมีการขยายเมือง เท่ากับเป็นการแสดงโดยปริยายถึงความเป็นอิสระของแรงงานที่สามารถจะนำไปขายได้ที่ตลาดแรงงาน (เมือง) อีกทั้งเกิดการสะสมทุนขึ้น ซึ่งสะท้อนถึงความมั่นคงในสถาบันกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ลักษณะเช่นนี้สะท้อนถึงการเกิดชนชั้นผู้ใช้แรงงานและชนชั้นนายทุนขึ้นอย่างชัดเจน ปรากฏการณ์เช่นนี้มิได้เกิดขึ้นในชนบท หากแต่เกิดขึ้นในเมืองเท่านั้น ดังนั้นจึงไม่เป็นการผิด ถ้าจะกล่าวได้ว่าเมืองคือศูนย์กลางของทุนนิยมนั่นเอง ที่สำคัญเมื่อระบบทุนนิยมโลกได้รวมเอาเมืองใน peripheral area (กรุงเทพฯ) เข้าไปอยู่ภายใต้โครงสร้างเดียวกัน อิทธิพลของระบบทุนนิยมโลกจะเร่งให้เกิดการขยายตัวของการค้าเพื่อการส่งออกและนำเข้าที่ peripheral cities ซึ่งการขยายตัวของการค้านี้มีส่วนกำหนดโดยตรงกับกระบวนการขยายเมืองของ peripheral cities ให้มีลักษณะ primacy ในที่สุด นั่นหมายความว่าระบบทุนนิยมโลกมีส่วนในการเร่งการขยายตัวของทุนนิยมใน peripheral areas โดยตรง ซึ่ง peripheral capitalism นี้จะมีลักษณะเป็น dependents capitalism ดังนั้นเราจึงสามารถกล่าวได้ว่ากรุงเทพฯ ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ ไม่มีคุณสมบัติ (properties) ของเมืองในความหมายของทุนนิยม โดยกรุงเทพฯ เพิ่งจะมีความเป็นเมืองในความหมายดังกล่าวใน พ.ศ. ๒๓๙๘ (๑๘๕๕) และมีลักษณะที่เด่นชัดของเมืองใน peripheral area เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๐ กล่าวคือมีลักษณะของ primacy ที่ชัดเจน นั่นหมายความว่า การขยายตัวของเมืองกรุงเทพฯ อย่างมากตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมานั้นเกิดขึ้นเพราะความสัมพันธ์ในทางเศรษฐกิจของประเทศไทยกับระบบทุนนิยมโลกได้ขยายตัวอย่างสูงนั่นเอง

บทความนี้พยายามที่จะเสนอแนวทาง (approach) ในการศึกษาการเกิดและการขยายเมืองของกรุงเทพฯ ในอีกทิศทางหนึ่ง ซึ่งผู้เขียนยอมรับถึงปัญหาและข้ออ่อนหลายประการของการศึกษานี้ อย่างไรก็ตามผู้เขียนเชื่อว่า แนวทางการศึกษาเมืองดังที่เสนอนี้มีอนาคตที่แจ่มใสในการที่จะเสนอคำอธิบายที่เป็นระบบให้แก่การเกิดและการขยายเมืองกรุงเทพฯ ในอนาคต

๑๒ มกราคม ๒๔๒๕

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Footnotes

1. Max Weber, The City, p. 185 cited in Micheal Timberlake, "Introduction for Urbanization in the World-Economy," p. 3, a mimeograph.
2. For details read, Immanuel Wallerstein, The Modern World-System : Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century (New York : Academic Press, Inc., 1976).
3. การเติบโตของเขตชุมชนในภาคกรุงเทพมหานคร (กรุงเทพฯ : หน่วยวิจัย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๔), หน้า ๓๖
4. Ibid.
5. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ, "ระบบเศรษฐกิจไทย ค.ศ. ๑๘๕๑ - ๑๙๑๐", วิวัฒนาการทุนนิยมไทย, บรรณาธิการ โดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กลุ่มเศรษฐศึกษา คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๓)
6. Ibid. P.7
7. Ibid. P.8
8. Ibid.
9. Chaleoylakana Wongtrangan, Kanok Wongtrangan, "An Integration Process of Peripheral Countries into the Capitalist World-System : A Study of Thailand," The Johns Hopkins University, 1981, a mimeograph.
10. Eric J. Hobsbawm, "Introduction," Pre-Capitalist Economic Formations by Karl Marx (New York : International Publishers, 1977). pp. 9-66.
11. จำนวนประชากรของกรุงเทพฯ เหล่านี้รวบรวมมาจาก สำนักงานสถิติแห่งชาติ
12. Christopher K. Chase-Dunn ได้เริ่มต้นโครงการวิจัยนี้ในเดือน กรกฎาคม ๒๕๒๒ จนถึงปัจจุบัน โดยศึกษาเมืองใหญ่สุด ๑๐ เมือง ของทุกประเทศในโลกร่วม ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา โดยศึกษาการเปลี่ยนแปลงของจำนวนประชากรของเมืองเหล่านั้นในแต่ละช่วงเวลา การศึกษา

นี้ Chase-Dunn พยายามจะอธิบายความสัมพันธ์ของระบบเมืองกับการพัฒนาของระบบทุนนิยมของโลก ผลของการศึกษาวิจัยนี้ อาจจะให้ข้อคิดที่น่าสนใจมากในเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาของระบบเมืองของโลก

13. George K. Zipf, National Unity and Disunity (Bloomington, Ind.: Principia Press, 1949) and Human Behavior and the Principle of the Least Effort (Cambridge, Mass, : Addison Wesley, 1949). In discussing Zipf's concept read, Cesar A. Vapnarsky, "The Argentine System of Cities : Primacy and Rank-Size Rule," Urbanization in Latin America: Approaches and Issues, edited by Jorge E. Hardey (New York : Anchor Books, 1975), pp. 369-390.

14. จากตัวเลขมูลค่าสินค้าขาเข้าและขาออกในช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๒ - ๒๕๑๗ (๑๙๕๙ - ๑๙๗๔) ของ กรมศุลกากรพบว่าสินค้าเข้าและออกที่ท่าเรือกรุงเทพฯ สูงกว่าเมืองท่าอื่น ๆ ของประเทศมาก อีกทั้งอัตราการสูงกว่านี้มีมากขึ้นทุกปี

15. Bruce London, "Is the Primate City Parasitic? The Regional Implications of National Decision Making in Thailand," The Journal of Developing Areas, Volume 12, Number 1, October 1977, p. 60.

16. George K. Tanham, Trial in Thailand (New York : Crane, Russak & Company, Inc., 1974), p. 116.

17. Kanok Wongtrangan, Communist Revolutionary Process : A Study of the Communist Party of Thailand, an unpublished Ph.D. dissertation, The Johns Hopkins University, May 1981, pp. 86-108.

18. Vapnarsky, op. cit., p. 374.

19. Samir Amin, Unequal Development (New York : Monthly Review, 1976).

20. David Harvey, Social Justice and The City (Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1973).

21. Amin, op. cit., p. 223.

22. John Friedmann, Urbanization, Planning and National Development (Beverly Hills : Sage, 1973).

23. Christopher K. Chase-Dunn, Urbanization in the World-System : New Directions for Research," submitted to Comparative Urban research, Special Issue on Recent Trends in Urban Research edited by Professor Micheal Smith, Tulane University, March 1981, p. 6.

24. Read, Vapnarsky, op. cit.

25. Chase-Dunn ได้ชี้ถึงการขึ้นต่อ (dependence) ของประเทศ periphery ต่อประเทศ core มี ๖ ลักษณะดังกล่าวใน "World Division of Labor and the Development of City Systems : A longitudinal cross-national study," pp. 20-22.

26. Read, Alejandro Portes, "The Informal sector and the world economy : notes on the structure of subsidized labor," Institute for Development Studies Bulletin, University of Sussex, June 1978, pp. 35-110.

การเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทภาคกลาง : ผลจากการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยม 2503 – 2523

โดย

วิทยากร เชียงกูล

เอกสารวิชาการหมายเลข 22
เพื่อประกอบการสัมมนา
สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย
จัดโดย
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
วารสารธรรมศาสตร์
3 – 5 กุมภาพันธ์ 2525

ราคา 10 บาท

การเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทภาคกลาง : ผลจากการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยม 2503 – 2523

วิทยากร

ความนำ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ที่ผู้เขียนใช้เวลาประมาณ 4 เดือน เขียนขึ้นระหว่างเดือนกันยายน – ธันวาคม 2524 ที่สถาบันศึกษาสังคม เมืองเฮก ประเทศเนเธอร์แลนด์ เนื่องจากข้อจำกัดด้านเวลาที่ทางสถาบันเป็นผู้กำหนด งานวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ ต้องอาศัยข้อมูลประเภทสองคือข้อมูลเอกสารเป็นหลัก (โดยผู้เขียนใช้เวลามาเก็บข้อมูลที่เมืองไทยก่อนที่จะลงมือเขียนประมาณ 2 เดือน)

งานศึกษาชิ้นนี้ ต้องการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างที่สำคัญในชนบทภาคกลาง อันเป็นผลมาจากการแผ่เข้าไปของเศรษฐกิจทุนนิยม นับตั้งแต่รัฐบาลไทยในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เริ่มดำเนินโครงการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยแบบทุนนิยมจนถึงปัจจุบัน เหตุที่เลือกภาคกลางก็เพราะว่าภาคกลางเป็นภาคแรกและเป็นภาคที่ได้รับผลกระทบจากการแผ่เข้าไปของเศรษฐกิจทุนนิยมมากที่สุด รวมทั้งเป็นภาคที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจมากที่สุดในปัจจุบัน เหตุที่เลือกช่วงเวลาดังกล่าวก็เพราะว่าเป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจทุนนิยมได้แผ่ขยายเข้าไปในสังคมไทยและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับที่เห็นได้ชัดที่สุดช่วงหนึ่งเพื่อเทียบกับช่วงประวัติศาสตร์ช่วงอื่น ๆ

ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม เป็นระบบเศรษฐกิจที่ได้พัฒนาขึ้นในประเทศยุโรปตะวันตกมาตั้งแต่คริสตศตวรรษที่ 17 ลักษณะของมันคือ ระบบการผลิตหลักหรือโดยทั่วไปเป็นระบบการผลิตเพื่อขาย สิ่งที่ผลิตขึ้นมาทุกอย่างได้ถูกทำให้เป็นสินค้าที่ไม่ได้มีแต่มูลค่าใช้สอยเท่านั้น แต่มีมูลค่าแลกเปลี่ยนด้วยในระบบการ

---

* บทความนี้ เป็นเพียงบทร่างสำหรับเสนอในการสัมมนาที่จะจัดขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ 2524 และยังรอการวิจารณ์และการแก้ไขอยู่ จึงไม่เหมาะสมที่จะนำไปใช้อ้างอิง

ผลิตแบบนี้ ผู้ทำงานได้ถูกแยกออกจากการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต (โรงงาน, เครื่องจักร, ทุน) และกำลังแรงงานของผู้ทำงานเองได้ถูกทำให้กลายเป็นสินค้าไปด้วย คือ ผู้ทำงานขายกำลังแรงงานของตนเป็นชั่วโมง วัน เดือน หรือวัดตามผลของงาน การที่ผู้ทำงานไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต (นายทุน) ทำให้เกิดการผลิตมูลค่าส่วนเกินบนพื้นฐานของการใช้แรงงานรับจ้าง มูลค่าส่วนเกินที่เจ้าของทุนได้รับจากระบบการผลิตชนิดนี้ได้มาจากการที่คนงานผลิต ผลผลิตได้มากกว่าค่าจ้างแรงงานที่เขาได้รับ ทำให้นายทุนได้กำไรนี้ ก่อให้เกิดการสะสมทุน ที่จะนำไปใช้ในการผลิตขึ้นใหม่ (reprodnction) ของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมต่อไป (1)

ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมได้แผ่ขยายเข้าไปในประเทศเอเชีย แอฟริกา ลาตินอเมริกา ตั้งแต่คริสตศตวรรษที่ 19 ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมได้เติบโตจนกลายเป็นระบบเศรษฐกิจหลักของโลกในปัจจุบันไป (2) ดังนั้นเมื่อเราพูดถึงการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยม ในสังคมชนบทภาคกลางของไทย เราจึงไม่ได้มองเฉพาะแต่ความเป็นทุนนิยมในประเทศไทยเท่านั้น หากมองในฐานะที่เศรษฐกิจชนบทภาคกลางของไทยเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลก การมองเช่นนี้ นอกจากจะทำให้เรามองสังคมไทย (social formation)) อย่างที่เป็นจริง เคลื่อนไหว และสัมพันธ์กับสังคมอื่นแล้วยังทำให้เราสามารถหลีกเลี่ยงจากการตกในหลุมพรางของการถกเถียงกันในเรื่องแบบวิถีการผลิต(mode of prodnction) ในลักษณะที่เป็นนามธรรมและในลักษณะที่เป็นการเถียงกันในเรื่องจะเรียกชื่อว่าอย่างไร เพราะในสังคมที่เป็นรูปธรรมจริง ๆ (concreate) ไม่มีสังคมไหนที่มีแบบวิถีการผลิตแบบใดแบบหนึ่งแท้ ๆ(แบบศักดินา, ทุนนิยม) แบบทฤษฎีว่าไว้ สังคมรูปธรรมจริงเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ที่เคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา สังคมส่วนใหญ่ในประเทศที่มักเรียกกันว่าประเทศรอบนอก (ของประเทศทุนนิยมต้นกำเนิด) ประกอบไปด้วยแบบวิถีการผลิตหลายแบบผลิตผสานกัน ความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบก่อนทุนนิยมหรือไม่ใช่ทุนนิยมยังอาจจะมีอยู่ แต่ก็มักจะดำรงอยู่เพื่อที่จะรับใช้ความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม ที่ได้แผ่ขยายไปทั่วโลก และข้ามพรมแดนของประเทศต่าง ๆ

ดังนั้นงานศึกษาชิ้นนี้ จะไม่เสียเวลาถกเถียงว่า ชนบทภาคกลางมีแบบวิถีการผลิตแบบไหน หรือควรจะเรียกชื่อว่าอะไร (ทุนนิยมหรือศักดินา, กึ่งหรือไม่กึ่งศักดินา, กึ่งหรือไม่กึ่งเมืองขึ้น) ผู้เขียนได้ตั้งข้อสมมุติฐานว่ามีการแผ่ขยาย ของเศรษฐกิจทุนนิยมเข้าไปในชนบทภาคกลางอย่างไม่ต้องสงสัยทั้งจากทุนนิยมโลกและจากทุนนิยมที่พัฒนาขึ้นในประเทศไทยที่เราอาจเรียกได้ว่าเป็นทุนนิยมแบบพึ่งพา

(1) Karl Marx, Capital A Critique of Political Economy Vol1 London: Penguin, 1979

(2) Immamul Wallerstine The Capitalist World Economy Cambridge

(dependent capitalism) หรือทุนนิยมรอบนอก (pheripheral capitalism) และการแผ่ขยายของทุนนิยมในช่วงสองศตวรรษที่ผ่านมานี้ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชนบทภาคกลางอย่างมีนัยสำคัญ สิ่งที่ผู้เขียนต้องการค้นหา คือ ประการแรกชนบทภาคกลางเปลี่ยนไปอย่างไร โดยเฉพาะในแง่ความสัมพันธ์ทางการผลิต(relations of production)พลังการผลิต(farces of production)และการเมือง,อุดมการ,วัฒนธรรมที่เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยให้ระบบสังคมดำรงอยู่ได้ ประการที่สองในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะมีส่วนช่วยให้เรามองเห็นสภาพกลไกของสังคมที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง.มองเห็นกฎเกณฑ์ในการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของมันที่ผ่านมาและที่จะเป็นไปต่อไปได้อย่างไรบ้าง อย่างไรก็ตามงานชิ้นนี้มีข้อจำกัดอยู่บ้าง ตรงที่ว่าแม้ว่าผู้เขียนจะให้ความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง อุดมการ วัฒนธรรม เท่า ๆ กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ (ความสัมพันธ์ทางการผลิต และพลังการผลิต) แต่ผู้เขียนไม่อาจจะหาข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง อุดมการ วัฒนธรรม ในภาคกลางในรอบสองศตวรรษที่ผ่านมาได้มากเพียงพอ ทำให้ไม่สามารถกล่าวถึงประเด็นนี้ได้มากเท่าที่ควร

<u>สภาพสังคมชนบทภาคกลางก่อน ปี 2503</u>

ภาคกลางในที่นี้ ผู้เขียนถือตามการแบ่งของกองเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตร คือรวมเอาส่วนที่บางคนเรียกว่าภาคตะวันตก และภาคตะวันออกไว้ด้วย ดังนั้นจึงครอบคลุมถึงจังหวัดต่าง ๆ รวม 25 จังหวัดด้วยกัน

ภาคกลางเป็นที่ราบลุ่ม ที่สามารถทำการเพาะปลูกได้โดยอาศัยน้ำหลากจากแม่น้ำและน้ำฝน ดังนั้นจึงเป็นบริเวณที่คนเพาะปลูกและตั้งถิ่นฐานมาช้านาน เมื่อประเทศไทยเริ่มเปิดประตูการค้ากับต่างประเทศอย่างจริงจังหลังจากทำสนธิสัญญาบาวริ่ง ปี 2398 ภาคกลางเป็นการที่ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวทางการค้ามากที่สุด การเปลี่ยนจากการปลูกข้าวเพื่อเลี้ยงตนเองเป็นการปลูกข้าวเพื่อขาย (ส่งออก) ก็เริ่มจากภาคกลางที่มีพื้นที่เหมาะแก่การปลูกข้าวและมีเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่ขนข้าวไปกรุงเทพได้สะดวก ลักษณะความสัมพันธ์ทางการผลิตได้เปลี่ยนจากระบบทาส ไพร่ มาเป็นความสัมพันธ์แบบผู้ผลิตรายย่อย (ชาวนาที่มีขนาดเล็กของตนเอง) และแบบผู้เช่ากับเจ้าที่ดินเนื่องจากทางสำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางข้าราชการ คหบดีต่างพากันจองที่ดินด้วยในภาคกลางไว้เป็นอันมาก (3) ภาคกลางจึงเป็นภาคที่ชาวนาเป็นผู้เช่า,ผลิตข้าวเพื่อขาย

---

(3) สุวิทย์ ไพทยวัฒน์ <u>วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2394-2475</u> วิทยานิพนธ์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2522

ต้องพึ่งตลาดต้องพึ่งการกู้หนี้ยืมสิน มากกว่าภาคอื่นมาตั้งแต่ก่อนปี 2503 แต่การเปลี่ยนแปลงในชนบทภาคกลางตั้งแต่หลังทำสนธิสัญญาบาวริ่ง จนถึง ปี 2503 ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ จากระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองบางส่วนก่อย ๆ เปลี่ยนมาเป็นระบบการผลิตเพื่อขายในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้น ทั้งนี้เพราะการแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมโลกในช่วงต้น ๆ ยังต้องการเพียงแต่วัตถุดิบ (รวมทั้งอาหาร) และตลาดสำหรับระบายสินค้าอุตสาหกรรมขั้นต้น (ผ้า, น้ำตาล) จึงประนีประนอมกับชนชั้นผู้ปกครองของไทยไม่แตะต้องแบบวิถีการผลิตแบบเดิม ตราบที่แบบวิถีการผลิต(รวมทั้งการเมือง) แบบเดิมยังรับใช้เศรษฐกิจทุนนิยมโลกในช่วงขยายตัวใหม่ ๆ ได้

<u>การเปลี่ยนแปลงทางพลังการผลิตในสังคมชนบทภาคกลาง</u>

พลังทางการผลิต (production forces) หมายรวมถึงปัจจัยการผลิตต่าง ๆ (ที่ดิน เงินทุน, เครื่องจักร) วิทยาการผลิต (technology) ขบวนการทำงาน, แบ่งงานและร่วมมือกันทำงาน พลังทางการผลิตไม่ได้หมายถึงเฉพาะตัวปัจจัยทางวัตถุในการผลิตเท่านั้น พลังทางการผลิตมีส่วนสัมพันธ์ที่ไม่อาจแยกออกจากความสัมพันธ์ทางสังคม (ของคน) ในการผลิต (social relation of prodnction) ได้ ทั้งสองอย่างต่างมีอิทธิพลต่อกันและกัน และประกอบกันขึ้นเป็นแบบวิถีการผลิต (mode of production) แบบต่าง ๆ ตามขั้นตอนที่แน่นอนขั้นตอนหนึ่ง ๆ ของการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ในแต่ละสังคม เช่น แบบวิถีการผลิตแบบศักดินา แบบทุนนิยม เป็นต้น

พลังทางการผลิตในชนบทภาคกลางได้เปลี่ยนไปอย่างมากในรอบสองศตวรรษที่แล้ว ทั้งนี้เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติทางวิทยาการผลิตและการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางการผลิตอันเป็นผลมาจากการแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมโลกในขั้นที่ต้องการขูดรีดผลผลิตส่วนเกินจากประเทศรอบนอกเพิ่มขึ้นประชากรในภาคกลาง (รวมทั้งกรุงเทพ) ได้เพิ่มจาก 8.2 ล้านคนในปี 2503 เป็น 16.0 ล้านคนในปี 2522 (4) ความหนาแน่นของประชากรคิดต่อพื้นที่ตารางกิโลเมตรของภาคกลาง (ไม่รวมกรุงเทพ) สูงที่สุดใน 4 ภาค อย่างไรก็ตามเนื่องจากภาคกลางเป็นพื้นที่ราบมีป่าเขาน้อย สัดส่วนของพื้นที่เพาะปลูกจึงค่อนข้างมาก ประกอบกับชาวภาคกลาง สามารถประกอบอาชีพอื่นนอกจากการเกษตรได้เป็นสัดส่วนค่อนข้างมาก (40%ของประชากรทั้งภาค, ไม่นับกรุงเทพ) (5)

---

(4) สำนักงานสถิติแห่งชาติ <u>สำมะโนประชากร ปี 2503</u> สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ดังนั้นเมื่อคิดพื้นที่เฉลี่ยต่อครัวเรือนเกษตรแล้ว กลับปรากฏว่า เกษตรกรภาคกลางมี พื้นที่ทำกินโดยเฉลี่ย (รวมทั้งการเช่าด้วยแล้ว) สูงกว่าภาคอื่น คือ ประมาณครัวเรือนละ 33.89 ไร่ ในปี 2522 (6) อย่างไรก็ตามตัวเลขเฉลี่ยนี้เป็นเพียงภาพลวงตา เพราะการกระจายการถือครองที่ดินในภาคกลางนี้ลักษณะไม่เป็นธรรมสูงมากซึ่งจะได้กล่าวต่อไป ที่ยกตัวเลขนี้ขึ้นมาเพื่อแสดงให้เห็น ศักยภาพในการผลิตในภาคเกษตรของภาคกลางเท่านั้น

สภาพทางธรรมชาติในการเพาะปลูกของภาคกลาง ไม่ได้อยู่ในสภาพดีเลิศอย่างที่คนมักเข้าใจกัน ที่จริงแล้วผลผลิตต่อไร่ของภาคเหนือโดยเฉลี่ยสูงกว่าภาคกลางตลอดมา ไม่ว่าจะเป็นข้าว ข้าวโพด หรือพืชอื่น ๆ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะในภาคเหนือ เกษตรกรมีพื้นที่ทำกินขนาดเล็ก จึงทำการเพาะปลูกแบบเข้มข้น (intensive) กว่า แม้ภาคกลางจะมีพื้นที่ในเขตชลประทานสูงสุด แต่ภาคกลางมีเขตดินเปรี้ยว ซึ่งให้ผลผลิตต่ำอยู่ไม่ต่ำกว่า 5 ล้านไร่ หรือ ราว 12 % ของพื้นที่เพาะปลูก (7) พื้นที่เพาะปลูกของภาคกลางได้เพิ่มจากราว 17.1 ล้านไร่ในปี 2503 เป็น 28.5 ล้านไร่ในปี 2520 (8) ส่วนหนึ่งก็มาจากการบุกเบิกทำลายป่า สำนักงานปฏิรูปที่ดิน รายงานว่า ป่าไม้ในภาคกลางถูกทำลายไปอย่างน้อย 7 ล้านไร่ (9) การทำลายป่า, การขยายพื้นที่เพาะปลูกและการเพาะปลูกพืชที่ดูดธาตุอาหารในดินอย่างหนัก เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด ทำให้สภาพความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินในภาคกลางลดลงสมดุลทางธรรมชาติเปลี่ยน พืชมีโรคและแมลงรบกวนมากขึ้น จำเป็นต้องมีการใช้ปุ๋ยและยาปราบศัตรูพืชมากขึ้น นั่นก็คือ เศรษฐกิจในชนบทของภาคกลางต้องขึ้นกับเศรษฐกิจทุนนิยมโลกมากขึ้น ในรอบสองศตวรรษที่ผ่านมา และสัดส่วนของการพึ่งพาสูงกว่าภาคอื่น ๆ

แต่พลังทางการผลิตไม่ได้ขึ้นกับสภาพทางธรรมชาติเท่านั้นหากยังขึ้นกับวิทยาการผลิตและการขบวนการจัดการใช้แรงงานให้มีประสิทธิภาพด้วย ในแง่นี้ ภาคกลาง ในฐานะที่เป็นภาคที่เศรษฐกิจทุนนิยมแผ่ขยายเข้าไปมากที่สุด การใช้วิทยาการผลิตได้พัฒนาไปในระดับที่สูง

---

(6) สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

(7) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนพัฒนาฉบับที่ 4 หน้า 157

(8) สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร การใช้ที่ดินในประเทศไทย 2493/94 – 2520/21

(9) สำนักงานปฏิรูปที่ดิน เอกสารสถิติหมายเลข 1013

กว่าภาคอื่น และประสิทธิภาพของแรงงานการเกษตรก็สูงกว่าภาคอื่น ๆ เช่นกัน ในปี 2521 ภาคกลางมีครัวเรือนเกษตรคิดเป็น21.29% ของครัวเรือนเกษตรทั้งประเทศ แต่มีสัดส่วนในผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ ภาคเกษตร 36.99% (10) ภาคกลางเป็นภาคที่มีการใช้เครื่องทุ่นแรงทางการเกษตร, ใช้ปุ๋ยใช้ยาฆ่าแมลง เป็นสัดส่วนมากที่สุด การมีสัดส่วนของทุนในการผลิตมากขึ้นและใช้คนในภาคเกษตรเป็นสัดส่วนน้อยลง เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ประสิทธิภาพการผลิตคิดต่อคนสูงไปด้วย เกษตรกรภาคกลางจึงได้ผลผลิตเพื่อขายเป็นสัดส่วนมากกว่าเกษตรกรภาคอื่น มีรายได้จากการเกษตรเฉลี่ยสูงกว่าเกษตรกรภาคอื่น แต่ก็มีรายจ่ายทางการเกษตรสูงกว่าภาคอื่นเช่นเดียวกันทำให้รายได้สุทธิไม่สูงกว่าเกษตรกรภาคอื่นมากนัก

อย่างไรก็ตามการพัฒนาพลังการผลิตในภาคกลางก็มีอุปสรรคที่สำคัญคือปัญหาการเช่าที่ทำกิน และการกู้หนี้ยืมสิน ที่ภาคกลางมีปัญหาสองประการนี้สูงกว่าภาคอื่น ปัญหาทั้งสองนี้ก็คือปัญหาความสัมพันธ์ในการผลิต นี่เป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาพลังทางการผลิตไม่ได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยทางด้านธรรมชาติและเทคนิคเท่านั้น หากยังขึ้นอยู่กับปัญหาด้านความสัมพันธ์ทางการผลิตด้วย การที่ชาวนาไม่มีที่ทำกินของตัวเอง ต้องเช่าที่เขาทำกิน ทำให้ต้องเสียต้นทุนสูงขึ้นและไม่อยากจะลงทุนปรับปรุงที่ดินเพราะเจ้าของมักจะขึ้นค่าเช่าเมื่อผลผลิตสูงขึ้น (เช่น การเก็บค่าเช่าเป็นผลผลิต) การที่ชาวนาต้องเป็นหนี้สิน เสียดอกเบี้ยสูงก็เป็นอุปสรรคในการขยายการลงทุนปรับปรุงการผลิตเช่นกัน เพราะชาวนาไม่มีทุนรอนเพียงพอถ้ากู้มากก็ต้องเสียดอกเบี้ยมากผลได้อาจจะไม่คุ้มกัน การปฏิวัติเขียว หรือความพยายามที่จะส่งเสริมให้เกษตรกรใช้พืชพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูง ที่ต้องปลูกโดยการลงทุนลงแรงสูง ไม่อาจประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร สาเหตุหลักไม่ใช่เกิดจากปัญหาการขาดความรู้ด้านวิทยาการผลิต ปัญหาใหญ่เป็นปัญหาด้านความสัมพันธ์ทางการผลิต ที่ไม่ใช่เฉพาะเรื่องการเป็นผู้เช่าและการกู้หนี้ยืมเท่านั้น แต่ยังมีปัญหาเรื่อง การขายพืชผลได้ราคาต่ำ, ต้นทุนการผลิตและค่าใช้จ่ายอื่น ๆ สูง ฯลฯ ที่เราจะได้จะกล่าวต่อไป

---

(10) กลุ่มพัฒนาสินเชื่อเกษตร ธนาคารแห่งประเทศไทย สินเชื่อการเกษตรในประเทศไทย 2523 หน้า 161

กล่าวโดยสรุปแล้วก็คือ การแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมเข้าไปในชนบทภาคกลาง ทำให้มีการพัฒนาพลังการผลิตขึ้นสูงในระดับหนึ่ง เมื่อเทียบกับภาคอื่น แต่ก็ยังไม่สูงมากนัก เพราะผลผลิตที่ได้เพิ่มขึ้นมามีผู้คำนวณออกมาว่า สำหรับ ข้าว มันสำปะหลัง อ้อย ฝ้าย แล้ว ผลผลิตที่เพิ่มขึ้นระหว่างปี 2500 – 2519 ประมาณ71–83 % (แล้วแต่พืชแต่ละชนิด) เกิดจากการขยายพื้นที่เพาะปลูก ส่วนที่เหลือเกิดจากการใช้วิทยาการผลิตทันสมัยและอื่น ๆ ขณะที่พืชอื่น ๆ นอกจากนี้ ผลผลิตที่เพิ่มขึ้นกว่า 90% มาจากการขยายพื้นที่เพาะปลูกเท่านั้น(11) การเปรียบเทียบผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่ของภาคกลางในรอบสองศตวรรษที่ผ่านมา ก็จะเห็นได้ว่า ไม่ได้เพิ่มขึ้นอย่างเป็นที่น่าสังเกตนัก กล่าวคือในปี 2504 ผลผลิตข้าวนาปี เฉลี่ยไร่ละ 255 กิโลกรัม ปีเพาะปลูก 2521/22 ผลผลิตข้าวนาปีเฉลี่ยไร่ละ 295 กิโลกรัม(12) ยิ่งเมื่อเทียบกับผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่ของประเทศอื่น ๆ ในปีเดียวกันคือปี 2521 ก็จะเห็นได้ว่า ประสิทธิภาพการผลิตต่อหน่วยพื้นที่เพาะปลูกของเรายังต่ำกว่าประเทศส่วนใหญ่รวมทั้งอินเดีย พม่า เวียดนาม มาเลเซีย ปากีสถาน อินโดนีเซีย อิหร่าน ซึ่งผลิตได้เฉลี่ยระหว่างไร่ละ 316–574 กิโลกรัม ขณะที่สหรัฐ เกาหลีเหนือ ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ ผลิตได้ระหว่างไร่ละ 808–1048 กิโลกรัม (13)

<u>การเปลี่ยนแปลงทางความสัมพันธ์ในการผลิตในชนบทภาคกลาง</u>

แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคมในการผลิต (social relations of production) มาจากหลักความเป็นจริงในสังคมที่ว่า ในการที่คนเราจะทำการผลิตเพื่อให้ตัวเขาเองมีชีวิตอยู่ได้ และสามารถผลิตลูกหลานต่อไปได้ (repoduce) คนเราจำเป็นต้องเชื่อมโยงและมีความสัมพันธ์ที่แน่นอนกับคนอื่น ๆ (เช่นร่วมมือกันล่าสัตว์, ทำทำนบกั้นน้ำ, ค้าขาย, ว่าจ้างให้ทำงานให้) ความสัมพันธ์ทางสังคมในทำนองนี้และเงื่อนไขในการที่ผู้ผลิตจะสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ (ทั้งในการผลิตและการแลกเปลี่ยน) จะเปลี่ยนแปลงไปตามลักษณะของปัจจัยการผลิต ซึ่งเปลี่ยนไปพร้อมกับการค้นคิดและการปรับปรุงวิทยาการผลิต

---

(11) เจษฎา โลหะอุ่นจิตร <u>เทคโนโลยีในภาคเกษตรของไทย</u> บทความสัมมนา คณะเศรษฐศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กุมภาพันธ์ 2522

(12) กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ <u>สถิติการเกษตรประเทศไทย 2508, สถิติการเกษตรประเทศไทย 2521/22</u>

(13) เล่มเดียวกัน 2521/22

(พลังการผลิต) ความสัมพันธ์ทางสังคมในการผลิต จะเป็นตัวกำหนดรูปลักษณ์ของสังคมในขั้นตอนที่แน่นอนขั้นตอนหนึ่งของการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ (14)

แนวคิดกว้าง ๆ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมในการผลิตที่เราอาจเรียกย่อว่าความสัมพันธ์ทางการผลิต มี 3 ด้านด้วยกัน คือ

1. รูปแบบที่เฉพาะเจาะจงของการกระจายปัจจัยการผลิตและปัจจัยการยังชีพ

2. จุดมุ่งหมายในการผลิต (ยกตัวอย่างเช่นในแบบวิถีการผลิตแบบทุนนิยม จุดมุ่งหมายโดยตรงและเป็นเหตุจูงใจสำคัญของการผลิตคือ การผลิตมูลค่าส่วนเกิน)

3. โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในการผลิตที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตโดยตรง,ผู้ไม่ได้ทำงาน (เจ้าของปัจจัยการผลิต) และตัวปัจจัยการผลิต (15)

ในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางการผลิตในชนบทภาคกลาง ผู้เขียนจะแยกการพิจารณาเป็น 7 ประเด็นด้วยกันคือ

1. การเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมที่ดิน
2. การเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมเงินทุน
3. ความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนและการกระจายสินค้า
4. ความขัดแย้งและการเคลื่อนไปในทางตรงข้ามกัน (polarization) ระหว่างเมืองและชนบท
5. การเพิ่มขึ้นของความแตกต่างทางชนชั้นในชนบท
6. การเปลี่ยนจากชาวนามาเป็นแรงงานรับจ้าง
7. การพึ่งพาเศรษฐกิจทุนนิยมโลกในระดับที่สูงขึ้น

1. <u>การเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมที่ดิน</u>

ที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดในภาคเกษตร ที่ดินเป็นปัจจัยที่ต่างกับปัจจัยการผลิตอื่น ๆ เช่น เครื่องจักร เครื่องมือต่าง ๆ ในแง่ที่ว่าที่ดินเป็นปัจจัยทางธรรมชาติมีจำกัด ไม่สามารถจะสร้างเพิ่มขึ้นได้ง่าย ๆ ที่ดินในแต่ละประเทศมีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติต่างกัน ที่ตั้งต่างกันทำให้การเพาะปลูกได้ผลผลิตที่ต่างกันออกไป (16)

---

(14) Karl Marx, <u>Wage Labor and Capital</u> in Karl Marx, Frederick <u>Engels Selected Works</u> New York: Internatronal Publisher,1974

(15) Goran Therborn, <u>Science, Cl ss and Society On the Formation of Sociology and Historical Materialism.</u> London:New Left Books, 1976. P.376

(16) G. A. [illegible]

การที่ที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่มีลักษณะพิเศษ ทำให้ผู้ที่ครอบครองเป็นเจ้าของหรือควบคุมการใช้ที่ดินสามารถเป็นผู้กำหนดว่าใครควรจะได้ส่วนแบ่งจากผลผลิตที่สร้างขึ้นจากที่ดินอย่างไร (เช่น การเกณฑ์แรงงาน, การเก็บค่าเช่า)

จากสถิติสำมะโนเกษตรปี 2503 ที่สำนักงานสถิติแห่งชาติเป็นผู้สำรวจ พบว่าจากจำนวนครัวเรือนเกษตรกร 722,971 ครัวเรือนในภาคกลาง มีครัวเรือนเกษตรกรที่เป็นผู้เช่าแท้ ๆ ที่จ่ายค่าเช่าเป็นเงินสดหรือจ่ายเป็นส่วนแบ่งผลผลิต 13.6 %, ครัวเรือนประเภทอื่น ๆ ซึ่งรวมทั้งผู้เช่าที่จ่ายค่าเช่าทั้งสองประเภท, และเกษตรกรที่ทำนาในที่พ่อแม่ญาติพี่น้องอีก 11.8 % ที่เหลือ 74.6 %การสำรวจครั้งนั้นระบุว่าเป็นเจ้าของ แต่ตามความเป็นจริงแล้ว รวมเฉพาะผู้ที่เป็นเจ้าของและเป็นผู้เช่าบางส่วนด้วย (17) สถิติจึงค่อนข้างไม่ชัดเจนนัก อย่างไรก็ตามการสำรวจในอีกราวสองศตวรรษต่อมาแสดงให้เห็นแนวโน้มว่าสัดส่วนผู้เช่าในภาคกลางเพิ่มขึ้น แต่สถิติที่มาจากหน่วยราชการที่ต่างกัน 2 แห่งให้ภาพที่ต่างกันอยู่มากพอสมควร สถิติของกองเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรใน ปี 2519 (18) แสดงให้เห็นว่า ครัวเรือนเกษตรกร ในภาคกลางมีจำนวนมากกว่า และอัตราส่วนของผู้เช่าก็สูงกว่าสถิติของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ในการสำมะโนเกษตรปี 2521 (19)

จากการพิจารณาของผู้เขียนประกอบกับสถิติแหล่งอื่น ๆ เชื่อว่าสถิติของกระทรวงเกษตร ที่มีการเก็บข้อมูลติดต่อกันมาเป็นประจำและมีเจ้าหน้าที่ประจำอยู่ตามอำเภอตำบลต่าง ๆ น่าจะใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากกว่าสถิติของการสำมะโนเกษตร ซึ่งมีการทำกันนาน ๆ ครั้ง และใช้เจ้าหน้าที่สำรวจที่ว่าจ้างเป็นการชั่วคราว หรือขอความร่วมมือไปยังส่วนราชการต่าง ๆ หรือถ้าจะกล่าวให้ปลอดภัยหน่อยก็อาจกล่าวได้ว่าความเป็นจริงอาจจะอยู่กลางระหว่างสถิติ 2 ชุดนี้ คือตัวเลขของกระทรวงเกษตรอาจสูงไปแต่ของสำนักงานสถิติแห่งชาติอาจต่ำไป

---

(17) สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำมะโนเกษตร ปี 2503 ภาคกลาง

(18) อ้างโดย สำนักงานปฏิรูปที่ดิน การถือครองที่ดินและครัวเรือนเกษตรกรในประเทศไทย เอกสารสถิติหมายเลข 1009

(19) สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำมะโนเกษตร ปี 2521 ภาคกลาง

สถิติ ปี 2519 ของกระทรวงเกษตรแสดงให้เห็นว่ามีครัวเรือนเกษตรกรในภาคกลางที่เป็นผู้เช่า ทั้งผู้เช่าล้วน ๆ (คือเช่า 100%) และผู้เช่าบางส่วน มีทั้งหมด 352,632 ครัวเรือนหรือ 41.31% ของครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมด และครัวเรือนเกษตรกรที่เป็นเจ้าของล้วน ๆ มี 58.64% ตัวเลขของการเพิ่มของครัวเรือนผู้เช่านี้ ค่อนข้างสอดคล้องกับการสำรวจที่ทำตามหมู่บ้าน ตามอำเภอต่าง ๆ ในภาคกลางหลายแห่ง (20)

สถิติของผู้เช่าในภาคกลางจะสูงกว่าภาคอื่นค่อนข้างมาก และนักวิชาการบางคนให้ความเห็นว่า เพราะสาเหตุที่สำคัญ 2 ประการ คือ ที่ที่ดินในภาคกลางถูกจับจองโดยคนมั่งมี เพื่อหารายได้จากการให้เช่านา มาช้านานแล้วและเป็นเพราะว่าประชากรเพิ่มขึ้นมาก ที่ดินถูกแบ่งขาย คนรุ่นหลังที่มีไม่พอทำกินก็ต้องเช่าเขาทำเพิ่มขึ้น ไม่ได้มีสาเหตุอื่นเนื่องมาจากการสูญเสียที่ดินภายหลัง แต่ผู้เขียนเห็นว่า การขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยมโดยเฉพาะช่วงหลังปี 2503 เป็นต้นมา มีผลอย่างสำคัญที่ทำให้ชาวนาชาวไร่ต้องพึ่งพานายทุนเงินกู้มากขึ้น พึ่งพาตลาดมากขึ้น และเมื่อพวกเขาถูกแบ่งผลผลิตส่วนเกินไปค่อนข้างมาก หรือถูกซ้ำเติมจากสภาพฝนแล้ง น้ำท่วม, ราคาพืชผลตลาดโลกตกต่ำจนไม่สามารถชำระหนี้ได้ ก็ต้องสูญเสียที่ดินที่จำนองไว้ไป หรือถูกสถานะการณ์บีบคั้นให้จำต้องขายที่ดิน

เหตุผลและหลักฐานที่ผู้เขียนสามารถยกมาสนับสนุนการวิเคราะห์ข้างต้นก็คือ ประการแรก จริงอยู่ที่ชาวนาในภาคกลางบางส่วนเป็นชาวนาผู้เช่ามาตั้งแต่หลังการเซ็นสนธิสัญญาบาวริ่ง เมื่อกว่าศตวรรษที่แล้ว ซึ่งมีผลให้มีการขยายการผลิตข้าวเพื่อขายมากขึ้น แต่ทั้งจำนวนผู้เช่าและอัตราส่วนของผู้เช่าได้เพิ่มขึ้นเรื่อยมา และอย่างเห็นได้ชัดในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ดังสถิติที่เราได้อ้างไปเมื่อครู่นี้

ประการที่สอง ประชากรไทยเพิ่มขึ้นทั่วทั้งประเทศไม่ใช่เฉพาะภาคกลาง ที่จริงอัตราส่วนการเพิ่มของประชากรภาคกลาง (ไม่รวมกรุงเทพ) ยังต่ำกว่าภาคอื่น ๆ ด้วย(21) และประชากรภาคกลาง ยังอพยพไปทำงานในกรุงเทพมากกว่าประชากรภาคอื่น ๆ แต่กระนั้น

(20) เช่น การสำรวจของสำนักงานปฏิรูปที่ดิน ซึ่งพิมพ์ออกเป็นเอกสารแยกเล่มจำนวนมาก

(21) สำนักงานสถิติแห่งชาติ รายงานการสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากร 2517-2518

จำนวนและอัตราส่วนของเกษตรกรผู้เช่าในภาคกลางก็เพิ่มมากกว่าภาคอื่น

ประการที่สาม หลักฐานที่แสดงว่า มีการสูญเสียกรรมสิทธิที่ดินเกิดขึ้น คือ ตัวเลขการสูญเสียกรรมสิทธิที่ดิน เนื่องจากการจำนองของกรมที่ดิน ตัวเลขช่วงปี 2502-2509 แสดงว่ามีการสูญเสียกรรมสิทธิที่ดินในภาคกลางปีละประมาณ 15,000-28,000 ไร่ ตัวเลขช่วงปี 2510-2516 ค่อนข้างขึ้นลงไม่สม่ำเสมอแต่อยู่ระหว่างช่วงปีละ 6,000-24,000 ไร่ ถ้ารวมตัวเลขการสูญเสียที่ดินเนื่องจากการจำนองในภาคกลางทั้งหมดนับตั้งแต่ปี 2502-2518 ก็จะได้ประมาณ 260,000 ไร่ (22) สถิตินี้แสดงเฉพาะที่ดินที่มีโฉนดเท่านั้น ดังนั้นถ้ารวมการสูญเสียที่ดินที่มีเพียงใบรับรองกรรมสิทธิชนิดอื่น ๆ เช่น ใบน.ส.3, ใบส.ก.1, ใบจอง การสูญเสียที่ดินในภาคกลางเนื่องจากภาวะเศรษฐกิจบีบคั้นก็คงต้องมีมากกว่านี้

ประการที่สี่ การสำรวจของกรมพัฒนาที่ดินใน 11 จังหวัดภาคกลาง ปี 2508 พบว่า ผู้เช่าส่วนใหญ่ 13% เคยมีที่ดินของตนเองมาก่อน และได้สูญเสียกรรมสิทธิในที่ดินไปภายหลัง (23) ขณะที่การสำรวจของสำนักงานปฏิรูปที่ดิน ปี 2522 ใน12 จังหวัดที่รวม 8 จังหวัดภาคกลาง พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรที่ผู้สำรวจจัดอยู่ในประเภทไม่มีที่ดิน (landless households) 22.3 % เคยเพาะปลูกในที่ของตนเองเมื่อ 10 ปีที่แล้ว ปัจจุบันมีเหลือเพียง 7% เท่านั้นที่เพาะปลูกในที่ขนาดเล็กมากของตนเอง (24) ตัวเลขทั้งสองนี้ต้องถือได้ว่า เป็นตัวเลขที่สะท้อนการสูญเสียที่ดินเพียงบางส่วนเท่านั้นเพราะการสำรวจได้ทำขึ้นเฉพาะในเขตที่มีการสูญเสียที่ดินและภายหลังที่ได้มีการสูญเสียที่ดินเกิดขึ้นแล้ว

---

(22) กรมพัฒนาที่ดิน สถิติการใช้โฉนดที่ดินในการจำนองฯ

(23) กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตร ความสัมพันธ์ระหว่างการถือครองที่ดินและสภาพการผลิตของเกษตรกรใน 11 จังหวัด ภาคกลาง กรุงเทพฯ 2518

(24) S. Chirapanda and W. Tamrangtamyalak Landlessness in Thailand Agricultural Land Reform office Bangkok, March, 1981 P.44

ตามข้อเท็จ ผู้สูญเสียที่ดิน จำนวนไม่น้อยได้อพยพไปทำงานในกรุงเทพฯ ตามหัวเมืองต่าง ๆ หรือย้ายไปบุกเบิกป่าในภาคอื่นที่การสำรวจที่กล่าวมาไม่ได้ครอบคลุมไปถึง ดังนั้นกล่าวโดยสรุปแล้วก็คือ การแผ่ขยายตัวของทุนนิยมในชนบทภาคกลาง ทำให้เกษตรกรที่มีหนี้สินล้นตัวต้องสูญเสียกรรมสิทธิ์ที่ดินไปเป็นจำนวนมากทำให้เกษตรกรผู้ผลิตรายย่อย ต้องเปลี่ยนเป็นผู้เช่าหรือแรงงานรับจ้าง

นอกจากครัวเรือนเกษตรกรภาคกลางจะเป็นผู้เช่ามากขึ้นแล้ว การเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจประการต่อมาก็คือการที่การกระจายขนาดฟาร์มเป็นไปในทางรวมที่ดินไว้ในกำมือของเจ้าของฟาร์มขนาดใหญ่เพิ่มขึ้น (land concentration) นั่นก็คือ สัดส่วนของฟาร์มขนาดเล็ก คือต่ำกว่า 20 ไร่ ได้ลดลงจาก 47.4% ในปี 2506 มาเหลือ 34.1% ในปี 2519 ขณะที่สัดส่วนของฟาร์มขนาดกลางและขนาดใหญ่ได้เพิ่มขึ้น ดังที่ปรากฏในตารางข้างล่าง สถิติของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ปี 2521 ก็แสดงแนวโน้มไปในทางเดียวกัน เพียงแต่ว่ามีการเปลี่ยนแปลงที่เห็นชัดน้อยกว่าสถิติของกระทรวงเกษตร ปี 2519 ขนาดของฟาร์มในที่นี้ รวมถึงพื้นที่เช่าด้วย แต่ฟาร์มที่เป็นของเจ้าของล้วน ๆ ก็เปลี่ยนแปลงไปในทำนองเดียวกัน

ร้อยละของฟาร์มและขนาดของฟาร์ม

ภาคกลาง ปี 2506,2519,2521

ขนาดของการถือครอง (ไร่)	2506	2519	2521
ต่ำกว่า 20	47.4	34.1	45.4
20-49.9	38.1	42.3	38.3
50-99.9	12.5	>=23.6	13.1
100+	2.0		2.7
รวม	100.0	100.0	100.0

ที่มา 2506 สนง. สถิติแห่งชาติ สำมะโนเกษตร 2506

2519 สนง. เศรษฐกิจการเกษตร รายได้และรายจ่ายของเกษตรกร 2521/2522 เอกสารเลขที่ 124

2521 สนง. สถิติแห่งชาติ สำมะโนเกษตร 2521

การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เป็นผลกระทบของการแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมโดยตรงโดยหลักทางธรรมชาติ การที่ประชากรเพิ่มมากขึ้น และมีการแบ่งมรดกที่ดินให้ลูกหลานกันมากขึ้น จะมีผลทำให้การถือครองที่ดินถูกซอยให้มีขนาดเล็กลง (fragmentation) แต่ปรากฏว่าการแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมกลับมีผลทำให้มีการรวมที่ดินไว้ในกำมือของฟาร์มขนาดใหญ่เพิ่มขึ้นทั้งนี้ก็เป็นเพราะว่า ประการแรก การที่ชาวนาชาวไร่ได้เปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อขายมากขึ้น ชาวนาชาวไร่จำเป็นต้องทำการผลิตในพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่พอที่จะคุ้มทุนและคุ้มกับแรงที่ลงไป (viable economical farm size) ซึ่งขนาดที่ว่านี้แตกต่างกันไปแล้วแต่สภาพท้องที่ และแล้วแต่ชนิดของพืชที่ปลูก แต่ประเด็นก็คือว่า ชาวนาชาวไร่ที่มีที่ดินของตนเองขนาดเล็กเกินไปก็จะให้คนอื่นเช่าต่อหรือขายไป หรือเช่าที่จากคนอื่นเพิ่มเติม อย่างใดอย่างหนึ่ง ประการที่สอง ผลกระทบของเศรษฐกิจทุนนิยมมีลักษณะไม่สม่ำเสมอกันคนที่มีทุนมากมีที่ดินมากหรือที่ดินดีให้ผลผลิตสูง จะได้ประโยชน์สูงกว่าคนทุนน้อยที่ดินน้อย ผลก็คือขณะที่ชาวนาชาวไร่ขนาดเล็กจะล้มละลาย เป็นหนี้สินถูกยึดที่ดินที่ไปจำนองไว้หรือต้องขายที่ดิน ชาวนาชาวไร่ขนาดกลางและขนาดใหญ่ รวมทั้งพ่อค้านายทุนจะสามารถเพิ่มที่ดินได้เพิ่มขึ้น ทำให้มีการรวมที่ดินเข้าไว้ในกำมือของผู้เป็นเจ้าของหรือถือครองขนาดใหญ่มากขึ้น ประเด็นนี้จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางชนชั้นในชนบทคือจะทำให้เกิดความแตกต่างทางชนชั้นในชนบทมากขึ้น

นอกไปจากนี้แล้ว ยังมีชาวนาชาวไร่จำนวนหนึ่งที่แม้จะเป็นเจ้าของที่ดินตามกฎหมายอยู่ แต่ไม่ได้เป็นผู้ควบคุมการใช้ที่ดินในการผลิตตามการแข่งขันในระบบทุนนิยมได้อย่างแท้จริง เช่น เอาที่ดินไปจำนองไว้ ซึ่งอาจจะถูกผู้รับจำนองกำหนดเงื่อนไขว่าจะต้องขายพืชผลให้กับผู้รับจำนองเท่านั้น หรือชาวไร่ที่ทำสัญญาว่าจะปลูกอ้อย หรือสับปะรดส่งโรงงาน ก็ต้องทำการผลิตตามและขายผลผลิตตามเงื่อนไขที่โรงงานกำหนด ดังนั้นความสัมพันธ์ในลักษณะที่ผู้ผลิตไม่ได้เป็นผู้ควบคุมที่ดิน จึงทำให้ชาวนาชาวไร่ที่เป็นเจ้าของที่ดินแต่ในนามเป็นฝ่ายเสียเปรียบได้เช่นกัน

2. <u>การเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมเงินทุน</u>

ในการผลิตของภาคเกษตรแบบที่ทุนนิยมเข้าไปบงการอยู่มากเช่นภาคกลางของไทยในปัจจุบัน เงินทุนได้กลายมาเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญเพิ่มขึ้น นอกเหนือไปจากที่ดิน ชาวนาชาวไร่ไม่เพียงแต่ต้องการเงินทุนสำหรับซื้ออุปกรณ์การผลิตต่าง ๆ, จ่ายค่าเช่า จ่ายค่าแรงงาน, ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง ฯลฯ เท่านั้น หากยังต้องการเงินสำหรับจับจ่าย

ใช้สอยซื้อของสิ่งบริโภคในชีวิตประจำวันด้วย เพราะในระบบเศรษฐกิจแบบมีทุนนิยมแผ่เข้าไปครอบงำ ชาวนาชาวไร่ไม่ได้ผลิตเกือบทุกสิ่งทุกอย่างที่ใช้บริโภคเองได้อีกต่อไป หากแต่ปลูกพืชอย่างใดอย่างหนึ่งหรือ 2-3 อย่าง หรือเลี้ยงสัตว์ หรือทำงานรับจ้างเพื่อได้เงินมาไปซื้ออาหารและสิ่งบริโภคอื่น ๆ การบริโภคที่ซื้อเป็นของชาวนาชาวไร่ เป็นส่วนหนึ่งของขบวนการผลิตของชาวนาชาวไร่ด้วย เพราะการใช้จ่ายเพื่อการบริโภคทำให้ชาวนามีชีวิตทำงานต่อไปได้และมีลูกหลานที่สามารถเติบโตมาทำการผลิตต่อไป (reprodction) เงินทุนจึงมีความสำคัญต่อชาวนาชาวไร่ไม่ใช่ เพราะเพื่อซื้ออุปกรณ์การผลิตและจ่ายค่าใช้จ่ายในการผลิตโดยตรงเท่านั้น แต่ยังจำเป็นในการซื้อที่เป็นค่าใช้จ่ายในการผลิตทางอ้อมด้วย

สถิติและการสำรวจหลายชิ้นล้วนแสดงให้เห็นว่า ชาวนาชาวไร่ในภาคกลางมีอัตราส่วนเป็นหนี้สินสูง และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา เช่น การสำรวจภาวะหนี้สินของชาวนาในภาคกลาง 20 จังหวัดในปี 2500/01 ที่มีอุทิศ นาคสวัสดิ์เป็นหัวหน้าคณะ พบว่า 50% ของชาวนาที่สำรวจมีหนี้สินที่เมื่อคิดเฉลี่ยแล้ว จะตกครัวเรือนละ 3,160 บาท กว่า 90% ของชาวนาที่เป็นหนี้ กู้จากนายทุนเงินกู้เอกชน ประมาณครึ่งหนึ่งจ่ายดอกเบี้ยเป็นผลผลิต ที่เมื่อคิดเทียบเป็นเงินแล้ว อัตราดอกเบี้ยจะอยู่ระหว่าง 16-55% ต่อปี แตกต่างกันไปตามแต่ละท้องที่ (25)

การสำรวจภาวะหนี้สินของเกษตรกรในปี 2514/15 และ 2519/20 ของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร พบว่าจำนวนเกษตรกรภาคกลางในปี 2514/15 ที่เป็นหนี้สินมีอยู่ 55.76% ของเกษตรกรทั้งหมดในภาคนั้น (26) ปี 2519/20 จำนวนเกษตรกรเป็นหนี้สินมี 72.22% ของเกษตรกรทั้งหมดในภาค (27)

---

(25) อุทิศ นาคสวัสดิ์ ภาวะหนี้สินของชาวนาและการค้าข้าวในภาคกลางของประเทศไทย 2500-2501 กระทรวงเกษตร 2501

(26) กองเศรษฐกิจการเกษตร รายงานการสำรวจภาวะหนี้สินของเกษตรกร ปีเพาะปลูก 2514/15

(27) สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร รายงานการสำรวจภาวะหนี้สินของเกษตรกร ปี เพาะปลูก 2519/20

ในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา การฝากเงินและกู้หนี้ยืมสินในภาคกลางได้รวมศูนย์อยู่ในความควบคุมของธนาคารเพิ่มขึ้น ซึ่งสถาบันการเงินเหล่านี้สามารถนำกำไรที่ได้จากการประกอบการ ไปสะสมทุนและลงทุนพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมได้เพิ่มขึ้น และเป็นวิถีทางหนึ่งที่เศรษฐกิจทุนนิยมได้ดึงดูดส่วนเกินจากชนบทสู่เมือง เกษตรกรที่สามารถกู้ยืมเงินจากสถาบันการเงินโดยเสียดอกเบี้ยต่ำกว่านายทุนเงินกู้เอกชน มักเป็นเกษตรกรที่มีฐานะดี เนื่องจากสถาบันการเงินเห็นว่าเสี่ยงน้อยกว่าประเด็นนี้ เป็นสาเหตุส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความแตกต่างทางชนชั้นในชนบทเพิ่มขึ้น เพราะเจ้าที่ดินและชาวนารวยกู้จากธนาคารเสียดอกเบี้ยถูกกว่า บางคนก็นำเงินนี้ไปให้ชาวนาจนกู้ต่อโดยคิดดอกเบี้ยสูงขึ้น

การที่ชาวนาชาวไร่ ไม่มีเงินทุนของตนเอง ต้องเป็นหนี้สินอยู่ทุกฤดูการผลิต หรือบางคนอาจจะเป็นหนี้อยู่ตลอดปีตลอดชาติ ถึอพอใช้หนี้เก่าเสร็จสักพัก ก็เริ่มกู้ใหม่ เป็นผลมาจากการที่ผลผลิตส่วนเกิน (คือส่วนที่น่าจะเป็นผลตอบแทนหลังจากหักผลผลิตที่ขายเพื่อยังชีพของตัวเองและครอบครัว) ถูกแบ่งไปโดยผู้ที่ไม่ได้ทำการผลิตโดยตรง ทำให้ชาวนาชาวไร่ไม่สามารถสะสมทุนได้ ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นตั้งแต่ก่อนหน้าการแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมแล้ว เพียงแต่ทุนนิยมเข้ามาช่วยซ้ำเติมให้ชาวนาชาวไร่ โดยเฉพาะชาวนาชนาดเล็ก และผู้เช่า ต้องถูกขูด (extract) ผลผลิตส่วนเกินไปมากขึ้น จนต้องเป็นหนี้สินเพิ่มขึ้น

ชบวนการทำให้ชาวนาชาวไร่ ไม่สามารถมีเงินทุนของตนเอง เริ่มตั้งแต่การที่รัฐบาลกลาง (พระคลังข้างที่) ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชถูกชากการส่งออกข้าวและพืชผลอื่น ๆ ทำให้ชาวนาชาวไร่ถูกกดราคารับซื้อพืชผลไม่สามารถขายพืชผลได้ราคาตามระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มีการแข่งขันได้ เพื่อเศรษฐกิจทุนนิยมโลกแผ่เข้ามาในเศรษฐกิจไทยมากขึ้น ชนชั้นนายทุนไทยที่เติบโตขึ้นมา คือนายทุนพ่อค้าจีน และนายทุนขุนนาง (พวกข้าราชการชั้นสูงที่ได้ประโยชน์จากการค้าการลงทุน) สามารถร่วมมือกันทำการผูกขาดการส่งออกในลักษณะการผูกขาดกลุ่ม (oligopoly) ได้ ทำให้การพัฒนาทุนนิยมในประเทศไทยไม่เคยผ่านช่วงที่เป็นทุนนิยมแข่งขัน (Competetive capitalism) อย่างจริงจัง เกษตรกรไม่สามารถสะสมความมั่งคั่งจนก้าวขึ้นมาเป็นชนชั้นนายทุนได้ อาจมีเกษตรกรรวยที่สะสมทุนได้และได้พัฒนามาเป็นนายทุนบ้าง แต่เป็นส่วนน้อยเมื่อเทียบกับ พ่อค้าจีน ซึ่งสามารถใช้ช่องว่างในระบบการเกณฑ์แรงงานไพร่ของไทย พัฒนาตัวเองจากนายทุนพาณิชย์ นายทุนเงินกู้ขึ้นมาเป็นชนชั้นนายทุนสมัยใหม่ ที่ควบคุมการส่งออกและการค้าส่งสินค้าเกษตรสำคัญ ๆ ส่วนใหญ่ไว้ได้หมดด้วยความร่วมมือของชนชั้นเจ้าที่ดินใหญ่และต่อมาคือพวกข้าราชการ

ทหารพลเรือนที่เป็นกลไกอำนาจรัฐ (28)

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา การแผ่ขยายของทุนนิยมในชนบทภาคกลางทำให้เจ้าที่ดินและชาวนารวยจำนวนน้อยกับชาวนากลางอีกจำนวนหนึ่งเท่านั้นที่สามารถสะสมความมั่งคั่งได้บ้าง ชาวนาชาวไร่ส่วนใหญ่ต้องเป็นหนี้สินเพิ่มขึ้น เพราะแบบวิถีการผลิตที่ถูกบงการจากทุนนิยมทำให้ชาวนาชาวไร่ต้องใช้จ่ายเพื่ออุปกรณ์การผลิตและวัตถุดิบ เช่นเมล็ดพันธุ์พืช ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง น้ำมันเชื้อเพลิงสำหรับระหัดวิดน้ำและเครื่องทุ่นแรง ตลอดจนค่าเช่ารถแทรกเตอร์,ค่าจ้างแรงงาน เพิ่มขึ้น ถ้าเป็นเมื่อก่อนนี้สมัยที่ชาวนาผลิตเพื่อยังชีพชาวนาชาวไร่จะมีค่าใช้จ่ายน้อยกว่าปัจจุบันมาก แต่ปัจจุบันแบบวิถีการผลิตในภาคกลางได้เปลี่ยนไปอย่างมาก เมื่อปี 2506 ชาวนาชาวไร่ใช้รถแทรกเตอร์ (ไม่ว่าจะมีเองหรือเช่า)มีเพียงราว 14% ของครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมด ในปี 2521 ชาวนาชาวไร่ในภาคกลางใช้รถแทรกเตอร์กันราว 60% ของครัวเรือนเกษตรกร (29) ปัจจุบันภาพของความยากจนที่กำลังไถนาในท้องทุ่งอันกว้างใหญ่ไพศาลของภาคกลางกำลังหาดูได้ยากขึ้นทุกที ภาพที่ขึ้นมาแทนที่คือภาพของรถแทรกเตอร์ที่มีเกษตรกรเพียง 24.6% ของเกษตรกรผู้ใช้รถแทรกเตอร์ในภาคกลางเท่านั้นที่เป็นเจ้าของที่เหลืออีก 75.4% คือผู้ที่เช่ารถแทรกเตอร์คนอื่น (30) การใช้เครื่องทุ่นแรงอื่น ๆ ,ปุ๋ย,ยาฆ่าแมลงในภาคกลางก็เพิ่มขึ้นมากอย่างเป็นที่น่าสังเกตเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะการปลูกพืชไร่แถบตะวันตกและแถบตะวันออก

นอกจากนี้ ชาวนาชาวไร่ในภาคกลางก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นค่าเช่า,ดอกเบี้ยเงินกู้,ค่าจ้างแรงงานในบางช่วงที่ต้องใช้แรงงานในขณะเดียวกันจำนวนมาก,รวมทั้งค่าภาษีที่ถูกผลักภาระมาจากการเก็บภาษีพรีเมี่ยมข้าวตอนส่งออก ทั้งนี้ทำให้ชาวนาชาวไร่มีรายได้

---

(28) ดู Chatthip Nartsupha et al The Political Economy of Siam 1851-1910, 1910-1932 และ สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย

(29) สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำมะโนเกษตร 2506 และสำมะโนเกษตร 2521 ภาคกลาง

(30) เล่มเดียวกัน 2521

สุทธิต่ำ เนื่องจากขายผลผลิตได้ราคาต่ำ ขณะที่ต้นทุนค่าใช้จ่ายต่าง ๆ สูง ทำให้ชาวนาชาวไร่ โดยเฉพาะชาวนาชาวไร่ขนาดเล็กและผู้เช่า ไม่มีเงินเหลือเก็บสะสมไว้ลงทุนต่อปีหน้าได้ ปัญหาการเป็นหนี้สินนี้ เชื่อมโยงกับปัญหาความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนและการกระจายสินค้าแบบทุนนิยม ที่มีความไม่เป็นธรรมสูงมาก ที่เราจะได้กล่าวต่อไป

3. <u>ความสัมพันธ์ทางการแลกเปลี่ยนและการกระจายสินค้า</u>

การพัฒนาทุนนิยมภาคเกษตรกรรมในประเทศรอบนอก (peripheral countries) เช่น ประเทศไทย มีลักษณะที่แตกต่างไปจากการพัฒนาทุนนิยมภาคเกษตรในประเทศศูนย์กลางทุนนิยม (metropolition capitalism) ประการหนึ่งคือ เนื่องจากพวกเจ้าที่ดินและนายทุน (หมายรวมถึงนายทุนพาณิชย์หรือพ่อค้า) สามารถที่จะหากำไรจากแบบวิถีการผลิตที่ให้ชาวนาเป็นเจ้าของที่ดินรายย่อยและเป็นผู้เช่านาทำ โดยการเก็บค่าเช่า,ดอกเบี้ย,หากำไรจากการซื้อถูกขายแพง ได้มากกว่าที่จะลงทุนทำการผลิตเป็นไร่นาขนาดใหญ่แบบทุนนิยมเอง ทั้งนี้เป็นผลผลิตทางประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะเฉพาะของประเทศไทยด้วย กล่าวคือ ประเทศไทยไม่เคยตกเป็นอาณานิคมทางการเมืองโดยตรง จึงไม่มีประเพณีของการลงทุนทำไร่นาขนาดใหญ่ (plantation) เหมือนประเทศอาณานิคมอื่น ๆ ขณะที่พวกเจ้าที่ดินรายใหญ่เป็นพวกที่มีลักษณะอนุรักษ์ชอบนั่งเก็บค่าเช่าเก็บดอกเบี้ยสบาย ๆ มากกว่าที่จะเสี่ยงลงทุน นอกจากนี้การพัฒนาของรัฐในประเทศไทยก็ได้พัฒนาขึ้นมาด้วยการเก็บภาษีจากภาคเกษตรเป็นหลักทำให้ราคาสินค้าพืชผลที่ขายได้มีราคาต่ำกว่าราคาพืชผลที่ขายได้ในตลาดโลก ทั้งนี้ทำให้คนที่มีทุนหันไปลงทุนด้านอื่นที่สามารถทำกำไรได้มากกว่าที่จะมาลงทุนทำไร่นาขนาดใหญ่ โดยเฉพาะการลงทุนในด้านการค้าการแปรรูปสินค้าเกษตรที่สามารถทำกำไรได้ดีกว่า ดังนั้น การขูดรีดมูลค่าส่วนเกินในภาคเกษตรกรรมของไทยจึงเป็นการขูดรีดโดยผ่านความสัมพันธ์ทางการแลกเปลี่ยนและกระจายสินค้ามากกว่าที่จะผ่านความสัมพันธ์ทางการผลิตโดยตรง

ขณะที่นายทุนพาณิชย์หากำไรจากชาวนาชาวไร่ด้วยการรับซื้อพืชผลในราคาต่ำนำไปขายต่อในราคาสูง และรับสินค้าอุตสาหกรรมมาขายชาวนาชาวไร่อีกต่อหนึ่ง รัฐที่ปกครองโดยชนชั้นที่มีทรัพย์สมบัติ (เจ้าที่ดิน,นายทุน,ขุนนาง,ทหาร) ก็หากำไรจากภาคเกษตรด้วยการเก็บภาษีอากรและมาตรการผลักภาระอื่น ๆ เช่น การเก็บพรีเมี่ยมข้าวและการกำหนดโควต้าส่งออกตลอดจนการบังคับให้พ่อค้าส่งออกต้องขายข้าวสำรองให้รัฐในราคาต่ำกว่าตลาดที่ปรึกษาธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย ได้วิเคราะห์ว่า การเก็บพรีเมี่ยมข้าวของไทย

ในระหว่างปี 2503 - 2507 คิดเป็นอัตราราว 24% ของราคาข้าวส่งออกและเพิ่มเป็น 51% ในปี 2511 ดังนี้เป็นผลให้ราคาข้าวที่ชาวนาไทยขายได้ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว มีราคาต่ำกว่าราคาข้าวในตลาดโลกประมาณครึ่งหนึ่ง (31)

ความจริงการที่ชาวนาไทยขายข้าวได้ราคาต่ำไม่ใช่มาจากพรีเมี่ยมข้าวเรื่องเดียว การกำหนดโควต้าส่งออกและการบังคับให้พ่อค้าส่งออกขายข้าวให้รัฐในราคาต่ำก็เป็นผลให้พ่อค้าผลักภาระที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นไปให้ชาวนาด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ก็มาจากการที่การส่งข้าวออกถูกผูกขาดในลักษณะกลุ่ม (oli gopoly) โดยพ่อค้าใหญ่ราว 10 ตระกูล ที่มีสัดส่วนในการส่งข้าวออกมากกว่าครึ่งหนึ่งของข้าวส่งออกทั้งหมด ทั้งยังเป็นผู้ส่งออก ข้าวโพด มันสำปะหลัง และ ปอ รายสำคัญด้วย กลุ่มพ่อค้าเหล่านี้มีโรงสี มียุ้งฉางขนาดใหญ่ มีอิทธิพลในคณะกรรมการกำหนดราคาข้าวของหอการค้าไทย (32) ทั้งนี้ทำให้สามารถกดราคารับซื้อผลผลิตจากชาวนาชาวไร่ได้ เพราะชาวนาชาวไร่เองไม่มีอำนาจต่อรอง เนื่องยังชาวนาชาวไร่ไม่ได้พัฒนาไปถึงขั้นรวมตัวกันเป็นสหกรณ์สมาคมชาวนาที่เข้มแข็ง เหมือนในประเทศศูนย์กลางทุนนิยม แม้ว่าสหกรณ์และกลุ่มเกษตรกร จะเกิดไปมากที่สุดในภาคกลางเมื่อเทียบกับภาคอื่น ๆ แต่สัดส่วนของชาวนาชาวไร่ที่เป็นสมาชิกสหกรณ์และกลุ่มเกษตรกรต่าง ๆ ก็มีเพียงราว 20% ของชาวนาชาวไร่ทั้งหมดในภาคกลาง (สัดส่วนของทั้งประเทศ ประมาณ 13%) (33) แต่ประเด็นที่สำคัญกว่านั้น คือ สหกรณ์และกลุ่มเกษตรกรเหล่านี้ ส่วนใหญ่ทำหน้าที่แต่ให้บริการสินเชื่อแก่สมาชิกเท่านั้น ยังไม่สามารถรวมรวมจัดจำหน่ายผลผลิตอย่างเป็นล่ำเป็นสันหรือสามารถสร้างอำนาจต่อรองกับพ่อค้าได้อย่างจริงจัง

การที่รัฐบุ่งเก็บภาษีข้าว (พรีเมี่ยม)มากเป็นพิเศษ เพื่อกดราคาข้าวในประเทศให้มีราคาต่ำลงนั้น เป็นนโยบายที่มุ่งรับใช้การพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเมืองพึ่งโดยตรง

---

(31) Shigeru I shikawa Agriculture Development Strategies in Asia Case studies of the Philippines and Thailand. The Asian Development Bank 1971

(32) ผรงค์ เพชรประเสริฐ กลุ่มทุนผูกขาดในประเทศไทย สำนักพิมพ์ศุภชน, 2518

(33) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สถิติไทย 2520 กรุงเทพ, 2521 น. 62

การเก็บภาษีจากการส่งออกข้าวนอกจากจะทำให้รัฐมีรายได้เพิ่มขึ้นแล้ว ยังเป็นการตรึงราคาปัจจัยการยังชีพ (อาหาร) เพื่อที่ว่าจะได้ตรึงค่าจ้างแรงงานในภาคอุตสาหกรรมและภาคอื่น ๆ ให้อยู่ในระดับต่ำ เพื่อที่นายทุนจะได้หากำไรจากการลงทุนในภาคอื่นนอกภาคเกษตรได้เพิ่มขึ้น นโยบายเช่นนี้เป็นผลกระทบต่อชาวนาภาคกลาง ที่เป็นชาวนาที่ปลูกข้าวเพื่อขายมากที่สุดและมีลักษณะเป็นการเก็บภาษีแบบไม่เป็นธรรม คือเป็นการโอนรายได้จากชาวนามาสู่ภาคในเมือง โดยคนที่ได้ประโยชน์คือ คนที่มีรายได้สูงกว่าชาวนาโดยทั่วไป ยกเว้นพวกคนงานไร้ฝีมือที่ถูกกดค่าจ้างให้เพียงพอแต่การยังชีพทำงานและผลิตลูกหลานต่อไปได้เท่านั้น

ขณะเดียวกันการขยายตัวของทุนนิยมก็ทำให้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเปลี่ยนไปโอกาสที่ชาวนาจะไปหาอาหารตามธรรมชาติได้เองมีน้อยลง จำเป็นต้องซื้อหาอาหารมากขึ้น (34) จำเป็นต้องซื้อปุ๋ยยาฆ่าศัตรูพืชมากขึ้น การขยายตัวของทุนนิยมโลกทำให้ชาวนาชาวไร่หันไปปลูกพืชที่ทำลายดินและต้องใช้ปุ๋ยใช้ยาสูง เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด อ้อย มากขึ้น ทั้งที่เป็นการผลักดันให้ชาวนาชาวไร่ตกเป็นเหยื่อของการเอียเปรียบในความสัมพันธ์ทางการแลกเปลี่ยนและการกระจายสินค้าแบบทุนนิยมมากขึ้น

4. <u>ความขัดแย้งและการเคลื่อนไปในทางตรงข้ามกัน (Polarization) ระหว่างเมืองและชนบท</u>

ผลกระทบของการแผ่ขยายของทุนนิยมในประเทศไทยที่เห็นได้ชัดอันหนึ่งคือ การทำให้ภาคเกษตรในชนบท และภาคอุตสาหกรรมบริการในเมืองมีความแตกต่างกันเพิ่มขึ้นที่จะเห็นได้จากการที่ประชากรภาคในเมืองได้รับผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสูงกว่าประชากรภาคชนบทมาก เช่น สถิติปี 2518 ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แสดงให้เห็นว่าชาวนาชาวไร่ (ทุกภาค)ที่มีสัดส่วนราย 66.7% ของผู้มีรายได้ทั้งประเทศมีสัดส่วนในรายได้ประชาชาติเพียง 26.1% หรือคิดเป็นรายได้ต่อหัว ปีละ 5๑,288 บาทขณะที่ผู้มีรายได้จากทรัพย์สินที่มีสัดส่วนเพียง 13.7% ของผู้มีรายได้ทั้งหมดแต่มีสัดส่วนในรายได้ประชากรชาติถึง 42.7% ของรายได้ทั้งหมดหรือคิดเฉลี่ยเป็นรายได้ต่อหัวปีละ 42,100 บาท สูงกว่าชาวนาประมาณเกือบ 8 เท่า(35)

---

(34) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ <u>ประเมินผลกรึ่งแรกของแผนพัฒนาฉบับที่ สี่</u> (2520-2529) กรุงเทพฯ 2521

(35) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติอ้างใน วิทยากร เชียงกูล <u>ปัญหาพื้นฐานของชาวนาไทย</u> สำนักพิมพ์พาสิโก,

หรือถ้าเราจะดูสัดส่วนของมูลค่าผลิตภัณฑ์ภาคเกษตรในบัญชีผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (gross domestic product) ก็จะเห็นได้ว่า ได้ลดจาก 40.00% ของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ ในปี 2503 มาเหลือเพียง 27.11% ในปี 2521 ขณะที่สัดส่วนมูลค่าผลิตภัณฑ์ภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการที่สูงอยู่แล้วได้เพิ่มขึ้นอีก ถ้าเราเปรียบเทียบตัวเลขนี้กับตัวเลขสัดส่วนของแรงงานในแต่ละภาคเศรษฐกิจ (ดูตารางประกอบ) ด้วยแล้ว ก็จะเห็นได้ว่า การขยายตัวของทุนนิยมในประเทศไทยทำให้ภาคอุตสาหกรรมยิ่งเจริญเติบโตทิ้งห่างภาคเกษตรไปมากขึ้น

	2503 [1]		2521 [2]	
	%ของผลิตภัณฑ์	%ของแรงงาน	%ของผลิตภัณฑ์	%ของแรงงาน
ภาคเกษตร	40.00	82.20	27.11	61.12
ภาคไม่ใช่เกษตร	60.00	17.80	72.89	39.84
รวม	100.00	100.00	100.00	100.00

ที่มา 1) สำนักงานสถิติแห่งชาติ สมุดสถิติประจำปี 2509

2) สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตร

ความขัดแย้งระหว่างภาคอุตสาหกรรมกับภาคเกษตรในประเทศไทย ส่วนใหญ่เป็นความขัดแย้งระหว่างชนชั้นผู้มีสมบัติ (เจ้าที่ดิน,นายทุน) กับชาวนา เจ้าที่ดินของไทยได้ปรับตัวให้เข้ากับการแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมโลก โดยการใช้ทุนที่สะสมได้จากค่าเช่า ดอกเบี้ย,การเก็งกำไรที่ดิน ไปลงทุนในภาคอุตสาหกรรมและบริการ (รวมทั้งการแปรรูปสินค้าเกษตร,การจัดจำหน่าย) มากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้เราไม่อาจแยก เจ้าที่ดินออกมาต่างหากจากชนชั้นนายทุนได้อย่างชัดเจน เหมือนในประเทศศูนย์กลางทุนนิยม ตอนเริ่มพัฒนาทุนนิยมใหม่ ๆ สำหรับประเทศทุนนิยมบริวารอย่างไทย พวกเจ้าที่ดินไม่ขัดขวางนโยบายของรัฐในการกดราคาข้าวภายในประเทศ เพราะพวกเขาไม่ได้ลงทุนในการทำการเกษตรโดยตรง การลงทุนซื้อที่ดินเพิ่มเติมของพวกเขาในสมัยที่ทุนนิยมแผ่เข้าไปมากอย่างในสองทศวรรษที่ผ่านมา มีลักษณะเพื่อการเก็งกำไรจากการซื้อขายที่ดินมากกว่าเพื่อที่จะหารายได้จากค่าเช่าทางการเกษตร นอกจากนั้น พวกเจ้าที่ดินยังสามารถ

แสวงหากำไรจากการลงทุนด้านอื่นที่ไม่ใช่การเกษตร เพราะการกดราคาข้าวภายในประเทศทำให้ค่าครองชีพอยู่ในระดับต่ำ และการกดค่าจ้างแรงงานไว้ในระดับต่ำเป็นไปได้

พวกเจ้าที่ดินมีส่วนขัดแย้งกับนายทุนอุตสาหกรรมสมัยใหม่บ้าง ในแง่ที่ว่าขณะที่นายทุนอุตสาหกรรมสมัยใหม่ (หมายถึงผู้มีจิตสำนึกแบบทุนนิยมด้วย) โดยหลักการแล้ว ต้องการให้มีการปฏิรูปที่ดินแบบทุนนิยม เพื่อที่ค่าเช่าจะได้ลดลงมาทำให้ต้นทุนการผลิตแบบทุนนิยมต่ำลง และเพื่อที่ภาคเกษตรจะได้สามารถขยายพลังการผลิต เพิ่มผลผลิต ที่จะทำให้นายทุนได้ตักตวงกำไรเพิ่มขึ้นในระยะยาว แต่พวกเจ้าที่ดินที่มีรากฐานที่มีลักษณะอนุรักษ์นิยมและล้าหลังกว่าเป็นฝ่ายที่คัดค้านการปฏิรูปที่ดินเสนอมา เพราะเป็นผลกระทบต่อผลประโยชน์ระยะสั้นของตนโดยตรง แม้ว่าเจ้าที่ดินรายใหญ่ในประเทศไทยหรือในภาคกลางจะมีที่ดินเป็นสัดส่วนไม่มากนักของที่ดินทั้งหมดแต่ก็มีอิทธิพลทางการเมืองและอุดมการสูง พวกเขาสามารถขัดขวาง การปฏิรูปที่ดินในประเทศไทยไว้ได้จนถึงเมื่อไม่นานนี้จน เมื่อได้เกิดการปฏิวัติครั้งใหญ่ของชาวนาในช่วงปี 2516–2519 แล้ว ขณะที่ประเทศทุนนิยมบริวารอื่น ๆ เช่น ไต้หวัน เกาหลีใต้ ได้ลงมือปฏิรูปที่ดินและพัฒนาการเกษตรเป็นแบบทุนนิยมไปก่อนหน้าประเทศไทยอย่างลิบลับ

5. <u>การเพิ่มขึ้นของความแตกต่างทางชนชั้นในชนบท (social class differentiation)</u>

การเปลี่ยนแปลงทางด้านความสัมพันธ์ทางการผลิตในชนบทภาคกลางอันเนื่องจากการแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยม ที่เห็นได้เป็นรูปธรรมมากที่สุด คือการเพิ่มขึ้น ของความแตกต่างทางชนชั้นในชนบท ซึ่งรวมทั้งการที่ชาวนาชนกย่อยและผู้เช่า ต้องล้มละลายกลายเป็นแรงงานรับจ้างเพิ่มขึ้น ความแตกต่างทางชนชั้นในแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองแบบวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ไม่ได้วัดจากขนาดของทรัพย์สินและรายได้เป็นหลักหากอาจจากการที่กลุ่มคนในสังคมกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดเป็นเจ้าของหรือผู้ควบคุมปัจจัยการผลิต ปัจจัยการกระจายและแลกเปลี่ยน (means of production, distribution and exchange) หรือไม่ หรือในระดับที่มากน้อยเพียงใด เพราะการเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมปัจจัยดังกล่าวเท่ากับการเป็นผู้มีอิทธิพลกำหนดว่าในกระบวนการผลิตนั้น ใครการจะได้ส่วนแบ่งปันอย่างไรและเท่าไหร่ จากรายงานการศึกษาและสำรวจในชนบทภาคกลางหลายชิ้นได้พบว่า มีกลุ่มชนที่กำลังพัฒนาเป็นชนชั้นสำคัญเกิดขึ้น 2 ชนชั้น คือ พวกเจ้าที่ดินชาวนารวย กับชาวนาจนที่ไร้ที่ดิน นอกจากนี้ก็ยังมีกลุ่มชนที่อยู่ระหว่างกลาง 2 ชนชั้นที่อยู่ตรงกันข้ามกันนี้ คือพวกชาวนาที่มีที่ดินขนาดเล็กจนถึงขนาดกลางและชาวนาที่เป็นเจ้าของที่บางส่วนเป็นผู้เช่าบางส่วน

การแผ่ขยายของทุนนิยมในชนบท หมายถึงการเปิดโอกาสให้มีการสร้างมูลค่าส่วนเกิน, และขยายการลงทุนเพื่อสร้างมูลค่าส่วนเกินต่อได้ โดยเฉพาะสำหรับคนที่เป็นเจ้าที่ดินชาวนารวย, หรือชาวนากลางที่ประสบความสำเร็จบางส่วน ที่อาจเป็นเมื่อก่อนหน้าที่ทุนนิยมจะแผ่เข้ามา ในสมัยที่การผลิตส่วนใหญ่เป็นการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง ความแตกต่างทางฐานะและรายได้ในชนบทก็มีอยู่เหมือนกัน เพียงแต่ไม่มากและเด่นชัด เพราะคนที่มีสมบัติมากหรือมีรายได้สูงในสมัยก่อนก็ไม่มีช่องทางการลงทุนชนิดที่จะสะสมทุนได้เร็วเป็นทวีคูณเหมือนในสมัยที่ทุนนิยมแผ่เข้าไปทำให้การผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อเป็นสินค้า

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา การแผ่ขยายของทุนนิยมในชนบทมากกลางได้ทำให้ความแตกต่างทางชนชั้นในชนบทเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะในแง่ความแตกต่างกันในขนาดของการเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมที่ดินที่เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญในชนบท อย่างไรก็ตามการพิจารณาความแตกต่างทางชนชั้นในชนบทในสภาพที่วิถีการผลิตแบบทุนนิยมแผ่ขยายเข้าไปมากในปัจจุบัน จะต้องพิจารณาขนาดการครอบครองและการใช้ปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ประกอบด้วย จะดูจากขนาดของการเป็นเจ้าของที่ดินอย่างเดียวไม่เพียงพอ เพราะที่ดินในแต่ละแห่งคุณภาพต่างกัน และใช้สอยได้แตกต่างกัน การเป็นเจ้าของที่ดินเอง, ไม่มีการชลประทานในภาคอีสาน 30-40 ไร่ อาจจะสร้างผลผลิตและทำรายได้สุทธิให้เจ้าของน้อยกว่า คนมีที่ดิน 15 ไร่แต่เป็นที่ดินดี ในเขตชลประทานภาคกลาง ที่ปลูกพืชได้ 2 ครั้ง นอกจากจะพิจารณาขนาดของการใช้ทุน, การใช้เครื่องจักรและอุปกรณ์การผลิตสมัยใหม่อื่น ๆ ประกอบแล้ว เรายังต้องพิจารณารวมทั้งการใช้แรงงานคนด้วย ฟาร์มขนาดเล็ก บางแห่งอาจ ทำการเพาะปลูกแบบเข้มข้น (intensive) มีการจ้างแรงงานคนมาช่วยทำมาก ทำให้ได้ผลผลิตมากรวมทั้งมีการขูดรีดส่วนเกินมากกว่าฟาร์มขนาดใหญ่ที่ใช้แต่แรงงานครอบครัวก็ได้ ดังนั้น การพิจารณาความแตกต่างทางชนชั้นในชนบทออกเป็นเจ้าที่ดินใหญ่ชาวนารวย ชาวนากลาง, ชาวนาจนโดยถือจากขนาดการเป็นเจ้าของที่ดินเป็นเกณฑ์อย่างเดียว จึงไม่ให้ภาพที่ถูกต้องกับความเป็นจริงนัก แต่เนื่องจากเรายังขาดข้อจำกัดด้านข้อมูล คือมีการสำรวจรวบรวมสถิติในแง่การใช้ทุน, อุปกรณ์การผลิต, การจ้างแรงงาน ของฟาร์มที่มีขนาดต่างกันอยู่น้อยมาก และไม่ครอบคลุมทั้งภาค ทำให้ผู้เขียนยังจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลเกี่ยวกับขนาดของการครอบครองที่ดินที่แตกต่างกันเป็นหลักในการพิจารณาความแตกต่างทางชนชั้นในชนบทอย่างคร่าว ๆ เพียงแต่ไม่ถือเป็นเด็ดขาด

การแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยม ในชนบทภาคกลาง ทำให้เกิดชนชั้นที่เห็นได้ชัด 2 ชนชั้นใหญ่ ๆ คือ ชนชั้นเจ้าที่ดินใหญ่–นายทุนในชนบทและชาวนาจน–ชาวนารับจ้าง พวกชนชั้นเจ้าที่ดินใหญ่–นายทุนในชนบทควรจะรวมทั้งเจ้าที่ดินจากในเมือง ที่แม้ว่าตัวเองจะไม่ได้อยู่ในชนบทแต่ยังคงมีความสัมพันธ์ทางการผลิตกับคนในชนบททั้งในแง่การเก็บค่าเช่า,ปล่อยเงินกู้ หรือบางคนก็ทำการแปรรูปสินค้าเกษตร,ค้าขายด้วยชนชั้นนี้ส่วนหนึ่งเป็นลูกหลานของชนชั้นที่ได้ที่ดินมาแต่หลังการทำสนธิสัญญาบาวริ่ง เมื่อมีการทำโฉนดที่ดิน ยอมรับกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในที่ดินเป็นครั้งแรก เพื่อปูทางให้วิถีการผลิตแบบทุนนิยมเติบโตขึ้นได้ ส่วนหนึ่งเป็นพวก พ่อค้า,เศรษฐีเงินกู้รวมทั้งข้าราชการที่สะสมที่ดินเพื่อการเก็งกำไรและเก็บค่าเช่า รวมทั้งชาวนาเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ ในการสำรวจสำมะโนเกษตรปี 2521 พบว่า ผู้ที่มีที่ดินเกินกว่า 100 ไร่ ในภาคกลางมี 14,257 ครัวเรือน คิดเป็น 2.7% ของครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมดในภาค แต่มีที่ดินรวมกันราว 2.5 ล้านไร่ คิดเป็น 17.2% ของที่ดินที่เป็นของเจ้าของล้วน ๆ (36) ส่วนพวกนายทุนในชนบท รวมทั้งผู้ทำการเกษตรในฟาร์มขนาดใหญ่โดยใช้แรงงานรับจ้าง, นายทุนเงินกู้,นายทุนอุตสาหกรรมแปรรูป (โรงสี,โรงเลื่อย ฯลฯ) นายทุนพาณิชย์และกิจการขนส่ง ฯลฯ เราไม่มีสถิติแสดงจำนวนของคนกลุ่มนี้ แต่คาดคะเนได้ว่าคงมีสัดส่วนไม่มากนักเมื่อเทียบกับครัวเรือนเกษตรทั้งหมด พวกเจ้าที่ดินใหญ่และนายทุนชนบท เป็นผู้ที่ได้ผลประโยชน์จากการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยมมากที่สุด เพราะพวกเขาเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมปัจจัยการผลิตการแลกเปลี่ยน และการกระจายทำให้สามารถสะสมทุนได้เพิ่มมากขึ้นทุกที่ พวกเขาส่วนใหญ่ยังเป็นผู้มีอิทธิพลทางการเมือง ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นเชื่อมโยงไปจนถึงการเมืองระดับชาติ ดังนั้นพวกเขาจึงอาศัยกลไกของรัฐในการสนับสนุนฐานทางเศรษฐกิจของตนรวมทั้งหาผลประโยชน์ได้เพิ่มขึ้นด้วย เช่น พวกเขามักจะมีส่วนในการขอเงินกู้จากธนาคารหรือสหกรณ์ที่สนับสนุนโดยรัฐ ได้มากกว่าชาวนากลาง ชาวนาจน, ได้รับความช่วยเหลือและบริการจากรัฐมากกว่าที่ดินเฉลี่ยหรือมีภาระภาษีไปให้คนอื่นได้มากกว่า ในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา ชาวนารวยและชาวนากลางที่ประสบความสำเร็จส่วนหนึ่งได้พัฒนาขึ้นมาเป็นชนชั้นเจ้าที่ดินนายทุนชนบท ซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก แต่สัดส่วนของการครอบครองปัจจัยการผลิต ปัจจัยการแลกเปลี่ยนต่าง ๆ ของชนชั้นนี้ได้เพิ่มสูงขึ้นมาก ที่เราจะเห็นได้จากลักษณะความไม่เสมอภาคในการกระจายที่ดินและรายได้ที่เพิ่มขึ้น

---

(36) สำนักงานสถิติแห่งชาติ เศรษฐกิจ

ชนชั้นชาวนาจน ชาวนารับจ้าง รวมตั้งแต่ชาวนาที่มีที่ของตนเองต่ำกว่า 20 ไร่,ชาวนาผู้เช่าบางส่วน, ชาวนาผู้เช่าส่วน ๆ ไปจนถึงชาวนารับจ้าง การที่ผู้เขียนรวมพวกชาวนารายย่อยเข้าไว้เป็นพวกเดียวกับชาวนารับจ้าง เพราะแม้เขาจะได้ชื่อว่ามีที่ดินของตนเองบางส่วนก็ตาม แต่ความสัมพันธ์ทางการผลิตของเขา ต้องขึ้นต่อ การกู้หนี้ยืมสิน,ขึ้นต่อตลาด,การขนส่ง การแปรรูปที่ควบคุมโดยผู้อื่น โดยที่เขาเองไม่อาจกำหนดผลิตได้เองแบบผู้ผลิตในตลาดที่มีการแข่งขันในเสรี ในสภาพเช่นนี้พวกเขาก็ไม่ต่างไปจากชนชั้นแรงงานรับจ้างที่ทำงานอยู่ที่บ้านของตัวเอง (37)

ที่จริงแล้วชาวนาขนาดเล็ก ส่วนใหญ่มักต้องทำงานรับจ้างบางเวลา เพื่อหารายได้นอกฟาร์มมาจุนเจือครอบครัว ยิ่งชาวนาที่ถือครองขนาดเล็กเท่าไหร่ก็ยิ่งต้องพึ่งรายได้จากนอกฟาร์มที่ส่วนใหญ่คืองานรับจ้างเป็นสัดส่วนเพิ่มขึ้นเท่านั้น (38) นอกจากหัวหน้าครอบครัวจะรับจ้างเองแล้ว บางครั้งก็ส่งลูกที่โตพอสมควรไปทำงานรับจ้าง ความสัมพันธ์ทางการผลิตของชาวนาจนที่มีที่ดินหรือชาวนาผู้เช่า,(ที่มีอัตราส่วนเป็นหนี้มากที่สุด) จึงไม่ต่างจากชาวนารับจ้างมากนัก ยิ่งการแผ่ขยายของทุนนิยมมีมากเท่าไหร่ชาวนาจนและชาวนาผู้เช่าก็ยิ่งมีโอกาสที่จะล้มละลายเป็นชาวนารับจ้างเพิ่มขึ้นเท่านั้น เพราะชาวนาจนและชาวนาผู้เช่าอยู่ในฐานะเสียเปรียบชาวนากลางชาวนารวย ทุก ๆ ทาง ต้นทุนการผลิตสูงกว่า (ดอกเบี้ยสูงกว่า,ต้องเสียค่าเช่า,ซื้ออุปกรณ์การผลิตในราคาที่สูงกว่า, ขณะที่อำนาจต่อรองเวลาขายพืชผลมีน้อยกว่า ดังนั้นจึงยากมากที่ชาวนาจนจะสะสมทุน ขยับขยายฐานะขึ้นไปได้

ในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา อัตราส่วนของชาวนาจนชาวนารับจ้างในภาคกลาง โดยเฉพาะชาวนาผู้เช่าได้เพิ่มขึ้นอย่างเป็นที่น่าสังเกต จากข้อมูลที่มีอยู่ทำให้พอประมาณได้ว่าภาคกลางในปัจจุบันมีชาวนาจนประมาณ 40% และชาวนารับจ้างอีกประมาณ 15%

---

(37) Samir Amin Imperialism and Unequal Development, Monthly Review Press, 1972. P.62

(38) Arthur Stoecker and Chamlong Sakdidet Seminar on Agricultural Development Planning in Thailand Bangkok: July 1975 Zone crop Models of the Central Region

ของครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมดในภาคกลาง (39) นับว่าเป็นอัตราส่วนที่สูง เป็นการตรงข้ามกับความเชื่อโดยทั่วไปที่ว่าเพราะภาคกลางมีการพัฒนาแบบทันสมัยมาก ดังนั้นชาวนาชาวไร่ภาคกลางจึงฐานะดีกว่าชาวนาชาวไร่ภาคอื่น เหตุที่คนคิดเช่นนี้เพราะมักจะดูแต่ตัวเลขรายได้ถัวเฉลี่ยของชาวนาทั้งภาคที่เป็นตัวเลขที่ชวนให้เข้าใจผิดเพราะผลของการขยายตัวของทุนนิยมในภาคกลางทำให้เป็นภาคที่มีการกระจายทรัพย์สินและรายได้ที่ไม่เป็นธรรมมากที่สุด คือมีเจ้าที่ดิน, นายทุนชนบท ชาวนารวยที่มีรายได้สูงมากเมื่อนำมาคิดถัวเฉลี่ยกับรายได้ของชาวนาจนและชาวนารับจ้างก็เลยทำให้ได้ตัวเลขถัวเฉลี่ยที่สูงกว่าภาคอื่น ที่มีการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรมน้อยกว่าหรือมีชาวนาส่วนใหญ่เป็นชาวนากลางและชาวนาจนมีเจ้าที่ดินชาวนารวยน้อยกว่าภาคกลาง นอกไปจากนี้แล้วการวิเคราะห์ความแตกต่างทางชนชั้นจริง ๆ แล้วต้องพิจารณาจากความสัมพันธ์ทางการผลิตไม่ได้ดูจากรายได้ที่เป็นเพียงตัวเลขโดดเชิงเปรียบเทียบเท่านั้น (ยกเว้นอย่าง เช่น คนมักมองว่าชาวนาภาคกลางรายได้สูงเปรียบเทียบกับชาวนาภาคอื่น โดยมองข้ามความจริงที่ว่าต้นทุนการผลิตชาวนาภาคกลางสูงกว่าภาคอื่น ดังนั้นรายได้แท้จริงของชาวนาภาคกลางโดยทั่วไปจึงอาจไม่สูงกว่าหรือสูงกว่าชาวนาในภาคอื่นไม่มากนัก ยกเว้นพวกเจ้าที่ดินและชาวนารวย ที่มักมีรายได้จากทางอื่นนอกเหนือจากการทำนาทำไร่ด้วย)

---

(39) ชาวนาจนตัวเลขได้จากสำมะโนเกษตร ปี 2518 โดยชาวนาที่มีที่ดินของตนเองไม่เกิน 20 ไร่ และชาวนาผู้เช่าที่เพาะปลูกบนพื้นที่ระหว่าง 1–50 ไร่ไว้ด้วยกัน

ชาวนารับจ้าง ตัวเลขได้จากประมาณการของผู้เขียน บนพื้นฐานของข้อมูลหลายแหล่ง คือ

1. S. Chiropanda and W. Tamrongtanyalak Landless in Thailand op.cit
2. กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตร
3. โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่กลอง รายงานข้อมูลพื้นฐาน 2517 กรุงเทพ 2519

การกระจายการถือกรรมสิทธิ์ที่ดินของเจ้าของส่วน ๆ (full owner) ภาคกลาง

2521

ขนาดของฟาร์ม ไร่	จำนวนเปอร์เซ็นต์เจ้าของส่วน ๆ		พื้นที่	
	จำนวนครัวเรือน	%	ปริมาณ (ล้านไร่)	%
1–19.9	270,677	50.3	2.36	16.5
20–49.9	192,711	35.8	5.71	39.8
50–99.9	60,265	11.2	3.79	26.5
100+	14,257	2.7	2.45	17.2
รวม	537,910	100.0	14.37	100.0

ที่มา คำนวณจาก สำมะโนเกษตร ปี 2521 ภาคกลาง

การกระจายการถือกรรมสิทธิ์ที่ดินของผู้เช่าส่วน ๆ และผู้เช่าบางส่วน (เจ้าของบางส่วน)

ภาคกลาง 2521

ขนาดของฟาร์ม (ไร่)	จำนวนของผู้เช่าส่วน ๆ		จำนวนของผู้เช่าบางส่วน	
	จำนวน	%	จำนวน	%
1–19.9	54,621	44.1	20,212	19.9
20–49.9	52,469	42.3	51,652	50.8
50–99.9	15,181	12.2	24,977	24.5
100+	1,786	1.4	4,939	4.8
รวม	124,057	100.0	101,780	100.0

ที่มา : คำนวณจาก สำมะโนเกษตร ปี 2521

6. การเปลี่ยนจากชาวนามาเป็นแรงงานรับจ้าง

การแพร่ขยายของทุนนิยมในชนบทภาคกลาง นอกจากจะครอบงำภาคการกระจายและการแลกเปลี่ยนสินค้าโดยสิ้นเชิงแล้ว ยังทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในภาคการผลิตโดยตรง คือ

ทำให้ชาวนาไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต เช่นที่ดินหรือเงินทุนอีกต่อไป หากแต่กลายเป็นแรงงานรับจ้าง ทำงานขายพลังแรงงานให้กับเจ้าของปัจจัยการผลิต ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมในสาขาการผลิตโดยตรง

ในช่วงก่อนปี 2503 มีการสำรวจหรืองานวิจัยที่กล่าวถึงแรงงานรับจ้างในชนบทไม่มากนัก เนื่องจากแรงงานรับจ้างในชนบทยังมีน้อย และมักเป็นแรงงานรับจ้างชั่วคราว ของชาวนาขนาดเล็กและชาวนาผู้เช่าหรือผู้อพยพจากภาคอื่นมากกว่าจะเป็นแรงงานรับจ้างถาวร แต่ในช่วงหลัง ๆ การสำรวจและงานวิจัยหลายชิ้นได้ยืนยันสอดคล้องกันว่า จำนวนและสัดส่วนของแรงงานรับจ้างในชนบทภาคกลางได้เพิ่มขึ้นอย่างเห็นที่น่าสังเกต เพราะภาคกลางเป็นภาคที่การเกษตรได้เปลี่ยนไปเป็น การผลิตเพื่อการค้ามากที่สุดมีการรวมการเป็นเจ้าของที่ดิน และเงินทุนไว้ในมือเจ้าที่ดินและนายทุนการเกษตรมากที่สุด, อัตราส่วนชาวนาชาวไร่เป็นหนี้สินและสูญเสียที่ดินมีมากที่สุด ขณะเดียวกันก็เป็นภาคที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมและบริการทำให้มีการจ้างงานนอกภาคการเกษตรมากที่สุด

การแผ่ขยายของทุนนิยม ซึ่งทำให้ต้นทุนการผลิตสูงส่งผลให้การทำนาไร่ขนาดเล็กต้องขาดทุนล้มละลาย หรือมีอัตราการเสี่ยงสูงขึ้น ชาวนาขนาดเล็กบางส่วนถูกบีบให้ต้องขายหรือไม่ก็ให้เช่าที่ดิน โดยตัวเองไปทำงานเป็นชาวนารับจ้าง (40) แต่ชาวนารับจ้างส่วนใหญ่จำต้องเป็นชาวนารับจ้างเพราะการสูญเสียที่ดิน, ไม่มีที่ดิน, ทุนหรือช่องทางประกอบอาชีพอื่น การสำรวจของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่กลอง ใน 7 จังหวัด ทางตะวันตกของภาคกลางในปี 2517 รายงานว่า 19.83% ของประชากรในวัยทำงานเป็นแรงงานรับจ้างและอีก 5.24% ไม่มีงานทำ (41) การสำรวจของกรมพัฒนาที่ดินใน 16 จังหวัดภาคกลาง ในช่วงปี 2517-2520 พบว่า สัดส่วนของครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินและต้องเป็นแรงงานรับจ้างในชนบทในแต่ละจังหวัดมีตั้งแต่ 4-10% ในจังหวัดเช่นกาญจนบุรี, ชลบุรี, สุพรรณบุรี, อ่างทอง ไปจนถึง 24-37% ในจังหวัด เช่นสมุทรสงคราม, นครนายก, สมุทรปราการ, อยุธยา (42)

---

(40) สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รายงานเรื่องหมู่บ้านในอยุธยา กรุงเทพ 2524

(41) โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่กลอง การสำรวจข้อมูลพื้นฐาน 2517

(42) กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ขณะที่การสำรวจของกรมปฏิรูปที่ดิน ปี 2522 ที่รวม 8 จังหวัดภาคกลางกับอีก 4 จังหวัดทางเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือเข้าไว้ด้วยกัน พบว่าครัวเรือนเกษตรที่ไม่มีที่ดินและเป็นแรงงานรับจ้างมี 10.6% ของครัวเรือนเกษตรทั้งหมดใน 12 จังหวัดดังกล่าว (43)

จังหวัดในภาคกลางที่มีสัดส่วนของครัวเรือนแรงงานรับจ้างมาก

จังหวัด	ปีที่สำรวจ	ครัวเรือนแรงงานรับจ้างคิดเป็น % ของครัวเรือนทั้งหมด
อยุธยา	2518/19	37.55
สมุทรปราการ	"	30.96
นครนายก	2517	25.48
สมุทรสงคราม	2518/19	24.30
ปทุมธานี	"	21.67
สมุทรสาคร	"	21.51
สิงห์บุรี	2517	19.29

ที่มา : กรมสัฒนาที่ดิน,กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

แรงงานรับจ้างในชนบทส่วนใหญ่ ทำงานชั่วคราว แล้วแต่ฤดูกาล เช่น ทำนา ทำไร่ ตัดอ้อย ก่อสร้าง ที่เป็นงานถาวรในไร่นาขนาดใหญ่หรือในโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ มีสัดส่วนไม่มากนัก นอกจากนี้ก็มีแรงงานประเภทอพยพจากชนบทเข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างในเมือง สถิติเกี่ยวกับเรื่องนี้ยังมีไม่ละเอียดนัก สถิติเท่าที่มีอยู่ให้เห็นว่า ผู้อพยพในกรุงเทพที่อพยพมาจากภาคกลางมีสัดส่วนที่สูง เช่น สถิติของสำนักงานสถิติแห่งชาติที่สำรวจช่วงปี 2517-2520 พบว่าสัดส่วนของผู้อพยพที่มาจากภาคกลางอยู่ระหว่าง 38-48%

---

(43) S. Chirapanda and W. Tamrongtanyalak op. cit P. 29

ของผู้อพยพมาทั้งหมด (44) สถิติของกรุงเทพมหานคร ในปี 2519 พบว่าคนภาคกลางมีถึง 53% ของผู้อพยพอยู่ในกรุงเทพทั้งหมด (45) ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่า การแผ่ขยายของทุนนิยมที่มีมากที่สุดในภาคกลางมีส่วนทำให้เกิดแรงงานรับจ้างเพิ่มขึ้นทั้งในชนบทและในเมือง ที่นอกจากกรุงเทพแล้วจังหวัดในภาคกลางรอบกรุงเทพที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมมากก็มีการจ้างแรงงานนอกภาคเกษตรมากเช่นกัน การสำรวจแรงงานภาคอุตสาหกรรมในจังหวัด สมุทรปราการ นนทบุรี และปทุมธานี ในช่วงปี 2519–2521 พบว่ามีโรงงานอุตสาหกรรม 320 แห่งที่จ้างงานคนทั้งหมด 145,235 คน (46)

แรงงานจากชนบทอพยพเข้าไปหางานทำในเมืองด้วยสาเหตุหลายประการ ไม่ได้มาจากการเพิ่มของประชากรอย่างเดียว ประเด็นที่สำคัญคือ การที่ความสัมพันธ์ทางการผลิตในชนบท (ผู้เช่า,ลูกหนี้เงินกู้) เป็นตัวขัดขวางการพัฒนาพลังการผลิต ทำให้ภาคเกษตรไม่สามารถเติบโตพอที่จะจ้างคนเพิ่มได้มากกว่านี้ ทั้งผลตอบแทนที่ได้รับจากการเกษตรก็ต่ำมากทำให้คนต้องดิ้นรนขวนขวายออกไปทำงานนอกภาคเกษตร โดยเฉพาะแรงงานหนุ่มสาว ได้อพยพเข้ามาทำงานในโรงงาน, สถานประกอบการต่าง ๆ ในเมืองเป็นคนใช้ตามบ้าน จนแม้กระทั่งเป็นผู้หญิงขายบริการทางเพศรูปแบบต่าง ๆ จำนวนมาก เหตุผลหลักก็คือความจำเป็นทางเศรษฐกิจ เหตุผลประการต่อมาคือการแผ่ขยายของทุนนิยม ทำให้ค่านิยมในความต้องการบริโภคสินค้ามีชีวิตที่สนุกสนานในเมืองมีเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตามสถิติเกี่ยวกับการที่ผู้อพยพส่งเงินกลับบ้านในชนบท ชี้ให้เห็นว่าประเด็นแรกเป็นประเด็นสำคัญ (47) การที่แรงงานอพยพต้องส่งเงินกลับไปช่วยภาคชนบทนี้สะท้อนให้เห็นว่าการแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมสามารถที่จะขูดรีดแรงงานคนได้ทั่วทั้งระบบเศรษฐกิจ กล่าวคือ ในทางหนึ่งขูดรีดแรงงานภาคเกษตรเพื่อกดราคาอาหารให้ต่ำ จะได้สามารถจ่ายค่าจ้างถูก จนคนชนบทยากที่จะมีชีวิตอยู่ได้

---

(44) สำนักงานสถิติแห่งชาติ การสำรวจการอพยพของประชากรในกรุงเทพ มหานคร 2517–2520

(45) สำนักนโยบายและวางแผนกรุงเทพมหานคร การวิเคราะห์การอพยพของประชากรเข้าสู่กรุงเทพ2519

(46) กรมแรงงาน

(47) เช่นการสำรวจของสำนักงานปฏิรูปที่ดินปี 2522 S. Chiraponda op. cit. พบว่าครอบครัวของครัวเรือนเกษตรกรที่ไม่มีที่ดินและมีที่ดินขนาดเล็กใน 12 จังหวัดมีรายได้จากที่ลูกหลานที่ไปทำงานในเมืองส่งมาให้ปีละ 294–537 บาท หรือคิดเป็น 28–30% ของรายได้นอกฟาร์ม การสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ รายงานการอพยพของประชากรปี 2522 พบว่า จากจำนวนแรงงานอพยพในเมือง 63,675 คน มีราว 40% ที่ส่งเงินให้ทางบ้านในชนบท

ต้องส่งลูกหลานออกมาหางานในเมือง ในอีกทางหนึ่งก็ถูกรีดจากแรงงานรับจ้างในเมือง และให้แรงงานรับจ้างในเมือง ส่งเงินกลับไปช่วยภาคชนบทให้สามารถยังชีพได้ เพื่อผลิตอาหารราคาถูก และส่งแรงงานมาให้ภาคในเมืองได้ต่อไป

อัตราค่าจ้างแรงงานทั้งในชนบทและในเมืองมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมากในช่วงปี 2503-2513 ทั้งๆ เศรษฐกิจในช่วงนั้นก็เจริญเติบโตเฉลี่ยปีละประมาณ 7% ที่เป็นดังนี้เพราะแรงงานในเมืองถูกรัฐบาล ตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ กดไว้มาก เช่น ห้ามตั้งสหภาพแรงงาน ห้ามนัดหยุดงาน ในช่วงสิบปีหลัง เนื่องจากภาวะเงินเฟ้อถีบตัวสูงขึ้น เพราะราคาน้ำมันและเหตุอื่น ๆ อันเนื่องมาจากการเติบโตของเศรษฐกิจทุนนิยม ประกอบกับภาวะตื่นตัวของประชาชน ในช่วงการเรียกร้องประชาธิปไตย ปี2516-2519 ทำให้มีการปรับค่าจ้างแรงงานสูงขึ้นบ้าง แต่ขณะเดียวกัน ค่าครองชีพก็เพิ่มขึ้นสูง จนรายได้ที่แท้จริงของคนงานไม่สูงขึ้นนัก โดยเฉพาะคนงานไร้ฝีมือ ทั้งในชนบทและในเมือง การสำรวจขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ ปี 2520 พบว่า ประชาชนในเขตจังหวัดรอบกรุงเทพ 15% มีรายได้ต่ำกว่ารายได้ขั้นต่ำที่สามารถซื้ออาหารที่มีโปรตีนและแคลอรี่เพียงแต่ความต้องการของร่างกายขั้นต่ำคิดถึงขั้นรายได้ที่จำเป็นแก่การซื้อเสื้อผ้าและหาที่พักอาศัยด้วยแล้ว จะมีประชากรในเขตนี้ มีรายต่ำกว่าขั้นรายได้ดังกล่าวถึง 45% (48) ของประชากรทั้งหมดดังนั้น เศรษฐกิจทุนนิยมจึงไม่ได้ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาส่วนที่ได้เปลี่ยนไปเป็นแรงงานรับจ้างดีขึ้นแต่อย่างไร

7. การพึ่งพาเศรษฐกิจทุนนิยมโลกในระดับที่สูงขึ้น

การแผ่ขยายของทุนนิยมในชนบทภาคกลาง ส่งเสริมที่สำคัญในระดับความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจหมู่บ้านกับเศรษฐกิจโลก คือ ทำให้ต้องพึ่งพาเศรษฐกิจทุนนิยมโลกในลักษณะที่ชาวชนบทภาคกลางเป็นฝ่ายเสียเปรียบมากขึ้น การเพิ่มขึ้นของผลผลิตการเกษตรเป็นผลมาจากการทำลายป่าไม้และชาติปุ๋ยในดินไปจำนวนมาก โดยที่ประเทศไทยมีรายได้ตอบแทนจากการส่งออกข้าว ข้าวโพด ปอ มันสำปะหลังไม่มากนัก รายได้จากการส่งสินค้าเกษตรออก ส่วนหนึ่งต้องใช้ไปในการซื้อปุ๋ย,ยาปราบศัตรูพืช,เครื่องทุ่นแรง,น้ำมันเชื้อเพลิงจากต่างประเทศเพิ่มขึ้นทุกที ส่วนหนึ่งที่ขอล้าส่งออกและกลุ่มอื่น ๆ ได้รับเป็นผลผลิต

---

(48) I L O/ARTEP An Illustrative Exercise in Identification and Quantification of Basic Needs for Thailand Bangkok, 1977.

ส่วนเกินจากภาคเกษตร ก็ใช้ไปในการลงทุนขยายกำไรของตนมากขึ้น และใช้ในการสั่งเข้าสินค้าบริโภคทั้งนี้ทำให้ระบบเศรษฐกิจประเทศไทยต้องพึ่งพาการค้าต่างประเทศเพิ่มขึ้น สักส่วนของการค้าต่างประเทศคิดเป็นเปอร์เซนต์ของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติได้เพิ่มขึ้นการขาดทุนการค้า, การเป็นหนี้สินก็เพิ่มขึ้นมากเช่นกัน ภาวะเงินเฟ้อในเศรษฐกิจทุนนิยมโลก ส่งผลกระทบต่อภาวะเงินเฟ้อในเศรษฐกิจไทยเพิ่มขึ้นภาคเกษตรส่วนที่คงความสัมพันธ์การผลิตแบบเก่าไว้ ทำหน้าที่เพียงแต่ป้อนอาหารและวัตถุดิบราคาถูกให้เศรษฐกิจทุนนิยมโลกทำให้ได้ผลตอบแทนต่ำและไม่ทำให้เกิดการพัฒนาในภาคอื่นมากกว่าที่เป็นอยู่ ภาคเกษตรส่วนที่มีความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมโดยตรง เช่น ไร่อ้อย ไร่สับปะรด ไร่มันสำปะหลังขนาดใหญ่ก็ทำหน้าที่ป้อนวัตถุดิบให้กับโรงงานแปรรูปและผู้ส่งออกที่อยู่ใต้อิทธิพลของบรรษัทลงทุนข้ามชาติกำไรถูกส่งไปต่างประเทศเกษตรกรถูกทำให้มีสภาพเหมือนกับแรงงานรับจ้างที่ทำงานที่บ้าน (ที่ดิน) ของตัวเองเพิ่มขึ้นทุกที ขณะเดียวกับที่พวกเขาก็ต้องพึ่งพาการบริโภคสินค้าอุตสาหกรรมที่ถูกกรอบงำโดยบรรษัทลงทุนข้ามชาติ ชีวิตของพวกเขาจึงถูกดึงให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจทุนนิยมโลก และถูกกำหนดโดยการแบ่งงานและการกระจายผลตอบแทนของเศรษฐกิจทุนนิยมโลก ไม่สามารถที่จะพัฒนาฐานะชีวิตความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้นเท่ากับแรงงานและมิติปัญญาที่ใช้ไปได้เต็มที่ เศรษฐกิจไทยก็ถูกดึงให้พัฒนาไปตามแนวทางที่จะก่อให้เกิดปัญหาเงินเฟ้อการกระจายรายได้ที่ไม่เท่าเทียมกัน, ปัญหาการว่างงาน, การขาดแคลนที่อยู่อาศัย, บริการทางสุขภาพและอาหารเหมือนกับที่ประเทศทุนนิยมในหลาย ๆ ประเทศกำลังประสบอยู่

การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง, อุดมการและวิถีสำนึก

การแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมโลกในชนบทภาคกลางของไทยไม่ได้มีผลกระทบเฉพาะพลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตเท่านั้น หากยังมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของรัฐ, โครงสร้างอำนาจทางการเมือง, อุดมการและวัฒนธรรม ที่ทำหน้าที่ช่วยให้ระบบการผลิตดำเนินไปได้ การเมือง, อุดมการ, วัฒนธรรม ไม่ได้เป็นเพียงโครงสร้างส่วนบนที่ถูกกำหนดโดยระบบเศรษฐกิจหากแต่เป็นส่วนหนึ่งของแบบวิถีการผลิตและการเมือง, อุดมการ, วัฒนธรรมนี้ สามารถมีอิทธิพลต่อเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ได้เช่นกัน

ในช่วงปี 2503- ตุลาคม 2516 รัฐไทยอยู่ภายใต้การควบคุมของกลุ่มปกครองทหารข้าราชการที่ได้รับความสนุนอย่างแข็งขันจากสหรัฐ รัฐทุนนิยมที่พัฒนามากที่สุดและเป็นผู้นำในการแผ่ขยายทุนนิยมโลกกลุ่มทหารได้ใช้กำลังยึดอำนาจตั้งแต่ปี 2501 และใช้เครื่องมือทางรัฐธรรมนูญและรัฐสภาที่เขาเป็นผู้กำหนดในช่วงสั้น ๆ ปี2512-2514 กลุ่มทหารนำโดยสฤษดิ์ ได้ใช้อำนาจเผด็จการทางทหารและการเมือง

เพื่อสนับสนุนการแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมทุกวิถีทาง เช่น การออกกฎหมายยกเลิกการจำกัดขนาดการถือครองที่ดิน, การห้ามจัดตั้งสหภาพแรงงาน, ห้ามการนัดหยุดงาน ควบคุมไม่ให้คนงานเรียกร้องการเพิ่มค่าจ้างและสวัสดิการ, จับกุมคุมขังนักการเมืองและปัญญาชนที่เป็นฝ่ายก้าวหน้า, เป็นเชอร์หนังสือพิมพ์ จัดตั้งสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นมาร่างแผนพัฒนา 5 ปี, ตั้งสำนักส่งเสริมการลงทุน เพื่อจูงใจให้นักลงทุนต่างประเทศมาลงทุน, จัดตั้งและขยายหน่วยราชการต่าง ๆ, กู้เงินจากต่างประเทศมาลงทุนสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น ถนน, เขื่อน, ไฟฟ้า, ประปา ฯลฯ

กลุ่มปกครองสฤษดิ์ยังได้ใช้อุดมการเป็นเครื่องมือ ในการโฆษณาชักจูงให้ประชาชนสนับสนุนหรือไม่ขัดขวางแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของพวกเขา เช่น การอ้างตนเองเป็นผู้พิทักษ์สถาบันชาติศาสนาพระมหากษัตริย์และรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง การสร้างภาพพจน์ให้คนรู้สึกว่าสฤษดิ์เป็นผู้นำที่เด็ดขาด เข้มแข็ง มีลักษณะเป็นผู้อุปถัมภ์ที่มีความตั้งใจที่จะพัฒนาประเทศชาติให้รุ่งเรือง (49) พวกเขาได้โฆษณาคำขวัญให้ประชาชนประหยัดและทำงานหนัก ใช้สถาบันการศึกษาและสื่อสารมวลเครื่องมืออบรมให้คนมีทัศนะแบบแข่งขันชิงดีชิงเด่น เพื่อสร้างความสำเร็จที่หมายถึงความมั่งคั่งในระบบทุนนิยม จัดระเบียบองค์การสงฆ์ใหม่ เพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางมากขึ้น (50) และใช้ศาสนาในการอธิบายให้คนยอมรับความแตกต่างทางชนชั้นว่าเป็นเรื่องของกรรม เพื่อโฆษณาให้คนทำดีทำงานหนัก เพื่อที่ต่อไป(ชาติหน้า) จะได้สบาย รวมทั้งใช้ศาสนาในการส่งเสริมการพัฒนาชนบท(แบบทุนนิยม) และต่อต้านฝ่ายคัดค้านรัฐบาล(คอมมิวนิสต์) (51)

---

(49) Thak Chaloemtirana, Thailand: The Politics of Despotic Paternalism. Bangkok: Social Science Association of Thailand 1979

(50) Charles F. Keyes "Buddhism and National integration in Thailand" The Jovrnal of Asian Studies, vol +++ No.3, May 1971 P.P 552.553

(51) Somboon Suksamran, Buddhism and Politics: The Political Roles, Activities and Involvement of the Thai Sangha Ph.D. diss, University of Hull (U.K.) 1979.

ในขณะที่กลไกอำนาจรัฐได้แผ่ขยายไปอย่างกว้างขวางพร้อมกับการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางมากขึ้น โดยเฉพาะภาคกลางที่เป็นภาคที่มีการพัฒนาทุนนิยมมากที่สุด อยู่ใกล้ศูนย์กลางแห่งอำนาจคือกรุงเทพมากที่สุด การปกครองในท้องถิ่นมีบทบาทจำกัดที่สุด เนื่องจากการพัฒนาของหมู่บ้านในภาคกลางจำนวนมากมีลักษณะกระจายไปตาม 2 ฝั่งคลอง ไม่รวมกันอยู่เป็นกระจุก ทำให้ผู้ใหญ่บ้านหรือกำนันไม่สามารถประสานข้อเรียกร้องต้องการของสมาชิกได้ดีพอ ประกอบกับรัฐบาลกลางฝ่ายตัวแทนระดับจังหวัดอำเภอได้เข้าไปมีบทบาทมาก เพราะการคมนาคมสะดวก ผู้นำท้องถิ่นจึงไม่มีความหมายประชากรในภาคกลาง (ที่จำนวนไม่น้อยเพิ่งอพยพเข้ามาในรอบร้อยปีที่แล้ว) ที่พึ่งเศรษฐกิจเงินตราสามากกว่าภาคอื่นก็มีลักษณะเอกชนนิยมตัวใครตัวมันสูงกว่าภาคอื่น (52) เศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่แผ่เข้าไปทำให้ความร่วมมือแลกแรงงานกันในอดีต เช่นการลงแขกเวลาดำหว่านหรือเกี่ยวข้าว เปลี่ยนเป็นความสัมพันธ์แบบว่าจ้าง (53) แม้แต่ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติก็คลายความเหนียวแน่นลง เพราะผลของทุนนิยม ครัวเรือนในภาคกลาง โดยเฉพาะจังหวัดที่ทุนนิยมแผ่เข้าไปมาก จะมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยวสูงกว่าจังหวัดภาคอื่น การอาศัยแรงงานเครือญาติแบบถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันทำได้น้อยลง ยกเว้นเฉพาะสมาชิกในครอบครัวตัวเอง

รัฐสามารถใช้การเมืองและอุดมการเป็นเครื่องมือสนับสนุนการแผ่ขยายของทุนนิยมได้ในระดับหนึ่ง แต่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงจากความขัดแย้งที่ตัวทุนนิยมเป็นผู้กอได้ การใช้อำนาจเผด็จการนำไปสู่การกดขี่ข่มเหง, การทุจริตฉ้อฉล เพราะไม่มีการตรวจสอบจากประชาชนในระบบประชาธิปไตย การโฆษณาอุดมการซ้ำ ๆ ซาก ๆ โดยที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาทางด้านวัตถุ คือการกินดีอยู่ดีของประชาชนอย่างจริงจังนำไปสู่ความคับข้องใจ และความไม่เชื่อถือ ขณะเดียวกันการแผ่ขยายของทุนนิยมก็นำไปสู่ความหลงไหลในความมั่งคั่งทางวัตถุของพวกนายทหารและกลุ่มชนชั้น

---

(52) Marcus Local Governance and Rural Development in Thailand. Cornell University, Rural Development Committee, Ithaca, New York, 1974 P. 69

(53) Shigharu Tanabe Peasant Farming System in Thailand; A comparative Study of Rice Cultivation and Agricultural Technology in Ching Mai and Ayutthaya , SOAS,U, of London, 1981

ผู้ปกครองอื่น ๆ มากขึ้น ผลที่เกิดขึ้น คือ ความขัดแย้งระหว่างผู้ปกครองและประชาชนด้านหนึ่ง ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองอีกด้านหนึ่ง ความขัดแย้งที่สะสมมานับตั้งแต่การเร่งพัฒนาประเทศให้เป็นทุนนิยมตั้งแต่ปี 2501 นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญ ในกรณีการเรียกร้องประชาธิปไตยและการลุกขึ้นของนักศึกษาเมื่อเดือนตุลาคม 2516 ที่ทำให้ชนชั้นผู้ปกครองต้องยอมประนีประนอมให้มีประชาธิปไตยแบบรัฐสภาและยอมให้ประชาชนมีเสรีภาพในการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิได้อยู่ช่วงหนึ่ง (2516-2519)

ก่อนหน้า ปี 2516 ชาวนามีการรวมตัวกันน้อยมากโดยเฉพาะในด้านความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมือง การร่วมแรงร่วมใจมักจะมีในด้านสังคมเช่น งานพิธีทางศาสนามากกว่าด้านอื่น ในภาคเหนือชาวนามีการร่วมมือกันทำและรักษาเหมืองฝายบ้าง แต่ก็ไม่ได้พัฒนามากไปกว่าความจำเป็นทางธรรมชาติของท้องถิ่นภาคกลางไม่มีสิ่งเหล่านี้เพราะอาศัยน้ำหลากตามธรรมชาติและการจะควบคุมน้ำได้ต้องใช้เทคโนโลยี่และเงินทุนสูงกว่าที่ชาวนาจะทำได้เอง การร่วมมือกันในรูปสหกรณ์ไม่สามารถพัฒนาได้ดีเท่าที่ควร เพราะกำเนิดของสหกรณ์ถูกกำหนดมาจากชนชั้นผู้ปกครอง ที่เพียงแต่ต้องการลดปัญหาหนี้สินของชาวนา เพื่อให้ชาวนาสามารถสร้างผลผลิตส่วนเกินส่งเป็นสินค้าออกได้เพิ่มขึ้น (54) การพัฒนาสหกรณ์ที่ผ่านมานานกว่า 60 ปี ถูกคุมโดยเจ้าหน้าที่รัฐบาลตลอด ชาวนาชาวไร่ไม่มีโอกาสที่จะพัฒนาสหกรณ์ให้เกินขอบเขตที่กำหนดโดยเจ้าหน้าที่รัฐบาลและกลไกอำนาจรัฐก็ไม่ได้ส่งเสริมสหกรณ์ให้สามารถแข่งขันชนะพ่อค้าได้แต่มักจะเข้าข้างพ่อค้าเสียมากกว่า สหกรณ์ส่วนใหญ่จึงเป็นเพียงแค่สหกรณ์ให้กู้ยืมเป็นหลัก ไม่ใช่สหกรณ์เพื่อการขาย ที่จะเป็นองค์กรสร้างอำนาจต่อรองให้กับชาวนาชาวไร่ในระบบทุนนิยมแข่งขันอย่างแท้จริง (55)

---

(54) Takashi Tomosugi A Structural Analysis of Thai Economic History Tokyo : Institute of Developing Economy, 1980.

(55) ประยงค์ เนตยารักษ์ การวิเคราะห์ปัญหาสหกรณ์ใน การพัฒนาชนบท สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจฯ และILO 2521 วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน, ชูศรี มณีพฤกษ์ เกษตรกรกับการมีส่วนร่วมในสหกรณ์การเกษตร สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2524

กรณีการลุกฮือขึ้นขับไล่เผด็จการของนักศึกษา ปี 2516 ได้สร้างผลสะเทือนทำให้ ชาวนาชาวไร่ตื่นตัวมากขึ้น พวกเขาได้ยกขบวนกันมาร้องเรียนรัฐบาล กรณีถูกนายทุนเจ้าที่ดินรุบที่ดินเก็บค่าเช่าสูง กดราคาพืชผล ครั้งแล้วครั้งเล่า และต่อมาได้จัดตั้งสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทยขึ้นในเดือนพฤศจิกายน 2517 พวกเขาได้ผลักดันให้รัฐบาลออกกฎหมายควบคุมการเช่านาและการปฏิรูปที่ดิน ที่แม้จะมีลักษณะประนีประนอม และมีผลบังคับใช้ไม่เข้มแข็งนัก แต่ก็เป็นการผลักดันก้าวสำคัญก้าวหนึ่ง

สหพันธ์ชาวนาชาวไร่ ได้ขยายตัวไปอย่างรวดเร็วในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ก่อนที่จะถูกปราบในการรัฐประหารปี 2519 สหพันธ์มีการจัดตั้งสาขาในระดับต่าง ๆ (หมู่บ้าน ตำบล,อำเภอ, จังหวัด) ถึง 41 จังหวัด โดยเฉพาะทางภาคเหนือและภาคกลางที่มีการขูดรีดค่าเช่าผสมกับการขูดรีดแบบทุนนิยมผ่านทางการกระจายและการแลกเปลี่ยนในระดับสูง กิจการสหพันธ์ชาวนาชาวไร่ขยายตัวมากที่สุด มีผู้ประมาณว่าในช่วงสองปีนับแต่ก่อตั้งมีชาวนาชาวไร่เข้าร่วมเป็นสมาชิกทั่วทั้งประเทศราว 1.5 ล้านครัวเรือน (56) เป็นสถิติที่สูงกว่าการเข้าร่วมเป็นสมาชิกสหกรณ์ที่รัฐบาลตั้งมากว่า 60 ปีถึงเท่าตัว ถึงแม้ว่ากิจกรรมของสหพันธ์ในช่วงแรก ๆ จะเน้นที่การให้การศึกษาชาวนาชาวไร่เรื่องกฎหมายควบคุมค่าเช่านา,การรู้จักเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ แต่ผลการขยายตัวของสหพันธ์ชาวนาชาวไร่เป็นเครื่องพิสูจน์อย่างดีว่า ชาวนาชาวไร่สามารถที่จะจัดตั้งและขยายองค์กรของตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งรัฐบาล แต่พวกเจ้าที่ดินและนายทุนก็ได้ขัดขวางการขยายตัวเองสหพันธ์อย่างโหดร้ายป่าเถื่อนด้วยการจ้างมือปืนลอบสังหารผู้นำชาวนาชาวไร่กนแล้วคนเล่า ทำให้ผู้นำชาวนาชาวไร่เสียชีวิตไม่ต่ำกว่า 35 คน ในรอบสองปีเศษและในที่สุดพวกเจ้าที่ดินนายทุนก็ได้หยุดหลังต่อรัฐประหารสยองสังหารหมู่นักศึกษาประชาชน เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2519 ทำให้การดำเนินงานของสหพันธ์ต้องหยุดชงัก ชาวนาชาวไร่บางส่วนได้ไปเข้าร่วมการต่อสู้ด้วยอาวุธที่นำโดยพรรคคอมมิวนิสต์ส่วนใหญ่ลงบทบาทที่คลายเปลี่ยนแปลงทางการเมือง

การใช้มาตรการปราบปรามขบวนการประชาธิปไตยของนักศึกษา กรรมกร ชาวนา ในเดือนตุลาคม ปี 2519 นำไปสู่ความขัดแย้งที่รุนแรงยิ่งขึ้น การต่อสู้ด้วยอาวุธของพรรคคอมมิวนิสต์ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว เสถียรภาพของรัฐบาลไทยในสายตาของรัฐบาลและนักธุรกิจต่างประเทศดูขาดความมั่นคงยิ่งขึ้น

---

(56) กลุ่มเศรษฐศึกษา คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ องค์กรชาวไร่ชาวนา เอกสารโรเนียว 2522

รัฐบาลใหม่ที่อนุรักษนิยมและมีอุดมการไปทางขวาจัดไม่อาจแก้ไขสถานการณ์ความขัดแย้งได้ ทำให้กลุ่มชนชั้นผู้ปกครองต้องเปลี่ยนแปลงรัฐบาลและนโยบายใหม่ในอีกราวปีหนึ่งต่อมาโดยการจัดตั้งรัฐบาลที่ดำเนินนโยบายแบบเสรีนิยมมากขึ้น และต่อมาก็เปิดให้มีการเลือกตั้งทั่วไป ให้จดทะเบียนสหภาพแรงงานได้ และผ่อนปรนให้มีเสรีภาพในการชุมนุมเดินขบวนอีกครั้ง แต่สหพันธ์ชาวนาชาวไร่ยังคงอยู่ในสภาพที่ยังไม่ได้ฟื้นตัวขึ้นมาใหม่ เพราะแม้แต่ในช่วงที่ผ่อนปรนดังกล่าว ผู้นำสหพันธ์ชาวนาชาวไร่คนที่ยังเหลือก็ยังถูกตามลอบสังหาร เช่นกรณีของจำรัส ม่วงยาม ผู้นำชาวนาจังหวัดระยอง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ความไม่พอใจของชาวนาชาวไร่ก็ยังคงสะสมอยู่ เพราะรัฐบาลชุดใหม่ยังคงไม่สามารถแก้ไขปัญหาโครงสร้างพื้นฐานที่ทำให้ภาคเกษตรล้าหลังและชาวนาชาวไร่ส่วนใหญ่ยากจนได้แต่อย่างใด

ถึงแม้ว่าโดยทั่วไปแล้ว ชาวนาชาวไร่ในปัจจุบันจะดูเหมือนว่าอยู่ในความสงบมากกว่าในช่วงปี 2516-2519 แต่ประสบการณ์ที่ชาวนาชาวไร่ได้เรียนรู้ในช่วงดังกล่าว บวกกับการที่ชาวนาชาวไร่รุ่นใหม่มีโอกาสได้รับการศึกษาและรับรู้ข่าวสารมากขึ้นกว่าเมื่อยี่สิบปีที่แล้ว (57) ทำให้ความเป็นไปได้ที่ชาวนาชาวไร่จะตื่นตัว รู้จักรวมตัวกันมีสูงขึ้น โดยเฉพาะในสภาพที่เศรษฐกิจทุนนิยมโลกกำลังทำให้ชาวนาชาวไร่ขนาดเล็กและผู้เช่าประสบภาระจากปัญหาเงินเฟ้อมากขึ้น การสำรวจทัศนคติของชาวนาชาวไร่ที่มีต่อการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ในภาคกลางใน ปี 2515 พบว่า ชาวนาชาวไร่ 80% ฟังข่าวและสารคดีความรู้ทางการเกษตร และไม่มีปัญหาในการเข้าใจ สิ่งที่เป็นปัญหาที่ทำให้พวกเขาไม่สามารถทำเทคโนโลยีสมัยใหม่ไปใช้ได้ คือ การขาดแคลนเงิน , แรงงาน (ไม่มีเงินจ้าง)

---

(57) จากสถิติของสำนักงานสถิติแห่งชาติ การสำรวจสำมะโนประชากร ปี 2506 และสำมะโนเกษตร ปี 2521 หัวหน้าครอบครัวชาวนาภาคกลางที่ไม่รู้หนังสือหรือไม่เคยเข้าโรงเรียนลดจาก 35.3% ของหัวหน้าครอบครัว ในปี 2506 มาเหลือ 18.5% ในปี 2521

และเพราะว่าเทคโนโลยี่สมัยใหม่ต้องลงทุนมากและเสี่ยงเกินไป สิ่งที่น่าสนใจในการสำรวจครั้งนี้อีกประเด็นหนึ่ง คือ การที่ชาวนามากกว่าสองในสามของชาวนาที่ให้สัมภาษณ์คาดหวังที่จะให้ลูกหลานของตนมีอาชีพอื่นที่ไม่ใช่ชาวนาชาวไร่ (58) การคาดหวังที่จะมีชีวิตที่ดีขึ้นเป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้ชาวนามีจิตสำนึกทางการเมืองและสังคมสูงขึ้น

กล่าวโดยสรุปแล้วก็คือ ในรอบยี่สิบปีที่ผ่านมา ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชนบทภาคกลางมาก ทั้งในแง่พลังทางการผลิต,ความสัมพันธ์ทางการผลิต,การเมืองและจิตสำนึกของชาวไร่ชาวนา การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ได้ทำให้สังคมชนบทภาคกลางได้พัฒนาผลผลิตส่วนเกินเพิ่มขึ้นกว่าเมื่อยี่สิบปีที่แล้ว ขณะเดียวกันก็นำไปสู่ความแตกต่างทางชนชั้น,ความขัดแย้งทางชนชั้นและกลุ่มชนต่าง ๆ มากขึ้น ที่เป็นอุปสรรคทั้งต่อการพัฒนาพลังทางการผลิตต่อไป และต่อการพัฒนาคนและประเทศโดยส่วนรวม ความขัดแย้งดังกล่าวมีแนวโน้มที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงแก้ไขความสัมพันธ์ทางการผลิตใหม่ เพื่อให้มีการเอาเปรียบกันน้อยลง และเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาพลังทางการผลิต,การสะสมทุนและการผลิตขึ้นใหม่ การเปลี่ยนแปลงแก้ไขความสัมพันธ์ทางการผลิตดังกล่าวจะออกมาในรูปแบบสันติวิธีหรือรุนแรงมากน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของความสัมพันธ์ทางชนชั้นและการคลี่คลายขยายตัวของการต่อสู้ทางชนชั้นในสังคมไทยในช่วงต่อไป

---

(58) กองวิจัยสังคมศาสตร์ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ทัศนคติของเกษตรกรต่อเทคโนโลยี่สมัยใหม่ ภาคกลาง 2515

วิวัฒนาการชนชั้นแรงงานไทย
เก้าโครงประวัติศาสตร์แรงงานครบรอบสองร้อยปี

โดย

สมเกียรติ วันทะนะ

เอกสารวิชาการหมายเลข 23
เนื่องในประชุมการสัมมนา
สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย
จัดโดย
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
วารสารธรรมศาสตร์
3 - 5 กุมภาพันธ์ 2525

ราคา 40 บาท

วิวัฒนาการชนชั้นแรงงานไทย : เค้าโครงประวัติศาสตร์แรงงานครบรอบสองร้อยปี

สารบาญ

บทที่ ๑ บทนำ : จุดมุ่งหมาย, การนิยาม, แนววิเคราะห์

บทที่ ๒ วิวัฒนาการชนชั้นแรงงานไทย

บทที่ ๓ วิกฤตการณ์แรงงานไทย ๒๕๒๓ – ๒๕๒๔

– สภาพสังคมไทย ๒๕๒๓ – ๒๔

– ยุทธศาสตร์การบงการของทุน

– ยุทธศาสตร์การต่อต้านของแรงงาน

– ยุทธศาสตร์ของกลไกของรัฐด้านแรงงานสัมพันธ์

บทที่ ๔ บทสรุป : อนาคตของชนชั้นแรงงานไทย

– ใครจะสร้างประวัติศาสตร์? อย่างไร? และทำไม?

บทที่ ๑

บทนำ

เมื่อสงครามโลกครั้งที่หนึ่งสิ้นสุดลง สันนิบาตชาติโดยอาศัยสัญญาสันติภาพแห่งแวร์ไซร์ ลงวันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๖๒ ภาค ๑๓ ซึ่งว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับการจัดองค์การแห่งกรรมกร ได้เชิญชวนให้เข้าเป็นภาคีแห่งสัญญาระหว่างประเทศที่เกี่ยวกับกรรมกร แต่รัฐบาลสยามสมัยนั้นได้ตอบปฏิเสธไปยังสันนิบาตชาติว่า ประเทศสยามไม่มีกรรมกรโดยอ้างเหตุว่า

๑. ประเทศสยามเป็นประเทศกสิกรรม ส่วนการอุตสาหกรรม ยังอยู่ในสภาพที่มิได้จัดวางองค์การให้เป็นระเบียบเรียบร้อย

๒. ดินฟ้าอากาศทำให้สภาพและเงื่อนไขของการทำงานในบูรพประเทศผิดกว่าอัศดงคตประเทศ การกำหนดเวลาทำงานจึงไม่เป็นปัญหาเหมือนอย่างอัศดงคตประเทศ

๓. การกินอยู่ในประเทศสยามถูก คนงานมีความพอใจในมาตรฐานการเป็นอยู่ในขณะนี้

๔. คนงานมีเสรีภาพมาก การกินอยู่สะดวกและง่ายดาย ถึงกับนายงานแย่งกันหาลูกจ้างทำงาน ฉะนั้น ปัญหาเรื่องกรรมกรไร้งานจึงไม่มี

๕. คนงานในบูรพประเทศเป็นผู้ที่นิยมและนับถือลัทธิประเพณีโบราณยิ่งกว่าคนงานในอัศดงคตประเทศ และสนับสนุนขนบธรรมเนียมประเพณีโบราณอยู่เสมอ ในประเทศสยามคนงานโดยมากเป็นชาวต่างประเทศ อาทิ จีน มะลายู และแขก ฯลฯ ฉะนั้น การที่จะเข้าไปขัดขวางหรือแก้ไขเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีนิยม อาจจะทำความยุ่งยากให้เกิดขึ้นได้(๑)

เมื่อเหตุการณ์ล่วงเลยมาถึง พ.ศ.๒๕๒๔ อดีตอธิบดีกรมแรงงานท่านหนึ่ง บรรยายถึงสภาพทั่วไปของชนชั้นนี้ว่า

> "ข้อเท็จจริงในปัจจุบันยืนยันได้ว่า แรงงานไม่ใช่คนส่วนน้อย และแม้จำนวนจะไม่มาก แต่มีบทบาทสำคัญมาก ยกตัวอย่าง ในปี พ.ศ.๒๕๒๓ เรามีคนทำงานในธุรกิจ การค้า อุตสาหกรรม บริการ ถึงสามล้านเศษ บุคคลเหล่านี้เป็นคนไทย เป็นคนหนุ่มสาว

---

(๑) หลวงประเจิดอักษรลักษณ์, กฎหมายอุตสาหกรรมและกฎหมายกรรมกร, มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ๒๔๗๔, หน้า ๑-๒.

วัยฉกรรจ์ กำลังทำหน้าที่สำคัญในทางเศรษฐกิจทุกสาขา เป็นผู้ผลิตของกินของใช้เกือบทุกอย่างสำหรับคนทั้งประเทศ และเหลือส่งออกไปขายได้เงินตราต่างประเทศ มาซื้อวัสดุอุปกรณ์ซึ่งเราไม่สามารถผลิตได้ นอกจากนั้นยังเป็นผู้กินผู้ใช้เหมือนคนส่วนใหญ่ของประเทศ และยังมีข้อได้เปรียบคนส่วนใหญ่อีกคือมีพลังซื้อสูง ทั้งเป็นคนหนุ่มสาวที่มีการศึกษาพอสมควร จึงรู้เรื่องเหตุการณ์ของบ้านเมืองและของโลก มีความริเริ่ม กระตือรือร้น ทั้งยังไม่ได้ปลูกฝังสะสมความคิดและทรรศนะที่รุนแรง ความคิดอ่านก็ยังเป็นสายกลาง ผู้นำส่วนใหญ่ก็แสดงออกถึงความรับผิดชอบ ความเป็นอิสระ ฉะนั้นจึงเป็นกำลังสำคัญของบ้านเมืองไม่ว่า ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง(๒)

เวลาหกสิบสองปีที่ผ่านไป ทำให้ภาพของชนชั้นกรรมกรหรือแรงงานไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างใหญ่หลวง

จากการเป็นประเทศที่อุตสาหกรรมแทบจะไม่มีบทบาท มาเป็นประเทศที่อุตสาหกรรมกำลังเติบโตอย่างรวดเร็ว

จากสภาพที่การกำหนดเวลาทำงานมิใช่เรื่องที่เป็นปัญหา มาเป็นเรื่องที่มีปัญหา

จากสภาพที่ (กล่าวอ้างว่า) คนงานมีความพอใจในมาตรฐานการกินอยู่ มาเป็นสภาพที่ความไม่พอใจระบาดไปทั่ว

จากสภาพที่คนงานโดยมากเป็นชาวต่างประเทศ มาเป็นสภาพที่คนงานเป็นคนไทย

ฯลฯ

---

(๒) นิคม จันทรวิทูร, <u>แรงงานไทย : การเดินทางที่ยาวนาน</u> กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘, หน้า ๒๐.

เงื่อนไขสภาพการณ์ทางประวัติศาสตร์อันใดเล่า ที่ให้กำเนิดและหล่อหลอมชนชั้นนี้มาจนถึงปัจจุบัน?

สภาพทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมของชนชั้นนี้ในปัจจุบันเป็นอย่างไร?

ในอนาคต ชนชั้นนี้จะก้าวไปในทิศทางใด?

ในอดีตที่ผ่านมา ความเคลื่อนไหวของชนชั้นนี้สร้างสัมพันธ์ชนิดใด (ปฏิปักษ์ หรือ พันธมิตร เป็นต้น) กับชนชั้นใด หรือกลุ่มใด? ในปัจจุบันความเคลื่อนไหวของชนชั้นนี้อยู่ในสภาพอย่างไร? และในอนาคตความเคลื่อนไหวของชนชั้นนี้จะคลี่คลายไปในทิศทางไหน?

ฯลฯ

เหล่านี้เป็นปัญหาที่ยังรอการค้นคว้าอย่างลึกซึ้ง และการเผยแพร่อย่างกว้างขวางทั้งสิ้น บทความนี้ไม่สามารถถมช่องโหว่ของปัญหาเหล่านี้ได้มากนัก นอกจากเพียงเสนอเค้าโครงวิวัฒนาการของชนชั้นนี้อย่างกว้าง ๆ โดยสังเขปไว้ขั้นหนึ่งเท่านั้น

<u>นิยามศัพท์</u>

๑. คำว่า "แรงงาน" ในบทความนี้ใช้ในความหมายเดียวกับคำว่า "กรรมกร" และคำว่า "กรรมกร" นี้ ก็มีความหมายอย่างกว้าง ๆ ว่า "หมายถึงผู้ทำงานในระบบการผลิตแบบทุนนิยม หรือกรรมกรตามโรงงาน ไม่ว่าจะเป็นในภาคการผลิตแบบอุตสาหกรรม หัตถอุตสาหกรรม หรือเกษตรอุตสาหกรรม ลักษณะเด่นของกรรมกรประเภทดังกล่าวคือ เป็นผู้ไร้ปัจจัยการผลิต ต้องทำงานขายแรงงานของตนเพื่อยังชีพไปวัน ๆ" (๓)

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ ให้ความหมายของกรรมกรว่า คือ "คนงาน, ลูกจ้าง, เป็นจำพวกไม่ใช่ทาส จึ่งพูดเป็นคู่กันว่า ทาสกรรมกร" (๔)

---

(๓) พิชิต จงสถิตย์วัฒนา, บรรณาธิการ, <u>ขบวนการกรรมกรในประเทศไทย</u> โครงการหนังสือเล่มอันดับ ๗ กองบรรณาธิการสังคมศาสตร์ปริทัศน์, ๒๕๑๗, "กล่าวนำ"

(๔) <u>พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน</u> พ.ศ. ๒๔๙๓ พิมพ์ครั้งที่ ๘ พ.ศ. ๒๕๑๐ พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, หน้า ๑๘

อันที่จริงคำนิยามของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานนี้นับว่าไม่เลวเลยทีเดียว เพราะคำจำกัดความนี้บ่งชี้ความหมายที่ละเอียดอ่อนอยู่ ๒ นัย กล่าวคือ ในด้านหนึ่ง กรรมกรไม่ใช่ทาส ดังนั้น จึงไม่ถือเป็นสมบัติของนายทาส และด้วยเหตุนี้จึงถือว่า กรรมกรเป็นแรงงานอิสระหรือแรงงานเสรี (Free labour) แต่ในอีกด้านหนึ่งคำจำกัดความนี้ก็สะท้อนภาพชีวิตของกรรมกรไว้อย่างถูกต้องอีกด้วยว่า มิใช่แรงงานอิสระหรือเสรีที่แท้จริงในกระบวนการผลิตซึ่งมีกฎเกณฑ์ของนายจ้างหรือนายทุนครอบงำอยู่ ด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่า "ทาสกรรมกร" เพื่อจะรวมความหมายในนัยที่สองนี้เข้าไว้ด้วย ทั้งนี้จะโดยจงใจหรือไม่ก็ตาม

เมื่อประมวลคำนิยาม ๒ อันข้างบนเข้าด้วยกัน เราสามารถกำหนดความหมายของ "กรรมกร" หรือ "แรงงาน" (หรือ "คนงาน" หรือ "ลูกจ้าง" ฯลฯ) ที่ใช้ในบทความนี้ให้รัดกุมขึ้นดังนี้

ก. เป็นแรงงานอิสระ (Free labour)

ข. เป็นแรงงานรับจ้าง (Wage labour)

แรงงานรับจ้างที่เป็นอิสระนี้มีลักษณะสำคัญที่กรรชยายความเพิ่มเติมอีก ๓ ประเด็น คือ

ก. อิสระในแง่ของการเร่ขายพลังแรงงาน (Labour-power) ในตลาดแรงงานของระบบทุนนิยม ด้วยเหตุนี้แรงงานจึงเป็นอิสระเพียงแค่ในระดับของการซื้อขายแลกเปลี่ยนเท่านั้น (level of circulation) หรืออีกนัยหนึ่งคนงานสามารถเร่ขายพลังแรงงานของเขาได้อย่างอิสระ

ข. ด้วยเหตุที่คนงานเป็นอิสระจากปัจจัยการผลิต (ถูกแยกออกจากปัจจัยการผลิตหรือไร้ปัจจัยการผลิต) คนงานจึงถูกการบังคับทางเศรษฐกิจ (Economic compulsion) เร่งรัดให้เขาต้องขายพลังแรงงานเพื่อแลกเอาค่าจ้างมาเป็นเครื่องยังชีพ ด้วยเหตุนี้การบังคับทางเศรษฐกิจจึงเป็นลักษณะเด่นโดยเฉพาะของระบบทุนนิยม ที่ทำให้แรงงานในระบบนี้มีความแตกต่างจากแรงงานเกณฑ์หรือแรงงานทาสในระบบเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่มีมาก่อน

ก. แรงงานในระบบทุนนิยม ไม่เป็นอิสระในกระบวนการผลิต (Process of production) เพราะเมื่อเขาเสนอขายพลังแรงงานของเขาต่อนายทุนหรือนายจ้างแล้ว พลังแรงงานนั้นย่อมเป็นทรัพย์สมบัติของนายจ้าง ตัวคนงานเองจึงต้องรับเอาระเบียบวินัยและกฎเกณ์ในกระบวนการผลิตที่นายจ้างกำหนดขึ้น(๕)

๒. คำว่า "ชนชั้น"

แนวคิดเรื่องชนชั้น มิใช่ของใหม่สำหรับสังคมไทย ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกาศลดพิกัดเก็บเงินค่านา พ.ศ.๒๔๗๔ ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า "... ได้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทด้วยความรันทดพระราชหฤทัยว่า ราษฎรชาวนาในเวลานี้ยากขัดสนเป็นอันมาก แล้วถึงแม้รายได้ของรัฐบาลกำลังตกต่ำอยู่ก็ตาม ก็เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะพระมหากรุณาแก่ราษฎรชาวนา อันเป็นชนชั้นสำคัญของประเทศสยาม..."(๖)

ก่อนหน้านี้ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงใช้คำว่า "ชั้น"(๗) เพื่อจำแนกคนที่มีฐานะและบทบาทต่างกันในทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคม

---

(๕) ลักษณะด้านที่เป็นอิสระของแรงงาน (ในระบบทุนนิยม) มาร์กซ์เรียก "Free labour" ลักษณะด้านที่ไม่เป็นอิสระของแรงงานในระบบทุนนิยม มาร์กซ์เรียก "Forced labour" บ้าง "Alienated labour" บ้าง ดู Theo Nichols, ed., Capital and Labour Studies in the Capitalist Labour Process London : The Athlone Press, 19 pp.74-75,

ผู้เขียนคิดว่า ถ้าเราใช้คำว่า "ทาสกสิกร" เรียกแรงงานเกณฑ์ภายใต้ระบบศักดินาได้ เราก็น่าจะใช้คำว่า "ทาสกรรมกร" เรียกแรงงานอิสระภายใต้ระบบทุนนิยมได้

(๖) ดู สมเกียรติ วันทะนะ, สังคมศาสตร์วิภาษวิธี, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วลี, ๒๕๒๔, หน้า ๓๒๖ ; ข้อความที่ขีดเส้นใต้ เป็นการเน้นของผู้อ้าง

(๗) สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๘, หน้า ๑๔ และดูการขยายแนวคิดดังกล่าวใน Akin Rabibhadana "Clientship and Class Structure in the Early Bangkok Period", in Change and Persistence in Thai Society, edited by William Skinner and Thomas Kirsch, Ithaca : Cornell University Press, 1975, p.107.

หลักจากนั้น ดร.ปรีดี พนมยงค์ ใช้คำว่า "วรรณะ"(๘) ในความหมายเดียวกับคำว่า "ชนชั้น" เช่น การต่อสู้ของวรรณะ, วรรณะปกครอง, วรรณะเจ้าสมบัติ (นายทุนสมัยใหม่), วรรณะผู้ไร้สมบัติ (ชนชั้นกรรมาชีพ หรือชนชั้นกรรมกร) เป็นต้น

ชัย เรืองศิลป์ เป็นนักประวัติศาสตร์ที่ใช้ทั้งคำว่า "วรรณะ","ชนชั้น", และ "ชนชั้นวรรณะ"(๙)

และที่เกรียวกราวล่าสุด ก็เห็นจะไม่มีอะไรเกินไปกว่านโยบาย ๖๖/๒๕๒๓ ของรัฐบาลชุดพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ซึ่งเขียนไว้อย่างชัดเจนว่า "...กำหนดการปฏิบัติให้มีการประสานประโยชน์ระหว่างชนชั้น" เสียสละผลประโยชน์ของชนชั้น เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม..."(๑๐)

จากตัวอย่างเพียงสี่ประการที่ยกมานี้ แม้จะเป็นข้อเขียนที่เกิดขึ้นต่างกรรมต่างวาระกัน ภาษาที่ใช้ที่จะมีผิดแผกแตกต่างกันบ้างก็ตาม แต่ก็พอที่เราจะสรุปได้ว่า ในสังคมไทย และในประวัติศาสตร์ไทย ปรากฏการณ์ของชนชั้นเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่จริง และความสำนึกหรือแนวคิดแนวมองเรื่องชนชั้นก็เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่จริง สะท้อนออกมาจริง

๓. ชนชั้นแรงงาน

๓.๑ การวิเคราะห์ชนชั้น

การวิเคราะห์ชนชั้นกระทำได้หลายแนว แต่แนวที่มีอิทธิพลมากในทางสังคมศาสตร์ดูเหมือนจะมีอยู่สองแนวคือ

---

(๘) ปรีดี พนมยงค์ "ความเป็นอนิจจังของสังคม" (๒๕๐๐) ในข้อเขียนทางปรัชญา กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๔, หน้า ๑๕-๑๖.

(๙) ชัย เรืองศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ.๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ : ด้านสังคม, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรืองศิลป์, พิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ.๒๕๑๕, บทที่ ๓ หน้า ๘๐-๑๓๘.

(๑๐) ดู สมเกียรติ วันทะนะ "ชนชั้นในสังคมไทย : ใครกำลังจะประสานประโยชน์?" หนังสือพิมพ์รายวัน มาตุภูมิ ฉบับวันศุกร์ที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๒๔ หน้า ๓ ; ข้อความที่ขีดเส้นใต้เป็นการเน้นของผู้อ้าง

ก. แนวเวเบอเรียน (Weberian) และนีโอ-เวเบอเรียน (Neo - Weberian)

ข. แนวมาร์กซิสต์ (Marxist) และนีโอ-มาร์กซิสต์ (Neo - Marxist)

จุดหลักในการวิเคราะห์ชนชั้นของสองสำนักนี้มีความแตกต่างกัน ตอนต่อไปนี้จะทำการเปรียบเทียบแนววิเคราะห์ของสองสำนักนี้โดยสังเขป การเปรียบเทียบจะจำกัดวงอยู่เพียงการวิเคราะห์ชนชั้นในระบบทุนนิยม จะไม่กล่าวยืดยาวไปถึงการวิเคราะห์ชนชั้นของสังคมยุคทาสหรือยุคพาส และในที่สุดจะขมวดปมลงที่แนวการวิเคราะห์ชนชั้นแรงงานของสำนักมาร์กซิสโดยเฉพาะ ทั้งนี้ก็เพื่อจะนำเอาแนววิเคราะห์ดังกล่าวมาใช้ศึกษาชนชั้นแรงงานไทยต่อไป

<u>ชนชั้นตามแนววิเคราะห์ของสำนักเวเบอเรียน</u>

การวิเคราะห์โครงสร้างชนชั้นในระบบทุนนิยมของสำนักนี้สามารถสรุปอย่างเคร่า ๆ ว่ามีแนวคิดหลักอยู่สามส่วนคือ กระบวนการแลกเปลี่ยน (Exchange process) สถานการณ์ตลาด (Market situation) โครงสร้างทางภาวะวิสัยของชนชั้น (Objective class structure)

กล่าวอีกนัยหนึ่งสำนักนี้เริ่มด้วยการพิจารณาปัญหาที่กระบวนการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการต่าง ๆ ในตลาดของระบบเศรษฐกิจ ด้วยเหตุนี้การพิจารณาชะตาชีวิตของบุคคล (individual fate) หรือโอกาสในชีวิตของบุคคล (life - chance) จึงมักพิจารณาว่าบุคคลนั้นมีโอกาสจะเข้าไปใช้สินค้าและบริการในสังคมนั้นได้มากน้อยแค่ไหน? มีโอกาสที่จะหาประโยชน์จากตลาดแรงงานของสังคมนั้นได้มากน้อยแค่ไหน? และโอกาสของบุคคลจะมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับว่าเขาครอบครองทรัพย์สินมากน้อยแค่ไหน? และครอบครองสิ่งที่เป็นเรื่องของฝีมือหรือทักษะ (skills) มากน้อยแค่ไหน?

โอกาสต่าง ๆ เหล่านี้แสดงออกเป็นรูปธรรมให้วัดกันง่ายที่สุดก็คือ รายได้ (income) และจากแนวคิดต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ก็นำมาสู่ข้อสรุปที่ว่าบุคคลที่มีโอกาสในชีวิตคล้ายคลึงกัน (รวมทั้ง

มีช่องทางในการปรับโอกาสในชีวิตด้วย) ก็จะจัดอยู่ในโครงสร้างชนชั้นเดียวกัน(๑๑)

อนึ่ง แนววิเคราะห์ของสำนักนี้ยังมีความละเอียดอ่อนและสลับซับซ้อนกว่านี้มากนัก(๑๒) การยกเอาแนววิเคราะห์ดังกล่าวมาพูดถึงไว้โดยสังเขปในที่นี้ ก็ด้วยเหตุผลสองประการ คือ ประการแรก การเก็บสถิติบางประการในเรื่องเศรษฐกิจไทย มีความคล้ายคลึงกับแนวคิดบางประการของสำนักนี้ในแง่ของ "รายได้" ซึ่งผู้เขียนจะนำมาวิเคราะห์ต่อไปในบทความ ประการที่สอง เพื่อชี้ให้เห็นความแตกต่างกับสำนักมาร์กซิสต์ในจุดหลักของการวิเคราะห์ชนชั้น ดังกล่าวแล้วว่า สำนักเวเบอเรียนวางจุดหลักลงที่กระบวนการแลกเปลี่ยน แต่สำหรับสำนักมาร์กซิสต์วางจุดหลักลงที่กระบวนการผลิต (Production process) และจากจุดหลักที่ต่างกันนี้เองทำให้ทั้งสองสำนักมองการเปลี่ยนแปลงของสังคมต่างกันด้วย ตัวแปรหลักในการขับเคลื่อนสังคมทุนนิยมสำหรับสำนักเวเบอเรียน คือ การจัดระเบียบสังคม มีการอ้างอิงหลักเหตุผล (rationality) มากขึ้น และมีลักษณะระบบราชการมากขึ้น (bureaucratisation) แต่สำหรับสำนักมาร์กซิสต์ ตัวแปรหลักในการขับเคลื่อนสังคม คือ ความสัมพันธ์ทางการผลิตที่มีเนื้อหาเป็นความขัดแย้งและการต่อสู้ทางชนชั้น

---

(๑๑) แนววิเคราะห์ของสำนักเวเบอเรียนนี้ สรุปมาจาก Rosemary Crompton and Jon Gibbay, Economy and Class Structure London and Basingstoke : The Macmillan Press Ltd., 1977, pp.5-9.

(๑๒) ผู้สนใจอาจหารายละเอียดได้จากงานของ แมกซ์ เวเบอร์ เช่น The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, The Theory of Social and Economic Organisation, The Methodology of the Social Sciences.

นอกจากนี้ยังมีงานของนีโอ-เวเบอเรียน เช่น A Giddens, D. Lockwood, และ F. Parkin เป็นต้น

ชนชั้นตามแนววิเคราะห์ของสำนักมาร์กซิสต์

การวิเคราะห์โครงสร้างชนชั้นในระบบทุนนิยมของสำนักนี้ก็สามารถสรุปอย่างเคร่ (เพื่อเปรียบเทียบกับสำนักเวเบอเรียน) ได้ว่า มีแนวคิดหลักอยู่สามส่วน คือ กระบวนการผลิต (Production process) ⟶ การขูดรีดมูลค่าส่วนเกิน (Surplus value) ⟶ โครงสร้างทางภาวะวิสัยของชนชั้น (Objective class structure)

สำนักนี้เริ่มด้วยการพิจารณาปัญหาที่กระบวนการผลิตสินค้าและบริการในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ซึ่งพร้อม ๆ กับการเติบโตของวิถีการผลิตแบบนี้ก็คือ การเติบโตของสองชนชั้นหลัก : ชนชั้นที่กุมปัจจัยการผลิต และชนชั้นที่ไร้ปัจจัยการผลิต มีแต่พลังแรงงาน (labour - pow ที่จะเสนอขายเพื่อแลกเอาค่าจ้างมาดำรงชีวิต ; ชนชั้นแรกจึงวางกฎเกณฑ์และบงการกระบวนกา ผลิต ชนชั้นหลังเป็นผู้รับกฎเกณฑ์การบงการดังกล่าว และเป็นผู้ผลิตที่แท้จริงหรืออีกนัยหนึ่งผู้ผลิตโดยตรง ; ในขณะที่ชนชั้นหลังผลิตมูลค่าส่วนเกิน ชนชั้นแรกก็กอบโกยมูลค่าส่วนเกินนั้นในรูปของกำไร ในกระบวนการสะสมทุน (Capital accumulation) เพื่อนำไปผลิตซ้ำ (Repro-duction) ไม่ว่าแบบเท่าเดิมหรือแบบขยายก็ตาม ; ความสัมพันธ์ระหว่างสองชนชั้นนี้ในกระบวการผลิต เรียกว่า ความสัมพันธ์ทางการผลิต ; ความสัมพันธ์ทางการผลิตนี้มีธาตุแท้เป็นความขัดแอันเกิดจากการบงการครอบงำของชนชั้นแรก และการดิ้นรนต่อสู้การครอบงำบงการของชนชั้นหลัง ความขัดแย้งดังกล่าวเป็นพลังขับเคลื่อนพัฒนาการของสังคมทุนนิยม... ชนชั้นหลังที่ว่านี้ คือ ชนชั้นแรงงาน (the working class)

๓.๒ ชนชั้นแรงงาน : องค์ประกอบ

พัฒนาการของระบบทุนนิยมที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันได้ทำให้องค์ประกอบของชนชั้นนี้ มีความหลากหลายสลับซับซ้อนมากขึ้น แต่ความสลับซับซ้อนดังกล่าวก็ไม่ถึงกับว่าจะทำให้แนวการวิเคราะห์ชนชั้นแรงงานของมาร์กซ์ในศตวรรษที่ ๑๙ จะใช้ไม่ได้ แต่ทั้งนี้การใช้ก็ต้องยืดหยุ่นให้สอดคล้องกับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

วิถีการผลิตทุนนิยมในศตวรรษที่ ๑๙ มีลักษณะเด่นคือ เป็นทุนนิยมในยุคแข่งขัน

(Competitive capitalism) โครงสร้างของการผลิตในแต่ละสถานประกอบการยังไม่มีความสลับซับซ้อนมากเช่นในปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้นายทุนจึงบงการคนงานโดยตรงในการผลิต และคนงานในฐานะแรงงานรับจ้างจึงสังกัดชนชั้นแรงงานอย่างชัดแจ้ง ยิ่งกว่านั้นบทบาทของรัฐในทางเศรษฐกิจก็ไม่มากดังเช่นรัฐทุนนิยมในยุคปัจจุบัน การวิเคราะห์พฤติกรรมทางการผลิตยุคนั้นจึงไม่กล่าวถึงบทบาทของรัฐมากนัก(๑๓)

ในทางตรงกันข้าม ทุนนิยมยุคปัจจุบัน มีลักษณะเด่นคือ เป็นทุนนิยมในยุคผูกขาด (Monopoly capitalism ; Late capitalism ; Imperialism) ซึ่งรัฐเข้าไปมีบทบาทต่อกระบวนการสะสมทุนมากขึ้น ขณะเดียวกันสถานประกอบการของธุรกิจเอกชนก็เปลี่ยนแปลงไปมาก ทั้งในแง่ของขนาด และโครงสร้างการเป็นเจ้าของ (ownership) กับการบริหาร (management)

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ทำให้ลักษณะของโครงสร้างทางชนชั้นเปลี่ยนไปด้วย ตัวอย่างเช่น การที่คน ๆ หนึ่งไม่มีปัจจัยการผลิตและดำรงชีวิตด้วยค่าจ้าง อาจไม่มีฐานะสังกัดชนชั้นแรงงานก็ได้ เพราะเขาอาจสังกัดฝ่ายจัดการของสถานประกอบการนั้น ๆ ในกระบวนการผลิตไปเสีย

โครงสร้างทางชนชั้นของสังคมทุนนิยมผูกขาดยุคปัจจุบัน (เช่น ตัวอย่างของประเทศทุนนิยมตะวันตก) จึงสามารถแสดงให้เห็นอย่างกว้าง ๆ ดังแผนภาพต่อไปนี้

---

(๑๓) มาร์กซ์กล่าวถึง ทุนโดยรัฐ (State capital) ในแง่ที่ว่า "รัฐบาลจ้างแรงงานที่ทำการผลิต ในกิจการเหมืองแร่, รถไฟ และอื่น ๆ โดยรัฐทำหน้าที่เช่นเดียวกับนายทุนอุตสาหกรรม" Capital, Vol: 2, p.97 อ้างใน Ernest Mandel, Late Capitalism, NLB, 1975, p.484.

<u>รูปที่ ๑</u> : โครงสร้างทางชนชั้นของสังคมทุนนิยมผูกขาด(๑๔)

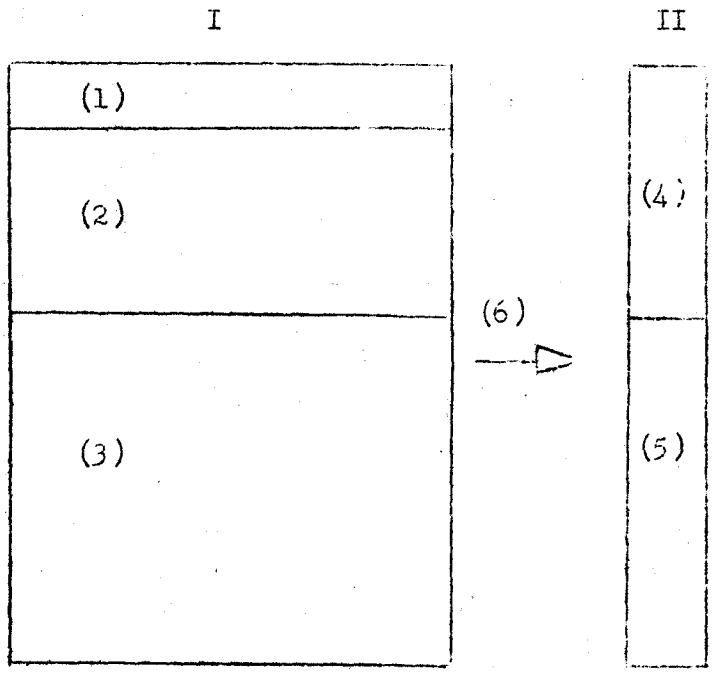

อธิบายภาพ

I = ส่วนที่อยู่ในวิถีการผลิตแบบทุนนิยม

II = ส่วนที่อยู่นอกวิถีการผลิตแบบทุนนิยม

(1) ประกอบด้วยรองส่วนใหญ่ ๆ คือ

ก. ฝ่ายทุน (global capital) ซึ่งมีบทบาทหลักในการควบคุมกระบวนการผลิต ของสังคม การควบคุมดังกล่าวกระทำได้เพราะในฝ่ายทุนประกอบด้วยบุคคล ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ ผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต กับฝ่ายจัดการที่ควบคุมการใช้ปัจจัยการผลิตและการใช้พลังแรงง

---

(๑๔) พัฒนาจากแนวคิดของ Rosemary Crompton and Jon Gubbay, อ้างแล้ว โดยเฉพ อย่างยิ่ง บทที่ ๔ "The Political Economy of Class", pp.167-210.

คนทั้งสองประเภทนี้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีจุดหมายสอดคล้องกัน และในบางกรณีก็เป็นคนชุดเดียวกัน

ข. รัฐ ซึ่งในปัจจุบันมีบทบาทเป็นแกนกลางของกระบวนการสะสมทุนของสังคมด้วย(๑๕)

(2) คือ "ชนชั้นกลาง" ซึ่งสถานการณ์ทางชนชั้นมีความกำกวมในแง่โครงสร้าง (Structurally ambiquous class situations) บทบาทของบุคคลที่อยู่ในชนชั้นนี้ มีความคาบเกี่ยวอยู่ระหว่างฝ่ายทุน (global capital) กับฝ่ายแรงงาน (collective worker) เช่นผู้ที่ทำงานในฝ่ายจัดการระดับกลางและระดับต่ำ, หัวหน้างาน, นักเทคนิค, ผู้เชี่ยวชาญ รวมทั้งเสมียนพนักงาน และข้าราชการระดับกลางและระดับต่ำ เป็นต้น ซึ่งมีจำนวนประมาณ ๓๐% ในโครงสร้างทางชนชั้นของอังกฤษและอเมริกา(๑๖) ในการเผชิญหน้าระหว่างทุนกับแรงงานนั้น ชนชั้นกลางจะเอียงไปทางด้านไหน แล้วแต่กระแสการเคลื่อนไหวของประวัติศาสตร์โดยส่วนรวมของสังคมนั้น ๆ เช่น กรณีการสไตร์คใหญ่ของอังกฤษ ชนชั้นกลางเอียงไปทางฝ่ายนายทุน ในขณะที่กรณี ๑๙๖๘ ของฝรั่งเศส ชนชั้นนี้สนับสนุนคนงานและนักศึกษา

(3) คือ ฝ่ายคนงาน (collective worker) หรือชนชั้นแรงงาน

---

(๑๕) ตัวอย่างเช่น ในปี ค.ศ.๑๙๗๓ คนงานรับจ้างทั้งหมดในสหราชอาณาจักรนั้น เป็นลูกจ้างของรัฐถึง ๒๐% และอีก ๘% เป็นลูกจ้างในรัฐวิสาหกิจ ดู Crompton & Gubbay เพิ่งอ้าง, หน้า ๙๙, ๒๒๑.

(๑๖) เพิ่งอ้าง, หน้า ๒๐๒

สำหรับแนวความคิดของมาร์กซ์ เรื่องชนชั้นกลาง ดู Marx, Theories of Surplus Value, Part 2, Moscow edition 1968, p. 573 ซึ่งมาร์กซ์เขียนว่า "สิ่งที่วิกาโกสืบเนื่องไปก็คือการเกิดโตขึ้นอย่างสม่ำเสมอของจำนวนชนชั้นกลาง คนพวกนี้ยืนอยู่ระหว่างคนงาน (ด้านหนึ่ง) กับนายทุนและเจ้าที่ดิน (อีกด้านหนึ่ง)

(4) คือ พวกกระฎุมพีน้อย (Petty bourgeoisie) ซึ่งได้แก่ผู้ประกอบอาชีพโดยอิสระ ไม่มีการจ้างแรงงาน เช่น ชาวนาย่อย, ร้านค้า-สถานประกอบการ -สถานบริการขนาดเล็ก ๆ และหัตถกรอิสระ เป็นต้น

(5) คือ กรรมาชีพฉันเพื่น (Lumpen proletariat) มักเป็นผู้ว่างงานจากอนบทที่เข้ามาอาศัยอยู่ตามชานเมืองใหญ่ ๆ หรือบางกรณีเป็นผู้ลี้ภัยมาจากดินแดนที่เคยเป็นอาณานิคมมาก่อน และยังไม่อาจหางานทำในระบบเศรษฐกิจได้ จึงมักขายของตามข้างถนน เป็นต้น

(6) เป็นลูกศรที่ชี้ให้เห็นถึงการที่วิถีการผลิตแบบทุนนิยมครอบงำประชากรส่วนข้างน้อยที่อยู่นอกวิถีการผลิตดังกล่าว ด้วยปัจจัยทางการตลาด หรือปรากฏการของการแลกเปลี่ยน(๑๙)

จากแผนภาพดังกล่าว องค์ประกอบแห่งโครงสร้างทางภาวะวิสัยของชนชั้นแรงงานจึงมีตั้งแต่

- ลูกจ้าง (กรรมกร) ในอุตสาหกรรมการผลิตชนิดต่าง ๆ (Manufacturing)
- ลูกจ้างในอุตสาหกรรมการเกษตร
- ลูกจ้างในอุตสาหกรรมเหมืองแร่และเหมืองหิน (Mining and Quarrying)
- ลูกจ้างในอุตสาหกรรมการไฟฟ้า ก๊าซ และการประปา
- ลูกจ้างในอุตสาหกรรมการก่อสร้าง
- ลูกจ้างในอุตสาหกรรมบริการ (Services)
- ลูกจ้างในอุตสาหกรรมการขนส่ง สถานที่เก็บสินค้าและคมนาคม (Transport, Storage and Communication)
- ลูกจ้างในกิจการการขายส่ง ขายปลีก ภัตตาคารและโรงแรม
- ลูกจ้างในกิจการการเงินการธนาคาร

ฯลฯ

---

(๑๙) Crompton & Gubbay, เพิ่งอ้าง, หน้า ๒๐๔

(๑๘) Rosemary Crompton and Jon Gubbay, op.cit., p. 76.

ลูกจ้างเหล่านี้ (collective worker) รวมกันเป็นโครงสร้างทางภาวะวิสัยของชนชั้นกรรมาชีพ หรือชนชั้นแรงงาน ตามความหมายของทฤษฎีมาร์กซิสต์[๑๘]

นอกเหนือจากการชูถึงองค์ประกอบแห่งโครงสร้างทางภาวะวิสัยของชนชั้นแรงงานแล้ว ทฤษฎีมาร์กซิสต์ยังให้ความสำคัญอย่างมากในการจำแนกทางคุณภาพว่า องค์ประกอบใดที่เป็นแรงงานที่ผลิตมูลค่าส่วนเกิน (productive labour) และองค์ประกอบใดบ้างที่ไม่ผลิตมูลค่าส่วนเกิน (unproductive labour) ผู้เขียนมีความเห็นว่าพื้นฐานการถกเถียงรายละเอียดเรื่องนี้ในสังคมไทยยังไม่มี[๑๙] จึงขอยกเว้นไม่กล่าวถึงรายละเอียด[๒๐] แต่ขอกล่าวประเด็นที่สำคัญประการเดียว การเปรียบเทียบสัดส่วนของทุนพาณิชย์ (Merchant's capital) กับทุนอุตสาหกรรม (Industrial capital) และลูกจ้างในกิจการพาณิชยกรรม กับลูกจ้างในอุตสาหกรรมการผลิต เป็นตัวบ่งชี้ระดับพัฒนาการของสังคมใดประการหนึ่ง

ทุนอย่างแรกเป็นทุนที่ไม่ก่อให้เกิดการสร้างมูลค่าส่วนเกิน และแรงงานอย่างแรกก็ไม่ใช่แรงงานที่สร้างมูลค่าส่วนเกิน (unproductive labour) ส่วนทุนอย่างหลังและแรงงานอย่างหลังก่อให้เกิดมูลค่าส่วนเกิน (productive labour)

ด้วยเหตุนี้ในช่วงก่อนหน้าวิถีการผลิตทุนนิยม มาร์กซ์จึงกล่าวว่า พาณิชยกรรมจะปกครองอุตสาหกรรม แต่ในสังคมสมัยใหม่ (ที่มีวิถีการผลิตทุนนิยมเป็นหลัก) สถานการณ์จะเป็นไป

---

(๑๙) บทความของเกริกเกียรติ พิชัยนันท์เสรีธรรม เรื่อง "บทบาทของเงินในการสะสมความมั่งคั่งและการผูกขาดในทางเศรษฐกิจในประเทศไทย" ห้องสมุดคณะเศรษฐศาสตร์ ๒๕๒๔ (ห้องสมุดคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๒๔) หน้า ๖๖-๙๒ กล่าวถึงเรื่องที่พาดพิงกับการถกเถียงด้านนี้อยู่บ้าง แต่มิใช่โดยตรง.

(๒๐) ผู้สนใจโปรดพิจารณา Ian Gangh "Marx's Theory of Productive and Unproductive Labour" ที่พิมพ์ครั้งแรกใน New Left Review, 76, November/December 1972. ที่พิมพ์ซ้ำใน Donald Mcquarie, ed., Marx : Sociology - Social Change-Capitalism London : Quartet Books Limited, 1978, pp.199-229.

ในทางตรงกันข้าม(๒๑)

แนวการนิยามและการวิเคราะห์ที่กล่าวมาในบทนี้ จะเป็นพื้นฐานในการพิจารณาวิวัฒนาการของชนชั้นแรงงานไทยในบทต่อไป

---

(๒๑) Karl Marx, Capital Volume Three, London : Lawrence & Wishart, Sixth printing 1977, p.330.

บทที่ ๒

วิวัฒนาการของชนชั้นแรงงานไทย

การมองวิวัฒนาการของชนชั้นแรงงานไทย (รวมทั้งชนชั้นแรงงานในประเทศอื่น ๆ ด้วย) นั้น มองได้ ๒ ทาง คือ

ก. มองวิวัฒนาการโครงสร้างภาวะวิสัยของชนชั้น (objective class structure) ซึ่งบางคนใช้คำว่า การมอง "ในเชิงปริมาณ"(๒๒)

ข. มองวิวัฒนาการของพลังทางอัตวิสัยของชนชั้น (subjective class position) ซึ่งบางคนใช้คำว่า การมอง "ในเชิงคุณภาพ"(๒๓)

อย่างไรก็ตามวิวัฒนาการทั้ง ๒ ทางนั้น ไม่สามารถเกิดขึ้นอย่างแยกขาดจากกันได้ เพราะกำเนิดของชนชั้น, ขนาดของชนชั้น, พลังของชนชั้น, หรือกล่าวโดยส่วนรวมว่า วิวัฒนาการของชนชั้นนั้นเกิดขึ้นได้ ดำรงอยู่ได้ และคลี่คลายได้ด้วยการต่อสู้ทางชนชั้นหรือปฏิบัติการทางชนชั้นเท่านั้น(๒๔)

แต่ที่สำคัญพอ ๆ กับที่กล่าวมาแล้วก็คือ เราไม่อาจเข้าใจวิวัฒนาการของชนชั้นแรงงานไทยได้เลย ถ้าไม่พิจารณาวิวัฒนาการของสังคมไทยควบคู่ไปด้วย

---

(๒๒) พีระศักดิ์ ชัยธรรม "กรรมกร : ดุลย์กำลังใหม่" หนังสือพิมพ์รายวัน มาตุภูมิ วันศุกร์ที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ.๒๕๒๕, หน้า ๓.

(๒๓) ที่เดียวกัน.

(๒๔) E.P. Thompson, The Poverty of Theory and other essays, London : Merlin Press, 1978, p.388 note.50

Ernst Fischer, Marx in His Own Words Middlesex : Penguins Books, 1970, p.73

Nicos Ponlantzas, Classes in Contemporary Capitalism London : NLB, 1976, p.14.

etc.

ดังนั้น ในบทนี้เราจะพิจารณาวิวัฒนาการของชนชั้นแรงงานไทย ควบคู่กับวิวัฒน
ของสังคมไทยในช่วง ๒ ศตวรรษที่ผ่านมา แต่เนื้อหาทั้งหมดของบทนี้คงเป็นเพียงการให้ภาพ
คลี่คลายอย่างกว้าง ๆ เท่านั้น การวิเคราะห์โดยละเอียดไม่อาจกระทำได้ ไม่ว่าในแง่ของ
วิวัฒนาการของสังคมไทย หรือวิวัฒนาการของชนชั้นแรงงานไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิวัฒนาก
ของชนชั้นแรงงานในแง่ของ "ประวัติศาสตร์แรงงานไทย" นั้น ต้องอาศัยการระดมปัญญาชนฝ่า
แรงงาน และนักวิชาการทั่วไปมาร่วมกันศึกษาค้นคว้า และเขียนขึ้นมาใหม่ทีเดียว ถ้าต้องการเ
ความเปลี่ยนแปลงชนิดปีต่อปี

การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในช่วง ๒๐๐ ปี และการคลี่คลายของชนชั้นแรงง
ไทยที่เกิดขึ้นในนั้น ขอจะแบ่งพิจารณาให้สะดวกขึ้นได้เป็น ๔ ช่วงย่อย ๆ คือ

๑. ช่วงรัชกาลที่ ๑ ถึงประมาณ พ.ศ.๒๓๙๘

๒. ช่วง พ.ศ.๒๓๙๘ ถึง พ.ศ.๒๔๗๕

๓. ช่วง พ.ศ.๒๔๗๕ ถึง พ.ศ.๒๕๐๓

๔. ช่วง พ.ศ.๒๕๐๓ ถึงปัจจุบัน

ในแต่ละช่วงจะแบ่งเนื้อหาพิจารณาอีก ๒ ส่วน คือ ส่วนหนึ่งจะพูดถึง ลักษณะสัง
ไทย และอีกส่วนหนึ่งจะพูดถึงลักษณะแรงงานไทย

ในส่วนที่เกี่ยวกับลักษณะสังคมไทย จะพิจารณาถึงประเด็นสำคัญ ๒ ประการควบคู่
กันไป คือ ประเด็นหนึ่ง ฐานะสังคมไทยในการแบ่งงานระดับโลก กับอีกประเด็นหนึ่ง คือ การ
แบ่งงานในสังคมไทย (Social division of labour)

ในส่วนที่เกี่ยวกับลักษณะแรงงานของสังคมไทย นอกจากจะพูดถึงปริมาณการเติบโ
ของแรงงานรับจ้างแล้ว ยังจะพิจารณาแยกประเด็นพิจารณาออกเป็น ๓ ประการ ควบคู่กันไปด้วย
คือ ประเด็นที่หนึ่ง ดูการต่อสู้ทางเศรษฐกิจ ประเด็นที่สอง ดูการต่อสู้ทางการเมือง และประเด็น
ที่สาม ดูการต่อสู้ทางอุดมการ

เพราะฉะนั้น จึงสรุปได้อีกครั้งว่า ในแต่ละช่วงของเวลา ๒๐๐ ปีนี้ เราจะพิจารณ
กรอบคลุมถึงหัวข้อที่สำคัญ ๆ คือ

๑. ลักษณะสังคมไทย

๑.๑ ฐานะสังคมไทยในการแบ่งงานระดับโลก

๑.๒ การแบ่งงานในสังคมไทย

๒. ลักษณะแรงงานของสังคมไทย

๒.๑ การต่อสู้ทางเศรษฐกิจ

๒.๒ การต่อสู้ทางการเมือง

๒.๓. การต่อสู้ทางอุดมการ

๑. วิวัฒนาการแรงงานและสังคมไทย ๒๓๒๕ - ๒๓๙๕

๑.๑ ลักษณะสังคมไทย ๒๓๒๕ - ๒๓๙๘

ไม่ต้องสงสัยเลยว่าสังคมไทยในยุคนี้ เป็นสังคมศักดินา ไม่ว่าจะพิจารณาในแง่วิถีการผลิต รูปแบบการปกครอง, ระบบการขูดรีดมูลค่าส่วนเกิน และการบังคับใช้แรงงานส่วนเกินด้วยปัจจัยนอกเหนือเศรษฐกิจ (Extra economic compulsion)

แต่การมองว่าสังคมไทยช่วงดังกล่าวมีลักษณะหยุดนิ่ง หรือเปลี่ยนแปลงน้อย หรือเหมือนกับสังคมศักดินาไทยสมัยอยุธยานั้น อาจไม่ถูกต้องนัก เพราะสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้คลี่คลายมาถึงช่วงปลายของระบบศักดินาแล้ว

๑.๑.๑ ฐานะสังคมไทยในการแบ่งงานระดับโลก

ถึงแม้ช่วงนี้ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ จะบอกว่า "เป็นช่วงที่เศรษฐกิจไทยเป็นอิสระจากอิทธิพลของทุนนิยม ระบบสังคมไทยมีพัฒนาการอย่างเอกเทศและเป็นไปอย่างเชื่องช้า"(๒๕) ก็ตาม แต่หากเราจะไม่พิจารณาอิทธิพลของการค้าระหว่างประเทศในยุคนี้เสียเลย ภาพก็จะไม่สมบูรณ์ และฉัตรทิพย์ นาถสุภา ซึ่งดูเหมือนจะเน้นบทบาทของสนธิสัญญาเบาริ่ง และสัญญาอื่น ๆ ในยุคเดียวกันมากเกินไป ก็ถึงกับสรุปว่า "หากไทยไม่เปิดต่อการค้าระหว่างประเทศ ไทยคงเป็นศักดินาบริสุทธิ์

---

(๒๕) สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ "วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทยในรอบ ๒๐๐ ปี" จุลสาร ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ เดือนมกราคม ๒๕๒๕, หน้า ๙.

ไปอีกหลายร้อยปี"(๒๖)

ผลการค้นคว้าของนักประวัติศาสตร์บางคน ให้ภาพที่ผิดแปลกออกไปจากสภาพดังกล่าว ถึงแม้จะไม่แตกต่างกันถึงขนาดขาว–ดำก็ตาม เช่น นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศึกษาวรรณกรรต้นรัตนโกสินทร์แล้วพบว่า มีแนวโน้มในวรรณกรรมที่เห็นได้ชัดก็คือ การรับเอาจารีตทางวรรณกรรของประชาชนเข้าไปมาก ผิดกับสมัยอยุธยาอย่างเห็นได้ชัด เขาจึงเห็นว่าสภาพเช่นนั้นส่อให้เห็นมีอะไรบางอย่างเกิดขึ้นในทางเศรษฐกิจ สังคม ที่เกื้อหนุนต่อความเฟื่องฟูของวรรณกรรมแบบใหม่ ผลการค้นคว้าของ นิธิ แสดงให้เห็นว่า การค้าสำเภา (โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับจีน) ได้เจริญถึงขีสุดในยุคนี้ เมื่อน้ำตาลกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญในรัชกาลที่ ๓ ก็ได้มีการทดลองทำโรงหีบอ้อยของหลวงขึ้น ในด้านการผลิต นิธิ มีความเห็นว่า "ได้อาศัยวิธีการในเชิงเก็งกำไรโดยแท้ และละทิ้งกลวิธีการผลิตแบบศักดินาไปเสีย กล่าวคือ ใช้แรงงานจีน ทั้งเป็นกรรมกรในโรงหีบและในไอ้อย อันเป็นแรงงานจ้าง มิใช่แรงงานเกณฑ์ของระบบศักดินา"(๒๗)

ผลกระทบจากการค้าสำเภา คือ "ความสนใจในด้านการค้า การลงทุน และการเก็งกำไร ได้เปลี่ยนแปลงโลกทัศน์และค่านิยมของคนเหล่านี้ (กษัตริย์ เจ้านาย คนจีน) ไป จากศักดินาโบราณเป็นอันมาก ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจำนวนมากของคนเหล่านี้ได้มาจากทุนของคคนเหล่านี้จึงเป็นนายทุนในสังคมศักดินา หรือในสังคมที่ระบบทุนนิยม ยังจำกัดตัวเองอยู่เฉพาะในหชนชั้นสูงเท่านั้น"(๒๘)

และนี่เป็นเหตุผลที่ทำให้ "การเกษตรกรรมที่มุ่งผลิตเพื่อตลาด จะมีกล่าวถึงอย่างม

---

(๒๖) ฉัตรทิพย์ นาถสุภา "ว่าด้วยทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ไทย" (๒๕๒๓)ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และค
เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, ๒๕๒๔, หน้า ๑๔

(๒๗) นิธิ เอียวศรีวงศ์ "สุนทรภู่ : มหากวีกระฎุมพี" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๘ มิถุนายน ๒๕๒๔, หน้า ๑๓.

(๒๘) เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๔.

ในวรรณกรรมของต้นรัตนโกสินทร์"(๒๙)

และ นิธิ อีกนั่นแหละที่อธิบายว่า "ควรสังเกตด้วยว่า กุลีจีนจำนวนมากได้ถูกนำเข้าประเทศเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในระยะนี้ ในขณะที่รัฐบาลจ้างแรงงานราคาถูกเหล่านี้แทนการเกณฑ์ไพร่ในงานหลวงหลายชนิดขึ้นเช่นกัน ส่อให้เห็นการเริ่มสลายตัวของโครงสร้างศักดินาอยู่เช่นกัน นอกจากกษัตริย์แล้ว พระราชวงศ์ซึ่งมีบทบาทในการบริหารบ้านเมืองเพิ่มขึ้นก็มีส่วนร่วมในการค้าสำเภาอย่างคึกคัก"(๓๐)

๑.๑.๒ การแบ่งงานในสังคมไทย

อิทธิพลของการค้ากับต่างประเทศ ส่งและรับอิทธิพลร่วมกับการคลี่คลายของการแบ่งงานในสังคมด้วย

ในประการแรก การเติบโตของเมือง เป็นสิ่งที่ควบคู่มากับการเติบโตของการค้า

จอห์น ครอว์เฟิด เข้ามากรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ.๒๓๖๔ – ๖๕ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ได้ประมาณว่าประชากรกรุงเทพฯ มีประมาณ ๕ หมื่นคน เป็นคนจีนเสีย ๓ หมื่น ๑ พันคน

และรายงานของ จาคอบ ฮอมลิน (พ.ศ.๒๓๘๗) กล่าวว่า ในปี พ.ศ. ๒๓๗๑ กรุงเทพฯ มีประชากร ๗๗,๓๐๐ คน ในจำนวนนี้เป็นจีน ๓๑,๐๐๐ คน ลูกจีน ๕,๐๐๐ คน ลาว ๑๖,๐๐๐ คน สยาม ๘,๐๐๐ คน มอญ ๕,๐๐๐ คน และอื่น ๆ อีก ๑๒,๐๐๐ คน(๓๑)

สัดส่วนของประชากรกรุงเทพฯ ซึ่งมีชาวสยามเพียงเล็กน้อย แต่มีชาวจีน

---

(๒๙) เพิ่งอ้าง, ที่เดียวกัน.

(๓๐) เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๕, เชิงอรรถหมายเลข ๒

(๓๑) ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "มองประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๖ เมษายน ๒๕๒๔, หน้า ๑๖.

จำนวนราวครึ่งหนึ่งนั้น สะท้อนฐานะของกรุงเทพฯ ได้เป็นอย่างดี เพราะชาวจีนจำนวนมา
(๗๐๐,๐๐๐ คน ทั่วราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.๒๓๖๖) นั้น แผ่กระจายอยู่ทั่วไป ส่วนใหญ่จะ
คนจีนได้ในบริเวณศูนย์การค้าอุตสาหกรรม ชาวจีนจะมีอาชีพทางด้านถลุงและผลิตเหล็ก ปลู
พริกไทย อ้อย ทำน้ำตาล(๓๒) กรุงเทพฯ ในฐานะที่เป็นศูนย์การค้าทั้งกับภายนอกและภาย
อาณาจักร เป็นจุดแพร่เศรษฐกิจเงินตรา จึงส่งผลสะเทือนต่อโครงสร้างการแบ่งงานในสังค
แบบเดิมอย่างสำคัญในยุคนี้ และยิ่งส่งผลสะเทือนให้พัฒนาการของสังคมที่ตามมาภายหลังเป็น
พัฒนาการที่ไม่สม่ำเสมอระหว่างภาคเศรษฐกิจต่าง ๆ และส่วนต่าง ๆ ของประเทศยิ่งเปิดกว้
ขึ้นอีก

ประการที่สอง การคลี่คลายของระบบแรงงานเกณฑ์ (ระบบไพร่) ซึ่งมีแนว
ลดลงเรื่อย ๆ จากเดิมหกเดือน มาเป็นสี่เดือน ในสมัยธนบุรีและรัชกาลที่ ๑ และสามเดือน
สมัยรัชกาลที่ ๒ ถึง ๕

ทรงชัย ณ ยะลา อ้างถึงพระนิพนธ์เรื่องลักษณะการปกครองประเทศสยามแ
โบราณ ของ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตอนหนึ่งว่า "... เมื่อมาถึงรัชกาลที่ ๑
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ค่าราชการต้องเสียปีละ ๑๔ บาท มีผู้สมัครเสียเงินค่าราชการแทนเข้าเ
เป็นพื้น" ทั้งนี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่าระบบศักดินาไทยนั้น วิวัฒนาการมาถึงขั้นที่จ่ายค่าเช่าที่ดินเ
เงิน (rent in money) อันเป็นวิวัฒนาการขั้นสุดท้ายของการเก็บค่าเช่า ในวิถีและความ
สัมพันธ์การผลิตแบบศักดินาแล้ว และ "นี่เองที่ทำให้อินแกรมกล่าวได้ว่า เมื่อรัชกาลที่ ๔ ขึ้น
ครองราชย์ ระบบแรงงานเกณฑ์แทบจะหมดความสำคัญลงไปแล้ว"(๓๓)

---

(๓๒) ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๔, ๒๕๒๓, หน้า ๓๖.

(๓๓) ทรงชัย ณ ยะลา, "ปัญหาการศึกษาวิถีการผลิตของไทยอันเนื่องมาจากทฤษฎีกึ่งเมืองขึ้น
กึ่งศักดินา" วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง ปีที่ ๑ เล่มที่ ๒ มีนาคม–เมษายน ๒๕๒๔,
หน้า ๒๗–๓๓.

๑.๒ ลักษณะแรงงานของสังคมไทย

ในยุคนี้แรงงานส่วนใหญ่ของสังคมไทย เป็นแรงงานเกณฑ์ภายใต้ระบบไพร่ ในระยะที่ระบบแรงงานเกณฑ์นี้เริ่มคลายตัวลง แรงงานจ้างชาวจีนได้เข้ามาแทนที่ในกิจกรรมหลายอย่าง เช่น รับจ้างขุดคลอง ทำงานตามสวนอ้อย สวนยาง เหมืองแร่ โรงสี โรงเลื่อย โรงงานน้ำตาล และใช้แรงงานเป็นกุลีทั่วไป(๓๔)

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล อ้างถึงบันทึกของสังฆราชปาลเลอกัวส์ ว่า ประชากรไทย ๖ ล้านคน ในปี ๒๓๙๓ เป็นชาวจีนอพยพถึง ๑.๕ ล้านคนนั้น ส่วนหนึ่งที่ทำงานรับจ้างเป็นกุลีในงานชนิดต่าง ๆ ซึ่งพวกเขาคือบรรพบุรุษของชนชั้นกรรมกรไทย และเป็นแรงงานรับจ้างรุ่นแรกสุดในสังคมไทย(๓๕)

และเมื่อกล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ของแรงงานรับจ้างเหล่านี้ เราก็มีข้อมูลเพียงว่า "... ค่าจ้างสำหรับแรงงานจีนเหล่านี้ก็ไม่สูง มีผู้ประมาณค่าจ้างสำหรับกรรมกรไร้ฝีมือในกรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ.๒๓๖๕ เอาไว้ว่า ตกราว ๑ $\frac{1}{4}$ สตางค์ต่อวัน กล่าวกันว่าเป็นค่าแรงที่สูงมากในภูมิภาคแถบนี้ แต่สำหรับค่าครองชีพในสังคมไทยซึ่งฟุ่มเฟือยกว่าประเทศเพื่อนบ้าน อาจจะทำให้ค่าแรงดังกล่าวไม่สูงมากก็ได้ นอกจากนั้นยังมีการมอมเมาแรงงานจีนเหล่านี้ด้วยการสูบฝิ่น ประมาณกันว่าค่าจ้างที่กรรมกรเหล่านี้ได้รับ ครึ่งหนึ่งจะใช้หมดไปในการสูบฝิ่น

---

(๓๔) ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ "ระบบแรงงานไทยในอดีต จากสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒" ใน พิชิต จงสถิตย์วัฒนา, ม.ก., ขบวนการกรรมกรในประเทศไทย โครงการหนังสือเล่ม อันดับ ๗ กองบรรณาธิการสังคมศาสตร์ปริทัศน์, ๒๕๑๗, หน้า ๔.

(๓๕) สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล "ประวัติการต่อสู้ของชนชั้นกรรมกรไทย" รพี ๒๓, รามฯ, จุฬาฯ ธรรมศาสตร์ ๒๕๒๓, หน้า ๔๗

ซึ่งรัฐบาลเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากกิจการนี้อยู่ด้วยเหมือนกัน"(๓๖)

ผู้เขียนไม่มีความรู้เรื่องราวของแรงงานจ้างชาวจีนในช่วงนี้เลย นอกจากนี้ยังไม่มีโอกาสได้สำรวจอีกด้วยว่า มีใครเคยค้นคว้าเรื่องราวที่ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล เรียกว่า "บรรพบุรุษของชนชั้นกรรมกรไทย" เอาไว้อย่างเป็นชิ้นเป็นอันบ้าง ผู้เขียนจึงขอผ่านเรื่องการต่อสู้ทางเศรษฐกิจทางการเมือง และทางอุดมการของแรงงานจ้างเหล่านี้ไปก่อน โดยหวังว่านักศึกษาทางประวัติศาสตร์แรงงานที่จะเฟื่องฟูขึ้นในอนาคต คงจะค้นคว้าประเด็นนี้ได้กระจ่างขึ้นกว่าความเข้าใจที่มีอยู่ในปัจจุบัน

๒. วิวัฒนาการแรงงานและสังคมไทย ๒๓๙๘ – ๒๔๗๕

๒.๑ ลักษณะสังคมไทย ๒๓๙๘ – ๒๔๗๕

๒.๑.๑ ฐานะสังคมไทยในการแบ่งงานระดับโลก ๒๓๙๘ – ๒๔๗๕

สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ อธิบายภาพความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่ดำเนินไปท่ามกลางการครอบงำของทุนนิยมโลก ตั้งแต่สนธิสัญญาเบาริ่ง (๒๓๙๘) ถึงหลังสงครามโลกครั้งที่สองไว้อย่างกระชับว่า "ลักษณะทั่วไปที่สำคัญของเศรษฐกิจไทยในช่วงนี้ก็คือ การถูกรวมเข้าอยู่ในกระบวนการขยายตัวของทุนระดับโลก โดยยอมรับหลักการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศแบบอาณานิคม (colonial international division of labour) กล่าวคือ ประเทศไทยทำหน้าที่ผลิตสินค้าเฉพาะอย่างในด้านสินค้าขั้นปฐมและวัตถุดิบเพื่อส่งออก เป็นการแลกเปลี่ยนกับสินค้าสำเร็จรูป เพื่อนำเข้ามาสำหรับการบริโภคภายในประเทศ การผลิตแบบเลี้ยงตัวเองค่อย ๆ ล้มลงเมื่อการผลิตเฉพาะอย่างขยายตัวมากขึ้น เช่น การผลิตข้าวเป็นหลักในภาคกลาง หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาริ่ง มีผลให้การผลิตแบบเลี้ยงตัวเอง โดยเฉพาะการทำหัตถกรรมพื้นบ้านต้องพังทะลายลงเพราะการไหลบ่าเข้ามาของสินค้าจากกลุ่มประเทศ

---

(๓๖) ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, อ้างแล้ว, หน้า ๘ ; ซึ่ง ธเนศ อ้างมาจาก Virginia Thompson, Thailand : The New Siam 2nd Edition (New York : Paragon Book, 1967), p.607 ; และสมศักดิ์ ก็อ้างต่อจากธเนศอีกครั้งหนึ่ง.

ศูนย์กลางทุนนิยมโลก (โดยเฉพาะอังกฤษ)"(๓๗) ภายใต้สภาพการณ์เช่นนี้ สังคมไทยก้าวเข้าสู่ยุคของพัฒนาการแบบทุนนิยมรอบนอก (peripheral capitalism) ขึ้นแล้ว

๒.๑.๒ การแบ่งงานในสังคมไทย ๒๓๙๘ – ๒๔๗๕

จากแผนภาพใหญ่ของการแบ่งงานระหว่างประเทศที่สังคมไทยถูกผนวกเข้าไปอยู่ในวงจรด้วยนั้น ถ้าพุ่งเป้ามาพิจารณาถึงโครงสร้างการแบ่งงานในสังคมไทยโดยตรง เราจะเห็นท่วงทำนองของการเปลี่ยนแปลงที่ขานรับกันอย่างเป็นระลอก

เริ่มด้วย เศรษฐกิจธรรมชาติของไทยกลายเป็นเศรษฐกิจสินค้าและเศรษฐกิจเงินตรามากขึ้น ๆ และ "แม้ภาคเกษตรกรรมของไทยยังไม่มีการเปลี่ยนการผลิตเป็นแบบทุนนิยมก็ตาม เกษตรกรรมของไทยก็ขึ้นต่อและถูกครอบงำด้วยวิถีการผลิตแบบทุนนิยมโลกโดยตรง การครอบงำนี้ดำเนินไปได้ด้วยความร่วมมือของนายทุนพาณิชย์จีน ซึ่งมีบทบาทเป็นนายหน้าของจักรวรรดินิยม"(๓๘)

ถึงตอนนี้ ค่าเช่าที่ดินแบบศักดินา ซึ่งแปรรูปเป็นเงินตรา เป็นการแผ้วทางไว้อย่างแพร่หลายแล้วตั้งแต่ก่อนสนธิสัญญาเบาริ่ง เมื่อโดนคลื่นจักรวรรดินิยมกระหน่ำเข้าอีก เกษตรกรรมของไทยก็วิวัฒนาการเข้าสู่สภาพที่ชาวนากลายเป็นเจ้าของที่ดินขนาดเล็ก (peasant proprietorship of land parcels) (๓๙)

ในช่วงนี้เช่นกัน รัฐศักดินาของไทย ซึ่งที่ผ่านมา พระมหากษัตริย์มิได้มีพระราชอำนาจที่เด็ดขาดสมบูรณ์เท่าใดนัก(๔๐) ก็ปรับตัวเข้าสู่การเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิ์

มีการปรับปรุงระบบการบริหารราชการแผ่นดินใหม่ ซึ่งโดยสาระสำคัญแล้วก็คือ การย้ายอำนาจจากเจ้าขุนมูลนาย มาสู่องค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งพยายามลากเส้นอาณาเขตของสยามให้เป็นเอกรัฐที่ชัดเจน ภายใต้สภาวการณ์ที่จักรพรรดินิยมรุมทึ้งดินแดนอยู่รอบด้าน

---

(๓๗) สุชี ประศาสน์เศรษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑.

(๓๘) ทรงชัย ณ ยะลา, อ้างแล้ว, หน้า ๔๑.

(๓๙) เพิ่งอ้าง, หน้าเดียวกัน.

(๔๐) ไม่เด็ดขาดสมบูรณ์อย่างไร ดู สมเกียรติ วันทะนะ, สังคมศาสตร์วิภาษวิธี, อ้างแล้ว, หน้า ๓๓๔–๕.

และในแง่นี้ ความหมายของการเลิกทาสและเลิกระบบไพร่ จึงนับว่าเป็นเร
ที่สอดคล้องกับยุคสมัยของการเปลี่ยนแปลงในสังคม แต่ทั้งนี้ความสอดคล้องดังกล่าวก็วางอยู่
บนเงื่อนไขที่ว่า "... ความสัมพันธ์ระหว่างไพร่กับชนชั้นศักดินายังคงอยู่ คือ เพียงแต่ย้าย
จากกลุ่มเจ้าขุนมูลนายมายังรัฐ หรือองค์พระมหากษัตริย์ นั่นคือ แรงงานเกณฑ์เปลี่ยนเป็น
การเกณฑ์ทหาร ส่วยเงินก็เปลี่ยนชื่อไปเป็น "เงินค่าราชการ"(๔๑)

๒.๒ *ลักษณะแรงงานของสังคมไทย*

การเข้ามาของทุนนิยมโลกหลัง ๒๓๙๘ นั้น เป็นการเปิดเงื่อนไขให้เกิดกรรมกรใ
โรงงานอุตสาหกรรมสมัยใหม่ขึ้นด้วยประการหนึ่ง

สาระสำคัญประการหนึ่งของสนธิสัญญาที่กลุ่มประเทศทุนนิยม (อังกฤษ, สหรัฐอเมริ
ฝรั่งเศส, เยอรมันนี ฯลฯ) กระทำต่อไทยก็คือ ให้พ่อค้าจากประเทศมหาอำนาจเหล่านั้น
สามารถจ้างคนไทยเข้าทำงานในกิจการค้าและการลงทุน โดยไม่ถูกขัดขวางจากเจ้านายขุนน
ไทย เพราะในอดีต การที่ไพร่จะไปทำงานอื่นได้ ต้องได้รับอนุญาตจากมูลนายก่อน(๔๒)

ผลก็คือ สามปีถัดมา (พ.ศ.๒๔๐๑) "โรงงานอุตสาหกรรมแห่งแรกในประเทศไทย
ก็ได้ถือกำเนิดขึ้น นั่นคือ โรงสีข้าวที่ใช้เครื่องจักร (ชาวบ้านเรียกโรงสีไฟ) ของบริษัท
American Steam Rice Mill ซึ่งเป็นของนายทุนอเมริกัน ชนชั้นกรรมกรสมัยใหม่ได้เกิดขึ้
แล้ว ก่อนหน้าจะมีชนชั้นนายทุนไทยเสียอีก"(๔๓)

---

(๔๑) ทรงชัย ณ ยะลา, อ้างแล้ว, หน้า ๓๔.

(๔๒) สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑.

(๔๓) สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, อ้างแล้ว, หน้า ๔๘.

หลังจากนั้น ในสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ มีการตั้งโรงสีไฟขึ้นในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก คือ จาก ๑๐ โรง ใน พ.ศ.๒๔๒๒ เป็น ๘๓ โรง ใน พ.ศ. ๒๔๖๗ จนกล่าวได้ว่ากิจการโรงสีเป็นกิจการที่ขึ้นหน้าขึ้นตาที่สุดในขณะนั้น(๔๔)

เมื่อมีกิจการโรงสี ก็ต้องมีกรรมกรทำงานในโรงสี ผลการค้นคว้าปรากฏว่ากรรมกรโรงสีส่วนใหญ่เป็นชาวจีนอพยพเข้ามา โรงสีขนาดใหญ่ ๆ จะมีกุลีราว ๆ ๒๐๐ คน แต่ถ้าเป็นโรงสีขนาดเล็กตกราว ๑๐๐ คน(๔๕)

---

(๔๔) ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ "การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑ – ๒๔๗๕)" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑ อ้างใน สุภาภรณ์ จรัลพัฒน์ "ภาษีฝิ่นกับนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลไทย พ.ศ.๒๓๖๗ – ๒๔๖๘" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓ หน้า ๑๐๙–๑๑๐.

(๔๕) สุภาภรณ์ จรัลพัฒน์, เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๐๙.

นอกเหนือจากกิจการโรงสี ข้อเขียนในเชิงประวัติศาสตร์แรงงานของสังคมไทยก็จะพูดถึงการกำเนิดขึ้นของกิจการอื่น ๆ อีกหลายต่อหลายอย่างที่ให้กำเนิดกับกรรมกรในกิจการนั้น ๆ เช่น

พ.ศ.๒๔๑๕	ถือกำเนิดกรรมกรโรงพิมพ์
พ.ศ.๒๔๒๗	ถือกำเนิดกรรมกรเหมืองแร่
พ.ศ.๒๔๓๐	อุตสาหกรรมไฟฟ้า ได้ก่อตั้งขึ้น นั่นคือ กำเนิดกรรมกรไฟฟ้าและรถราง
พ.ศ.๒๔๓๑	กำเนิดกรรมกรป่าไม้
พ.ศ.๒๔๓๓	เกิดการรถไฟไทย ซึ่งขณะนั้นไทยมีทางรถไฟยาว ๒๖๔ กิโลเมตร จึงกำเนิดกรรมกรรถไฟ
พ.ศ.๒๔๕๖	กำเนิดกรรมกรโรงงานปูนซีเมนต์
พ.ศ.๒๔๖๒	กำเนิดกรรมกรโรงงานยาสูบ
พ.ศ.๒๔๖๔	กำเนิดกรรมกรโรงงานไม้ขีดไฟ
พ.ศ.๒๔๗๒	กำเนิดกรรมกรโรงงานกลั่นสุรา(๔๖)

เป็นต้น

ในช่วง พ.ศ.๒๓๙๘ – ๒๔๗๕ นี้ เป็นการยากอย่างยิ่งที่จะแสดงให้เห็นการเติบโตทางปริมาณของจำนวนกรรมกรออกมาอย่างชัดเจนในรูปของตัวเลขทางสถิติที่มีความต่อเนื่อง ทั้งอาจเนื่องมาจากเหตุผลหลายประการ เช่น

ประการแรก ตราบเท่าจนถึงก่อนที่ จอมพลสฤษดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี กรรมกรส่วนใหญ่เป็นคนจีน เช่น ในปี พ.ศ.๒๔๘๓ (ค.ศ.๑๙๔๐) กรรมกรที่เป็นคนจีนมีถึง ๗๕ เปอร์เซนต์ของกรรมการทั้งหมด(๔๗)

---

(๔๖) คณะผู้ดำเนินงาน มูลนิธิ อารมณ์ พงศ์พงัน, พัฒนาการของขบวนกรรมกรไทย, ๑ พฤษภาคม ๒๕๒๔ หน้า ๔.

(๔๗) Bevars D. Mabry, The development of labor institutions in Thailand, Ithaca; New York : Cornell University - Department of Asian Student, Data paper No.112, 1979 p.36.

ประการที่สอง ซึ่งต่อเนื่องกับประการแรกก็คือ กรรมกรจีนพวกนี้มีการอพยพกลับไปยังเมืองจีนในอัตราที่สูงมาก มีการประเมินว่าในช่วงศตวรรษที่ ๑๙ ชาวจีนอพยพ ๔ ใน ๕ คน จะเดินทางกลับไปอยู่เมืองจีนเมื่อสะสมเงินทองได้จำนวนหนึ่ง และในครึ่งแรกของศตวรรษที่ ๒๐ อัตราส่วนของการอพยพกลับจึงลดลงเหลือครึ่งต่อครึ่ง(๔๘) การอพยพเข้า–ออกเช่นนี้ย่อมทำให้การประเมินจำนวนกรรมกรทั้งหมดเป็นไปยาก

ประการที่สาม การให้ความหมาย และการอ้างอิงของนักเขียนแต่ละคนที่กล่าวถึงเรื่องนี้ เต็มไปด้วยความสับสนอย่างยิ่ง ยกตัวอย่างเช่น

กรรณิการ์ แสงสุนทร ในบทความเรื่อง "ขบวนการกรรมกรไทย ก่อน พ.ศ.๒๔๗๕" เขียนว่า "ตามสถิติกรรมกรไทยใน พ.ศ.๒๔๗๒ กรรมกรไทย ๖ ล้าน ๓ แสนคน หรือ ๘๔% ของกรรมกรทั้งหมด ทำงานในด้านเกษตรกรรม คือ ทำนา ป่าไม้ และสินค้าที่ส่งออกเป็นหลัก คือ ข้าว ยางพารา ไม้สัก ดีบุก"(๔๙) เมื่ออ่านข้อความตอนนี้แล้ว ทำให้สงสัยในคำจำกัดความ "กรรมกร" ของ กรรณิการ์ ว่า คงจะรวมเอาคนทุกคนที่อยู่ในกำลังแรงงาน (labour force) เป็นกรรมกรไปเสียทั้งหมด ยิ่งกว่านั้นยังเหมาเอา "ชาวนา" เป็น "กรรมกร" ไปทั้งหมด ความตอนนี้ดูเหมือนจะชัดเจน เมื่อ กรรณิการ์ อธิบายว่า "กรรมกรในไร่นาหรือชาวนารับจ้างที่ไร้เครื่องมือการผลิตโดยสิ้นเชิง รับจ้างทำไร่ไถนาหรือทำการเกษตร ทำการประมง ทำงานโดยใช้แรงงานเป็นหลัก ไม่ได้อาศัยเครื่องมือใหม่ ๆ เข้าช่วยทำการผลิตมากนัก กระจัดกระจายอยู่ในท้องถิ่นที่ทำการเกษตรทั่วไป ไม่มีการรวมศูนย์เหมือนประเภทแรก (กรรมกรโรงงานอุตสาหกรรม) แต่เป็นจำนวนกรรมกรส่วนข้างมากที่มีอยู่ในไทยสมัยนั้น คือ มีจำนวน ๖ ล้าน ๓ แสน ๓ หมื่นคน หรือประมาณ ๘๔% ของกรรมกรทั้งชาติ"(๕๐)

---

(๔๘) Ibid., p. 36.

(๔๙) กรรณิการ์ แสงสุนทร "ขบวนการกรรมกรไทยก่อน พ.ศ.๒๔๗๕" ใน พิชิต จงสถิตย์วัฒนา, บก., ขบวนการกรรมกรในประเทศไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๔๔ ซึ่งกรรณิการ์ให้แหล่งอ้างอิงไว้เพียง ๒ คำว่า "Ingram เล่มเดียวกัน" เลยไม่รู้ว่าอยู่ตรงไหน?

(๕๐) เพิ่งอ้าง, หน้า ๕๓.

ในทางทฤษฎี แรงงานรับจ้างในการเกษตรนั้น จัดเป็นกรรมกรการเกษตรได้ แต่ กรรมการการเกษตรของไทยสมัยนั้นไม่มีทางถึงหกล้านกว่าคนอย่างแน่นอน ประชากรของไทย ในปี พ.ศ.๒๔๗๒ มีจำนวนเพียง ๑๑,๕๐๖,๐๐๐ คนเท่านั้น(๑๕) จะเป็นกรรมกรถึงเจ็ดล้านกว่าคน ได้อย่างไร

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล ให้ตัวเลขที่น่าเชื่อถือมากกว่า คือ ในปี ๒๔๗๒ มีกรรมกร ในกิจการอุตสาหกรรม ๑๖๕,๐๐๐ หรือ ๒.๒% ของแรงงานในประเทศ(๕๒) แต่น่าเสียดายที่ ไม่ให้แหล่งอ้างอิงไว้ด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้ข้อมูลจะกระท่อนกระแท่น แต่สิ่งหนึ่งที่เป็นที่เห็นพ้องต้องกันทั่วไป ก็คือ ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว กรรมกรส่วนใหญ่เป็นคนจีน การจะศึกษาถึงความเคลื่อนไหว ต่อสู้ของชนชั้นแรงงานให้ละเอียดทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง และอุดมการ ต้องทำการ ค้นคว้าวิจัยจากเอกสารชั้นต้น แต่ตราบเท่าที่ยังไม่มีการค้นคว้าเรื่องนี้โดยตรง(๕๓) ผู้เขียน

---

(๕๑) ปี ๒๔๗๒ เป็นปีสำมะโนประชากร

(๕๒) สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๐.

(๕๓)

จึงขอกล่าวถึงการเคลื่อนไหวดังกล่าวเท่าที่จะสะท้อนให้เห็นได้อย่างกว้าง ๆ จากนโยบายของรัฐ ดังนี้

ในชั้นต้น ต้องเข้าใจก่อนว่า ก่อนหน้า พ.ศ.๒๔๓๕ นั้น การจัดระเบียบและอุดมการของรัฐไทย เป็นไปตามหลักประเทศราชาธิราช (Empire)(๕๔) ซึ่งหมายความว่า นิยมให้เป็นเมืองที่มีคนต่างชาติต่างภาษาเป็นเมืองขึ้นอยู่ในพระราชอาณาเขต หรือมีชาวต่างชาติต่างภาษามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารมาก ๆ แนวนิยมดังกล่าวทำให้การอพยพเข้ามาของคนจีนจำนวนมาก ๆ ดูจะไม่เป็นปัญหาแต่ประการใด กลับเป็นประโยชน์ต่อชนชั้นปกครองอย่างมากด้วยซ้ำไป ไม่ว่าในแง่ของการเป็นแรงงานรับจ้างราคาถูก หรือเป็นเจ้าภาษีนายอากรให้ เป็นต้น

ถึงแม้หลัง พ.ศ.๒๔๓๕ เป็นต้นมา แนวนิยมในการจัดระเบียบการปกครองของรัฐไทย เริ่มเปลี่ยนเป็นอย่างพระราชอาณาเขต (Kingdom)(๕๕) แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวใช่ว่าจะเห็นผลเพียงข้ามคืนก็หาไม่ แต่เป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยเวลาที่ยาวนาน จึงจะคลี่คลายให้เห็นชัด กล่าวคือ

ในรายแรก รัฐไทยใช้นโยบายเปิดประตูต้อนรับจีนอพยพเต็มที่ ถึงแม้ในปี ๒๔๔๔ ข้าหลวงใหญ่ภูเก็ต ก็ยังขอให้รัฐบาลสนับสนุนด้านเงินทุน จ้างบริษัทเรือกลไฟไปขนกุลีจีนจากเมืองจีนมาขึ้นภูเก็ตโดยตรง(๕๖) แต่พอถึงรัชกาลที่ ๖ กระแสการวิพากษ์ชาวจีนว่าเป็น "ยิว

---

(๕๔) สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ "เรื่องลานช้าง" ในนิทานโบราณคดี (ฉบับคัดเลือก) เล่ม ๒ กรมวิชาการ ๒๕๐๔, หน้า ๙.

(๕๕) เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๐ ; แบบพระราชอาณาเขตนี้ หมายถึง "ประเทศไทยรวมกัน เลิกประเพณีที่มีเมืองประเทศราชถวายต้นไม้ทองเงิน และให้เปลี่ยนนามมณฑลลาวเฉียงเป็นมณฑลพายัพ เปลี่ยนนามมณฑลลาวกาวเป็นมณฑลอีสาน... ทั้งให้เลิกเรียกไทยชาวมณฑลทั้ง ๓ นั้นว่า ลาวด้วย..."

(๕๖) Chatthip Nartsupha and Suthy Prasartset, ed., The Political Economy of Siam 1851 - 1910 The Social Science Association of Thailand.

แห่งบูรพทิศ" จึงเริ่มขึ้น และพอถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ ข้ออ้างที่สยามยังเป็นประชาธิปไตยไม่ได้ เพราะถ้าเป็นแล้วจะมีอันตรายจากการที่พรรคของคนจีนจะครอบงำรัฐสภา ก็ปรากฏออกมาเป็นข้อเขียน(๕๗)

ความเปลี่ยนแปลงในทีทรรศน์และนโยบายปฏิบัติที่ชนชั้นปกครองไทยมีต่อชาวจีนในช่วงดังกล่าวนี้ มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับประวัติศาสตร์แรงงานในช่วงที่เรากำลังพูดถึงกันอยู่

ชาวจีนที่อพยพเข้ามาทำมาหากินในเมืองไทยนั้น มีการจัดตั้งสองชนิด ซึ่งมีอิทธิพลโดยตรงต่อการเคลื่อนไหวแรงงาน คือ ในรูปของสมาคมลับ (อั้งยี่) อย่างหนึ่ง กับในรูปของสมาคมอาชีพ (guilds societies) อีกอย่างหนึ่ง สมาคมทั้งสองชนิดนี้จัดตั้งขึ้นโดยยึดการจำแนกคนจีนตามภาษาพูด (เช่น ไหหลำ, กวางตุ้ง, ฮกเกี้ยน, แต้จิ๋ว, ฯลฯ) ดังนั้น จึงเป็นการจัดตั้งตามแนวดิ่ง เพื่อคุ้มครองและช่วยเหลือสมรรคพรรคพวกในสมาคมเดียวกัน ทั้งในแง่การทำมาหากินและการขยายบทบาท สกินเนอร์ กล่าวว่า ในปี พ.ศ.๒๔๔๕ ชาวจีนทุก ๆ คนจะมีสังกัดในสมาคมเหล่านี้ ไม่อันใดก็อันหนึ่ง(๕๘)

ในระยะแรกรัฐบาลไทย (สยาม) ปล่อยให้สมาคมเหล่านี้ดำรงอยู่ได้ เพราะช่วยเป็นกลไกในการควบคุมคนจีนด้วยกันเอง แต่ต่อมาภายหลังมีความขัดแย้งระหว่างสมาคมลับต่างๆ จนเกิดเหตุการณ์ไม่สงบขึ้นหลายครั้ง เช่น ในปี ๒๔๑๒, ๒๔๒๖, ๒๔๓๒, และ ๒๔๓๘ เป็นต้น

---

(๕๗) Benjamin A. Batson, compiled and edited with introduction, Siam's Political Future : Documents From the End of the Absolute Monarchy - Data Paper No.96 Department of Asian Studies Cornell University, Ithaca, N.Y., July 1974, p.48

ซึ่งแบ็ดสันเชื่อว่า ผู้เขียนบทความเรื่อง "ประชาธิปไตยในสยาม" (Democracy in Siam) นี้ ก็คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ นั่นเอง (p.42)

(๕๘) อ้างใน Mabry, op.cit., p.37.

รัฐบาลตอบโต้ด้วยการ ออกประกาศกรมพระนครบาลเรื่องจับอั้งยี่ รศ.๑๐๘ (พ.ศ.๒๔๓๓) ต่อมาในปี ๒๔๔๑ ออกพระราชบัญญัติว่าด้วยอั้งยี่ รศ.๑๑๖ และติดตามด้วยประกาศตั้งเจ้าพนักงานผู้จดทะเบียนอั้งยี่ รศ.๑๑๖ และประกาศเรื่องการจดทะเบียนหมู่ซองตามพระราชบัญญัติอั้งยี่ รศ.๑๒๗

การเคลื่อนไหวแรงงานในยุคนี้ นอกจากจะมีพื้นฐานที่การต่อสู้เรียกร้องทางเศรษฐกิจแล้ว ยังมีลักษณะที่แยกไม่ออกกับการต่อสู้ทางการเมือง (ระหว่างสมาคมที่จัดตั้งของชาวจีนด้วยกันเอง และระหว่างสมาคมดังกล่าวกับอำนาจรัฐของไทย) และการต่อสู้ทางอุดมการที่เริ่มเห็นการก่อตัวของอุดมการชาตินิยมที่รัฐไทยใช้มากขึ้น ๆ ด้วย

นอกเหนือจากตำนานการเคลื่อนไหวอันเก่าแก่ (แต่ขาดข้อมูล?) ของคนงานไทยประมาณ ๓๐๐ คน ของสมาคมคนงานรถราง ซึ่งก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๒๔๔๐ และนัดหยุดงานเพราะค่าจ้างและราคาสินค้าเมื่อปี ๒๔๔๓ แล้ว การเคลื่อนไหวแรงงานกรณีอื่น ๆ ก็เล่าขานกันต่อมาเสมือนว่าเป็นพงศาวดารแรงงานมากกว่าประวัติศาสตร์แรงงาน เช่น

พ.ศ.๒๔๓๒ มีการนัดหยุดงานของกรรมกรท่าเรือ เพื่อเรียกร้องค่าจ้างเพิ่มเป็นเวลาหลายวัน

พ.ศ.๒๔๕๓ มีการเผชิญหน้าระหว่างสมาคมลับของจีนกับรัฐบาลไทย เมื่อทางราชการได้ประกาศเลิกวิธีผูกปี้ข้อมือจีนมาเป็นการเรียกเก็บเงินค่าราชการจากคนจีนปีละ ๖ บาท เท่ากับที่เรียกเก็บจากคนไทย(๕๔) ผลจากการนี้ แมบรี่ อธิบายว่า สมาคมของคนจีนพยายามก่อการหยุดงานอย่างกว้างขวาง แต่ทางราชการก็สามารถรักษาความสงบส่วนใหญ่ไว้ได้ การหยุดงานก็สลายไปภายใน ๕ วัน นับเป็นจุดจบของการเอาใจจีนอพยพ (chinese favoritism) กระแสความรู้สึกต่อต้านจีนเริ่มสูงขึ้น บทบาทของสมาคมคนจีนเริ่มลดลงแต่นั้นมา

---

(๕๔) เรื่องการเปลี่ยนจากวิธีการเก็บเงินจากคนจีนแบบผูกปี้ มาเป็นเก็บเงินค่าราชการ ดู สุภาภรณ์ จรัลพัฒน์, อ้างแล้ว, หน้า ๓๔ เชิงอรรถ ๑.

ความเคลื่อนไหวแรงงานในยุคนี้ ขมวดปมลงด้วยชัยชนะของรัฐไทย ที่สามารถนำเอา "การนัดหยุดงาน หรือ การปิดงานงดจ้างฯ" มาบัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะอาชญาด้วยโทษที่รุนแรงถึงขั้นประหารชีวิต หรือจำคุกตลอดชีวิตได้

กฎหมายลักษณะอาญา ฉบับเดิม (ร.ศ.๑๒๗ หรือ พ.ศ.๒๔๕๒) มาตรา ๑๐๔ มิได้มีข้อความอันใดพาดพิงถึงการนัดหยุดงานหรือการปิดงานงดจ้างโดยตรงเลย(๖๐) แต่ครั้นจุถึง พ.ศ.๒๔๗๐ พระราชบัญญัติแก้ไขกฎหมายลักษณะอาชญา พุทธศักราช ๒๔๗๐ ระบุไว้อย่างชัดแจ้ง ตอนหนึ่งว่า

> "...๓) ผู้ใดยุยงเสี้ยมสอน หรือแนะนำให้เกิดการนัดหยุดงาน หรือการปิดงานงดจ้าง หรือการนัดหยุดการค้าขายใด ๆ ก็ดี เพื่อความประสงค์อย่างอื่น นอกจากที่ระงับข้อโต้เถียงภายในขอบการค้าขายหรืออุตสาหกรรม หรือกิจอาชีพอันเกี่ยวข้องอยู่นั้น ท่านว่ามันมีความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินกว่าสามปี และให้ปรับไม่เกินกว่าพันบาทด้วยอีกโสดหนึ่ง...
> ๔) ผู้ใดบังคับหรือพยายามขังคับ ด้วยทำให้กลัว หรือขู่ว่าจะทำร้าย หรือใช้กำลังกระทำร้ายด้วยประการใด ๆ ให้บุคคลผู้หนึ่งผู้ใดเข้าเป็นสมาชิกในสมาคมใด ๆ ก็ดี หรือให้เข้ามีส่วนในการนัดหยุดงาน หรือการปิดงานงดจ้าง หรือการนัดหยุดการค้าขายดั่งที่ได้กล่าวไว้ในวรรคก่อนนี้ก็ดี หรือให้ช่วยเหลือสมาคม หรือช่วยเหลือในการนัดหยุดงาน หรือการปิดงานงดจ้าง หรือการนัดหยุดการค้าขายดั่งว่านั้นก็ดี

---

(๖๐) ดูรายละเอียดใน หมวดที่ ๒ ความผิดฐานขบถภายในพระราชอาญาจักร์ มาตรา ๑๐๔ ของกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.๑๒๗ เสถียร ลายลักษณ์, รวบรวม, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๒๒ หน้า ๔๗.

ท่านว่ามันมีความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินกว่าสิบปี และให้ปรับไม่เกินกว่าห้าพันบาทด้วยอีกโสดหนึ่ง

๕) ผู้ใดกระทำผิดอย่างหนึ่งอย่างใดดั่งที่ได้ระบุไว้ในมาตรานี้ และการกระทำผิดนั้นเป็นส่วนหนึ่งของแผนการที่จะล้างล้มรัฐบาลก็ดี จะให้เปลี่ยนแปลงประเพณีการเมือง หรือเศรษฐกิจ ด้วยใช้กำลังบังคับ หรือกระทำร้ายก็ดี ท่านว่า มันมีความผิดต้องระวางโทษถึงประหารชีวิตหรือจำคุกมันไว้จนตลอดชีวิต"(๖๑)

๓. วิวัฒนาการแรงงานและสังคมไทย ๒๔๗๕ – ๒๕๐๓

๓.๑ ลักษณะสังคมไทย ๒๔๗๕ – ๒๕๐๓

๓.๑.๑ ฐานะสังคมไทยในการแบ่งงานระดับโลก ๒๔๗๕ – ๒๕๐๓

ถึงแม้สังคมไทยในช่วงนี้จะยังคงมีฐานะในการแบ่งงานระดับโลกในแบบอาณานิคมก็ตาม แต่มีความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ กล่าวคือ ช่วงทศวรรษ ๑๙๓๐ ถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ ผสมกับเกิดภาวะสงคราม ทำให้กลุ่มทุนนิยมศูนย์กลางอ่อนกำลังลง ทำให้กลุ่มทุนนิยมรอบนอกเริ่มมีการพัฒนาอุตสาหกรรมท้องถิ่นขึ้นมาได้บ้าง ประเทศไทยสามารถผลิตสินค้าประเภทสิ่งทอ กระสอบป่าน ยาสูบ กระดาษ เครื่องหนัง เป็นต้น(๖๒)

---

(๖๑) พระราชบัญญัติแก้ไขกฎหมายลักษณะอาชญา พุทธศักราช ๒๔๓๐ มาตรา ๔ ใน เสถียรลายลักษณ์ (รวบรวม), ประมวลกฎหมายประจำศก เล่ม ๔๐, หน้า ๑๔๕–๗.

(๖๒) สุชี ประศาสน์เศรษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖.

มูลค่าการค้าระหว่างประเทศทั้งสิ้น ได้เพิ่มจาก ๒๗๗,๑๖๑,๓๘๒ บาท ในปี ๒๔๘๐ เป็น ๒,๓๑๐,๐๐๕,๗๘๕ บาท ในปี ๒๔๙๐ หรืออีกนัยหนึ่งเพิ่มขึ้นประมาณ ๘.๕ เท่า ในเวลา ๑๐ ปี(๖๓)

ในช่วงเวลาดังกล่าวเราเห็นการแทนที่กันของมหาอำนาจทุนนิยมที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย คือ เริ่มจากการที่ญี่ปุ่นเข้าแทนที่อังกฤษในระยะแรก และติดตามมาด้วยการที่อเมริกาเข้าแทนที่ญี่ปุ่นในระยะต่อมา

ตามเอกสาร "แยกประเภทการปกครองและเศรษฐกิจของสยามฯ" ของกรรมการคอมมูนิสต์ทะเลใต้ เมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๗๒ ยังระบุว่า

> "...ทุกวันนี้ อำนาจการปกครองประเทศสยามควรอยู่ในกำมือของอังกฤษอย่างเดิม และเศรษฐกิจอังกฤษก็ได้เปรียบประเทศอื่นทั้งสิ้น การค้าขายในสยามในปีหนึ่ง ๆ สินค้าขาออกเป็นของอังกฤษ ๘๐ เปอร์เซ็นต์ขึ้นไป ขาเข้าเป็นของอังกฤษ ๙๗ เปอร์เซ็นต์ขึ้นไป..."(๖๔)

ครั้นมาถึงช่วงก่อนหน้าสงครามโลกครั้งที่สอง ปริมาณการค้าที่ไทยมีต่อประเทศอื่น ๆ เปลี่ยนไปเป็นดังนี้

---

(๖๓) ณรงค์ เพชรประเสริฐ รายงานผลการวิจัย เรื่อง วิวัฒนาการทุนผูกขาดในประเทศไทย เสนอฝ่ายวิจัยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๕๒๕ (โรเนียว) หน้า ๓๕.

(๖๔) เอกสารอันเกี่ยวกับคอมมูนิสต์ ลงวันที่ ๒๐ ก.พ. ๒๔๗๒ (และ ๔ ต.ค. ๒๔๗๕) ในกองจดหมายเหตุแห่งชาติ หน้า ๑.

	๒๔๗๘/๗๙	๒๔๗๙/๘๐	๒๔๘๐/๘๑
ญี่ปุ่น	๒๖.๖%	๒๕.๗%	๑๙.๘%
จีน	๓.๗%	๔.๐%	๓.๒%
ฮองกง	๗.๘%	๙.๒%	๗.๖%
สหรัฐ	๒.๕%	๓.๗%	๕.๐%
เยอรมัน	๔.๓%	๕.๔%	๖.๒%
อังกฤษ	๑๑.๖%	๑๒.๒%	๑๒.๒%

ที่มา : Nikka Haiseki Ajia Minzakushngi to Nihon, Tokyo 1973(65)

การที่ญี่ปุ่นสามารถขยายอิทธิพลทางเศรษฐกิจขึ้นมาจนแซงหน้าอังกฤษได้นั้น ส่วนหนึ่งอธิบายได้ว่า สภาวะเศรษฐกิจของประเทศทางยุโรปอ่อนตัวลงตั้งแต่เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ๒๔๕๗ – ๒๔๖๐ หลังจากนั้นก็เผชิญกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ในช่วงทศวรรษ ๒๔๗๐ ด้วย การมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างญี่ปุ่นกับไทยจึงเพิ่มพูนขึ้นเรื่อย ๆ และถึงจุดสุดยอดในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งรัฐบาลไทยได้นำประเทศเข้าสู่ภาวะสงครามร่วมกับฝ่ายอักษะ (เยอรมัน – ญี่ปุ่น – อิตาลี)

ส่วนกระบวนการที่สหรัฐอเมริกาเข้าแทนที่ญี่ปุ่นในระยะหลังสงครามโลกครั้งที่สองนั้นก็เป็นเพราะ เมื่อญี่ปุ่นยอมแพ้แก่ฝ่ายสัมพันธมิตร (๑๕ ส.ค.๒๔๘๘) รัฐบาลของสหรัฐอเมริกาก็ให้การรับรองขบวนการเสรีไทย และรับรองว่าการที่รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามประกาศสงครามกับพันธมิตรนั้น มิใช่การกระทำของคนไทยส่วนใหญ่ หรืออีกนัยหนึ่งรัฐบาลอเมริกันรับรองว่า ประเทศไทยไม่ใช่ผู้แพ้สงคราม

---

(๖๕) ณรงค์ เพชรประเสริฐ, อ้างแล้ว, หน้า ๓๔.

จากจุดนี้เองความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของไทยกับนานาประเทศจึงเปลี่ยนโฉมหน้าไปอีกครั้งหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากการเปรียบเทียบมูลค่าการนำเข้า และการส่งออกที่ไทยมีต่อประเทศคู่ค้าที่สำคัญ ๆ ดังนี้(๖๖)

เปรียบเทียบมูลค่าของการนำเข้า ๒๔๙๐ – ๒๔๙๘ (ล้านบาท)

	สหรัฐอเมริกา	ญี่ปุ่น	สหราชอาณาจักร	ฮ่องกง	สิงคโปร์
๒๔๙๐	๓๑๖.๒๙	๐.๓๐	๑๐๑.๗๘	๔๒๔.๒๙	๑๘๙.๑๘
๒๔๙๑	๑๘๑.๗๘	๔๐.๐๐	๑๑๘.๒๖	๔๓๖.๘๕	๔๖๒.๐๑
๒๔๙๒	๓๕๗.๑๓	๑๘๙.๐๔	๑๙๖.๔๓	๓๙๓.๕๖	๓๐๓.๘๒
๒๔๙๓	๓๘๕.๖๐	๕๒๙.๓๕	๒๕๕.๑๘	๒๘๙.๗๕	๓๐๘.๕๔
๒๔๙๔	๖๙๒.๗๙	๖๘๐.๓๘	๕๐๗.๑๘	๒๙.๑๔	๔๗.๕๔
๒๔๙๕	๑,๐๙๕.๔๘	๑,๐๒๔.๗๖	๘๘๗.๔๙	๗๒.๗๓	๖๗.๐๙
๒๔๙๖	๑,๑๗๕.๙๙	๑,๐๙๐.๔๐	๙๘๙.๔๕	๑๖๙.๐๑	๕๐.๓๗
๒๔๙๗	๑,๓๓๑.๔๒	๑,๕๒๑.๘๔	๙๓๓.๗๓	๔๖๒.๗๘	๓๙.๙๖
๒๔๙๘	๑,๔๔๕.๗๙	๑,๓๔๘.๔๙	๘๓๐.๘๖	๗๕๔.๘๑	๕๐๒.๘๙

เปรียบเทียบมูลค่าการส่งออก ๒๔๙๐ – ๒๔๙๘ (ล้านบาท)

	สหรัฐอเมริกา	ญี่ปุ่น	สหราชอาณาจักร	ฮ่องกง	สิงคโปร์
๒๔๙๐	๑๒๑.๙๖	๐.๐๒	๒๓.๖๕	๒๑๖.๐๖	๓๒๐.๒๑
๒๔๙๑	๔๕๙.๘๙	๖.๒๙	๕๕.๓๔	๑๙๔.๗๑	๓๒๑.๒๑
๒๔๙๒	๔๖๒.๑๙	๑๖๗.๙๑	๑๔๓.๗๒	๒๐๗.๘๕	๕๔๑.๑๓
๒๔๙๓	๘๖๒.๒๙	๓๙๗.๒๙	๙๔.๑๙	๓๖๐.๗๖	๕๐๐.๖๓
๒๔๙๔	๑,๖๐๔.๓๕	๕๑๓.๔๑	๗๑.๐๑	๒๔๕.๔๔	๕๓๓.๖๘
๒๔๙๕	๑,๓๐๐.๗๒	๗๑๖.๕๕	๑๗.๔๒	๓๔๐.๓๑	๗๔๖.๖๑
๒๔๙๖	๑,๐๔๘.๕๗	๑,๕๙๖.๔๙	๓๙.๐๕	๖๘๔.๓๓	๘๕๔.๕๑
๒๔๙๗	๑,๓๑๕.๐๔	๑,๓๒๑.๔๙	๑๒๖.๑๓	๔๙๓.๗๕	๙๓๖.๔๕
๒๔๙๘	๒,๐๙๔.๘๙	๑,๒๕๔.๖๙	๑๖๘.๕๕	๖๐๓.๗๗	๘๕๘.๖๓

(๖๖) จาก ณรงค์ เพชรประเสริฐ์, เพิ่งอ้าง, หน้า ๕๐ – ๕๑.

๓.๑.๒ การแบ่งงานในสังคมไทย ๒๔๗๕ – ๒๕๐๓

การที่มหาอำนาจทุนนิยมที่เข้ามาครอบงำสังคมไทยเปลี่ยนหน้ากันไปเรื่อย ๆ จาก อังกฤษ เป็นญี่ปุ่น และเป็นสหรัฐอเมริกานั้น ยังไม่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานของการแบ่งงานในสังคมไทยไปจากเดิมมากนัก กล่าวโดยส่วนรวมแล้ว ระบบเศรษฐกิจไทยยังคงผูกพันกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลก ในแง่ของการเป็นผู้ผลิตสินค้าขั้นปฐม โดยมีข้าวเป็นสินค้าหลัก ส่วนในด้านการทำป่าไม้ การขุดแร่ดีบุก และการทำสวนยางนั้น ส่วนใหญ่ก็เป็นการผลิตเพื่อสนองความต้องการของกลุ่มประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง ไม่ได้มีผลในการขยายตลาดภายในประเทศอย่างเพียงพอ มูลค่าส่วนเกินจากกิจการเหล่านี้ จึงตกเป็นของทุนนิยมศูนย์กลางเป็นหลัก(๖๗)

แต่การพูดแบบนี้ ถ้าใครจะสรุปว่า ลักษณะสังคมไทย ๒๔๗๕ – ๒๕๐๓ ก็เหมือน ๆ กับช่วง ๒๓๙๘ – ๒๔๗๕ แล้วไซร้ นับว่าเป็นข้อสรุปที่ขาดความละเอียดอ่อนอย่างยิ่งทีเดียว

ทรงชัย ณ ยะลา ดูเหมือนจะเป็นนักวิเคราะห์คนเดียวที่พยายามขบปัญหาลักษณะสังคมไทยช่วงนี้ โดยเขาจำแนกขั้นตอนของสังคมไทยให้เห็นลุ่มลึกที่แตกต่างกันอีก ๒ ช่วง คือ

ช่วงแรก พ.ศ.๒๔๗๕ – พ.ศ.๒๔๙๐ เป็นช่วงที่วิถีการผลิตทุนนิยม "เข้าครอบครอง หรือครอบงำอำนาจทางการเมือง"(๖๘)

ช่วงที่สอง คือ หลัง พ.ศ.๒๔๙๐ เป็นต้นมา ซึ่งวิถีการผลิตทุนนิยมสถาปนาตนเองขึ้นมาเป็นวิถีการผลิตหลักของสังคมในความหมายที่แท้จริง คือ "ครอบงำทั้งทางเศรษฐกิจและทางการเมืองพร้อมกันไป"(๖๙)

และในช่วงที่สองนี้ ยังมีการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดอีกสองระยะ คือ ระยะแรกตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.๒๔๙๓ ที่สหรัฐอเมริกาได้เข้ามามีบทบาทในการวางรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจ

---

(๖๗) สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖.

(๖๘) ทรงชัย ณ ยะลา, อ้างแล้ว, หน้า ๔๔.

(๖๙) เพิ่งอ้าง, หน้า ๔๗.

และสังคมของไทย และระยะที่สอง คือ เมื่อจอมพลสฤษดิ์ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งในระยะที่สองนี้เอง ที่ "ไทยเข้าสู่การพัฒนาระบอบทุนนิยมแบบพึ่งพาและด้อยพัฒนาเต็มตัว"(๗๐)

ทรงชัย ณ ยะลา สามารถพูดถึงพัฒนาการของระบอบทุนนิยมแบบพึ่งพาและด้อยพัฒนา ชนิด "เต็มตัว" ได้ก็เมื่อเข้ายุคจอมพลสฤษดิ์นี่เอง ความรู้สึกทำนองนี้เกิดขึ้นกับ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ เช่นเดียวกัน

ในกรณีของสุธี ถึงแม้เขาจะพูดถึงเส้นทางอันยืดยาวของพัฒนาการแบบทุนนิยมพึ่งพา (dependent capitalism) ของไทยตั้งแต่กลางศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา แต่ระบบทุนนิยมรอบนอก (peripheral capitalism) หรือทุนนิยมแบบพึ่งพาของประเทศไทยนั้น พัฒนาขึ้น "ถึงวุฒิภาวะ" ก็อยู่ในช่วงทศวรรษ ๑๙๖๐ จนถึงปัจจุบันนี่เอง(๗๑)

โดยส่วนรวม ผู้เขียนเห็นด้วยกับทัศนะของ ทรงชัย ณ ยะลา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ ดังนั้น ในที่นี้จึงขอขยายเพิ่มเติมประเด็นในการอภิปรายต่อไปอีก ๒ ประเด็น คือ

ก. บทบาทของรัฐ

ข. บทบาทของทุนพาณิชย์

<u>บทบาทของรัฐ ๒๔๗๕ – ๒๕๐๓</u>

คำถามใหญ่ที่จะนำมาพิจารณาในที่นี้ คือ บทบาทของรัฐในช่วง ๒๔๗๕ – ๒๕๐๓ เอื้ออำนวยหรือเป็นอุปสรรคต่อพัฒนาการของระบบทุนนิยม?

ทรงชัย ณ ยะลา เห็นว่า รัฐมีบทบาทเอื้ออำนวย แต่ สังศิต พิริยะรังสรรค์ เห็นว่าเป็นอุปสรรค

ในแง่การเมือง สังศิต เห็นว่า "อำนาจรัฐศักดินามิได้สิ้นสุดลงไปพร้อม ๆ

---

(๗๐) เพิ่งอ้าง, หน้าเดียวกัน

(๗๑) สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖.

กับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เพราะเหตุว่าทันทีที่ยึดอำนาจการปกครองได้ คณะราษฎร์ก็เริ่มต้นประนีประนอมกับผู้ปกครองเดิมทันที นอกจากนี้ผู้ปกครองในระยะหลัง ๆ ยังได้ฟื้นฟูอำนาจและประเพณีในสมัยเดิมของฝ่ายเจ้าอีกด้วย"(๗๒)

ในแง่เศรษฐกิจ สังศิต เห็นด้วยกับ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา โดยพื้นฐานว่า "หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง คณะราษฎร์ก็มิได้ดำเนินการปฏิรูประบบกรรมสิทธิ์ที่ดินเสียใหม่ เพื่อที่จะทำลายอำนาจเหนือที่นาของฝ่ายศักดินา และเพื่อที่จะปลดปล่อย (liberate) ชาวนาให้เป็นแรงงานเสรี"(๗๓) ซึ่งสังศิตต้องการชี้ว่า "แรงงานเสรีในทางทฤษฎีหมายถึง แรงงานที่ถูกปลดปล่อยหรือถูกพรากออกจากปัจจัยการผลิตทั้งปวง แรงงานเหล่านี้ยังชีพด้วยการขายกำลังแรงงานของตนเท่านั้น ที่สำคัญก็คือ ทางด้านรูปการจิตสำนึกนั้น แรงงานเสรีจึงได้รับการปลดปล่อยจากรูปการจิตสำนึกแบบศักดินา และรับเอารูปการจิตสำนึกใหม่ ซึ่งถือกำเนิดขึ้นจากระบบทุนนิยม แรงงานเสรีซึ่งเป็นชนชั้นใหม่ในสังคมทุนนิยม หรืออีกนัยหนึ่งคือชนชั้นกรรมาชีพ"(๗๔) จากเหตุผลดังกล่าวนี้ สังศิตได้ก้าวไปถึงข้อสรุปที่ฉกาจฉกรรจ์มากว่า "...ฉะนั้น จึงไม่อาจจะกล่าวได้เลยว่ามีแรงงานเสรีเกิดขึ้นแล้วในสังคมไทย"(๗๕)

ถ้าเรายอมรับคำอธิบายของสังศิต ก็เท่ากับเรายอมรับว่าการศึกษาเรื่องชนชั้นแรงงาน (ชนชั้นกรรมกร, ชนชั้นกรรมาชีพ ฯลฯ) ในกรณีของสังคมไทย เป็นเรื่องที่กระทำไม่ได้ เพราะ

---

(๗๒) สังศิต พิริยะรังสรรค์, "วิจารณ์การตีความประวัติศาสตร์ไทย ของ ทรงชัย ณ ยะลา" วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๐.

(๗๓) เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๐๘.

(๗๔) เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๐๘ – ๙.

(๗๕) เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๑๘.

สังคมไทยยังไม่มีคนประเภทนี้เกิดขึ้น

แรงงานที่ไร้ปัจจัยการผลิตทั้งปวง และยังชีพด้วยการขายพลังแรงงานของตนนั้น มีอยู่อย่างแน่นอนในสังคมไทยยุคที่เรากำลังพูดถึง การสำรวจปี พ.ศ.๒๔๘๐ – ๘๑ เปิดเผยว่ามีแรงงาน ๑๒๘,๔๕๔ คน หรือราว ๑.๘ เปอร์เซนต์ของกำลังแรงงานทั้งสังคม ทำงานในภาคอุตสาหกรรมและวิศวกรรม(๗๖) สมุดสถิติรายปีให้ตัวเลขของแรงงานในหัตถอุตสาหกรรมหรืออุตสาหกรรมการผลิต (manufacturing labor) ว่ามี

๑๑๐,๓๒๒ คน ใน พ.ศ.๒๔๘๐

๑๔๕,๘๗๕ คน ใน พ.ศ.๒๔๙๐

๒๑๒,๕๐๐ คน ใน พ.ศ.๒๔๙๗(๗๗)

เหตุผลสำคัญที่ทำให้สังศิตไม่จัดให้คนพวกนี้เป็นแรงงานเสรี ดูเหมือนจะอยู่ที่มาตรฐานเรื่อง "รูปการจิตสำนึก" เพราะสำหรับสังศิตแล้ว แรงงานเสรีเหล่านี้ควรจะมีจิตสำนึกที่แน่นอนชัดเจน นั่นคือ "จิตสำนึกเพื่อชนชั้นของตนเอง (class for itself) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ "...จิตสำนึกในระดับที่ต้องการการเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริง"(๗๘) การ

---

(๗๖) Virginia Thompson, Labor Problems in Southeast Asia, New Haven : Yale University Press, chapter VI, cited in Phiraphol Tritasavit, "Labor Policy and Practices in Thailand : A Study of Government Policy on Labor Relations, 1932 - 1976" New York University, Ph.D. 1978 (London, Michigan : University Microfilms International, 1981), p.17.

(๗๗) Tritasavit, Ibid., p.23.

(๗๘) สังศิต, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๔, ๑๑๔.

มองแบบนั้นอกจากจะมีลักษณะเป็นอุดมคติที่เลื่อนลอยแล้ว ยังมีลักษณะขาดการวิเคราะห์สภาพความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์อีกด้วย เพราะอันที่จริง รูปการจิตสำนึกของชนชั้นจะก่อตัวขึ้นได้มิใช่ในรูปที่อัตโนมัติ หรืออย่างเป็นกลไก แต่ต้องด้วยการต่อสู้ที่เป็นจริงในประวัติศาสตร์ และมีลักษณะวิภาษวิธีกับปัจจัยอื่นอีกหลายประการด้วย อาทิเช่น กับบทบาทของนายทุน กับบทบาทของรัฐ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ กับเงื่อนไขในสังคมที่เป็นจริง ซึ่งประเด็นนี้เราจะพิจารณาในหัวข้อของลักษณะแรงงานของสังคมไทย ๒๘๗๕ – ๒๔๐๓

ตอนนี้หันกลับมาพิจารณาบทบาทของรัฐ ๒๔๗๕ – ๒๔๐๓ อีกครั้ง ว่ามีบทบาทเอื้ออำนวยต่อการเติบโตของระบบทุนนิยมอย่างไร

นอกเหนือจากการออกพระราชบัญญัติห้ามการยึดทรัพย์สินกลับคืนใน พ.ศ.๒๔๗๕ และพระราชบัญญัติประมวลรัษฎากร ยกเลิกเงินรัชชูปการและอากรค่านาใน พ.ศ.๒๔๘๑[๗๙] แล้ว สังศิต นั่นเองที่อธิบายว่า "...คณะราษฎร์ได้ให้กำเนิดทุนนิยมโดยรัฐในระยะเริ่มแรกขึ้น ลักษณะเด่นของทุนนิยมโดยรัฐในระยะเริ่มแรกของไทยก็คือ รัฐเป็นผู้ประกอบการในอุตสาหกรรมที่สำคัญ และรัฐอนุญาตให้เอกชนดำเนินธุรกิจส่วนบุคคลได้อย่างกว้างขวาง รวมทั้งมีสิทธิ์ในทรัพย์สินและปัจจัยการผลิตของตนได้อย่างสมบูรณ์"[๘๐]

ผลที่ปรากฏตามมาก็คือ ในปี พ.ศ.๒๔๐๐ คณะผู้เชี่ยวชาญจากธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและวิวัฒนาการ ได้ประเมินการเติบโตของการผลิตทางอุตสาหกรรมของเอกชน ได้ความว่า "... กำลังการผลิตทางอุตสาหกรรมของเอกชนได้เพิ่มขึ้น ๓–๔ เท่าตัวจากระดับปี ๒๔๙๓ ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการลงทุนถัวเฉลี่ยในระดับประมาณ ๔๐๐–๕๐๐ ล้านบาทต่อปี ซึ่งเท่ากับประมาณร้อยละ ๑๐ ของยอดเงินลงทุนในทรัพย์สินถาวรทั้งสิ้น และประมาณร้อยละ

---

(๗๙) ทรงชัย, อ้างแล้ว, หน้า ๔๔.

(๘๐) สังศิต พิริยะรังสรรค์ "ทุนนิยมทุนนายไทย ๒๔๗๕ – ๒๕๐๓" ปาจารยสาร ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๓ มิถุนายน – กรกฎาคม ๒๕๒๔, หน้า ๕๕ – ๕๖.

๑๕.๒๐ ของยอดเงินลงทุนของเอกชนทั้งสิ้น เงินจำนวนนี้มิได้รวมเงินลงทุนในอุตสาหกรรมของรัฐบาลและบริษัทส่งเสริมเศรษฐกิจแห่งชาติ จำกัด อันเป็นบริษัทกึ่งราชการ"(๘๑)

จำนวนกิจการอุตสาหกรรมและคนงานที่ใช้ในประเทศไทย ปี ๒๕๐๐ จึงปรากฏออกมาว่า มีกิจการประเภทต่าง ๆ(ของเอกชน) จำนวน ๑๕,๘๖๐ กิจการ และจำนวนคนงาน ๓๑๕,๙๓๘ คน(๘๒)

เบื้องหลังการเติบโตของวิถีการผลิตแบบทุนนิยมนี้ รัฐมีบทบาททั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงคือ การที่รัฐเปิดโอกาสให้ทุนต่างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทุนอเมริกันได้เข้ามาทำให้ระบบทุนนิยมในประเทศไทยขยายตัวออกไปอีกก้าวหนึ่ง(๘๓) ส่วนทางอ้อม คือ ความพยายามของรัฐที่จะกีดกันอิทธิพลของคนจีนออกไปจากระบบเศรษฐกิจ และความพยายามที่จะผูกขาดธุรกิจบางชนิด ควบคุมธุรกิจเอกชน รวมทั้งดำเนินการค้านเศรษฐกิจเองในรูปของรัฐวิสาหกิจ เป็นต้น ซึ่งดูคล้ายกับว่ารัฐมีบทบาทเป็นอุปสรรคต่อการเติบโตของทุนนิยมเอกชน แต่ในทางความเป็นจริง บทบาททางอ้อมเหล่านี้ล้วนส่งผลให้กิจการทุนนิยมเอกชนเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งสิ้น

---

(๘๑) สำนักงานสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ, โครงการพัฒนาของรัฐสำหรับประเทศไทย. (คำแปล) รายงานของคณะสำรวจเศรษฐกิจของธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและวิวัฒนาการ, ๒๕๐๓, หน้า ๑๐๗.

(๘๒) เพิ่งอ้าง, ดูตารางที่ ๕, หน้า ๑๐๘.

(๘๓) ณรงค์ เพชรประเสริฐ, "การขยายตัวของทุนนิยมในประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๘๘ ถึงปัจจุบัน" เศรษฐศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑, มกราคม – มิถุนายน ๒๕๒๔, หน้า ๘๘.

ภายใต้ชื่อที่เรียกขานกันว่า "ทุนนิยมขุนนาง"(๘๔) ณรงค์ เพชรประเสริฐ ได้แสดงให้เห็นถึงสภาพที่ : ผู้ที่ร่ำรวยมหาศาลโดยไม่ต้องลงทุนอะไรก็คือขุนนาง, พ่อค้านายทุน ผู้ดำเนินการธุรกิจก็ได้อภิสิทธิ์ ได้อำนาจผูกขาด สร้างกำไรให้กิจการได้มากขึ้น, ธุรกิจของคนจีนกลับโตวันโตคืน, กลุ่มนายทุนธนาคารซึ่งเป็นกลุ่มผูกขาดเศรษฐกิจในยุคปัจจุบัน ล้วนแต่ได้เติบโตขึ้นมาในยุคนี้ทั้งสิ้น รวมทั้งทุนอุตสาหกรรมในกิจการหลายชนิดก็ก่อร่างสร้างตัวขึ้นมาในยุคนี้ กล่าวอย่างย่อก็คือ "บริษัท โรงงาน ที่ดำเนินการผลิตในรูปแบบของระบบทุนนิยมนั้นได้เกิดขึ้นมากมายในยุคนี้ มีทั้งโรงงานที่เติบโตขึ้นมาภายใต้อิทธิพลของขุนศึก ขุนนาง และโรงงานของจักรพรรดินิยม"(๘๕)

ภายใต้บทบาทของรัฐดังที่กล่าวมา เราจึงเห็นการร่วมมือกันระหว่างกลไกของรัฐกับนายทุน เพื่อเอาเปรียบกรรมกรและประชาชนผู้บริโภคทั่ว ๆ ไป ดังที่ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ อธิบายว่า เมื่อนายทุนต้องขอความคุ้มครองจากกลไกของรัฐ "ก็ย่อมจะต้องทำประโยชน์ตอบแทนให้แก่ผู้คุ้มครอง แต่เขาไม่ยอมให้เข้าเนื้อของตน คือ ยังมีกำไรเท่าเดิม หรืออาจจะมากกว่าเดิม เพราะมีท่านผู้ใหญ่คุ้มครองให้อภิสิทธิ์ด้วย ผู้ที่เสียประโยชน์จริง ๆ ก็คือ ลูกค้าของกิจการเหล่านี้ หมายความว่า ราษฎรไทยโดยทั่วไปนั่นเองที่เดือดร้อน"(๘๖)

กล่าวโดยส่วนรวมแล้ว รัฐไทยในช่วงนี้จึงเข้าลักษณะที่ เจมส์ เปทราส เรียกว่า "ระบอบฟาสซิสม์ใหม่ในโลกที่สาม"(๘๗) นั่นเอง ซึ่งก็คือ รัฐที่สร้างเงื่อนไขให้กับการเติบโตขยายตัวของระบบทุนนิยมในประเทศโลกที่สาม ลักษณะและบทบาทของรัฐชนิดนี้จะเห็นได้ชัดยิ่งขึ้นเมื่อพิจารณาช่วง ๒๕๐๓ ถึงปัจจุบัน

---

(๘๔) เพิ่งอ้าง, หน้า ๙๓.

(๘๕) เพิ่งอ้าง, หน้า ๙๔.

(๘๖) ป๋วย อึ๊งภากรณ์, เหลียวหน้าแลหลัง (พระนคร : สำนักศูนย์บัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๙), หน้า ๑๑๖.

(๘๗) เจมส์ เปทราส "ระบอบฟาสซิสม์ใหม่ในโลกที่สาม" ธวัชชัย วัฒนรังสรรค์ แปล ใน กองชัย อภิวัฒนรังสรรค์ บก., บรรษัทข้ามชาติ โฉมหน้าใหม่จักรพรรดินิยม ชุมรมโรงงานเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๒๓, หน้า ๑๓๙–๑๖๓ ; โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่พาดพิงถึงประเทศไทย คือ หน้า ๑๖๑.

บทบาทของทุนพาณิชย์ ๒๔๗๕ – ๒๕๐๓

การพิจารณาบทบาทของทุนพาณิชย์ ช่วยให้เราทำความเข้าใจได้ชัดขึ้นว่า ในสังคมที่ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม ส่วนใหญ่เป็นชาวนาที่ครอบครองปัจจัยการผลิตเอง หรืออีกนัยหนึ่งสภาพที่เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นเจ้าของที่ดินขนาดเล็กนั้น ทุนพาณิชย์ได้เข้าไปมีบทบาทลดรอนอำนาจและกัดเซาะกัดแปลงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของผู้ผลิตย่อยเหล่านั้นอย่างไร

บทบาทที่สำคัญประการหนึ่งของทุนพาณิชย์ คือ ดึงเอารูปแบบการผลิตต่าง ๆ ที่เก่าแก่กว่าและด้อยพัฒนากว่าการผลิตแบบทุนนิยม เข้ามาอยู่ภายใต้ปริมณฑลของการแลกเปลี่ยนสินค้า(๔๘)

มาร์กซ์อธิบายเรื่องบทบาทของทุนพาณิชย์หรือทุนพ่อค้าไว้อย่างยืดยาวในหนังสือทุน เล่ม ๓ บทที่ว่าด้วย "ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับทุนพ่อค้า" ซึ่งมีประเด็นสำคัญดังนี้

ก. พัฒนาการของทุนพ่อค้ามีแนวโน้มที่ทำให้การผลิตเป็นการผลิตเพื่อการแลกเปลี่ยนมากขึ้น ๆ ผลผลิตกลายเป็นสินค้า (มากกว่าผลิตเพื่อการใช้สอยโดยตรง) มากขึ้น ๆ แต่ระนั้นทุนพ่อค้าโดยตัวของมันเองโดด ๆ ไม่สามารถผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากวิถีการผลิตหนึ่งไปสู่อีกวิถีการผลิตหนึ่งได้(๔๙)

ข. บทบาทของทุนพ่อค้าจะช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากวิถีการผลิตหนึ่งไปสู่อีกวิถีการผลิตหนึ่งได้มากน้อยแค่ไหน และผลจะออกมาเป็นวิถีการผลิตอะไรนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะของวิถีการผลิตที่ดำรงอยู่เดิมเป็นสำคัญ(๕๐)

---

(๔๘) Carlos J. Jara, "Small Peasant Production and Its Articulation to the Capitalist Mode of Production : The Case of Ecuador" in Paul Zarembka, ed., Research in Political Economy : A Research Annual Vol. 2, 1979 Connecticut : Aijai Press Inc., 1979 p.244.

(๔๙) Marx, Capital Vol. Three, op.cit., p.327.

(๕๐) Ibid., p. 334.

ค. กฎที่ว่าพัฒนาการที่เป็นอิสระของทุนพ่อค้านั้น ย่อมเป็นปฏิภาคผกผันกับระดับพัฒนาการของการผลิตแบบทุนนิยม ยุโรปช่วงศตวรรษที่ ๑๖ ถึง ๑๗ เป็นช่วงการขยายตัวของการค้าและการเปิดตลาดใหม่ระดับโลก จึงนำมาซึ่งการพังทะลายของวิถีการผลิตเก่า และการเติบโตของวิถีการผลิตแบบทุนนิยมตามลำดับ ในขั้นนี้ทุนพ่อค้าเป็นผู้กรุยทางให้ทุนการผลิตของอุตสาหกรรม แต่ในภายหลัง วิถีการผลิตแบบทุนนิยมได้ตั้งมั่นทำการผลิตสินค้าป้อนตลาดโลกอย่างขนานใหญ่และต่อเนื่อง ในขั้นนี้ทุนอุตสาหกรรมจึงมีบทบาทเป็นปัจจัยนำให้ทุนพ่อค้าปรับบทบาทตาม(๔๑)

ในกรณีของไทย มูลค่าของหัตถกรรม (Manufacture) กับมูลค่าของพาณิชยกรรม (ค้าส่งและค้าปลีก) ในผลิตภัณฑ์ของประชาชาติขั้นต้น ในช่วง พ.ศ.๒๔๔๕ – ๒๔๔๙ นั้น มีความแตกต่างกันมาก ดังนี้

ผลิตภัณฑ์ของประชาชาติขั้นต้นจำแนกตามประเภท
อุตสาหกรรม (พันล้านบาทตามราคาแต่ละปี)(๔๒)

	๒๔๔๕	๒๔๔๖	๒๔๔๗	๒๔๔๘	๒๔๔๙
การหัตถกรรม	๓.๔	๔.๐	๔.๑	๕.๐	๕.๓
การค้าส่งและการค้าปลีก	๕.๒	๕.๕	๖.๓	๘.๐	๘.๐

สัดส่วนในการสร้างมูลค่าของทุนพ่อค้ากับทุนอุตสาหกรรมการผลิต ที่ต่างกันมากนี้จะเปลี่ยนแปลงไป ในภายหลัง ซึ่งจะยกขึ้นไปพิจารณาเมื่อเรากล่าวถึงลักษณะสังคมไทย ๒๕๐๓ – ปัจจุบัน

---

(๔๑) Ibid., p. 333

(๔๒) โครงการพัฒนาของรัฐสำหรับประเทศไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๓๒๗.

๓.๒ ลักษณะแรงงานของสังคมไทย ๒๔๗๕ – ๒๕๐๓

ถึงแม้พระราชบัญญัติแก้ไขกฎหมายลักษณะอาญา พุทธศักราช ๒๔๗๐ จะวางโทษผู้ยุยให้เกิดการนัดหยุดงาน หรือ กระทำการนัดหยุดงาน ฯ ไว้อย่างหนักหน่วงก็ตาม แต่เงื่อนไขความแร้นแค้นทางเศรษฐกิจ ย่อมเป็นพลังผลักดันให้มีการนัดหยุดงานอย่างไม่ขาดสายในประวัติศาสตร์แรงงานไทย เพราะฉันที่จริงข้อบังคับของกฎหมายอาญาในอนุมาตราดังกล่าว ก็ไม่สามารถนำมาใช้กับการนัดหยุดงานได้เสมอไป ดังที่นักกฎหมายท่านหนึ่งอธิบายว่า การนัดหยุดงานที่จะเข้าความผิดตามมาตรานี้ต้องเป็นการนัดหยุดงาน เพื่อเป็นการเปลี่ยนแปลงในรัฐบาล หรือกฎหมายบ้านเมืองเท่านั้น ถ้ามีเจตนาให้ขึ้นค่าจ้าง หรือลดค่าจ้าง ก็ไม่ผิดตามอนุมาตรานี้(๙๓)

ลำดับเหตุการณ์สำคัญของประวัติศาสตร์แรงงานไทยในช่วงนี้พอกล่าวได้สังเขป คือ

พ.ศ.๒๔๗๕ รัฐบาลออกพระราชบัญญัติสำนักจัดหางาน, พระราชบัญญัติจัดหางานประจำท้องถิ่น, กรรมกรลากรถ ๖ พัน หยุดงาน ๕ วัน เพื่อขอลดค่าเช่า,(๙๔) กรรมกรหญิงย้อมผ้า หยุดงานคัดค้านการตัดค่าแรงและประสบความสำเร็จ

พ.ศ.๒๔๗๗ กรรมกรแท็กซี่ประท้วงให้เพิ่มค่าแรง,(๙๕) กรรมกรโรงสี (ร่วมกับ

---

(๙๓) หยุด แสงอุทัย, "คำอธิบายกฎหมายลักษณะอาญา, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๔ หน้า ๖๖๖ อ้างในพัฒนาการของขบวนกรรมกรไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๕.

(๙๔) คนลากรถไม่ใช่กรรมกร ในความหมายที่ว่า กรรมกรคือ (free) wage labour แต่ถือว่าเป็นคนประกอบอาชีพส่วนตัว (self - employed)

(๙๕) คนขับรถแท็กซี่ก็ไม่ถือว่าเป็นกรรมกรในความหมายของ (free) wage labour นอกจากว่าเขาผู้นั้นจะเป็นคนขับรถแท็กซี่ของสถานประกอบการหนึ่ง ๆ และไม่รับค่าโดยสารจากผู้โดยสาร แต่รับค่าจ้างจากเจ้าของสถานประกอบการนั้น ๆ เพราะฉะนั้นในกรณีนี้ กรรมกรขับรถแท็กซี่ในกรุงเทพฯ เมื่อ ๒๔๗๗ ประท้วงใคร? ให้เพิ่มค่าแรงงาน เท่าที่เขียนกันมาข้อมูลไม่ชัดเจนพอ เช่น

ดู สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๓.

พัฒนาการของขบวนกรรมกรไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๕.

กรรมกรอื่น ๆ เช่น กรรมกรรถราง) ประท้วงการงดจ่ายเงินพิเศษในวันตรุษจีน, กรรมกรรถไฟประท้วงเรื่องผู้บริหารไม่มีความยุติธรรม

พ.ศ.๒๔๗๘ พนักงานขับรถโดยสารเชิงรายหยุดงานเรียกร้องค่าแรงให้สูงขึ้น รัฐบาลผ่านกฎหมายออกมาว่า ต่อไปโรงสีทุกโรงสีจะต้องจ้างกรรมกรไทย อย่างน้อยที่สุด ๕๐%

พ.ศ.๒๔๗๙ คณะรัฐมนตรีออกกฎหมายสงวนอาชีพ ระบุว่า ให้ผู้รับเหมาทำงานของรัฐบาลจ้างคนงานไทยจำนวนหนึ่ง ซึ่งจะกำหนดเป็นกรณี ๆ ไป แต่โดยปกติจะไม่น้อยกว่า ๕๐% และยังมีพระราชบัญญัติว่าด้วยสิทธิในการประมง โดยห้ามมิให้เรือไทยที่มีลูกเรือต่างชาติรวมอยู่ด้วยทำการจับปลาในน่านน้ำของไทย(๔๖) กรรมกรเหมืองแร่ที่ยะลา ๒๐๐ คน ประท้วงการตัดค่าแรง

พ.ศ.๒๔๘๐ กรรมกรพัฒนาไปถึงขั้นต่อสู้ทางการเมือง ด้วยการจัดตั้งพรรคการเมือง ในปี ๒๔๘๐ ได้ส่งสมาชิก ๑๓ คน เข้าแข่งการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร(๔๗)

พ.ศ.๒๔๘๑ รัฐบาลเสนอกฎหมายควบคุมเวลาการทำงาน แต่ไม่ผ่านสภา

พ.ศ.๒๔๘๓ สมาชิกสภาฯ ได้เสนอร่างพระราชบัญญัติแรงงาน แต่รัฐบาลขอให้ถอน โดยอ้างว่ากำลังอยู่ในระยะส่งเสริมอุตสาหกรรมไม่ควรจะตรากฎหมายดังกล่าวออกมา

พ.ศ.๒๔๘๔ กรรมกรสามล้อนัดหยุดงานเพื่อยื่นคำร้องต่อข้าหลวงประจำจังหวัดให้ตำรวจเพลามือการจับกุมความผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ ข้าหลวงไม่ปฏิบัติตาม กรรมกรสามล้อจึงหยุดงานรับจ้าง จำเลยถูกจับ ตำรวจหาว่าจำเลยยุยงชู้เข็ญให้กรรมกรสามล้อหยุดงาน กล่าวหาเป็นกบฏและยื่นฟ้องศาล คดีขึ้นถึงศาลฎีกา ศาลฎีกา พิพากษายกฟ้อง(๔๘)

พ.ศ.๒๔๘๗ ประมาณปลายปี ได้มีการตั้งกลุ่มสหบาลกรรมกรขึ้น เรียกว่า สหบาลกรรมกรกลาง หรือ Central Union of Labour (๔๙)

---

(๔๖) ขบวนการกรรมกรในประเทศไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๗๙ – ๘๐.

(๔๗) เพิ่งอ้าง, หน้า ๒๒.

(๔๘) พัฒนาการของขบวนกรรมกรไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๖ ; กรรมกรสามล้อ ไม่ใช่กรรมกรในความหมายของ wage labour

พ.ศ.๒๔๘๘ กรรมกรร่วมจัดงานวันกรรมกรสากล ๑ พฤษภาคม ขึ้นเป็นครั้งแ
ณ บริเวณวังสราญรมย์ มีกรรมกรเข้าร่วมกว่าพันคน

พ.ศ.๒๔๘๙ สหอาชีวะกรรมกรแห่งประเทศไทย (Central Union of La
SUL) จัดชุมนุมฉลองวันกรรมกรสากลที่ท้องสนามหลวง มีกรรมกรเข้าร่วมมากเป็นประวัติการ
ถึงกว่าแสนคน(๑๐๐)

อนึ่ง ในช่วง พ.ศ.๒๔๘๘ – ๒๔๘๙ ประมาณว่ามีการสไตร์คถึง ๑๗๓ ครั้ง(๑๐๑

พ.ศ.๒๔๙๒ สหอาชีวะกรรมกรได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกสหพันธ์กรรมกรโลก
(The World Federation of Trade Union WFTU) รัฐบาลจอมพล ป. ไม่ยอมต่อทะเบี
ให้กับสหอาชีวะกรรมกร แต่ได้ตั้งองค์กรขึ้นมาแบ่งแยกพลังกรรมกร โดยใช้ชื่อว่า สมาคมกรรม
ไทย

พ.ศ.๒๔๙๓ สมาคมกรรมกรไทย เข้าเป็นสมาชิกของสหพันธ์สมาคมคนงานเสรี
สากล (International Confederation of Free Trade Union, ICFTU) ของค่าย
โลกเสรีในยุคสงครามเย็น

พ.ศ.๒๔๙๕ มีพระราชบัญญัติการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์

พ.ศ.๒๔๙๖ มีพระราชบัญญัติการกระทำอันไม่เป็นไทย

พ.ศ.๒๔๙๗ รัฐบาลจอมพล ป. หนุนหลังพ่อค้าใหญ่คนหนึ่ง ซึ่งเป็นชาวจีนตั้ง
สมาคมเสรีแรงงานแห่งประเทศไทย (Free Workmen's Association of Thailand)
ขึ้น เพื่อพยายามจัดตั้งกรรมกรเชื้อสายจีน

พ.ศ.๒๔๙๙ มีการจัดงานวันกรรมกรอีก ในวันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๔๙๙ ที่สนาม
เสือป่า, ประกาศใช้กฎหมายแรงงานฉบับแรก (พระราชบัญญัติแรงงาน พ.ศ.๒๔๙๙) มีผลทำให้
มีการเคลื่อนไหวแรงงานอย่างกว้างขวาง ในช่วงหนึ่งปี มีการตั้งสหภาพแรงงานถึง ๒๐๐ แห่ง

---

(๑๐๐) สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๖ ; พัฒนาการของขบวนกรรมกรไทย, อ้าง
หน้า ๘.

(๑๐๑) ขบวนการกรรมกรในประเทศไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๘๘.

และมีสภาแรงงานสองสภา[๑๐๒] และมีการหยุดงาน ๑๒ ครั้ง

พ.ศ.๒๕๐๐ มีการหยุดงาน ๒๑ ครั้ง

พ.ศ.๒๕๐๑ มีการหยุดงาน ๔ ครั้ง, ๒๐ ตุลาคม จอมพลสฤษดิ์ ทำการปฏิวัติ (รัฐประหาร), ๓๑ ตุลาคม บรรยากาศเผด็จการก็ปกคลุมวงการแรงงานอีกครั้ง เมื่อประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๑๙ ระบุว่า

> "โดยที่พระราชบัญญัติแรงงานพุทธศักราช ๒๔๙๘ มีบทบัญญัติไม่เหมาะสม เปิดช่องให้ใช้เป็นเครื่องมือยุยงส่งเสริมให้เกิดความร้าวฉานระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง ทำลายความเห็นใจและการประนีประนอมระหว่างกัน กับทั้งเป็นโอกาสให้ตัวแทนคอมมิวนิสต์อาศัยบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัตินี้เป็นเครื่องมือยุยงลูกจ้างในทางมิชอบ อันเป็นกลวิธีเพื่อจุดประสงค์ตามแผนการณ์ ทั้งนี้ทำให้เกิดระส่ำระสายในการประกอบอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม เป็นภัยร้ายแรงแก่การดำเนินงานเศรษฐกิจเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของประเทศ ดังปรากฏตามข้อเท็จจริงที่ได้เกิดขึ้นแล้ว คณะปฏิวัติเห็นสมควรยกเลิกพระราชบัญญัตินี้เสีย..."

การเคลื่อนไหวของกรรมกรยุคนี้ แม้จะเป็นการเคลื่อนไหวที่ต้องการแก้ปัญหาปากท้องทางเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานก็ตาม แต่ลักษณะของโครงสร้างของชนชั้นนี้ที่ส่วนใหญ่ยังเป็นคนจีนในช่วงแรกของระยะเวลาดังกล่าว ทำให้การเคลื่อนไหวบางกรณีเป็นการเคลื่อนไหวทางการเมืองระหว่างประเทศโดยตรง เช่น กรณีที่พิชิต จงสถิตย์วัฒนา บรรยายว่า "การสไตร์ค

---

(๑๐๒) นิคม จันทรวิทูร, แรงงานไทย : การเดินทางที่ยาวนาน ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๔, หน้า ๒ – ๓.

ครั้งสำคัญ (ในปี ๒๔๘๗) เป็นการสไตร์ค์ของกรรมกรกุลีจีน ซึ่งดำเนินคู่ขนานไปกับการเคลื่อนไหวในจีนโดยตรง จึงมีลักษณะทางทีทางการเมืองอย่างชัดแจ้งในการต่อสู้ครั้งนั้น กุลีขนข้าวนัดหยุดงานตั้งแต่เดือนเมษายน ถึงสิงหาคม คือ ๕ เดือนเต็ม ในการต่อสู้เดือนเมษายน กรรมกรเรียกร้องว่า ข้าวจากไทยไปจีนนั้นมิได้เอาไว้ให้ทหารฝ่ายก๊กมินตั๋ง หากมีไว้สำหรับแจกจ่ายประชาชนที่อดอยากโดยตรง แง่มุมทางการเมืองของการต่อสู้ครั้งนี้ก็ซับซ้อนลงไปอีก เพราะรัฐบาลมีการตกลงกับอังกฤษและอเมริกาในเรื่องการขนข้าวไปจีนเพื่อช่วยก๊กมินตั๋ง จึงทำให้การต่อสู้ยืดเยื้อไปอีก..."(๑๐๓)

เมื่อกรณีออกมาเป็นเช่นนี้ ก็เท่ากับว่าการเคลื่อนไหวของกรรมกรเผชิญหน้ากับรัฐโดยตรง ผลก็คือเป็นการตอกย้ำให้รัฐใช้นโยบายชาตินิยมทางเศรษฐกิจการเมืองของตนเต็มที่ขึ้น ซึ่งเท่ากับเป็นการเร่งรัดให้นโยบายเปลี่ยนโครงสร้างของกรรมกร ด้วยการเอากรรมกรไทยเข้าแทนที่กรรมกรจีน ที่เริ่มดำเนินมาแล้วตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ดีบหน้าไปด้วยความรวดเร็วหลังสงครามโลก

แน่นอนว่าในการประเมินประวัติศาสตร์แรงงานนั้น จุดยืนประการหนึ่งที่ใช้ได้ก็คือ "กรรมกรเชื้อชาติใดก็โดนนายทุนกดขี่ทั้งนั้น" แต่การใช้จุดยืนนี้เพียงประการเดียวในการประเมินความสำเร็จหรือความล้มเหลวย่อมเท่ากับเป็นการปฏิเสธพัฒนาการของประวัติศาสตร์ เพราะพัฒนาการของขบวนกรรมกร และพัฒนาการของสังคมโดยส่วนรวม ต่างก็เป็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์นั้นดำเนินไปอย่างไม่สม่ำเสมอ(๑๐๔)

อีกจุดหนึ่งที่น่าประเมินให้ละเอียดขึ้นในประวัติศาสตร์แรงงานยุคนี้ คือ การเคลื่อนไหวของสหอาชีวะกรรมกร (Central Union of Labour, CUL) เพราะการเคลื่อนไหวแรงงานหลังสงครามโลก มีความเกี่ยวพันอย่างมากกับการต่อสู้ทางการเมืองภายในประเทศระหว่าง

---

(๑๐๓) ขบวนการกรรมกรในประเทศไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๙๐.

(๑๐๔) เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๑๓.

กลุ่มหลวงประดิษฐ์มนูธรรม กับกลุ่มหลวงพิบูลสงคราม ; การต่อสู้ทางการเมืองระหว่างจีนสายคอมมิวนิสต์กับจีนสายก๊กมินตั๋ง ; การต่อสู้ระหว่างองค์กรแรงงานของโลกคอมมิวนิสต์ (WFCT) กับองค์กรแรงงานของโลกทุนนิยม (ICFTU) ในยุคสงครามเย็น เป็นต้น และทั้งหมดนี้มาประกอบกันเข้าเป็นปัจจัยกำกับการเคลื่อนไหวแรงงานในสังคมไทย

ในขณะที่ อารมณ์ พงศ์พงัน ประเมินสหอาชีวะกรรมกรแห่งประเทศไทยว่า "เป็นบิดาแห่งวงการสหภาพแรงงานไทยอย่างแท้จริง"(๑๐๕)

ผาสุก พงษ์ไพจิตร (อ้างถึง Ernest L. Fogg) กลับประเมินว่า "ในเมืองไทย คำว่า การรวมกลุ่มกรรมกรเป็นคำกล่าวซึ่งขัดแย้งกับตัวเอง เพราะว่า เพียงส่วนย่อย ๆ ของคนงานเท่านั้นที่รวมกลุ่มกัน การรวมกลุ่มห่างไกลจากคนงาน การบริหารงานอยู่ในมือของคนภายนอกที่เข้ามาเพื่อควบคุมคนงาน"(๑๐๖)

ในขณะที่สมาชิกของสหอาชีวะกรรมกรระยะแรกประกอบด้วยกรรมกรไทย ถึง ๓ ใน ๕ ตามการประเมินของสกินเนอร์ ; พิชิต จงสถิตย์วัฒนา และ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล ก็เน้นประเด็นนี้ แต่ถึงปี พ.ศ.๒๔๙๑ (๑๙๔๘) แมบรี กล่าวว่า สมาชิกส่วนใหญ่กลายเป็นกรรมกรจีนไปแล้ว(๑๐๗)

ฯลฯ

---

(๑๐๕) อารมณ์ พงศ์พงัน, กรรมกร, กรุงเทพฯ : บพิธาการพิมพ์ ๒๕๒๒, หน้า ๔๗.

(๑๐๖) ผาสุก พงษ์ไพจิตร "วิวัฒนาการเบื้องต้นของสมาคมลูกจ้างในอุตสาหกรรมไทย" ใน ค่าจ้างและแรงงานสัมพันธ์ในอุตสาหกรรมไทย จัดพิมพ์โดย สมาคมเศรษฐศาสตร์และสถาบันวิจัยทางสังคมศาสตร์ จุฬาฯ, ๒๕๑๕, หน้า ๗๒.

(๑๐๗) Mabry, op.cit., p. 43.

เหล่านี้เป็นทัศนะที่มีความสลักสลันกันอยู่ในการประเมินความเคลื่อนไหวของกรรมกรยุคหลังสงครามโลก ผู้เขียนนำมาเสนอไว้เพื่อเรียกร้องให้นักศึกษาประวัติศาสตร์แรงงานทำการค้นคว้าออกมาใหม่ยังเป็นระยะ

๔. วิวัฒนาการแรงงานและสังคมไทย ๒๕๐๓ – ปัจจุบัน

๔.๑ ลักษณะสังคมไทย ๒๕๐๓ – ปัจจุบัน

๔.๑.๑ ฐานะของสังคมไทยในการแบ่งงานระดับโลก

สุธี ประศาสน์เศรษฐ อธิบายว่า ตั้งแต่ทศวรรษ ๑๙๖๐ (พ.ศ.๒๕๐๓) ประเทศไทยถูกผลักดันให้เข้าสู่การแบ่งงานทำระหว่างประเทศแบบใหม่[๑๐๘] ซึ่งมีลักษณะเด่นที่เห็นได้ชัด คือ มีการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจเสรี, มีการเปิดให้นายทุนต่างชาติเข้ามาทำการลงทุนโดยตรง, องค์การระหว่างประเทศของโลกทุนนิยมเข้ามามีบทบาทในการเสนอให้รัฐบาลไทยปรับปรุงโครงสร้างและนโยบายเศรษฐกิจ เพื่อสนองตอบต่อการขยายตัวของทุนนิยมศูนย์กลาง, ซึ่งทำให้บรรษัทข้ามชาติเข้ามามีบทบาทต่อเศรษฐกิจไทยมากขึ้น

เราได้กล่าวว่าบทบาทของรัฐในช่วง ๒๔๗๕ – ๒๕๐๐ โดยส่วนรวมนั้นเอื้ออำนวยต่อการเติบโตของระบบทุนนิยมมากกว่าเป็นอุปสรรค แต่ก็ต้องกล่าวเพิ่มเติมอีกว่าบทบาทดังกล่าวยังไม่ถึงอกถึงใจของนายทุนทั้งภายในภายนอกนัก โดยเฉพาะต่อนายทุนภายนอกหรือนายทุนต่างชาติ แม้จะมีการออกพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ.๒๔๙๗ ก็ตาม แต่ปัญหาเสถียรภาพทางการเมืองและการใช้อิทธิพลทางการเมืองในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ตลอดช่วงเวลาดังกล่าวทำให้การดำเนินนโยบายดังกล่าวนี้ไม่สัมฤทธิผล[๑๐๙]

---

(๑๐๘) สุธี ประศาสน์เศรษฐ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๗.

(๑๐๙) รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, "วิกฤตการณ์แห่งโครงสร้างและวิกฤตการณ์แห่งเส้นทางการพัฒนาเศรษฐกิจ" บทความสัมมนาทางวิชาการเรื่อง วิกฤตการณ์เศรษฐกิจไทย ๒๕๒๒ จัดโดยคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๑ – ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๓, หน้า ๕๑.

ด้วยเหตุนี้ เมื่อจอมพลสฤษดิ์ขึ้นมามีอำนาจ จึงได้ติดต่อขอความช่วยเหลือจากองค์การ USOM ในการว่าจ้างบริษัทที่ปรึกษาชาวอเมริกันชื่อ G.B. Beitzel เพื่อให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการส่งเสริมการลงทุน(๑๑๐) ข้อเสนอแนะที่สำคัญคือ หลักประกัน และสิทธิประโยชน์ที่ผู้ลงทุนจะได้รับ ซึ่งปรากฏชัดในมาตรา ๑๘, ๑๙ และ ๒๐ ของพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนเพื่อกิจการอุตสาหกรรม พ.ศ.๒๕๐๓

ผลที่ติดตามมาจากนโยบายดังกล่าว อาจอธิบายได้หลายแบบ หลายสำนวน แต่เนื้อหาสอดคล้องกัน เช่น

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ อธิบายว่า "ประเทศมหาอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกา ประสบความสำเร็จในการชักนำระบบเศรษฐกิจไทยเข้าสู่วงจรของระบบทุนนิยมแห่งโลก และความสัมพันธ์ในรูปแบบเมืองดาวบริวารกับเมืองแม่ก็นับวันมีแต่จะกระชับและแน่นแฟ้นขึ้น"(๑๑๑)

สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ อธิบายว่า ภาวะแวดล้อมของการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศแบบใหม่ที่ระบบเศรษฐกิจไทยเข้าไปสอดเกี่ยวอยู่ด้วยนั้น ยังผลให้โครงสร้างการค้าและการผลิตของไทยเปลี่ยนไปจากเดิม คือ แม้จะยังคงส่งออกสินค้าขั้นปฐมเป็นหลักอยู่ แต่สินค้าขั้นปฐมนั้นก็กระจายการผลิตหลากหลายขึ้น มีการแปรรูปในการส่งออกมากขึ้น นอกจากนั้นยังเกิดการขยายตัวของการผลิตทางอุตสาหกรรม ซึ่งระยะแรกเป็นการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า และระยะหลังเริ่มมีการส่งออกสินค้าสำเร็จรูป อย่างไรก็ตาม การพัฒนาดังกล่าวเป็นเพียง "การพัฒนาทุนนิยมแบบพึ่งพา (dependent capitalism) เท่านั้น"(๑๑๒)

วารินทร์ วงศ์หาญเชาว์ และ คาร์ล ทรอคกี้ หลังจากศึกษาความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ก็สรุปฐานะของระบบเศรษฐกิจการเมืองไทยว่า เป็น "การพัฒนา

---

(๑๑๐) เพิ่งอ้าง, หน้า ๕๒.

(๑๑๑) เพิ่งอ้าง, หน้า ๕๓.

(๑๑๒) สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๕.

แบบพึ่งพา (dependent development)"(๑๑๓)

กล่าวโดยสรุปก็คือ ฐานะของสังคมไทยในการแบ่งงานระดับโลก มีลักษณะพึ่งพา (dependent) ปัญหาที่จะต้องถามต่อไปก็คือ พึ่งพาอย่างไร และพึ่งพาอะไร?

ลักษณะของการพึ่งพานั้นกล่าวอย่างกว้าง ๆ(๑๑๔) ก็คือ ระบบเศรษฐกิจไทย ไม่สามารถควบคุมเป้าประสงค์ของการผลิตได้ แต่เป็นฝ่ายถูกกระทำหรือถูกครอบงำจากการขยายตัวของทุนนิยมศูนย์กลางทั้งในทางการผลิตและการค้า อย่างไรก็ตามการเป็นฝ่ายถูกกระทำนี้ มิได้หมายความว่า ปฏิกริยาของระบบเศรษฐกิจไทยเท่ากับศูนย์ หรือยอมรับการบงการจากทุนนิยมโลกอย่างเบ็ดเสร็จ (ประเด็นนี้จะกล่าวถึงในข้อ ๔.๑.๒)

คราวนี้มาถึงปัญหาที่ว่า พึ่งพาอะไร?

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ ให้ลักษณะของการพึ่งพิงที่สำคัญ ๒ ประการ คือ

ก. ลักษณะการพึ่งพิงการนำเข้า (import dependency) ซึ่งเห็นได้จากอัตราส่วนระหว่างมูลค่าสินค้าเข้ากับผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ ซึ่งเท่ากับ ๑๖.๕๕% ในปี ๒๔๘๑ ได้เพิ่มขึ้นจนอยู่ในระดับ ๒๕% ในปี ๒๕๒๒(๑๑๕) เหตุที่เรียกว่าเป็นการพึ่งพิง ก็เพราะว่าก่อนหน้ายุคนี้ สินค้าเข้าส่วนใหญ่เป็นสินค้าอุปโภคบริโภค และมีลักษณะฟุ่มเฟือย ถ้าไม่มีการนำเข้า ก็ยังจะไม่มีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศมากนัก แต่ในยุคที่กำลังพูดถึงนี้ สินค้าเข้าส่วนใหญ่เป็น

---

(๑๑๓) วาริน์ทร์ วงศ์หาญเชาว์ และ คาร์ล ทรอคกี้ "การพัฒนาแบบพึ่งพา ; ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างไทยกับญี่ปุ่น" ใน บรรษัทข้ามชาติ : โฉมหน้าใหม่จักรพรรดินิยม กองชัย อภิวัฒน์รังสรรค์ (บก.), อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๕ - ๑๘๗.

(๑๑๔) เหตุที่บอกว่ากล่าวอย่างกว้าง ๆ ก็เพราะบทความนี้ไม่ต้องการถกเถียงว่าฐานะของระบบเศรษฐกิจไทย เข้ากับเงื่อนไขของสำนักทฤษฎีการพึ่งพิงทางเศรษฐกิจ (Dependencia) หรือไม่ ดังนั้น ลักษณะพึ่งพา (dependent) ที่ใช้ในบทความนี้จึงเป็นเพียงคำคุณศัพท์ขยายความระบบเศรษฐกิจไทย มากกว่าเป็นทฤษฎีอธิบายระบบเศรษฐกิจไทย.

(๑๑๕) รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๐.

วัตถุดิบ สินค้าขั้นกลาง และสินค้าประเภททุน ถ้าการนำเข้าถูกตัดขาดลง จะมีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจมาก

ข. ลักษณะการพึ่งพิงการเงินระหว่างประเทศ (External - Finance Dependency) ซึ่งถึงแม้เงินลงทุนจากต่างประเทศ อันประกอบด้วยการลงทุนโดยตรง เงินให้กู้แก่รัฐวิสาหกิจและวิสาหกิจเอกชน (ในปี ๒๕๒๑ – ๒๒) จะมีมูลค่าเพียงประมาณร้อยละ ๑๐ ของเงินลงทุนทั้งสิ้นเท่านั้นก็ตาม แต่การพึ่งพิงทางการเงินนี้ต้องดูที่การกู้เงินจากต่างประเทศของธนาคารพาณิชย์ ซึ่งเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย คือ จากที่มีมูลค่าคิดประมาณร้อยละ ๑๓.๗๑ ของเงินสำรองระหว่างประเทศสุทธิ (net international reserves) ในปี ๒๕๑๐ มาเป็นสูงกว่า ๕๐% ของเงินสำรองระหว่างประเทศสุทธินับตั้งแต่ปี ๒๕๒๐ และอัตราส่วนดังกล่าวนี้สูงกว่า ๑๐๐% ในปี ๒๕๒๒(๑๑๖)

ลักษณะการพึ่งพิงทั้งสองประการนี้ เกิดขึ้นเพราะในยุคดังกล่าวนี้ ขนาดของการเปิดประเทศ (degree of openness) ซึ่งวัดจากอัตราส่วนของมูลค่าของการค้าระหว่างประเทศต่อมูลค่าของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ ได้เพิ่มขึ้นจากร้อยละ ๓๔.๕ ในปี ๒๔๘๑ เป็นร้อยละ ๔๓.๒ ในปี ๒๕๒๑ ประการหนึ่ง กับอีกประการหนึ่ง คือ ประมาณร้อยละ ๖๐ ของสินค้าออก และร้อยละ ๖๐ ของสินค้าเข้า ไทยต้องขายต้องซื้อกับกลุ่มประเทศทุนนิยมที่พัฒนาแล้ว

ณรงค์ เพชรประเสริฐ เป็นผู้ที่เน้นให้เห็นลักษณะอีกด้านหนึ่งของการพึ่งพา นั่นคือ ลักษณะผูกขาดหรือกรอบงำจากบริษัทข้ามประเทศ หรือบริษัทที่ร่วมมือกับต่างประเทศ เช่น

ก. การที่บริษัทญี่ปุ่นมีอิทธิพลครอบงำการค้าระหว่างประเทศของไทย ทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังในปี ๒๕๑๖ มูลค่าการค้าระหว่างประเทศของไทยทั้งหมดนั้น มูลค่าการส่งออกโดยบริษัทญี่ปุ่น (ในประเทศไทย) คิดเป็นร้อยละ ๕๖.๔ ของมูลค่าการส่งออกทั้งหมด และมูลค่าการนำเข้าโดยบริษัทญี่ปุ่นคิดเป็นร้อยละ ๓๔.๔ ของมูลค่าการนำเข้าทั้งหมดของไทย(๑๑๗) กล่าวง่าย ๆ

---

(๑๑๖) เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๐๑ – ๒.

(๑๑๗) ณรงค์ เพชรประเสริฐ, (๒๕๒๕), หน้า ๖๒.

ก็คือ บริษัทญี่ปุ่นกลายมาเป็นคนสำคัญในการทำการค้ากับต่างประเทศให้ไทยนั่นเอง และเมื่อเป็นเช่นนี้ลักษณะพึ่งพาก็เกิดขึ้น เพราะ "บริษัทเหล่านี้ก็ยังต้องขึ้นต่อบริษัทแม่ของคนในญี่ปุ่น ซึ่งก็หมายความว่า บริษัทแม่ในญี่ปุ่นเป็นผู้รวมศูนย์อำนาจทุน ควบคุมบงการบริษัทในประเทศไทย ทุนผูกขาดที่เกิดจากบริษัทญี่ปุ่น (ในประเทศไทย) จึงเป็นทุนผูกขาดที่ขึ้นต่อทุนผูกขาดในญี่ปุ่น"(๑๑๘)

ข. การผูกขาดเทคโนโลยีของบริษัทต่างประเทศหรือบริษัทที่ร่วมมือกับต่างประเทศ ย่อมหมายถึงการที่ระบบเศรษฐกิจไทยต้องพึ่งพาเทคโนโลยีจากทุนต่างประเทศดังกล่าวอยู่ตราบเท่าที่บริษัทเหล่านั้นยังดำเนินกิจการในลักษณะที่ผูกขาดอยู่ได้ต่อไป เช่น กิจการกลั่นน้ำมัน ธุรกิจของกลุ่มเจริญโภคภัณฑ์ในด้านการผลิตพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์, ธุรกิจเส้นใยประดิษฐ์ของโรงงานเทยิ่นโพลีเอสเตอร์ ไทยเมลอนโพลีเอสเตอร์, ธุรกิจกระจกแผ่นเรียบของบริษัทกระจกไทยอาซาฮี ธุรกิจผลิตภัณฑ์ปิโตรเคมีคอล ฯลฯ

๔.๑.๒ การแบ่งงานในสังคมไทย ๒๕๐๓ – ปัจจุบัน

ในหัวข้อนี้ เป็นการพยายามให้ภาพลักษณะสังคมไทยปัจจุบัน การที่จะกำหนดภาพดังกล่าวออกมาให้เห็นลักษณะที่สำคัญ ๆ ได้ ผู้เขียนคิดว่าจะต้องแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญสองประการที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในช่วงประมาณ ๒๐ ปีที่ผ่านมา คือ

ก. ความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างการผลิต

ข. ความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างกำลังแรงงาน

ก. ความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างการผลิต

---

(๑๑๘) เพิ่งอ้าง, หน้า ๔๒.

ตารางที่ ๓

สัดส่วนของผู้มีงานทำที่มีอายุ ๑๑ ปีขึ้นไป จำแนกตามสาขาอุตสาหกรรม ๒๕๑๔-๒๕๒๑ รอบที่ ๒ (ก.ค. - ก.ย.) (หน่วย : ร้อยละ)

สาขาอุตสาหกรรม	๒๕๐๓	๒๕๑๓	๒๕๑๔	๒๕๑๕	๒๕๑๖	๒๕๑๗	๒๕๑๘	๒๕๑๙	๒๕๒๐	๒๕๒๑
<u>ทุกอุตสาหกรรม</u>	๑๐๐	๑๐๐	๑๐๐	๑๐๐	๑๐๐	๑๐๐	๑๐๐	๑๐๐	๑๐๐	๑๐๐
๑. เกษตรกรรมและการป่าไม้ การล่าสัตว์ และการประมง	๘๒.๔	๘๓.๗	๗๙.๑๗	๗๒.๑๘	๗๒.๐	๖๕.๔๒	๗๒.๕๙	๗๕.๗๖	๗๓.๔๘	๗๓.๖๙
๒. การขุดแร่โลหะและอโลหะ	๐.๒	๐.๒	๐.๑๑	๐.๗๓	๐.๖๕	๐.๒๙	๐.๑๖	๐.๑๖	๐.๒๕	๐.๑๘
๓. หัตถอุตสาหกรรม	๓.๔	๓.๕	๓.๙๗	๓.๖๙	๓.๐๕	๔๔๘๗	๓.๔๖	๖.๒๒	๖.๕๕	๖.๘๐
๔. การก่อสร้าง,ซ่อมและรื้อถอนทำลาย	๐.๕	๐.๕	๑.๑๔	๑.๕๘	๑.๕๑	๑.๖๑	๑.๑๓	๑.๒๘	๑.๖๓	๑.๔๔
๕. การสาธารณูปโภคและสาธารณสุข	๐.๑	๐.๑	๐.๑๑	๐.๑๕	๐.๒๘	๐.๓๖	๐.๒๓	๐.๒๔	๐.๒๔	๐.๒๗
๖. พาณิชยกรรม	๕.๗	๕.๗	๗.๑๑	๗.๖๓	๘.๑๗	๙.๔๙	๗.๕๗	๗.๐๕	๘.๒๕	๘.๕๔
๗. การขนส่ง คลังสินค้า และคมนาคม	๑.๒	๑.๒	๑.๒๘	๑.๙๔	๒.๒๕	๒.๗๑	๒.๐๙	๑.๗๗	๑.๘๘	๑.๗๘
๘. บริการ	๔.๘	๓.๐	๗.๐๕	๘.๐๘	๘.๐๗	๑๐.๒๔	๘.๓๗	๗.๕๑	๗.๗๒	๘.๓๔
๙. กิจการที่ระบุไม่แจ้งชัดหรือไม่ทราบ	๑.๗	๑.๙	๐.๐๖	๐.๐๑	๐.๐๑	๐.๐๑	-	๐.๐๑	-	-

ที่มา : คำนวณจาก (๑) ปี ๒๕๐๓ จากสำนักงานสถิติแห่งชาติ <u>สำมะโนประชากร</u> พ.ศ.๒๕๐๓

(๒) ปี ๒๕๑๓ จากสำนักงานสถิติแห่งชาติ <u>สำมะโนประชากรและเคหะ</u> พ.ศ.๒๕๑๓

(๓) ปี ๒๕๑๔-๒๕๒๑ จากสำนักงานสถิติแห่งชาติ <u>การสำรวจแรงงาน</u> รอบ ๒

จากตารางที่ ๑ เราสามารถเห็นภาพความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสาขาการผลิตต่าง ๆ ได้กว้าง ๆ ว่า

ในปี พ.ศ.๒๕๐๓ สาขาการผลิตที่มีมูลค่าสูงสุดในผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ ๔ สาขาแรก ตามลำดับคือ

๑. เกษตรกรรม ๔๐.๕๑%
๒. การค้า (ปลีกและส่ง) ๑๕.๘๔%
๓. อุตสาหกรรม ๑๑.๐๕%
๔. การบริการ ๘.๕๐%

ครั้นมาถึงปี ๒๕๒๑ โครงสร้างการผลิตมีการเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ สาขาอุตสาหกรรมสามารถเติบโตขึ้นมามีมูลค่าเป็นอันดับสองในผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ และที่สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่ง ก็คือ มูลค่าของสาขาเกษตรกรรมในผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศลดลงอย่างมากมาย คือ

๑. เกษตรกรรม ๒๗.๑๔%
๒. อุตสาหกรรม ๒๑.๓๑%
๓. การค้า (ปลีกและส่ง) ๑๖.๑๗%
๔. การบริการ ๙.๙๖%

สาขาเศรษฐกิจสองสาขาที่มีอัตราส่วนในผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (G.D.P.) ค่อนข้างคงเส้นคงวา คือ สาขาการค้าและการบริการ ดังนั้น ในการพิจารณาจากแนวโน้มเช่นนี้ว่าสาขาการผลิตใด จะเป็นสาขาที่จะกุมทิศทางพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจไทยในปัจจุบันและในอนาคต เราจึงควรพิจารณาที่สองสาขาการผลิตเป็นหลัก คือ เกษตรกรรมและอุตสาหกรรม

อัตราการขยายตัวของเศรษฐกิจไทย ในระยะ ๑๐ ปีข้างหน้า ตามการพยากรณ์จากแบบจำลองมหเศรษฐกิจ ซึ่งจัดทำขึ้นโดยกองวางแผนเศรษฐกิจและสังคม สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ปรากฏออกมาดังนี้

ตารางที่ ๒

อัตราการขยายตัวของเศรษฐกิจไทย (เปอร์เซ็นต์)

	๑๙๗๗–๘๑	๑๙๘๒–๘๖	๑๙๘๗–๙๐
ผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ	๗.๘	๑.๙	๖.๘
ภาคเกษตร	๔.๗	๒.๙	๓.๓
ภาคนอกเกษตร	๙.๔	๗.๔	๗.๙
อุตสาหกรรม	๙.๔	๗.๘	๘.๑
แร่ธาตุและก๊าซ	๑๕.๔	๑๗.๑	๑๖.๔
การก่อสร้าง	๑๒.๔	๗.๗	๗.๙
ธนาคาร การประกันภัย	๑๑.๐	๑๑.๙	๑๑.๗

ซึ่งจากภาคจำลองอันนี้เอง จะอนุกรรมการวางแผนฯ ไว้อย่างชัดแจ้งว่า "โครงสร้างเศรษฐกิจของประเทศจะเปลี่ยนแปลงไปมาก และสาขาเกษตรจะอ่อนตัวลงในช่วงแผนฯ ๕ กล่าวคือ โครงสร้างเศรษฐกิจจะเปลี่ยนไปมากเป็นครั้งแรกที่ ภาคอุตสาหกรรมจะขยายตัวสูงและสัดส่วนในผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศใหญ่กว่าภาคเกษตรกรรม และภาคเกษตรเองจะมีอัตราการขยายตัวต่ำลงอย่างน่าเป็นห่วง คือ เหลือประมาณร้อยละ ๓.๓ ต่อปี"(๑๑๕)

ข. ความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างกำลังแรงงาน

---

(๑๑๔) "ระยะอนุกรรมการวางแผนส่วนรวมฯ, "แนวโน้มเศรษฐกิจและทางเลือกในการกำหนดเป้าหมายเศรษฐกิจส่วนรวมของแผนพัฒนา, ฉบับที่ ๕", (โรเนียว), หน้า ๑ – ๒.

ตารางที่ ๑ ผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ ตามราคาคงที่ (ปี ๒๕๑๕ ๑๐๐)

สาขาการผลิต	ผลิตภัณฑ์ในประเทศ (พันล้านบาท)					ร้อยละของผลิตภัณฑ์ในประเทศ				
	๒๕๐๓	๒๕๐๘	๒๕๑๓	๒๕๑๘	๒๕๒๑	๒๕๐๓	๒๕๐๘	๒๕๑๓	๒๕๑๘	๒๕๒๑
เกษตรกรรม	๒๘.๖	๓๖.๒	๔๘.๓	๖๒.๑	๖๙.๖	๔๐.๕๑	๓๖.๓๔	๓๒.๒๐	๓๐.๔๒	๒๗.๐๙
เหมืองแร่	๐.๙	๑.๗	๒.๖	๒.๕	๔.๑	๑.๒๓	๑.๗๑	๑.๗๐	๑.๒๒	๑.๕๘
อุตสาหกรรม	๘.๓	๑๔.๐	๒๓.๓	๓๗.๑	๕๔.๘	๑๑.๗๔	๑๔.๐๕	๑๕.๕๔	๑๘.๒๐	๒๑.๓๑
การก่อสร้าง	๓.๔	๕.๗	๘.๗	๘.๕	๑๓.๖	๔.๗๙	๕.๗๕	๕.๘๐	๔.๑๗	๕.๒๗
ไฟฟ้าและประปา	๐.๒	๐.๕	๑.๖	๓.๒	๔.๕	๐.๓๐	๐.๕๕	๑.๐๙	๑.๕๖	๑.๗๖
การคมนาคมและการขนส่ง	๔.๗	๖.๓	๙.๒	๑๒.๔	๑๖.๒	๖.๖๘	๖.๒๕	๖.๑๓	๖.๑๐	๖.๓๐
การค้าปลีกและการค้าส่ง	๑๑.๒	๑๖.๒	๒๖.๕	๓๖.๑	๔๑.๖	๑๕.๘๔	๑๖.๒๘	๑๗.๖๗	๑๗.๙๑	๑๖.๑๗
การธนาคาร	๑.๓	๒.๖	๔.๘	๔.๙	๑๒.๒	๑.๘๗	๒.๖๑	๓.๘๗	๔.๔๕	๔.๗๕
ที่อยู่อาศัย	๒.๑	๒.๔	๓.๐	๓.๖	๔.๐	๒.๙๔	๒.๔๔	๒.๐๐	๑.๗๔	๑.๕๖
การบริหารราชการ	๓.๒	๔.๓	๔.๕	๘.๔	๑๐.๙	๔.๕๖	๔.๓๒	๔.๓๑	๔.๑๐	๔.๒๕
การบริการ	๖.๗	๙.๖	๑๔.๕	๒๐.๓	๒๕.๖	๙.๕๐	๙.๖๖	๙.๖๙	๙.๙๓	๙.๙๖
รวม	๗๐.๖	๙๙.๕	๑๕๐.๐	๒๐๔.๑	๒๕๗.๑	๑๐๐.๐๐	๑๐๐.๐๐	๑๐๐.๐๐	๑๐๐.๐๐	๑๐๐.๐๐

ที่มา : สถิติรายได้ประชาชาติ คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

เมื่อพิจารณาทางด้านการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของกำลังแรงงาน (labour force) บ้าง ตารางที่ ๓ ชี้ให้เห็นว่า แรงงานที่ทำงานในภาคการเกษตรมีแนวโน้มลดลงเรื่อย ๆ จาก ๘๒.๙ เปอร์เซ็นต์ ในปี ๒๕๐๓ เหลือเพียง ๗๓.๖๙ เปอร์เซ็นต์ ในกำลังแรงงานทั้งหมด ในปี ๒๕๒๑ ส่วนแรงงานในสาขาเศรษฐกิจที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น คือ สาขาพาณิชยกรรม, สาขาบริการ, และสาขาหัตถอุตสาหกรรม

แต่มีข้อควรพิจารณาเพิ่มเติมจากตารางที่ ๓ อีกประการหนึ่ง ก็คือ ถึงแม้สาขาพาณิชยกรรม, สาขาบริการ และสาขาหัตถอุตสาหกรรม ต่างก็มีแรงงานเพิ่มด้วยกันทั้งสิ้นก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาอัตราการเติบโตของการจ้างงานในทั้งสามสาขาเศรษฐกิจนี้ด้วยแล้ว ผลปรากฏว่า สาขาหัตถอุตสาหกรรมมาอันดับหนึ่ง สาขาบริการมาอันดับสอง และสาขาพาณิชยกรรมมาเป็นที่สาม ดังตารางที่ ๔ ข้างล่างนี้

ตารางที่ ๔(๑๒๐)

อัตราการเจริญเติบโตของการจ้างงาน (เปอร์เซ็นต์ต่อปี) แยกตามสาขาเศรษฐกิจ

สาขาเศรษฐกิจ	อัตราการเจริญเติบโตของการจ้างงาน (เปอร์เซ็นต์ต่อปี)	
	๒๕๐๓ - ๑๗	๒๕๑๔ - ๒๖
อุตสาหกรรม	๔.๑	๑๑.๕
การบริการ	๖.๖	๕.๙
การค้า	๑.๕	๔.๑

(๑๒๐) ปรับปรุงจาก ตารางที่ ๑.๒ ของนิพนธ์ พัวพงศกร "การจ้างงานในประเทศไทย : การสำรวจภาวะโดยชนบทและเมือง" การสัมนาเรื่องการจ้างงานในทศวรรษหน้า : ภาวะในเมืองและชนบท (โดย สถาบันทรัพยากรมนุษย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๒ - ๒๓ ธันวาคม ๒๕๒๔ โรงแรมอินทรา), หน้า ๒๒.

อย่างไรก็ตาม การจำแนกแรงงาน หรือผู้มีงานทำตามสาขาเศรษฐกิจ (หรือที่เรียกกันว่าสาขาอุตสาหกรรม) ดังเช่นที่กล่าวมานี้ไม่สามารถทำให้เห็นความสัมพันธ์ทางการผลิตได้ การที่จะวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางการผลิตในระบบเศรษฐกิจได้ จึงต้องจำแนกผู้มีงานทำ ตามสถานภาพของการมีงานทำด้วย ดังตารางที่ ๕ ข้างล่างนี้

ตารางที่ ๕(๑๒๑)

สัดส่วนของผู้มีงานทำจำแนกตามสถานภาพการมีงานทำ

(หน่วย : ร้อยละ)

ปี	นายจ้างและทำงานส่วนตัว	ลูกจ้างรัฐบาลและลูกจ้างเอกชน	ช่วยธุรกิจของครอบครัว	อื่น ๆ และไม่ทราบ
๒๕๐๓	๒๙.๘	๑๑.๘	๕๗.๗	๐.๓
๒๕๑๓	๒๙.๖	๑๕.๔	๕๓.๑	๑.๙
๒๕๑๖	๓๓.๔๖	๑๙.๙๗	๔๖.๕๗	-
๒๕๑๗	๓๔.๔๑	๒๒.๒๕	๔๓.๓๔	-
๒๕๒๑	๓๑.๔๑	๑๙.๘๓	๔๘.๗๖	-

ตัวเลขสำคัญที่ผู้เขียนต้องการเน้นให้เห็นเป็นพิเศษจากตารางที่ ๕ นี้ ก็คือ องค์ประกอบของผู้ยังชีพด้วยค่าจ้างในระบบเศรษฐกิจไทย ได้เพิ่มจาก ๑๑.๘ เปอร์เซ็นต์ ในปี ๒๕๐๓ เป็น ๑๙.๘๓ เปอร์เซ็นต์ ในปี ๒๕๒๑

เมื่อดูตัวเลขรายงานผลการสำรวจแรงงาน ทั่วราชอาณาจักร (รอบที่ ๒) กรกฎาคม - กันยายน ๒๕๒๑ ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ เราสามารถให้ภาพโครงสร้างทาง

---

(๑๒๑) ปรับปรุงจากตารางที่ ๔.๒ ของ นิพนธ์ พัวพงศกร, อ้างแล้ว, หน้า ๓๕.

ดังนั้น จากโครงสร้างทางการผลิตของสังคมไทย ๒๕๒๕ ได้ดังนี้

ผู้มีงานทำทั้งหมด	๒๓,๐๓๘,๑๐๐	คน	แยกเป็น
๑. นายจ้าง	๒๘๖,๓๐๐	คน	แยกเป็น
๑.๑ นายจ้างเกษตรกรรม	๑๖๘,๑๐๐	คน	
๑.๒ นายจ้างคุมแรง	๑,๔๐๐	คน	
๑.๓ นายจ้างอุตสาหกรรม หัตถกรรม	๓๘,๔๐๐	คน	
๑.๔ นายจ้างก่อสร้าง	๑๗,๔๐๐	คน	
๑.๕ นายจ้างพาณิชยกรรม	๓๓,๔๐๐	คน	
๑.๖ นายจ้างขนส่ง, คลังสินค้า และคมนาคม	๓,๖๐๐	คน	
๑.๗ นายจ้างงานบริการ	๑๗,๐๐๐	คน	
๒. ลูกจ้างรัฐบาล	๑,๐๒๐,๔๐๐	คน	แยกเป็น
๒.๑ เกษตรกรรม	๑๔,๐๐๐	คน	
๒.๒ การคุมแรง	๔๐๐	คน	
๒.๓ อุตสาหกรรม หัตถกรรม	๓๖,๔๐๐	คน	
๒.๔ การก่อสร้าง	๑,๔๐๐	คน	
๒.๕ การสาธารณูปโภค และการสาธารณสุข	๕๕,๔๐๐	คน	
๒.๖ พาณิชยกรรม	๑๔,๓๐๐	คน	
๒.๗ การขนส่ง คลังสินค้า และการคมนาคม	๔๖,๓๐๐	คน	
๒.๘ บริการ	๔๐๔,๔๐๐	คน	

๓. ลูกจ้างเอกชน	๓,๒๙๑,๔๐๐	คน	แยกเป็น
๓.๑ เกษตรกรรม	๑,๐๒๘,๙๐๐	คน	
๓.๒ การขุดแร่	๑๒,๓๐๐	คน	
๓.๓ อุตสาหกรรม หัตถกรรม	๘๙๔,๐๐๐	คน	
๓.๔ การก่อสร้าง	๒๓๒,๑๐๐	คน	
๓.๕ การสาธารณูปโภค และ การสาธารณสุข	๒,๑๐๐	คน	
๓.๖ พาณิชยกรรม	๓๗๙,๐๐๐	คน	
๓.๗ การขนส่ง คลังสินค้า และ การคมนาคม	๑๒๘,๕๐๐	คน	
๓.๘ บริการ	๕๘๑,๙๐๐	คน	
๔. ทำงานส่วนตัว	๖,๕๔๕,๓๐๐	คน	แยกเป็น
๔.๑ เกษตรกรรม	๕,๐๗๙,๘๐๐	คน	
๔.๒ การขุดแร่	๒,๖๐๐	คน	
๔.๓ อุตสาหกรรม หัตถกรรม	๒๙๘,๐๐๐	คน	
๔.๔ การก่อสร้าง	๒๕,๒๑๐	คน	
๔.๕ การสาธารณูปโภค และ การสาธารณสุข	๑๐๐	คน	
๔.๖ พาณิชยกรรม	๖๕๒,๑๐๐	คน	
๔.๗ การขนส่ง คลังสินค้า และการคมนาคม	๑๖๑,๔๐๐	คน	
๔.๘ บริการ	๒๔๕,๘๐๐	คน	
๕. ช่วยธุรกิจของครอบครัว	๑๐,๕๙๘,๒๐๐	คน	แยกเป็น
๕.๑ เกษตรกรรม	๙,๗๒๖,๒๐๐	คน	
๕.๒ การขุดแร่	๑๓,๒๐๐	คน	

๕.๔ อุตสาหกรรม หัตถกรรม	๒๐๗,๒๐๐	คน
๕.๕ การก่อสร้าง	๕,๕๐๐	คน
๕.๖ การสาธารณูปโภค ฯ	-	
๕.๗ พาณิชยกรรม	๔๗๔,๔๐๐	คน
๕.๗ การขนส่ง คลังสินค้า และ กรมนาคม	๑๒,๑๐๐	คน
๕.๘ บริการ	๑๔๗,๒๐๐	คน

จากบุคคลที่จำแนกมานี้ ขั้นต่อไป เราจะประเมินข้อมูลดังกล่าว เพื่อตอบคำถามที่สำคัญ ๒ ประการ ,

๑. ลักษณะของความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมในสังคมไทย และ

๒. ลักษณะของชนชั้นแรงงานไทย

<u>ทุนนิยมกับสังคมไทย ๒๕๑</u>

ในจำนวนผู้ทำงานทำทั้งหมด ๑๑,๗๓๘,๐๐๐ คน นั้น เป็นผู้อยู่ในข่ายความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม ราวประมาณ ๓,๓๔,๓๐๐ คน (๑ + ๒.๑ + ๒.๒ + ๒.๓ + ๒.๔ + ๒.๕ + ๒.๖ + ๒.๗ + ๗) เราตัดลูกจ้างของรัฐบาล ๘๐๙,๘๐๐ คน ออกไปจากการพิจารณา เพราะถือว่าไม่ได้มีส่วนในธุรกรรมทางเศรษฐกิจ(๑๒๒) กล่าวคือ บริการของรัฐมิได้เป็นสินค้า (non - material goods) ที่เสนอขายตามช่องตลาด แต่เป็นสิ่งที่อาศัยอำนาจรัฐบังคับ ครจะซื้อจะขายหรือจะไม่ซื้อไม่ขาย ตามอำเภอใจอย่างสินค้าหรือบริการทั่ว ๆ ไปไม่ได้

---

(๑๒๒) เกณฑ์ดังกล่าวถือตาม Lenin, The Development of Capitalism in Russia Moscow : Progress Publishers, Fifth printing 1977, p. 507.

ส่วนผู้ที่ไม่อยู่ในข่ายความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมโดยตรง มีประมาณ ๑๗,๑๔๓,๕๐๐ คน (๔ + ๕)

ดังนั้น ถ้าเทียบสัดส่วนของผู้ที่อยู่ในความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม กับผู้ที่อยู่นอกความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมแล้ว จะเท่ากับประมาณ ๑ ใน ๕ ส่วน (๒๒.๐๗ เปอร์เซ็นต์ อยู่ในความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม)

สัดส่วนดังกล่าวดูเหมือนจะน้อย และทำให้นักวิเคราะห์สังคมไทยบางคนไม่กล้าที่จะอธิบายว่าสังคมไทยเป็นสังคมทุนนิยม

ถ้ามาตรฐานที่จะใช้วัดว่าสังคมใดเป็นสังคมทุนนิยม ต้องดูว่าผู้มีงานทำของสังคมนั้นต้องอยู่ในความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมเกิน ๕๐ เปอร์เซ็นต์แล้วไซร้ สังคมไทยปัจจุบันก็ยังไม่เข้าเกณฑ์ดังกล่าว

แต่ถ้าสังคมทุนนิยมคือ สังคมที่มีวิถีการผลิตทุนนิยมครองงำแล้วไซร้ สังคมไทยปัจจุบันย่อมเป็นสังคมทุนนิยม

ภาคเศรษฐกิจทุนนิยมที่มีขนาดเล็กกว่า ครอบงำภาคเศรษฐกิจนอกทุนนิยมที่มีขนาดใหญ่กว่าด้วยกลไกแห่งการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียม (Unequal exchange) การแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และขยายตัวได้รวดเร็วด้วยกลไกของการผูกขาด ทั้งจากกลุ่มทุนอุตสาหกรรม กลุ่มทุนการเกษตร กลุ่มทุนพาณิชย์ กลุ่มทุนการเงิน เป็นต้น(๑๒๓)

ผลของการประทะประสาน (articulation) ระหว่างวิถีการผลิตแบบทุนนิยม

---

(๑๒๓) รายละเอียดรูปธรรม ดู รายงานการวิจัยของณรงค์ เพชรประเสริฐ (๒๕๒๕), อ้างแล้ว, บทที่ ๔ และบทที่ ๕

กับการผลิตนอกทุนนิยมในรูปแบบต่าง ๆ (non - capitalist forms of production) (๑๒๘)

---

(๑๒๘) รูปแบบการผลิตนอกทุนนิยมที่เด่นชัด คือ การผลิตของผู้ประกอบอาชีพอิสระต่าง ๆ ที่จำแนกไว้ในข้อ ๔ ข้างต้นนั่นเอง ที่สำคัญอีกรูปแบบหนึ่งคือ การผลิตของเกษตรกรผู้เช่าที่ดินทำกินทั้งหมด ซึ่งกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ประมาณว่า มีจำนวนทั้งสิ้นไม่ต่ำกว่า ๑ ล้านครัวเรือน ในปี ๒๕๒๐ (ดู เกษตรไทย ๒๕๒๓ ของ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, หน้า ๑๐๔) เป็นต้น

ผู้เขียนใช้คำว่า "รูปแบบการผลิตนอกทุนนิยม" เพราะการผลิตของผู้ผลิตรายย่อยหรือผู้ทำงานส่วนตัวนั้น ไม่อาจนับเป็นวิถีการผลิตมาตรฐาน (sui generis) ที่รู้จักกันในประวัติศาสตร์ได้ การผลิตแบบนี้จึงเป็นเพียงรูปแบบของการผลิตที่ดำรงอยู่ได้ในช่วงระยะผ่านเท่านั้น ไม่ช้าก็เร็วจะต้องถูกเร่งรัดให้สลายตัวเข้ากับวิถีการผลิตหลักที่แทนที่เข้ามาใหม่ เช่น รูปแบบการผลิตของชาวนาเอกระ ดำรงอยู่ในช่วงระยะผ่านจากระบบทาสสู่ระบบศักดินา และจากระบบศักดินาสู่ระบบทุนนิยม ดังนั้น ในขณะที่ระบบทุนนิยม (วิถีการผลิตทุนนิยม) เติบโตขึ้น ชาวนาเอกระจะถูกเร่งรัดให้สูญสลายเข้าเป็นกรรมกรในโรงงานอุตสาหกรรม หรือกรรมกรการเกษตรอย่างกว้างขวาง สภาพการณ์อันนี้เป็นรูปธรรมที่เห็นกันทั่วไปในสังคมไทยปัจจุบัน

อีกประการหนึ่ง ความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างเจ้าของนากับผู้เช่า ก็มิใช่ความสัมพันธ์ภายใต้วิถีการผลิตศักดินาอย่างแท้เสียแล้ว เพราะมีได้ใช้การบังคับนอกเหนือเศรษฐกิจ เป็นปัจจัยหลักในการสกัดส่วนเกินความสัมพันธ์ แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ใช่ความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมก็ยังไม่ได้เกิดขึ้น เพราะยังไม่เกิดสภาพที่ทุนเข้าบงการหรือเผชิญหน้าแรงงานในกระบวนการผลิต หรืออีกนัยหนึ่ง ยังไม่เกิดความสัมพันธ์ระหว่างนายทุนการเกษตร กับกรรมกรการเกษตรขึ้นในระหว่างผู้เช่ากับผู้ให้เช่านา ดังนั้น การผลิตของชาวนาเช่าจึงเป็นรูปแบบการผลิตในระยะผ่านอีกรูปแบบหนึ่ง ที่เห็นได้แพร่หลายในสังคมไทยปัจจุบัน

ก่อให้เกิดสภาพของพัฒนาการที่ไม่สม่ำเสมอ (uneven development) (๑๒๕) อย่างรุนแรง และเห็นได้ชัดในทุกส่วนของสังคมไทย เช่น

- ความไม่สม่ำเสมอระหว่างสาขาเศรษฐกิจต่าง ๆ
- ความไม่สม่ำเสมอระหว่างภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ
- ความไม่สม่ำเสมอระหว่างเมืองกับชนบท และระหว่างเมืองใหญ่กับเมืองเล็ก
- ความไม่สม่ำเสมอภายในสาขาเศรษฐกิจหนึ่ง ๆ
- ความไม่สม่ำเสมอภายในชนบทเอง
- ความไม่สม่ำเสมอภายในเมืองหนึ่ง ๆ
- ความไม่สม่ำเสมอภายในภูมิภาคหนึ่ง ๆ

ฯลฯ

ข้อมูลเรื่องพัฒนาการที่ไม่สม่ำเสมอในสังคมไทย ที่มีการศึกษาค้นคว้ากันมากคงมีมากและคุ้นเคยกันจนผู้เขียนไม่จำเป็นต้องยกมากล่าวในที่นี้อีก นอกจากขอสรุปภาพลักษณะสังคมไทยปัจจุบัน ด้วยคำอภิปรายของอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรท่านหนึ่ง ความว่า

> "ปัญหาสำคัญที่คนไทยกำลังเผชิญอยู่ก็คือ ความแตกต่างทางเศรษฐกิจของคนในประเทศ อาทิเช่น ภาคอีสาน ประชาชนมีรายได้เฉลี่ย ๓,๐๐๐ บาทต่อปี แต่ประชาชนในกรุงเทพฯ มีรายได้เฉลี่ยปีละ ๓๐,๐๐๐ บาท รัฐบาลควรพยายามแก้ไขปัญหาโดยการเก็บภาษีจากคนรวยมาช่วยคนจน แต่ก็ทำไม่ได้ เกิดรั่วไหลมากมาย จนทำให้เกิดปัญหาการกระจายรายได้ที่ผิดธรรมชาติ ...ความจริง

---

(๑๒๕) นักเศรษฐศาสตร์บางคนเรียกว่า "การจำเริญเติบโตที่ไม่สมดุล (unbalanced growth) เช่น รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, อ้างแล้ว, หน้า ๙๔ และคณะอนุกรรมการวางแผนส่วนรวมฯ, อ้างแล้ว, หน้า๑ เป็นต้น

> ประเทศไทยมีทรัพยากรมากมาย และแม้จะมีประสิทธิภาพการผลิตต่ำที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ก็ส่งออกการเกษตรออกเป็นอันดับ ๖ ของโลก ที่ยังยากจนเพราะยังไม่ทรัพยากรไม่เป็น ผู้มีอำนาจต่างพากันแย่งชิงเหมืองแร่ที่ทอง ไม่ว่าจะทำป่าไม้ ทำเหมือง การประมง เหมืองเกลือ ... รายได้จากนโยบายก็ไม่ได้เข้ารัฐ ตกแต่ตกอยู่ในมือของคนไม่กี่ตระกูล บางส่วนที่เข้ารัฐก็ต้องมาเจอกับระบบราชการที่ไม่มีประสิทธิภาพและการคอร์รัปชั่น นอกจากนั้นก็ไม่สามารถใช้เทคโนโลยีได้อย่างเต็มที่ด้วย (๑๖๖)

ถึงตรงนี้เราอาจที่จะสรุปไม่ได้ว่า สังคมไทยปัจจุบัน นอกจากจะมีลักษณะพึ่งพา (dependent) ทุนนิยมโลกอย่างหนาแน่นแล้ว ยังพัฒนาลักษณะทุนนิยมของตนขึ้นมาในลักษณะที่ด้อยพัฒนา (underdeveloped capitalism) อย่างยิ่งด้วย คำว่า ทุนนิยมด้อยพัฒนาและพึ่งพาจักรพรรดินิยม (dependent and underdeveloped capitalism) จึงเป็นคำอธิบายที่ชัดเจนที่สุดสำหรับสภาพสังคมไทย ร.ศ.๒๐๐

ลักษณะสังคมแบบนี้มีอิทธิพลโดยตรงต่อการเคลื่อนไหวของขบวนชั้นแรงงานไทย ซึ่งเป็นเรื่องที่เราจะกล่าวในข้อต่อไป

๔.๒ การเคลื่อนไหวของขบวนชั้นแรงงานไทย ๒๕๐๓ - ๒๕๑๙

นับแต่ปี ๒๔๙๙ ถึงปี ๒๕๒๙ มีการพิพาทแรงงานการนัดหยุดงาน, จำนวนลูกจ้าง

---

(๑๖๖) นายอานันท์ อากาศวิรม "การอภิปรายเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจยุครัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี" ที่สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ๒๔ ม.ค.๒๕ หนังสือพิมพ์มติชน วันเสาร์ที่ ๑๐ มกราคม, หน้า ๑๑.

ที่เกี่ยวข้อง, และวันทำงานที่สูญเสีย ดังนี้

ตารางที่ ๖

ปี	การพิพาทแรงงาน	การนัดหยุดงาน	จำนวนลูกจ้างที่เกี่ยวของ	วันทำงานที่สูญเสีย
๒๔๙๙		๑๒	๖๖	๓,๖๗๓
๒๕๐๐		๒๑	๒๖๓	๑๒,๙๔๗
๒๕๐๑		๙	๔๕๘	๙,๒๐๒
๒๕๐๒		๑๑	๔๙๖	๘,๐๖๐
๒๕๐๓		๒	๓	๖๙
๒๕๐๔		๒	๖๘	๙๓
๒๕๐๕		๓	๘๑	๖๓
๒๕๐๖		๔	๑๑๘	๑๕๙
๒๕๐๗		๖	๓๐๐	๕๓๙
๒๕๐๘		๑๗	๗๗๕๓	๖,๕๖๖
๒๕๐๙		๑๗	๕๙๑๓	๑๘,๙๖๔
๒๕๑๐		๒	๘๗๐	๔๗๐
๒๕๑๑		๑๔	๑,๘๖๗	๓,๒๑๗
๒๕๑๒		๑๘	๕,๓๔๕	๒๓,๕๙๓
๒๕๑๓		๒๕	๒,๘๘๘	๖,๐๐๔
๒๕๑๔		๒๗	๕๑๓๕	๑๒,๖๔๖
๒๕๑๕		๓๔		
๒๕๑๖		๕๐๑	๑๗๗,๗๗๗	๒๙๖,๘๘๗
๒๕๑๗	๔๘๗	๓๕๗	๑๐๕,๘๘๓	๕๐๗,๖๐๗.๕
๒๕๑๘	๘๖๐	๒๔๑	๙๗,๗๘๗	๗๒๒,๙๔๖
๒๕๑๙	๓๔๐	๑๓๓	๖๕,๓๘๒	๘๙๕,๖๑๙.๕
๒๕๒๐	๖๑	๗	๔,๘๖๘	๑๒,๓๓๑
๒๕๒๑	๑๔๙	๒๑	๖,๔๔๒	๘,๕๙๙.๗๕
๒๕๒๒	๒๐๕	๖๔	๑๖,๒๐๓	๓๓,๘๓๗.๗๕
๒๕๒๓	๑๖๓	๒๒	๔,๒๙๐	
๒๕๒๔ *	๑๗๒ **	๘๓ **	๑๕,๕๓๕ **	

ที่มา : กรมแรงงาน

* มกราคม - ตุลาคม

** ก้าวเลขเบื้องต้น

จากข้อมูลความเคลื่อนไหวของชนชั้นแรงงานในช่วง ๒๐ กว่าปี ที่แสดงไว้ในตารางที่ ๖ นี้ เป็นเพียงภาพเคลื่อนไหว ส่วนที่เปิดเผยให้รับรู้กันได้ในที่สาธารณชนเท่านั้น อันที่จริงการเคลื่อนไหวของชนชั้นแรงงานมิได้มีเพียงการนัดหยุดงานเท่านั้น ยังมีเรื่องอื่น ๆ อีกมากมายนัก แต่สำหรับความรับรู้ของผู้เขียน แม้จะอธิบายแต่เฉพาะพฤติกรรมการนัดหยุดงานดังกล่าว ก็เกินความสามารถอย่างยิ่งแล้ว ดังนั้น ในส่วนนี้ผู้เขียนจะทำได้อย่างมากที่สุดก็เพียงหยิบยกเอาปัจจัยสำคัญ ๆ บางประการที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดทิศทางและระดับคุณภาพของความเคลื่อนไหวของชนชั้นแรงงานมาอภิปรายร่วมกับท่านผู้สนใจไว้เป็นเบื้องต้นเท่านั้น

ประการแรก คือการเติบโตทางปริมาณของชนชั้นนี้ ตัวเลขของลูกจ้างเอกชนได้เพิ่มจาก ๑,๑๔๓,๒๓๔ คน ในปี ๒๔๐๓ เป็น ๑,๔๑๙,๔๔๖ คน ในปี ๒๔๑๓ และเป็น ๒,๔๒๔,๖๓๐ คน ในปี ๒๕๑๓ และ ๓,๒๔๑,๔๐๐ คน ในปี ๒๕๒๑ ตามลำดับ

ตัวเลขดังกล่าวนี้ถ้าเอาจำนวนลูกจ้างในรัฐวิสาหกิจจำนวนประมาณ ๑ แสน ถึง ๒ แสนคน ในช่วงดังกล่าวมาเข้าไปด้วย องค์ประกอบทางปริมาณของชนชั้นนี้ก็จะมีจำนวนประมาณ ๓,๔๑๒,๐๐๐ คน หรือกล่าวอย่างกว้าง ๆ ก็ตกประมาณ ๓ ล้าน ๔ แสนคน

เมื่อจำแนกโครงสร้างของชนชั้นนี้ ออกตามประเภทของกรรมกร (ดูรายละเอียดในข้อ ๔.๑.๒ ประกอบ) ภาพก็จะออกมาในรูปที่ว่า

ปี ๒๕๒๑ ชนชั้นแรงงาน ๓,๔๑๒,๐๐๐ คน แยกเป็นกรรมกรประเภทต่าง ๆ ตามจำนวนมากไปหาน้อย

- กรรมกรการเกษตร	๑,๐๔๒,๔๐๐ คน
- กรรมกรอุตสาหกรรมและหัตถกรรม	๔๓๑,๔๐๐ คน
- กรรมกรบริการ	๕๘๑,๔๐๐ คน
- กรรมกรศิลปกรรม	๓๙๗,๓๐๐ คน
- กรรมกรก่อสร้าง	๒๖๓,๔๐๐ คน
- กรรมกรขนส่ง คลังสินค้า และคมนาคม	๒๑๐,๘๐๐ คน
- กรรมกรการสาธารณูปโภค และการสาธารณสุข	๕๗,๔๐๐ คน
- กรรมกรรุดแร่	๑๒,๗๐๐ คน

อย่างไรก็ตาม ตัวเลขทั้งหมดนี้จะถือว่าแม่นยำตายตัวไม่ได้ จนกว่าจะประเมินได้อย่างถี่ถ้วนควบไปกับกรรมกรในโรงงานเถื่อน, กรรมกรไทยในต่างประเทศและกรรมกรเด็ก เป็นต้น นอกจากนี้ผู้ที่มีอาชีพหลักทางการเกษตรที่มีสัดส่วนเป็นแรงงานส่วนใหญ่ในสังคมไทยนั้น มีบางส่วนของแรงงานในภาคนี้ ในบางฤดูกาลได้ก้าวเข้ามาเป็นสมาชิกชั่วคราวของชนชั้นแรงงานด้วย โดยการประกอบอาชีพที่เรียกว่า "กิจการนอกไร่นา"(๑๒๗) เช่น ในกิจกรรมอินค้นปรรูป

---

(๑๒๗) ดูรายละเอียดใน นิพนธ์ พัวพงศกร, อ้างแล้ว, หน้า ๖๘ - ๗๔.

(โรงสี, โรงงานทำกระสอบ, โรงมันอัดเม็ด, ลานมันเส้น, โรงเลื่อย, โรงงานปลาป่น, โรงงานน้ำแข็ง, โรงหีบอ้อย ฯลฯ) ในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยการผลิต (อู่ซ่อมรถและเครื่องทุ่นแรง ฯลฯ) กิจกรรมที่เกี่ยวกับการค้า (ร้านขายของขนาดใหญ่, ร้านขายวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ) และกิจกรรมที่เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน (การทอเสื่อจักสาน, การถักแหอวน, การเจียระไนพลอย ฯลฯ) เป็นต้น

กิจกรรมที่เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนนั้น ในหลายส่วน ระบบทุนนิยมได้ก้าวเข้าไปครอบงำในแง่ของการบงการของการบงการของทุนในรูปแบบ (formal subsumption of labour under capital)(๑๒๘) ซึ่งหมายความว่าทุนมิได้เข้าบงการกระบวนการผลิตโดยตรง เช่น การที่นายทุนเงินกู้หรือนายทุนพาณิชย์ ปล่อยเงินหรือวัตถุดิบให้ผู้ผลิตทำการผลิตสินค้าบางชนิดขึ้นมาแล้วรับซื้อกลับไปในภายหลัง ที่รู้จักกันแพร่หลาย ก็คือ "ระบบสัญญาผูกมัดว่าจ้างแรงงาน (labour contract) เช่น สัญญาจ้างเลี้ยงไก่ สัญญาว่าจ้างทำเฟอร์นิเจอร์ เย็บเสื้อผ้า ฯลฯ ซึ่งจะจ่ายค่าจ้างให้ตามผลงาน(๑๒๙) และระบบการว่าจ้างกรรมกรแบกสินค้าตามโกดังริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งกรรมกรส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่อพยพมาจากต่างจังหวัด และมาทำงานในกรุงเทพฯ ระหว่างนอกฤดูการทำนา เป็นต้น

เมื่อนำข้อมูลพวกนี้เข้ามาพิจารณาประกอบด้วยแล้ว ทำให้เราต้องระลึกเสมอว่าโครงสร้างทางปริมาณของชนชั้นกรรมกรไทยนั้นยากที่จะกำหนดให้เห็นความแน่นอนทางปริมาณได้ เพราะโครงสร้างดังกล่าวได้รับอิทธิพลจากความผันแปรของฤดูกาลในการผลิตทางการเกษตรด้วยส่วนหนึ่ง กับระดับพัฒนาการของระบบทุนนิยมด้วยอีกส่วนหนึ่ง (นั่นคือ มีบางส่วนที่ทุนบงการแรงงานในขั้นรูปแบบ และมีบางส่วนที่ทุนบงการแรงงานอย่างแท้จริงโดยตรง)(๑๓๐)

---

(๑๒๘) Marx, Capital Volume 1, Penguin Books, 1979, p.1023

(๑๒๙) นิพนธ์ พัวพงศกร, อ้างแล้ว, หน้า ๖๕.

(๑๓๐) มาร์กซิสต์ เรียก "formal subsumption of labour - under capital" กับ "real subsumption of labour under capital" ในขณะที่นักเศรษฐศาสตร์ทั่วไปอาจเรียกว่า การจ้างงานในสาขาที่ไม่เป็นทางการ (informal sector) กับการจ้างงานในสาขาสมัยใหม่หรือสาขาที่เป็นทางการ (formal sector)

ประการที่สอง การเกิบโตทางคุณภาพของขบวนนี้ (โดยพิจารณาที่การจัดตั้ง) ในจำนวนกรรมกรที่กล่าวถึงกว่า ๓ ล้านคน ในข้อที่แล้วนั้น มีกรรมกรที่มีการจัดตั้งเป็นสัดส่วนที่ไม่มากนัก ดังจะเห็นได้จากตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ ๘ จำนวนสหภาพแรงงาน และจำนวนสมาชิก จำแนกตามปีที่ตั้ง ๒๕๑๕-๒๕๒๓

ปี	จำนวนสหภาพแรงงานจำแนกตามปีที่ตั้ง	จำนวนสหภาพแรงงานสะสม	จำนวนสหภาพแรงงานเพิ่มขึ้นในแต่ละปี	จำนวนสมาชิก จำแนกตามปีที่ตั้ง	
				แรกตั้ง	ปัจจุบัน
๒๕๑๕	๙	๙	-	๑๓๒๕	๒๔๐๖๕
๒๕๑๖	๑๓	๒๒	-	๑๓๖๕	๑๖๐๖
๒๕๑๗	๒๓	๔๕	-	๘๖๓๘	๒๘๐๙๘
๒๕๑๘	๖๖	๑๑๑	-	๑๓๙๔๖	๑๙๖๔๔
๒๕๑๙	๗๘	๑๘๙	๕	๑๑๑๓๒	๓๑๒๔๖
๒๕๒๐	๒	๑๖๔	๒๒	๑๑๕	๒๖๖
๒๕๒๑	๓๓	๑๗๕	๑๓	๓๔๘๔	๑๕๓๐๑
๒๕๒๒	๔๒	๒๐๖	๒๐	๘๑๒๗	๒๑๗๗๓
๒๕๒๓	๕๕	๒๕๕	๖	๕๕๖๘	๑๑๕๑๑

ที่มา : ฝ่ายสถิติแรงงาน กองวิชาการและวางแผน กรมแรงงาน

จากตัวเลขในตารางดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ในปี ๒๕๒๑ มีสหภาพแรงงานทั้งสิ้น ๑๗๔ สหภาพ และมีสมาชิกขณะนั้นไม่ทราบว่าเท่าใด แต่ในปี ๒๕๒๓ มีสหภาพแรงงานทั้งสิ้น ๒๕๕ สหภาพ มีสมาชิกทั้งสิ้น ๑๕๓,๕๕๐ คน ซึ่งถ้าเราถือว่ากรรมกรทั้งสิ้นในปี ๒๕๒๓ มีเกือบ ๆ สี่ล้านคน ก็จะเห็นได้ว่าเป็นกรรมกรที่มีการจัดตั้งในปริมาณที่ไม่ถึง ๑๐ เปอร์เซ็นต์

กรรมกรที่มีการจัดตั้งเป็นกรรมกรประเภทไหน? และมีการจัดตั้งในแต่ละประเภทอุตสาหกรรมในสัดส่วนที่มากน้อยแค่ไหน? พิจารณาได้จากตารางต่อไป

ตารางที่ ๔ จำนวนกรรมกรจำแนกตามสาขาเศรษฐกิจ (ปี ๒๕๒๑) จำนวนสหภาพแรงงานและจำนวนสมาชิก จำแนกตามสาขาเศรษฐกิจ (ปี ๒๕๒๓)

จำนวนกรรมกรจำแนกตามสาขาเศรษฐกิจ ปี ๒๕๒๑ *		จำนวนสหภาพแรงงานจำแนกตามสาขาเศรษฐกิจ ปี ๒๕๒๓**	จำนวนสมาชิกสหภาพแรงงาน ปี ๒๕๒๓**
เกษตรกรรม	๑,๐๔๒,๔๐๐	๘	๑,๔๕๔
การผลิต	๔๓๑,๔๐๐	๑๖๑	๕๕,๕๓๘
บริการ	๕๘๑,๔๐๐	๑๐	๑๑,๑๔๗
พาณิชยกรรม	๓๙๗,๓๐๐	๑๕	๔,๓๘๕
ก่อสร้าง	๒๖๓,๔๐๐	๓	๒๔๓
ขนส่ง,คลังสินค้าและคมนาคม	๒๑๔,๔๐๐	๓๙	๕๓,๗๗๗
สาธารณูปโภค	๕๗,๔๐๐	๑๒	๒๕,๐๔๒
ชุดแร่	๑๒,๙๐๐	๔	๑,๗๒๔

ที่มา :*ผู้เขียนจำแนกจากรายงานการสำรวจแรงงานทั่วราชอาณาจักร รอบที่ ๒ (ก.ค.- ก.ย.๒๑) ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ

** กรมแรงงาน, อนุสารสถิติแรงงาน ๒๕๒๒ (ส.ค.๒๕๒๔) หน้า ๒๑-๒๒.

จากตารางจะเห็นว่า กรรมกรที่มีการจัดตั้งมากที่สุดสามลำดับแรก คือ กรรมกรการผลิต กรรมกรการขนส่งฯ และกรรมกรสาธารณูปโภคฯ ตามลำดับ แต่ในสาขาเศรษฐกิจที่มีจำนวนกรรมกรจำนวนมาก คือ เกษตรกรรม, การบริการ และพาณิชยกรรม นั้น มีการจัดตั้งไม่มากนัก ข้อมูลอย่างหยาบ ๆ อันนี้ บ่งชี้ว่า กรรมการที่น่าจะมีบทบาทต่อการเคลื่อนไหวของขบวนการกรรมกร คือ กรรมกรการผลิต, กรรมกรการขนส่ง, และกรรมกรสาธารณูปโภคฯ มากกว่า

กรรมกรการเกษตร, บริการ และการค้า

ประการที่สาม การเติบโตทางคุณภาพของชนชั้นนี้ (พิจารณาจากระดับการศึกษา)

จากการศึกษาของกองวางแผนประชากรและกำลังคน สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ปรากฏว่า ตั้งแต่ปี ๒๕๑๔ ถึง ๒๕๑๘ ผู้ที่จบแค่ ป.๔ แล้วเข้าสู่ตลาดแรงงานมีถึงร้อยละ ๗๘ จบแค่ ป.๗ มีร้อยละ ๖ โดยสรุป "ตลาดแรงงานทุกวันนี้ เต็มไปด้วยคนที่มีการศึกษาน้อย ส่วนใหญ่ผ่านออกเขียนได้เท่านั้น การรับรู้ทางด้านเทคนิคและวิชาการต่ำมาก ประกอบกับ ถูกปิดกั้นการรับรู้ปัญหาต่าง ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ตัว แม้โอกาสการรับรู้ได้เปิดกว้างขึ้นเมื่อหลัง ๑๔ ต.ค.๒๕๑๖ แต่ระยะเพียงสองปีก็ยังยากที่จะทำให้กรรมกรส่วนใหญ่เข้าใจปัญหาต่าง ๆ ได้ ดังนั้น ปัญหาเรื่องความผันแปรทางเศรษฐกิจ ปัญหาเรื่องวิชาการ เกี่ยวกับต้นทุนกำไร ล้วนแต่เป็นเรื่องที่ยากเย็นสำหรับกรรมกรทั้งสิ้น"(๑๓๑)

---

(๑๓๑) เสรี พูลสยาม, จากห้องนาถึงหอคอยงาช้าง กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ที.พี.ร, ๒๕๒๒, หน้า ๑๘๓ - ๔.

ประการที่สี่ จิตสำนึกพื้นฐานของชนชั้นแรงงานไทย

ด้วยเหตุที่พื้นฐานของระบบสังคมเศรษฐกิจของไทยยังคงเป็นเกษตรกรรมอยู่ แม้จนปัจจุบัน สมาชิกของชนชั้นนี้ก็ถูกพรากมาจากชีวิตในสังคมเกษตรกรรมของไทย รูปการณ์จิตสำนึกพื้นฐานของชนชั้นแรงงานไทย จึงมีรากฐานที่แนบแน่นกับอาชีพเกษตรกรรมอย่างลึกซึ้ง ทั้งปัจจุบันและประสบการณ์อันยาวนานจากอดีต

เมื่อปี ๒๕๑๕ ผาสุก พงษ์ไพจิตร พูดถึง อุดมการของลูกจ้างว่า "จากการสัมภาษณ์กรรมงานในโรงงานต่าง ๆ ซึ่งขอจักตั้งสมาคมในนครหลวง พบว่า ขณะนี้ลูกจ้างสนใจแต่ปัญหาเรื่องปากท้อง อุดมการอื่น ๆ ไม่มี ปัญหาที่กรรมงานสนใจคือ ทำอย่างไรจึงจะยกระดับการครองชีพ ปรับปรุงสวัสดิการ โดยทั่วไปกรรมงานไทยรักสงบ มีความเป็นอยู่ง่าย ๆ ไม่นิยมวิธีรุนแรง อย่างมากที่สุดที่กรรมงานจะทำก็คือ หยุดงาน ถ้านายจ้างหรือกรมแรงงานมาพูดด้วยดี ๆ ก็กลับเข้าไปทำงานง่าย ๆ"(๑๓๒)

ถึงปี ๒๕๒๔ ศรีศักร ภักดีธรรม มองทัศนคติและความสำนึกของกรรมกรไทย โดยจำแนกตามประเภทของกรรมกร ๓ ประเภทกว้าง ๆ คือ

๑) กรรมาชีพฐานะต่ำ (พวกอพยพเข้ามาทำงานตามฤดูกาล, พวกที่เร่ร่อนอยู่ในตัวเมือง) ซึ่งทัศนคติแบบชนบทติดอยู่มาก, สนใจแต่ปัญหาเศรษฐกิจเฉพาะหน้าซึ่งมัดตัว, มีความไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน อันเนื่องจากสภาพแวดล้อมของสลัมในตัวเมืองผันแปรไปอย่างมากจากสภาพชนบทที่เขาเคยชิน, มีรายได้ดีกว่าและแน่นอนกว่าในชนบท เป็นต้น และจึงทำให้ "กรรมกรส่วนนี้มีลักษณะที่ค่อนข้างจะอนุรักษ์นิยม เชื่อโชคลางมีสางเทวดาที่ไร้เหตุผล ไม่สนใจเข้าร่วมทางการเมือง นอกจากมุ่งปัญหาเฉพาะหน้าที่ให้เขาสามารถดำรงอยู่ได้ และดีขึ้นบ้างเล็กน้อย ก็เพียงพอแล้ว"(๑๓๓)

---

(๑๓๒) ผาสุก พงษ์ไพจิตร, อ้างแล้ว, หน้า ๙๗.

(๑๓๓) ศรีศักร ภักดีธรรม "กรรมกรไทย : ยุทธศาสตร์แห่งความขัดแย้ง" ปริทัศน์ ๖, หน้า ๒๗.

๒) กรรมกรถูกจ้างอุตสาหกรรม ซึ่งแบ่งได้อีกเป็น ๒ ส่วนย่อย คือ ส่วนแรกเป็นลูกจ้างแรงงานอุตสาหกรรมยุคใหม่ ซึ่งมีความมั่นคงในด้านชีวิตการทำงาน รายได้สูง สวัสดิการดี เมื่อเปรียบเทียบกับกรรมกรอื่น ๆ ทำให้ "ไม่มีความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงสภาพที่เป็นอยู่ หรือมีความเคลื่อนไหวที่เกี่ยวกับการเมือง และกลัวการสูญเสียความมั่นคงในฐานะการงานของตน"(๑๓๔) ส่วนที่สอง เป็นลูกจ้างแรงงานอุตสาหกรรมแบบยุคเก่า ซึ่งสภาพแวดล้อมการทำงาน และการบริหารงานบุคคลขาดระบบระเบียบจากเงื่อนไขของกฎหมายแรงงาน และจึงออกมาว่า "จริงอยู่ว่า แนวโน้มของกรรมกรประเภทนี้มีแนวโน้มของการนัดหยุดงานสูงและมีลักษณะที่ก่อสู้ แต่ก็มักจะระส่ำระสายเนื่องจากถูกทำลายจากนายปูนเดังกล่าว และนอกจากนั้นการเรียกร้องก็ยังจำกัดอยู่ในแวดวงของปัญหาเฉพาะหน้า เช่น ค่าแรงขั้นต่ำ ชั่วโมงการทำงาน หรือการปลดคนงานที่ไม่เป็นธรรม การที่จะนำไปสู่การเรียกร้องทางการเมืองซึ่งใกล้ตัว หรือจนถึงขั้นเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจรัฐหรือระบบเศรษฐกิจ แทบจะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นเลย"(๑๓๕)

๓) ลูกจ้างแรงงานรัฐวิสาหกิจ ซึ่งมีความเป็นกลุ่มก้อนขนาดใหญ่ เพราะส่วนใหญ่อยู่ในกิจการสาธารณูปโภคที่ผูกขาด, มีระบบบริหารที่คล้ายคลึงกับระบบราชการ ดังนั้น แนวความคิดและการเคลื่อนไหว จึงพุ่งเข้าสู่การเรียกร้องทางการเมืองและโครงสร้างทางเศรษฐกิจโดยตรงมากกว่ากรรมกรกลุ่มอื่น ๆ เช่น นอกเหนือจากการเรียกร้องเงินเดือนและสวัสดิการแล้ว ยังมีแนวความคิดเรียกร้องให้มีการแก้ปัญหาการศึกษาธนบท, การประกันราคาพืชผลการเกษตร, การแก้ไขปัญหาการผูกขาดทางเศรษฐกิจของกลุ่มนายทุน และการเคลื่อนไหวจัดตั้งพรรคแรงงานประชาธิปไตย เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่กรรมกรส่วนใหญ่เป็นประเภทที่ ๑) และประเภทที่ ๒) ส่วนที่สอง ดังนั้น เราจึงอาจประเมินจิตสำนึกพื้นฐานของชนชั้นแรงงานไทยไว้ได้อย่างกว้าง ๆ ว่า ยังอยู่ในกระบวนการของการหล่อหลอม ซึ่งในกระบวนการดังกล่าวเต็มไปด้วยความเปลี่ยนแปลง

---

(๑๓๔) เพิ่งอ้าง, หน้า ๒๔.

(๑๓๕) หน้าเดียวกัน.

(136)

อย่างรวดเร็วในช่วง ๒๐ ปีที่ผ่านมา ในด้านหนึ่ง สภาพนิกทางวัฒนธรรม (cultural pattern) ของกรรมกรส่วนใหญ่ยังมีรากฐานทัศนคติแบบชนบทดิพอยู่มาก ความสำนึกพลังจึงเป็นการต่อสู้เรียกร้องกับปัญหาเศรษฐกิจเฉพาะหน้า ในอีกด้านหนึ่ง ความสำนึกในฐานะและทิศทางของชนชั้นยังไม่ตกผลึกให้เห็นเป็นเอกภาพที่มีระบบระเบียบ

ประการที่ห้า ฐานะทางเศรษฐกิจของชนชั้นแรงงานไทย

ผู้เขียนเห็นด้วยอย่างเต็มที่ว่า "ชีวิตความเป็นอยู่ของกรรมกรโดยทั่วไปตกอยู่ในสภาพอันยากลำบากอย่างไร เงื่อนไขในการจ้างงาน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องค่าจ้าง ชั่วโมงทำงาน ความมั่นคงในการทำงาน สวัสดิการ สภาพของงานที่เสี่ยงอันตราย หรือประโยชน์ตอบแทนการทำงานอย่างอื่น ตกอยู่ในสภาพที่ไม่เป็นธรรมอย่างไรนั้น เกินกว่าที่จะนำมาแถลงในที่นี้ได้" (๑๓๗)

ในที่นี้ผู้เขียนจึงขอนำเพียงบางประเด็นมาอภิปรายเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น คือ

๑) เรื่องรายได้

ตามสถิติ รายได้ต่อบุคคลธรรมดาในสาขาอาชีพที่สำคัญ ปี พ.ศ.๒๕๑๙ ปรากฏในตารางที่ ๙ ข้างล่างนี้

ตาราง ๙ รายได้ต่อบุคคลธรรมดาในสาขาอาชีพที่สำคัญ ปี พ.ศ.๒๕๑๙ (ราคาปัจจุบัน)

สาขาอาชีพ	รายได้ต่อบุคคลต่อปี (บาท)	ดัชนี
เกษตรกรรม	๗,๑๑๓	๑๐๐.๐๐
อุตสาหกรรม	๔๕,๒๑๕	๖๓๕.๖๗
พาณิชยกรรม	๗๐,๓๓๙	๙๘๘.๘๘
บริการ	๓๒,๖๖๕	๔๕๙.๒๓
เฉลี่ยทุกอาชีพ	๙,๙๓๒	-

*

(๑๓๖) ชมนาด โนรี "แรงงานไทย : ความวิบัติอันโชติช่วงชัชวาล" ตะวันใหม่, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑๗๘, ๑๗ สิงหาคม ๒๕๒๔, หน้า ๒๓.

(๑๓๗) คำปราศรัยของประธานคณะกรรมการจัดงานวันแรงงานแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๑๓ คือ นายวีระ กนอมเลี่ยง, ตะวันใหม่ ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑๘๗, ๑๙ ตุลาคม ๒๕๒๔, หน้า ๒๘.

* ที่มา : แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔ พ.ศ.๒๕๒๑-๒๕๒๕

จากตารางนี้ ดูเหมือนว่าผู้ประกอบอาชีพอุตสาหกรรม, พาณิชยกรรม, บริการ เป็นผู้มีรายได้สูง คือ ประมาณเดือนละ ๓,๗๖๘ บาท, ๔,๘๖๒ บาท และ ๒,๗๖๒ บาท ตามลำดับ

แต่ถ้าพิจารณาว่าค่าจ้างขั้นต่ำในปี ๒๕๑๙ เท่ากับ ๒๕ บาท ประกอบด้วยแล้ว รายได้ต่อเดือนของกรรมกรที่ได้รับค่าจ้างตามอัตราค่าจ้างขั้นต่ำจะเท่ากับประมาณ ๗๕๐ บาท ต่อเดือนเท่านั้น

และถ้านำปัจจัยอื่น ๆ มาพิจารณาควบคู่ไปด้วย อาทิเช่น

การจ่ายค่าจ้างของอุตสาหกรรมต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นการจ่ายในรูปค่าจ้างรายวัน งานวิจัยของกองวางแผนเศรษฐกิจและสังคม สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (ปี ๒๕๑๙)(๑๓๘) สุ่มตัวอย่างจากสถานประกอบการ ๑,๗๓๑ แห่ง ซึ่งมีจำนวนคนงานทั้งสิ้น ๑๑๘,๘๓๐ คนนั้น ปรากฏว่าเป็นคนงานที่ได้รับค่าจ้างรายวันถึงร้อยละ ๕๔.๘ เป็นคนงานที่ได้รับค่าจ้างรายเดือน ร้อยละ ๓๖.๑ ส่วนที่เหลือร้อยละ ๙.๑ เป็นคนงานที่ได้รับค่าจ้างรายชิ้นและอื่น ๆ(๑๓๙)

เมื่อคนงานส่วนใหญ่ได้ค่าจ้างเป็นรายวัน ผลการวิจัยออกมาว่า "ค่าเฉลี่ยของคนงานส่วนใหญ่นั้นมีค่าเท่ากับ ๒๑.๔๐ บาท (ค่าเฉลี่ยของกลุ่มที่ใหญ่ที่สุด) ซึ่งสูงกว่าอัตราค่าจ้างขั้นต่ำของทางการเพียงเล็กน้อยเท่านั้น"(๑๔๐)

---

(๑๓๘) สมหมาย ภาษี, บุญชวี ตันติวิระ, และ รัชนีวรรณ ถาวรจิตต์, รายงานการวิจัยเรื่อง โครงสร้างของค่าจ้างในอุตสาหกรรม, กองวางแผนเศรษฐกิจและสังคม สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีนาคม ๒๕๑๙.

(๑๓๙) เพิ่งอ้าง, หน้า ๓๐.

(๑๔๐) เพิ่งอ้าง, หน้า ๓๒.

เมื่อคนงานได้รับค่าจ้างรายวัน ใน ๑ เดือน เขาจะทำงานประมาณ ๒๔ วัน (? ; สัปดาห์ละ ๖ วัน) ถ้าเป็นเช่นนี้จริง คนงานส่วนใหญ่จะมีรายได้จากค่าจ้างเดือนละประมาณ ๒๙.๔๐ x ๒๔ เท่ากับ ๗๑๒.๔๐ บาท

สรุปว่า คนงานในกิจการอุตสาหกรรม, พาณิชยกรรม, บริการ ซึ่งเป็นคนส่วนข้างมากในอาชีพดังกล่าว มีรายได้ (จากค่าจ้าง) เฉลี่ยเดือนละประมาณ ๗๑๒.๔๐ บาท แต่รายได้ต่อเดือนโดยเฉลี่ยของบุคคลในสามอาชีพดังกล่าว มีถึง ๔๑๑๗.๑๔ บาท แสดงว่ารายได้ของนายจ้างหรือนายทุนในกิจการดังกล่าวรวมทั้งฝ่ายจัดการ ซึ่งมีจำนวนน้อยจะต้องสูงอย่างมหาศาล จึงจะสามารถถัวเฉลี่ยของรายได้ขึ้นไปถึงสี่พันกว่าบาทได้ ความมั่งคั่งดังกล่าวถูกดูดซับไปอยู่ที่ใดบ้างในกระบวนการผลิต? การตอบคำถามนี้ต้องดูโครงสร้างของค่าจ้างในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมของไทย

๒) โครงสร้างของค่าจ้าง

งานวิจัยดังกล่าวข้างบนอีกเช่นกัน จากการศึกษาสถานประกอบการ ๙๐๘ แห่ง (มีทั้งการผลิต, การค้า, การบริการ) พบว่า ลักษณะการใช้ทุนของสถานประกอบการดังกล่าวสามารถเฉลี่ยออกมาให้เห็นดังตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ ๑๐ ลักษณะการใช้ทุนโดยเฉลี่ยของสถานประกอบการ ๙๐๘ แห่ง ในปี ๒๕๑๖-๒๕๑๗ : จำแนกตามประเภทของค่าใช้จ่าย (หน่วย : เปอร์เซ็นต์)(๑๔๑)

ประเภทของค่าใช้จ่าย	ปี	
	๒๕๑๖	๒๕๑๗
๑. ค่าใช้จ่ายในการดำเนินงาน (ค่าใช้จ่ายประจำสำนักงานและค่าใช้จ่ายด้านบริหารต่าง ๆ)	๓๓.๖	๓๒.๙
๒. ค่าใช้จ่ายในการผลิต		
๒.๑ ค่าวัตถุดิบ ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง ค่าเสื่อมของเครื่องจักรและโรงงาน	๓๘.๑	๓๘.๗

(๑๔๑) เพิ่งอ้าง, บทที่ ๕ หน้า ๕๔-๗๔.

ประเภทของค่าใช้จ่าย	ปี	
	๒๕๑๖	๒๕๑๗
๒.๒ ค่าจ้างสำหรับผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่สำนักงาน	๔.๒	๔.๖
๒.๓ ค่าจ้างกรรมงาน	๓.๔	๓.๔
๓. ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ (ค่าใช้จ่ายประเภทดอกเบี้ยเงินกู้ และค่าใช้จ่ายเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ)	๑๔.๓	๑๖.๑

ค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่แสดงในตารางนี้ ผู้ศึกษาวิจัยได้เคยอธิบายไว้ในตอนต้นแล้วว่า ตามที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า การประกอบการในแขนงธุรกิจการค้าในประเทศไทย มีข้อบังคับ ค่าใช้จ่ายบางประเภท ซึ่งเป็นรายจ่ายที่เกิดขึ้นจริงในการดำเนินการ และเพื่อการหักกำไรสุทธิเป็นเงินได้ที่แท้จริงสำหรับผู้ประกอบการธุรกิจนั้น ๆ ต้องหักรายจ่ายบางประเภทออกเสียก่อน ให้ทางราชการตรวจสอบในการเสียภาษีอากร ... ข้อมูลที่ได้รับมาก็ยังเป็นข้อมูลที่ได้จากบัญชีงบดุลที่ทำขึ้นสำหรับการเสียภาษีเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น ความเชื่อถือได้ในการวิเคราะห์ในแง่นี้จึงต้องระมัดระวังไปด้วย (๑๘๖)

อย่างไรก็ตาม ตามที่เรา แม้บัญชีบางส่วนจะเป็นบัญชีปลอมเพื่อเสียภาษี (ซึ่งหมายความว่า มีการแจ้งค่าใช้จ่ายสูงเกินความเป็นจริง) ก็ตาม แต่ก็เราได้เห็นว่าค่าใช้จ่ายส่วนที่เป็นค่าจ้างให้กับแรงงานในสายการผลิตน้อยมาก เหลือเกิน (๓.๔.๑) เทียบกับค่าใช้จ่ายในการโฆษณาประชาสัมพันธ์ ค่าเบี้ยประกันต่าง ๆ (๑๔ - ๑๖%) และยังมีค่าใช้จ่ายในการบริหารเรื่องเจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหารและพนักงานขาย ค่าจ้างอื่น ๆ ค่าใช้จ่ายในการเดินทาง (๔ - ๕%) ซึ่งค่านั้น

---

(๑๘๖) เรื่องอ้างแล้ว หน้า ๔๐.

ค่าใช้จ่ายจำนวนมหาศาลในข้อหนึ่ง (๓๒ - ๓๓%) จะเป็นของใครไปไม่ได้นอกจากนายทุน และยิ่งเป็นบัญชีคบหาการเสียภาษี เราก็สามารถตั้งสมมติฐานได้ว่า นายทุนจะต้องเอาส่วนนั้นไปอีก

เพราะฉะนั้นอย่าสงสัยเลยว่า พร้อม ๆ กับเสียงสะท้อนว่าเศรษฐกิจตกต่ำ... ขาดทุน ... ขาดทุน ...นั้น ความขยายของระบบทุนนิยม (ทุนอุตสาหกรรม, ทุนการเงิน ทุนพาณิชย์) ต่างเติบโตเข้มข้นขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งสิ้น ในช่วง ๒๐ ปีที่ผ่านมา

หันกลับมาดูค่าจ้างของคนงานบ้าง แม้นายทุนจะเสียค่าใช้จ่ายในส่วนนี้เพียงน้อยนิด แต่ในกระบวนการผลิตคนงานเป็นส่วนสำคัญที่สุด เพราะเป็นองค์ประกอบเดียวเท่านั้นที่จะสร้างมูลค่าเพิ่ม หรือมูลค่าส่วนเกินให้กับสินค้าและบริการที่ผลิตขึ้นได้ ดังนั้นบรรดานายทุนจึงหวั่นไหวนักกับการเรียกร้องค่าจ้างเพิ่มของคนงาน การปรับค่าจ้างขั้นต่ำ จาก ๑๒ บาท ในปี ๒๕๑๖ เป็น ๑๖ บาท และ ๖๐ บาท ในปี ๒๕๑๙ มิได้ทำให้โครงสร้างของค่าจ้างในวงการอุตสาหกรรมเปลี่ยนไปแต่ประการใด (ยังคงเป็น ๓.๔% อยู่ตามเดิม) นี่แสดงให้เห็นว่าค่าใช้จ่ายในการประกอบอุตสาหกรรมที่เพิ่มขึ้นนั้น นายทุนสามารถผลักภาระไปให้กับผู้บริโภคได้ด้วยการขึ้นราคาสินค้า จะกระทบกระเทือนนายทุนอุตสาหกรรมอยู่บ้างนิดหน่อยก็ตรงที่ว่าจะต้องแบ่งกำไร (จากมูลค่าส่วนเกินที่กรรมกรสร้างขึ้น) ของตนไปให้นายทุนการเงินการธนาคารมากขึ้นกว่าเดิมเท่านั้น (๑๕.๓% เป็น ๑๖.๐%)

ในส่วนของกรรมกรยิ่งเจอภาระที่เลวร้ายกว่าเดิม (ซึ่งก็เลวร้ายอยู่แล้ว)(๑๔๓)

---

(๑๔๓) ในช่วง ๒๕๐๔ - ๒๕๑๕ ซึ่งหัตถอุตสาหกรรมมีอัตราการเพิ่มโต ๑๐.๓๕ เปอร์เซ็นต์ นั้น อัตราค่าจ้างของกรรมกรถูกกดไว้ต่ำกว่า ๑๒ บาท (ส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง ๘ - ๑๐ บาท) มาตลอด ดูรายละเอียดใน ไตรรงค์ สุวรรณฑีรี "การต่อสู้ของกรรมกรกับภาวะเศรษฐกิจผูกขาดในประเทศไทย (๒๕๑๕-๒๕๑๘)" ใน เศรษฐกิจไทย : โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง รวบรวมวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมือง (ฝ่ายวิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๑๑๙ - ๑๔๘.

อีก กล่าวคือ "ค่าจ้างเฉลี่ยของลูกจ้างของปี ๒๕๑๙ เพิ่มขึ้นจากปี ๒๕๑๖ ในอัตราร้อยละ ๑๙.๐ ซึ่งถ้าเทียบกับอัตราเพิ่มของดัชนีราคาผู้บริโภคในกรุงเทพมหานครในช่วงปี ๒๕๑๙ จากปี ๒๕๑๖ ซึ่งเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ ๒๓.๓ แล้ว กล่าวได้ว่าโดยทั่วไปแล้วทั้ง ๆ ที่ในปี ๒๕๑๙ ได้มีการปรับอัตราค่าจ้างขั้นต่ำถึงสองครั้งก็ตาม แต่ลูกจ้างในอุตสาหกรรมต่าง ๆ ก็ยังได้รับค่าจ้างที่แท้จริงลดลง"(๑๔๘)

กล่าวโดยสรุป ในส่วนที่เกี่ยวกับฐานะทางเศรษฐกิจของชนชั้นแรงงานไทยนั้น ผู้เขียนขอจบลงเท่านี้ด้วยข้อสรุปของ ชมนาถ โนรี ว่า "... ที่น่าอัปยศและน่าอับอายยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ในนโยบายการพัฒนาประเทศและนโยบายส่งเสริมการลงทุน ผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหมดจะนำผลของการบีบคั้นค่าแรงงานอย่างโหดเหี้ยมของสังคมไทย (ออกโฆษณา) ว่า ค่าแรงงานของคนไทยนั้นถูกอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นเสมือนว่า ในการพัฒนาประเทศชาติและการส่งเสริมการลงทุนนั้น ถ้าสามารถบีบคั้นค่าแรงงานและทำลายคุณค่าความเป็นคนของผู้ใช้แรงงานไทยให้ต่ำลงได้เพียงใด? ย่อมเป็นความภาคภูมิใจของชาติไทย และสังคมไทยยิ่งขึ้นเพียงนั้น และความสำเร็จของการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศชาติก็ยิ่งสมบูรณ์ขึ้นเพียงเท่านั้น"(๑๔๙)

<u>ประการที่หก</u> ลักษณะของนายทุนและอุตสาหกรรมในประเทศไทย

ลักษณะของโรงงานอุตสาหกรรมในประเทศไทย ส่วนใหญ่เป็นโรงงานขนาดเล็ก เช่น สถิติของกรมโรงงานอุตสาหกรรมในปี ๒๕๒๒ พบว่า ถ้าไม่นับโรงสี จะมีโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ ทั่วประเทศประมาณ ๔๕,๑๖๖ โรง โดยแยกเป็นโรงงานขนาดที่จ้างคนงานน้อยกว่า ๑๐ คนร้อยละ ๖๓.๕ ขนาด ๑๐ - ๔๙ คน ร้อยละ ๒๔.๗ ขนาด ๕๐ - ๑๙๙ คน ร้อยละ ๕.๕ และขนาดจ้างงานเกินกว่า ๒๐๐ คน ร้อยละ ๑.๒(๑๕๐) ซึ่งจากการที่เป็นสถานประกอบการขนาดเล็กนี้เสียเป็นส่วนใหญ่เช่นนี้ การบริหารงานบุคคลและการแรงงานสัมพันธ์จึงไม่มีระบบระเบียบ

---

(๑๔๔) สมหมาย ภาษี และคนอื่น ๆ, อ้างแล้ว, หน้า ๔๒.

(๑๔๙) ชมนาถ โนรี, อ้างแล้ว, หน้า ๒๖.

(๑๕๐) นิพนธ์ พัวพงศกร, อ้างแล้ว, หน้า ๙๔.

มักกล่าวกันเสมอว่า ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างของไทยเป็นความสัมพันธ์แบบครอบครัว แต่ที่อ้างว่าเป็นความสัมพันธ์แบบครอบครัวนี้ต้องพิจารณาให้ดี เพราะในที่สุดแล้วกลายเป็นว่า "ปากอุปถัมภ์ การกระทำฐูดรีด" เสียมากกว่า เช่น ในปี ๒๕๑๖ นายจ้างคนหนึ่งอภิปรายว่า

> "... ที่มีคำว่าคนไทยค่าแรงงานถูกที่สุดในโลก ดีใจ มันก็ต้องแล้วแต่เวลา ถ้าพูดถึงว่าเดี๋ยวนี้เราก็น่าจะดีใจ เพราะว่าขณะนี้คนไทยไม่มีงานทำยังมีอีกเยอะ ค่าจ้างขั้นต่ำนี่คนเขาจะได้มาลงทุน ทำให้คนไทยมีงานทำมาก ๆ เมื่อมีงานทำมาก ๆ ต่อไปคนงานขาดแคลน เราก็ได้ค่าจ้างสูง เมื่อถึงเวลานั้นเราก็เรียกร้องค่าจ้างสูง บอกเมืองไทยค่าแรงต่ำที่สุดในโลกฉันไม่พอใจ แต่ในขณะนี้สถานการณ์ในขณะนี้ เพื่อความเจริญของประเทศนี่เราไม่ควรจะพูดคำนี้ ความจริงไม่มีใครอยากจะได้ค่าแรงถูก แต่ว่าถ้ามีงานทำเถอะ ก็ยังดีกว่าไม่มีเสียเลย ไม่มีเงินเสียเลย ก็มีบ้างยังดีกว่าไม่มี"(๑๔๗)

การศึกษาของ พีรพล ตรีตะสาวิต พบข้อสรุปว่า ทัศนคติของนายจ้างแสดงออกมาใน ๒ ลักษณะควบคู่กัน คือ ด้านหนึ่งนายจ้างคิดว่าตนเป็นพ่อหรือเจ้าบ้าน กับอีกด้านหนึ่งความเป็นเจ้าบ้านแบบอำนาจนิยม (authoritarian - paternalistic)(148)

นอกจากนี้วิธีการที่นายจ้างใช้ในความสัมพันธ์กับกรรมกร นอกเหนือจากพยายามกดค่าจ้างแล้ว ยังมีรูปแบบที่เด่น ๆ อีก เช่น

- จ้างแบบรายวัน หรือเดือนต่อเดือน มากกว่าจ้างประจำ

---

(๑๔๗) กล่าวอภิปรายของนายเกษ บุญหลง บริษัทอุตสาหกรรมทอผ้าไทย จำกัด ใน สุภชัย มนัสไพบูลย์, สัมมนาเรื่อง ความร่วมมือระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง (๒๕๑๖), หน้า ๘๔.

(๑๔๘) Phiraphol Tritasavit, op.cit., p.114.

– ลอยแพสมาชิกสหภาพแรงงาน

– ปิดงานระยะสั้น เพื่อเอาสมาชิกสหภาพแรงงานที่กระตือรือล้นออก แล้วหลังจากนั้นก็เปิดงานใหม่

– จัดทำบัญชีดำกรรมกรที่กล้าเรียกร้องต่อสู้ แจกเวียนกันในหมู่นายจ้าง

รูปแบบของวิธีการเหล่านี้จะใช้อย่างแพร่หลายในช่วงที่มีกฎหมายแรงงานรับรองการดำเนินงานของสหภาพแรงงาน เช่น ช่วง พ.ศ.๒๕๐๐(๑๔๙) เป็นต้น

ทัศนคติและพฤติกรรมของนายจ้างในทำนองที่กล่าวมานี้ได้รับการคุ้มครองค้ำชูเป็นอย่างดีโดยกลไกของรัฐ

ประการที่เจ็ด นโยบาย กลไก และบทบาทของรัฐ

ในช่วง ๒๐ กว่าปีมานี้ เมื่อกล่าวถึงนโยบาย กลไก และบทบาทของรัฐต่อชนชั้นแรงงานอย่างกว้าง ๆ อาจสรุปได้ว่า

"รัฐบาลได้ส่งเสริมไม่ว่าโดยพฤตินัย หรือนิตินัย ให้มีการจัดตั้งสมาคมพ่อค้านายทุนในรูปแบบต่าง ๆ แต่ขณะเดียวกันกลับไม่ส่งเสริม และไม่มีความจริงใจที่จะสนับสนุนให้กรรมกรและกสิกรรวมตัวกันเป็นกลุ่มผลประโยชน์ ผลก็คือ อำนาจต่อรองระหว่างกรรมกรและกสิกรฝ่ายหนึ่ง กับพ่อค้านายทุนอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งไม่ทัดเทียมกันอยู่แล้ว มีความไม่ทัดเทียมกันมากยิ่งขึ้น ความแตกต่างในด้านอำนาจต่อรองดังกล่าวนี้ มีผลกระทบต่อการแบ่งปันรายได้ระหว่างคนสองกลุ่มนี้ไปในทางที่ไม่เป็นธรรมมากยิ่งขึ้น"(๑๕๐)

---

(๑๔๙) ดูรายละเอียดในเพิ่งอ้าง, หน้า ๑๑๖ – ๑๒๒.

(๑๕๐) มนตรี เจนวิทย์การ" "กลุ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในประเทศไทย" อ้างใน เกื้อพงษ์ ชาญเชี่ยว "จิตสำนึกชนชั้นนายทุนไทย" สังคมพัฒนา ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๔ กันยายน ตุลาคม, หน้า ๖๕.

บทบาทของรัฐต่อชนชั้นแรงงานในช่วงนี้ (๒๕๐๐ – ปัจจุบัน) อาจจำแนกออกได้กว้าง ๆ เป็น ๒ ประเภท คือ บทบาทในการควบคุม (control) และการแสดงบทบาทในการสนับสนุนเทียม (pseudo - supportive position) .

รูปแบบที่เด่นชัดของการควบคุม คือ การกวาดล้างจับกุมผู้นำกรรมกร(๑๕๑) และการออกกฎหมายเด็ดขาดการกดหัวกรรมกร เช่น ประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๑๙ ลงวันที่ ๓๑ ตุลาคม ๒๔๐๑ ประกาศของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ฉบับที่ ๑ ลงวันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๑๙ และประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๑๙ เป็นต้น

ส่วนรูปแบบของการสนับสนุนเทียม ก็คือ การออกกฎหมายคุ้มครองแรงงานในเงื่อนไขที่สถานการณ์กดกันจนเลี่ยงไม่ได้ แต่การบังคับใช้ให้กฎหมายได้ผลเต็มเม็ดเต็มหน่วยและเป็นธรรมกับชนชั้นแรงงานจริง ๆ นั้นไม่เคยสำเร็จ ตัวอย่างเช่น พระราชบัญญัติกำหนดวิธีระงับข้อพิพาทแรงงาน พ.ศ.๒๕๐๘, พระราชบัญญัติจัดหางานและคุ้มครองคนหางาน พ.ศ. ๒๕๑๑, ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๑๐๓ เรื่องการคุ้มครองแรงงาน พ.ศ.๒๕๑๕ เป็นต้น

หลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ บรรยากาศที่มีประชาธิปไตยมากขึ้น ทำให้กรรมกรมีโอกาสได้เรียกร้องผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงกฎหมายแรงงานที่ทำให้กรรมกรมีสิทธิเสรีภาพมากขึ้น คือ พระราชบัญญัติแรงงานสัมพันธ์ พ.ศ.๒๕๑๘ แต่อย่างไรก็ตาม ประกาศกระทรวงมหาดไทย ๑ มกราคม ๒๕๑๙ ที่ทำการเปลี่ยนเงื่อนไขของค่าจ้างขั้นต่ำจากอัตราที่ควรเพียงพอสำหรับ ๓ คน เป็นเพียงตัวลูกจ้างคนเดียวนั้น นักวิชาการด้านแรงงานวิจารณ์ว่านั่นเป็นการยอมรับว่า "...แม้แต่ค่าจ้างที่จะให้เพียงพอสำหรับลูกจ้างคนเดียวนั้น กลไกของรัฐบาลที่รับผิดชอบ คือ กรมแรงงาน ก็ไม่สามารถควบคุมให้นายจ้างปฏิบัติตามได้อย่างทั่วถึง

---

(๑๕๑) ผู้นำกรรมกรที่ถูกกวาดล้างจับกุมในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ดูรายละเอียดใน พัฒนาการของขบวนกรรมกรไทย, อ้างแล้ว หน้า ๑๘ – ๑๙.

ผู้นำกรรมกรที่สูญหายหรือถูกกวาดจับในข้อหาภัยสังคมหลังเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ ดูรายละเอียดใน หนังสือพิมพ์อาทิตย์ ฉบับพิเศษ วันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๕๒๑, หน้า ๓.

ซึ่งก่อให้เกิดความได้เปรียบเสียเปรียบ ระหว่างนายจ้างที่ปฏิบัติตามกฎหมายและละเมิดกฎหมายแรงงาน รัฐบาลได้เปลี่ยนแปลงเงื่อนไขของค่าจ้างขั้นต่ำ โดยรัฐบาลมิได้เข้ามารับผิดชอบจัดการประกันสังคมขึ้นทดแทน เพื่อให้การสงเคราะห์แก่บุตรหลานของผู้ยากจนให้มีโอกาสได้รับการศึกษา อาหาร การอนามัย หรือการให้การประกันรายได้ และการมีงานทำแต่ประการใดทำให้ฐานะของลูกจ้างตกต่ำลงไปอีก ในส่วนของการพิจารณาปรับปรุงอัตราค่าจ้างขั้นต่ำ คณะกรรมการที่รัฐมนตรีมหาดไทยแต่งตั้งก็มิได้มีการกำหนดนโยบาย แนวทาง หลักเกณฑ์การปรับอัตราค่าจ้างขั้นต่ำที่เหมาะสม ไม่ประชุมพิจารณาศึกษาข้อมูล ต้องรอให้สหภาพแรงงานทั้งหลายเรียกร้อง หรือประท้วงก่อนเสมอ"(๑๕๒)

นอกจากนี้ ต่อข้อถามที่ว่า "บทบาทของกรมแรงงานมีความเข้มแข็ง กว้างขวางและมีประโยชน์แค่ไหน?" นายไพศาล ชวัชชัยนันท์ ประธานสภาองค์การลูกจ้างสภาแรงงานแห่งประเทศไทย ตอบว่า "หลังจากการปฏิรูปฯ เมื่อปี ๒๕๑๙ กรมแรงงานไม่ค่อยมีบทบาทอะไรเลย ไม่เหมือนกับปี ๒๕๑๗ และ ๒๕๑๘ ที่กรมแรงงานมีความเที่ยงธรรมมากกว่า ทั้งนี้เนื่องเพราะภาวะทางการเมืองเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ และเท่าที่สังเกตดูในปัจจุบันลูกจ้างขาดความเชื่อถือกรมแรงงาน ทำให้ไม่มีเรื่องสู่กรมแรงงาน เราจะเห็นได้ว่าเวลานี้ลูกจ้างจะวิ่งไปที่ศาลแรงงานเอง ซึ่งในระยะเพียง ๑ ปี มีประมาณถึง ๔,๐๐๐ กว่าราย"(๑๕๓)

---

(๑๕๒) สุภชัย มนัสไพบูลย์ "การปรับค่าจ้าง : ผลกระทบต่อโครงสร้างค่าจ้างในธุรกิจ" (๑ กันยายน ๒๕๒๒) ใน สมาคมเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วันกรรมกร ๒๕๒๓, หน้า ๒๑ – ๒๒.

(๑๕๓) วารสารเศรษฐกิจ ธนาคารกรุงเทพ จำกัด ปีที่ ๑๓ เล่ม ๕ กันยายน ๒๕๒๔, หน้า ๓๖๕.

จะเห็นได้ว่ากลไกของรัฐทางด้านการแรงงานนั้นในเงื่อนไขที่ระบบการเมืองมีบรรยากาศประชาธิปไตยสูง กลไกของรัฐก็จะถูกเงื่อนไขดังกล่าวกำกับให้แสดงบทบาทที่เที่ยงธรรมต่อคนงานมากขึ้น แต่ยุคสมัยที่เผด็จการครอบงำระบบการเมืองกลไกของรัฐดังกล่าว ก็มีแนวโน้มที่จะใช้อำนาจบงการโดยพลการมากขึ้น เมื่อมีศาลแรงงานเป็นทางออกที่ดีกว่าของกรรมกร กรรมกรจึงวิ่งไปที่ศาลแรงงานแทนกรมแรงงานดังกล่าว สื่อมวลชนบางฉบับถึงกับเสนอให้ศาลแรงงานทำการพิพากษากรมแรงงาน(๑๕๔)

ประการที่แปด ภาวะทางการเมือง

ความเกี่ยวพันระหว่างการเคลื่อนไหวของชนชั้นแรงงานกับภาวะทางการเมืองของประเทศนั้น เกือบไม่จำเป็นที่จะต้องยกตัวอย่างรูปธรรมมาแสดงให้ยืดเยื้อ เพราะเป็นที่ตระหนักกันดีโดยทั่วไป

อดีตอธิบดีกรมแรงงานท่านหนึ่งยืนยันว่า "...ในช่วง ๒๐ ปีที่ผ่านมา การเคลื่อนไหวของผู้ใช้แรงงานและสถาบันแรงงานได้ล้มลุกคลุกคลานตามผลของการเปลี่ยนแปลงด้านการเมืองตลอดเวลา กล่าวได้ว่างานแรงงานของประเทศไทยผูกพันอย่างใกล้ชิดกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ซึ่งเป็นบทเรียนที่มีคุณค่าในการศึกษาถึงขั้นตอนการพัฒนากระบวนการแรงงานไทยในแต่ละยุคแต่ละสมัยได้เป็นอย่างดี"(๑๕๕)

ท่านผู้นี้มีความเห็นด้วยว่า การดำเนินงานบริหารแรงงานแห่งชาตินั้น ย่อมเกี่ยวพันกับการเมืองโดยตรง เพราะมีเนื้อหาที่ "แนวคิดทางการเมืองในเรื่องการสร้างความยุติธรรมในสังคม"(๑๕๖) เป็นแรงกระตุ้นอันหนึ่ง

---

(๑๕๔) "กรรมกร : ศาลแรงงานพิพากษากรมแรงงานกันเถิด" เศรษฐกิจ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑๐๖, ๑๔ มกราคม ๒๕๒๓, หน้า ๒๐ – ๒๓.

(๑๕๕) นิคม จันทรวิทุร (๒๕๒๔), อ้างแล้ว, หน้า ๗๒ – ๗๓.

(๑๕๖) เพิ่งอ้าง, หน้า ๔๔.

แต่สำหรับคนงานนั้น การเคลื่อนไหวของพวกเขาจะถูกตีตราว่าเป็นการสร้างความวุ่นวายแก่บ้านเมืองอยู่เสมอ ดังข้อมูลที่ว่า "แม้ช่วงประชาธิปไตย (พ.ศ.๒๕๑๖ – ๒๕๑๙) จะเปรียบเสมือนยุคทองของคนงาน แต่ขณะเดียวกันการต่อต้านจากผู้ที่ไม่เห็นด้วยทั้งทางตรงและทางอ้อมก็เป็นไปอย่างกว้างขวาง เห็นได้ชัดจากท่าทีของวงการธุรกิจ การค้า อุตสาหกรรม ที่ได้แสดงออกในช่วงปี พ.ศ.๒๕๑๔ – ๑๘ โดยการสัมภาษณ์ทางหนังสือพิมพ์ การร้องเรียนไปยังรัฐบาล ตลอดจนการเข้าพบรัฐบาล เรียกร้องให้ยกเลิกกฎหมาย ไม่เห็นด้วยที่จะให้มีการตั้งสหภาพแรงงาน ตลอดจนการกล่าวหาว่าการเคลื่อนไหวของคนงานเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับลัทธิการเมือง การเรียกร้องต่าง ๆ เป็นการสร้างความวุ่นวายแก่บ้านเมือง นับว่าเป็นการกระทำที่ไม่เป็นธรรมและถูกต้อง โดยเฉพาะกฎหมายแรงงานได้ผ่านการพิจารณาของรัฐบาลหลายรัฐบาล และผ่านสภานิติบัญญัติแห่งชาติ สิ่งที่น่าสลดใจก็คือ การแพร่ข่าวลือทั้งหลายเกี่ยวกับคนงานจะร่วมกับฝ่ายซ้าย หรือคอมมิวนิสต์ทำการร้ายต่อประเทศชาติ แต่ข้อเท็จจริงก็ปรากฏชัดออกมาว่า แม้ในช่วงวิกฤติการณ์แรงงานมีการนัดหยุดงานมาก มีการแสดงความรู้สึกอย่างรุนแรง แต่ก็ไม่มีเหตุร้ายใด ๆ เกิดขึ้น"(๑๕๗)

<u>ประการที่เก้า</u> ภาวะทางเศรษฐกิจ

เงื่อนไขอันนี้เป็นปัจจัยพื้นฐานที่สุดต่อการเคลื่อนไหวของชนชั้นแรงงาน จากที่บรรยายมาแต่ต้นภาวะทางเศรษฐกิจเป็นภาระอันหนักอึ้งแก่ชนชั้นแรงงานไทยมาโดยตลอด มิไยว่าอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศจะสูงส่งหรือซบเซาขนาดไหน ยิ่งภาวะที่เศรษฐกิจตกต่ำแรงงานก็จะเป็นเบี้ยล่างที่รับน้ำหนักมากที่สุดยิ่งกว่าในภาวะปกติ

เงื่อนไขทั้ง ๙ ประการที่ผู้เขียนอธิบายมานี้เป็นเงื่อนไขสำคัญ ๆ ที่จะใช้อธิบายพฤติกรรมความเคลื่อนไหวของชนชั้นแรงงาน แต่เท่าที่กล่าวมานี้ก็มีลักษณะเป็นเค้าโครงเท่านั้น การที่จะพัฒนาทฤษฎีอธิบายความเคลื่อนไหวของชนชั้นแรงงานไทย คงต้องรอการศึกษาค้นคว้าและความร่วมมือกันระหว่างผู้ที่สนใจและผู้ที่เกี่ยวข้อง อีกเป็นอันมาก บทความนี้ ถ้าจะมี

---

(๑๕๗) เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๘ – ๑๙.

ประโยชน์อยู่บ้างก็คงเป็นการเปิดประเด็นของปัญหา มากกว่าที่จะบรรลุถึงข้อสรุปใด ๆ ได้

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่จะจบบทนี้ มีผลงานของผู้ที่พยายามริเริ่มศึกษาแรงงานสัมพันธ์ของไทยในทางวิชาการ (ภาษาไทย) ที่น่ากล่าวถึงอย่างน้อย ๓ ชิ้น คือ งานของสุมาลี ปิตยานนท์ เรื่อง "วิเคราะห์สหภาพแรงงานไทย" (๒๔๒๒)(๑๕๘) แต่สุมาลี ปิตยานนท์ก็มุ่งหวังที่จะอธิบายอย่างกว้าง ๆ ถึงปัจจัยสำคัญ ๆ ของขบวนการแรงงาน และวิเคราะห์วิวัฒนาการและบทบาทของสหภาพแรงงานไทย เท่าที่ข้อมูลจะอำนวยให้เท่านั้น เนื้อหาของบทวิเคราะห์จึงยังไม่ได้สร้างทฤษฎีที่จะอธิบายขบวนการแรงงานไทยอย่างละเอียดลึกซึ้ง

ชิ้นที่สองเป็นงานของ ดารารัตน์ อานันทนะสุวงศ์ เรื่อง "การศึกษาแรงงานสัมพันธ์ในประเทศไทย? บทวิเคราะห์จากเอกสาร"(๑๕๙)

ผลจากการวิเคราะห์เอกสาร ดารารัตน์ สรุปว่า การศึกษาแรงงานสัมพันธ์ไทยเพิ่งจะมีการเริ่มต้นเมื่อปี ๒๕๑๓ เป็นต้นมา และยังอยู่ในระดับการวางพื้นฐานของการศึกษาเท่านั้น ลักษณะการศึกษายังไม่มีแนวคิดทางทฤษฎีอันเด่นชัด เป็นไปตามภาวะการณ์ทางแรงงานสัมพันธ์ในสังคม(๑๖๐) และเสนอว่า การศึกษาแรงงานสัมพันธ์ในอนาคต ควรจะเป็นการศึกษาทางวิชาการจากภายในระบบเอง ซึ่งมีแนวทางการศึกษาได้ ๓ แบบ คือ การ

---

(๑๕๘) สุมาลี ปิตยานนท์ "วิเคราะห์สหภาพแรงงานไทย" วารสารสังคมศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑, เมษายน – กันยายน ๒๕๒๒, หน้า ๔๖– ๗๐.

(๑๕๙) ดารารัตน์ อานันทนะสุวงศ์, "การศึกษาแรงงานสัมพันธ์ในประเทศไทย : บทวิเคราะห์จากเอกสาร" พัฒนาบริหารศาสตร์ ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๑ มกราคม ๒๕๒๔, หน้า ๑๓๑–๑๕๔.

(๑๖๐) เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๔๕.

ศึกษาข้อเท็จจริงเพื่อหาโครงสร้างของระบบแรงงานสัมพันธ์ไทย การศึกษาเพื่อพัฒนาทฤษฎีทั่วไป และการศึกษาเปรียบเทียบแรงงานสัมพันธ์ไทยกับต่างประเทศ อย่างไรก็ดี ดารารัตน์ก็ไม่ได้ชี้ให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมว่า แนวการศึกษาที่ว่าควรจะเป็นนั้น แตกต่างอย่างไร หรือมีคุณภาพดีกว่าแนวการศึกษาที่มีอยู่ในปัจจุบันอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าการศึกษาแรงงานสัมพันธ์ที่มีอยู่เป็นไปตามภาวะการณ์ทางแรงงานสัมพันธ์ในสังคมจริงแล้ว การศึกษาแนวใหม่ (ซึ่งดูเหมือนผู้เสนอจะไม่พึงพอใจกับแนวการศึกษาที่มีอยู่) จะมิกลายเป็นการเลื่อนลอยจากสภาพความเป็นจริงในสังคมหรือ?

ชิ้นที่สาม เป็นของ นิพนธ์ พัวพงศกร[๑๖๑] แม้จะไม่ใช่การศึกษาเรื่องแรงงานสัมพันธ์โดยตรง แต่ก็มีประเด็นที่น่าสนใจ คือ "ปัญหาหนึ่งที่ยังไม่มีการวิเคราะห์กันคือ อะไรเป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดการนัดหยุดงานมากผิดปกติในบางปี และบางอุตสาหกรรม"[๑๖๒]

นิพนธ์ พัวพงศกร พยายามทดลองสร้างสมการความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนการนัดหยุดงานกับปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อภาวะวงจรธุรกิจ เช่น เขาให้มีตัวแปรอิสระ ๔ ตัว คือ ๑) ดัชนีราคาผู้บริโภคทั่วประเทศ ๒) จำนวนสหภาพแรงงาน ๓) รัฐบาลห้ามหยุดงาน และ ๔) อัตราการว่างงานในเขตเทศบาลรอบ ๑ และให้จำนวนข้อพิพาทถึงนัดหยุดงานเป็นตัวแปรตาม

ผลการทดลองที่ออกมา ผู้เขียนเห็นว่าไม่ค่อยคงเส้นคงวาน่าเชื่อถือนัก ตัวอย่างเช่น

๑. "เมื่ออัตราการว่างงานลดลง การนัดหยุดงานจะมีมากขึ้น ผลสรุปนี้สอดคล้องกับทฤษฎีที่ว่า การนัดหยุดงานเกิดขึ้นโดยบังเอิญ"

<u>วิจารณ์</u> ประการแรก ผู้เขียนไม่เข้าใจว่าทฤษฎีที่ว่า การนัดหยุดงานโดยบังเอิญนั้นอธิบายอะไรได้อีกบ้าง นอกเหนือจากว่านายจ้างและลูกจ้างมีข้อมูลผิดพลาด

---

(๑๖๑) นิพนธ์ พัวพงศกร, อ้างแล้ว, หน้า ๙๙ – ๑๐๓.

(๑๖๒) เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๐๐.

ประการที่สอง ทฤษฎีดังกล่าวจะอธิบายได้อย่างไร ในเมื่อการนัดหยุดงานเพิ่มขึ้นจาก ๗ เป็น ๒๑ และ ๖๔ ครั้ง ในปี [illegible] และ ๒๕๒๒ ตามลำดับ ในขณะที่อัตราการว่างงานก็เพิ่มขึ้นด้วย จาก ๒.๕๒ เป็น ๒.๖๔ และ ๓.๐๐ เปอร์เซ็นต์ ตามลำดับ

๒. "ปัจจัยที่สำคัญที่สุดในการอธิบายจำนวนการนัดหยุดงาน คือ นโยบายของรัฐบาล ซึ่งสะท้อนให้เห็นบรรยากาศการเมืองในแต่ละยุค"

<u>วิจารณ์</u> ข้อสรุปอันนี้จะถูกต้องมากขึ้น ถ้าสามารถนำเอา "บรรยากาศทางการเมืองในแต่ละยุค" ไปเข้าสมการได้ แต่นิพนธ์ใช้มาตรการที่รัฐบาลห้ามนัดหยุดงานเป็นตัวแทนของบรรยากาศทางการเมืองดังกล่าว ซึ่งผู้เขียนคิดว่าไม่น่าจะเป็นการพอเพียง และในทางความเป็นจริง ช่วง พ.ศ.๒๕๒๐ – ๒๕๒๒ เป็นช่วงที่รัฐบาลห้ามนัดหยุดงาน (๘ ตุลาคม ๒๕๑๙ – ๒๗ มกราคม ๒๕๒๔) แต่จำนวนการนัดหยุดงานก็เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ คือ จาก ๗ เป็น ๒๑ และ ๖๔ ครั้ง ในปี ๒๕๒๐, ๒๕๒๑, ๒๕๒๒ ตามลำดับ นี่แสดงว่า "บรรยากาศทางการเมือง" นั้นไม่อาจเอาเข้าไปแทนที่ในสมการได้ด้วยมาตรการห้ามนัดหยุดงานของรัฐบาลเท่านั้น ผู้เขียนไม่มีความรู้ทางสถิติ จึงไม่ทราบว่าจะเอาบรรยากาศทางการเมือง ไปเข้าสมการได้อย่างไร ด้วยเหตุนี้จึงไม่อาจเสนอทางเลือกใหม่ได้

๓. " จำนวนสหภาพแรงงานที่ขออนุญาตจัดตั้งขึ้นใหม่ในแต่ละปี ก็มีความสัมพันธ์ในทางตรงข้ามกับจำนวนการนัดหยุดงาน แม้ว่าผลนี้จะดูน่าแปลกใจ แต่ก็สามารถอธิบายได้ว่า (๓.๑) นายจ้างที่ยินยอมให้ลูกจ้างรวมตัวกันจัดตั้งสหภาพได้ น่าจะเป็นนายจ้างที่เข้าใจถึงขบวนการเจรจาต่อรอง การยินยอมให้ลูกจ้างรวมตัวกันได้ย่อมเป็นการเอื้อเฟื้อ บรรยากาศความตึงเครียดระหว่างสองฝ่าย ทำให้โอกาสการเกิดการนัดหยุดงานในปีนั้นลดลง (๓.๒) หรือมองอีกแง่หนึ่งว่า เมื่อลูกจ้างประสบความสำเร็จในการจัดตั้งสหภาพ ลูกจ้างจะมีความรู้สึกประสบชัยชนะ และอาจไม่อยากสร้างสถานการณ์ที่ขัดแย้งกับนายจ้างอีก

<u>วิจารณ์</u> คำอธิบายส่วนแรกพอฟังได้ เพราะสอดคล้องกับที่ ไพรัช ธัชชัยนันท์ อธิบายว่า "พวกที่ทำการสไตร์คส่วนใหญ่ยังไม่ได้เป็นสมาชิกสภาแรงงาน และโดยมากยังไม่มีสหภาพแรงงาน อย่างเช่นการสไตร์คในปี ๒๕๑๖ – ๒๕๑๙ ประมาณร้อยละ ๙๕ – ๙๖ ยังไม่เป็น

สมาชิกสหภาพแรงงาน และปัจจุบันโรงงานบางแห่งที่เกิดการสไตร์ค์ขึ้นก็ยังไม่มีสหภาพแรงงาน เช่น บริษัทไทยเกรียง และโรงงานเล็ก ๆ ซึ่งถ้ามีสหภาพแรงงานแล้วจะต้องมีการเจรจาต่อรองกัน เพราะเราเข้าใจถึงกฎหมายและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ การสไตร์ค์จึงมีน้อยลง"(๑๖๓) แต่คำอธิบายในส่วนที่สอง (๓.๒) ฟังดูคล้ายกับว่า กรรมกรกับสหภาพแรงงานนั้นเปรียบเสมือนเด็กกับของเล่น ซึ่งผู้เขียนคิดว่าสหภาพแรงงานมีความหมายต่อกรรมกรมากกว่าเป็นสัญญลักษณ์ของความรู้สึกประสบชัยชนะ

๔. "สุดท้ายคือดัชนีราคาสินค้าผู้บริโภคมีอิทธิพลในทางลบ ต่อจำนวนการนัดหยุดงาน และดูเหมือนจะขัดกับทฤษฎีที่ว่าเมื่อเงินเฟ้อรุนแรงขึ้น กรรมกรจะรวมตัวกันเรียกร้องค่าจ้างเพิ่มขึ้น แต่อาจเป็นไปได้ว่าในปีที่มีเงินเฟ้อมาก วงการธุรกิจกำลังขยายตัว แม้จะมีจำนวนการพิพาทต่าง ๆ มากครั้งขึ้น แต่ถ้านายจ้างยินยอมตามข้อเรียกร้อง เพราะธุรกิจกำลังอยู่ในสภาพคล่องตัว จำนวนการนัดหยุดงานที่เกิดอาจลดลงได้ อย่างไรก็ตาม เราพบว่าสัมประสิทธิ์ของดัชนีราคาไม่มีนัยสำคัญทางสถิติแสดงว่า เงินเฟ้ออาจไม่มีผลต่อจำนวนการนัดหยุดงาน"

<u>วิจารณ์</u> ข้อสรุปประการที่ ๔ นี้ แสดงว่า ปัจจัยสำคัญของการนัดหยุดงานอยู่ที่ข้อสรุปประการที่สอง ซึ่งคือบรรยากาศทางการเมือง เพราะปัจจัยด้านเศรษฐกิจนั้นดำรงอยู่เป็นเชื้อเพลิงพื้นฐานอยู่แล้วสำหรับชนชั้นกรรมกรไทย แต่บรรยากาศทางการเมืองเป็นปัจจัยอำนวยการต่อการนัดหยุดงานที่สำคัญที่สุด และบรรยากาศทางการเมืองในที่นี้ต้องตีความหมายให้กว้างขวางถึงลักษณะของมันในขั้นตอนทางประวัติศาสตร์ควบคู่กับปัจจัยอื่น ๆ อีกหลายประการดังเช่นตัวอย่างที่ผู้เขียนกล่าวมาข้างต้น ๔ ประการนั้น เป็นต้น

---

(๑๖๓) วารสารเศรษฐกิจ ธนาคารกรุงเทพ จำกัด ปีที่ ๑๓ เล่มที่ ๙ กันยายน ๒๕๒๔, หน้า ๓๖๕.

บทที่ ๓

วิกฤตการณ์แรงงานไทย ๒๕๒๓–๒๕๒๔ : บทวิเคราะห์ยุทธศาสตร์การต่อสู้ทางชนชั้น

ในบทนี้จะกล่าวถึงยุทธศาสตร์ของสามฝ่ายที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับขบวนการกรรมกรไทยในช่วงปี ๒๔๒๓ – ๒๔ คือ

- ยุทธศาสตร์ของฝ่ายกรรมกร
- ยุทธศาสตร์ของฝ่ายนายจ้าง และ
- ยุทธศาสตร์ของฝ่ายรัฐบาลในส่วนที่เกี่ยวกับขบวนการกรรมกร

ทั้งสามฝ่ายเคลื่อนไหวภายใต้สภาวะแวดล้อมทางเศรษฐกิจการเมืองของปี ๒๕๒๓ – ๒๔ ดังนั้น ในชั้นแรกนี้เราจะพิจารณาภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจการเมืองของปี ๒๕๒๓ – ๒๔ อย่างสังเขปเป็นพื้นฐานก่อน

ภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจการเมือง ปี ๒๕๒๓ – ๒๔

ฝ่ายวิชาการและวางแผนของธนาคารกรุงไทย จำกัด สรุปภาวะอุตสาหกรรมของปี ๒๕๒๓ ไว้ในประเด็นสำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

๑. อัตราการขยายตัวของผลผลิตทั้งหมดภายในประเทศ (G.D.P.) ขยายตัวเพิ่มขึ้นจากปี ๒๕๒๒ เพียงร้อยละ ๖.๕ ซึ่งลดลงเมื่อเทียบกับอัตราการขยายตัวของผลผลิตฯ เฉลี่ยระหว่างปี ๒๕๑๙ – ๒๕๒๒ ซึ่งอยู่ในอัตราเฉลี่ยร้อยละ ๘.๙

๒. ภาวะฝนแล้งจากกลางปี ๒๕๒๒ ทำให้ผลผลิตทางการเกษตรของปี ๒๕๒๒/๒๕๒๓ ลดลง และมีผลให้ระดับน้ำในเขื่อนอยู่ในระดับต่ำ ทำให้การผลิตไฟฟ้าโดยพลังน้ำลดลง รัฐบาลใช้นโยบายประหยัดพลังงานไฟฟ้า โดยให้โรงงานต่าง ๆ สถานที่ราชการและธุรกิจลดการใช้ไฟฟ้า

๓. ปัญหาด้านพลังงาน ภาวะเงินเฟ้อ และปัญหาการขาดดุลชำระเงิน ซึ่งมีแนวโน้มสูงขึ้นมาโดยตลอด ทำให้รัฐบาลใช้มาตรการควบคุมอย่างเข้มงวด โดยใช้นโยบายการเงิน

อย่างเข้มงวด (tight money policy) มีผลให้สภาพคล่องทางการเงินลดลง และมีผลกระทบต่อเนื่องให้การขยายการลงทุนทางธุรกิจขยายตัวช้าลง

๔. ปัญหาภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก, อัตราดอกเบี้ยในตลาดเงินโลกอยู่ในระดับสูง, การขึ้นราคาน้ำมันของกลุ่มประเทศโอเปค, ปัญหาความขัดแย้งระหว่างประเทศ เช่น อาฟกานิสถาน อิรัค และ อิหร่าน ผนวกกันทำให้ประเทศต่าง ๆ หันมาใช้วิธีกีดกันทางการค้าเพื่อคุ้มครองอุตสาหกรรมภายในประเทศของตน ซึ่งมีผลให้การส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมของไทยไม่สามารถขยายตัวได้เท่าที่ควร

๕. การขาดแคลนวัตถุดิบเนื่องจากฝนแล้ง และการที่รัฐบาลเรียกเก็บภาษีการค้าสำหรับนิติบุคคลสูงขึ้นจากเดิมร้อยละ ๓๕ เป็น ๔๕ มีผลทำให้การขยายการผลิตและการลงทุนในด้านธุรกิจและอุตสาหกรรมลดลง

๖. การปรับอัตราค่าจ้างใหม่, การปรับอัตราดอกเบี้ยภายในประเทศสูงขึ้นตามต่างประเทศ, การขึ้นราคากระแสไฟฟ้า ทำให้ด้านทุนการผลิตสินค้าสูงขึ้น ซึ่งส่งผลให้ราคาสินค้าโดยทั่วไปสูงขึ้นด้วย

๗. เมื่อพิจารณาโดยส่วนรวมของภาคอุตสาหกรรมทั้งหมด การผลิตของภาคอุตสาหกรรมในปี ๒๕๒๓ จึงลดเหลือเพียงร้อยละ ๖๕.๘๐ ของกำลังผลิตทั้งหมด ต่ำกว่าการผลิตในปี ๒๕๒๒ ซึ่งใช้กำลังผลิตร้อยละ ๘๕ ของกำลังผลิตทั้งหมด(๑๖๔)

ภาวะเศรษฐกิจดังกล่าว มีผลเกี่ยวโยงถึงสถานการณ์ด้านแรงงานโดยตรง กล่าวคือ ทำให้สถานการณ์แรงงานของปี ๒๕๒๓ รุนแรงขึ้นเมื่อเทียบกับปี ๒๕๒๒ ทั้งนี้เพราะภาวะเศรษฐกิจที่ทรุดต่ำลงในปี ๒๕๒๓ ทำให้ธุรกิจหลายแห่งต้องชะลอการจ้างงานหรือปลดคนงานออก โดยหันมาปรับปรุงประสิทธิภาพของแรงงานที่มีอยู่แทน และธุรกิจอีกหลายแห่งโดยเฉพาะ

---

(๑๖๔) ส่วนอุตสาหกรรม ฝ่ายวิชาการและวางแผน ธนาคารกรุงไทย จำกัด, ภาวะอุตสาหกรรมที่สำคัญปี ๒๕๒๓ (กรกฎาคม ๒๕๒๔), หน้า ๑ – ๓.

ธุรกิจขนาดเล็กต้องปิดกิจการ การว่างงานในปี ๒๕๒๓ จึงอยู่ในระดับสูง ประกอบกับภาวะฝนแล้งที่ต่อเนื่องจากกลางปี ๒๕๒๒ ถึงปี ๒๕๒๓ ทำให้พื้นที่เกษตรกรรมจำนวนมากเพาะปลูกไม่ได้ผล แรงงานจากภาคเกษตรจึงหลั่งไหลเข้าสู่ตัวเมืองเพื่อหางานทำ ซึ่งทำให้จำนวนคนว่างงานในตัวเมืองมีจำนวนมากขึ้น นอกจากนี้ปัญหาด้านค่าครองชีพที่เกิดขึ้นตลอดปี ๒๕๒๓ เพราะระดับราคาสินค้าที่สูงขึ้นจากปี ๒๕๒๒ ประมาณร้อยละ ๒๕ ในขณะที่ระดับรายได้เพิ่มขึ้นในสัดส่วนที่ต่ำกว่า ผู้ใช้แรงงานจึงเรียกร้องให้เพิ่มอัตราค่าจ้างขั้นต่ำขึ้นอีก ปัญหาด้านแรงงานต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปีนี้มีผลทำให้รัฐบาลพยายามใช้นโยบายและมาตรการหลายประการเพื่อแก้ไข เช่น การเปิดศาลแรงงาน, นโยบายสร้างงานในชนบท, และการปรับค่าแรงขั้นต่ำ เป็นต้น(๑๖๕)

การปรับค่าจ้างขั้นต่ำ จาก ๔๕ บาท เป็น ๕๔ บาท ในกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง, เป็น ๔๗ บาท ในภาคใต้และภาคกลางอื่น ๆ, เป็น ๔๔ บาท ในภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งแต่วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๒๓ ผนวกกับภาวะทรุดตัวทางเศรษฐกิจก่อนหน้านั้น ทำให้มีคนต้องออกจากงานมากกว่าหมื่นคนในช่วงเดือนกรกฎาคมถึงกันยายน ๒๕๒๓(๑๖๖)

เมื่อพิจารณาจำนวนคนว่างงานทั้งสิ้นในปี ๒๕๒๓ ปรากฏว่า มีจำนวนประมาณ ๑.๒ ล้านคน หรือร้อยละ ๕.๗ ของกำลังแรงงานทั้งสิ้น(๑๖๗)

ส่วนภาวะทางการเมือง รัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ขึ้นมาบริหารประเทศแทนรัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ ซึ่งหมดอำนาจไปเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๒๓

---

(๑๖๕) เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๒.

(๑๖๖) เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๔.

(๑๖๗) ธนาคารแห่งประเทศไทย, ภาวะธุรกิจและอุตสาหกรรม ปี ๒๕๒๓, หน้า ๔๓๕.

การเคลื่อนไหวของกรรมกรเพื่อต้อนรับรัฐบาลชุดใหม่ คือ การเคลื่อนไหวเมื่อเดือนมีนาคม ๒๕๒๓ เพื่อให้รัฐบาลยกเลิกประกาศกระทรวงมหาดไทย ฉบับลงวันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๑๙ ที่ริดรอนสิทธิขั้นพื้นฐานในการนัดหยุดงานของกรรมกร ครั้นถึงวันแรงงานแห่งชาติ ๑ พฤษภาคม ๒๕๒๓ สาส์นจาก ฯพณฯ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้ประกาศหลักการประการหนึ่งของรัฐบาลว่า จะ "ส่งเสริมประชาธิปไตยในหมู่ผู้ใช้แรงงาน ... รัฐบาลเชื่อว่าหากสหภาพแรงงานมีความบริสุทธิ์ใจในการปฏิบัติหน้าที่ สหภาพแรงงานต่าง ๆ จะเป็นองค์กรส่งเสริมให้ประชาชนได้เรียนรู้และเข้าใจระบบประชาธิปไตย... นอกจากนั้นรัฐบาลจะดำเนินการให้องค์กรของนายจ้างและสหภาพแรงงานมีส่วนร่วมแก้ไขปรับปรุงนโยบายต่าง ๆ ที่เกี่ยวพันหรือกระทบต่อผู้ใช้แรงงานและต่อนายจ้างโดยยึดหลักไตรภาคี คือ ให้มีผู้แทนทั้งฝ่ายสหภาพแรงงาน ฝ่ายองค์กรนายจ้าง และฝ่ายรัฐบาลฝ่ายละเท่า ๆ กัน อีกทั้งจะจัดให้ผู้แทนของแต่ละฝ่าย ตามหลักประชาธิปไตยอย่างเคร่งครัด"(๑๖๘)

กล่าวโดยสรุป ภาวะทางการเมืองในช่วงนี้มีบรรยากาศที่คลี่คลายไปในทางประชาธิปไตยมากขึ้น อย่างน้อยก็ในถ้อยแถลงของรัฐบาล นับแต่นี้ไปการต่อสู้ทางชนชั้นก้าวเข้าสู่ระดับที่แหลมคมยิ่งขึ้น

<u>ยุทธศาสตร์ของขบวนการกรรมกร</u>

ต้นปี ๒๕๒๓ กรรมกรวางเป้าหมายในการเรียกร้อง คือ ขอยกเลิกประกาศเรื่องห้ามนัดหยุดงาน ๘ ต.ค.๒๕๑๙, ขอให้แก้ไขคณะกรรมการแรงงานสัมพันธ์ให้ทั้งสามฝ่ายมีฝ่ายละ ๕ คน, ให้รัฐบาลรับรองอนุสัญญา ไอ. แอล. โอ. เรื่องสิทธิในการจัดตั้งสหภาพ เรื่องค่าแรงขั้นต่ำ"(๑๖๙)

---

(๑๖๘) วันแรงงานแห่งชาติ ๑ พฤษภาคม ๒๕๒๓ กรุงเทพฯ : บริษัทการพิมพ์, ๒๕๒๓)

(๑๖๙) สัมภาษณ์ไพศาล ธวัชชัยนันท์, สยามนิกร ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑๓๒ วันที่ ๗ มกราคม ๒๕๒๓, หน้า ๑๘.

ถึงเดือนเมษายน ๒๕๒๓ มีผู้กล่าวว่า พลังของผู้ใช้แรงงานในระยะนี้อยู่ในสภาพที่ตกต่ำมากที่สุด ต่อคำกล่าวนี้ ประธานสภาองค์การลูกจ้างสภาแรงงานแห่งประเทศไทย อธิบายว่า "ที่จริงลักษณะมันออกมาคล้ายอย่างนั้นครับ แต่คุณเชื่อเถอะถ้าจะเอาจริง ๆ พลังนั้นต้องไม่ใช่เล่น ๆ ที่สนามหลวงเป็นเครื่องมือทางการเมืองของใครคนหนึ่ง แต่ถ้าเรื่องผลประโยชน์ของกรรมกร เราระดมเมื่อไหร่เป็นแสน รับรองได้ว่าเป็นอย่างนั้น"(๑๗๐)

ถึงเดือนมิถุนายน ๒๕๒๓ เลขาธิการสภาแรงงานแห่งประเทศไทย (สภาองค์การลูกจ้างสภาแรงงานแห่งประเทศไทย) ให้ทัศนะต่อกระแสข่าวเกี่ยวกับการแตกฝักฝ่ายในหมู่ผู้นำกรรมกรว่า "ผมยังรู้สึกว่ากรรมกรนั้นใครจะไปอ้างอย่างไรก็แล้วแต่ กรรมกรก็ยังเป็นพวกเดียวกันอยู่ มีความต้องการเหมือนกัน ใครจะคิดยังไง มันเป็นเรื่องของแต่ละคนจะคิด ... การขัดกันทางความคิดออกมาในรูปการประชุมบ้าง ปรึกษาหารือบ้าง เรื่องของส่วนรวมบ้าง ความขัดแย้งในเรื่องของวิธีการนี้ เราถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา ซึ่งทุกคนจะต้องมี ไม่ได้ขัดแย้งในเรื่องหลักการ มันไม่ใช่เป็นเรื่องที่เสียหาย" นอกจากนี้เขายังประเมินถึงสภาพความเคลื่อนไหวของกรรมกรในช่วงนี้ไว้ด้วยว่า "...เราก็ต้องมาทบทวนดูตัวเราเองด้วย ไม่ใช่ดูแต่นายจ้าง นายจ้างผิด กรมแรงงานผิด ๆ รัฐบาลผิด ด่ารัฐบาล เราเคยมองตัวเราว่าผิดบ้างหรือเปล่า ผมว่าถึงเวลาที่เราจะต้องทบทวนปัญหา และเราจะก้าวเดินต่อไป ยังไง ได้ไหม และควรจะทำกันยังไง"(๑๗๑)

ช่วง ๖ เดือนหลังของปี ๒๕๒๓ ทิศทางของขบวนกรรมกรมุ่งไปในทางเคลื่อนไหวก่อตั้งสหภาพแรงงาน ดังที่นิตยสารตะวันใหม่ รายงานว่า "ตลอดเวลา ๖ เดือนเศษที่ผ่าน

---

(๑๗๐) สัมภาษณ์ ไพศาล ชวัชชัยนันท์, สยามนิกร ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑๔๖ วันที่ ๑๒ เมษายน ๒๕๒๓, หน้า ๓๐ – ๓๑.

(๑๗๑) สัมภาษณ์ สวัสดิ์ ลูกโดด, สยามนิกร ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑๕๔ วันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๒๓, หน้า ๒๔ – ๓๑.

มานั้น ทิศทางของสภาแรงงานฯ ยังเป็นทิศทางที่มุ่งสร้างความมั่นคงภายใน มีการเคลื่อนไหวก่อตั้งสหภาพตามโรงงานต่าง ๆ นับเป็นสิบ ๆ สหภาพ ทั้งที่พระประแดง อ้อมน้อย เฉพาะอย่างยิ่งที่รังสิต งานเหล่านี้ประสบผลสำเร็จเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังทำหน้าที่ให้คำปรึกษาสหภาพแรงงานต่าง ๆ ที่เคลื่อนไหวเรียกร้องความเป็นธรรมจากนายจ้างโดยที่ส่วนมากสามารถทำให้กรรมกรประสบความสำเร็จในการต่อสู้เรียกร้อง ซึ่งเท่ากับเป็นการเสริมสร้างปรากฏการณ์ในการต่อสู้และเสริมสร้างกำลังใจแก่กรรมกรไปในตัว"(๑๗๒)

กล่าวโดยสรุป ยุทธศาสตร์พื้นฐานของกรรมกรที่เห็นพ้องต้องกันทั่วไปในหมู่กรรมกร คือ การขยายการจัดตั้งองค์กรพื้นฐานที่จะประกันสิทธิประโยชน์ประชาธิปไตย ทางเศรษฐกิจการเมืองทั้งของกรรมกรเอง และร่วมกับประชาชนทั่วไปได้ นั่นคือ "สหภาพแรงงาน"

ดังนั้น ในขณะที่ทิศทางของกรรมกรเคลื่อนไปในแนวดังกล่าว ฝ่ายนายทุนก็มีมาตรการตอบโต้ออกมาใช้ในรูปแบบที่หลากหลาย และในที่สุด ในปี ๒๕๒๔ ฝ่ายนายทุนก็สามารถยกระดับทฤษฎีเผชิญหน้ากับกรรมกรของตนขึ้นมาได้ ซึ่งเราจะกล่าวถึงในลำดับถัดไปนี้

<u>ยุทธศาสตร์ของฝ่ายทุน</u>

ในช่วงยุคสมัยของเผด็จการ นายทุนสามารถนอนตาหลับ ตักตวงผลกำไรได้ช่วงหนึ่ง เพราะอัตราค่าจ้างขั้นต่ำเท่ากับ ๒๕ บาท มิได้ขยับเขยื้อนไปไหน ในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๘ – ๒๕๒๐ ทั้งอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจช่วงดังกล่าวก็สูงด้วย ด้วยเหตุนี้เมื่อย่างเข้าปี ๒๕๒๓ บรรยากาศที่กรรมกรจะทำการเรียกร้องต่อรองได้มีสูงขึ้น ความไหวตัวของนายทุนที่จะต้องรับมือกับการเคลื่อนไหวของกรรมกรจึงพัฒนาขึ้นด้วย

---

(๑๗๒) ตะวันใหม่ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑๔๓, จันทร์ที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๒๓, หน้า ๑๖.

การก่อตัวของเหตุการณ์เริ่มขึ้นในปลายปี ๒๕๒๓ และเข้าสู่ขั้นวิกฤตการณ์ในปี ๒๕๒๔

"กรรมกรไทย" บรรยายกระบวนการอันนี้ว่า "ได้เริ่มเค้าโครงมาตั้งแต่ราว ๆ เดือนพฤศจิกายน ๒๕๒๓ เมื่อการรวมตัวของนายจ้างฝ่ายอนุรักษ์นิยมที่ไม่ต้องการระบบประชาธิปไตยอย่างเป็นกระบวนการได้เข้มแข็งขึ้น และมีแนวโน้มที่มุ่งจะยับยั้งการเกิดขึ้นขององค์กรประชาธิปไตยพื้นฐานของผู้ใช้แรงงาน (สหภาพแรงงาน) ขั้นต่อไป ถ้าหากยับยั้งการเกิดสหภาพแรงงานไม่ได้ก็จะใช้วิธีแยกสลายลดบทบาทบั่นทอน ก่อความแตกแยกภายในสหภาพแรงงาน เพื่อนำไปสู่เป้าหมายการยุบเลิกสหภาพฯ หรือให้สหภาพที่มีอยู่ไม่มีประสิทธิภาพ แต่ถ้ายังไม่สามารถจะกระทำได้เช่นนี้อีก ก็จะใช้ไม้สุดท้ายคือ สร้างกระบวนการข่มขู่ คุกคามทำร้าย กระทั่งสังหารชีวิต ผู้นำสหภาพแรงงานต่าง ๆ แล้วก็บ้ายสีให้ต่าง ๆ นานา เพื่อให้มีภาพที่น่ากลัว เพราะจะได้เป็นการปูทางไปสู่การทำการใหญ่ต่อไปของกลุ่มอิทธิพลที่ไม่หวังดีต่อระบอบประชาธิปไตย"(๑๗๓)

รูปธรรมอันเกิดขึ้นจริงและสนับสนุนข้อสรุปของ "กรรมกรไทย" นั้น มีมากมายจนผู้เขียนไม่จำเป็นต้องยกมากล่าว เพราะเพียงแต่ท่านอ่านหนังสือพิมพ์ทุกวัน ก็จะรับรู้กับบรรยากาศของวิกฤตการณ์ดังกล่าวได้ดี ในที่นี้ผู้เขียนจึงขอเพียงหยิบยกเอาทฤษฎีที่ค่ายทุนพัฒนาขึ้นมาเพื่อใช้ปฏิบัติการกับความเคลื่อนไหวของกรรมกรมาพิจารณาโดยสังเขปดังนี้

๑. เอกสารทางทฤษฎีดังกล่าวชื่อว่า "เทคนิคแรงงานสัมพันธ์เชิงรุก"(๑๗๔)

---

(๑๗๓) กรรมกรไทย "วิกฤตการณ์แรงงานในรอบปี ๒๕๒๔" มาตุภูมิ วันจันทร์ที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๒๔, หน้า ๒.

(๑๗๔) ม.ร.ว.ดำรงเดช สุขสวัสดิ์ "เทคนิคแรงงานสัมพันธ์เชิงรุก" เอกสารประกอบการสัมมนา ชมรมบริหารงานบุคคล คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (๓ มิถุนายน ๒๕๒๔) โรเนียว ๑๘ หน้า.

เอกสารดังกล่าวเปิดหน้าประวัติศาสตร์ใหม่ของฝ่ายนายจ้างด้วยการกล่าวนำว่า "จากอดีตถึงปัจจุบัน บริษัทส่วนใหญ่มักจะใช้นโยบายแรงงานสัมพันธ์ทางลบ รอให้สหภาพเปิดฉากโจมตีเสียก่อนจึงหาทางตั้งรับ เทคนิคแรงงานสัมพันธ์เชิงรุกยึกถือแนวความคิดว่าการกระทำที่ดีที่สุดไม่ใช่ปฏิกริยาตอบสนอง แต่จะต้องมีการวางแผนปฏิบัติให้รัดกุมเพื่อที่จะบรรลุวัตถุประสงค์นั้น ๆ" (หน้า ๑)

๒. แรงงานสัมพันธ์เชิงรุกคำจุนวิถีการผลิตทุนนิยมอย่างเหนียวแน่น ดังดูได้จากวัตถุประสงค์ที่ว่า "การแรงงานสัมพันธ์เชิงรุกมีวัตถุประสงค์หลักที่จะให้พนักงานได้ทำงานอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องกันในค่าใช้จ่ายที่พอสมควร และธำรงสิทธิของฝ่ายจัดการที่จะบริหารงานเพื่อให้ได้มาซึ่งผลกำไรในขณะเดียวกัน" (หน้า ๑)

๓. การจำแนกคนตามหลักยุทธศาสตร์นี้ มีหลักสำคัญคือ "ไม่มีทางที่ผู้นำสหภาพกับฝ่ายจัดการจะมีผลประโยชน์ร่วมกันได้ เพราะหน้าที่ของผู้นำสหภาพคือ การค้านฝ่ายจัดการ... ในแง่ของพนักงานกับฝ่ายจัดการนั้น จะเห็นว่าทั้งสองฝ่ายมีผลประโยชน์ร่วมกันอยู่เสมอ โดยเฉพาะในกิจการผลิต แม้จะยังมีช่องว่างระหว่างกันอยู่ก็ตาม แต่ช่องว่างนั้นไม่มาก ดุจคำพูดของผู้นำสหภาพ... ในการวางโครงการแรงงานสัมพันธ์เชิงรุก เราจะต้องคำนึงอยู่เสมอว่าผู้นำสหภาพกับฝ่ายจัดการไม่มีผลประโยชน์ร่วมกัน ส่วนพนักงานเป็นฝ่ายที่สาม ไม่ใช่ฝ่ายตรงข้ามและเป็นผู้มีอำนาจอย่างแท้จริง" (หน้า ๓)

๔. เปิดหน้ากากชนชั้นนายทุนไทย

"แน่นอนที่สุด เกือบจะไม่มีบริษัทใดที่อยากจะให้มีสหภาพ เพราะนอกจากจะทำให้เสียค่าใช้จ่ายมากขึ้นแล้ว ยังทำให้ความสนิทสนมกลมเกลียวระหว่างกันน้อยลงไป ฉะนั้นถ้าบริษัทของท่านยังไม่มีสหภาพ ก็ควรพยายามให้เป็นเช่นนั้นต่อไปด้วยการจัดโครงการแรงงานสัมพันธ์เชิงรุกขึ้นในบริษัท" (หน้า ๓)

๕. กลไกการป้องกันสหภาพ

เรียกว่า "กลไก ๔ ชั้น" ในการป้องกันสหภาพ คือ

(๑) การจ่ายค่าจ้างตอบแทน (Compensate)

(๒) การติดต่อสื่อข้อความ (Communicate)

(๓) การสร้างความท้าทายในงาน (Challenge)

(๔) การดูแลเอาใจใส่ (Care)

กลไก ๔ ประการนี้ใช้ปฏิบัติกับพนักงานของบริษัท ซึ่งมีเนื้อหาบางประการควรขยายความไว้ด้วยดังนี้

ในเรื่องการจ่ายค่าจ้างตอบแทน เทคนิคดังกล่าวชี้แนะว่า ถ้าความไม่พอใจของพนักงานเกิดจากการจ่ายค่าจ้างไม่เป็นธรรม ท่านก็ควรหาทางแก้ไขที่เหมาะสมต่อไป (หน้า ๕ ; โปรดสังเกตว่า การหาทางแก้ไขที่เหมาะสมนั้น อาจไม่จำเป็นต้องหมายถึง การจ่ายค่าจ้างที่เป็นธรรมก็ได้ – ผู้เขียน) แต่ถ้าพนักงานคิดไปเองว่าได้รับค่าจ้างต่ำ ทั้ง ๆ ที่ผลการสำรวจอัตราค่าจ้างของท่านอยู่ในเกณฑ์เดียวกับบริษัทอื่น ๆ ทางแก้ที่ถูกต้องก็คือ การชี้แจงข้อเท็จจริงให้ทราบ

ในเรื่อง การติดต่อสื่อข้อความ เทคนิคดังกล่าวชี้แนะว่า "จุดสำคัญของการสื่อข้อความนี้อยู่ที่การสร้างโอกาสติดต่อซึ่งกันและกันโดยสม่ำเสมอ มิได้เน้นถึงเนื้อหาสาระของเรื่องที่จะติดต่อ" (หน้า ๖)

ในเรื่อง การสร้างความท้าทายในงาน ข้อชี้แนะคือ "วิธีการหนึ่ง คือ การปรุงแต่งงานให้มีความหมายขึ้น (Job Enrichment) นั่นคือ เพิ่มภาระรับผิดชอบให้มากขึ้น... พนักงานคนใดมีความสามารถในการเป็นผู้นำ – พิจารณาเลื่อนตำแหน่งให้เมื่อมีโอกาส หรือถ้ายังไม่มีโอกาสก็ควรหาทางให้เขาได้แสดงออกในบางครั้ง เช่น ให้เป็นหัวหน้ากิจกรรมเพื่อชุมชน หรืองานบุญงานกุศลต่าง ๆ แต่งตั้งให้เป็นประธานหรือกรรมการด้านต่าง ๆ ในงานประจำปีของบริษัท หรือให้เป็นหัวหน้าทีมกีฬา ฯลฯ" (หน้า ๗)

ในเรื่อง การดูแลเอาใจใส่ มีข้อชี้แนะว่า "โปรดระลึกว่าพนักงานคือทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของบริษัท ฉะนั้น เมื่อมองในแง่ธุรกิจ เราก็ควรดูแลเอาใจใส่ทรัพยากรนี้ไม่น้อยกว่าทรัพยากรอื่น ๆ" (หน้า ๗)

กลไก ๔ ชิ้น ในการป้องกันสหภาพนี้ เมื่อพิจารณาดูแล้วอย่างละเอียดจะเห็นว่ายิ่งเป็นการเสริมกันกับข้อ ๒. ของยุทธศาสตร์นี้อย่างแนบแน่นด้วย กล่าวคือ ทั้งประหยัด ทั้งได้ประโยชน์ ทั้งรักษาสิทธิ และทำกำไร

๖. ในกรณีที่มีสหภาพขึ้นมาแล้ว ต้องใช้เทคนิคในการอยู่ร่วมกันกับสหภาพ ซึ่งจะต้องคำนึงถึงและปฏิบัติตามหลัก ๖ ประการ คือ

(๑) ระลึกไว้เสมอว่าพนักงานไม่ใช่ศัตรู

(๒) สนับสนุนให้รับรองสหภาพอย่างจริงใจ

(๓) นึกไว้เสมอว่าบริษัทและสหภาพมีวัตถุประสงค์ต่างกัน ("ข้อปฏิบัติเป็นปกติของสหภาพก็คือ การคัดค้านฝ่ายจัดการ ในขณะที่วัตถุประสงค์ของฝ่ายจัดการคือสันติสุขและผลิตผล ซึ่งไม่ตรงกับความต้องการของสหภาพ" หน้า ๘)

(๔) วางนโยบายแรงงานสัมพันธ์และแจ้งให้ผู้เกี่ยวข้องทราบ

(๕) เขียนข้อตกลงที่ชัดเจนและปกป้องสิทธิของฝ่ายจัดการ

(๖) อย่าเอาใจผู้นำสหภาพเกินสมควร

๗. การวางแผนเจรจาต่อรอง ซึ่งมีรายละเอียดเรื่องการวางตัวคณะเจรจา, ทักษะและคำแนะนำในการเจรจา, การจำแนกข้อเรียกร้อง, วิธีการเขียนข้อตกลงให้ชัดเจน และการระงับข้อพิพาทแรงงาน เป็นต้น

ข้อที่น่าสนใจคือตัวอย่างการเขียนข้อตกลงที่จะอำนวยประโยชน์หรือปกป้องประโยชน์ของบริษัท เช่น

เรื่องสิทธิของฝ่ายจัดการ ควรเขียนทำนองที่ว่า "สหภาพรับรองว่า เว้นแต่เฉพาะเรื่องที่ระบุไว้ชัดแจ้งในข้อตกลงนี้ การบังคับบัญชา การจัดการ และการควบคุมดูแลธุรกิจการดำเนินกิจการ และโรงงานของบริษัท ถือว่าเป็นอำนาจหน้าที่ของบริษัทแต่ผู้เดียว" (หน้า ๑๔)

เรื่องการจำแนกงาน ควรเขียนว่า "บริษัทเท่านั้น ที่มีสิทธิที่จะจัดจำแนกงานต่าง ๆ ตลอดจนหน้าที่รับผิดชอบของแต่ละงาน สหภาพจะมีสิทธิเฉพาะเรื่องการเจรจาต่อรองเกี่ยวกับอัตราค่าจ้างเท่านั้น" (หน้า ๑๕)

เรื่องการไม่นัดหยุดงาน ควรเขียนว่า "สหภาพรับรองว่า ตลอดระยะเวลาที่ข้อตกลงนี้ใช้บังคับ สหภาพจะไม่ทำการหรือส่งเสริมสนับสนุนด้วยวิธีใด ๆ หรือยินยอมให้มีการนัดหยุดงาน การชลองาน การปิดล้อมงาน หรือการกระทำอื่นใดที่เป็นเหตุให้งานในโรงงานต้องสะดุดหยุดชะงัก หรือถูกรบกวนด้วยประการใด ๆ สหภาพรับรองสิทธิของบริษัทในการที่จะเลิกจ้างหรือลงโทษพนักงานซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับการกระทำดังกล่าวหรือมีส่วนร่วมในการหยุดงานอันเป็นผลจากการกระทำดังกล่าว การดำเนินการของบริษัทในเรื่องนี้ถือเป็นข้อยุติ" (หน้า ๑๕)

เรื่องการว่าจ้างบุคคลภายนอก (การให้รับเหมาช่วง) ต้องเขียนว่า "งานทุกอย่างที่บริษัทได้ทำอยู่เอง ในโรงงานและใช้พนักงานของบริษัทยะยังคงทำอยู่ต่อไป เว้นแต่ในกรณีที่บริษัทได้พิจารณาแล้ว เห็นว่าการใช้บุคคลหรือวิธีการอื่นจะสามารถทำให้ประหยัดและสะดวกรวดเร็วขึ้น" (หน้า ๑๖) เพราะมิฉะนั้น ผู้ชี้ขาดหรือศาลอาจจะตัดสินให้สหภาพเป็นฝ่ายชนะ ถ้าการให้รับเหมาช่วงจะเป็นเหตุให้พนักงานต้องตกงาน

เรื่องชั่วโมงทำงาน ควรเขียนว่า "บริษัทกำหนดให้มีเวลาทำงานปกติสัปดาห์ละ ๔๘ ชั่วโมง โดยแยกออกเป็นวันละ ๘ ชั่วโมง สัปดาห์ละ ๖ วัน ตั้งแต่วันจันทร์ถึงวันเสาร์ กำหนดวันและเวลาข้างต้นมิจุดมุ่งหมายที่จะใช้เป็นหลักในการพิจารณาชั่วโมงการทำงานล่วงเวลาของพนักงานเท่านั้น ไม่ถือเป็นข้อจำกัดสิทธิของบริษัทที่จะกำหนดหรือเปลี่ยนแปลงชั่วโมงทำงานประจำวัน หรือประจำสัปดาห์ (รวมถึงการทำงานล่วงเวลา) ของพนักงานเสียใหม่ให้ต่างไปจากที่ได้ระบุไว้ข้างต้น" (หน้า ๑๖)

ในเรื่องชั่วโมงทำงานนี้ ผู้กำหนดเทคนิคฯ อธิบายว่า "อำนาจในการควบคุมจำนวนชั่วโมงและกำหนดเวลาทำงานถือว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ของบริษัทที่สำคัญยิ่ง" (หน้า ๑๖) ทัศนะเช่นนี้เป็นธาตุแท้สากลของนายทุนที่พยายามขูดรีดและยักย้ายถ่ายเทแรงงานส่วนเกิน (surplus labour) ของกรรมกรโดยวิธีควบคุมชั่วโมงและกำหนดเวลาทำงาน(๑๗๕)

---

(๑๗๕) ดูรายละเอียดใน Marx, Capital Volume I, Chapter 10 : The Working Day.

ดังนั้น เรื่องเวลาทำงานจึงสำคัญยิ่งสำหรับนายทุน แต่สำหรับกรรมกร การต่อสู้นับด้วยศตวรรษจึงจะได้ลดเวลาทำงานลงเป็น ๔๘ ชั่วโมงต่อสัปดาห์

๘. ประการสุดท้าย เป็นการพิจารณาสถานการณ์ที่ควรยอมให้มีการนัดหยุดงาน เช่น เมื่อมีสินค้าค้างในสต๊อกมาก หรือเมื่อประเมินค่าใช้จ่ายอย่างรอบคอบแล้ว เห็นว่า มีโอกาสชนะอย่างแน่นอน เป็นต้น นอกจากนั้นเป็นรายละเอียดในการจัดทำแผนปฏิบัติสำหรับการนัดหยุดงานจากจุดยืนของฝ่ายนายจ้าง เช่น มีข้อหนึ่งชี้แนะว่า "จัดผู้สังเกตการณ์คอยจดบันทึกและถ่ายภาพเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ไว้ โดยอาจใช้เลนซ์ยืนระยะทางช่วย เช่น การปิดล้อมโรงงานและการแทรกแซงอื่น ๆ นอกจากนี้ควรให้มีการจดบันทึกชื่อผู้ปิดล้อมโรงงาน พร้อมกับซื้อและลายเซ็นของพยาน" (หน้า ๑๕) เป็นต้น

จากยุทธศาสตร์ของค่ายทุนที่กล่าวถึงมาทั้งหมดนี้ คงจะชี้ให้เห็นอยู่ในตัวของมันเองแล้วว่า การเผชิญหน้า, ความขัดแย้ง, และการต่อสู้ทางชนชั้นระหว่างทุนกับแรงงาน หรือนายทุนกับกรรมกรนั้น ได้เกิดขึ้นแล้วทั้งในความสัมพันธ์ทางการผลิตและในความสำนึก และถ้าความสำนึกของนายทุน (เกือบทุกบริษัท – ตามคำของผู้วางเทคนิคฯ) ที่มีต่อสหภาพแรงงานปรากฏออกมาในแบบที่กล่าวมาแล้วไซร้ ก็เป็นที่คาดหวังได้แล้วว่าการต่อสู้ทางชนชั้น ระหว่างชนชั้นนายทุนกับชนชั้นกรรมกร จะต้องเข้มข้นขึ้นเรื่อย ๆ ฉลองครบรอบสองร้อยปีรัตนโกสินทร์เป็นแน่

<u>ยุทธศาสตร์ของกลไกของรัฐ</u>

เมื่อความขัดแย้งและการต่อสู้ทางชนชั้นดำรงอยู่เช่นที่กล่าวมาแล้ว กลไกของรัฐด้านแรงงานจะทำอย่างไร? ตอบอย่างสั้น ๆ ได้ว่า กลไกของรัฐตระหนักในภาวะการณ์ดังกล่าว แต่จะต้องกลบเกลื่อนให้ความสำนึกดังกล่าวเจือจางลงหรือแตกสลายไปให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่ชนชั้นแรงงาน ดังตัวอย่างคำบรรยายของอธิบดีกรมแรงงาน ตอนหนึ่งว่าในนโยบายส่งเสริมสันติสุขในวงการแรงงานนั้น

"อยากจะให้ผู้ประกอบการกับผู้ใช้แรงงานคุยกันเอง ให้เป็นพวกเดียวกัน อย่าได้แบ่งเป็นชนชั้น เหมือนอย่างกับผู้ที่ไม่หวังดีกับบ้านเมืองเราพยายามที่จะให้คนไทยเรามีชนชั้นให้ได้ ในประวัติศาสตร์เราไม่เคยที่จะมีชนชั้น ที่ผมพูดอย่างนี้บางท่านอาจจะบอกว่าไม่จริง อันนี้เป็นความเห็นส่วนตัวของผมนะครับ ผมเห็นว่าเมืองไทยนั้นไม่มีชนชั้น เราตั้งประเทศมามีเมืองหลวงเมืองแรกอยู่ที่สุโขทัย เราก็ได้อ่านหลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ท่านก็ได้รับฟังความเห็นของไพร่ฟ้าประชาชนอย่างเต็มที่ แต่การที่มีคนที่มีหน้าที่สูง หน้าที่ต่ำและหน้าที่ต่าง ๆ กันไปตามความสำคัญของหน้าที่ เราอย่าไปถือว่าเป็นชนชั้นเลยครับ เป็นการแยกงานกันทำ"(๑๗๖)

ยิ่งกว่านั้นถ้าพิจารณาถึง "ปรัชญา" ที่ภลไกของรัฐระดับสูงทางด้านแรงงานอ้างขึ้นมา จะเห็นได้ชัดว่าเป็น "ปรัชญาเอียงข้างนายทุน" เต็มอัตราทีเดียว เช่น อธิบดีกรมแรงงานอธิบายว่า "อีกเรื่องหนึ่งที่ว่า เรื่องมาถึงกรมแรงงาน ฝ่ายลูกจ้างจะเป็นผู้ผิดเสมออยู่เรื่อย ถ้าพิจารณาตามพื้นฐานทางปรัชญาแล้ว มันเป็นธรรมชาติเพราะจำนวนนายจ้างมีน้อย นายจ้างทำผิดก็มี ลูกจ้างทำผิดมากกว่า นายจ้างเป็นผู้ให้ ลูกจ้างเป็นผู้รับ ถ้าขัดกันบ้างผิดกันบ้างก็เป็นธรรมดา..."(๑๗๗)

---

(๑๗๖) สรุปคำบรรยายของนายวิชิต แสงทอง อธิบดีกรมแรงงาน ในการสัมมนาเรื่อง ปัญหาแรงงานกับภาวะเศรษฐกิจปัจจุบัน ร่วมจัดโดยมูลนิธิลูกจ้างคนงานไทยกับกรมแรงงาน เมื่อวันที่ ๕ – ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๔ ณ โรงแรมรอยัล กรุงเทพฯ แรงงานสัมพันธ์ ฉบับพิเศษ วันแรงงานแห่งชาติ ๒๕๒๔, หน้า ๓.

(๑๗๗) เศรษฐกิจ ฉบับที่ ๑๐๘ ปีที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๓, หน้า ๒๕.

เมื่อพิจารณาหลักปรัชญาที่ว่านี้แล้ว ผู้เขียนก็ไม่มีความสงสัยอีกต่อไปว่า ทำไมจึงมีการวิจารณ์กันนักว่า รัฐบาลเอียงข้างนายทุน(๑๗๘) กลไกของรัฐแบ่งแยกทำลายขบวนการกรรมกร(๑๗๙) ฯลฯ ทั้งนี้ เพราะทัศนะที่ว่า "นายจ้างเป็นผู้ให้" และ "ลูกจ้างเป็นผู้รับ" นั้น เท่ากับผลักฐานะของกรรมกรไทยให้เป็นขอทานชัด ๆ การต่อสู้ทางชนชั้นยกนี้จึงไม่มีกรรมการที่เที่ยงธรรมในการอำนวยการเจรจาต่อรอง มีแต่พันธมิตรระหว่างนายทุนกับกลไกของรัฐ ร่วมกันเอาเปรียบกรรมกร นี่คือสภาพกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อใกล้ครบรอบสองร้อยปี

---

(๑๗๘) เช่น กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง "กรณีขึ้นค่าจ้างขั้นต่ำใน กทม. รัฐบาลเอียงข้างนายทุนหรือกรรมกร" เศรษฐกิจ ฉบับที่ ๑๓๔ ปีที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๒๓ หน้า ๑๕ – ๑๘ ; "ค่าแรงขั้นต่ำ ขายผ้าเอาหน้ารอด" เศรษฐกิจ ฉบับที่ ๑๔๘ ปีที่ ๔ วันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๒๔, หน้า ๑๑ – ๑๔ ; สมชัย วงศาภาคย์, "ค่าแรงขั้นต่ำ เครื่องมือกดขี่ขูดรีด" สยามใหม่ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๗๖/๒๖ กันยายน ๒๕๒๔, หน้า ๓๒ – ๓๔ เป็นต้น

(๑๗๙) "แยกรัฐวิสาหกิจ ตัดหัวกรรมกร" สยามนิกร ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑๗๖ วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๓, หน้า ๑๒ – ๑๖.

บทที่ ๔

บทสรุป

แรกเริ่มเดิมที ผู้เขียนตั้งใจจะกล่าวถึงอนาคตของชนชั้นแรงงานไทย ใครจะสร้างประวัติศาสตร์? อย่างไร? และทำไม?

ครั้นลงมือศึกษาเรื่องนี้เข้าจริงในระยะเวลาที่จำกัดระยะหนึ่ง ก็เริ่มตระหนักชัดขึ้นทุกทีว่าเปรียบเสมือน "ตาบอดคลำช้าง"

อาการของ "ตาบอดคลำช้าง" เป็นอย่างไรนั้น ท่านคงรู้สึกได้เป็นอย่างดีแล้ว ถ้าอ่านมาตั้งแต่ต้น กล่าวคือ ประวัติศาสตร์แรงงานไทยเป็นเรื่องช้างจริง ๆ แต่การนำเสนอของผู้เขียนเต็มไปด้วยความลักลั่น เว้า ๆ แหว่ง ๆ เพราะสาเหตุที่สำคัญคือ ยังไม่ได้ทำการศึกษาจากข้อมูลเบื้องต้นในเรื่องดังกล่าวอย่างแท้จริง

หวังเพียงอย่างเดียวว่าบทความนี้จะก่อให้เกิดการถกเถียงให้เรื่องราวของชนชั้นแรงงานไทยก้าวหน้าขึ้นได้บ้าง และขอเปิดโอกาสให้ท่านสร้างข้อสรุป หรือวางแผนแรงงานสัมพันธ์เชิงรุก (ฉบับกรรมกร) ด้วยตนเองตามอัธยาศัย มา ณ โอกาสนี้ด้วย

สมเกียรติ วันทะนะ

๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

การเปลี่ยนแปลงของธุรกิจไทยในรอบ ๒๕ ปี

โดย

เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม

เอกสารวิชาการหมายเลข ๒๖
เพื่อประกอบการสัมมนา
สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

จัดโดย

สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
วารสารธรรมศาสตร์

๒๖ - ๒๗ มิถุนายน ๒๕๒๕

ราคา ๒๐ บาท

การเปลี่ยนแปลงของธุรกิจไทยในรอบ ๒๕ ปี

เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม*

ในโอกาสที่กรุงเทพมหานครหรือกรุงรัตนโกสินทร์ได้ก่อตั้งมาครบสองร้อยปี ใน พ.ศ. ๒๕๒๕ นี้ ในวงการวิชาการต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้จัดให้มีการแสดงบทงานทางวิชาการในด้านต่าง ๆ เพื่อศึกษาวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทั้งทางสังคมเศรษฐกิจและการเมืองในประเทศไทยว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงกันอย่างไร

เมื่อพูดถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของประเทศไทยในรอบสองศตวรรษที่ผ่านมาแล้ว การเจริญเติบโตของกลุ่มธุรกิจในแขนงต่าง ๆ เป็นสิ่งที่น่าจะศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะเหตุว่า กลุ่มธุรกิจในฐานะที่เป็นผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจของประเทศนั้นได้มีบทบาทและอิทธิพลต่อการกำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจไทย อย่างไรก็ตาม การที่จะศึกษาถึงบทบาทและอิทธิพลของธุรกิจไทยย้อนหลังกลับไปในอดีตนั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยากมาก เนื่องจากขาดข้อมูลที่จะนำมาประกอบการวิเคราะห์ ดังนั้นการศึกษาบทบาทและอิทธิพลของธุรกิจไทยในปีนี้ จึงจะจำกัดระยะเวลาไว้เพียง ๒๕ ปี โดยจะเริ่มตั้งแต่ราวปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา โดยจะได้ศึกษาถึงลักษณะของการขยายตัวของภาคธุรกิจเอกชน บทบาทและอิทธิพลของธุรกิจที่มีต่อสังคมเศรษฐกิจไทยโดยทั่วไป รวมตลอดจนถึงการศึกษาลักษณะจัดรูปองค์การธุรกิจและการเติบโตของกลุ่มธุรกิจที่มีอำนาจการผูกขาดในทางเศรษฐกิจด้วย สำหรับการศึกษาในที่นี้จะได้แบ่งหัวข้อการพิจารณาโดยย่อดังนี้

---

* รองศาสตราจารย์ประจำคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๑. บทบาทและอิทธิพลของธุรกิจต่อระบบเศรษฐกิจไทยโดยทั่วไป

๒. การเปลี่ยนแปลงและการเติบโตของธุรกิจเอกชน

๓. ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มธุรกิจไทยกับระบบทุนนิยมโลก

๔. บทบาทและอิทธิพลทางการเมืองของกลุ่มธุรกิจไทย

๑. บทบาทและอิทธิพลของธุรกิจต่อระบบเศรษฐกิจไทยโดยทั่วไป

ในการวิเคราะห์บทบาทและการเปลี่ยนแปลงของธุรกิจนั้น เราควรเริ่มต้นด้วยการศึกษาลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างธุรกิจกับระบบเศรษฐกิจของประเทศโดยส่วนรวม เพื่อให้เราสามารถมองเห็นภาพรวมของบทบาทและอิทธิพลของธุรกิจที่มีต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศโดยสังเขป ซึ่งในที่นี้จะได้แบ่งหัวข้อการพิจารณาโดยย่อดังนี้

(๑) ความสัมพันธ์ระหว่างธุรกิจกับระบบเศรษฐกิจของประเทศ

(๒) บทบาททางเศรษฐกิจของรัฐบาลไทย

๑.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างธุรกิจกับระบบเศรษฐกิจของประเทศ

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างธุรกิจกับระบบเศรษฐกิจของประเทศโดยส่วนรวมในกรณีของประเทศไทยนั้น เราอาจแยกการพิจารณาออกได้เป็นสองส่วนด้วยกัน กล่าวคือ ความสัมพันธ์ระหว่างภาคธุรกิจเอกชนกับภาครัฐบาล ซึ่งเป็นการพิจารณาบทบาทในทางเศรษฐกิจไทยกับต่างประเทศ ลักษณะความสัมพันธ์ทั้งสองส่วนดังกล่าวจะพิจารณาได้จากแผนภาพในรูปที่ ๑

ในรูปที่ ๑ ถ้าเราวิเคราะห์บทบาทของหน่วยเศรษฐกิจของประเทศโดยแบ่งออกเป็นภาคธุรกิจเอกชน กับภาครัฐบาลแล้ว เราควรจะพิจารณาดูว่ารัฐบาลเข้ามามีบทบาทในทางเศรษฐกิจมากน้อยแค่ไหน และเอกชนมีบทบาทและอิทธิพลต่อการจัดสรรการใช้ทรัพยากรของสังคมอย่างไร ในกรณีของประเทศไทยนั้นเป็นประเทศที่ใช้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมหรือแบบเสรี ซึ่งปล่อยให้ภาคเอกชนมีบทบาททางเศรษฐกิจอย่างมากมาย

การดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบเสรีของรัฐบาลเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ธุรกิจภาคเอกชนสามารถเจริญเติบโตได้อย่างรวดเร็ว ปัญหาสำคัญที่จะต้องพิจารณาในประเด็นนี้ก็คือ รัฐบาลจะสามารถควบคุมหรือกำกับการทำงานของภาคเอกชนให้อยู่ในทิศทางที่รัฐบาลต้องการได้หรือไม่ ถ้ารัฐบาลสามารถควบคุมหรือกำกับการทำงานของเอกชนให้อยู่ในแนวทางที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมได้ จะช่วยให้ระบบเศรษฐกิจสามารถเติบโตได้อย่างมีเสถียรภาพ ในทางตรงกันข้าม ถ้าหากรัฐบาลไม่สามารถควบคุมหรือกำกับการทำงานของภาคธุรกิจเอกชนได้แล้ว ก็จะทำให้เกิดปัญหาเสถียรภาพในการเติบโตของระบบเศรษฐกิจ

การเติบโตอย่างรวดเร็วของภาคธุรกิจเอกชนจะทำให้ธุรกิจเอกชนมีบทบาทและอิทธิพลทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศมากขึ้น และอาจจะเป็นฝ่ายที่เข้าไปครอบงำการดำเนินนโยบายและการตัดสินใจของรัฐบาลได้ ในกรณีเช่นนี้จะทำให้ภาคธุรกิจเอกชนมีอิทธิพลในการกำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลงหรือการเจริญเติบโตของประเทศรวมตลอดจนถึงชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนด้วย

อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์บทบาทและความเจริญเติบโตของภาคธุรกิจเอกชนนั้น เราจำเป็นจะต้องนำเอาความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับต่างประเทศเข้ามาประกอบการพิจารณาด้วย ในกรณีของประเทศไทย ซึ่งเป็นประเทศที่เปิดการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ปัจจัยทางเศรษฐกิจที่มาจากภายนอกประเทศ ย่อมจะมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายในประเทศอย่างมากมาย อิทธิพลจากต่างประเทศที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายในประเทศนั้น อาจจะดำเนินการผ่านทางภาครัฐบาล

โดยทางอ้อม เช่นในรูปของการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจ หรืออาจจะกระทำผ่านภาคธุรกิจเอกชนโดยตรง เช่นในรูปของการลงทุน การร่วมทุน หรือการให้การพึ่งพาทางด้านการเงิน เป็นต้น

สำหรับการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของธุรกิจไทยในรอบ ๒๕ ปี ที่จะได้กล่าวถึงในลำดับต่อไปนั้น จะได้ใช้กรอบของการวิเคราะห์ที่ได้กล่าวมานี้เป็นแนวทางในการพิจารณา

๑.๒ <u>บทบาททางเศรษฐกิจของรัฐบาลไทย</u>

ในการวิเคราะห์บทบาทและอิทธิพลทางเศรษฐกิจของภาคธุรกิจของเอกชนนั้น เราจำเป็นจะต้องพิจารณาถึงนโยบายทางเศรษฐกิจของรัฐ และขนาดของภาครัฐบาลประกอบด้วย

ในกรณีของประเทศไทยนั้น ถึงแม้ว่าโดยทั่วไปแล้วจะใช้ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีก็ตาม แต่ในบางช่วงระยะเวลารัฐบาลก็ได้ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบรัฐนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยของจอมพล ป. พิบูลย์สงคราม ได้เน้นนโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยม โดยให้รัฐมีบทบาททางเศรษฐกิจมากขึ้น เพื่อลดอิทธิพลทางเศรษฐกิจของชาวต่างประเทศ การดำเนินนโยบายเศรษฐกิจในแนวของรัฐนิยมนี้ได้เป็นปัจจัยสำคัญที่จำกัดการเจริญเติบโตของภาคธุรกิจเอกชน (๑)

อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลังปี ๒๕๐๒ เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ขึ้นครองอำนาจเป็นต้นมา แนวนโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลได้หันมาเน้นบทบาทของภาคธุรกิจเอกชน โดยลดบทบาททางเศรษฐกิจของรัฐบาล ซึ่งจะพิจารณาได้จากรายละเอียดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก และพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน เป็นต้น (๒)

รูปที่ ๑

ความสัมพันธ์ระหว่างธุรกิจกับระบบเศรษฐกิจของประเทศ

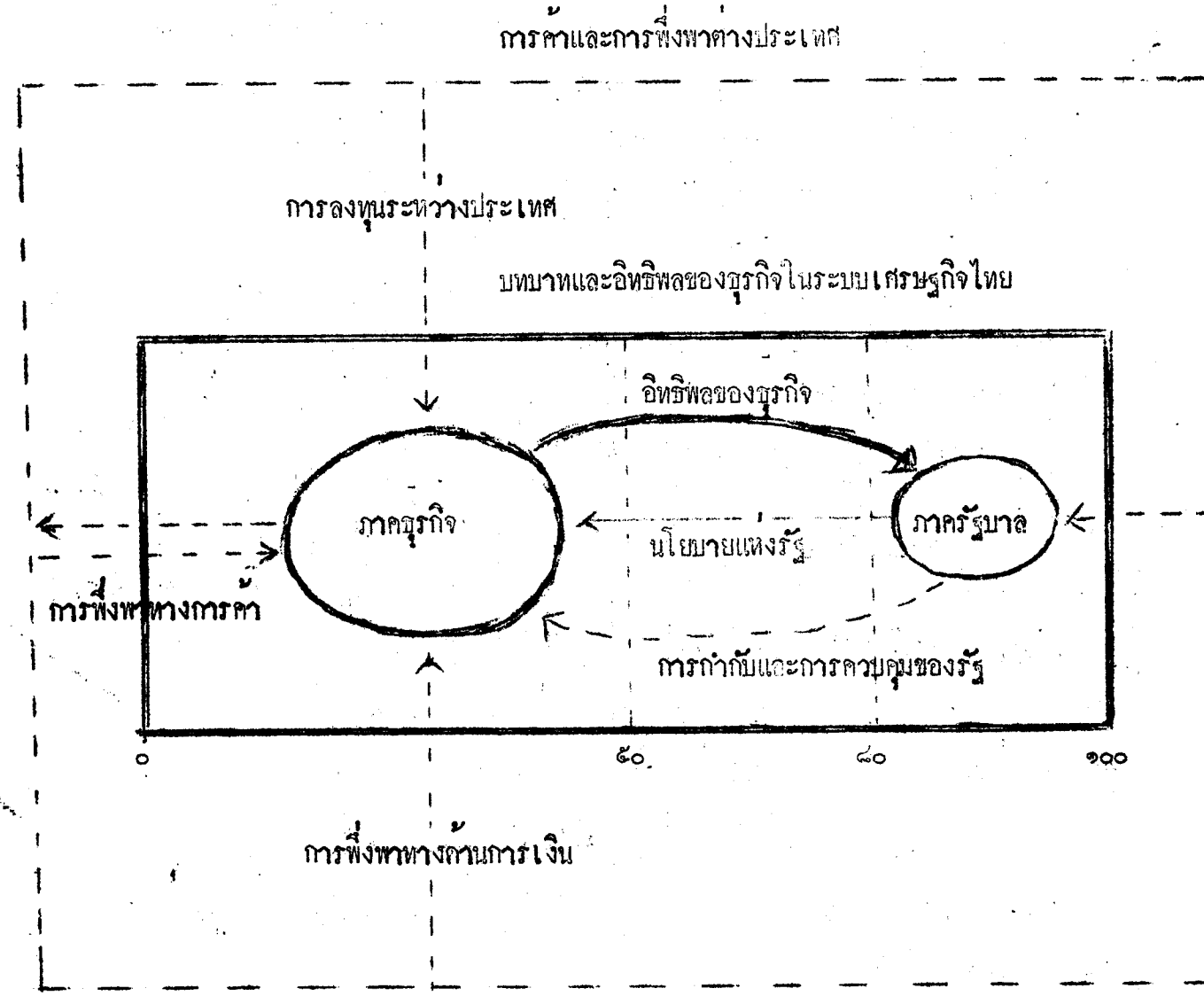

จากแนวนโยบายทางเศรษฐกิจของรัฐบาลดังกล่าวได้ทำให้ภาคธุรกิจเอกชนขยายตัวอย่างรวดเร็ว ซึ่งจะพิจารณาได้จากข้อมูลในตารางที่ ๑ ตารางที่ ๒ และตารางที่ ๓ ดังจะพิจารณาได้ขากข้อสังเกตบางประเด็นโดยย่อดังนี้

ประการแรก เมื่อพิจารณาบทบาทและอิทธิพลของธุรกิจเอกชนจากภาพรวม โดยพิจารณาจากภาคเศรษฐกิจที่สำคัญ ๓ ส่วน คือ เกษตรกรรม อุตสาหกรรม และบริการแล้ว อาจจะกล่าวได้ว่า ภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการส่วนใหญ่จะเป็นการประกอบการของธุรกิจ ซึ่งมีบทบาทในการกุมเศรษฐกิจของประเทศ ส่วนภาคเกษตรกรรมนั้นถึงแม้จะเป็นภาคเศรษฐกิจที่มีคนเกี่ยวข้องเป็นจำนวนมากและเป็นรากฐานทางเศรษฐกิจของประเทศก็ตาม แต่ภาคเกษตรกรรมก็คงมีฐานะเป็นส่วนประกอบของระบบเศรษฐกิจ ซึ่งไม่มีอำนาจในการเป็นตัวนำในการเปลี่ยนแปลงอะไรมากนัก

ประการที่สอง ถ้าหากเราพิจารณาถึงสัดส่วนของภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการส่วนใหญ่ที่มีบทบาทเป็นตัวนำในการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายในประเทศแล้ว จะเห็นได้ว่าภาคเศรษฐกิจทั้งสองได้มีบทบาทเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การค้าและการธนาคารได้ขยายบทบาทของตนอย่างสำคัญ

ประการที่สาม เมื่อหันมาพิจารณาการขยายตัวของธุรกิจเอกชนโดยพิจารณาจาก การใช้จ่ายและการหารายได้ของรัฐบาลโดยเปรียบเทียบกับเศรษฐกิจโดยส่วนรวมแล้ว จะพบว่าบทบาททางเศรษฐกิจของรัฐบาลอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าร้อยละ ๒๐ โดยตลอด กล่าวคือ ในปี ๒๕๐๓ การใช้จ่ายของรัฐบาลเปรียบเทียบกับมูลค่าผลิตภัณฑ์ประชาชาติมีเพียงร้อยละ ๑๒ เท่านั้น ต่อมาในปี ๒๕๒๒ สัดส่วนดังกล่าวได้เพิ่มขึ้นเป็นเพียงร้อยละ ๑๖.๓ เท่านั้น

จากข้อมูลโดยย่อที่จะได้กล่าวมาแล้วเป็นสิ่งที่ยืนยันให้เห็นว่า ภาคธุรกิจเอกชนในประเทศไทยนั้นได้เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว และก็มีบทบาทและอิทธิพลทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองในสังคมไทยมากขึ้นเป็นลำดับ

ตารางที่ ๑

สัดส่วนของมูลค่าผลิตภัณฑ์ประชาชาติ
จำแนกตามส่วนประกอบของผลิตภัณฑ์

ปี ๒๕๐๓ - ๒๕๒๒
(หน่วย : ร้อยละ)

	๒๕๐๓	๒๕๐๘	๒๕๑๓	๒๕๑๘	๒๕๒๑	๒๕๒๒
๑. เกษตรกรรม	๔๐.๕	๓๖.๓	๒๓.๒	๓๐.๔	๒๗.๕	๒๖.๔
๒. อุตสาหกรรม	๑๘.๐	๒๒.๒	๒๔.๑	๒๕.๒	๒๗.๖	๒๘.๔
- เหมืองแร่และการย่อยหิน	๑.๒	๑.๗	๑.๗	๑.๒	๒.๓	๒.๓
- ประดิษฐกรรม	๑๑.๗	๑๔.๑	๑๕.๕	๑๘.๒	๑๘.๔	๑๙.๗
- การก่อสร้าง	๔.๘	๕.๘	๕.๔	๔.๒	๕.๓	๕.๓
- สาธารณูปโภค	๐.๓	๐.๖	๑.๑	๑.๖	๑.๑	๑.๑
รวมเกษตรและอุตสาหกรรม	๕๘.๕	๕๘.๕	๕๖.๓	๕๕.๖	๕๕.๑	๕๔.๘
๓. บริการ	๔๑.๕	๔๑.๕	๔๓.๗	๔๔.๔	๔๔.๙	๔๕.๒
การค้าส่งและการค้าปลีก	๑๕.๖	๑๖.๓	๑๗.๗	๑๗.๗	๑๙.๒	๑๘.๕
การขนส่งและคมนาคม	๖.๗	๖.๓	๖.๑	๖.๑	๖.๓	๖.๘
การธนาคารการประกันภัยฯ	๑.๙	๒.๖	๓.๙	๔.๙	๕.๒	๕.๖
การบริการที่อยู่อาศัย	๓.๐	๒.๙	๒.๐	๑.๗	๑.๒	๑.๑
การบริหารและการป้องกันประเทศ	๔.๖	๔.๒	๔.๓	๔.๑	๓.๘	๓.๙
บริการอื่น ๆ	๙.๗	๙.๗	๙.๗	๙.๙	๙.๒	๙.๓
๔. รวม	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐

ที่มา : ข้อมูลเบื้องต้นจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ตารางที่ ๒

อัตราการเพิ่มของมูลค่าผลิตภัณฑ์ประชาชาติโดยเฉลี่ยต่อปี
จำแนกตามส่วนประกอบของผลิตภัณฑ์
ปี ๒๕๐๓ - ๒๕๒๑
(หน่วย : ร้อยละ)

	๒๕๐๓-๒๕๐๘	๒๕๐๘-๒๕๑๓	๒๕๑๓-๒๕๑๘	๒๕๑๘-๒๕๒๑
๑. เกษตรกรรม	๔.๘	๕.๙	๕.๒	๓.๙
๒. อุตสาหกรรม				
เหมืองแร่และการย่อยหิน	๑๓.๖	๘.๙	-๐.๕	๑๗.๘
ประดิษฐกรรม	๑๑.๐	๑๐.๗	๙.๗	๑๓.๙
การก่อสร้าง	๑๐.๙	๘.๘	-๐.๕	๑๗.๐
สาธารณูปโภค	๒๐.๑	๒๖.๒	๑๔.๙	๑๒.๐
๓. บริการ				
การค้าส่งและการค้าปลีก	๗.๗	๑๐.๓	๖.๔	๔.๘
การขนส่งและคมนาคม				
การธนาคารการประกันภัย	๑๔.๙	๑๗.๔	๑๑.๓	๗.๒
การบริการที่อยู่อาศัย	๒.๗	๔.๖	๓.๗	๓.๖
การบริการและการป้องกันประเทศ	๖.๑	๘.๖	๕.๓	๔.๑
บริการอื่น ๆ	๗.๕	๘.๖	๗.๐	๘.๐
๔. ผลิตภัณฑ์ประชาชาติ	๗.๑	๘.๖	๖.๔	๘.๐

ที่มา : ข้อมูลเบื้องต้นจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ตารางที่ ๓

เปรียบเทียบการใช้จ่ายและรายได้ของภาครัฐบาล
ต่อมูลค่าผลิตภัณฑ์ประชาชาติ

	๒๕๐๓	๒๕๐๘	๒๕๑๓	๒๕๑๘	๒๕๒๑	๒๕๒๒
๑. มูลค่าผลิตภัณฑ์ประชาชาติ(พันล้านบาท)	๕๕.๗	๘๐.๒	๑๓๖.๓	๒๔๖.๓	๔๗๗.๓	๕๖๔.๔
๒. รายจ่ายของรัฐบาล (พันล้านบาท)	๖.๗	๑๒.๕	๒๔.๓	๔๖.๕	๗๗.๔	๙๑.๘
๓. รายได้ของรัฐบาล (พันล้านบาท)	๖.๘	๑๑.๔	๑๘.๘	๓๔.๐	๖๕.๒	๗๘.๗
๔. อัตราส่วนของรายจ่ายของรัฐบาลต่อผลิตภัณฑ์ประชาชาติ	๑๒.๐	๑๕.๖	๑๘.๕	๑๕.๗	๑๖.๓	๑๖.๓
๕. อัตราส่วนของรายได้รัฐบาลต่อผลิตภัณฑ์ประชาชาติ	๑๒.๒	๑๔.๘	๑๓.๘	๑๓.๒	๑๓.๗	๑๓.๔

ที่มา : ข้อมูลเบื้องต้นจากธนาคารแห่งประเทศไทย รายงานเศรษฐกิจประจำเดือน

ตารางที่ ๔

สัดส่วนของเงินฝากแต่ละประเภทของธนาคารพาณิชย์ในเขตกรุงเทพมหานครกับต่างจังหวัด ณ วันสิ้นปี ๒๕๐๕ - ๒๕๒๔

(หน่วย : ร้อยละ)

ปี	จำนวนเงินฝากทุกประเภท(พันล้านบาท)	เงินฝากประจำ							
		กทม.	ภูมิภาค						
๒๕๐๕	๗.๔๗	(๗๖.๘)	๒๓.๒	(๗๖.๔)	๒๓.๑	-	-	(๗๖.๗)	๒๓.๓
๒๕๑๐	๒๑.๑๓	(๗๓.๐)	๒๗.๐	(๘๓.๑)	๑๖.๔	(๔๔.๓)	๕๐.๗	(๗๑.๕)	๒๘.๕
๒๕๑๕	๔๘.๔๑	(๖๔.๒)	๓๐.๘	(๘๑.๖)	๑๘.๔	(๔๘.๓)	๕๑.๗	(๖๗.๗)	๓๒.๓
๒๕๒๐	๑๓๐.๗๔	(๖๓.๖)	๓๖.๔	(๘๐.๔)	๑๔.๖	(๔๕.๒)	๕๔.๘	(๖๒.๓)	๓๗.๗
๒๕๒๓	๒๑๕.๐๐	(๖๑.๘)	๓๘.๒	(๗๗.๐)	๒๓.๐	(๔๘.๑)	๕๐.๔	(๖๑.๒)	๓๘.๘
๒๕๒๔	๒๕๗.๔๒	(๖๑.๐)	๓๙.๐	(๗๗.๑)	๒๒.๔	(๕๔.๑)	๔๕.๔	(๕๔.๘)	๔๐.๒

ที่มา : ข้อมูลเบื้องต้นจากธนาคารแห่งประเทศไทย

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เราสามารถมองเห็นบทบาทและอิทธิพลของภาคธุรกิจเอกชนได้เด่นชัดยิ่งขึ้น เราควรจะได้พิจารณาถึงรายละเอียดของลักษณะการเปลี่ยนแปลงภายในภาคธุรกิจเอกชน อันเป็นสาระสำคัญที่เราต้องการจะศึกษา ซึ่งในเรื่องนี้จะได้กล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

๒. การเปลี่ยนแปลงและการเติบโตของธุรกิจเอกชน

สำหรับการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงและการเติบโตของธุรกิจเอกชนในที่นี้จะได้พิจารณาถึงปัจจัยสำคัญของความเจริญเติบโตของธุรกิจโดยทั่วไป ลักษณะการกระจุกตัวและการรวมกลุ่มของธุรกิจ รวมตลอดจนถึงลักษณะที่สำคัญบางประการของการจัดรูปองค์การของกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ ซึ่งจะได้แบ่งหัวข้อการพิจารณาโดยย่อดังนี้

(๑) ปัจจัยสำคัญของความเจริญเติบโตของธุรกิจโดยทั่วไป

(๒) การกระจุกตัวและการรวมกลุ่มของธุรกิจขนาดใหญ่

(๓) การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญบางประการเกี่ยวกับการจัดรูปองค์กร และการจัดการของธุรกิจขนาดใหญ่

(๔) การเปลี่ยนแปลงฐานะทางสังคมของธุรกิจ

๒.๑ ปัจจัยสำคัญของความเจริญเติบโตของธุรกิจโดยทั่วไป

การเจริญเติบโตและการขยายตัวของธุรกิจแขนงต่าง ๆ ในรอบยี่สิบกว่าปีที่ผ่านมานั้น มีผลโดยตรงจากการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศโดยส่วนรวม อย่างไรก็ตาม ถ้าหากจะพิจารณาถึงปัจจัยสำคัญที่จะเป็นสิ่งชี้บอกถึงการเจริญเติบโตของธุรกิจแล้ว ก็จะได้แก่ การขยายตัวของธุรกิจการค้า และการขยายบทบาทของเงินตราในระบบเศรษฐกิจไทย

การเจริญเติบโตของธุรกิจการค้าในแขนงต่าง ๆ เป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานของการขยายตัวของธุรกิจและการสร้างชนชั้นผู้ประกอบการใหม่ ๆ เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาธุรกิจการค้าแขนงต่าง ๆ ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ซึ่งอาจจะพิจารณาดูได้จากมูลค่าการค้าขายกับต่างประเทศ ในปัจจุบันถ้าหากเปรียบเทียบมูลค่าการค้าต่างประเทศกับมูลค่าผลิตภัณฑ์ประชาชาติแล้ว สัดส่วนของอัตราการเปรียบเทียบดังกล่าวสูงประมาณร้อยละ ๕๐ ของมูลค่าผลิตภัณฑ์ประชาชาติ

นอกจากการขยายตัวของธุรกิจการค้าแล้ว ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ช่วยให้ธุรกิจเจริญเติบโตก็ได้แก่ การขยายบทบาทของเงินตราในระบบเศรษฐกิจไทย การขยายตัวของระบบธนาคารและการใช้เงินเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนได้ทำให้เศรษฐกิจในภูมิภาคต่าง ๆ เปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบแลกเปลี่ยนที่พึ่งตนเอง มาเป็นระบบเศรษฐกิจแบบใช้เงินตราที่ทำการผลิตเพื่อการค้าและพึ่งพาสินค้าจากท้องถิ่นอื่นมากขึ้น (๓) การขยายบทบาทของเงินตราในระบบเศรษฐกิจของไทยนั้นอาจจะพิจารณาได้จากการระดมเงินฝากประเภทต่าง ๆ เข้าสู่ระบบธนาคารพาณิชย์ ซึ่งจะพิจารณาได้จากข้อมูลในตารางที่ ๔

จากข้อมูลในตารางที่ ๔ จะสังเกตได้ว่าปริมาณเงินฝากในรูปต่าง ๆ ที่เข้าสู่ระดับธนาคารได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เช่นในปี ๒๕๐๕ ปริมาณเงินฝากทุกประเภทของธนาคารพาณิชย์มีเพียงประมาณ ๗.๔๗ พันล้านบาท แต่มาในปี ๒๕๒๔ ปริมาณเงินฝากดังกล่าวได้เพิ่มขึ้นสูงถึง ๒๕๗.๔๒ พันล้านบาท

นอกจากจำนวนเงินฝากทุกประเภทจะได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วแล้ว ถ้าหากพิจารณาถึงสัดส่วนของปริมาณเงินฝากระหว่างเขตกรุงเทพมหานครกับต่างจังหวัดแล้ว ก็จะพบว่าสัดส่วนของภูมิภาค ต่างจังหวัดได้เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ กล่าวคือ สัดส่วนของเงินฝากทุกประเภทของต่างจังหวัด เมื่อเทียบกับปริมาณเงินฝากทั้งหมด ได้เพิ่มขึ้นจากประมาณร้อยละ ๒๓ ในปี ๒๕๐๕ ขึ้นเป็นร้อยละ ๓๙ ในปี ๒๕๒๔ การเปลี่ยนแปลงในสัดส่วนของเงินฝากดังกล่าวเป็นสิ่งที่ได้ชี้ให้เห็นว่าระบบเศรษฐกิจในภูมิภาคต่าง ๆ ได้ถูกเปลี่ยนให้เป็นระบบเศรษฐกิจที่ใช้เงินตรามากขึ้น

การขยายตัวของการค้าและบทบาทของเงินตราที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้นเป็นประจักษ์พยานสำคัญที่ได้อธิบายถึงการขยายตัวของธุรกิจแขนงต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม ในขบวนการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่ได้กล่าวมานั้นก็ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในการประกอบธุรกิจแขนงต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเติบโตของกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่และการผูกขาดในทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

๒.๒ การกระจุกตัวและการรวมกลุ่มของธุรกิจขนาดใหญ่

สำหรับการศึกษาปัญหาในหัวข้อนี้จะได้แบ่งประเด็นการพิจารณาโดยย่อเป็นสามหัวข้อดังนี้

ก. พลังทางเศรษฐกิจและกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่

ข. การกระจุกตัวหรือการผูกขาดในธุรกิจบางประเภท

ค. การรวมกลุ่มของธุรกิจขนาดใหญ่

ก. พลังทางเศรษฐกิจของกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่

ในกระบวนการของการพัฒนาและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนั้น ย่อมจะก่อให้เกิดการเจริญเติบโตและการสะสมความมั่งคั่งของเอกชน โดยผลของการพัฒนาเศรษฐกิจในหลายสิบปีที่ผ่านมา ทำให้กลุ่มธุรกิจที่ประสบความสำเร็จร่ำรวยขึ้นมาอย่างรวดเร็ว ตัวอย่างเช่น กลุ่มสยามกลการหรือกระกูลพรประภา ซึ่งมีธุรกิจสำคัญในอุตสาหกรรมรถยนต์ จากการคำนวณถึงกำไรสะสมที่อยู่ในบริษัทของกลุ่มประมาณได้ว่าในช่วงระยะเวลา ๓๐ ปีที่ผ่านมา กลุ่มสยามกลการมีกำไรสะสมหลังจากหักการจ่ายเงินปันผลและค่าใช้จ่ายต่าง ๆ แล้ว ไม่ต่ำกว่าประมาณ ๑,๕๐๐ ล้านบาท (๔)

อย่างไรก็ตาม การคำนวณหาการสะสมความมั่งคั่งของกลุ่มธุรกิจแต่ละกลุ่มนั้นเป็นสิ่งที่สำได้ยากมาก เนื่องจากข้อจำกัดในการหาข้อมูล สำหรับการศึกษาในเรื่องพลังทางเศรษฐกิจของกลุ่มธุรกิจนั้น เราอาจจะวิเคราะห์ได้จากจำนวนทรัพย์สินที่ใช้ในการประกอบธุรกิจของกลุ่มธุรกิจต่าง ๆ เพื่อพิจารณาดูว่ากลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ต่าง ๆ มีทรัพย์สินมากน้อยแค่ไหน จากจำนวนทรัพย์สินดังกล่าวจะเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นบทบาทและอิทธิพลของกลุ่มธุรกิจเหล่านั้นที่จะมีต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศโดยส่วนรวม

สำหรับข้อมูลในตารางที่ ๕ เป็นยอดทรัพย์สินของบริษัทต่าง ๆ ที่อยู่ในกลุ่มธุรกิจแต่ละกลุ่มเท่าที่พอจะรวบรวมได้ในปี ๒๕๒๑ - ๒๕๒๒ จากภาพรวมในตารางดังกล่าวจะพบว่ากลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ ๖๕ กลุ่มมีทรัพย์สินรวมกันถึง ๔๓๑,๔๖๖ ล้านบาท เป็นที่เข้าใจว่า กลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ดังกล่าวเป็นกลุ่มที่มีบทบาทและอิทธิพลมากที่สุดในระบบเศรษฐกิจไทย

ข. <u>การกระจุกตัวหรือการผูกขาดในธุรกิจบางประเภท</u>

การศึกษาบทบาทและอิทธิพลของธุรกิจนอกจากเราจะพิจารณาถึงพลังทางเศรษฐกิจของกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่แล้ว เราควรจะพิจารณาถึงระดับการกระจุกตัวทางธุรกิจหรือการผูกขาดในธุรกิจแขนงต่าง ๆ ด้วย เพื่อที่จะดูว่าในระบบเศรษฐกิจไทยมีการผูกขาดทางเศรษฐกิจมากน้อยแค่ไหน ซึ่งในเรื่องนี้อาจจะพิจารณาตัวอย่างโดยย่อได้จากข้อมูลในตารางที่ ๖ ตารางที่ ๗ และตารางที่ ๘ ดังจะพิจารณาข้อสังเกตบางประเด็นได้โดยย่อดังนี้

<u>ประการแรก</u> สำหรับธุรกิจการเงินที่เป็นหัวใจในการระดมเงินทุนและการจัดสรรการใช้เงินในระบบเศรษฐกิจนั้น จะพบว่าเป็นแขนงธุรกิจที่มีการกระจุกตัวทางธุรกิจสูงมาก กล่าวคือ ถ้าหากจะพิจารณาการกระจุกตัวทางธุรกิจโดยการพิจารณาจากทรัพย์สินของธุรกิจแล้วจะพบว่า ในปี ๒๕๒๒ ทรัพย์สินในธุรกิจการเงินมีอยู่ประมาณ ๓๖๓,๐๐๐ ล้านบาท ปรากฏว่าร้อยละ ๘๑.๑๖ อยู่ในระบบธนาคารพาณิชย์ สำหรับธนาคารพาณิชย์ของเอกชนขนาดใหญ่ก็ได้แก่ ธนาคารกรุงเทพ กสิกรไทย ไทยพาณิชย์ ศรีอยุธยา และธนาคารศรีนคร

นอกจากในธุรกิจธนาคารพาณิชย์จะมีการกระจุกตัวทางธุรกิจสูงแล้ว ในธุรกิจการเงินอื่น ๆ ก็มีการกระจุกตัวทางด้านธุรกิจค่อนข้างสูงเช่นเดียวกัน และก็ยังปรากฏว่าธุรกิจการเงินอื่น ๆ ส่วนใหญ่จะเป็นบริษัทในเครือของธนาคารพาณิชย์ด้วย

ประการที่สอง เมื่อพิจารณาถึงระดับการกระจุกตัวในธุรกิจการส่งสินค้าขาออกแล้ว ก็พบว่าการกระจุกตัวหรือการผูกขาดทางด้านธุรกิจมีค่อนข้างสูงเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของ ดีบุก น้ำตาล และยางพารา ส่วนในกรณีของข้าว ข้าวโพด ผลิตภัณฑ์มันสำปะหลังนั้น ถ้าพิจารณาจากจำนวนบริษัทที่ส่งออกแล้วจะเห็นได้ว่ามีการผูกขาดไม่มากนัก แต่ถ้าหากพิจารณาเป็นรายกลุ่มบริษัทแล้ว ก็จะพบว่ามีการผูกขาดสูงมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของผลิตภัณฑ์มันสำปะหลังส่วนใหญ่จะผูกขาดโดยบรษัทต่างชาติเพียงไม่กี่บริษัท เช่น บริษัทโครน บริษัทเทเล็กซ์ บริษัทปีเตอร์ เกรมเมอร์ และบริษัทอัลเฟรด ทอปเฟอร์ เป็นต้น

ประการที่สาม สำหรับธุรกิจอุตสาหกรรมต่าง ๆ ซึ่งได้แสดงข้อมูลไว้ในตารางที่ ๘ นั้น ก็ปรากฏว่ามีการกระจุกตัวหรือการผูกขาดทางด้านธุรกิจสูงมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอุตสาหกรรมที่สำคัญต่าง ๆ เช่น อุตสาหกรรมน้ำมัน อุตสาหกรรมปูนซีเมนต์ และอุตสาหกรรมปุ๋ยเคมี เป็นต้น

จากข้อมูลเกี่ยวกับการกระจุกตัวทางด้านธุรกิจที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่าในธุรกิจต่าง ๆ ของไทยนั้น ได้เจริญเติบโตมาในลักษณะที่มีการผูกขาดทางเศรษฐกิจมากขึ้น ซึ่งก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมดาสำหรับประเทศที่ใช้ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีโดยทั่วไป อย่างไรก็ตาม เมื่อธุรกิจของเอกชนเติบโตขึ้น รัฐบาลก็จำเป็นจะต้องมีกลไกที่มีประสิทธิภาพมากขึ้นในการดูแลและติดตามการประกอบธุรกิจของเอกชน เพื่อมิให้ธุรกิจเอกชนอารัดเอาเปรียบสังคมส่วนรวมมากจนเกินไป แต่ในกรณีของประเทศไทยนั้นเป็นที่น่าเสียดายว่าประสิทธิภาพในการทำงานของกลไกรัฐมิได้ปรับปรุงตามความเจริญเติบโตของธุรกิจ ดังนั้น

จึงทำให้เกิดช่องว่างระหว่างการทำงานของรัฐกับการทำงานของเอกชน ช่องว่างในการทำงานดังกล่าวนอกจากจะก่อให้เกิดอุปสรรคในการประกอบธุรกิจของเอกชนแล้ว ยังทำให้ธุรกิจเอกชนที่ขาดความรับผิดชอบสามารถเอารัดเอาเปรียบประชาชนส่วนใหญ่ได้ด้วย

ค. <u>การรวมกลุ่มของธุรกิจขนาดใหญ่</u>

วิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางธุรกิจในประเทศไทย นอกจากเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เกิดกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่มากขึ้นและเกิดการผูกขาดทางเศรษฐกิจมากขึ้นแล้ว ก็ยังพบว่ากลุ่มธุรกิจเอกชนได้มีการร่วมมือและการรวมกลุ่มเพื่อใช้เป็นเครื่องมือต่อรองทางด้านธุรกิจและทางการเมืองมากขึ้นด้วย

การรวมกลุ่มของกลุ่มธุรกิจนั้นอาจกระทำในรูปของการถือหุ้นร่วมกันในธุรกิจต่าง ๆ ซึ่งในเรื่องนี้อาจจะพิจารณาได้จากการที่บุคคลชั้นนำในแต่ละกลุ่มธุรกิจเข้าไปเป็นกรรมการบริษัทร่วมกัน จากการวิเคราะห์ลักษณะการเป็นกรรมการบริษัทร่วมกันดังกล่าว พบว่า กลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศไทยมีการรวมกลุ่มที่ใกล้ชิดกันมาก โดยมีกลุ่มธุรกิจการเงินเป็นแกนกลางในการเพาะกลุ่มดังกล่าว (๕)

นอกจากการเกาะกลุ่มในรูปของการถือหุ้นและการเป็นกรรมการบริษัทร่วมกันแล้ว การรวมกลุ่มของธุรกิจยังกระทำกันในรูปแบบต่าง ๆ อีกเช่นในรูปของสมาคมชมรมการค้า และการทำข้อตกลงทางการค้าเป็นต้น ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าในปัจจุบันการประกอบธุรกิจเกือบทุกประเภทจะมีการรวมกลุ่มกันเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการรักษาและแสวงหาผลประโยชน์ของกลุ่มธุรกิจเหล่านั้น

การเติบโตและการร่วมกลุ่มของกลุ่มธุรกิจที่ได้กล่าวมานั้นได้ทำให้บทบาทและอิทธิพลของธุรกิจที่มีต่อระบบเศรษฐกิจไทยมีมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลกระทบโดยตรงต่อโครงสร้างทั้งทางเศรษฐกิจและทางการเมืองของสังคมไทยด้วย

ตารางที่ ๕

ทรัพย์สินของกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศไทย

ปี ๒๕๒๑ - ๒๕๒๒

(หน่วย : ล้านบาท)

ขนาดของทรัพย์สินของกลุ่มธุรกิจ	จำนวน กลุ่ม	จำนวนบริษัท	ทรัพย์สิน	ร้อยละ
๑. กลุ่มธนาคารพาณิชย์	๑๒	๔๐๓	๓๐๔,๔๖๗	๗๓.๒๕
๒. ทรัพย์สิน ๓,๐๐๐-๑๐,๐๐๐ ล้านบาท	๑๒	๓๘๔	๖๓,๗๕๖	๑๕.๐๙
๓. ทรัพย์สิน ๒,๐๐๐-๒,๙๐๐ ล้านบาท	๖	๗๒	๑๔,๗๘๖	๓.๔๙
๔. ทรัพย์สิน ๑,๐๐๐-๑,๙๙๐ ล้านบาท	๑๖	๑๕๙	๒๐,๕๓๔	๔.๘๖
๕. ทรัพย์สิน ๕๐๐-๙๙๐ ล้านบาท	๑๙	๑๓๔	๑๓,๙๒๕	๓.๓๑
รวม	๖๕	๑,๑๕๒	๔๒๒,๔๖๖	๑๐๐.๐๐

ที่มา : เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม วิเคราะห์ลักษณะการเป็นเจ้าของธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศไทย (คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๔)

ตารางที่ ๖

ระดับการกระจุกตัวทางธุรกิจในธุรกิจการเงิน

ปี ๒๕๒๒

(หน่วย : ร้อยละ)

ประเภทของธุรกิจ	จำนวนบริษัท		อัตราร้อยละของทรัพย์สินที่เป็นของบริษัทใหญ่	ทรัพย์สินรวม	
	รวม	รายใหญ่		ล้านบาท	ร้อยละ
๑. ธนาคารพาณิชย์	๓๐			๒๙๔,๖๑๕	๘๑.๑๖
		๑	๓๕.๓๒		
		๖	๗๕.๓๐		
๒. บริษัทเงินทุนหลักทรัพย์	๘๒			๕๐,๐๘๕	๑๓.๘๐
		๑	๗.๑๒		
		๕	๒๐.๕๑		
		๑๐	๓๓.๑๔		
		๑๕	๔๔.๙๘		
๓. บริษัทเงินทุน	๓๐			๖,๒๒๑	๑.๗๑
		๕	๓๔.๘๑		
		๑๐	๕๗.๕๒		
๔. บริษัทหลักทรัพย์	๑๖			๒,๐๒๘	๐.๕๖
		๕	๘๘.๒๖		
๕. บริษัทเครดิตฟองซิเอร์	๓๓			๓,๒๙๗	๐.๙๑
		๑	๑๕.๑๐		
		๕	๖๔.๒๔		

ตารางที่ ๖ (ต่อ)

ประเภทของธุรกิจ	จำนวนบริษัท		อัตราร้อยละทรัพย์สินที่เป็นของบริษัทใหญ่	ทรัพย์สินรวม	
	รวม	รายใหญ่		ล้านบาท	ร้อยละ
๖. บริษัทประกันชีวิต	๑๒			๓,๙๙๖	๑.๑๐
		๑	๓๒.๖๒		
		๒	๖๙.๙๖		
๗. บริษัทประกันภัย	๕๖			๒,๗๖๗	๐.๖๗
		๑	๑๔.๖๐		
		๕	๓๔.๓๗		
		๑๐	๔๘.๘๐		
รวมทั้งสิ้น	๒๕๙	-	-	๓๖๓,๐๐๙	๑๐๐.๐๐

ที่มา : ข้อมูลเบื้องต้นจากธนาคารแห่งประเทศไทย

ตารางที่ ๗

ระดับการกระจุกตัวทางธุรกิจในการส่งออกของสินค้าขาออก
ที่สำคัญบางประเภท ปี ๒๕๒๒

(หน่วย : ร้อยละ)

สินค้าขาออกที่สำคัญ	มูลค่าการส่งออก		จำนวนผู้ส่งออก		ปริมาณการส่งออก
	ล้านบาท	ร้อยละ	รวม	รายใหญ่	ร้อยละ
มูลค่าสินค้าออกปี ๒๕๒๒	๑๐๖,๘๗๙	๑๐๐.๐๐			
๑. ข้าว	๑๕,๔๗๙	๑๔.๔๘	๘๔	๕	๓๒.๕๘
				๑๐	๕๐.๘๔
๒. ยางพารา	๑๒,๓๔๐	๑๑.๕๔	๓๑	๑	๓๒.๘๒
				๒	๕๕.๒๖
๓. ดีบุก	๙,๒๕๖	๘.๖๖	๑	๑	๑๐๐.๐๐
๔. ข้าวโพด	๕,๖๔๑	๕.๒๙	๑๖๐	๕	๒๒.๕๔
				๑๐	๓๔.๘๖
				๑๕	๔๔.๐๐
๕. ผลิตภัณฑ์มันสำปะหลัง	๙,๘๗๐	๙.๒๓	๕๑	๕	๒๘.๖๘
				๑๐	๔๘.๖๓
				๑๕	๖๖.๑๖
๖. น้ำตาลดิบ	๔,๗๘๖	๔.๔๘	๒	๒	๑๐๐.๐๐
รวม ๖ ชนิด	๕๗,๓๗๒	๕๓.๖๗			
๗. สินค้าออกอื่น ๆ	๔๙,๕๐๗	๔๖.๓๓			

ที่มา : เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม วิเคราะห์ลักษณะการเป็นเจ้าของธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศไทย (คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๒๔)
ตารางที่ ๔.๑๑ - ๔.๑๗

ตารางที่ ๘

ระดับการกระจุกตัวทางธุรกิจในอุตสาหกรรมที่สำคัญบางประเภท
โดยพิจารณาจากกำลังการผลิต ทรัพย์สิน และยอดขายปี ๒๕๒๑ - ๒๕๒๒
(หน่วย : ร้อยละ)

ประเภทอุตสาหกรรม	จำนวนผู้ผลิต		กำลังการผลิต	ทรัพย์สิน	ยอดขาย
	รวม	รายใหญ่			
๑. การถลุงแร่ดีบุก	๓	๑	๙๙.๐๐		
๒. น้ำมันปิโตเลียม	๔	๑	-	๔๖.๐๐	๓๔.๖๐
๓. ปูนซีเมนต์	๓	๑	-	๖๗.๗๑	๘๔.๗๗
๔. เหล็กเส้น	๗	๑	๓๒.๓๓		
		๔	๘๘.๗๑		
๕. น้ำตาลทราย	๔๒	๑	๒๒.๘๑		
		๓	๕๔.๒๖		
๖. ปุ๋ยเคมี	๑	๑	๑๐๐.๐๐		
๗. ยางรถยนต์	๓	๑	๔๒.๐๗		
๘. นมข้นหวาน	๔	๑		๔๘.๒๘	๔๕.๑๗
๙. สับปะรดกระป๋อง	๑๔	๑	๓๐.๐๘		
		๓	๗๑.๑๕		
๑๐. รถจักรยานยนต์	๔	๑	๓๗.๓๐		
๑๑. เบียร์	๓	๑		๘๔.๗๒	
๑๒. กระจกแผ่น	๑	๑	๑๐๐.๐๐		
๑๓. ถังแก๊ส	๑	๑	๑๐๐.๐๐		
๑๔. ผงชูรส	๒	๑		๗๖.๐๐	๘๓.๐๐

ตารางที่ ๘ (ต่อ)

ประเภทอุตสาหกรรม				
๑๕. การผลิตซิปและกระดุม	๒	๑	๖๘.๔๖	
๑๖. กระเบื้องดินเผาและโมเสค	๑๐	๑		๔๒.๐๕
๑๗. ปั่นด้ายและทอผ้า	๔๕	๕		๔๙.๒๓
๑๘. อุตสาหกรรมปาจุกขวด	๒	๑		๗๕.๐๐
๑๙. อุตสาหกรรมอลูมิเนียม	๑	๑	๑๐๐.๐๐	
๒๐. การสกัดน้ำมันละหุ่ง	๑	๑	๑๐๐.๐๐	

หมายเหตุ สำหรับอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายและอุตสาหกรรมปั่นด้านและทอผ้า จำนวนผู้ผลิตรายใหญ่เป็นตัวเลขของกลุ่มบริษัท

ที่มา : เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม วิเคราะห์ลักษณะการเป็นเจ้าของธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศไทย (คณะเศรษฐศาสตร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร ๒๕๒๔) ตารางที่ ๔.๒๖

๒.๓ การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญบางประการเกี่ยวกับการจัดรูปองค์กรและการจัดการของธุรกิจขนาดใหญ่

การเจริญเติบโตของธุรกิจได้มีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการจัดรูปองค์กรและการบริหารงานของธุรกิจ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนอกจากจะเกิดจากลักษณะการเติบใหญ่ของธุรกิจเองแล้ว ยังเกิดจากกฎข้อบังคับของรัฐบาลในการกำกับการทำงานของธุรกิจด้วย อย่างไรก็ตาม สำหรับการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในที่นี้จะกล่าวถึงตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงในบางเรื่องดังนี้

ก. รูปแบบของการจัดองค์การในการขยายอาณาจักรธุรกิจ

ข. การแบ่งแยกระหว่างการจัดการกับการเป็นเจ้าของธุรกิจ

ก. รูปแบบของการจัดองค์กรในการขยายอาณาจักรธุรกิจ

ถ้าหากพิจารณาถึงลักษณะของการเติบโตของกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศไทยในปัจจุบันจะพบว่ามีลักษณะของการขยายตัวทางธุรกิจที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือส่วนใหญ่จะเริ่มกิจการจากธุรกิจการค้า แล้วขยายธุรกิจเข้าสู่ธุรกิจการเงิน และธุรกิจอุตสาหกรรม หลังจากนั้นจึงขยายตัวเข้าสู่ธุรกิจแขนงอื่นเช่น บริการและวิสาหกิจเกษตรกรรม รวมตลอดจนถึงการร่วมทุนกับธุรกิจต่างชาติ และการขยายตัวไปลงทุนในต่างประเทศด้วย

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงการจัดรูปองค์กรโดยพิจารณาจากจำนวนบริษัทต่าง ๆ ที่อยู่ในกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่แต่ละกลุ่มแล้วจะพบว่า ส่วนใหญ่จะกระจายบริษัทในเครือของตนทำหน้าที่ในสามลักษณะใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ

(๑) บริษัทลงทุนหลัก จะเป็นบริษัทที่ทำหน้าที่ลงทุนถือหุ้นในบริษัทต่าง ๆ ที่อยู่ในเครือ โดยที่บริษัทลงทุนหลักจะทำหน้าที่กระจายการลงทุนในบริษัทต่าง ๆ เพื่อให้กลุ่มธุรกิจนั้นเป็นฝ่ายถือหุ้นรายใหญ่ที่สามารถควบคุมบริษัทในกลุ่มของตนไว้ได้ บริษัทลงทุนหลักของแต่ละกลุ่มมักจะถือหุ้นโดยกลุ่มบุคคลภายในเครือญาติหรือกลุ่มที่ใกล้ชิดกัน กลุ่มธุรกิจ

แต่ละกลุ่มจะมีบริษัทลงทุนหลักจำนวนหลายบริษัท เช่น ในกรณีของกลุ่มตระกูลโสภณพนิช มีบริษัทลงทุนหลักที่สำคัญเช่น บริษัทโสภณพนิชจำกัด บริษัทโสภณการลงทุนจำกัด บริษัทชาตรีโสภณจำกัด บริษัทวัฒนโชติจำกัด บริษัทวัฒนาเชิดชูจำกัด บริษัทวัฒนชดช้อยจำกัด บริษัทชัยวัฒน์จำกัด และบริษัทชาญวัฒนะจำกัด เป็นต้น

(๒) <u>บริษัทธุรกิจการเงิน</u> กลุ่มบริษัทที่ดำเนินธุรกิจด้านการเงินจะได้แก่ ธนาคารพาณิชย์ บริษัทเงินทุนหลักทรัพย์ บริษัทประกันภัย บริษัทประกันชีวิต และบริษัทด้านบริการอื่น ๆ กลุ่มบริษัทการเงินต่าง ๆ นอกจากจะดำเนินธุรกิจเพื่อหากำไรแล้ว ยังมีหน้าที่คอยระดมทุนและบริการต่าง ๆ แก่กลุ่มธุรกิจภายในเครือของตนด้วย

(๓) <u>บริษัทการค้าอุตสาหกรรม</u> กลุ่มธุรกิจต่าง ๆ จะมีบริษัทที่ทำธุรกิจการค้าต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก บริษัทต่าง ๆ เหล่านี้มีหน้าที่เป็นหน่วยปฏิบัติการทางด้านธุรกิจของกลุ่ม

การจัดรูปองค์กรโดยการกระจายหน้าที่บริษัทในเครือของกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ดังกล่าวนั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องโดยตรงจากการเจริญเติบโตของธุรกิจเองที่จะต้องมีการแบ่งงานและการกระจายความรับผิดชอบแก่หน่วยธุรกิจของตน อีกส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องโดยตรงจากกฎหมายและกฎข้อบังคับของรัฐบาล เช่น ในกฎหมายธนาคารพาณิชย์ ปี ๒๕๒๒ ห้ามมิให้บุคคลในครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งถือหุ้นเกินกว่าร้อยละ ๕ ของหุ้น เป็นต้น (๖) การกระจายจำนวนบริษัทช่วยให้กลุ่มธุรกิจแต่ละกลุ่มสามารถหลบเลี่ยงกฎข้อบังคับของรัฐบาลได้ โดยให้บริษัทในเครือของตนทำการถือหุ้นระหว่างกัน

นอกจากนี้ การกระจายตัวออกในรูปของบริษัทต่าง ๆ ยังช่วยให้กลุ่มธุรกิจสามารถทำการถ่ายเทกำไรหรือขาดทุนภายในกลุ่มบริษัทของตนทำให้ได้รับประโยชน์ในการเสียภาษีเงินได้นิติบุคคลอีกด้วย

ข. การแบ่งแยกระหว่างการจัดการกับการเป็นเจ้าของธุรกิจ

ในการศึกษาวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงธุรกิจนั้น ประเด็นที่น่าจะได้พิจารณาก็คือ ได้มีการกระจายอำนาจระหว่างผู้บริหารธุรกิจกับผู้ที่เป็นเจ้าของธุรกิจมากน้อยแค่ไหน กล่าวคือเราควรจะศึกษาดูว่า บุคคลที่เป็นผู้บริหารกับผู้ที่เป็นเจ้าของธุรกิจนั้นเป็นบุคคลกลุ่มเดียวกันหรือไม่

โดยทั่วไปแล้ว มีความเชื่อว่า ถ้าหากผู้บริหารและผู้ที่เป็นเจ้าของธุรกิจเป็นบุคคลกลุ่มเดียวกันแล้ว ธุรกิจมักจะพยายามแสวงหาผลกำไรโดยไม่ค่อยคำนึงถึงผลประโยชน์ของสังคม ทั้งนี้เนื่องจากกำไรทั้งหมดจะเป็นของตน ในทางตรงกันข้าม ถ้าผู้บริหารกับผู้ที่เป็นเจ้าของธุรกิจมิใช่เป็นบุคคลกลุ่มเดียวกัน โดยมีการแบ่งแยกขาดจากกันแล้ว ธุรกิจจะพยายามแสวงหาผลกำไรโดยการคำนึงถึงผลประโยชน์ของสังคมมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากกำไรทั้งหมดมิได้เป็นของผู้บริหาร ดังนั้น ผู้บริหารธุรกิจจึงทำการบริหารธุรกิจในลักษณะที่ผู้เป็นเจ้าของพอใจ แต่ไม่จำเป็นต้องพยายามแสวงหากำไรสูงสุด โดยทำให้สังคมไม่พอใจ (๗)

แนวความคิดในการแบ่งแยกระหว่างผู้บริหารกับผู้ที่เป็นเจ้าของธุรกิจขาดจากกันนั้น เป็นสิ่งที่ประเทศทุนนิยมนำมาเป็นแนวทางในการกำกับการทำงานของธุรกิจขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญต่อประเทศ

ในกรณีของประเทศไทย ในระยะไม่กี่ปีที่ผ่านมานี้ได้มีความพยายามที่จะกระจายการถือหุ้นและแบ่งแยกการบริหารออกจากการถือหุ้นในธุรกิจบางประเภท เช่นได้มีการออกกฎหมายบริษัทมหาชนจำกัด ในปี ๒๕๒๑ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาลักษณะการบริหารและการถือหุ้นในกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันก็พบว่า ไม่มีการแบ่งแยกการบริหารและการเป็นเจ้าของธุรกิจขาดจากกัน ยกเว้นในกรณีของบริษัทในเครือสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์และกลุ่มของรัฐวิสาหกิจ

อย่างไรก็ตาม วิวัฒนาการของธุรกิจขนาดใหญ่ ทำให้กลุ่มธุรกิจจำเป็นต้องนำเอาบุคคลที่มีความรู้ความสามารถสูงเข้ามาทำงานในกลุ่มของตนเองมากขึ้น บุคคลที่มิใช่เครือญาติหรือมิใช่เป็นผู้ถือหุ้นใหญ่เริ่มมีโอกาสเข้าบริหารงานในระดับสำคัญมากขึ้น แต่อย่างไรก็ดี กลุ่มบุคคลที่เป็นผู้ถือหุ้นใหญ่ก็ยังคงให้บุคคลที่เป็นเครือญาติของตนเป็นผู้ควบคุมตำแหน่งที่สำคัญ หรือคุมการบริหารของบริษัทของตนไว้ รวมตลอดจนถึงพยายามส่งเสริมให้ลูกหลานของตนเข้าควบคุมงานในหน้าที่สำคัญของบริษัทไว้ด้วย ซึ่งจะศึกษาได้จากกรณีตัวอย่างของกลุ่มสหยูเนี่ยน และกลุ่มโสภณพนิช เป็นต้น

สำหรับข้อมูลในตารางที่ ๙ เป็นตัวอย่างของบุคคลในตระกูลโชควัฒนาและดารกานนท์ ซึ่งเป็นผู้ถือหุ้นใหญ่ในกลุ่มสหยูเนี่ยน เข้าไปเป็นกรรมการในบริษัทต่าง ๆ ปรากฏว่าบุคคลในตระกูลทั้งสองและเครือญาติที่เป็นฝ่ายที่ควบคุมการบริหารในบริษัทของตนไว้

ส่วนข้อมูลในตารางที่ ๑๐ เป็นการแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงกรรมการและบุคคลที่รับผิดชอบการบริหารงานในธนาคารกรุงเทพจำกัด จะเห็นได้ว่าในระยะต้น นายชิน โสภณพนิช จะบริหารงานร่วมกับผู้อื่น ต่อมาเมื่อถูกชายแก่ละคนโตขึ้นก็จะได้รับแต่งตั้งให้เข้าเป็นกรรมการในธนาคารมากขึ้น ปรากฏว่าในปี ๒๕๒๓ เมื่อนายบุญชู โรจนเสถียร ได้ลาออกจากธนาคารเพื่อไปรับตำแหน่งทางการเมืองแล้ว อำนาจการบริหารงานในระดับสูงในธนาคารกรุงเทพจะอยู่ในการควบคุมของบุคคลในตระกูลโสภณพนิชเกือบทั้งหมด

นอกจากนี้ จากการศึกษาถึงภูมิหลังของผู้บริหารในระดับสูงของธุรกิจ (๘) และการเลื่อนฐานะทางสังคมของผู้นำธุรกิจ (๙) ได้พบว่าผู้ที่เป็นผู้บริหารในระดับสูงของบริษัทต่าง ๆ นั้นส่วนใหญ่แล้วมักจะเป็นบุคคลในเครือญาติของผู้ที่เป็นเจ้าของธุรกิจนั้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวแสดงว่าในวงการธุรกิจปัจจุบันยังไม่ค่อยได้มีการเปิดโอกาสให้บุคคลทั่วไปได้เลื่อนฐานะทางสังคมเท่าใดนัก

ตารางที่ ๔

ตัวอย่างบุคคลในครอบครัวตระกูลโชควัฒนาและการกำหนด เข้าดำรงตำแหน่ง
กรรมการและผู้บริหารในบางบริษัทของกลุ่มสหยูเนี่ยน ปี ๒๕๒๒

	นายเทียม โชควัฒนา	นายฉลอง โชควัฒนา	นายบุญปกรณ์ โชควัฒนา	นายบุญชัย โชควัฒนา	นายบุญสิทธิ์ โชควัฒนา	นายดำรง การกำหนด	นายสุเมธ การกำหนด
	(๑)	(๒)	(๓)	(๔)	(๕)	(๖)	(๗)
๑. บริษัทสหพัฒนาพิบูล จำกัด	ป	กอ	ก	ก	-	-	ค
๒. บริษัทสหพัฒนาอินเวสเมนต์ จำกัด	ป	ก	รป	-	กอ	ก	-
๓. บริษัทสหยูเนี่ยน จำกัด	ป	-	ก	-	-	กอ	รกอ
๔. บริษัทอินเตอร์เนชั่นแนล คอสเมติกส จำกัด	ป	-	-	ก	-	-	-
๕. บริษัทยูเนี่ยมพลาสติก จำกัด	-	-	ก	-	-	ก	ก
๖. บริษัทยูเนี่ยมไฟโอเนียร์ จำกัด	-	-	-	-	-	รป	กอ

หมายเหตุ ป. หมายถึงประธานกรรมการ รป. หมายถึงรองประธานกรรมการ
กอ. หมายถึงกรรมการและผู้อำนวยการบริษัท รกอ. หมายถึงกรรมการ
และรองผู้อำนวยการบริษัท ก. หมายถึงกรรมการบริษัท

ที่มา : ข้อมูลเบื้องต้นจากกรมทะเบียนการค้า กระทรวงพาณิชย์

ตารางที่ ๑๐

ตัวอย่างบุคคลในครอบครัวตระกูลโสภณพนิช เข้ากุมตำแหน่งกรรมการและผู้บริหารในธนาคารกรุงเทพ จำกัด ปี ๒๕๐๕ – ๒๕๒๓

๑๖ มีนาคม ๒๕๐๕	๒ ตุลาคม ๒๕๐๖	๑๐ กันยายน ๒๕๑๖	๑ กันยายน ๒๕๑๘	๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๓
๑. ชิน โสภณพนิช	๑. ชิน โสภณพนิช ๒. ชาตรี โสภณพนิช	๑. ชิน โสภณพนิช ๒. ชาตรี โสภณพนิช	๑. ชิน โสภณพนิช ๒. ชาตรี โสภณพนิช ๓. เชิดชู โสภณพนิช	๑. ชิน โสภณพนิช ๒. ชาตรี โสภณพนิช ๓. เชิดชู โสภณพนิช ๔. โชติ โสภณพนิช
<u>กรรมการผู้มีอำนาจลงชื่อแทนบริษัท</u> ๑. พล.อ.ประภาส จารุเสถียร ๒. ประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์ ๓. จัยสิน รักตันติเกียรติ ๔. ชิน โสภณพนิช ๕. บุญชู โรจนเสถียร	<u>กรรมการผู้มีอำนาจลงชื่อแทนบริษัท</u> ๑. จอมพล ประภาส จารุเสถียร ๒. ประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์ ๓. ชิน โสภณพนิช ๔. บุญชู โรจนเสถียร ๕. ชาตรี โสภณพนิช			
		<u>ประธานกรรมการและผู้จัดการใหญ่</u> นายชิน โสภณพนิช <u>กรรมการรองผู้จัดการใหญ่</u> นายชาตรี โสภณพนิช	<u>ประธานกรรมการ</u> นายชิน โสภณพนิช <u>กรรมการผู้จัดการใหญ่</u> นายชาตรี โสภณพนิช <u>กรรมการรองผู้จัดการใหญ่</u> นายโชติ โสภณพนิช	

ที่มา : ข้อมูลเบื้องต้นจาก กรมทะเบียนการค้า กระทรวงพาณิชย์

ตารางที่ ๑๑

ตัวอย่างของนักธุรกิจชั้นนำที่มีบทบาทสำคัญในทางธุรกิจ
สังคม และการเมืองของประเทศ

ตำแหน่ง	สถาบัน
๑) นายเกียรติ วัชนเวคิน	
(๑) ตำแหน่งทางด้านธุรกิจ	
๑. ประธานกรรมการอำนวยการ	บริษัทน้ำตาลตะวันออก จำกัด
๒. ประธานกรรมการ	บริษัทเงินทุนหลักทรัพย์ สากลเกษะ จำกัด
(๒) ตำแหน่งทางด้านสังคม	
๑. กรรมการที่ปรึกษา	สมาคมค้าไทย
๒. อุปนายกคนที่หนึ่ง	สมาคมมิตรภาพไทย-จีน
๓. นายกกิตติมศักดิ์	สมาคมอากาแห่งประเทศไทย
๔. ที่ปรึกษา	สมาคมสหประชาชาติแห่งประเทศไทย
๕. ๕. กรรมการบริการชุมชน	สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย
๖. กรรมการ	มูลนิธิส่งเสริมรักษาความสะอาด
๗. กรรมการ	มูลนิธิสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
๘. ประธานกรรมการ	มูลนิธิเกียรติร่วมมิตรเพื่อการศึกษา
๙. รองประธานคนที่สอง	หอการค้าไทย-จีน

ตารางที่ ๑๑ (ต่อ)

ตำแหน่ง	สถาบัน
๒) นายพงษ์ สารสิน	
๑) ตำแหน่งทางธุรกิจ	
๑. ประธานกรรมการ	บริษัทฝาจีบ จำกัด
๒. ประธานกรรมการ	บริษัทจรุงไทยไวร์แอนด์เคเบิ้ล จำกัด
๓. กรรมการ	ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด
๔. กรรมการ	บริษัทไทยน้ำทิพย์ จำกัด
๕. กรรมการ	บริษัทไทยไดมารู จำกัด
๖. กรรมการ	บริษัทตรีเพชร อี ซู ซู เซลล์ จำกัด
ฯลฯ	ฯลฯ
๒) ตำแหน่งทางการเมือง	
๑. กรรมการและเหรัญญิก	พรรคกิจสังคม

ที่มา : (๑) มติชนฉบับพิเศษ (๔ มิถุนายน ๒๕๒๔)
(๒) ข้อมูลจากกรมทะเบียนการค้า กระทรวงพาณิชย์

๒.๔ การเปลี่ยนแปลงฐานะทางสังคมของธุรกิจ

เมื่อเศรษฐกิจไทยได้พัฒนาเข้าสู่ลักษณะการเป็นระบบเศรษฐกิจทุนนิยมมากขึ้น ความสำคัญของการซื้อขายแลกเปลี่ยนเข้ามาเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของประชาชนมากขึ้น ผู้ประกอบการทางด้านธุรกิจหรือนักธุรกิจก็มีความสำคัญมากขึ้น จากความสำคัญของนักธุรกิจดังกล่าวได้ทำให้สถานภาพทางสังคมของพ่อค้าหรือของนักธุรกิจดีขึ้น

ในขณะที่สถานภาพของนักธุรกิจได้ถูกยกระดับขึ้นนั้น ปรากฏว่าสถานภาพของชนชั้นขุนนางหรือข้าราชการเริ่มเสื่อมถอยลงเป็นลำดับ ทั้งนี้เนื่องจากฐานะทางเศรษฐกิจหรือฐานะทางด้านรายได้ของข้าราชการได้ตกต่ำลง ทำให้ไม่สามารถดำรงสถานภาพความเป็นอยู่ได้ในระดับเดิม จึงทำให้สถานภาพในสังคมของข้าราชการเริ่มตกต่ำลงเรื่อย จากการเปลี่ยนแปลงในสถานภาพดังกล่าวทำให้กลุ่มข้าราชการและพ่อค้ามีการร่วมมือกันเพื่อแสวงหาประโยชน์มากขึ้น ข้าราชการในระดับสูงที่มีปัญหาหรือไม่พอใจการทำงานในระบบราชการได้หันไปสู่วงการธุรกิจมากขึ้น รวมตลอดจนถึงคนที่มีความรู้ความสามารถก็นิยมเข้าสู่วงการธุรกิจมากกว่าระบบข้าราชการ

เมื่อพิจารณาถึงรายได้เปรียบเทียบระหว่างผู้บริหารชั้นสูงในธุรกิจขนาดใหญ่กับผู้บริหารชั้นสูงในระบบราชการไทย ในระดับปลัดกระทรวงหรือนายกรัฐมนตรีแล้ว ปรากฏว่าผู้บริหารในระดับสูงของธุรกิจขนาดใหญ่มีรายได้มากกว่าข้าราชการประมาณ ๑๐ เท่าตัว ในสังคมไทยนั้นเงินมีอิทธิพลมาก ความร่ำรวยของบุคคลนั้นสามารถที่จะซื้อหาตำแหน่งหรือยกสถานภาพในสังคมของตนให้สูงขึ้นมาได้โดยไม่ยากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำแหน่งทางการเมือง

ในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่านักธุรกิจที่สำคัญนั้นไม่เพียงแต่จะมีบทบาทหรืออิทธิพลทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทและอิทธิพลสำคัญทั้งในทางสังคมและในทางการเมืองด้วย บรรดานักธุรกิจชั้นนำมักจะถูกหน่วยราชการหรือสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ดึงเข้าไปเป็นกรรมการในโครงการเกี่ยวกับการกุศลต่างๆ การเข้ามีส่วนร่วมในตำแหน่งที่สำคัญทางสังคมต่าง ๆ นั้น ได้ทำให้สถานภาพทางสังคมของนักธุรกิจสูงขึ้นด้วย

สำหรับข้อมูลในตารางที่ ๑๑ นั้น เป็นเพียงตัวอย่างบางคนเท่าที่พอจะรวบรวมได้ เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่าในปัจจุบันบุคคลสำคัญในวงการธุรกิจเข้าไปมีบทบาททั้งในสังคมและในทางการเมืองอย่างไรบ้าง การที่พ่อค้าหรือนักธุรกิจเข้าไปมีบทบาทสำคัญในงานสังคมและการเมืองทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับชาตินั้น ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นว่าสถานภาพทางสังคมของนักธุรกิจได้ถูกยกระดับให้สูงขึ้น

๓. <u>ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มธุรกิจไทยกับระบบทุนนิยมของโลก</u>

ในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางธุรกิจของไทยนั้น จำเป็นจะต้องวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจไทยกับระบบทุนนิยมของโลกด้วย ทั้งนี้เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศที่ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบเปิดประเทศ ทำการติดต่อค้าขายกับประเทศโลกเสรีอย่างกว้างขวาง ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศมักจะมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงภาวะเศรษฐกิจภายในประเทศอย่างสำคัญ อย่างไรก็ตาม สำหรับการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจภายในกับภายนอกประเทศ ในที่นี้จะแบ่งหัวข้อการพิจารณาดังนี้

(๑) การค้าและการพึ่งพาต่างประเทศ

(๒) บทบาทและอิทธิพลของธุรกิจต่างชาติในระบบเศรษฐกิจไทย

๓.๑ <u>การค้าและการพึ่งพาต่างประเทศ</u>

จากการดำเนินนโยบายการค้ากับต่างประเทศอย่างเสรีในอดีตที่ผ่านมานั้น ถึงแม้ว่าจะได้ทำให้เศรษฐกิจของไทยเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วก็ตาม แต่การค้าอย่างเสรีดังกล่าวได้มีส่วนทำให้โครงสร้างของระบบเศรษฐกิจไทยมีความอ่อนแอมากขึ้น ทำให้มีความจำเป็นต้องพึ่งพาต่างประเทศมากขึ้น

การค้าขายอย่างเสรีกับต่างประเทศได้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้โครงสร้างการผลิตและการใช้จ่าย รวมตลอดจนถึงการกระจายรายได้ของสังคมเปลี่ยนแปลงไป ในด้านของการใช้จ่ายนั้นปรากฏว่าวัฒนธรรมการใช้จ่ายแบบประเทศตะวันตกได้มีส่วนเข้ามากรอบงำการใช้จ่ายของประชาชนมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่ของคนที่มีการศึกษาและคนที่มีรายได้สูง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการใช้จ่ายดังกล่าวทำให้เรามีความจำเป็นต้องพึ่งพาสินค้าและบริการจากต่างประเทศมากขึ้น

ในด้านของการผลิตโครงสร้างการผลิตของไทยได้ถูกเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองมาเป็นระบบการผลิตเพื่อการส่งออกและพึ่งพาต่างประเทศมากขึ้น ปรากฏว่าระบบการผลิตภายในประเทศของไทยได้ถูกพัฒนาให้เป็นส่วนหนึ่งของระบบการผลิตของทุนนิยมโลก กล่าวคือประเทศไทยจะเป็นประเทศที่ผลิตอาหารและวัตถุดิบป้อนตลาดโลก และทำการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมบางประเภทด้วยการพึ่งพาเทคโนโลยีจากประเทศทุนนิยมที่พัฒนาแล้ว

จากการเปลี่ยนแปลงทั้งโครงสร้างการผลิต และโครงสร้างการใช้จ่ายที่ได้กล่าวมาแล้ว ได้ทำให้ระบบการกระจายรายได้ในสังคมไทยขาดความเป็นธรรมมากขึ้น ทำให้คนเพียงกลุ่มน้อยได้เป็นผู้ควบคุมการใช้ปัจจัยการผลิตและทรัพยากรภายในประเทศมากขึ้น รวมตลอดจนถึงมีอิทธิพลในการกำหนดวิถีชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ด้วย

อย่างไรก็ตาม ความจำเป็นในการพึ่งพาต่างประเทศในทางเศรษฐกิจนั้นอาจจะพิจารณาได้จากดุลฐานะทางเศรษฐกิจในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ ซึ่งจะพิจารณาได้โดยย่อจากข้อมูลในตารางที่ ๑๒ จากข้อมูลดังกล่าวจะพบว่า ดุลการค้าของไทยได้ขาดดุลมากขึ้น การขาดดุลทางการค้าอย่างมากมายและต่อเนื่องนั้นได้ทำให้ประเทศไทยมีความจำเป็นต้องพึ่งเงินทุนและความช่วยเหลือจากต่างประเทศมากขึ้น

จากความจำเป็นในการพึ่งพาทางเศรษฐกิจดังกล่าวนั้นได้ทำให้ต่างประเทศเข้ามามีบทบาทและอิทธิพลภายในระบบเศรษฐกิจไทยมากขึ้น ทำให้ระบบเศรษฐกิจไทยต้องพึ่งพามากขึ้น และได้ทำให้ระบบเศรษฐกิจของไทยถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมแห่งโลกด้วย

๓.๒ บทบาทและอิทธิพลของธุรกิจต่างชาติในระบบเศรษฐกิจไทย

ในกระบวนการของการพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนั้น ผู้ประกอบการจะมีความสำคัญมากในทางเศรษฐกิจ ..... ทั้งนี้เนื่องจากผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจจะเป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการบริหารและกำหนดทิศทางในการใช้ทรัพยากรของสังคม ดังนั้นในการศึกษาการพัฒนาเศรษฐกิจของแต่ละประเทศประเด็นที่น่าสนใจอันหนึ่งได้แก่การศึกษา การพัฒนาการของผู้ประกอบการหรือนายทุนภายในประเทศนั้นสามารถพัฒนาได้อย่างไร และเป็นตัวของตัวเองมากน้อยแค่ไหน

อย่างไรก็ตาม ในกรณีของประเทศไทยนั้นเช่นเดียวกันผู้ประกอบการโดยทั่วไปส่วนใหญ่จะเป็นชาวจีนหรือเชื้อสายจีน ส่วนการลงทุนในกิจการขนาดใหญ่ มักจะเป็นของญี่ปุ่นหรือประเทศตะวันตก ทั้งในบริษัทข้ามชาติและในรูปของการร่วมทุนกับนักธุรกิจไทย จากปรากฏการณ์ดังกล่าวพอจะแสดงให้เห็นว่าชนชั้นผู้ประกอบการในธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศไทยยังต้องพึ่งพาต่างประเทศอยู่มาก ชนชั้นผู้ประกอบการส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับการประกอบการขนาดกลางและขนาดเล็กซึ่งมีฐานะเป็นเพียงส่วนประกอบของการประกอบการขนาดใหญ่

เมื่อพิจารณาถึงบทบาทและอิทธิพลของธุรกิจต่างชาติที่มีต่อระบบเศรษฐกิจไทยโดยทั่วไป เราอาจจะพิจารณาถึงพลังทางเศรษฐกิจของบริษัทต่างชาติ หรือบริษัทที่ร่วมทุนกับต่างชาติในแขนงธุรกิจต่าง ๆ ซึ่งจะพิจารณาได้จากข้อมูลในตารางที่ ๑๓ ตารางที่ ๑๔ และตารางที่ ๑๕ จากข้อมูลในตารางดังกล่าวพอจะสรุปได้โดยย่อดังนี้

ประการแรก เมื่อพิจารณาถึงทรัพย์สินที่อยู่ในธุรกิจการเงินของธนาคารต่างประเทศ และบริษัทธุรกิจการเงินอื่น ๆ เปรียบเทียบกับทรัพย์สินของธุรกิจการเงินทั้งหมดแล้วจะมีอัตราส่วนไม่มากนัก กล่าวคือ จะตกราวร้อยละ ๑๐ ของธุรกิจการเงินทั้งหมด อย่างไรก็ตามธนาคารและบริษัทการเงินของธุรกิจต่างชาติดังกล่าวนั้นก็มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนการประกอบธุรกิจของบริษัทต่างชาติในประเทศไทย และประเด็นที่น่าสนใจติดตามดูก็คือ บริษัทต่างชาติที่มาลงทุนในประเทศไทยนั้นได้นำเงินมาลงทุนที่แท้จริงมากน้อยแค่ไหน

ตารางที่ ๑๒

ดุลฐานะทางเศรษฐกิจกับต่างประเทศโดยการเปรียบเทียบ
มูลค่าเป็นสัดส่วนของมูลค่าผลิตภัณฑ์ประชาชาติตามราคาตลาด
(หน่วย : ร้อยละ)

	๒๕๐๓-๐๖	๒๕๐๗-๑๑	๒๕๑๒-๑๘	๒๕๐๙	๒๕๑๐	๒๕๒๑	๒๕๒๒	๒๕๒๓
๑. ดุลการค้า (ขาดดุล)	-๔.๔	-๗.๐	-๗.๕	-๓.๗	-๖.๕	-๖.๐		-๘.๖
๒. ดุลค้าบริการ	๔.๔	๔.๐	๓.๔	๐.๕	๐.๖	๐.๙	๐.๖	
๓. ดุลการบริจาคและการโอนเงิน	๑.๗	๐.๗	๑.๖	๐.๑	๐.๒	๐.๒	๐.๒	
๔. ดุลบัญชีเดินสะพัด(ขาดดุล)	-๑.๘	-๒.๓	-๒.๕	-๒.๗	-๕.๗	-๔.๙	-๗.๕	
๕. มูลค่าผลิตภัณฑ์ประชาชาติ (พันล้านบาท)	-	-	-	๓๓๗.๖	๓๕๓.๐	๔๗๐.๐	๕๕๖.๒	๖๗๓.๗

ที่มา : ข้อมูลเบื้องต้นจากธนาคารแห่งประเทศไทยและสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ตารางที่ ๑๓

พลังทางเศรษฐกิจของบริษัทต่างชาติในธุรกิจการเงิน

ปี ๒๕๒๒

ประเภทธุรกิจ	ทรัพย์สิน (ล้านบาท)	การครอบตลาดโดยประมาณ (ร้อยละ)
๑. ธนาคารพาณิชย์ ๑๔ ธนาคาร	๑๔,๑๐๖	๖.๑๕
๒. บริษัทประกันชีวิต ๒ บริษัท	๑,๒๓๖	๓๒.๑๐
๓. บริษัทประกันภัย ๙ บริษัท	๔๔๗	๑๖.๑๕
๔. บริษัทเงินทุนเหลักทรัพย์ที่จดทะเบียนในประเทศไทย หรือร่วมทุนกับไทย ๑๕ บริษัท	๑๓,๙๙๗	๒๗.๕๘
๕. รวมทั้งสิ้น	๓๓,๒๓๖	-

ที่มา : เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม วิเคราะห์ลักษณะการเป็นเจ้าของธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศไทย (สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๒๔) หน้า ๒๒๑

ตารางที่ ๑๔

พลังทางเศรษฐกิจของธุรกิจต่างชาติในระบบเศรษฐกิจไทย

โดยพิจารณาจากงบการเงินของบริษัท

ปี ๒๕๒๑ - ๒๕๒๒

(หน่วย : ล้านบาท)

ลักษณะของบริษัทและประเภทธุรกิจ	จำนวนบริษัท	ทรัพย์สิน	รายรับ
๑. บริษัทที่จดทะเบียนในต่างประเทศ	๒๓	๑๑,๙๖๒	๔๓,๓๘๖
๒. บริษัทญี่ปุ่นและบริษัทที่ญี่ปุ่นร่วมทุนจดทะเบียนในประเทศไทย	๑๖๐	๓๕,๘๐๒	๔๓,๓๒๘
๒.๑ อุตสาหกรรมสิ่งทอ	๑๓	๘,๔๖๓	๘,๓๑๒
๒.๒ อุตสาหกรรมรถยนต์	๑๘	๑๑,๖๑๑	๑๐,๓๕๐
๒.๓ เครื่องไฟฟ้า	๑๓	๒,๔๐๘	๔,๐๐๕
๒.๔ เคมีภัณฑ์และพลาสติก	๑๕	๓,๖๓๑	๓,๔๒๓
๒.๕ รถรักษาพยนต์	๕	๑,๙๗๖	๒,๙๗๒
๒.๖ อุตสาหกรรมเหล็ก	๙	๒,๙๗๒	๓,๖๓๑
๒.๗ ผลไม้กระป๋อง	๓	๕๗๙	๖๖๕
๒.๘ อื่น ๆ	๘๗	๔,๗๖๒	๔,๙๗๐

ตารางที่ ๑๔ (ต่อ)

ลักษณะของบริษัทและประเภทธุรกิจ	จำนวนบริษัท	ทรัพย์สิน	รายรับ
๓. บริษัทต่างชาติอื่น ๆ และบริษัทต่างชาติที่ร่วมทุนที่จดทะเบียนในประเทศไทย	๑๐๘	๒๐,๔๗๙	๔๕,๕๓๑
๓.๑ น้ำมันเหมืองแร่และเคมีภัณฑ์	๑๒	๖,๑๗๖	๒๑,๔๗๖
๓.๒ อุตสาหกรรมเกษตรกรรมและการส่งออก	๑๐	๑,๗๕๒	๔,๕๔๓
๓.๓ อุตสาหกรรมไฟฟ้า	๗	๑,๓๓๘	๓,๑๘๕
๓.๔ เวชภัณฑ์และนม	๑๑	๑,๕๖๕	๒,๑๖๙
๓.๕ ธุรกิจการค้าขนาดใหญ่	๘	๒,๓๕๔	๔,๔๔๒
๓.๖ อื่น ๆ	๖๐	๗,๒๙๔	๙,๒๑๖
๔. รวมทั้งสิ้น (๑ + ๒ + ๓)	๒๕๐	๖๘,๒๔๓	๑๓๒,๒๔๕

ที่มา : แหล่งเดียวกับตารางที่ ๑๓

ตารางที่ ๑๕

อุตสาหกรรมที่สำคัญบางประเภทที่ควบคุมโดยบริษัทต่างชาติ

ปี ๒๕๒๒

(หน่วย : ล้านบาท)

ประเภทอุตสาหกรรม	ยอดขายโดยประมาณ	ใช้ภายในประเทศ	เพื่อการส่งออก	อัตราการควบคุมโดยประมาณ
๑. น้ำมันปิโตเลียม	๓๕,๐๐๐	ทั้งหมด	-	เกือบทั้งหมด
๒. การถลุงดีบุก	๑๐,๗๐๐	บางส่วน	เกือบทั้งหมด	ทั้งหมด
๓. อุปกรณ์อีเล็กโทรนิค	๒,๐๐๐	บางส่วน	ส่วนใหญ่	ทั้งหมด
๔. อุตสาหกรรมรถยนต์	๑๒,๐๐๐	ทั้งหมด	-	เป็นส่วนใหญ่
๕. รถจักรยานยนต์	๓,๓๐๐	ทั้งหมด	-	"
๖. ปุ๋ยเคมี	๑,๒๗๐	"	-	"
๗. นมข้นหวาน	๑,๗๒๐	"	-	"
๘. ยางรถยนต์	๒,๐๐๐	เกือบทั้งหมด	บางส่วน	เป็นส่วนใหญ่
๙. อุตสาหกรรมสิ่งทอ	๒๐,๐๐๐	ส่วนใหญ่	บางส่วน	เป็นส่วนใหญ่
๑๐. เครื่องใช้ไฟฟ้า	๘,๐๐๐	เกือบทั้งหมด	บางส่วน	เป็นส่วนใหญ่
๑๑. สับประรดกระป๋อง	๑,๒๐๐	บางส่วน	เกือบทั้งหมด	เป็นส่วนใหญ่
๑๒. อุตสาหกรรมใบยาสูบ	๑,๒๐๐	บางส่วน	เกือบทั้งหมด	เป็นส่วนใหญ่
รวม	๙๘,๐๑๐	-	-	-

ที่มา : เกริกเกียรติ ชิตัณเสรีธรรม วิเคราะห์ลักษณะการเป็นเจ้าของธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศไทย (สถาบันไทยคดีศึกษา สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) หน้า ๒๔๗

ประการที่สอง ในธุรกิจอุตสาหกรรมที่สำคัญต่าง ๆ ซึ่งจะพิจารณาได้จากข้อมูลในตารางที่ ๑๔ นั้น ปรากฏว่าบริษัทขนาดใหญ่ส่วนใหญ่เป็นบริษัทต่างชาติหรือเป็นการร่วมทุนกับบริษัทต่างชาติ และมีอิทธิพลทางเศรษฐกิจมากมาย กล่าวคือ จากจำนวน ๒๕๐ บริษัทนั้น มีทรัพย์สินรวมกันเป็นมูลค่าถึง ๖๘,๒๔๓ ล้านบาท และมียอดขายหรือรายรับของบริษัทสูงถึง ๑๓๒,๒๔๕ ล้านบาท ซึ่งยอดรายรับดังกล่าวจะตกราวร้อยละ ๒๐ ของมูลค่าผลิตภัณฑ์ประชาชาติของประเทศไทยในปี ๒๕๒๒

ประการที่สาม เมื่อพิจารณาถึงสินค้าอุตสาหกรรมต่าง ๆ ที่ผลิตขึ้นจะพบว่าส่วนใหญ่เป็นสินค้าที่ผลิตขึ้นเพื่อใช้ภายในประเทศ และก็เป็นอุตสาหกรรมที่ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของบริษัทต่างชาติ จากโครงสร้างของอุตสาหกรรมที่ได้กล่าวมาแล้วแสดงให้เห็นว่า บริษัทต่างชาติได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมภายในประเทศไทย โรงงานอุตสาหกรรมในประเทศไทยที่เป็นของบริษัทต่างชาติหรือเป็นการร่วมทุนกับบริษัทต่างชาตินั้น ถูกใช้เป็นส่วนหนึ่งของระบบการผลิตของบริษัทต่างชาติในประเทศที่พัฒนาแล้ว

จากการศึกษาถึงบทบาทและอิทธิพลของบริษัทต่างชาติที่มีต่อระบบเศรษฐกิจของไทยโดยย่อที่กล่าวมาแล้วนั้น พอจะสรุปได้ว่าในหลายทศวรรษที่ผ่านมา ถึงแม้ว่าธุรกิจในประเทศไทยจะได้เจริญเติบโตอย่างรวดเร็วก็ตาม แต่การเจริญเติบโตดังกล่าวก็มิได้แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งของการประกอบการที่เป็นของไทยเอง แต่เป็นลักษณะของการเจริญเติบโตในลักษณะของการพึ่งพาและอยู่ภายใต้อิทธิพลของบริษัทต่างชาติมากขึ้น

๔. บทบาทและอิทธิพลทางการเมืองของกลุ่มธุรกิจไทย

การเปลี่ยนแปลงทางธุรกิจของไทยอีกด้านหนึ่งที่ควรจะได้ศึกษากันได้แก่ บทบาทและอิทธิพลทางการเมืองของกลุ่มธุรกิจที่มีต่อการควบคุมนโยบายและการตัดสินใจของรัฐบาล บทบาทและอิทธิพลทางการเมืองดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการกำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและลิขิตชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนส่วนใหญ่

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มธุรกิจกับกลุ่มขุนนางหรือข้าราชการที่ควบคุมกลไกอำนาจรัฐนั้นเป็นสิ่งที่มีมาเป็นเวลาช้านานแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มผลประโยชน์ดังกล่าวต่างก็มีผลประโยชน์ร่วมกัน และจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ความร่วมมือระหว่างกลุ่มธุรกิจกับกลุ่มทหารข้าราชการและกลุ่มที่เป็นฝ่ายไก่เปรียบอื่น ๆ นั้น ได้สะท้อนออกมาให้เห็นในรูปของการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจที่สำคัญต่าง ๆ เช่น แผนพัฒนาเศรษฐกิจ กฎหมายการส่งเสริมการลงทุน และโครงสร้างของระบบภาษีอากร เป็นต้น

เมื่อพิจารณาลักษณะของความสัมพันธ์และการร่วมมือระหว่างกลุ่มธุรกิจกับกลุ่มขุนนาง ทหารและข้าราชการในหลายทศวรรษที่ผ่านมา ปรากฏว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจหลายประการ ซึ่งจะพิจารณาได้จากข้อมูลในตารางที่ ๑๖ ตารางที่ ๑๗ และตารางที่ ๑๘ การเปลี่ยนแปลงในลักษณะของความสัมพันธ์ดังกล่าวจะพิจารณาได้โดยย่อดังนี้

<u>ประการแรก</u> ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มธุรกิจกับกลุ่มขุนนางทหารข้าราชการในอดีตที่ผ่านมานั้นมักจะเป็นไปในรูปของระบบอุปถัมภ์ กล่าวคือฝ่ายขุนนางทหารข้าราชการเป็นฝ่ายที่ให้ความอุปถัมภ์แก่พ่อค้าหรือนักธุรกิจ โดยที่ฝ่ายธุรกิจจะเป็นฝ่ายที่ตอบสนองด้วยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ให้แก่ผู้ที่ให้การคุ้มครอง การควบคุมอำนาจรัฐที่เป็นรูปธรรมจะอยู่ในมือของฝ่ายข้าราชการ

อย่างไรก็ตาม การเติบโตของกลุ่มธุรกิจ ทำให้อำนาจการต่อรองของกลุ่มธุรกิจมีมากขึ้นเป็นลำดับ ในขณะเดียวกันกลุ่มข้าราชการก็ประสบความยุ่งยากในการควบคุมกลไกรัฐ เนื่องจากมีการพัฒนาประสิทธิภาพให้ทันกับความเจริญเติบโตที่ได้เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้น อำนาจในการควบคุมกลไกอำนาจรัฐของกลุ่มข้าราชการจึงได้เริ่มเสื่อมถอยลง

เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญในเดือนตุลาคม ๒๕๑๖ อำนาจของกลุ่มข้าราชการได้ลดลง กลุ่มธุรกิจเริ่มเข้ามามีบทบาทในการควบคุมอำนาจรัฐที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น ในช่วงระหว่างปี ๒๕๑๘ - ๒๕๑๙ ปรากฏการณ์ดังกล่าวนับได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงบทบาท<u>ทางการ</u>เมืองที่สำคัญของกลุ่มธุรกิจ

ตารางที่ ๑๖

จำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้ง
จำแนกตามลักษณะของภูมิหลังของสมาชิก
ปี ๒๔๗๖ - ๒๕๒๒
(หน่วย : คน)

การเลือกตั้งครั้งที่ และวันเวลาที่เลือกตั้ง	(๑) ธุรกิจ	(๒) ข้าราชการประจำ	(๓) ข้าราชการบำนาญ	(๔) พนายความ	(๕) นักหนังสือพิมพ์	(๖) แพทย์เภสัชกร	(๗) เกษตรกร	(๘) ครู-อาจารย์	(๙) อื่น ๆ	รวมทั้งสิ้น
ครั้งที่ ๑ (๑๕ พ.ย.๒๔๗๖)	๑๕	๑๖	๑๑	๒๑	๓	๒	๘	-	๒	๗๘
ครั้งที่ ๒ (๗ พ.ย.๒๔๘๐)	๑๘	๓๙	๘	๑๕	๑	๒	๕	๒	๑	๙๑
ครั้งที่ ๓ (๑๒ พ.ย.๒๔๘๑)	๒๐	๒๗	๙	๒๔	๓	-	๗	-	๑	๙๑
ครั้งที่ ๔ (๖ ม.ค.๒๔๘๕)	๒๐	๓๗	๖	๑๗	๒	๑	๗	๑	๕	๙๖
ครั้งที่ ๕ (๕ส.ค. ๒๔๘๙)	๙	๔๒	๘	๑๕	-	-	๔	๑	๓	๘๒
ครั้งที่ ๖ (๒๙ ม.ค.๒๔๙๑)	๒๒	๑๕	๑๙	๒๘	๓	-	๖	-	๖	๙๙
ครั้งที่ ๗ (๕ มิ.ย.๒๔๙๒)	๗	๓	๑	๖	-	-	๑	๑	๒	๒๑
ครั้งที่ ๘ (๒๖ ก.พ.๒๔๙๕)	๒๕	๑๔	๒๐	๔๙	๑	๓	๔	๕	๗	๑๒๓
ครั้งที่ ๙ (๒๕ ก.พ.๒๕๐๐)	๔๒	๒๗	๑๙	๔๔	๒	-	๑๑	๕	๑๐	๑๖๐
ครั้งที่ ๑๐(๑๕ ม.ค.๒๕๐๐)	๔๔	๒๐	๒๒	๓๗	๙	๓	๑๓	๕	๘	๑๖๐
ครั้งที่ ๑๑(๑๐ ก.พ.๒๕๑๒)	๑๐๐	๑๙	๓๑	๓๕	๓	๔	๑๒	๓	๑๗	๒๑๙

ตารางที่ ๑๖ (ต่อ)

การเลือกตั้งครั้งที่ และวันเวลาที่เลือกตั้ง	(๑) ธุรกิจ	(๒) ข้าราชการประจำ	(๓) ข้าราชการนายู	(๔) ทนายความ	(๕) เกษตรกร	(๖) นักหนังสือพิมพ์	(๗) แพทย์เภสัชกร	(๘) กรู-อาจารย์	(๙) อื่น ๆ	รวมทั้งสิ้น
ครั้งที่ ๑๒ (๒๖ ม.ค.๒๕๑๘)	๔๓	๑๑	๒๒	๔๗	๑๐	๖	๓	๒๐	๓๗	๒๖๔
ครั้งที่ ๑๓ (๔เม.ย.๒๕๑๙)	๔๒	๑๗	๔๕	๓๓	๖	๑๐	๑๖	๒๔	๔๖	๒๗๕
ครั้งที่ ๑๔ (๒๒เม.ย.๒๕๒๒)	๑๒๒	๓๗	๑๔	๔๑	๒	๕	๒๖	๒๒	๓๘	๓๐๑

หมายเหตุ (๑) การเลือกตั้งครั้งที่ ๕ เลือกตั้งเพียง ๔๗ จังหวัด และการเลือกตั้งครั้งที่ ๗ เลือกตั้งเพียง ๑๔ จังหวัด

ที่มา : ข้อมูลเบื้องต้นจาก (๑) ชนะ สอาดเอี่ยม และอมร สาระรัตน์ "ภูมิหลังของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสมาชิกของไทย" รัฐสภาสาร (ฉบับ ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๑๙)

(๒) วิสุทธิ์ ธรรมวิริยะวงศ์ ชนชั้นนำทางธุรกิจกับการเมืองไทย (สารนิพนธ์ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๒๔)

ตารางที่ ๑๗

จำนวนรัฐมนตรีของรัฐบาลไทยจำแนกตามลักษณะ
การมีส่วนได้เสียทางธุรกิจของรัฐมนตรี
ปี ๒๕๐๒ - ๒๕๒๔
(หน่วย : คน)

	ระยะเวลาที่บริหารงาน	รวม (จำนวน)	ข้าราชการและอื่นๆ	ข้าราชการ (ธุรกิจ)	นักธุรกิจ	ร้อยละ	
						ข้าราชการและอื่นๆ	นักธุรกิจ
๓๐. จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์	๕ ก.พ.- ๘ ธ.ค.๐๖	๑๔	๑๐	๔	-	๗๑.๔ (๒๘.๖)	-
๓๑. จอมพลถนอม กิตติขจร	๙ ธ.ค.๐๖- ๑๑มี.ค.๑๑	๑๘	๑๔	๓	๑	๗๗.๘ (๑๖.๖)	๕.๖
๓๒. จอมพลถนอม กิตติขจร	๓ มี.ค.๑๒- ๑๗ พ.ย.๑๔	๒๕	๒๐	๔	๑	๘๐.๐ (๑๖.๐)	๔.๐
๓๓. จอมพลถนอม กิตติขจร	๑๘ธ.ค. ๑๕- ๑๔ต.ค. ๑๖	๒๘	๒๐	๕	๓	๗๑.๔ (๑๗.๙)	๑๐.๗
๓๔. นายสัญญา ธรรมศักดิ์	๑๔ต.ค.๑๖- ๒๐พ.ค.๑๗	๒๘	๒๔	-	๔	๘๕.๗	๑๔.๓
๓๕. นายสัญญา ธรรมศักดิ์	๒๗พ.ค.๑๗- ๒๖ม.ค.๑๘	๓๑	๒๘	-	๓	๙๐.๓	๙.๗
	๒๐ก.พ.๑๘- ๑๓มี.ค.๑๘	๓๐		-	๘	๗๓.๓	๒๖.๗
๓๗. ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช	๑๗มี.ค.๑๘	๒๗	๑๑	-	๑๖	๔๐.๗	๕๙.๓
๓๘. ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช	๒๑เม.ย.๑๙	๓๑	๒๐	-	๑๑	๖๔.๕	๓๕.๕
๓๙. นายธานินทร์ กรัยวิเชียร	๒๒ต.ค.๑๙ ๒๐ต.ค.๒๐	๑๗	๑๖	-	๑	๙๔.๑	๕.๙

ตารางที่ ๑๗ (ต่อ)

	ระยะเวลาที่บริหารงาน	รวม (จำนวน)	ข้าราชการและอื่น ๆ	ข้าราชการ (ธุรกิจ)	นักธุรกิจ	ร้อยละ ข้าราชการและอื่นๆ	ร้อยละ นักธุรกิจ
๔๐. พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน	๑๒ พ.ย.๒๐ -๒๓ พ.ค.๒๒	๓๓	๓๑	-	๒	๙๓.๙	๖.๑
๔๑. พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน	๒๔ พ.ค.๒๒ -๑๐ ก.พ.๒๓	๔๓	๓๔	-	๙	๗๙.๑	๒๐.๙
	๑๑ ก.พ.๒๓ -๒๙ ก.พ.๒๓	๓๘	๓๓	-	๕	๘๖.๘	๑๓.๒
๔๒. พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์	๑๒ มี.ค.๒๓ -๒๒ ม.ค.๒๔	๓๗	๒๐	-	๑๗	๕๔.๑	๔๕.๙
	๒๒ ม.ค.๒๔	๔๐	๒๘	-	๑๒	๗๐.๐	๓๐.๐
	๑๙ มี.ค.๒๔	๔๑	๒๔	-	๑๗	๕๘.๕	๔๑.๕

หมายเหตุ (๑) สำหรับข้าราชการ(ธุรกิจ) ในที่นี้หมายถึงรัฐมนตรีที่มีฐานะเป็นข้าราชการ แต่มีผลประโยชน์เกี่ยวของในทางธุรกิจมาก เช่น จอมพลประภาส จารุเสถียร และ พล.เอกกฤษณ สีวะรา เป็นต้น

(๒) สำหรับนักธุรกิจในที่นี้หมายถึงรัฐมนตรีที่มีฐานะเป็นนักธุรกิจ หรือผู้ที่เคยเป็นข้าราชการหรือมีอาชีพอื่น แต่เป็นผู้มีส่วนเกี่ยวของ หรือส่วนได้เสียกับวงการธุรกิจมาก เช่น พล.ตรี ประมาณ อดิเรกสาร และ พันเอก พล เริงประเสริฐวิทย เป็นต้น

(๓) ในช่วงปี ๒๕๐๒ ถึง ๒๕๑๖ คือคณะรัฐมนตรีชุดที่ ๓๐ ถึง ๓๓ เป็นช่วงที่มีข้าราชการที่มีส่วนเกี่ยวของกับธุรกิจอย่างเห็นได้ชัด จึงได้แบ่งรัฐมนตรีที่เกี่ยวของกับธุรกิจออกเป็นสองกลุ่ม คือ รัฐมนตรีที่เป็นข้าราชการที่มีส่วนได้เสียทางธุรกิจตามข้อ (๑) และรัฐมนตรีที่เป็นนักธุรกิจตามข้อ (๒)

(๔) สำหรับช่วงปี ๒๕๑๖ ถึง ๒๕๒๔ คือตั้งแต่คณะรัฐมนตรีชุดที่ ๓๔ เป็นต้นมา จะแบ่งรัฐมนตรีออกเป็นเพียงสองกลุ่มคือ นักธุรกิจ และข้าราชการและอื่น ๆ

ที่มา : ข้อมูลเบื้องต้นจาก (๑) ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์ รัฐสภาไทยรอบสี่สิบสองปี (๒๔๗๕-๒๕๑๗)

(๒) สยามจดหมายเหตุ (๒๕๑๙ - ๒๕๒๔)

ตารางที่ ๑๔

รายชื่อนักธุรกิจที่สำคัญในพรรคการเมืองต่าง ๆ ที่ได้จดทะเบียนตามพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. ๒๕๑๗ (ระหว่าง ๖ ตุลาคม ถึง ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๑๗)

ชื่อบุคคล		พรรคการเมือง	ตำแหน่ง
๑. ม.ร.ว.คึกฤทธิ์	ปราโมช	กิจสังคม	หัวหน้าพรรค
๒. นายบุญชู	โรจนเสถียร	"	เลขาธิการ
๓. นายพงศ์	สารสิน	"	กรรมการ
๔. นายไพโรจน์	ไชยพร	"	"
๕. นายสุรินทร์	ลิมปานนท์	"	"
๖. นายบรม	ตันเสถียร	"	"
๗. นางศศิมา	ศรีวิกรม	"	"
๘. นายโกศล	ไกรฤกษ์	"	"
๙. พล.ต.ประมาฯ	อภิเรกสาร	ชาติไทย	หัวหน้าพรรค
๑๐. พล.ต.ชาติชาย	ชุณหะวัณ	"	เลขาธิการ
๑๑. นายไพบูลย์	พาหิยชีวะ	"	กรรมการ
๑๒. นายบุญทรง	ศรีเมืองฟุ้ง	"	"
๑๓. นายตามใจ	ชำภโต	"	"
๑๔. นายอรุณ	แสงสว่างวัฒนะ	"	"
๑๕. นางสมถวิล	สังขะทรัพย์	"	"
๑๖. นางนงนุช	ศันสัจจา	"	"
๑๗. นายบุรินทร์	หิรัญบูรณ์	"	"
๑๘. นายชนา	เลียวบุรินทร์	"	"
๑๙. นายอุดม	วิทยศิรินันท์	"	"

ตารางที่ ๑๘ (ต่อ)

ชื่อบุคคล		พรรคการเมือง	ตำแหน่ง
๒๐. นายธรรมา	ปิ่นสุภาคุณะ	ชาติไทย	กรรมการ
๒๑. นายเดช	บุญหลง	"	"
๒๒. นายเล็ก	นานา	ประชาธิปัตย์	กรรมการ
๒๓. นายพิชัย	รัตตกุล	"	"
๒๔. นายบุญยิ่ง	นันทาภิวัฒน์	"	"
๒๕. ร.ต.อ.สุรัตน์	โอสถานุเคราะห์	"	"
๒๖. นายประสิทธิ์	กาญจนวัฒน์	สังคมชาตินิยม	หัวหน้าพรรค
๒๗. นายธเนตร	เอี่ยมสกุล	"	กรรมการ
๒๘. นายพานิช	สัมภวคุปต์	"	"
๒๙. นายไชยศิริ	เรืองมาญจนเศรษฐ์	ประชาธรรม	หัวหน้าพรรค
๓๐. นายองอาจ	ตั้งสถิตชัย	"	กรรมการ
๓๑. นายทวิช	กลิ่นประทุม	ธรรมสังคม	หัวหน้าพรรค
๓๒. นายสุรินทร์	เทพกาญจนา	"	รองหัวหน้าพรรค
๓๓. นายทองหยด	จิตตวีระ	"	"
๓๔. นายวินิจ	วังตาล	"	กรรมการ
๓๕. นายจรูญ	วัฒนากร	"	"
๓๖. นายประสิทธิ์	มหังคเดช	พลังใหม่	รองหัวหน้าพรรค
๓๗. นายกรงค์	สิงห์โตทอง	สหประชา	รองหัวหน้าพรรค
๓๘. นายประโยชน์	เนื่องจำนง	"	"

ตารางที่ ๑๘ (ต่อ)

		พรรคการเมือง	ตำแหน่ง
๓๙. นายสอาด	ปิยะวรรณ	แรงงาน	เลขาธิการพรรค
๔๐. นางสุนีรัตน์	เตลาน	แผ่นดินไทย	หัวหน้าพรรค
๔๑. นายวิศาล	ภัทรประสิทธิ์	พัฒนาจังหวัด	รองหัวหน้าพรรค
๔๒. นายเสวตร	เปี่ยมมงคลสันต์	เกษตรสังคม	หัวหน้าพรรค
๔๓. นายสวัสดิ์	คำประกอบ	"	รองหัวหน้าพรรค
๔๔. นายอุดร	ตันติสุนทร	"	รองเลขาธิการพรรค
๔๕. นายแสวง	พิบูลสราวุธ	"	กรรมการ

ที่มา : <u>ราชกิจจานุเบกษา</u> เล่มที่ ๙๒ ตอนที่ ๑๙๓ (วันที่ ๑๘ กันยายน ๒๕๑๘)

ประการที่สอง เมื่อพิจารณาถึงบทบาทของกลุ่มธุรกิจที่เข้ามามีบทบาททางการเมืองอย่างเป็นรูปธรรมนั้น เราอาจจะพิจารณาได้จากจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มีภูมิหลังมาจากธุรกิจหรือเกี่ยวข้องกับธุรกิจ จะเห็นได้ว่ามีอีกส่วนที่เพิ่มความสำคัญมากขึ้นเป็นลำดับ จากการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ ๑๔ เมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๒๒ ปรากฏว่าในจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ๓๐๑ คน เป็นผู้ที่มาจากธุรกิจถึง ๑๒๒ คน หรือประมาณร้อยละ ๓๗ ของจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหมด

เมื่อพิจารณาถึงองค์ประกอบของคณะรัฐมนตรีก็ปรากฏว่ามีนักธุรกิจที่เข้าไปเป็นรัฐมนตรีมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคณะรัฐมนตรีชุดที่ ๓๗ ซึ่งมี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี ในปี ๒๕๑๘ นั้น อัตราส่วนของรัฐมนตรีที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจสูงถึงร้อยละ ๕๙ ของจำนวนทั้งหมด

ประการที่สาม การที่จะพิจารณาว่ากลุ่มธุรกิจจะเข้าไปมีบทบาทและอิทธิพลทางการเมืองในลักษณะที่เป็นรูปธรรมมากน้อยแค่ไหนนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายด้านด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งขึ้นอยู่กับกติกาหรือรัฐธรรมนูญที่ใช้ในช่วงที่รัฐธรรมนูญเปิดโอกาสให้มีการแข่งขันทางการเมืองมากขึ้นนั้นกลุ่มธุรกิจจะเข้าไปมีบทบาททางการเมืองมากขึ้น เช่นในช่วงปี ๒๕๑๗ - ๒๕๑๙ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาถึงรายชื่อนักธุรกิจที่เข้าไปมีบทบาททางการเมืองแล้ว ก็จะพบว่ามีบุคคลกลุ่มหนึ่งที่ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างกลุ่มธุรกิจกับกลุ่มการเมือง โดยทั่วไปแล้วนักธุรกิจที่สำคัญยังไม่กล้าแสดงตัวให้เห็นอย่างเปิดเผย แต่ด้วยความจำเป็นและการเติบใหญ่ของธุรกิจแล้วทำให้กลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่จำเป็นจะต้องพยายามเข้ามามีบทบาทและอิทธิพลทางการเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

๕. ความลงท้าย

ในบทความนี้ได้กล่าวถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ของธุรกิจไทยในช่วงสองสามทศวรรษที่ผ่านมา การเปลี่ยนแปลงของธุรกิจได้เป็นไปอย่างรวดเร็วและเด่นชัด ในปัจจุบันกลุ่มธุรกิจได้เข้ามามีบทบาทและอิทธิพลทั้งในทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองอย่างที่ไม่มีใครสามารถปฏิเสธความสำคัญดังกล่าวนั้นได้ ปัญหาสำคัญที่ควรจะได้มีการศึกษาหรือพิจารณากันต่อไปก็คือทำอย่างไร จึงจะสามารถทำให้การแสดงบทบาทและอิทธิพลของกลุ่มธุรกิจนั้นอยู่ในกรอบที่เป็นผลประโยชน์ของสังคมส่วนรวม

เชิงอรรถ

(๑) ในสมัยจอมพล ป.พิบูลย์สงครามได้จำกัดการประกอบธุรกิจของชาวต่างชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีน ได้ก่อตั้งรัฐวิสาหกิจเป็นจำนวนมาก เพื่อเข้าไปดำเนินกิจการทางด้านอุตสาหกรรมและการค้า

(๒) นโยบายสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้จำกัดการขยายตัวของรัฐวิสาหกิจ รัฐบาลจะไม่ดำเนินกิจการที่แข่งกับเอกชนในกิจการทั่วไป

(๓) ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์ วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ (สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๒๕) บทที่ ๓ และ เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม "บนเส้นทางของการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาเศรษฐกิจไทยในรอบสองร้อยปี" รวมประชาชาติฉบับพิเศษขึ้นปีที่ ๖

(๔) ดู รายละเอียดใน เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม วิเคราะห์ลักษณะการเป็นเจ้าของธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศไทย (สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) หน้า ๒๙๗ - ๓๐๖

(๕) ดู รายละเอียด วิเคราะห์ลักษณะการเป็นเจ้าของธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศไทย หน้า ๓๕๐ - ๓๖๖

(๖) ดู พระราชบัญญัติธนาคารพาณิชย์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๑๖ มาตรา ๕ ทวิ

(๗) ดู W.J. Baumol, Business Behavior, Volue and Growth (Macmillan, 1959) ch. 4-8

(๘) ดู Suthy Prasartset, Thai Business Leoders (Takyo : Instituter of Developing Economics, 1980)

(๙) ดู วราภรณ์ พันธ์วงศกลอม การเลื่อนฐานะทางสังคมของผู้นำทางธุรกิจ (สถาบันไทยคดีศึกษา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , ๒๕๒๓)

การเลื่อนฐานะทางสังคมในเขตเมือง

โดย

นิติ กสิโกศล
วราภรณ์ พันธุ์วงศ์กล่อม

เอกสารวิชาการหมายเลข 41
เพื่อประกอบการสัมมนา
สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย
จัดโดย
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
วารสารธรรมศาสตร์

23 ธันวาคม 2525

ราคา 20 บาท

สารบัญ

		หน้า
บทที่ 1	บทนำ	1
บทที่ 2	ระเบียบวิธีวิจัย	3
บทที่ 3	ลักษณะทั่วไปของข้อมูล	11
บทที่ 4	การเลื่อนฐานะทางสังคม	23
บทที่ 5	ปัจจัยที่เกี่ยวกับการเลื่อนฐานะทางสังคม	36
บทที่ 6	สรุป	59

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

การเลื่อนฐานะทางสังคมของบุคคล เป็นการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคมของบุคคลไปสู่สถานภาพที่สูงขึ้นหรือต่ำลง ในการจัดลำดับความสูงขึ้นหรือต่ำลง ในการจัดลำดับความสูงต่ำของสถานภาพทางสังคมมักใช้ลักษณะอาชีพ รายได้ ระดับการศึกษา สถานภาพทางครอบครัว ลักษณะที่อยู่อาศัย เกียรติยศ และสิทธิพิเศษต่าง ๆ เพื่อแสดงถึงความสูงต่ำของสถานภาพดังกล่าว การเลื่อนฐานะทางสังคมจะเป็นไปได้มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับลักษณะของโครงสร้างของสังคมด้วย กล่าวคือ สังคมที่มีระบบชนชั้นเปิด โอกาสที่บุคคลจะได้เลื่อนฐานะทางสังคมในทางสูงขึ้นและต่ำลงมีมาก แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับความสามารถของบุคคลและปัจจัยต่าง ๆ ที่เอื้ออำนวยประโยชน์ต่อบุคคลด้วย

โดยทั่วไปแล้ว สังคมเมืองและสังคมอุตสาหกรรม จะมีการเลื่อนฐานะทางสังคมมากกว่าสังคมชนบทหรือสังคมเกษตรกรรม สังคมไทยกำลังอยู่ในระหว่างการพัฒนา มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม แต่การพัฒนานั้น อัตราส่วนความเจริญมีมากที่สุดเฉพาะในเขตกรุงเทพ มีการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจ เกิดอาชีพต่าง ๆ ขึ้นมาก คนที่อยู่ในกรุงเทพจึงมีโอกาสในการเลื่อนฐานะทางสังคมได้มากกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับคนที่อยู่ในเขตอื่นแม้จะเป็นเขตเมือง จึงเป็นที่น่าสนใจว่า ในเขตอื่น ๆ นอกจากกรุงเทพที่มีลักษณะเป็นสังคมเมืองนั้น จะมีลักษณะของการเลื่อนฐานะทางสังคม และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเลื่อนฐานะแตกต่างไปจากกรุงเทพหรือไม่อย่างไร.

วัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อศึกษา

๑. แบบแผนการเลื่อนฐานะทางสังคม ของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ

๒. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเลื่อนฐานะทางสังคม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อศึกษา

๑. แบบแผนการเคลื่อนฐานะทางสังคม ของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ

๒. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนฐานะทางสังคม

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้ จะศึกษาการเคลื่อนฐานะทางสังคม เฉพาะในเขตเมืองเท่านั้น ซึ่งได้แก่ในเขตกรุงเทพ และเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี เพื่อใช้เปรียบเทียบกัน แต่กรุงเทพมีความเจริญมากกว่าในหลาย ๆ ด้าน โอกาสในการเคลื่อนฐานะทางสังคม จึงน่าจะมีมากกว่าด้วย การเคลื่อนฐานะทางสังคมในที่นี้ จะใช้อาชีพเป็นดัชนีวัดสถานภาพของปัจเจกบุคคล โดยเปรียบเทียบระหว่างอาชีพปัจจุบัน อาชีพแรกของหัวหน้าครัวเรือน และอาชีพของบิดา

ส่วนในการศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนฐานะทางสังคมนั้น ศึกษาเพียง ๓ ด้านคือ การศึกษา, จำนวนบุตร, และประสบการณ์ในการย้ายถิ่น

สมมุติฐานที่ใช้ในการวิจัย

๑. ผู้ที่ได้รับการศึกษาสูง จะมีโอกาสในการเคลื่อนฐานะทางสังคมสูงขึ้นได้มากกว่าผู้ที่ได้รับการศึกษาระดับต่ำ

๒. ผู้ที่มีการเคลื่อนฐานะทางสังคมสูงขึ้น มักจะเป็นผู้ที่มีบุตรจำนวนน้อย

๓. ผู้ที่มีประสบการณ์ในการย้ายถิ่นมากขึ้น มีแนวโน้มที่จะเคลื่อนฐานะทางอาชีพสูงขึ้น

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทำให้ทราบว่า ในเขตเมืองที่พัฒนาไปสู่ความเป็นสังคมอุตสาหกรรม และมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจนั้น เปิดโอกาสให้บุคคลได้เคลื่อนฐานะทางสังคมอย่างไร

๒. ช่วยให้บุคคลรุ่นหลังได้ทราบช่องทางที่จะก้าวไปสู่ขั้นที่สูงขึ้น

๓. อาจเป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจ ที่จะศึกษาเรื่องนี้อย่างละเอียดต่อไป.

บทที่ ๒

ระเบียบวิธีวิจัย

การเลือกกลุ่มตัวอย่าง

เขตที่ใช้ศึกษาเรื่องการเลื่อนฐานะทางสังคม คือ กรุงเทพและจังหวัดเพชรบุรี ในเขตกรุงเทพนั้น เลือกเอาชุมชน ๓ แห่งได้แก่

๑. บริเวณสุขุมวิท ซอย ๒๐-๒๒

๒. หมู่บ้านเสรี ๒ บางกะปิ

๓. สลัมคลองเตย

เหตุผลที่เลือกเอาชุมชนทั้ง ๓ แห่งดังกล่าว เนื่องจากได้ยึดแนวการแบ่งชนชั้นของ Warner ซึ่งอาศัยตัวชี้ในเรื่อง Socio - economic ได้แก่ อาชีพ รายได้ การศึกษา และแหล่งที่อยู่อาศัย กลุ่มตัวอย่างที่เลือกนี้มีความแตกต่างกันในเรื่องดังกล่าว เฉพาะชุมชนหมู่บ้านเสรี ๒ และสลัมคลองเตย แต่บริเวณสุขุมวิทนั้นไม่มีหลักฐานอะไรที่ระบุไว้ชัดเจน ว่าเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของคนชั้นสูง แต่ลักษณะบ้านในแถบนี้ แต่ละหลังใหญ่โตมาก

หมู่บ้านเสรี ๒ บางกะปินั้นเป็นหมู่บ้านจัดสรรของบริษัทเอกชน ราคาบ้านค่อนข้างสูง แต่คนที่มีฐานะปานกลางพอจะสามารถเป็นเจ้าของได้ ฉะนั้นจึงเลือกให้เป็นตัวอย่างของชนชั้นกลาง

สำหรับสลัมคลองเตยนั้น มีลักษณะเด่นชัดที่สุดที่จะใช้เป็นตัวอย่างของชนชั้นต่ำ ในจังหวัดเพชรบุรีนั้นเลือกเอาเฉพาะชุมชนที่อยู่ในเขตเทศบาลเมืองทั้งหมด เพราะไม่ได้มีการแบ่งเขตไว้ว่าเขตใดเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของใคร

เขตเทศบาลเมืองมีลักษณะเป็นชุมชนเมืองมีลักษณะการกระจายทางอาชีพและอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพมากนัก

การสุ่มตัวอย่าง ได้ใช้วิธี Random Sampling ในทุกเขตที่กำหนดไว้ ทุกครัวเรือนมีโอกาสที่จะตกเป็นตัวอย่างในการศึกษาเท่า ๆ กัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของผู้เป็นพนักงานเก็บข้อมูล

จำนวนตัวอย่างที่กำหนดไว้ในกรุงเทพชุมชนละ ๕๐ รวมเป็นทั้งหมด ๑๕๐ และในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรีทั้งหมด ๑๕๐ เช่นกัน

การเก็บรวบรวมข้อมูล ใช้แบบสอบถาม สัมภาษณ์ หัวหน้าครัวเรือนชาย หรือสมาชิกในครอบครัวที่รู้เรื่องเกี่ยวกับหัวหน้าครัวเรือนชายเป็นอย่างดี
พนักงานสัมภาษณ์ในเขตกรุงเทพ ได้แก่ นักศึกษาอาสาสมัคร
ในจังหวัดเพชรบุรีใช้นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ของโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดเพชรบุรี

ข้อจำกัดของข้อมูล

ข้อมูลที่นำมาศึกษาครั้งนี้มีข้อจำกัดสำคัญบางประการ ได้แก่

๑. ข้อมูลที่เกี่ยวกับรายได้นั้น ส่วนมากไม่ได้รับคำตอบจากผู้ให้สัมภาษณ์ ฉะนั้นจึงไม่สามารถนำเอาปัจจัยทางรายได้ มาเป็นเครื่องวัดชนชั้นได้

๒. ข้อมูลที่เกี่ยวกับ อาชีพปัจจุบันนั้นไม่สมบูรณ์ เนื่องจากความไม่เข้าใจของพนักงานสัมภาษณ์ บางส่วนไม่อาจใช้เปรียบเทียบได้กับอาชีพของหัวหน้าครัวเรือน เช่น ตอบว่าปัจจุบันเกษียณแล้ว หรือถึงแก่กรรม เป็นต้น

การนิยามตัวแปร

๑. การเลื่อนฐานะทางสังคม คือการเปลี่ยนแปลงฐานะทางอาชีพของบุคคล ซึ่งอาจมีทั้งในทางที่สูงขึ้นและต่ำลง ในการศึกษานี้ได้ใช้อาชีพเป็นดัชนีวัด เป็นการศึกษาถึงรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงทางอาชีพ แบ่งเป็น ๒ ประเภท

๑.๑ การเลื่อนฐานะทางสังคมภายในชั่วอายุ (Intra - generational mobility) หมายถึงการเปลี่ยนแปลงทางอาชีพ เมื่อเปรียบเทียบระหว่างอาชีพแรกกับอาชีพปัจจุบันของบุคคล

๑.๒ การเลื่อนฐานะทางสังคมระหว่างรุ่นอายุ (Inter - generational mobility หมายถึงความแตกต่างระหว่างอาชีพของบุคคลในบุคคลหนึ่งกับอาชีพของบิดา

๒. ระดับชั้นทางสังคม หมายถึงลักษณะที่บุคคลในสังคมได้รับการจัดลำดับให้อยู่ในชั้น สูง ต่ำ ไม่เท่าเทียมกัน โดยอาศัยหลักเกณฑ์ในด้านฐานะทางอาชีพสำหรับพิจารณาความไม่เท่าเทียมกัน

๓. หัวหน้าครัวเรือน หมายถึงหัวหน้าครอบครัวที่เป็นชาย มีอำนาจหรือหน้าที่ในการตัดสินใจที่จะดำเนินการใด ๆ ในครอบครัว

แนวความคิดที่ใช้ในการวิจัย

แนวความคิดที่สำคัญที่ใช้ในการวิจัยทั้งนี้ได้แก่ แนวความคิดเกี่ยวกับการจัดลำดับชั้นทางสังคม และการเลื่อนฐานะทางสังคม

การจัดลำดับชั้นทางสังคม (Social Stratification) หมายถึง การที่บุคคลในสังคมนั้น ๆ ได้ถูกจัดแบ่งออกเป็นอันดับต่าง ๆ ซึ่งชี้ให้เห็นว่า คนที่อยู่ในตำแหน่งหรือฐานะนั้นมีเกียรติ หรือได้รับยกย่องว่าอยู่ในอันดับที่สูงกว่า เท่ากันหรือต่ำกว่าชนชั้นของบุคคลหรือกลุ่มของบุคคลตามลำดับในสังคมที่กำหนดไว้ การที่บุคคลในสังคมเป็นสมาชิกชนชั้นที่แตกต่างกันนั้น ทำให้เขามีความแตกต่างในวัฒนธรรมหลายอย่างในการดำเนินชีวิต ซึ่งรวมทั้งอำนาจและความมั่นคงทางเศรษฐกิจ บุคลิกลักษณะ และทัศนคติทั่วไป(๑)

วิธีการที่ใช้ศึกษาการแบ่งชนชั้นที่สำคัญมี ๓ วิธี (๒) ได้แก่

๑. วิธีการศึกษาแบบอัตตวิสัย (Subjective approach) เป็นการให้ประเมินค่าของตัวเอง โดยการสอบถามความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อตำแหน่งหรือฐานะของเขาเองในสังคมว่าเขาอยู่ในชนชั้นใดของสังคม

๒. วิธีการศึกษาแบบวัตถุวิสัย (Objective approach) วิธีนี้ไม่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกการประเมินค่าตนเอง หรือการรับรู้ของบุคคลเลย แต่จะใช้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับอาชีพ รายได้ ระดับการศึกษา หรือตำแหน่ง มาจัดระดับของบุคคลในสังคม

---

๑. ไพฑูรย์ เครือแก้ว, ลักษณะสังคมไทย (พระนคร : เลี่ยงเชียงจงเจริญ, ๒๕๑๓), หน้า ๑๐๔-๑๐๗.

๒. บรรพต วีระสัย, "การแบ่งช่วงชั้นของคน", แรงงานสัมพันธ์ ๑๑ (พฤศจิกายน ๒๕๑๗), หน้า ๓๓.

๓. วิธีการศึกษาโดยใช้ชื่อเสียง (Reputational approach) วิธีนี้อยู่ระหว่างอัตตวิสัยและวัตถุวิสัย นักวิจัยจะใช้วิธีสอบถามว่ากลุ่มไหนหรือบุคคลใดที่มีอำนาจหรือมีฐานะอย่างไร แล้วจึงจะนำข้อมูลที่ได้จากทัศนะบุคคลต่าง ๆ มาพิจารณาจัดอันดับช่วงชั้นของคนในสังคมอีกครั้งหนึ่ง

การแบ่งชนชั้น

Max Weber ได้วิเคราะห์การแบ่งชนชั้น โดยแยกพิจารณาเป็น ๓ ทางคือ เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

๑. ทางด้านเศรษฐกิจแบ่งเป็นชนชั้น ซึ่งใช้หลักเกี่ยวกับMarx คือชนชั้นมีรากฐานอยู่กับสถานะทางเศรษฐกิจ

- เกี่ยวกับการผลิต คือ เป็นเจ้าของหรือเป็นลูกจ้าง
- การได้สินค้า คือ ผลิตเองหรือต้องซื้อมา

๒. ทางสังคม แบ่งเป็นกลุ่มฐานะหรือกลุ่มสถานภาพ

- เน้นในเรื่องการบริโภคสินค้า เช่น ความโอ่อ่า ภูมิฐาน หรือแสดงความต่ำต้อย
- การมีทรัพย์สินเงินทอง แต่ใช้จ่ายบริโภคแบบไม่มีใครทราบว่าร่ำรวย ย่อมไม่อยู่ในกลุ่มที่มีฐานะสูง
- บางคนมีทรัพย์สินน้อย แต่แสดงออกในการบริโภคอย่างโอ่อ่า ภูมิฐาน สังคมอาจยกย่องให้อยู่ในกลุ่มที่มีฐานะสูงก็ได้

๓. ทางการเมือง เน้นในเรื่องอำนาจ

อาจกล่าวสรุปได้ว่า การแบ่งชนชั้นในทัศนะของ Weber อำนาจ ความร่ำรวย และเกียรติยศ เป็นมิติที่สำคัญที่ใช้กำหนดในชั้น

William Lloyd Warner เป็นนักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน ซึ่งถือกันว่า เป็นผู้ริเริ่มการศึกษาการจัดลำดับชั้นทางสังคมอย่างมีระเบียบแบบแผน ได้ทำการศึกษาการจัดลำดับชั้น ใน Yankee City ชุมชนหนึ่งในสหรัฐอเมริกา ผลการศึกษา โดยใช้หลักเกณฑ์ในการแบ่งชนชั้นในเรื่อง อาชีพ รายได้ ที่มาของรายได้ ชนิดที่อยู่อาศัย การศึกษา จะแบ่งชนชั้นออกเป็น ๖ ระดับ คือ (๑)

---

๑. บรรพต วีระสัย, "การแบ่งช่วงชั้นของคน", แรงงานสัมพันธ์ ๑๑ (พฤศจิกายน ๒๕๑๗), หน้า ๓๕.

๑. ชั้นสูงระดับสูง ได้แก่พวกผู้ดีเก่าหรือคนรวยเก่า

๒. ชั้นสูงระดับต่ำ ได้แก่ พวกผู้ดีใหม่ หรือคนมีฐานะดีใหม่

๓. ชั้นกลางระดับสูง ได้แก่ ผู้มีอาชีพเป็นหลักฐานและเป็นเจ้าของทรัพย์สินมากพอสมควร

๔. ชั้นกลางระดับต่ำ ได้แก่ ผู้มีอาชีพเป็นพนักงาน เสมียน หรือคนงานมีฝีมือ

๕. ชั้นต่ำระดับสูง ได้แก่ คนงานหรือกรรมการที่มีฝีมือหรือทักษะไม่มากนัก

๖. ชั้นต่ำระดับต่ำ ได้แก่ คนงานหรือกรรมการที่มีฝีมือและการศึกษาน้อย

การแบ่งชนชั้นในสังคมไทย ดร.ไพฑูรย์ เครือแก้ว ไม่ได้แบ่งชนชั้นในสังคมไทยโดยใช้ปัจจัยดังนี้

๑. ตระกูล เช่น ตระกูลเจ้า ขุนนาง

๒. ความสำเร็จในวงราชการ เช่น ตำแหน่งในวงราชการ ทหาร พลเรือน เหรียญตรา

๓. อำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง

๔. ความมั่งคั่งในทรัพย์สิน และรายได้ส่วนบุคคล

๕. การศึกษา

๖. ชนิดของอาชีพ

และได้แบ่งชนชั้นในสังคมไทยไว้ ๘ ชั้น ได้แก่

๑. ในหลวง ราชินี หรือพระราชวงศ์ระดับสูง

๒. คณะรัฐมนตรี รัฐบุรุษผู้มีชื่อ คณะองคมนตรี

๓. ข้าราชการชั้นนำ ตั้งแต่อธิบดีถึงปลัดกระทรวง

๔. ปัญญาชนชั้นนำ ข้าราชการชั้นพิเศษทั่ว ๆ ไป อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ นักหนังสือพิมพ์ผู้มีชื่อเสียง

๕. ข้าราชการทั่ว ๆ ไป พ่อค้า ประชาชน ปัญญาชนระดับกลาง

๖. ข้าราชการระดับต่ำ เช่น ข้าราชการชั้นจัตวา

๗. เสมียน พนักงานชั้นต่ำ กรรมกรผู้มีฝีมือ พนักงานตามห้างร้านต่าง ๆ

๘. กรรมกรผู้ไม่มีฝีมือ

การเลื่อนฐานะทางสังคม (Social Mobility) มี ๒ ลักษณะคือ การเลื่อนฐานะตามแนวตั้ง (Vertical Mobility) และการเลื่อนฐานะตามแนวระดับ (Horizontal Mobility)

การเลื่อนฐานะทางสังคมตามแนวตั้ง คือการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลสูงขึ้นหรือต่ำลงตามระดับช่วงชั้นในโครงสร้างของสังคม เช่น บุคคลที่มีสถานภาพต่ำเปรียบสถานภาพของตนให้สูงขึ้น หรือบุคคลที่มีสถานภาพทางสังคมสูง อาจมีสถานภาพตกต่ำลงได้

การเลื่อนฐานะตามแนวระดับ คือ การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคม แต่ไม่มีผลทำให้สถานภาพของบุคคลนั้นสูงขึ้นหรือต่ำลง เช่น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่ การเปลี่ยนจากอาชีพหนึ่งไปสู่อีกอาชีพหนึ่งที่อยู่ในระดับเดียวกัน เช่น บุตรของกรรมกรในเหมืองแร่ ย้ายเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ โดยมีอาชีพเป็นคนขับรถรับจ้าง ในกรณีนี้ เป็นการเลื่อนฐานะทางสังคมในแนวระดับ ไม่มีผลทำให้เกิดการเลื่อนฐานะในการจัดลำดับชั้นของเกียรติภูมิทางอาชีพ แต่การย้ายเข้ามาอยู่ในเมือง อาจช่วยให้บุคคลมีการเลื่อนฐานะขึ้นได้ในระยะยาว เนื่องจากมีโอกาสที่จะได้รับประโยชน์ต่างๆ มากขึ้น เช่น โอกาสในการศึกษาเพิ่มเติม เพราะว่าในเขตเมืองที่เจริญแล้ว ได้จัดระบบและประเภทของการศึกษาไว้เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการเลื่อนชั้นของบุคคล

<u>วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล</u>

ในการศึกษาครั้งนี้ สนใจการเลื่อนฐานะทางสังคมที่เป็นการเปลี่ยนแปลงในเกียรติภูมิทางอาชีพ (Occupation prestige) และพิจารณาว่า เกียรติภูมิทางอาชีพเป็นดัชนีที่ดีที่สุดที่ให้ตัดสินฐานะทางสังคมของปัจเจกบุคคลในการจัดลำดับช่วงชั้น ดังนั้นจึงใช้ฐานะทางอาชีพนี้เป็นดัชนีในการวัดการเลื่อนฐานะทางสังคมด้วย

การวิเคราะห์ลักษณะของการเลื่อนฐานะทางสังคม ได้ใช้วิธีการเปรียบเทียบใน ๒ ลักษณะ

๑. เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างอาชีพแรกของปัจเจกบุคคล กับอาชีพปัจจุบันซึ่งจะชี้ให้เห็นถึงลักษณะของการเลื่อนฐานะทางสังคมภายในชั่วอายุ

๒. เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่าง อาชีพของบิดากับอาชีพปัจจุบันของปัจเจกบุคคล วิธีนี้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของการเลื่อนฐานะทางสังคมระหว่างรุ่นอายุ

---

1. Broom and Selznick, "Social Mobility" in Sociology, 2d ed. (Evanston : Row, Peterson, 1958), p. 204.

2. Seymour Martin Lipset, "Social Mobility and Urbanization,"

การจัดกลุ่มประเภทอาชีพ ได้แบ่งออกเป็น ๖ ประเภท โดยดัดแปลงจากการจำแนกชั้นทางอาชีพของ Patrick M. Horan (๑)

กลุ่มที่ ๑ ได้แก่ เจ้าของธุรกิจขนาดใหญ่, ผู้จัดการ เจ้าของผู้ดำเนินการในโรงงานอุตสาหกรรม, ผู้จัดการ เจ้าของผู้ดำเนินการและผู้ควบคุมการค้าส่ง, ผู้จัดการฟาร์ม ผู้ปฏิบัติงานที่ใช้วิชาชีพ เช่น สถาปนิก วิศวกร นักวิทยาศาสตร์ แพทย์ เภสัชกร อาจารย์และผู้ปฏิบัติงานบริหารมหาวิทยาลัย นักวิชาการ นักกฎหมาย ผู้พิพากษา เจ้าหน้าที่ระดับบริหารของราชการ และรัฐวิสาหกิจ

กลุ่มที่ ๒ ได้แก่ ผู้จัดการ เจ้าของดำเนินการค้าขายย่อย หรือธุรกิจขนาดกลาง ผู้บริหารในระดับรองลงมา

กลุ่มที่ ๓ ได้แก่ เจ้าของธุรกิจขนาดเล็ก ครู อาจารย์และผู้ปฏิบัติงานบริหารในโรงเรียน นักหนังสือพิมพ์ นักประพันธ์ นักแสดง นักดนตรี

กลุ่มที่ ๔ ได้แก่ ข้าราชการชั้นผู้น้อย เสมียน พนักงาน เลขานุการ พยาบาล พนักงานขาย

กลุ่มที่ ๕ ได้แก่ เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง ช่างฝีมือต่าง ๆ ที่มีกิจการของตนเอง หัวหน้าคุมคนงาน

กลุ่มที่ ๖ ได้แก่ พ่อค้า แม่ค้าหาบเร่ คนรับใช้ กรรมกรไร้ฝีมือ

อาชีพกลุ่มที่ ๑ และ ๒ จัดไว้ในลำดับสูง พวกนี้มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ มีชีวิตที่สุขสบาย ได้รับการศึกษาสูง อาชีพมีเกียรติ ตระกูลดี มีอำนาจทั้งในทางเศรษฐกิจและสังคม อาจรวมทั้งการเมืองด้วย ถือได้ว่ากลุ่มนี้เป็นชนชั้นสูงในสังคม ซึ่งมีจำนวนน้อย

---

1. Patrick M. Horan, "The Structure of Occupaional Mobility : Conceptualization and Analysis ," Social Forces 53 (Sept. 1974), pp. 33 -45

อาชีพกลุ่มที่ ๓, ๔ และ ๕ จัดไว้เป็นลำดับรองลงมา ถือว่ากลุ่มนี้เป็นชนชั้นกลางของสังคมได้ จะเป็นแรกที่มีการเคลื่อนฐานะมาจากชนชั้นต่ำโดยอาศัยปัจจัยทางด้านการศึกษา กลุ่มนี้มักจะอาศัยอยู่ในเขตเมือง มีสภาพความเป็นอยู่ดีกว่าชนชั้นต่ำมาก อาจมีบ้านของตนเอง แต่จะไม่อาศัยอยู่ในแหล่งเสื่อมโทรม

อาชีพกลุ่มที่ ๖ จัดเป็นชนชั้นต่ำ เพราะเป็นอาชีพที่ไม่ต้องใช้ความสามารถทางสมอง ใช้แต่กำลังกาย มักอาศัยอยู่ในแหล่งเสื่อมโทรมในเขตเมือง

บทที่ 3

ลักษณะทั่วไปของข้อมูล

จำนวนหัวหน้าครัวเรือนที่ตกเป็นตัวอย่างในการศึกษาเรื่องนี้ มีทั้งหมด 245 คน เป็นตัวอย่างที่อยู่ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี 119 คน และอีกจำนวน 126 คน เป็นตัวอย่างที่อยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร

เมื่อนำข้อมูลเกี่ยวกับการเลื่อนฐานะทางสังคม และปัจจัยต่าง ๆ ที่คาดว่าเกี่ยวข้องกับการเลื่อนฐานะทางสังคมมาศึกษา จำนวนตัวอย่างจะลดลงไปบ้าง เนื่องจากมิได้รวมจำนวนผู้ที่ไม่ได้ให้คำตอบหรือให้คำตอบว่าไม่ทราบ

ลักษณะทั่วไปของตัวอย่างที่ศึกษามีดังนี้

1. อายุ

ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี หัวหน้าครัวเรือนชาย 1.7% มีอายุระหว่าง 21-30 ปี 52.1% มีอายุระหว่าง 31-50 ปี และ 46.2% มีอายุตั้งแต่ 51 ปีขึ้นไป

ในเขตกรุงเทพฯ หัวหน้าครัวเรือนชาย 10.6% มีอายุระหว่าง 21-30 ปี 69.9% มีอายุระหว่าง 31-50 ปี และ 19.5% มีอายุตั้งแต่ 51 ปีขึ้นไป

จำนวนหัวหน้าครัวเรือนที่ตกเป็นตัวอย่างเกือบทั้งหมด เป็นผู้ที่มีอายุเกินกว่า 30 ปีขึ้นไป ซึ่งควรจะเป็นผู้ที่ประกอบอาชีพอย่างเป็นหลักฐานแล้ว (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 หัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี และเขตกรุงเทพฯ จำแนกตามอายุ

ช่วงอายุ	เพชรบุรี จำนวนร้อยละ	กทม. จำนวนร้อยละ
21 - 30	1.7	10.6
31 - 50	52.1	69.9
51+	46.2	19.5
รวม	100.0 (119)	100.0 (126)

2. <u>การศึกษา</u>

ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี พบว่า หัวหน้าครัวเรือนที่ไม่เคยเข้า [illegible] โรงเรียนมีเพียง 0.8% (1 ราย) จบการศึกษาระดับ ป.1 – ป.7 มี 46.2% ระดับมัธยมศึกษาและอาชีวศึกษามี 42.8% ระดับปริญญาตรีและสูงกว่ามี 8.4%

ในเขตกรุงเทพฯ พบว่าหัวหน้าครัวเรือนที่ไม่เคยเข้าโรงเรียนมี 2.0% (3 ราย) จบ ป.1 – ป.7 มี 48.3% จบมัธยมศึกษาและอาชีวศึกษามี 17.4% จบปริญญาตรีและสูงกว่านั้น มี 31.5%

เมื่อเปรียบเทียบ ผู้ที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรีและสูงกว่า จำนวนหัวหน้าครัวเรือนในเขตกรุงเทพฯ มีมากกว่าเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี

เมื่อพิจารณาระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน ในแต่ละกลุ่มอายุ พบว่า หัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี ที่มีอายุระหว่าง 31–50 ปี จำนวน 40.3% มีการศึกษาระดับประถมศึกษา (ป.1 – ป.7) 43.4% ได้รับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและอาชีวศึกษา และ 14.5% จบปริญญาตรีและสูงกว่านั้น มี 1 ราย คิดเป็น 1.6% เรียนมาจากประเทศจีน หัวหน้าครัวเรือนกลุ่มที่มีอายุตั้งแต่ 51 ปีขึ้นไป มี 1 รายที่ไม่ได้เข้าโรงเรียน และอีก 1 รายเรียนมาจากประเทศจีน จำนวน 52.7% ได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษา 41.8% จบระดับมัธยมศึกษาและอาชีวศึกษาและมีเพียง 1 รายเท่านั้นที่จบระดับปริญญาตรี

หัวหน้าครัวเรือนในเขตกรุงเทพฯ ในกลุ่มผู้มีอายุระหว่าง 21 – 30 ปี มี 15.4% (2 ราย) ที่ไม่ได้เข้าโรงเรียน 46% เรียนในระดับประถมศึกษา 15.4% เรียนระดับอาชีวศึกษาและ 23.1% จบการศึกษาระดับปริญญาตรี

ผู้ที่มีอายุระหว่าง 31–50 ปี เป็นผู้ที่ไม่ได้เข้าโรงเรียน 1 ราย 26.4% จบการศึกษาเพียงแค่ ป.4 อีก 1.6% ได้เรียนจบ ป.7 14.8% ได้รับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและอาชีวศึกษา 27.2% จบระดับปริญญาตรีและสูงกว่า

ในกลุ่มผู้ที่มีอายุสูงที่สุดคือ 51 ปีขึ้นไป 25% เรียนจบ ป.4 อีก 25% จบระดับมัธยมศึกษาและอาชีวศึกษา ส่วนผู้ที่จบปริญญาตรีและสูงกว่า มีจำนวนถึง 45.9% และมีอยู่ 1 รายที่ได้รับการศึกษาจากประเทศจีน

ตารางที่ 2 จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี และเขตกรุงเทพฯ จำแนกตามอายุ และระดับการศึกษา

ระดับการศึกษา	กลุ่มอายุ						รวม	
	21-30		31-50		51+		พบ.	กทม.
	พบ.	กทม.	พบ.	กทม.	พบ.	กทม.		
ไม่เคยเรียน		15.4		2.5	1.8		0.8	2.0
ป.1 - ป.4	50.0	30.8	25.8	26.4	47.3	25.0	36.1	45.6
ป.5 - ป.7		[illegible]	14.5	1.6	5.4		10.1	2.7
มัธยมศึกษาต้น		-	[illegible]	6.6	20.0	8.3	21.0	6.7
อาชีวศึกษา	50.0	15.4	20.9	[illegible]	21.8	16.6	21.8	10.7
ปริญญาตรี		23.1	11.3	17.4	[illegible]	29.2	6.7	20.8
สูงกว่าปริญญาตรี			3.2	9.9		16.6		10.7
อื่น ๆ			1.6		1.8	4.2	1.7	[illegible]
รวม	100.0 (2)	100.0 (13)	100.0 (62)	100.0 (86)	100.0 (55)	100.0 (24)	100.0 (119)	100.0 (123)

3. อาชีพ

ลักษณะการกระจายด้านอาชีพของหัวหน้าครัวเรือน ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี พบว่า อัตราส่วนของผู้ประกอบอาชีพประเภทกลุ่มที่ 3 ซึ่งได้แก่ ผู้ประกอบการค้าทั่วไป เป็นเจ้าของธุรกิจขนาดเล็ก เป็นครูและผู้บริหารในระดับโรงเรียน มีมากที่สุดคือ 45.4%

หมายเหตุ พบ. หมายถึง เขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี

กทม. หมายถึง เขตกรุงเทพมหานคร

13.4% และ 5.0% เป็นผู้ที่ประกอบอาชีพประเภทกลุ่มที่ 4 และ 5 เป็นประเภทกลุ่มอาชีพข้าราชการชั้นผู้น้อย เสมียน พนักงาน ช่างฝีมือ และเกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง 26.1% เป็นผู้ประกอบอาชีพประเภทที่ 1 และ 2 มีจำนวนน้อย คือ 2.5% และ 7.6% ตามลำดับ เป็นพวกที่มีสถานภาพทางอาชีพสูง ได้แก่ ผู้บริหารในระดับสูง และระดับรองลงมาก ผู้ปฏิบัติงานที่ใช้วิชาชีพ

ในเขตกรุงเทพฯ หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพประเภทกลุ่มที่ 1 มีอัตราส่วนมากกว่าในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี คือ 25.6% ผู้ประกอบอาชีพประเภทกลุ่มที่ 2 และ 5 มีอัตราส่วนเท่ากัน คือ 4.4% , 33.7% และ 30.0% เป็นผู้ประกอบอาชีพประเภทกลุ่มที่ 3 และ 6 ตามลำดับ อัตราส่วนน้อยที่สุด คือผู้ประกอบอาชีพประเภทกลุ่มที่ 4 มีเพียง 1.8%

เมื่อพิจารณาลักษณะการกระจายด้านอาชีพในแต่ละกลุ่มอายุ พบว่า ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี มีอัตราส่วนของผู้ประกอบอาชีพเป็นเจ้าของธุรกิจขนาดเล็ก และข้าราชการระดับกลาง มากที่สุด ในกลุ่มหัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุระหว่าง 31-50 ปี 54.8% รองลงมาคือ 25.7% ของกลุ่มที่มีอายุตั้งแต่ 51 ปีขึ้นไป อาชีพที่ใช้กำลังกาย ในกลุ่มผู้สูงอายุมีอัตราส่วนมาก คือ 25.7% กลุ่มวัยกลางคน (31-50 ปี) มี 19.3%

การประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น ผู้บริหาร และผู้ปฏิบัติงานที่ใช้วิชาชีพ หัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุตั้งแต่ 51 ปีขึ้นไป มีอัตราส่วน 10.7% รองลงมาคือผู้มีอายุระหว่าง 31-50 ปี มี 6.4% หัวหน้าครัวเรือนวัย 31-50 ปี ที่ประกอบอาชีพที่ใช้กำลังกายไม่มากและเป็นเกษตรกรที่มีที่ดินเอง มี 19.3% และ 12.1% เป็นผู้ที่อยู่ในวัยสูงอายุ

ในเขตกรุงเทพฯ ผู้ประกอบอาชีพที่ใช้กำลังกาย มีอัตราส่วนมากที่สุดในกลุ่มหัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุ 21-30 ปี และกลุ่ม 31-50 ปี คือ 61.5% และ 40.0% แต่ในกลุ่มผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 51 ปีขึ้นไป มีอัตราส่วนการประกอบอาชีพเป็นผู้บริหารและผู้ปฏิบัติงานที่ใช้วิชาชีพจำนวนถึงครึ่งหนึ่ง คือ 53.8% และจะมีอัตราส่วนลดลงตามกลุ่มอายุ คือกลุ่มอายุ 31-50 ปี มี 36.4% และ 22.9% อยู่ในกลุ่มผู้มีอายุน้อยที่สุด

การประกอบอาชีพกลุ่มที่ 3,4,5 ผู้ที่มีอายุระหว่าง 21-30 ปีมีอัตราส่วน 15.2% ส่วนผู้ที่มีอายุ 31-50 ปี และ 51 ปีขึ้นไป มีอัตราส่วนใกล้เคียงกันคือ 23.5% และ 23.1% ตามลำดับ

ตารางที่ 3 จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมือง-เพชรบุรี และเขตกรุงเทพฯ จำแนกตามอายุ และประเภทกลุ่มอาชีพ

ประเภทของกลุ่มอาชีพ	กลุ่มอายุ						รวม	
	21-30		31-50		51+			
	พบ.	กทม.	พบ.	กทม.	พบ.	กทม.	พบ.	กทม.
กลุ่มที่ 1		15.4	3.2	31.7	1.3	46.1	2.5	25.6
กลุ่มที่ 2		7.7	3.2	4.7	9.4	7.7	7.6	4.4
กลุ่มที่ 3	50.0	7.7	54.8	15.3	25.7	15.4	45.4	33.7
กลุ่มที่ 4			17.7	3.5	6.7		13.4	1.8
กลุ่มที่ 5	50.0	7.7	1.6	4.7	5.4	7.7	5.0	4.4
กลุ่มที่ 6		61.5	19.4	40.0	25.7	23.1	26.1	30.0
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
(จำนวน)	(2)	(13)	(62)	(85)	(74)	(26)	(119)	(124)

4. ประสบการณ์ในการเปลี่ยนอาชีพ

ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่ 76.5% ไม่เคยเปลี่ยนอาชีพ 19.3% เคยเปลี่ยนอาชีพตั้งแต่ 1 - 3 ครั้ง 4.2% เคยเปลี่ยนอาชีพตั้งแต่ 4 ครั้งหรือมากกว่า

ในเขตกรุงเทพฯ หัวหน้าครัวเรือนเปลี่ยนอาชีพมีมากกว่าเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี คือ 69.0% เป็นผู้ที่ไม่เคยเปลี่ยนอาชีพ 29.4% เคยเปลี่ยนอาชีพตั้งแต่ 1 - 3 ครั้ง และ 1.6% เคยเปลี่ยนอาชีพ 4 ครั้งขึ้นไป

เมื่อพิจารณาในแต่ละกลุ่มอายุ พบว่าในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี อัตราส่วนของผู้ที่ไม่เคยเปลี่ยนอาชีพเลยมีมากที่สุด 82.1% ในกลุ่มผู้มีอายุสูง รองลงมากคือกลุ่มผู้มีอายุ 31-50 ปี มี 70.5% สำหรับผู้ที่เคยเปลี่ยนอาชีพ กลุ่มผู้มีอายุน้อยกว่า เปลี่ยนอาชีพมากกว่า คือ 29.5% เป็นกลุ่มผู้มีอายุ 31-50 ปี และ 17.8% เป็นกลุ่มผู้มีอายุตั้งแต่ 51 ปีขึ้นไป ที่เคยเปลี่ยนอาชีพ

ในเขตกรุงเทพฯ ก็เช่นเดียวกัน กลุ่มผู้มีอายุมาก มักจะไม่ค่อยเปลี่ยนอาชีพ 88.5% เป็นผู้สูงอายุที่ไม่เคยเปลี่ยนอาชีพ 70.1% และ 23.1% คืออัตราส่วนของผู้ที่ไม่เคยเปลี่ยนอาชีพ ในกลุ่มผู้ที่มีอายุระหว่าง 31-50 ปี และ 21-30 ปี ตามลำดับ

อัตราส่วนของผู้เปลี่ยนอาชีพมีมากในกลุ่มหัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุน้อย คือ 76.9% เป็นหัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุระหว่าง 21-30 ปี และมีประสบการณ์ในการเปลี่ยนอาชีพตั้งแต่ 1-3 ครั้ง 27.6% และ 11.5% ได้แก่กลุ่มผู้มีอายุระหว่าง 31-50 ปี และ 51 ปีขึ้นไป

ส่วนผู้ที่เคยเปลี่ยนอาชีพตั้งแต่ 4 ครั้งขึ้นไป มีเฉพาะหัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุ 31-50 ปี ซึ่งมีเพียง 3 ราย (2.3%)

ตารางที่ 4 จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี และเขตกรุงเทพฯ จำแนกตามประสบการณ์ในการเปลี่ยนอาชีพ

ประสบการณ์ในการเปลี่ยนอาชีพ	กลุ่มอายุ						รวม	
	21 - 30		31 - 50		51+		พบ.	กทม.
	พบ.	กทม.	พบ.	กทม.	พบ.	กทม.		
ไม่เคยเปลี่ยน	100.0	23.1	70.5	70.1	82.1	88.5	76.5	69.0
เคยเปลี่ยน 1 - 3 ครั้ง		76.9	22.9	27.6	16.1	11.5	19.3	29.4
เคยเปลี่ยน 4 ครั้ง			6.6	2.3	1.8		4.2	1.6
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
(จำนวน)	(2)	(13)	(61)	(87)	(56)	(26)	(119)	(126)

5. จำนวนบุตร

ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี หัวหน้าครัวเรือน 37.8% มีบุตรจำนวน 1-3 คน และ 39.5% เป็นหัวหน้าครัวเรือนที่มีบุตร 4-6 คน หัวหน้าครัวเรือนที่มีบุตรตั้งแต่ 7 คนขึ้นไป มี 17.6% สำหรับผู้ไม่มีบุตรเลย มี 5.0%

ในเขตกรุงเทพฯ หัวหน้าครัวเรือนที่มีบุตร จำนวน 1- 3 คน มีอัตราส่วนมากที่สุด คือ 59.8% รองลงมาได้แก่ หัวหน้าครัวเรือนที่มีบุตรไม่เกิน 6 คน 25.4% 9.8% มีบุตรมากตั้งแต่ 7 คนขึ้นไป และ 4.9% ไม่มีบุตรเลย

เมื่อแยกพิจารณาตามกลุ่มอายุพบว่า ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี หัวหน้าครัวเรือนที่มีบุตรน้อยจะมีบุตรจำนวนน้อยคน และหัวหน้าครัวเรือนที่สูงอายุจะมีอัตราส่วนของผู้ที่มีบุตรหลายคนเพิ่มขึ้น 46.7% ของหัวหน้าครัวเรือนที่อยู่ในกลุ่มอายุ 31–50 ปีมีบุตรจำนวน 1–3 คนและ 25.4% ของหัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุ 50 ปีขึ้นไปมีบุตรจำนวนเดียวกัน

ส่วนหัวหน้าครัวเรือนที่มีบุตร 4คนขึ้นไปนั้น 46.7% เป็นหัวหน้าครัวเรือนที่อยู่ในกลุ่มอายุ 31–50 ปี หัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุ 50 ปีขึ้นไป มีจำนวนมากถึง 70.9%

ตารางที่ 5 จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรีและเขตกรุงเทพ จำแนกตามอายุและจำนวนบุตรที่มีชีวิตอยู่

จำนวนบุตร	กลุ่มอายุ						รวม	
	21 – 30		31 – 50		50+		พบ.	กทม.
	พบ.	กทม.	พบ.	กทม.	พบ.	กทม.		
ไม่มี		8.3	6.4	4.7	3.6	4.0	5.0	4.9
1–3	100.0	91.7	46.7	57.6	25.4	52.0	37.8	59.8
4–6			40.3	30.6	40.0	20.0	39.5	25.4
7			6.4	7.1	30.9	24.0	17.6	9.8
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
(จำนวน)	(2)	(12)	(62)	(85)	(55)	(25)	(119)	(122)

ในเขตกรุงเทพฯ หัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุ 21–30 ปี เกือบทั้งหมด (91.7%) มีบุตรจำนวนไม่เกิน 3 คน รองลงมาคือ หัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุ 31–50 ปี มี 57.6% และกลุ่มที่มีอายุ 51 ปีขึ้นไป ที่มีบุตรไม่เกิน 3 คน มีจำนวน 52.0%

สำหรับกลุ่มผู้ที่มีบุตรตั้งแต่ 4 คนขึ้นไปนั้น ส่วนมากเป็นพวกหัวหน้าครัวเรือนสูงอายุ ได้แก่ 44.0% ของกลุ่มผู้มีอายุ 51 ปีขึ้นไป 37.7% ของกลุ่มผู้มีอายุระหว่าง 31–50 ปี แต่ในจำนวนของหัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุ 21–30 ปี ไม่มีผู้ใดมีจำนวนบุตรเกินกว่า 3 คน

6. ประสบการณ์ในการย้ายถิ่น

ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี 42.8% เป็นผู้ที่ไม่เคยย้ายถิ่น 52.1% เป็นผู้ที่เคยย้ายถิ่น 1–3 ครั้ง และ 5.0% เป็นผู้ที่เคยย้ายถิ่นตั้งแต่ 4 ครั้งขึ้นไป

ในเขตกรุงเทพฯ 15.0% เป็นผู้ที่ไม่เคยย้ายถิ่น 80.2% เป็นผู้ที่เคยย้ายถิ่น 1–3 ครั้ง และ 4.8% เป็นผู้ที่เคยย้ายถิ่นตั้งแต่ 4 ครั้งขึ้นไป

ถ้าแยกพิจารณาตามประเภทของกลุ่มอาชีพ พบว่า ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี ผู้ที่ประกอบอาชีพไม่ใช้กำลังกายมีอัตราส่วนของผู้ที่ไม่เคยย้ายถิ่นน้อยกว่า กลุ่มอาชีพที่ใช้กำลังกาย คือ 35.3% ในขณะที่กลุ่มผู้ประกอบอาชีพที่ใช้กำลังกายไม่เคยย้ายถิ่น 64.5% และกลุ่มผู้ประกอบอาชีพที่ไม่ใช้แรงงานมีอัตราส่วนของผู้เคยย้ายถิ่นสูงกว่ากลุ่มอาชีพที่ใช้แรงงานคือ 64.7% เป็นผู้ประกอบอาชีพที่ไม่ใช้แรงงานแต่เคยย้ายถิ่น 35.5% คือผู้ที่ประกอบอาชีพใช้แรงงานและเคยย้ายถิ่น

ในเขตกรุงเทพฯ มีลักษณะตรงกันข้าม กล่าวคือ ผู้ประกอบอาชีพที่ไม่ใช้แรงงานมีอัตราส่วนของผู้ที่ไม่เคยย้ายถิ่นมากกว่า กลุ่มอาชีพที่ใช้แรงงาน 21.1% คือผู้ประกอบอาชีพไม่ใช้แรงงานและไม่เคยย้ายถิ่น แต่กลุ่มผู้ใช้แรงงานมี 6.0% ที่ไม่เคยย้ายถิ่น

สำหรับผู้อยู่ในกรุงเทพที่ประกอบอาชีพที่ไม่ใช้แรงงานประมาณ 78.9% เป็นผู้ที่เคยย้ายถิ่น ส่วนผู้ประกอบอาชีพที่ใช้แรงงาน มีอัตราส่วนของผู้เคยย้ายถิ่นมากถึง 94.0%

ตารางที่ 6 จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี และกรุงเทพฯ จำแนกตามอาชีพและประสบการณ์ในการย้ายถิ่น

ประสบการณ์ในการย้ายถิ่น	ประเภทของกลุ่มอาชีพ				รวม	
	อาชีพที่ไม่ใช้กำลังกาย		อาชีพที่ใช้กำลังกาย		พบ.	กทม.
	พบ.	กทม.	พบ.	กทม.		
ไม่เคยย้าย	35.3	21.1	64.5	6.0	42.8	15.0
เคยย้าย 1–3 ครั้ง	57.9	71.1	35.5	94.0	52.1	80.2
เคยย้าย 4 ครั้ง–ขึ้นไป	6.8	7.8			5.0	4.8
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
(จำนวน)	(88)	(76)	(31)	(50)	(119)	(126)

ลักษณะการศึกษาและอาชีพของบิดาหัวหน้าครัวเรือน

ระดับการศึกษาของบิดาหัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี พบว่ามีผู้ไม่เคยเข้าโรงเรียน 39.3% นอกนั้นเป็นผู้ที่อ่านออกเขียนได้ ในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่เรียนจบ ป.4 ซึ่งมีจำนวน 41.9% 2.7% เรียนจบชั้น ป.7 5.4% และ 2.7% จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและอาชีวศึกษา 1.8% จบการศึกษาระดับปริญญาตรี ส่วนอีก 6.2% เป็นผู้ที่ได้รับการศึกษามาจากประเทศจีน

ในเขตกรุงเทพฯ ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนมีอัตราส่วนของผู้ไม่รู้หนังสือเพียง 1 ใน 4 คือ 25.7% เป็นผู้ที่ไม่เคยเข้าโรงเรียน 31.4% จบชั้น ป.4 4.2% จบชั้น ป.7 7.1% จบชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น 11.4% จบระดับอาชีวศึกษา 12.8% จบชั้นปริญญาตรี 5.7% เป็นผู้ที่มีการศึกษาสูงกว่าระดับปริญญาตรี และมีเพียง 1.4% (1 ราย) ที่ได้รับการศึกษามาจากประเทศจีน

สรุป บิดาของหัวหน้าครัวเรือนในเขตกรุงเทพฯ มีอัตราส่วนของผู้ที่ได้รับการศึกษาสูง สูงกว่าบิดาของหัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี แต่โดยทั่วไปแล้วบิดาของหัวหน้าครัวเรือนทั้งหมดมีระดับการศึกษาไม่สูงนัก

ตารางที่ 7 จำนวนร้อยละของบิดาหัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรีและเขตกรุงเทพฯ จำแนกตามระดับการศึกษาของบิดา

ระดับการศึกษาของบิดา	ร้อยละ	
	เพชรบุรี	กรุงเทพฯ
ไม่เคยเข้าโรงเรียน	39.3	25.7
ป.1 – ป.4	41.9	31.4
ป.5 – ป.7	2.7	4.2
มัธยมศึกษาตอนต้น	5.4	7.1
อาชีวศึกษา	2.7	11.4
ปริญญาตรี	1.8	12.8
สูงกว่าปริญญาตรี	–	5.7
อื่น ๆ	6.2	1.4
รวม	100.0	100.0
(จำนวน)	(112)	(70)

อาชีพของบิดาหัวหน้าครัวเรือน ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี พบว่า บิดาหัวหน้าครัวเรือนจำนวนครึ่งหนึ่งคือ 49.6% ประกอบอาชีพประเภทกลุ่มที่ 5 ซึ่งได้แก่ อาชีพช่างฝีมือที่มีกิจการของตนเอง เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง รองลงมา 24.8% คือบิดาที่ประกอบอาชีพเป็นผู้ใช้แรงงาน (ประเภทกลุ่มที่ 6) 12.4% และ 7.1% ประกอบอาชีพประเภทกลุ่มที่ 3 และ 4 บิดาที่ประกอบอาชีพในกลุ่มที่ 1 และ 2 มี 1.8% และ 4.4% ตามลำดับ

ในเขตกรุงเทพฯ บิดาหัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพในกลุ่มที่ 1,2 และ 3 มีอัตราส่วนมากกว่า บิดาหัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี คือมี 10%, 7.1% และ 18.6% ผู้ประกอบอาชีพกลุ่มที่ 4,5 มีอัตราส่วน 2.8% และ 30% ในกลุ่มของบิดาหัวหน้าครัวเรือนในเขตกรุงเทพฯ มีผู้ประกอบอาชีพใช้กำลังกายมากกว่ากลุ่มอาชีพอื่น ๆ คือ 31.4%

ตารางที่ 8 จำนวนร้อยละของบิดาหัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรีและเขตกรุงเทพฯ จำแนกตามอาชีพของบิดา

ประเภทกลุ่มอาชีพของบิดา	ร้อยละ	
	เพชรบุรี	กรุงเทพฯ
กลุ่มที่ 1	1.8	10.0
กลุ่มที่ 2	4.4	7.1
กลุ่มที่ 3	12.4	18.6
กลุ่มที่ 4	7.1	2.8
กลุ่มที่ 5	49.6	30.0
กลุ่มที่ 6	24.8	31.4
รวม	100.0	100.0
(จำนวน)	(113)	(70)

บทที่ ๔

การเลื่อนฐานะทางสังคม

ในการวิเคราะห์การเลื่อนฐานะทางสังคม ได้แบ่งการวิเคราะห์ ออกเป็น ๒ ส่วน ส่วนแรก เป็นเรื่องการเลื่อนฐานะทางสังคมในชั่วอายุของหัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี เปรียบเทียบกับหัวหน้าครัวเรือนในเขตกรุงเทพ ส่วนที่สอง เป็นเรื่องการเลื่อนฐานะทางสังคมระหว่างชั่วอายุ ของหัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี เปรียบเทียบกับหัวหน้าครัวเรือนในเขตกรุงเทพ เช่นเดียวกัน

การเลื่อนฐานะทางสังคมในชั่วอายุ (Intra generational Mobility)

การเลื่อนฐานะทางสังคมในชั่วอายุ เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางด้านอาชีพในชีวิตของหัวหน้าครัวเรือน โดยการเปรียบเทียบระหว่างอาชีพปัจจุบัน และอาชีพแรกเริ่มทำงาน

ตารางที่ ๔ จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี และเขตกรุงเทพ จำแนกตามอาชีพแรก

ประเภทของกลุ่มอาชีพ	จำนวนร้อยละ	
	เพชรบุรี	กรุงเทพ
กลุ่มที่ ๑	๐.๘	๒๖.๒
กลุ่มที่ ๒	๕.๐	๓.๔
กลุ่มที่ ๓	๘๔.๕	๑๔.๐
กลุ่มที่ ๔	๑๐.๔	๕.๖
กลุ่มที่ ๕	๗.๖	๑๐.๓
กลุ่มที่ ๖	๓๑.๑	๓๔.๔
รวม	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐
(จำนวน)	(๑๑๔)	(๑๒๖)

ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี หัวหน้าครัวเรือนชายมีอาชีพแรกประเภทกลุ่มที่ ๓ มากที่สุดคือ ๔๔.๕% รองลงมาคือ ผู้ที่ประกอบอาชีพในกลุ่มที่ ๖, ๔, ๕, ๒ และ ๑ คือ ๓๑.๑ %, ๑๐.๔ %, ๗.๖ %, ๕.๐ %, และ ๐.๔ % ตามลำดับ

ในเขตกรุงเทพ หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพผู้ใช้แรงงาน มีอัตราส่วนมากที่สุดคือ ๓๔.๔ % รองลงมาได้แก่ ผู้ประกอบอาชีพเป็นผู้บริหาร และผู้ปฏิบัติงานที่ใช้วิชาชีพ มี ๒๖.๒ % นอกนั้นได้แก่ ผู้ประกอบอาชีพในกลุ่มที่ ๓, ๕, ๔ และ ๒ คือ ๑๔.๐ %, ๑๐.๓ %, ๕.๖ %, และ ๓.๔ % ตามลำดับ

จากตารางที่ ๔

เมื่อเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันกับอาชีพแรกของหัวหน้าครัวเรือน จะแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงฐานะทางอาชีพ ปรากฏว่า ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพปัจจุบันประเภทกลุ่มที่ ๓ ๕๒.๖ % มีอาชีพเช่นเดียวกับอาชีพแรก ผู้ประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๔ และ ๕ ซึ่งมีฐานะทางอาชีพเท่ากันมี ๕.๕ % ๑.๔ % เป็นผู้ที่มีอาชีพที่ต้องใช้กำลังกาย ไม่มีหัวหน้าครัวเรือนที่มีอาชีพกลุ่มที่ ๑ และ ๒ เลย แสดงว่าหัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพแรกประเภทกลุ่มที่ ๓ นั้น ส่วนใหญ่ยังคงประกอบอาชีพเดิมในปัจจุบัน

หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพในปัจจุบันประเภทกลุ่มอาชีพที่ ๑, ๒ และ ๔ มีอัตราส่วน ๓๓.๓ %, ๑๑.๑ % และ ๖.๒ % ตามลำดับ เกยประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๓ เป็นอาชีพแรก หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพปัจจุบันประเภทกลุ่มที่ ๑ นั้น ๓๓.๓ % มีอาชีพเช่นเดียวกับอาชีพแรก และในอัตราส่วนเท่ากันมีอาชีพแรกเป็นกลุ่มที่ ๓ และอาชีพผู้ใช้แรงงาน (กลุ่มที่ ๖) ผู้ที่ประกอบอาชีพปัจจุบันประเภทกลุ่มที่ ๑ มีอัตราส่วนการเปลี่ยนแปลงฐานะทางอาชีพมากกว่ากลุ่มอาชีพอื่น ๆ แสดงให้เห็นว่ามีแนวโน้มของการเลื่อนฐานะอาชีพสูงขึ้นจากอาชีพแรก

หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพปัจจุบันเป็นผู้ใช้แรงงานนั้น ไม่แสดงให้เห็นว่ามีการเลื่อนฐานะทางอาชีพ เพราะเกือบทั้งหมด คือ ๙๖.๔ % ยังคงประกอบอาชีพที่ใช้แรงงานเช่นเดิม

จากตารางที่ ๑๐

ในเขตกรุงเทพ หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพปัจจุบันเป็นผู้ใช้แรงงาน มีจำนวนตัวอย่างมากที่สุดถึง ๕๐ คน ในจำนวนนี้ ๘๔.๐ % มีอาชีพแรกเป็นผู้ใช้แรงงานด้วย อีก ๑๖.๐ % เป็นผู้ที่มีอาชีพแรกประเภทกลุ่มที่ ๕

หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพปัจจุบันกลุ่มอาชีพที่ ๘ นั้น เป็นผู้ที่ไม่เคยเปลี่ยนแปลงอาชีพเลยตั้งแต่เริ่มแรก

หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพปัจจุบันกลุ่มที่ ๑ ๘๐.๕ % มีอาชีพเดียวกับอาชีพแรก ๑๕.๖ % และ ๔.๕ % มีอาชีพแรกเป็นอาชีพกลุ่มที่ ๓ และ ๔ ตามลำดับ

หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพปัจจุบันกลุ่มที่ ๒ และ ๕ มีอัตราส่วนสูงผู้เปลี่ยนแปลงฐานะทางอาชีพสูงขึ้นเท่ากัน คือ ๒๘.๖ % ในกลุ่มอาชีพที่ ๒ มีอาชีพเดิมจากอาชีพกลุ่มที่ ๓ และ ๔ ส่วน ๒๘.๖ % ในกลุ่มที่ ๕ นั้น มีอาชีพเดิมมาจากผู้ใช้แรงงาน แสดงว่าหัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพปัจจุบันใน ๒ กลุ่มนี้ มีแนวโน้มของการเลื่อนฐานะทางอาชีพมากกว่ากลุ่มอาชีพอื่น ๆ

<u>ตารางที่ ๔</u> จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี จำแนกตามอาชีพปัจจุบัน และอาชีพแรก

อาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือน	อาชีพแรกของหัวหน้าครัวเรือน						รวม	จำนวนตัวอย่าง
	กลุ่มที่ ๑	กลุ่มที่ ๒	กลุ่มที่ ๓	กลุ่มที่ ๔	กลุ่มที่ ๕	กลุ่มที่ ๖		
กลุ่มที่ ๑	๓๓.๓		๓๓.๓			๓๓.๓	๑๐๐.๐	๓
กลุ่มที่ ๒		๖๖.๗	๑๑.๑		๑๑.๑	๑๑.๑	๑๐๐.๐	๙
กลุ่มที่ ๓			๙๒.๖	๓.๗	๑.๘	๑.๘	๑๐๐.๐	๕๔
กลุ่มที่ ๔			๖.๒	๖๙.๘	๖.๒	๑๘.๘	๑๐๐.๐	๑๖
กลุ่มที่ ๕					๘๓.๓	๑๖.๗	๑๐๐.๐	๖
กลุ่มที่ ๖					๓.๒	๙๖.๘	๑๐๐.๐	๓๑
รวม	๐.๙	๕.๐	๔๙.๕	๑๐.๙	๗.๖	๓๑.๑	๑๐๐.๐	๑๑๙

ตารางที่ ๑๐ จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือนในเขตกรุงเทพ จำแนกตามอาชีพปัจจุบันและอาชีพแรก

อาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือน	อาชีพแรกของหัวหน้าครัวเรือน						รวม	จำนวนตัวอย่าง
	กลุ่มที่ ๑	กลุ่มที่ ๒	กลุ่มที่ ๓	กลุ่มที่ ๔	กลุ่มที่ ๕	กลุ่มที่ ๖		
กลุ่มที่ ๑	๘๐.๕		๑๔.๖	๔.๙			๑๐๐.๐	๔๑
กลุ่มที่ ๒		๗๑.๔	๑๔.๓	๑๔.๓			๑๐๐.๐	๗
กลุ่มที่ ๓			๙๔.๔	๕.๖			๑๐๐.๐	๑๘
กลุ่มที่ ๔				๑๐๐.๐			๑๐๐.๐	๓
กลุ่มที่ ๕					๗๑.๔	๒๘.๖	๑๐๐.๐	๗
กลุ่มที่ ๖					๑๖.๐	๘๔.๐	๑๐๐.๐	๕๐
รวม	๒๖.๒	๓.๙	๑๙.๐	๕.๖	๑๐.๓	๓๔.๙	๑๐๐.๐	๑๒๖

ตารางที่ ๑๑ จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี จำแนกตามอาชีพปัจจุบัน และการเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันกับอาชีพแรก

อาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือน	เปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือนกับอาชีพแรก			รวม	จำนวนตัวอย่าง
	อาชีพปัจจุบันสูงกว่าอาชีพแรก	อาชีพปัจจุบันเท่ากับอาชีพแรก	อาชีพปัจจุบันต่ำกว่าอาชีพแรก		
กลุ่มที่ ๑			-	๑๐๐.๐	๓
กลุ่มที่ ๒			-	๑๐๐.๐	๙
กลุ่มที่ ๓			-	๑๐๐.๐	๕๔
กลุ่มที่ ๔			-	๑๐๐.๐	๑๖
กลุ่มที่ ๕			-	๑๐๐.๐	๖
กลุ่มที่ ๖			๓.๒	๑๐๐.๐	๓๑
รวม	๘.๘	๙๐.๘	๐.๘	๑๐๐.๐	๑๑๔

จากการเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือนกับอาชีพแรก ตารางที่ ๑๑ พบว่า ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี ๙๐.๔ % ของหัวหน้าครัวเรือนมีอาชีพปัจจุบันเหมือนกับอาชีพแรก ๘.๔ % มีอาชีพปัจจุบันสูงกว่าอาชีพแรก และ ๐.๘ % มีอาชีพปัจจุบันต่ำกว่าอาชีพแรก แสดงว่า หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่แล้ว ไม่ค่อยจะมีการเลื่อนฐานะทางอาชีพเมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพแรกของเขา

หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเหมือนเดิมก็อกลุ่มอาชีพที่ ๓ เพราะในจำนวน ๕๔ คนนั้น ๙๘.๑ % ก็ประกอบอาชีพแรกประเภทกลุ่มที่ ๓ เพราะฉะนั้นอาชีพกลุ่มที่ ๓ นี้ จึงเป็นอาชีพที่มีความถาวรที่สุด รองลงมาคือ ผู้ปฏิบัติงานที่ใช้แรงงาน (๙๖.๘ %) ผู้ประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๕ (๘๓.๓ %) กลุ่มที่ ๔ (๘๑.๒ %) และกลุ่มที่ ๒ (๖๖.๗ %)

หัวหน้าครัวเรือนที่เป็นผู้บริหาร ผู้ปฏิบัติงานที่ใช้วิชาชีพ (กลุ่มที่ ๑) และผู้ประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๒ มีแนวโน้มของการเลื่อนฐานะทางอาชีพสูงขึ้นจากอาชีพแรกค่อนข้างมาก คือ ผู้ประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๑ มี ๖๖.๗ % ที่มีอาชีพปัจจุบันสูงกว่าอาชีพแรก ส่วนผู้ประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๒ มี ๓๓.๓ % ที่มีอาชีพปัจจุบันสูงกว่าอาชีพแรก

หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๔, ๕ และ ๗ ก็มีแนวโน้มของการเลื่อนฐานะทางอาชีพเช่นกัน แต่มีอัตราส่วนค่อนข้างน้อย คือ ๑๘.๗%, ๑๖.๗%, และ ๑.๘% ตามลำดับ

ผู้ปฏิบัติงานที่ใช้กำลังกาย ปราศจากฝีมือ ไม่มีผู้ใดมีฐานะทางอาชีพสูงขึ้นจากอาชีพแรก มี ๓.๒ % มีฐานะทางอาชีพต่ำลง

ตารางที่ ๑๒ จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือนในเขตกรุงเทพ จำแนกตามอาชีพปัจจุบัน และการเปรียบเทียบกับอาชีพแรก

อาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือน	เปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือนกับอาชีพแรก			รวม	จำนวนตัวอย่าง
	อาชีพปัจจุบันสูงกว่าอาชีพแรก	อาชีพปัจจุบันเท่ากับอาชีพแรก	อาชีพปัจจุบันต่ำกว่าอาชีพแรก		
กลุ่มที่ ๑	๑๙.๕	๘๐.๕	-	๑๐๐.๐	๔๑
กลุ่มที่ ๒	๒๘.๖	๗๑.๔	-	๑๐๐.๐	๗
กลุ่มที่ ๓	-	๑๐๐.๐	-	๑๐๐.๐	๑๘
กลุ่มที่ ๔	-	๑๐๐.๐	-	๑๐๐.๐	๓
กลุ่มที่ ๕	๒๘.๖	๗๑.๔	-	๑๐๐.๐	๗
กลุ่มที่ ๖	-	๘๔.๐	๑๖.๐	๑๐๐.๐	๕๐
รวม	๙.๕	๘๔.๑	๖.๔	๑๐๐.๐	๑๒๖

จากตารางที่ ๑๒ จะพบว่า หัวหน้าครัวเรือนในเขตกรุงเทพ ๘๔.๑ % มีอาชีพปัจจุบันเหมือนกับอาชีพแรก ๙.๕ % มีอาชีพปัจจุบันสูงกว่าอาชีพแรก และ ๖.๔ % มีอาชีพปัจจุบันต่ำกว่าอาชีพแรก หัวหน้าครัวเรือนในกรุงเทพส่วนใหญ่ ก็ไม่ค่อยมีการเลื่อนฐานะทางอาชีพมากนัก เมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพแรก ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับหัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี

ผู้ประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๓ และ ๔ เป็นกลุ่มที่มั่นคงที่สุด ไม่มีทั้งการเลื่อนฐานะทางอาชีพทางสูงขึ้นหรือต่ำลง ทุกคนยังคงรักษาสถานภาพทางอาชีพเดิมไว้ได้

ผู้ประกอบอาชีพเป็นผู้ใช้แรงงาน ปราศจากฝีมือ มีอัตราส่วนรองลงมาคือ ๘๔.๐ % ที่มีอาชีพเหมือนกับอาชีพแรก แต่มี ๑๖.๐ % ที่มีฐานะทางอาชีพต่ำลงกว่าอาชีพแรก และไม่มีผู้ใดเลยในกลุ่มนี้ ที่มีฐานะทางอาชีพสูงขึ้น

หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๑, ๒ และ ๕ มีแนวโน้มของการเลื่อนฐานะทางอาชีพสูงขึ้นจากอาชีพแรก ตามอัตราส่วนดังนี้คือ ๑๙.๕ %, ๒๘.๖ %

สำหรับแนวโน้มของการเลื่อนฐานะในทางต่ำลงกว่าอาชีพแรกนั้น ในกลุ่มอาชีพที่ ๑-๕ ไม่มี มีเพียงกลุ่มอาชีพที่ ๖ เพียงกลุ่มเดียว

ตารางที่ ๑๓ จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี จำแนกตามอาชีพปัจจุบัน การเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันกับอาชีพแรก และอายุ

อาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือน	อายุและอาชีพปัจจุบันเปรียบเทียบกับอาชีพแรก											
	๒๑-๓๐				๓๑-๕๐				๕๑			
	สูงกว่า	เหมือนกัน	ต่ำกว่า	รวม	สูงกว่า	เหมือนกัน	ต่ำกว่า	รวม	สูงกว่า	เหมือนกัน	ต่ำกว่า	รวม
กลุ่มที่ ๑					๑๐๐.๐			๑๐๐.๐ (๒)		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๑)
กลุ่มที่ ๒					๖๖.๗	๓๓.๓		๑๐๐.๐ (๓)	๒๘.๖	๗๑.๔		๑๐๐.๐ (๗)
กลุ่มที่ ๓		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๑)	๓.๐	๙๖.๙		๑๐๐.๐ (๓๓)		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๑๙)
กลุ่มที่ ๔					๔.๑	๙๐.๐		๑๐๐.๐ (๑๑)	๔๐.๐	๖๐.๐		๑๐๐.๐ (๕)
กลุ่มที่ ๕		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๑)		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๑)	๒๕.๐	๗๕.๐		๑๐๐.๐ (๔)
กลุ่มที่ ๖						๙๑.๗	๘.๓	๑๐๐.๐ (๑๒)		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๑๙)
รวม		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๒)	๔.๗	๘๘.๗	๑.๖	๑๐๐.๐ (๖๒)	๙.๑	๙๐.๙		๑๐๐.๐ (๕๕)

เมื่อพิจารณาความแตกต่างในแต่ละกลุ่มอายุ พบว่า ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่มีอาชีพเดียวกับอาชีพแรก ในทุกกลุ่มอายุ กลุ่มอายุ ๒๑-๓๐ ปี มีอัตราส่วนของผู้ประกอบอาชีพเดียวกับอาชีพแรกสูงที่สุดคือ ๑๐๐.๐ % รองลงมาได้แก่กลุ่มอายุตั้งแต่ ๕๑ ปีขึ้นไป มี ๙๐.๙ % และกลุ่มอายุ ๓๑-๕๐ ปี มี ๘๘.๗ %

ในกลุ่มหัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุน้อย ยังไม่มีโอกาสในการเปลี่ยนอาชีพจากอาชีพแรก หัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุตั้งแต่ ๕๑ ปีขึ้นไป เป็นผู้ที่มีอาชีพมั่นคง เป็นหลักฐานแล้ว ฉะนั้นจึงไม่มีการเลื่อนฐานะทางอาชีพต่ำลงจากอาชีพแรก ในขณะที่กลุ่มอายุ ๓๑-๕๐ ปี มีทั้งการเลื่อนฐานะทางอาชีพที่สูงขึ้นและต่ำลง เมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพแรก.

ตารางที่ ๑๔ จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือนในเขตกรุงเทพ จำแนกตามอาชีพปัจจุบัน การเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันกับอาชีพแรก และอายุ

อาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือน	อายุและอาชีพปัจจุบันเปรียบเทียบกับอาชีพแรก											
	๒๑-๓๐				๓๑-๕๐				๕๑+			
	สูงกว่า	เหมือนกัน	ต่ำกว่า	รวม	สูงกว่า	เหมือนกัน	ต่ำกว่า	รวม	สูงกว่า	เหมือนกัน	ต่ำกว่า	รวม
กลุ่มที่ ๑	๕๐.๐	๕๐.๐		๑๐๐.๐ (๒)	๒๒.๒	๗๗.๘		๑๐๐.๐ (๒๗)	๘.๓	๙๑.๗		๑๐๐.๐ (๑๒)
กลุ่มที่ ๒		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๑)	๒๕.๐	๗๕.๐		๑๐๐.๐ (๔)	๕๐.๐	๕๐.๐		๑๐๐.๐ (๒)
กลุ่มที่ ๓		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๑)	๗.๗	๙๒.๓		๑๐๐.๑ (๑๓)		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๔)
กลุ่มที่ ๔						๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๓)				
กลุ่มที่ ๕		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๑)	๕๐.๐	๕๐.๐		๑๐๐.๐ (๔)		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๒)
กลุ่มที่ ๖		๗๕.๐	๒๕.๐	๑๐๐.๐ (๔)		๘๓.๓	๑๖.๗	๑๐๐.๐ (๓๖)		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๖)
รวม	๗.๗	๗๖.๙	๑๕.๔	๑๐๐.๐ (๑๓)	๑๑.๕	๘๑.๖	๖.๙	๑๐๐.๐ (๘๗)	๕.๙	๙๔.๑		๑๐๐.๐ (๓๔)

ในเขตกรุงเทพ และปริมณฑลเช่นเดียวกับที่เพชรบุรี ก็มีหัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่มีอาชีพเดียวกับอาชีพแรก ในทุกกลุ่มอายุ แต่กลุ่มอายุ ๕๑ ปีขึ้นไปนั้นมีสัดส่วนของผู้ประกอบอาชีพเดียวกันเมื่อเริ่มต้นประกอบอาชีพสูงที่สุดคือ ๙๔.๑ % รองลงไปคือกลุ่มอายุ ๓๑-๕๐ ปี มี ๘๑.๖ % และกลุ่มอายุ ๒๑-๓๐ ปี มี ๗๖.๙ %

ในจำนวนหัวหน้าครัวเรือนทั้งสองกลุ่มอายุ คือ กลุ่มอายุ ๒๑-๓๐ ปี และกลุ่มอายุ ๓๑-๕๐ ปี มีการเลื่อนฐานะทางอาชีพทั้งทางสูงขึ้นและต่ำลง เมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพแรก ซึ่งในกลุ่มผู้สูงอายุไม่มีการเลื่อนฐานะในทางต่ำลง

การเลื่อนฐานะทางสังคมระหว่างชั่วอายุ (Inter generational Mobility)

วิธีการศึกษาการเลื่อนฐานะทางสังคมระหว่างชั่วอายุ เป็นการเปรียบเทียบอาชีพของบิดากับอาชีพบุตร เนื่องจากการเลื่อนฐานะทางอาชีพของบุคคลนั้นมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างมากกับอาชีพของบิดา โอกาสในการเลื่อนฐานะของบุคคลจะมีมากน้อยเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับภูมิหลังและสถานภาพทางสังคมของบิดาหรือครอบครัว

ตารางที่ ๑๕ เป็นการเปรียบเทียบระหว่างอาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือนและอาชีพบิดาในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี พบว่า ในจำนวนตัวอย่างของหัวหน้าตัวเรือน ๘๓ ราย ที่ประกอบอาชีพในกลุ่มที่ ๓ นั้น มีอัตราส่วนของผู้ที่บิดาเป็นผู้ประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๕ สูงที่สุดคือ ๘๕.๓ % ๒๘.๕ % เป็นผู้ที่บิดาประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๖ ๑.๘ %, ๕.๗ % และ ๓.๘ % มีบิดาประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๑, ๒ และ ๔ ตามลำดับ ๑๘.๘ % ของหัวหน้าครัวเรือนในกลุ่มอาชีพที่ ๓ ประกอบอาชีพเดียวกับบิดา

หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๒, ๔, ๕ และ ๖ มีอัตราส่วนของบิดาซึ่งมีอาชีพเดียวกับตนเอง คือ ๑๒.๕ %, ๒๖.๑ %, ๓๓.๓ % และ ๓๕.๗ % ตามลำดับ

หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๑ มีบิดาซึ่งมีฐานะทางอาชีพต่ำกว่าตนเองทั้งสิ้น นับว่าเป็นกลุ่มอาชีพที่มีความแตกต่างระหว่างอาชีพของตนเองกับอาชีพบิดามากที่สุด

หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๑ มีบิดาซึ่งมีฐานะทางอาชีพต่ำกว่าตนเองทั้งสิ้น นับว่าเป็นกลุ่มอาชีพที่มีความแตกต่างระหว่างอาชีพของตนเองกับอาชีพบิดามากที่สุด

หัวหน้าครัวเรือนเกือบทุกกลุ่มอาชีพ มีบิดาที่มีอาชีพกลุ่มที่ ๖ ยกเว้นหัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๑ เท่านั้นที่ไม่มี

โดยสรุปแล้ว หัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรีมีความแตกต่างระหว่างอาชีพของตนเองกับอาชีพบิดามาก กลุ่มที่มีอาชีพเหมือนบิดามีอัตราส่วนมากที่สุดในจำนวนตัวอย่างทั้งหมด คือ กลุ่มหัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๖ รองลงไปคือ หัวหน้าครัวเรือนที่มีอาชีพกลุ่มที่ ๕

เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างทางอาชีพของบุตรและบิดาจากตารางที่ ๑๖ พบว่าประมาณครึ่งหนึ่ง คือ ๕๓.๑ % ของหัวหน้าครัวเรือนมีอาชีพปัจจุบันเหมือนกับบิดา ๒๖.๕ % มีอาชีพสูงกว่า ๒๐.๓ % มีอาชีพต่ำกว่าบิดา เมื่อพิจารณาในอาชีพแต่ละกลุ่ม พบว่า อาชีพกลุ่มที่ ๓ และกลุ่มที่ ๕ เป็นอาชีพที่มีความคงที่มากที่สุด กล่าวคือ หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพในกลุ่มที่ ๓ มีอัตราส่วนของผู้ที่มีอาชีพเกี่ยวกับบิดาสูงที่สุด คือ ๖๓.๕ % และในอัตราส่วนที่ใกล้เคียงกันคือ ๖๖.๗ % เป็นผู้มีอาชีพกลุ่มที่ ๕

หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๑ ทุกคนมีฐานะทางอาชีพสูงกว่าบิดา ส่วนหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นผู้ใช้แรงงานนั้น ส่วนใหญ่มีฐานะทางอาชีพต่ำกว่าบิดา(๖๔.๓ %)

เมื่อพิจารณาความแตกต่างเช่นนี้ ในหัวหน้าครัวเรือนในกลุ่มอายุต่าง ๆ จากตารางที่ ๑๗ พบว่า หัวหน้าครัวเรือนอายุ ๒๑ ถึง ๓๐ ปี ซึ่งมีจำนวน ๒ คน (๑๐๐.๐ %) มีอาชีพเหมือนกับอาชีพบิดา ๕๒.๕ % ของหัวหน้าครัวเรือนอายุ ๓๑ ถึง ๕๐ ปี มีอาชีพเหมือนกับบิดา ๒๙.๕ % มีอาชีพสูงกว่าบิดา และ ๑๙.๐ % มีอาชีพต่ำกว่าบิดา สำหรับหัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุ ๕๑ ปีขึ้นไป ๕๐.๐ % มีอาชีพเหมือนบิดา ๒๔.๐ % มีอาชีพสูงกว่าบิดา และ ๒๖.๐ % มีอาชีพต่ำกว่าบิดา

หัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุระหว่าง ๓๑ ถึง ๕๐ ปี มีแนวโน้มของการเลื่อนฐานะทางอาชีพในทางที่สูงขึ้นกว่าบิดา มีอัตราส่วนมากกว่ากลุ่มอายุอื่น ซึ่งอาจเป็นเพราะว่าหัวหน้าครัวเรือนกลุ่มนี้ได้เริ่มทำงานมาระยะหนึ่งแล้ว มีประสบการณ์ โอกาสในการเลือกอาชีพ หรือช่องทางในการเลือกอาชีพจะมีมากกว่า

ตารางที่ ๑๕ จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือน จำแนกตามอาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือน และอาชีพบิดา

อาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือน	อาชีพบิดาหัวหน้าครัวเรือน						รวม	จำนวนตัวอย่าง
	กลุ่มที่ ๑	กลุ่มที่ ๒	กลุ่มที่ ๓	กลุ่มที่ ๔	กลุ่มที่ ๕	กลุ่มที่ ๖		
กลุ่มที่ ๑			๓๓.๓	๓๓.๓	๓๓.๓		๑๐๐.๐	๓
กลุ่มที่ ๒	๑๒.๕	๑๒.๕	๒๕.๕		๕๐.๐	๑๒.๕	๑๐๐.๐	๘
กลุ่มที่ ๓	๑.๙	๕.๗	๑๔.๙	๓.๘	๔๕.๓	๒๘.๕	๑๐๐.๐	๕๓
กลุ่มที่ ๔		๖.๗		๒๖.๗	๖๖.๗	๔๐.๐	๑๐๐.๐	๑๕
กลุ่มที่ ๕			๑๖.๗	๑๖.๗	๓๓.๓	๓๓.๓	๑๐๐.๐	๖
กลุ่มที่ ๖			๓.๖		๖๐.๗	๓๕.๗	๑๐๐.๐	๒๘
รวม	๑.๘	๔.๔	๑๒.๔	๗.๑	๔๖.๐	๒๘.๓	๑๐๐.๐	๑๑๓

ตารางที่ ๑๖ จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือน จำแนกตามอาชีพปัจจุบันและการเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันกับอาชีพของบิดา

อาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือน	เปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันของหัวหน้ากับอาชีพของบิดา			รวม	จำนวนตัวอย่าง
	สูงกว่าอาชีพบิดา	เหมือนกับอาชีพบิดา	ต่ำกว่าอาชีพบิดา		
กลุ่มที่ ๑	๑๐๐.๐	-	-	๑๐๐.๐	๓
กลุ่มที่ ๒	๗๕.๐	๒๕.๐	-	๑๐๐.๐	๘
กลุ่มที่ ๓	๒๔.๕	๖๗.๙	๗.๕	๑๐๐.๐	๕๓
กลุ่มที่ ๔	๔๐.๐	๕๓.๓	๖.๗	๑๐๐.๐	๑๕
กลุ่มที่ ๕	๓๓.๓	๖๖.๗	-	๑๐๐.๐	๖
กลุ่มที่ ๖	-	๓๕.๗	๖๔.๓	๑๐๐.๐	๒๘
รวม	๒๖.๖	๕๓.๑	๒๐.๓	๑๐๐.๐	๑๑๓

ตารางที่ ๑๗ จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือนจำแนกตามอาชีพปัจจุบัน การเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบัน อาชีพบิดา และอายุ

อาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือน	อายุและอาชีพปัจจุบันที่เปรียบเทียบกับอาชีพบิดา											
	๒๑-๓๐				๓๑-๕๐				๕๑			
	สูงกว่าบิดา	เหมือนกับบิดา	ต่ำกว่าบิดา	รวม	สูงกว่าบิดา	เหมือนกับบิดา	ต่ำกว่าบิดา	รวม	สูงกว่าบิดา	เหมือนกับบิดา	ต่ำกว่าบิดา	รวม
กลุ่มที่ ๑					๑๐๐.๐			๑๐๐.๐ (๒)	๑๐๐.๐			๑๐๐ (๑)
กลุ่มที่ ๒					๕๐.๐	๕๐.๐		๑๐๐.๐ (๒)	๘๓.๓	๑๖.๗		๑๐๐ (๖)
กลุ่มที่ ๓		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๑)	๒๔.๔	๖๑.๗	๘.๘	๑๐๐.๐ (๓๔)	๑๖.๗	๗๗.๘	๕.๕	๑๐๐ (๑๘)
กลุ่มที่ ๔					๔๕.๕	๔๕.๕	๙.๐	๑๐๐.๐ (๑๑)	๒๕.๐	๗๕.๐		๑๐๐ (๔)
กลุ่มที่ ๕		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๑)		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๑)	๕๐.๐	๒๕.๐	๒๕.๐	๑๐๐ (๔)
กลุ่มที่ ๖						๓๖.๔	๖๓.๖	๑๐๐.๐ (๑๑)		๓๕.๓	๖๔.๗	๑๐๐ (๑๗)
รวม		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๒)	๒๙.๕	๕๒.๕	๑๘.๐	๑๐๐.๐ (๖๑)	๒๔.๐	๕๐.๐	๒๖.๐	๑๐๐ (๕๐)

เมื่อมาพิจารณาหัวหน้าครัวเรือนในเขตกรุงเทพ ตามรางที่ ๑๙ เป็นการเปรียบเทียบระหว่างอาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือนและอาชีพของบิดา พบว่า หัวหน้าครัวเรือนที่เป็นผู้ใช้แรงงานปราศจากฝีมือ (กลุ่ม ๖) มีอัตราส่วนของผู้ที่บิดาเป็นผู้ใช้แรงงานเช่นกันสูงที่สุดคือ ๙๐.๖ % อัตราส่วนของหัวหน้าครัวเรือนที่มีอาชีพเกี่ยวกับบิดา ได้แก่ กลุ่มที่ ๑ มี ๒๕.๐ % กลุ่มที่ ๒ มี ๖๖.๗ % กลุ่มที่ ๓ มี ๔๒.๔ % กลุ่มที่ ๔ มี ๔๐ % กลุ่มที่ ๕ มี ๒๕ % ฉะนั้นหัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๑ และกลุ่มที่ ๕ จะมีความแตกต่างทางอาชีพจากบิดามากกว่า หัวหน้าครัวเรือนกลุ่มอาชีพอื่น ๆ

ารางที่ ๑๙ เปรียบเทียบความแตกต่างทางอาชีพของหัวหน้าครัวเรือนและบิดา พบว่า ๕๘.๓ % ของหัวหน้าครัวเรือนมีอาชีพปัจจุบันเหมือนกับบิดา ๒๓.๓ % มีอาชีพสูงกว่าบิดา และ ๑๘.๓ % มีอาชีพต่ำกว่าบิดา

พิจารณาในแต่ละกลุ่มอาชีพ จะปรากฏว่า อาชีพกลุ่มที่ ๒ และ ๔ เป็นอาชีพที่มีความมั่นคงที่สุด คือ ตัวอย่างทั้งหมดมีอาชีพเหมือนกับบิดา รองลงมาคือกลุ่มอาชีพที่ ๓ ๔๕.๗ % ที่มีฐานะทางอาชีพเท่ากับบิดา

หัวหน้าครัวเรือนที่มีอาชีพกลุ่มที่ ๑ และกลุ่มที่ ๕ มีแนวโน้มการเลื่อนฐานะทางอาชีพสูงกว่าบิดา ในอัตราส่วน ๖๐ % และ ๔๐ % ตามลำดับ ซึ่งทั้ง ๒ กลุ่มอาชีพนี้ไม่มีแนวโน้มการเลื่อนฐานะทางอาชีพต่ำลง เมื่อเปรียบเทียบกับบิดา ตรงกันข้ามกับหัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๓ และ ๖ มีแต่เลื่อนฐานะทางอาชีพต่ำลง ในอัตราส่วน ๑๔.๓ % และ ๔๑.๑ % ตามลำดับ

โดยสรุปแล้ว หัวหน้าครัวเรือนในเขตกรุงเทพที่ถูกเป็นตัวอย่างในการศึกษา มีจำนวนเกินครึ่งเล็กน้อย ที่มีฐานะทางอาชีพเท่ากับบิดา

จากตารางที่ ๒๐ พิจารณาความแตกต่างในแต่ละกลุ่มอายุ จะพบว่า หัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุ ๑-๓๐ ปี มีอัตราส่วน ๘๐ % มีอาชีพเหมือนกับบิดา ๒๐ % มีอาชีพต่ำกว่าบิดา แต่ไม่มีใครเลยที่มีฐานะทางอาชีพสูงกว่าบิดา อาจเป็นเพราะว่าหัวหน้าครัวเรือนกลุ่มนี้เพิ่งจะเริ่มต้น

หัวหน้าครัวเรือนในกลุ่มอายุ ๓๑-๕๐ ปี ๖๔.๙ % มีอาชีพเหมือนบิดา ๑๑.๗ % มีอาชีพสูงกว่าบิดา และ ๒๓.๕ % มีอาชีพต่ำกว่าบิดา

หัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุตั้งแต่ ๕๑ ปีขึ้นไป ๖๓.๖ % มีอาชีพเหมือนกับบิดา ๓๖.๔ % มีอาชีพสูงกว่าบิดา และไม่มีผู้ใดที่มีอาชีพต่ำกว่าบิดา

ตารางที่ ๑๘ จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือน จำแนกตามอาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือนและอาชีพบิดา

อาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือน	อาชีพบิดาหัวหน้าครัวเรือน						รวม	จำนวนตัวอย่าง
	กลุ่มที่ ๑	กลุ่มที่ ๒	กลุ่มที่ ๓	กลุ่มที่ ๔	กลุ่มที่ ๕	กลุ่มที่ ๖		
กลุ่มที่ ๑	๒๕.๐	๑๕.๐	๔๐.๐		๒๐.๐		๑๐๐.๐	๒๐
กลุ่มที่ ๒	๓๓.๓	๖๖.๗					๑๐๐.๐	๓
กลุ่มที่ ๓	๑๔.๓		๔๒.๘	๑๔.๓	๒๘.๖		๑๐๐.๐	๗
กลุ่มที่ ๔			๕๐.๐	๕๐.๐			๑๐๐.๐	๒
กลุ่มที่ ๕			๒๕.๐		๒๕.๐	๕๐.๐	๑๐๐.๐	๔
กลุ่มที่ ๖					๒๙.๔	๗๐.๖	๑๐๐.๐	๓๔
รวม	๑๐.๐	๓.๑	๑๘.๖	๒.๘	๒๔.๓	๓๗.๑	๑๐๐.๐	๗๐

ตารางที่ ๑๙ จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือน จำแนกตามอาชีพปัจจุบันและการเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันกับอาชีพบิดา

อาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือน	เปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือนกับอาชีพบิดา			รวม	จำนวนตัวอย่าง
	สูงกว่าอาชีพบิดา	เหมือนกับอาชีพบิดา	ต่ำกว่าอาชีพบิดา		
กลุ่มที่ ๑	๖๐.๐	๔๐.๐	-	๑๐๐.๐	๒๐
กลุ่มที่ ๒		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐	๓
กลุ่มที่ ๓		๘๕.๗	๑๔.๓	๑๐๐.๐	๗
กลุ่มที่ ๔		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐	๒
กลุ่มที่ ๕	๕๐.๐	๕๐.๐		๑๐๐.๐	๔
กลุ่มที่ ๖		๕๘.๓	๔๑.๗	๑๐๐.๐	๒๔
รวม	๒๓.๓	๕๘.๓	๑๘.๓	๑๐๐.๐	๖๐

ตารางที่ ๒๐ จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือน จำแนกตามอาชีพปัจจุบัน การเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบัน อาชีพบิดา และอายุ

อาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือน	อายุและอาชีพปัจจุบันที่เปรียบเทียบกับอาชีพบิดา											
	๒๑-๓๐				๓๑-๔๐				๕๑ +			
	สูงกว่าบิดา	เหมือนกับบิดา	ต่ำกว่าบิดา	รวม	สูงกว่าบิดา	เหมือนกับบิดา	ต่ำกว่าบิดา	รวม	สูงกว่าบิดา	เหมือนกับบิดา	ต่ำกว่าบิดา	
กลุ่มที่ ๑					๒๕.๐	๗๕.๐		๑๐๐.๐ (๔)	๖๖.๗	๓๓.๓		
กลุ่มที่ ๒		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๑)	๕๐.๐	๕๐.๐		๑๐๐.๐ (๒)		๑๐๐.๐		
กลุ่มที่ ๓						๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๑)		๑๐๐.๐		
กลุ่มที่ ๔						๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๑)				
กลุ่มที่ ๕		๑๐๐.๐		๑๐๐.๐ (๑)	๑๐๐.๐			๑๐๐.๐ (๒)				
กลุ่มที่ ๖		๗๕.๐	๒๕.๐	๑๐๐.๐ (๘)		๖๖.๗	๓๓.๓	๑๐๐.๐ (๒๔)		๑๐๐.๐		
รวม		๘๐.๐	๒๐.๐	๑๐๐.๐ (๑๐)	๑๑.๗	๖๔.๗	๒๓.๕	๑๐๐.๐ (๓๔)	๓๖.๔	๖๓.๖	-	

บทที่ 5

ปัจจัยที่เกี่ยวกับการเลื่อนฐานะทางสังคม

การเลื่อนฐานะทางสังคมของบุคคล ขึ้นอยู่กับลักษณะโครงสร้างทางสังคมและคุณลักษณะของบุคคลนั้น ๆ ลักษณะโครงสร้างสังคมที่เป็นระบบสังคมเปิด ซึ่งใช้มาตรฐานโดยพิจารณาความสำเร็จหรือการใช้ความสามารถเป็นหลัก บุคคลก็ย่อมมีโอกาสเต็มที่ในการเลื่อนฐานะจากระดับต่ำไปสู่ระดับสูงขึ้น แต่ทั้งนี้ย่อมต้องอาศัยคุณลักษณะ ความสามารถส่วนตัวของบุคคลนั้นประกอบด้วย จึงจะช่วยให้การเลื่อนฐานะทางสังคมเป็นไปอย่างสะดวกยิ่งขึ้น

มีปัจจัยหลายอย่างที่มีผลต่อการเลื่อนฐานะทางสังคมของบุคคล ในครั้งนี้จะศึกษาเฉพาะปัจจัยที่สำคัญ ๆ 3 ประเด็น ได้แก่ ระดับการศึกษา ภาวะเจริญพันธุ์ และลักษณะการย้ายถิ่น

การศึกษา

ในสังคมอุตสาหกรรม การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดอาชีพของบุคคล ดังนั้นผู้ที่ได้รับการศึกษาย่อมมีโอกาสในการเลื่อนฐานะทางสังคมได้มากกว่าผู้ที่ได้รับการศึกษาระดับต่ำ

เมื่อพิจารณาถึงปัจจัยการศึกษาและความแตกต่างระหว่างอาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือนกับอาชีพแรกของหัวหน้าครัวเรือน ในตารางที่ 21 พบว่า ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเดียวกับอาชีพแรก ไม่ว่าหัวหน้าครัวเรือนจะมีการศึกษาระดับใดก็ตาม

เมื่อแยกพิจารณาตามระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน พบว่า ผู้ที่มีการศึกษาระดับสูงมีการเลื่อนฐานะทางสังคมสูงกว่าผู้ที่มีการศึกษาระดับต่ำกว่า ในกลุ่มผู้ที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรีและสูงกว่า มีอัตราส่วนของผู้ที่มีอาชีพปัจจุบันสูงกว่าอาชีพแรก 10% 9.8% และ 7.2% เป็นผู้ที่จบชั้นมัธยมศึกษา และประถมศึกษา ตามลำดับ

ในกลุ่มหัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุตั้งแต่ 51 ขึ้นไป ผู้ที่มีระดับการศึกษาชั้นประถมศึกษามีอัตราส่วนของผู้ที่เลื่อนฐานะทางสังคมสูงกว่า ผู้ที่มีการศึกษาระดับมัธยมศึกษา

เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างอาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือนกับอาชีพบิดา ในตารางที่ 22 พบว่า ประมาณ 1 ใน 2 ของหัวหน้าครัวเรือนมีอาชีพเหมือนกับบิดา 27% มีอาชีพสูงกว่าบิดา และ 20.7% มีอาชีพต่ำกว่าบิดา

เมื่อแยกพิจารณาตามระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน จะปรากฏผลคล้ายกับตารางที่ 21 กล่าวคือ ผู้ที่มีการศึกษาระดับปริญญาตรีและสูงกว่า มีอัตราส่วนของผู้ที่มีอาชีพสูงกว่าบิดา 30.8% ถึงแม้ว่าผู้ที่มีการศึกษาระดับมัธยมศึกษาจะมีอัตราส่วนที่สูงกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับผู้จบปริญญาตรี แต่ก็มีอัตราส่วนที่ใกล้เคียงกันถึง 33.3% ในขณะที่ผู้ที่การศึกษาระดับประถมศึกษา มีเพียง 20.7% ที่มีอาชีพสูงกว่าบิดา

ถ้าพิจารณาในกลุ่มผู้ที่มีอาชีพต่ำกว่าบิดา ก็จะมีลักษณะที่สอดคล้องกันคือ ผู้ที่มีระดับการศึกษาสูงมีอัตราส่วนของผู้ที่มีอาชีพต่ำกว่าบิดา ต่ำกว่าผู้ที่มีระดับการศึกษาต่ำกว่า 7.7% เป็นผู้ที่มีระดับการศึกษาขั้นปริญญาตรีและสูงกว่า 11.1% และ 32.1% เป็นผู้ที่มีการศึกษาระดับมัธยมศึกษา และประถมศึกษา ตามลำดับ

ในตารางที่ 23 เป็นการเปรียบเทียบการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนกับการศึกษาของบิดา พบว่า ในจำนวนของบิดาที่อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้นั้น มีบุตรเพียง 2.3% ที่อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้เหมือนบิดา นอกนั้นอีก 97.7% เป็นผู้ที่ได้รับการศึกษา

ในกลุ่มที่บิดามีการศึกษาระดับประถมศึกษา บุตรมีการศึกษาเหมือนบิดา 45.1% อีก 54.9% มีการศึกษาสูงกว่า

และในกลุ่มที่บิดามีการศึกษาขั้นมัธยมศึกษา บุตรมีการศึกษาเหมือนบิดา 55.6% อีก 44.4% บุตรมีการศึกษาสูงกว่า

จึงแสดงให้เห็นว่า หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับสูงกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับบิดา ซึ่งจะมีความหมายได้อีกประการหนึ่งว่า การศึกษาของบิดามีผลต่อการศึกษาของบุตรด้วย

และยิ่งจะเห็นอิทธิพลของการศึกษาของบิดาได้ชัดเจน เมื่อเปรียบเทียบอัตราส่วนของผู้ที่จบระดับปริญญาตรีและสูงกว่า ในระดับการศึกษาต่าง ๆ ของบิดา

บิดาที่ไม่เคยเรียนหนังสือ มีบุตรที่จบปริญญา 2.3% อัตราส่วนนี้จะสูงขึ้นตามระดับการศึกษาของบิดา คือ 11.8% มีบิดาที่เรียนชั้นประถมศึกษา และ 44.4% มีบิดาที่เรียนชั้นมัธยมศึกษา

โดยทั่วไปแล้ว ลักษณะอาชีพของบิดามักมีผลต่อระดับการศึกษาของบุตรด้วยเช่นกัน จากตารางที่ 24 พบว่า หัวหน้าครัวเรือนที่บิดามีอาชีพกลุ่มที่ 1 และ 2 มี 100% และ 80% ที่มีการศึกษาชั้นมัธยมศึกษา จนถึงอาชีวศึกษา ในจำนวนที่มีผู้ที่มีการศึกษาต่ำเพียงเล็กน้อยคือ 20% ถ้าเปรียบเทียบในกลุ่มหัวหน้าครัวเรือนที่มีบิดาประกอบอาชีพใช้แรงงาน ซึ่งเป็นกลุ่มอาชีพที่ต่ำสุด จะพบว่า มีอัตราส่วนของผู้ที่มีการศึกษาระดับต่ำ สูงกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีบิดาประกอบอาชีพกลุ่มอื่น ๆ คือ 57.6% แต่เป็นที่น่าสังเกตว่ามี 6% ที่เป็นผู้จบระดับปริญญา

<u>จำนวนบุตร</u>

เมื่อพิจารณาถึงปัจจัยด้านจำนวนบุตร ที่มีต่อความแตกต่างของอาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือนกับอาชีพบิดา ในตารางที่ 25 พบว่า หัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรีที่ไม่มีบุตร 16.7% มีฐานะทางอาชีพต่ำกว่าบิดา แต่อัตราส่วนที่สูงกว่าคือ 33.3% นั้น มีฐานะทางอาชีพสูงกว่าบิดา แสดงว่า การไม่มีบุตร เป็นปัจจัยที่ทำให้บุคคลมีแนวโน้มที่จะเลื่อนฐานะทางอาชีพสูงขึ้น

หัวหน้าครัวเรือนที่มีบุตรตั้งแต่ 1 คนขึ้นไป อัตราส่วนของผู้ที่มีอาชีพสูงกว่าบิดา ต่ำกว่าผู้ที่มีอาชีพต่ำกว่าบิดา

ผลจากตารางได้ชี้ให้เห็นว่า จำนวนบุตรที่สูงขึ้นนั้น มิได้ทำให้บุคคลมีแนวโน้มที่จะเลื่อนฐานะทางอาชีพต่ำไปกว่าอาชีพบิดา เพราะว่าอัตราส่วนของหัวหน้าครัวเรือนที่มีอาชีพต่ำกว่าบิดานั้น ไม่ได้เพิ่มขึ้น เมื่อมีจำนวนบุตรมากขึ้น

<u>ประสบการณ์ในการย้ายถิ่น</u>

ตารางที่ 26 ได้แสดงให้เห็นถึงประสบการณ์ในการย้ายถิ่น และการเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือนกับอาชีพแรก ผลปรากฏว่า หัวหน้าครัวเรือนในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรีที่ไม่เคยย้ายถิ่นเลย มีการเลื่อนฐานะทางสังคมในทางสูงขึ้น น้อยกว่า

ผู้ที่เคยย้ายถิ่น แต่การย้ายถิ่นหลาย ๆ ครั้ง ก็ไม่ใช่ว่าจะทำให้เกิดการเลื่อนฐานะได้มากขึ้น เพราะว่าหัวหน้าครัวเรือนที่ย้ายถิ่นตั้งแต่ 4 - 7 ครั้ง ไม่มีผู้ใดที่มีการเลื่อนฐานะทางสังคมสูงขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพแรก

ถ้าพิจารณาถึงปัจจัยเรื่องการย้ายถิ่นต่อการเลื่อนฐานะทางสังคมของหัวหน้าครัวเรือน เมื่อเปรียบเทียบกับบิดา ในตารางที่ 27 ปรากฏว่า ผลที่ได้แตกต่างไปจากตารางที่กล่าวคือ ในกลุ่มของหัวหน้าครัวเรือนที่มีฐานะทางอาชีพสูงกว่าบิดานั้น 14.9% ไม่เคยย้ายถิ่น 35.6% เคยย้ายตั้งแต่ 1 - 3 ครั้ง 50% เคยย้าย 4 - 7 ครั้ง หมายความว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีประสบการณ์การย้ายถิ่นมาก มีแนวโน้มที่จะเลื่อนฐานะทางสังคมสูงกว่าบิดา

ตารางที่ 21 จำนวนร้อยละของการเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันกับอาชีพแรกของหัวหน้าครัวเรือน จำแนกตามอายุและระดับการศึกษา

อายุและการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน	สูงกว่าอาชีพแรก	เหมือนกับอาชีพแรก	ต่ำกว่าอาชีพแรก	รวม	จำนวนตัวอย่าง
21 - 30					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้					
ป.1 - ป.7		100.0		100.0	1
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา		100.0		100.0	1
ปริญญาตรี และสูงกว่า					
รวม		100.0		100.0	2
31 - 50					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้					
ป.1 - ป.7	4.0	92.0	4.0	100.0	25
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	10.7	89.3		100.0	28
ปริญญาตรีและสูงกว่า	11.1	88.9		100.0	9
รวม	8.1	90.3	1.6	100.0	62
51+					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้		100.0		100.0	1
ป.1 - ป.7	10.3	89.6		100.0	29
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	9.1	90.9		100.0	22
ปริญญาตรีและสูงกว่า		100.0		100.0	1
รวม	9.4	90.6		100.0	53
ทุกอายุ					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้		100.0		100.0	1
ป.1 - ป.7	7.2	90.9	1.8	100.0	55
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	9.8	90.2		100.0	51
ปริญญาตรีและสูงกว่า	10.0	90.0		100.0	10
รวม	8.5	90.6	0.8	100.0	117

ตารางที่ 22 จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือน จำแนกตามการศึกษา การเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบัน อาชีพบิดา และอายุ

อายุและการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน	อาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือน เมื่อเปรียบเทียบกับบิดา			รวม	จำนว ตัวอย่
	สูงกว่าบิดา	เหมือนกับบิดา	ต่ำกว่าบิดา		
21 - 30					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้					
ป.1 - ป.7		100.0		100.0	1
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา		100.0		100.0	1
ปริญญาตรีและสูงกว่า					
รวม		100.0		100.0	2
31 - 50					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้					
ป.1 - ป.7	20.8	54.2	25.0	100.0	24
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	37.5	45.8	16.7	100.0	24
ปริญญาตรีและสูงกว่า	36.4	54.5	9.1	100.0	11
รวม	30.5	50.8	18.6	100.0	59
51+					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้					
ป.1 - ป.7	21.4	39.3	39.3	100.0	28
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	30.0	65.0	5.0	100.0	20
ปริญญาตรีและสูงกว่า		100.0		100.0	2
รวม	24.0	52.0	24.0	100.0	50
ทุกอายุ					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้					
ป.1 - ป.7	20.7	47.2	32.1	100.0	53
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	33.3	55.6	11.1	100.0	45
ปริญญาตรีและสูงกว่า	30.8	61.5	7.7	100.0	13
รวม	27.0	52.3	20.7	100.0	111

ตารางที่ 23 จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือน จำแนกตามอายุ การศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน และระดับการศึกษาของบิดา

อายุและการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน	ระดับการศึกษาของบิดาหัวหน้าครัวเรือน				
	อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้	ประถมศึกษา	มัธยมศึกษา อาชีวศึกษา	ปริญญาตรีและสูงกว่า	รวม
21 - 30					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้					
ป.1 - ป.7					
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา		100.0.			100.0
ปริญญาตรีและสูงกว่า					
รวม		100.0(1)			100.0(1)
31 - 50					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้					
ป.1 - ป.7	33.3	48.3		50.0	37.5
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	61.1	31.0	57.1	50.0	44.6
ปริญญาตรีและสูงกว่า	5.6	20.7	42.9		17.9
รวม	100.0(18)	100.0(29)	100.0(7)	100.0(2)	100.0(56)
51+					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้	3.8				2.0
ป.1 - ป.7	61.5	42.9			51.0
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	34.6	57.1	50.0		44.9
ปริญญาตรีและสูงกว่า			50.0		2.0
รวม	100.0(26)	100.0(21)	100.0(2)		100.0(49)
ทุกอายุ					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้	2.3				0.9
ป.1 - ป.7	50.0	45.1			43.3
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	45.4	43.1	55.6		45.2
ปริญญาตรีและสูงกว่า	2.3	11.8	44.4		10.6
รวม	100.0(44)	100.0(51)	100.0(9)		100.0(104)

ตารางที่ 24 จำนวนร้อยละของหัวหน้าครัวเรือน จำแนกตามอายุ การศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน และอาชีพของบิดา

อายุและการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน	อาชีพบิดา						รวม
	กลุ่มที่ 1	กลุ่มที่ 2	กลุ่มที่ 3	กลุ่มที่ 4	กลุ่มที่ 5	กลุ่มที่ 6	
21 – 30							
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้							
ป.1 – ป.7				100.0			50.0
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา					100.0		50.0
ปริญญาตรีและสูงกว่า							
รวม				100.0(1)	100.0(1)		100.0(2)
31 – 50							
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้							
ป.1 – ป.7		33.3		60.0	50.0	45.0	39.7
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	100.0	66.7	62.5	40.0	30.0	45.0	44.8
ปริญญาตรีและสูงกว่า			37.5		20.0	10.0	15.5
รวม	100.0(2)	100.0(3)	100.0(8)	100.0(5)	100.0(20)	100.0(20)	100.0(5
51+							
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้							
ป.1 – ป.7			16.7		53.6	76.9	50.9
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา		100.0	83.3	100.0	42.9	23.1	47.1
ปริญญาตรีและสูงกว่า					3.5		1.9
รวม		100.0(2)	100.0(6)	100.0(2)	100.0(28)	100.0(13)	100.0(5
ทุกอายุ							
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้							
ป.1 – ป.7		20.0	7.1	50.0	51.0	57.6	45.0
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	100.0	80.0	71.4	50.0	38.7	36.4	45.9
ปริญญาตรีและสูงกว่า			21.4		10.2	6.0	9.0
รวม	100.0(2)	100.0(5)	100.0(14)	100.0(8)	100.0(49)	100.0(33)	100.0(

ตารางที่ 25 จำนวนร้อยละของการเปรียบเทียบหัวหน้าครัวเรือนกับบิดา จำแนกตามอายุหัวหน้าครัวเรือนและจำนวนบุตรที่มีชีวิต

อายุของหัวหน้าครัวเรือน	จำนวนบุตรที่มีชีวิต	อาชีพของหัวหน้าครัวเรือนเมื่อเปรียบเทียบกับบิดา				
		ต่ำกว่าบิดา	เท่ากับบิดา	สูงกว่าบิดา	รวม	จำนวนตัวอย่าง
21 – 30	ไม่มีบุตร					
	1 – 3		100.0		100.0	2
	4 – 6					
	7					
	รวม		100.0		100.0	2
31 – 50	ไม่มีบุตร	25.0	75.0		100.0	4
	1 – 3	42.8	39.3	17.9	100.0	28
	4 – 6	20.8	62.5	16.7	100.0	24
	7		66.7	33.3	100.0	3
	รวม	30.5	52.5	16.9	100.0	59
51 +	ไม่มีบุตร			100.0	100.0	2
	1 – 3	14.3	64.3	21.4	100.0	14
	4 – 6	30.0	40.0	30.0	100.0	20
	7	31.2	56.2	12.5	100.0	16
	รวม	25.0	50.0	25.0	100.0	52
ทุกอายุ	ไม่มีบุตร	16.7	50.0	33.3	100.0	6
	1 – 3	31.8	50.0	18.2	100.0	44
	4 – 6	25.0	52.3	22.7	100.0	44
	7	26.3	57.9	15.8	100.0	19
	รวม	27.4	52.2	20.4	100.0	113

ตารางที่ 26 จำนวนร้อยละของการเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันกับอาชีพแรกของหัวหน้าครัวเรือน จำแนกตามการย้ายถิ่น และอายุของหัวหน้าครัวเรือน

อายุของหัวหน้าครัวเรือน	การย้ายถิ่น	เปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันกับอาชีพแรก				จำนวนตัวอย่าง
		สูงกว่าอาชีพแรก	เหมือนกับอาชีพแรก	ต่ำกว่าอาชีพแรก	รวม	
21 - 30	ไม่เคยย้าย		100.0		100.0	1
	1 - 3 ครั้ง		100.0		100.0	1
	4 - 7 ครั้ง					
	รวม		100.0		100.0	2
31 - 50	ไม่เคยย้าย	8.0	92.0		100.0	25
	1 - 3 ครั้ง	10.8	86.5	2.7	100.0	37
	4 - 7 ครั้ง		100.0		100.0	3
	รวม	9.2	89.2	1.5	100.0	65
51++	ไม่เคยย้าย	4.0	96.0		100.0	25
	1 - 3 ครั้ง	12.5	87.5		100.0	24
	4 - 7 ครั้ง		100.0		100.0	3
	รวม	7.7	92.3		100.0	52
ทุกอายุ	ไม่เคยย้าย	5.9	94.1		100.0	51
	1 - 3 ครั้ง	11.3	87.1	1.6	100.0	62
	4 - 7 ครั้ง		100.0		100.0	6
	รวม	8.4	90.8	0.8	100.0	119

ตารางที่ 27 จำนวนร้อยละของการเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันกับอาชีพบิดา จำแนกตามการย้ายถิ่นและอายุของหัวหน้าครัวเรือน

อายุของหัวหน้าครัวเรือน	การย้ายถิ่น	เปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันกับอาชีพบิดา				จำนวนตัวอย่าง
		สูงกว่าอาชีพบิดา	เหมือนกับอาชีพบิดา	ต่ำกว่าอาชีพบิดา	รวม	
21 – 30	ไม่เคยย้าย		100.0		100.0	1
	1 – 3 ครั้ง		100.0		100.0	1
	4 – 7 ครั้ง					
	รวม		100.0		100.0	2
31 – 50	ไม่เคยย้าย	20.0	45.0	35.0	100.0	20
	1 – 3 ครั้ง	33.3	55.6	11.1	100.0	36
	4 – 7 ครั้ง	66.7	33.3		100.0	3
	รวม	30.5	50.8	18.6	100.0	59
51+	ไม่เคยย้าย	11.5	53.8	34.6	100.0	26
	1 – 3 ครั้ง	40.9	45.5	13.6	100.0	22
	4 – 7 ครั้ง	33.3	66.7		100.0	3
	รวม	25.5	50.9	23.5	100.0	51
ทุกอายุ	ไม่เคยย้าย	14.9	51.1	34.0	100.0	47
	1 – 3 ครั้ง	35.6	52.5	11.9	100.0	59
	4 – 7 ครั้ง	50.0	50.0		100.0	6
	รวม	27.7	51.8	20.5	100.0	112

ในตารางที่ 28 ได้พิจารณาถึงปัจจัยการศึกษา และความแตกต่างระหว่างอาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือนในเขตกรุงเทพฯ กับอาชีพแรกของหัวหน้าครัวเรือน ปรากฏว่า หัวหน้าครัวเรือนที่อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้ ทุกคนไม่มีการเปลี่ยนฐานะทางอาชีพเลย หัวหน้าครัวเรือนที่เรียนชั้นมัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา 15.4% และผู้ที่เรียนชั้นมหาวิทยาลัย 16.7% เป็นผู้ที่มีอาชีพในปัจจุบันสูงกว่าอาชีพเดิม ส่วนหัวหน้าครัวเรือนที่เรียนชั้นประถมศึกษามี 17.4% เป็นผู้ที่มีอาชีพปัจจุบันต่ำกว่าอาชีพแรก หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่ในทุกระดับการศึกษายังคงมีอาชีพเหมือนเดิม น่จะปรากฏผลเช่นเดียวกันนี้ ในทุกกลุ่มอายุ

เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างอาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือนกับอาชีพของบิดาปรากฏว่า (ตารางที่ 29) 65.2% ของหัวหน้าครัวเรือนในกรุงเทพฯ มีอาชีพเหมือนกับบิดา 20.3% เป็นผู้ที่มีอาชีพสูงกว่าบิดา และ 14.5% มีอาชีพต่ำกว่าบิดา เมื่อพิจารณาในแต่ละระดับการศึกษา จะพบว่าหัวหน้าครัวเรือนที่อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ ไม่มีอัตราส่วนของการเปลี่ยนแปลงทางอาชีพระหว่างหัวหน้าครัวเรือนกับบิดา หัวหน้าครัวเรือนที่เรียนชั้นประถมศึกษาไม่มีใครที่มีอาชีพสูงกว่าบิดา แต่มี 33.3% ที่มีอาชีพต่ำกว่าบิดา หัวหน้าครัวเรือนที่มีการศึกษาสูงขึ้นไปจะมีแนวโน้มของการเลื่อนฐานะทางสังคมในทางที่สูงขึ้น คือ 25.0% เป็นผู้ที่เรียนชั้นมัธยมศึกษาและอาชีวศึกษามีฐานะทางอาชีพสูงกว่าบิดา 43.5% เป็นผู้ที่มีการศึกษาระดับปริญญาตรีและสูงกว่า

จากการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนกับการศึกษาของบิดา ปรากฏในตารางที่ 30 ว่า ในจำนวนของบิดาที่ไม่ได้รับการศึกษาเลยนั้น 35.3% เป็นบุตรที่เรียนชั้นประถมศึกษา และในอัตราส่วนที่เท่ากันนี้เรียนชั้นมัธยมศึกษา 29.4% ได้เรียนชั้นมหาวิทยาลัย เมื่อพิจารณาบิดาที่มีการศึกษาชั้นประถมศึกษามีบุตรที่ไม่ได้เรียนหนังสือเพียง 8% หรือ 2 คน อัตราส่วนของบุตรที่มีการศึกษาเท่ากับบิดามีมากคือ 64% 12% และ 16% เป็นบุตรที่มีการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและระดับมหาวิทยาลัย ตามลำดับ

บิดาที่มีการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและอาชีวศึกษา มีอัตราส่วนของบุตรที่จบปริญญาตรีและสูงกว่า สูงกว่าบิดาทุกระดับการศึกษา คือ 84.6% เป็นบุตรที่จบปริญญาตรี

และสูงกว่า ในขณะที่ มี 76.9% ในกลุ่มบิดาที่จบจากมหาวิทยาลัย

แต่อย่างไรก็ตาม ยังสามารถที่จะกล่าวได้ว่าบิดาที่มีการศึกษาระดับสูงจะทำให้บุตรได้รับการศึกษาสูงตามด้วย

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะอาชีพของบิดาที่มีผลต่อการศึกษาของบุตร ในตารางที่ 31 จะพบว่า หัวหน้าครัวเรือนที่บิดามีอาชีพกลุ่มที่ 1. และ 2 ซึ่งเป็นกลุ่มอาชีพที่มีสถานภาพสูงมีอัตราส่วนของผู้ที่จบปริญญาตรีและสูงกว่า 71.4% และ 80% ตามลำดับ

หัวหน้าครัวเรือนที่บิดามีอาชีพกลุ่มที่ 3 ซึ่งได้แก่ผู้ประกอบธุรกิจทั่วไป ข้าราชการระดับกลางๆ มีอัตราส่วนผู้ที่จบปริญญาตรีและสูงกว่ามากเช่นกันคือ 76.9%

แต่หัวหน้าครัวเรือนที่บิดามีอาชีพใช้แรงงานปราศจากฝีมือนั้น ไม่มีอัตราส่วนของผู้ที่จบปริญญาตรีและสูงกว่า มีอัตราส่วนของผู้จบชั้นประถมศึกษาสูงกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่บิดาประกอบอาชีพกลุ่มอื่นๆ คือ 57.7% และยังมีผู้ที่ไม่รู้หนังสือในอัตรา 19.2% ซึ่งกลุ่มอาชีพอื่นๆไม่มี

จากข้อมูลนี้ ได้แสดงให้เห็นชัดเจนว่า ลักษณะอาชีพของบิดามีผลต่อการศึกษาของบุตร บิดาซึ่งประกอบอาชีพที่มีสถานภาพสูง ต้องใช้ความสามารถมากในการประกอบอาชีพ มีแนวโน้มที่จะส่งบุตรให้เข้าเรียนในชั้นสูงขึ้นด้วย

ตารางที่ 32 แสดงให้เห็นถึงปัจจัยด้านจำนวนบุตรที่มีผลต่อการเลื่อนฐานะทางสังคมของหัวหน้าครัวเรือนในเขตกรุงเทพฯ ผลปรากฏว่า หัวหน้าครัวเรือนที่ไม่มีบุตรมีอัตราส่วนครึ่งต่อครึ่งที่มีอาชีพเหมือนกับบิดาและมีอาชีพสูงกว่าบิดา

ในจำนวนหัวหน้าครัวเรือนที่มีบุตร 1–3 คน ส่วนใหญ่ยังคงมีอาชีพเหมือนบิดาคือ 70.7% มีอัตราส่วนเท่ากันคือ 14.6% ที่มีอาชีพต่ำกว่าบิดาและมีอาชีพสูงกว่าบิดา

หัวหน้าครัวเรือนที่มีบุตร 4–6 คน 72.2% มีอาชีพเหมือนบิดา 27.8% มีอาชีพสูงกว่าบิดา

สำหรับหัวหน้าครัวเรือนที่มีบุตรเกินกว่า 6 คน มีอัตราส่วนของผู้ที่มีการเลื่อนฐานะในทางต่ำลง สูงที่สุดคือ 57.1% อัตราส่วนของผู้ที่มีอาชีพเหมือนบิดาและผู้ที่

เลื่อนฐานะสูงกว่าบิดาก็ต่ำที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับหัวหน้าครัวเรือนที่มีบุตรน้อยกว่าหรือไม่มีเลย คือ 28.6% และ 14.3% ตามลำดับ

ดังนั้น จำนวนบุตรของหัวหน้าครัวเรือนในเขตกรุงเทพฯจะมีผลต่อการเลื่อนฐานะทางสังคมของหัวหน้าครัวเรือนอย่างเห็นได้ชัด

หัวหน้าครัวเรือนในกรุงเทพฯ ที่ตกเป็นตัวอย่าง จำนวน 107 จาก 126 คนเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการย้ายถิ่น ในตารางที่ 33 เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างอาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือนกับอาชีพแรก พบว่า ในจำนวนผู้ย้ายถิ่นทั้งหมดมีอัตราส่วนของผู้ที่มีอาชีพปัจจุบันสูงกว่าอาชีพแรก 8.4% อัตราส่วนของผู้ที่มีอาชีพเหมือนเดิม 84.1% และ 7.5% เป็นอัตราส่วนของผู้ที่ย้ายถิ่นแต่มีอาชีพปัจจุบันต่ำกว่าอาชีพแรก

หัวหน้าครัวเรือนที่ไม่เคยย้ายถิ่น 89.5% เป็นผู้ที่มีอาชีพเหมือนเดิม 10.5% เป็นผู้ที่มีอาชีพสูงกว่าเดิม ไม่มีผู้ใดที่มีฐานะต่ำกว่าอาชีพแรก

แต่ถ้าพิจารณาถึงความแตกต่างของจำนวนครั้งที่ย้ายถิ่น จะพบว่า ผู้ที่มีประสบการณ์ในการย้ายถิ่นหลายครั้ง โอกาสที่จะเลื่อนฐานะทางสังคมสูงขึ้นจากเดิมมีอัตราส่วนมากกว่า คือ หัวหน้าครัวเรือนที่ย้ายถิ่นเกินกว่า 3 ครั้ง มีอัตราส่วน 16.7% ที่เลื่อนฐานะทางสังคมสูงกว่าเดิม

เมื่อเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือนกับอาชีพบิดา ในตารางที่ 34 พบว่า ผู้ที่ไม่เคยย้ายถิ่นเลย 57.1% มีอาชีพเหมือนบิดา 42.9% เป็นผู้ที่มีการเลื่อนฐานะทางสังคมสูงกว่าบิดา ไม่มีอัตราส่วนของผู้ที่มีอาชีพต่ำกว่าบิดา

หัวหน้าครัวเรือนที่ย้ายถิ่น 1-3 ครั้ง อัตราส่วนของผู้ที่เลื่อนฐานะทางสังคมสูงกว่าบิดาลดลง (17.2%) นอกจากนี้ยังมีผู้ที่มีอาชีพต่ำกว่าบิดาด้วยคือ 18.9%

ส่วนหัวหน้าครัวเรือนที่ย้ายถิ่นหลายๆครั้ง 20% เป็นผู้ที่สูงกว่าบิดา 80% ยังคงเป็นผู้ที่มีอาชีพเหมือนบิดา

เพราะฉะนั้น ประสบการณ์ในการย้ายถิ่น จะไม่มีผลทำให้บุคคลใดมีโอกาสในการเลื่อนฐานะทางสังคมมากนัก ผลจากการศึกษาตัวอย่างในกรุงเทพฯตรงกันข้ามกับผลของการศึกษาตัวอย่างในเขตจังหวัดเพชรบุรี

ตารางที่ 28 จำนวนร้อยละของการเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันกับอาชีพแรกของหัวหน้าครัวเรือน จำแนกตามอายุ และระดับการศึกษา

อายุและการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน	สูงกว่าอาชีพแรก	เหมือนกับอาชีพแรก	ต่ำกว่าอาชีพแรก	รวม	จำนวนตัวอย่าง
21–30					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้		100.0		100.0	2
ป.1 – ป.7		66.7	33.3	100.0	6
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา		100.0		100.0	2
ปริญญาตรีและสูงกว่า	33.3	66.7		100.0	3
รวม	7.7	76.9	15.4	100.0	13
31–50					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้		100.0		100.0	1
ป.1 – ป.7		82.3	17.6	100.0	34
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	16.7	83.3		100.0	18
ปริญญาตรีและสูงกว่า	18.2	81.8		100.0	33
รวม	10.5	82.6	6.9	100.0	86
51 +					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้				100.0	–
ป.1 – ป.7		100.0		100.0	6
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	16.7	83.3		100.0	6
ปริญญาตรีและสูงกว่า	8.3	91.7		100.0	12
รวม	8.3	91.7		100.0	24
ทุกอายุ					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้		100.0		100.0	3
ป.1 – ป.7		82.6	17.4	100.0	46

มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	15.4	84.6		100.0	26
ปริญญาตรีและสูงกว่า	16.7	83.3		100.0	48
รวม	16.7	83.7	6.5	100.0	123

ตารางที่ 29 จำนวนร้อยละของการเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบัน อาชีพบิดา และอายุ

อายุและการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน	อาชีพปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือนเมื่อเปรียบเทียบกับบิดา			รวม	จำนวนตัวอย่าง
	สูงกว่าบิดา	เหมือนกับบิดา	ต่ำกว่าบิดา		
21–30					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้		100.0		100.0	2
ป.1 – ป.7		66.7	33.3	100.0	6
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา		100.0		100.0	1
ปริญญาตรีและสูงกว่า		100.0		100.0	2
รวม		81.8	18.2	100.0	11
31–50					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้		100.0		100.0	1
ป.1 – ป.7		63.2	36.8	100.0	19
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	18.2	72.7	9.1	100.0	11
ปริญญาตรีและสูงกว่า	50.0	50.0		100.0	14
รวม	20.0	62.2	17.8	100.0	45
51 +					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้				100.0	–
ป.1 – ป.7		100.0		100.0	2

มัธยมศึกษา,อาชีวศึกษา	50.0	50.0		100.0	4
ปริญญาตรีและสูงกว่า	42.9	57.1		100.0	7
รวม	38.5	61.5		100.0	13
ทุกอายุ					
อานไมออกเขียนไม่ได้		100.0		100.0	3
ป.1 – ป.7		66.7	33.3	100.0	27
มัธยมศึกษา,อาชีวศึกษา	25.0	68.7	6.2	100.0	16
ปริญญาตรีและสูงกว่า	43.5	56.5		100.0	23
รวม	20.3	65.2	14.5	100.0	69

ตารางที่ 30 จำนวนร้อยละของการเปรียบเทียบอายุ การศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนและระดับการศึกษาของบิดา

อายุและการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน	ระดับการศึกษาของบิดาหัวหน้าครัวเรือน				
	อ่านเขียนไม่ได้	ประถม-ศึกษา	มัธยมศึกษา อาชีวศึกษา	ปริญญาตรี และสูงกว่า	รวม
21–30					
อานไมออก เขียนไม่ได้		33.3			22.2
ป.1 – ป.7		66.7			44.4
มัธยมศึกษา,อาชีวศึกษา				50.0	11.1
ปริญญาตรีและสูงกว่า			100.0	50.0	22.2
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
		(6)	(1)	(2)	(9)
31–50					
อานไมออก เขียนไม่ได้					–

ป.1 – ป.7	42.8	57.1			29.8
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	28.6	21.4	18.2	12.5	21.3
ปริญญาตรีและสูงกว่า	28.6	21.4	81.8	87.5	48.9
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
	(14)	(14)	(11)	(8)	(47)
51 +					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้					–
ป.1 – ป.7		80.0			33.3
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	66.7			33.3	25.0
ปริญญาตรีและสูงกว่า	33.3	20.0	100.0	66.7	41.7
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
	(3)	(5)	(1)	(3)	(12)
ทุกอายุ					
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้	–	8.0			2.9
ป.1 – ป.7	35.3	64.0			32.3
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	35.3	12.0	15.4	23.1	20.6
ปริญญาตรีและสูงกว่า	29.4	16.0	84.6	76.9	44.1
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
	(17)	(25)	(13)	(13)	(68)

ตารางที่ 31 จำนวนร้อยละของการเปรียบเทียบการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน และอาชีพของบิดา

อายุและการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน	อาชีพบิดา						
	กลุ่มที่1	กลุ่มที่2	กลุ่มที่3	กลุ่มที่4	กลุ่มที่5	กลุ่มที่6	รวม
21–30							
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้						66.7	33.3
ป.1 – ป.7					66.7	33.3	33.3
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	100.0				33.3		16.7
ปริญญาตรีและสูงกว่า		100.0					16.7
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
	(1)	(2)			(3)	(6)	(12)
31–50							
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้						5.5	2.3
ป.1 – ป.7				100.0	57.1	61.1	45.5
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา			16.7		14.3	33.3	20.5
ปริญญาตรีและสูงกว่า	100.0	100.0	83.3		28.6		31.8
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
	(3)	(2)	(6)	(1)	(14)	(18)	(44)
51 +							
อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้							
ป.1 – ป.7						100.0	15.4
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	33.3	100.0	28.6				30.8
ปริญญาตรีและสูงกว่า	66.7		71.4				53.8
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
	(3)	(1)	(7)			(2)	(13)

ทุกอายุ							
อานไมออก เขียนไม่ได้						19.2	7.4
ป.1 – ป.7				100.0	56.2	57.7	36.8
มัธยมศึกษา, อาชีวศึกษา	28.6	20.0	23.1		18.7	23.1	22.0
ปริญญาตรีและสูงกว่า	71.4	80.0	76.9		25.0		33.8
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
	(7)	(5)	(13)	(1)	(16)	(26)	(68)

ตารางที่ 32 จำนวนร้อยละของการเปรียบเทียบหัวหน้าครัวเรือนกับบิดา จำแนกตามอายุหัวหน้าครัวเรือน และจำนวนบุตรที่มีชีวิต

อายุของหัวหน้าครัวเรือน	จำนวนบุตรที่มีชีวิต	อาชีพของหัวหน้าครัวเรือนเมื่อเปรียบเทียบกับบิดา				จำนวนตัวอย่าง
		ต่ำกว่าบิดา	เท่ากับบิดา	สูงกว่าบิดา	รวม	
21–30	ไม่มีบุตร		100.0		100.0	1
	1–3	20.0	80.0		100.0	10
	4–6				100.0	–
	7 +				100.0	–
	รวม	18.2	81.8		100.0	11
31–50	ไม่มีบุตร			100.0	100.0	1
	1–3	18.2	68.2	13.6	100.0	22
	4–6		73.3	26.7	100.0	15
	7 +	66.7	33.3		100.0	6
	รวม	18.2	63.6	18.2	100.0	44
51 +	ไม่มีบุตร				100.0	–
	1–3		66.7	33.3	100.0	9

	4–6		66.7	33.3	100.0	3
	7 +			100.0	100.0	1
	รวม		61.5	38.5	100.0	13
ทุกอายุ	ไม่มีบุตร		50.0	50.0	100.0	2
	1–3	14.6	70.7	14.6	100.0	41
	4–6		72.2	27.8	100.0	18
	7 +	57.1	28.6	14.3	100.0	7
	รวม	14.7	66.2	19.1	100.0	68

ตารางที่ 33 จำนวนร้อยละของการเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันกับอาชีพแรกของหัวหน้าครัวเรือน จำแนกตามการย้ายถิ่น และอายุของหัวหน้าครัวเรือน

อายุของหัวหน้าครัวเรือน	การย้ายถิ่น	เปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันกับอาชีพแรก				จำนวนตัวอย่าง
		สูงกว่าอาชีพแรก	เหมือนกับอาชีพแรก	ต่ำกว่าอาชีพแรก	รวม	
21–30	ไม่เคยย้าย	.	.		100.0	–
	1–3 ครั้ง	8.3	75.0	16.7	100.0	12
	4–7 ครั้ง		100.0		100.0	1
	รวม	7.7	76.9	15.4	100.0	13
31–50	ไม่เคยย้าย	10.0	9.0		100.0	10
	1–3 ครั้ง	8.2	83.6	8.2	100.0	73
	4–7 ครั้ง	25.0	75.0		100.0	4
	รวม	9.2	83.9	6.9	100.0	87
51 +	ไม่เคยย้าย	11.1	88.9		100.0	9
	1–3 ครั้ง	6.2	93.8		100.0	16
	4–7 ครั้ง	–	100.0		100.0	1
	รวม	7.7	92.3		100.0	26
ทุกอายุ	ไม่เคยย้าย	10.5	89.5		100.0	19
	1–3 ครั้ง	7.9	84.2	7.9	100.0	101
	4–7 ครั้ง	16.7	83.3	–	100.0	6
	รวม	8.7	84.9	6.3	100.0	126

ตารางที่ 34 จำนวนร้อยละของการเปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันกับอาชีพแรกของหัวหน้าครัวเรือน จำแนกตามการย้ายถิ่น และอายุของหัวหน้าครัวเรือน

อายุของหัวหน้าครัวเรือน	การย้ายถิ่น	เปรียบเทียบอาชีพปัจจุบันกับอาชีพแรก				จำนวนตัวอย่าง
		สูงกว่าบิดา	เหมือนกับบิดา	ต่ำกว่าบิดา	รวม	
21-30	ไม่เคยย้าย				100.0	-
	1-3 ครั้ง		72.7	27.3	100.0	11
	4-7 ครั้ง		100.0	-	100.0	1
	รวม		75.0	25.0	100.0	12
31-50	ไม่เคยย้าย		100.0		100.0	3
	1-3 ครั้ง	21.1	57.9	21.1	100.0	38
	4-7 ครั้ง	25.0	75.0		100.0	4
	รวม	20.0	62.2	17.8	100.0	45
51 +	ไม่เคยย้าย	75.0	25.0		100.0	4
	1-3 ครั้ง	22.2	77.8		100.0	9
	4-7 ครั้ง				100.0	-
	รวม	38.5	61.5		100.0	13
ทุกอายุ	ไม่เคยย้าย	42.9	57.1		100.0	7
	1-3 ครั้ง	17.2	63.8	18.9	100.0	58
	4-7 ครั้ง	20.0	80.0		100.0	5
	รวม	20.0	64.3	15.7	100.0	70

บทที่ ๖

บทสรุป

การศึกษาการเลื่อนฐานะทางสังคมของประชากรในเขตเมือง ครั้งนี้ เป็นการศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงฐานะทางอาชีพของหัวหน้าครัวเรือนชายในชั่วอายุของเขา และเปรียบเทียบเพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงระหว่างอาชีพของบิดาด้วย

ปัจจัยซึ่งคาดว่าจะเกี่ยวข้องกับการเลื่อนฐานะทางสังคมได้แก่ การศึกษา จำนวนบุตร และประสบการณ์ในการย้ายถิ่น และศึกษาถึงพฤติกรรมบางด้านที่แตกต่างกันในแต่ละชนชั้นอีกเล็กน้อย

การเก็บรวบรวมข้อมูล ได้จากการสัมภาษณ์ โดยใช้แบบสอบถามหัวหน้าครัวเรือนชายที่ตกเป็นตัวอย่าง ในเขตกรุงเทพ และเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี

ลักษณะโดยทั่ว ๆ ไปของตัวอย่างที่ศึกษา

เรื่อง	เขตกรุงเทพ	เขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี
๑. อายุ	๕๒.๑ % มีอายุระหว่าง ๓๑-๕๐ ปี ๔๖.๒ % มีอายุมากกว่า ๕๐ ปี	๖๙.๙ % มีอายุ ๓๑-๕๐ ปี
๒. การศึกษา	โดยเฉลี่ยแล้วมีการศึกษาระดับต่ำ ๔๕.๖ % จบชั้น ป.๑ - ป.๔ จำนวนผู้จบปริญญาตรีมีมากกว่าคือ ๑๐.๗ %	การศึกษาสูงกว่า ๔๒.๔ % จบมัธยมศึกษาตอนต้นและอาชีวศึก มีผู้จบปริญญาตรีเพียง ๑.๗ %
๓. อาชีพ	มีการกระจายทางด้านอาชีพมากกว่า กลุ่มที่ ๑ มี ๒๕.๖ % กลุ่มที่ ๓ มี ๓๓.๗ % กลุ่มที่ ๖ มี ๓๐ %	ส่วนมากประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๓ (๔๕%)

เรื่อง	เขตกรุงเทพ	เขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี
๔. การเปลี่ยนอาชีพ	ส่วนใหญ่ไม่เคยเปลี่ยนอาชีพ (๖๕ %)	เหมือนตัวอย่างในกรุงเทพ (๗๖.๕ %)
๕. จำนวนบุตร	โดยเฉลี่ยมีบุตร ๑-๓ คน	อัตราส่วนของผู้มีบุตร ๑-๓ คน และ ๔-๖ คน ใกล้เคียงกัน คือ ๓๗.๘ % และ ๓๔.๕ %
๖. การย้ายถิ่น	ผู้ย้ายถิ่นมีมาก ๘๕ %	ผู้ย้ายถิ่นมี ๕๗ %
๗. การศึกษาของบิดา	บิดาที่ไม่รู้หนังสือมีน้อยกว่า แต่บิดาที่จบปริญญาตรีมีมากกว่า	บิดาที่จบ ป.๑ - ป.๔ มีมากที่สุด
๘. อาชีพของบิดา	๖๑.๔ % ประกอบอาชีพในกลุ่มที่ ๕, ๖ (กลุ่มที่ ๕ มี ๓๐%, กลุ่มที่ ๖ มี ๓๑.๔ %)	จำนวนครึ่งหนึ่ง ประกอบอาชีพกลุ่ม ๕
<u>ลักษณะการเลื่อนฐานะทางสังคม</u>		
๑. การเลื่อนฐานะทางสังคมในชั่วอายุ	กลุ่มอาชีพที่ ๒ และ ๕ มีการเลื่อนฐานะทางสังคมสูงขึ้นสูงกว่ากลุ่มอื่น โดยเลื่อนฐานะมาจากกลุ่มอาชีพที่ ๓ และ ๔	กลุ่มอาชีพที่ ๑ มีการเลื่อนฐานะสูงขึ้นมากที่สุด โดยเลื่อนมาจากกลุ่มอาชีพที่ ๓ และ ๖
๒. การเลื่อนฐานะทางสังคมในรุ่นอายุ	กลุ่มอาชีพที่ ๑ มีการเลื่อนฐานะสูงขึ้นมากที่สุด (๖๐ %) มีบิดาประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๓ และ ๕	กลุ่มอาชีพที่ ๑ มีการเลื่อนฐานะสูงขึ้นมากที่สุด (๑๐๐%) มีบิดาประกอบอาชีพกลุ่มที่ ๓, ๔ และ ๕

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนฐานะทางสังคม

ผลการศึกษาพบว่า

ความสัมพันธ์ของปัจจัยที่เกี่ยวข้อง	เขตกรุงเทพ	เขตเพชรบุรี
๑. การศึกษา กับการเคลื่อนฐานะทางสังคมในชั่วอายุ	+	+
๒. การศึกษา กับการเคลื่อนฐานะทางสังคมระหว่างรุ่นอายุ	+	+
๓. การศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนกับการศึกษาของบิดา	+	+
๔. การศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนกับอาชีพของบิดา	+	+
๕. จำนวนบุตร กับการเคลื่อนฐานะทางสังคมระหว่างรุ่นอายุ	+	—
๖. ประสบการณ์ในการย้ายถิ่น กับการเคลื่อนฐานะทางสังคมในชั่วอายุ	+	+
๗. ประสบการณ์ในการย้ายถิ่น กับการเคลื่อนฐานะทางสังคมระหว่างรุ่นอายุ	—	+

หมายเหตุ

\+ หมายถึง ผลการศึกษาเป็นไปตามสมมุติฐานที่ตั้งไว้ตอนแรก

— หมายถึง ผลการศึกษาไม่สอดคล้องกับสมมุติฐาน

เศรษฐกิจและสังคมไทยในสมัยปลายอยุธยา

โดย

สายชล วรรณรัตน์

เอกสารวิชาการหมายเลข ๓๐
เพื่อประกอบการสัมมนา

สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

จัดโดย

สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
วารสารธรรมศาสตร์

๑ กันยายน ๒๕๒๕

ราคา 15 บาท

เศรษฐกิจและสังคมไทยในสมัยปลายอยุธยา *

สังคมไทยในปลายอยุธยาก่อนที่จะเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งสุดท้ายอยู่ในสภาพอย่างไร? - ยังคงเป็นคำถามที่ท้าทายอยู่เสมอ การแตกสลายของราชอาณาจักรอยุธยาในปี พ.ศ.๒๓๑๐ ชวนให้เข้าใจไปว่าสังคมไทยเวลานั้นมีความเสื่อมโทรมในทุกด้าน ความพยายามที่จะให้คำอธิบายเกี่ยวกับความเสื่อมโทรมของอยุธยามีมาตั้งแต่ครั้งที่เพิ่งเสียกรุงศรีอยุธยาใหม่ ๆ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ได้รับการชำระในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์อธิบายโดยนัยว่า พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาขาดคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ที่ดีตามคติพุทธศาสนาและไม่สามารถทำหน้าที่จรรโลงธรรม[๑] สังคีติยวงศ์บรรยายว่า "ครั้งนั้นชาวเมืองและชาวชนบทชาวคามนิคมทั้งหลายมีเสนาบดีและอำมาตย์เป็นต้น ก็ตั้งอยู่ในอสัจจะธรรม..."[๒] ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ พระยาโบราณราชธานินทร์ได้ให้คำอธิบายว่า

---

* บทความนี้ปรับปรุงจากครึ่งแรกของบทที่ ๑ ในวิทยานิพนธ์เรื่อง "พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ.๒๓๒๕ - ๒๓๕๒" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕

คำแนะนำและคำวิจารณ์ของ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ และ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ของผู้เขียน เป็นส่วนสำคัญในการเขียนบทความนี้ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ อย่างไรก็ตามทรรศนะและข้อบกพร่องทั้งปวงที่ปรากฏในบทความเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนแต่ผู้เดียว

[๑] โปรดดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา" รวมบทความประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑) หน้า ๑๖๙-๒๕๔

[๒] พระพิมลธรรม, สังคีติยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระปริยัติธรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศิวพร, ๒๔๒๑) หน้า ๔๐๒-๔๐๓

"เหตุที่กรุงเทพฯวาราวดีจะเสื่อมถอยหมดกำลังลงนั้น เริ่มต้นเกิดมาตั้งแต่พระเจ้าหรงธรรมแย่งราชสมบัติพระศรีเสาวภาคย์ เมื่อจุลศักราช ๙๖๔ ปี ครั้งนั้นก็ฆ่าขุนนางเก่าเสียมาก... คิดดู... เป็น ๑๘ ปี ฆ่ากันครั้งหนึ่ง...ถ้าจะนับพวกที่รอดตายก็ต้องว่าผู้ดีกลายเป็นไพร่ ไพร่กลายเป็นผู้ดี ... การปกครองบ้านเมืองแปรปรวนรวนเรไป..."[๑] และเมื่อไม่นานมานี้ก็มีงานเขียนที่ทำให้เข้าใจกันว่าปลายสมัยอยุธยามีปัญหาทางเศรษฐกิจเนื่องจากการค้ากับชาติตะวันตกเสื่อมโทรมลง[๒] และปัญหาไพร่หลวงมีชีวิตทุกข์ยากกว่าไพร่สมและไพร่หัวเมือง อันเป็นผลให้ "ความสามัคคีปรองดองกันในหมู่ไพร่บ้านพลเมืองจึงมีไม่ได้เมื่อคราวกรุงศรีอยุธยาถึงกับล่มจมลงเมื่อ พ.ศ.๒๓๑๐"[๓]

จนกระทั่งปัจจุบันเรายังขาดแคลนงานเขียนที่ให้ภาพรวมของสังคมไทยสมัยปลายอยุธยา บทความนี้พยายามที่จะเสนอภาพดังกล่าวอย่างกว้าง ๆ งานเขียนของสารสิน วีรผล[๔]

---

[๑]พระยาโบราณราชธานินทร์, "ตำนานกรุงเก่า" ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๙ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๒) หน้า ๑๗-๑๘

[๒]ขุนวิจิตรมาตรา ประวัติการค้าไทย (กรุงเทพฯ : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๑๖) หน้า ๒๘๘-๓๐๓

[๓]ชจร สุขพานิช ราษฎรไพร่ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๔) หน้า ๓๐

[๔]Sarasin Viraphol, Tribute and Profit : Sino - Siamese Trade,1652 - 1853 (Cambridge, Council on East Asian Studies, Havard University, 1977)

และหลักฐานจำนวนหนึ่งแสดงให้เห็นถึงร่องรอยของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ทั้งในด้านปริมาณการค้า ลักษณะของการค้า ชนิดของสินค้า การผลิตเพื่อขาย ฯลฯ ทำให้เกิดข้อสมมติฐานว่าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจดังกล่าวมีผลกระทบลึกซึ้งต่อสังคมไทยในปลายอยุธยา

สังคมไทยหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก

นับตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรกในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ มีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในสังคมไทยหลายประการที่เกี่ยวพันกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคมในปลายอยุธยา ที่สำคัญคือ การขยายตัวของระบบราชการและชนชั้นมูลนาย การเพิ่มของประชากรและการขยายตัวของชุมชนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง และการขยายตัวของการผลิตและการค้า

การขยายตัวของระบบราชการและกลุ่มขุนนาง

การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก ทำให้อำนาจของหัวเมืองอ่อนแอลง[๑] ในระหว่าง

---

[๑]สงครามเสียกรุงครั้งแรกเป็นสงครามยืดเยื้อกินเวลาถึง ๕๙ ปี (พ.ศ.๒๐๙๑ - ๒๑๔๗) และครอบคลุมอาณาบริเวณกว้างขวาง เพราะเป็นสงครามระหว่างศูนย์อำนาจหลายศูนย์ ได้แก่ พม่า มอญ ล้านนาไทย ล้านช้าง พิษณุโลก อยุธยา และปัตตานี เขตที่อยู่ในราชอาณาจักรอยุธยาโดยเฉพาะหัวเมืองเหนือและหัวเมืองตะวันตกและหัวเมืองในภาคกลาง เป็นบริเวณที่อยู่ระหว่างกลางของศูนย์อำนาจต่าง ๆ จึงกลายเป็นสนามรบ ทำให้หัวเมืองเหล่านี้อ่อนแอลง โปรดดู สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๒๐), หน้า ๑-๒๒๑.

นั้นกรุงศรีอยุธยาสามารถปราบหัวเมืองสำคัญ ๆ ที่เป็นกบฏลงได้ ไม่ว่าจะเป็น พิชัย สวรรคโลก หรือตะนาวศรี[๑] และมีการกวาดต้อนผู้คนจากหัวเมืองเหนือแถบเมืองพิษณุโลกและเมืองใกล้เคียง ซึ่งเป็นชุมชนใหญ่ มีประชากรหนาแน่นมาแต่โบราณลงมาอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง[๒] อันเป็นการนำเอากำลังคนจำนวนมากจากหัวเมืองที่เคยมีอำนาจก่อนข้างอิสระเข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมของกรุงศรีอยุธยาโดยตรง ทั้งหมดนี้ทำให้กรุงศรีอยุธยาภายหลังการตั้งตัวเป็นอิสระจากพม่า สามารถแผ่ขยายอำนาจกว้างขวางและหยั่งรากลงลึกกว่าที่เคยเป็นมา ในการธำรงรักษาอำนาจนี้ไว้กรุงศรีอยุธยาได้ขยายระบบราชการให้ใหญ่โตซับซ้อนขึ้น และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น ผลก็คือปริมาณและพลังอำนาจของขุนนางฝ่ายปกครองเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว[๓]

การบังคับบัญชาหัวเมือง แต่เดิมนอกจากเมืองชั้นจัตวา ซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจของราชธานีโดยตรงแล้ว ราชธานีมีอำนาจเหนือหัวเมืองค่อนข้างน้อย แต่ละเมืองมีระบบราชการที่ค่อนข้างเป็นอิสระ ยังไม่เกิดระบบราชการรวมศูนย์ซึ่งจะช่วยให้ราชธานีสามารถควบคุมบังคับบัญชาหัวเมืองอย่างมีประสิทธิภาพ[๔] จะมีก็แต่ตำแหน่งยกกระบัตรซึ่งไม่มีอำนาจบังคับบัญชาเจ้าเมืองกรมการเมือง และไม่มีอำนาจบริหารราชการในหัวเมืองโดยตรง เป็นเพียงผู้สอดส่องดูแลการบริหารราชการของหัวเมืองแล้วรายงานต่อราชธานีเท่านั้น จนกระทั่งในระยะของการ

---

[๑] พระราชพงศาวดารอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๒๔๕-๒๔๙.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

[๓] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์" ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๒๓-๑๒๕.

[๔] เรื่องเดียวกัน.

สร้างเสถียรภาพและแผ่ขยายอำนาจของกรุงศรีอยุธยาหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรกนี้เอง ราชธานีจึงสามารถขยายระบบราชการส่วนกลางออกไปยังหัวเมืองรอบนอกมากขึ้น โดยให้สมุหนายกบังคับบัญชาหัวเมืองภาคเหนือ สมุหกลาโหมบังคับบัญชาหัวเมืองภาคใต้ และเจ้าพระยาพระคลังบังคับบัญชาหัวเมืองชายทะเลรอบ ๆ อ่าวไทย เจ้าเมืองและกรมการเมืองถูกดึงเข้ามาสู่ระบบราชการของกรุงศรีอยุธยาโดยตรง ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า "การปฏิรูปการปกครอง" นี้เกิดขึ้นในปีใด เข้าใจว่าคงจะเกิดขึ้นตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองหรือก่อนหน้านั้น เพราะมีพระธรรมนูญกำหนดขอบเขตของการใช้ตราประจำตำแหน่งใน พ.ศ.๒๑๙๘ ระบุถึงอำนาจหน้าที่ของสมุหกลาโหม สมุหนายก และเจ้าพระยาพระคลังเหนือหัวเมืองที่แต่ละคนรับผิดชอบ[๑]

ควบคู่กับการขยายอำนาจบังคับบัญชาหัวเมือง ราชธานีได้จัดระเบียบระบบไพร่ใหม่ด้วย วันวลิต (Jeremias Van Vliet) บันทึกไว้ใน The Short History of the Kings of Siam ว่ากฎเกณฑ์การเกณฑ์แรงงานไพร่เกิดขึ้นในสมัยพระเอกาทศรถ[๒] การที่อำนาจของราชธานีขยายออกไปถึงหัวเมืองมากขึ้นทำให้ไพร่ส่วนใหญ่ในหัวเมืองซึ่งขึ้นตรงต่อมูลนายในหัวเมืองในลักษณะของไพร่สมเปลี่ยนฐานะเป็นไพร่หลวง เจ้าเมืองกรมการเมืองจะไม่มีไพร่สมหรือมีจำนวนน้อย ยกเว้นหัวเมืองใหญ่ที่เคยเป็นราชธานี เช่น นครศรีธรรมราช[๓]

---

[๑] "พระธรรมนูญ มาตราที่ ๑๙-๒๑" กฎหมายตราสามดวง,(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากรจัดพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๘๒-๘๓.

[๒] Jeremias Van Vliet, The Short History of the Kings of Siam (Bangkok, the Siam Society, 1975), p.88.

[๓] ปิยะฉัตร ปีตะวรรณ, "การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว". วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๓ หน้า ๑๒-๑๓.

การขยายตัวของระบบราชการดังกล่าวมานี้มีผลลึกซึ้งต่อเศรษฐกิจ-การเมืองในระยะปลายอยุธยา เพราะนับแต่นี้ไปพวกขุนนางจะขยายบทบาททางเศรษฐกิจและการเมืองของตนอย่างเห็นได้ชัด และเป็นพลังสำคัญที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคม ดังจะกล่าวละเอียดข้างหน้า

<u>การเพิ่มของประชากรและการขยายชุมชนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง</u>

นับแต่สมัยกลางอยุธยาชุมชนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างขยายตัวขึ้นมาก มีการตั้งเมืองใหม่ ๆ ขึ้นหลายเมือง ได้แก่ ลางทอง สาครบุรี นครชัยศรี บางกอก และนนทบุรี[๑] ในช่วงที่เกิดสงครามแม้ผู้ชายจะแตกฉานซ่านเซ็นไป แต่ในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาก็มีพระบรมราชโองการ

> ...ให้เทครัวชาวเมืองเหนือทั้งปวง ในเมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองกำแพงเพชร เมืองพิจิตร เมืองเล็กน้อยทั้งนั้นลงบรรทุกเรือแพบ้าง แลวแห่งเรือคุมเป็นหมวดเป็นกอง แลแต่งกองทัพน้องกัยสองฝั่งฟากน้ำลงมา มิให้ครัวหนีได้...[๒]

ด้วยเหตุนี้ในระยะต่อมาลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างจึงมีประชากรหนาแน่นมาก[๓] ในกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ โยสท์ เชาเตน (Joost Schouten) รายงานว่าราชอาณาจักรอยุธยาอุดมไปด้วยประชาชน โดยเฉพาะแถบตอนล่างของราชอาณาจักรเต็มไปด้วยหมู่บ้านและเมือง

---

[๑] โปรดดู พรนิภา พฤฒินารากร และ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, "ข้าวในสมัยปลายอยุธยา พ.ศ.๒๑๘๙ - ๒๓๑๐" <u>วารสารธรรมศาสตร์</u> ๘ : ๓ (กุมภาพันธ์ - พฤษภาคม ๒๕๑๘) : ๔๑-๔๒.

[๒] <u>พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์</u> หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

[๓] เมื่อตั้งหัวเมืองเหนือขึ้นใหม่ในภายหลัง สมเด็จพระนเรศวร มิได้โปรดฯ ให้กวาดต้อนผู้คนกลับไป แต่ให้ "รวบรวมไพรพลซึ่งแตกฉานซ่านเซ็นอยู่ป่าดงนั้นทุกหัวเมือง" ดู "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ" <u>ประชุมพงศาวดารเล่ม ๓๔</u> (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๒), หน้า ๒๕๕.

เช่น กรุงศรีอยุธยา บางกอก ราชบุรี เพชรบุรี มะริด ตะนาวศรี นครสวรรค์ กำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก พิษณุโลก[๑]

จะเห็นได้ว่านับแต่สมัยกลางอยุธยา ประชากรและชุมชนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหนาแน่นขึ้น ต่อแต่นี้ไปประชากรเหล่านี้จะขยายบทบาททางเศรษฐกิจและการเมืองของตนเช่นเดียวกับพวกขุนนาง การขยายบทบาทของประชาชนเช่นนี้ก็ทำให้สังคมในปลายอยุธยาเปลี่ยนแปลงไปมากเช่นกัน ดังจะได้กล่าวละเอียดข้างหน้า

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและผลกระทบต่อในระยะปลายอยุธยา

การขยายตัวของการค้าทั้งการค้าต่างประเทศและการค้าภายใน ความเปลี่ยนแปลงในด้านลักษณะการค้า ชนิดของสินค้าสำคัญที่ตลาดต้องการ การขยายตัวของกลุ่มผู้ประกอบการ ตลอดจนการขยายตัวของการผลิตเพื่อขาย เป็นความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่มีผลให้สังคมในปลายอยุธยาเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

ในพุทธศตวรรษที่ ๒๓ แม้การค้ากับชาติตะวันตกจะเสื่อมโทรมลง แต่การค้าต่างประเทศของอยุธยากลับขยายตัวมาก หลักฐานญี่ปุ่นในกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๓ รายงานว่า สยามเป็นศูนย์รวมของเรือสินค้านิดต่าง ๆ และมั่งคั่งร่ำรวยอย่างยิ่ง[๒] การค้าต่างประเทศส่วนใหญ่ของสยามในช่วงนี้คือการค้าที่ทำกับจีน มูลเหตุสำคัญที่ทำให้การค้าระหว่าง

---

[๑] Fancois Caron and Joost Schouten, A True Description of the Mighty Kingdom of Japan and Siam, (London, The Argonaut Press, 1935), p.96.

[๒] โปรดดู Sarasin Viraphol, Tribute and Profit : Sino-Siamese Trade, 1652 - 1853 (Camoridge, Council on East Asian Studies, Harvard University, 1977), p.47.

สยามกับจีนขยายตัวก็คือการที่เกิดปัญหาทุพภิกภัยภายในประเทศจีน ทำให้มีความจำเป็นในการสั่งซื้อข้าวจากภายนอกเข้าไปเลี้ยงประชากร[๑] ความต้องการข้าวมีมากจนทำให้จักรพรรดิจีนต้องยอมเปิดประเทศค้าขายตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๒๗[๒] และได้ยอมลดหย่อนกฎเกณฑ์การค้าที่เข้มงวดและประกอบด้วยระเบียบการจุกจิกลง[๓] พร้อมกันนี้ยังยกเว้นภาษีสินค้าเข้าสำหรับข้าวและอัตราภาษีทั้งขาเข้าและขาออกแก่เรือสินค้าที่นำข้าวเข้ามาขายให้แก่จีน ยิ่งนำข้าวเข้ามามากเพียงใดก็จะยิ่งได้รับการลดหย่อนภาษีในอัตรามากขึ้นเพียงนั้น ดังปรากฏในพระบรมราชโองการของจักรพรรดิจีนเมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๖ ว่า ถ้าบรรทุกข้าวมาขายหมื่นหาบขึ้นไปให้เสียภาษีสินค้าต่าง ๆ เพียงครึ่งหนึ่งของอัตราปรกติ ถ้าบรรทุกข้าวมา ๕๐๐๐ หาบขึ้นไปแต่น้อยกว่าหมื่นหาบให้เสียภาษีร้อยละ ๗๐ ของอัตราปรกติ[๔] ด้วยเหตุนี้แม้จะมีรายได้จากการค้าข้าว

---

[๑] Ibid., pp. 74-83.

[๒] ใน พ.ศ. ๒๒๕๕ จีนปิดประเทศอีกเพราะมีปัญหาชาวจีนจำนวนมากถูกชาวตะวันตกฆ่า แต่เพียง ๕ ปีต่อมาก็ต้องเปิดประเทศ ดู Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit...," pp.48-56.

[๓] คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารภาษาจีน, ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทย-จีน พ.ศ. ๑๘๒๕ - ๒๓๙๕ (แปลจากเอกสารทางราชการของจีน) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๓), หน้า ๓๓.

[๔] Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit...," pp.89-91.

ไม่มากเพราะข้าวเป็นสินค้าที่กินระวางสูง แต่การนำข้าวมาขายให้จีนช่วยให้สามารถซื้อและขายสินค้าต่าง ๆ โดยเสียภาษีในอัตราต่ำและช่วยให้ได้รับอภิสิทธิ์บางประการด้วย ใน พ.ศ.๒๐๙๔ จักรพรรดิจีนกับหรงมีพระราชกำหนดว่า จะพระราชทานบรรดาศักดิ์แก่ผู้นำข้าวเข้ามาขาย ยิ่งนำเข้ามามากก็จะยิ่งได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์สูงมาก[๑] ซึ่งหมายความว่าอภิสิทธิ์ต่าง ๆ จะเพิ่มพูนขึ้นด้วย เหตุฉะนั้นการขยายตัวของการค้าข้าวแก่จีนจึงทำให้การค้าระหว่างอยุธยากับจีนขยายตัวขึ้นอย่างมาก

นอกจากจะค้าขายกับจีนแล้ว อยุธยายังค้าขายกับญี่ปุ่น เกาหลี ญวน เขมร ชวา สุมาตรา ลังกา อินเดีย[๒] และการค้ากับชาติตะวันตกก็มิได้สิ้นสุดลงเสียทีเดียว จดหมายเหตุคณะทูตลังกาซึ่งเข้ามาเจริญพระราชไมตรีเพื่อขอพระสงฆ์ไทยออกไปบวชสงฆ์ลังกาในปี พ.ศ. ๒๒๙๓ รายงานว่าอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าที่เป็นแหล่งรวมของสินค้าจากทางเอเชียใต้ เอเชียตะวันตก เอเชียตะวันออก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง นอกจากพ่อค้าจีน ชวา มะละกา บัตตานี อังวะ เมาะตะมะ และมัวร์แล้ว ทูตลังกายังพบเห็นพ่อค้าจากยุโรปอีกหลายชาติ[๓]

---

[๑] Ibid., p.98.

[๒] วราภรณ์ ทินานนท์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐ หน้า ๑๖-๒๐.

[๓] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๒๖ เมษายน ๒๕๐๓, หน้า ๑๒๓.

การขยายตัวของการค้าต่างประเทศคงมีผลให้การค้าภายในขยายตัว แม้สินค้าป่าที่เคยได้จากส่วยก็คงมีปริมาณไม่เพียงพอที่จะขายออกต่างประเทศ จะเห็นได้ว่าในสมัยพระเจ้าปราสาททองรัฐบาลก็ยังต้องจัดซื้อฝางและสินค้าอื่นจากหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือเพื่อนำมาขาย[๑] นอกจากจะค้าขายสิ่งที่เป็นสินค้าออกแล้ว ยังมีสินค้าอีกมากชนิดที่ผลิตขึ้นเพื่อตอบสนองตลาดภายในประเทศ ส่วนใหญ่ขายแก่คนที่อยู่ในเมืองทั้งที่เป็นพ่อค้าต่างชาติและชาวเมืองจำนวนหนึ่งที่มิได้ทำการผลิตแบบยังชีพอีกต่อไป เหตุฉะนั้นทั้งการผลิตและการค้าในช่วงสุดท้ายของราชอาณาจักรอยุธยาจึงดำเนินไปด้วยความคึกคัก ดังปรากฏใน "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม" ซึ่งแม้ว่าอาจเขียนขึ้นสมัยต้นรัตนโกสินทร์แต่ก็สะท้อนภาพของการผลิตและการค้าที่คึกคักในช่วงปลายอยุธยาให้เห็นได้อย่างกว้าง ๆ จากคำให้การฯ นี้ปรากฏว่ามีการผลิตสินค้าหลายชนิดเพื่อเป็นสินค้าออก เช่น ข้าว เรือก เครื่องเรือ และมีสินค้าอีกมากชนิดที่ได้รับการผลิตเพื่อตอบสนองตลาดภายในที่ขยายตัวขึ้น เช่น เครื่องเหล็ก เครื่องทองเหลือง เครื่องเงิน เสาเรือน ฝาเรือน กระเบื้องมุงหลังคา โต๊ะ เตียง ตู้ เก้าอี้ ตุก เบาะ หมอน มุ้ง เปล เสื่อ เสื้อกางเกง ผ้าชนิดต่าง ๆ เครื่องประดับ รองเท้า แห กระบุงตระกร้า สมุดดำสมุดขาว กระดาษข่อย และสินค้าประเภทอาหารอีกมากมาย[๒]

การผลิตเพื่อขายไม่ได้มีอยู่เฉพาะในแถบกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น แต่มีอยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ ด้วย "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม" บรรยายว่า ชาวเมืองต่าง ๆ นำสินค้าบรรทุกเกวียนหรือเรือมาขาย ณ กรุงศรีอยุธยาอยู่เป็นประจำ ดังความว่า

---

[๑] "พระธรรมนูญ มาตราที่ ๓๓" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๘๙.

[๒] "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม" แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี ๓ : ๑ (๑ มกราคม ๒๕๑๒) : ๔๕-๔๘.

...อนึ่ง เรือใหญ่ท้ายแกว่งชาวเมืองพระพิศณุโลกฝ่ายเหนือบันทุกน้ำอ้อย ยาสูบ ขี้ผึ้ง น้ำผึ้ง สินค้าต่าง ๆ ฝ่ายเหนือมาจอดขาย...

... ในระดูเดือนสามเดือนสี่... เกวียนเมืองนครราชสีหมาบันทุกสินค้าต่าง ๆ คือ น้ำรัก ขี้ผึ้ง ปีกนก ผ้าตรางผ้าสายบัวสี่คืบน่าเกบทองแลผ้าตาบัวปอกตาเลกงา แลหนังเนื้อเอนเนื้อแผ่น ครั่ง ไหม กำยาน ดีบุก หน่องา ของป่าต่าง ๆ...

...แถวน่าวัดสมอ วัดขนุน วัดขนาน สามวัดนั้น ชาวเมืองอ่างทองและเมืองลพบุรี เมืองอินทร์ เมืองพรหม เมืองสิงห เมืองสรรค เมืองสุพรรณ เอาข้าวเปลือกบันทุกเรือใหญ่น้อยมาจอดขายที่นั้น...

อนึ่ง เรือระแหงแขวงเมืองตาก แลเรือหางเหยี่ยวเมืองเพชรบูรณ์ นายมบันทุกครั่ง กำยาน เหลกหางกุ้ง เหลกล่มเลย เหลกน้ำภี้ ใต้ หวาย ชัน น้ำมันยาง ยาสูบ เขา หนัง หนือ ง่า สรรพสินค้าตามเพศบ้านเพศเมือง มาจอดขายตามแถวปากคลองสวนพลู ตลอดมาจนน่าวัดเจ้าพระนางเชิง...

...ชาวบ้านยี่สาร บ้านแหลม เมืองเพชรบุรี แลบ้านบางตะบูนแลบ้านบางทะลุบันทุกกะปิน้ำปลาปูเคมปลากุเราปลากะพงปลาทูปลากะเบนย่าง มาจอดเรือขายแถวท้ายวัดเจ้าพระนางเชิง...

อนึ่ง เรือใหญ่ท้ายแกว่งชาวเมืองสวรรคโลกย์ แลหัวเมืองฝ่ายเหนือบันทุกสินค้าต่าง ๆ ฝ่ายเหนือมาจอดเรือขายริมแม่น้ำแลในคลองใหญ่วัดมหาธาตุในเทศกาลน่าน้ำ...[๑]

นอกจากจะเป็นศูนย์รวมของสินค้าที่มีแหล่งผลิตภายในราชอาณาจักรแล้ว กรุงศรีอยุธยายังเป็นศูนย์รวมของสินค้าจากประเทศอื่น ๆ ดังที่ "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม" ได้ให้ภาพเรือและเกวียนของพ่อค้าชาวมอญ เขมร ชวา มลายู ตลอดจนชาวจีน แขกฝรั่ง ที่บรรทุกสินค้าจากต่างแดนเข้ามาขายในแถบกรุงศรีอยุธยา พ่อค้าบางพวกสร้างตึกเป็นที่เก็บสินค้าหรือเปิดร้านค้าภายในกำแพงพระนครด้วย[๒]

---

[๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓-๕๔.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘-๕๙.

การผลิตและการค้าที่คึกคักในแถบกรุงศรีอยุธยาและเมืองใกล้เคียง คงเป็นประสบการณ์สามัญของคนที่มีชีวิตอยู่ในขณะนั้น พระมหานาควัดท่าทรายในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเขียนโคลงไว้ว่า

...ถึงวัดตองปุเข้า ขอพร
เห็นแก่เรือหมู่มอญ แม่ค้า
ขึดคำอ่ำไหล่คอน เร็อเร่
หน้าบ่มีหมดหน้า คุจหน้านวลผจงๆ...[๑]

และเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาแล้วความทรงจำเกี่ยวกับการค้าอันรุ่งเรืองก็มิได้ลบเลือนจากจิตใจของผู้คน ดังปรากฏอยู่ในคำให้การของ "ชาวกรุงเก่า" เหล่านั้น นอกจาก "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม" ข้างต้นแล้วใน "คำให้การขุนหลวงหาวัด" ก็บรรยายถึงการค้าในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของความรุ่งเรืองในสมัยที่ "บ้านเมืองยังดี" เช่นกัน โดยกล่าวถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศว่า "พ่อค้าทั้งปวงมาตั้งร้านรวงค้าขายกัน ทั้งผ้าผ่อนแพรพรรณต่าง ๆ นานา ทั้งเครื่องสิ่งของอันดี ๆ ครบครัน"[๒] ส่วนในรัชกาลสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ "ทั้งเสรษฐีคหบดีและพ่อค้าพาณิชมาค้าต่างประเทศซื้อง่ายขายดี ทั้งสำเภาแขกและฝรั่งอังกฤษจีนจามละวามนี และสุรัตพ่อค้ามาขาย จอดสำเภาเรียงรายอยู่ที่หน้าท่านั้นเป็นอันมากมายหนักหนา"[๓]

---

[๑]โคลงกวีโบราณ, มหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาพระเทพ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ พิมพ์แจกในการกฐินพระราชทาน ณ วัดรัชฎาธิฐาน พระพุทธกักราช ๒๔๖๗. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๗), หน้า ๒๑.

[๒]คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับตวงประเสริฐอักษรนิติ์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๓๙๕.

[๓]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๐.

ด้วยเหตุที่มีการค้ากว้างขวางขึ้นเช่นนี้ สมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์จึงได้ทรงตราพระราชบัญญัติการใช้เครื่องชั่งตวงวัดทั้งเงินบาทเงินพดลึงเงินเมือง[๑] และที่น่าสนใจก็คือมีร่องรอยให้เห็นว่าการเริ่มต้นของกฎหมายขายฝากซึ่งแยกออกต่างหากจากกฎหมายทั่วไปก็เกิดขึ้นในปลายสมัยอยุธยานี้ ดังปรากฏอยู่ในพระอัยการเบ็ดเสร็จมาตรา ๙๔ ซึ่งบัญญัติให้ต้องทำสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษรต่อหน้าพยานเพื่อประมาณราคาสินค้าจะปากไปขายและให้กำหนดการแบ่งปันกำไรไว้ด้วย[๒] กฎหมายข้องกันการรอนสิทธิ์ก็เกิดขึ้นในปลายอยุธยาเป็นครั้งแรกเช่นกัน แต่เดิมหากผู้ขายเอาทรัพย์สินของผู้อื่นมาขายโดยที่ผู้ซื้อไม่ทราบกฎหมายจะบังคับให้ผู้ซื้อคืนทรัพย์สินแก่เจ้าของเดิมในทุกกรณี แต่ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงตรากฎหมายหลายฉบับเพื่อคุ้มครองผู้ซื้อให้ได้รับชดใช้ราคาครึ่งหนึ่งหรือเต็มจำนวนจากเจ้าของทรัพย์สินนั้น[๓]

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ชัดเจนว่าเมื่อถึงปลายอยุธยา การผลิตเพื่อขายและการค้าขยายตัว มีคนจำนวนมากขึ้นที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการค้า ด้วยเหตุนี้ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจดังกล่าวจึงมีผลกระทบต่อคนในวงกว้าง

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและผลกระทบต่อโครงสร้างชนชั้น

ในระยะศตวรรษแรกภายหลังจากที่ราชอาณาจักรอยุธยาฟื้นตัวขึ้นจากการเสียกรุงครั้งที่ ๑ คือ ช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ.๒๑๑๐ ถึง พ.ศ.๒๒๕๐ พระมหากษัตริย์สามารถยุกยาก

---

[๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

[๒] ร. แลงกาต์, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย (สัญญา) คำสอนชั้นปริญญาโท พุทธศักราช ๒๔๘๐ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง, ๒๔๘๑), หน้า ๕๓.

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓-๔๔.

การค้าและผูกขาดสินค้าเพิ่มขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเพิ่มชนิดของ "สินค้าต้องห้าม" มากมาย และยังคงสงวนสิทธิ์ในการเลือกซื้อก่อนเอาไว้กับพระคลังสินค้าซึ่งขายให้ได้กำไรอย่างสูงจากการขายสิ่งของฟุ่มเฟือยอันเป็นที่ต้องการกันมากในหมู่มูลนาย[๑] ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ก็มีการผูกขาดการค้าทั้งการค้าต่างประเทศและการค้าภายใน จน ซิมอง เดอ ลาลูแบร์ (Simon de La Loubere) ราชทูตฝรั่งเศสกล่าวว่า แทบจะไม่มีการค้าเอกชนอยู่เลย[๒] และเอกสารของดัชต์ก็ช่วยรับรองว่านับแต่ปลายปี พ.ศ.๒๑๖๕ พระมหากษัตริย์ทรงผูกขาดสินค้ากว้างขวางกว่าที่ได้เคยมีมา ประชาชนต้องขายสินค้าเกือบทุกชนิดแก่พระคลังสินค้า[๓]

แต่เมื่อถึงปลายอยุธยา มีร่องรอยที่แสดงให้เห็นว่าขนาดของการผูกขาดการค้าและการผูกขาดสินค้าลดลงมาก และการค้าเอกชนขยายตัวขึ้นซึ่งมีผลกระทบต่อชนชั้นมูลนายและชนชั้นไพร่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการค้าขยายตัวอย่างมากทั้งด้านการค้าต่างประเทศและการค้าภายใน ซึ่งทำให้เศรษฐกิจแบบส่วยเริ่มถูกแทนที่ด้วยเศรษฐกิจการค้าและเศรษฐกิจแบบส่งออกกับเศรษฐกิจเงินตราขยายตัวเข้าแทนที่เศรษฐกิจแบบยังชีพมากขึ้นทุกที

---

๑ Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit...," p.19.

๒ ซิมอง เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์ เล่ม ๑ แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๐), หน้า ๘๑๘.

๓ George V. Smith, The Dutch East India Company in the Kingdom of Ayutthaya 1604-1694, (Ph.D. Dissertation, Northern Illinois University, 1974), p. 121, 221-222.

การขยายตัวของการค้าและผลกระทบต่อชนชั้นมูลนาย

เมื่อโอกาสในการค้ากับจีนเปิดกว้างขึ้นนั้น สมาชิกของชนชั้นมูลนายคงทำการค้ากับจีนมากขึ้น การอพยพเข้ามาของคนจีนที่เริ่มสูงขึ้นในระยะนี้[๑] ช่วยให้ชนชั้นมูลนายมีผู้ชำนาญการชาวจีนต่อเสียงที่จะช่วยต่อเรือ เดินเรือ ตลอดจนชี้ช่องทางที่จะทำกำไรในการค้ากับจีน พร้อมทั้งชาวจีนเหล่านี้คงช่วยรวบรวมสินค้าออกในกรณีที่สั่งของจากล่วงมีไม่เพียงพอ ตลอดจนช่วยกระจายสินค้าเข้าไปสู่ตลาดในได้เป็นอย่างดี

ในรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ (พ.ศ.๒๒๕๑ - ๒๒๗๕) ทรงได้รับประโยชน์จากการค้ากับจีนมาก ใน พ.ศ.๒๒๔๙ ทรงแต่งตั้งคนจีนเป็นเจ้าพระยาพระคลัง[๒] และโปรดฯ ให้พ่อค้าจากฝูเกี๋ยนเดินเรือค้าขายระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกวางตุ้งและฝูเกี๋ยนในนามของพระองค์ ซึ่งอาจเป็นความร่วมมือทางการค้าในรูปของหุ้นส่วน หรืออาจทรงจ้างพ่อค้าเหล่านี้มาดำเนินการค้าให้[๓] นอกจากนี้การค้าในระบบบรรณาการก็มีกำไรมากขึ้นเพราะนับตั้งแต่ พ.ศ.๒๒๖๒ จักรพรรดิจีนมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ยกเว้นภาษีแก่สินค้าทั้งหมดที่มาในขบวนเรือถวายบรรณาการ[๔] นอกจากค้าขายกับจีนแล้ว สมเด็จพระเจ้าท้ายสระยังได้โปรดฯ ให้พระคลังสินค้าดำเนินการค้ากับประเทศอื่นอีกด้วย เป็นต้นว่าใน พ.ศ.๒๒๖๔ ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เจ้าพระยาพระคลังต่อกำปั่นใหญ่ เสร็จแล้วให้บรรทุกข้าวออกไปขายที่อินเดีย ๔๐ เรือก[๕]

---

๑ Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit...," pp. 160-162.

๒ Ibid, p.47.

๓ Ibid, p.93.

๔ Ibid, p.141.

๕ "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ" ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๙, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๒), หน้า ๒๔๓.

หลักฐานจีนแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงคุมการค้าต่างประเทศได้มาก คือ คุมได้ทั้งผลประโยชน์จากการค้าและควบคุมการค้าของเอกชนได้ด้วย ในรัชกาลของพระองค์มีพ่อค้าเอกชนจำนวนมากเดินเรือค้าขายระหว่างกรุงศรีอยุธยากับจีน แต่การค้าต่างประเทศของเอกชนเหล่านี้กระทำภายใต้การอนุมัติของพระองค์[๑] เข้าใจว่าทรงประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีในการสร้างพันธมิตรทางการค้ากับเอกชนจีน

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (พ.ศ.๒๒๗๕ - ๒๓๐๑) ทรงส่งคณะทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปถวายจักรพรรดิจีนสม่ำเสมอ และใน พ.ศ.๒๒๙๖ ทรงขอรับพระราชทานข้าราชสำนักจีนที่รู้ระเบียบราชการดีมาอยู่ประเทศสยามด้วย[๒] อย่างไรก็ตามสมเด็จพระเจ้าบรมโกศคงจะทรงได้ประโยชน์จากการค้ากับจีนน้อยลง เพราะทรงมีความขัดแย้งกับคนจีนในราชอาณาจักรซึ่งเป็นตัวจักรสำคัญในการค้าระหว่างไทยกับจีนถึงกับใน พ.ศ.๒๒๗๘

> ...จีนนายได้คบคิดกันเพลาค่ำยกขึ้นมา จะเข้าปล้นเอาพระราชวังหลวง ประมาณ ๓๐๐ คน... จึงทรงพระกรุณาสั่งให้สืบสาวจับจีนซึ่งคบคิดกัน จับได้ ๒๘๑ คน ทรงพระกรุณาสั่งให้ลงพระราชอาญาขับเฝี่ยนโบยตี ที่เป็นต้นเหตุ ๑๐ คนให้ประหารชีวิตเสีย...[๓]

นอกจากนี้เสนาบดีกรมพระคลังในรัชกาลของพระองค์คือเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ก็มีอำนาจสูงมาก ใน พ.ศ.๒๒๗๙ เจ้าพระยาพระคลังผู้นี้ได้ขอซื้อทองแดงซึ่งเป็นสินค้าต้องห้ามของจีน แม้จะไม่ได้รับอนุญาตให้ซื้อ แต่จักรพรรดิก็โปรดฯ พระราชทานทองแดงให้เป็นพิเศษ ถึง ๘๐๐ ชั่ง[๔] สะท้อน

---

[๑] Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit...," pp.92-96.

[๒] คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยฯ "ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทย-จีน...," หน้า ๓๖-๓๘.

[๓] "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ" หน้า ๒๕๓-๒๕๔.

[๔] คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยฯ "ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทย-จีน...," หน้า ๓๗.

ให้เห็นว่าเจ้าพระยาสำมาลูบริรักษ์เป็นผู้มีความสำคัญมากในสายตาของฝ่ายจีน สำหรับการค้าข้าว ซึ่งจะช่วยให้ได้สิทธิ์พิเศษอื่น ๆ นั้น ก็ปรากฏว่านับแต่ พ.ศ.๒๒๙๔ ทางราชการจีนมีนโยบายส่งเสริมให้พ่อค้าเอกชนจีนเข้ามาซื้อข้าวสารจากประเทศสยามโดยตรง[๑] พ่อค้าเอกชนจีนจึงไม่จำเป็นต้องซื้อข้าวที่ไปจากเมืองไทยโดยพระนามาภิไธยของพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาอีกต่อไป สภาพเช่นนี้ย่อมทำให้น่าเชื่อว่าพ่อค้าเอกชนจีนและพวกขุนนางพยายามขยายการค้าต่างประเทศของตนอย่างเป็นอิสระจากพระมหากษัตริย์

ระยะปลายอยุธยาก็มุ่งขุนนางซึ่งขยายใหญ่ขึ้น และมีพลังอำนาจมากขึ้นนับแต่ช่วงหลังเสียกรุงครั้งที่ ๑ นั้นอยู่ในฐานะที่จะทำการค้าได้มากขึ้น ผิดกับช่วงกลางอยุธยาซึ่งพลังอำนาจของขุนนางถูกควบคุมไว้ด้วยกุศโลบายทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ที่ทรงฉลาดสองพระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ.๒๑๗๓ - ๒๑๙๙) และสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. ๒๑๙๙ - ๒๒๓๑)[๒] ปัญหาการเมืองภายในที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งในปลายอยุธยา[๓] ทำให้พระมหากษัตริย์ไม่อาจควบคุมการแสวงหาผลประโยชน์ของขุนนางได้มากนัก โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ที่เสด็จขึ้นครองราชย์โดยความช่วยเหลือและยินยอมของขุนนาง เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ย่อมจะต้องปล่อยให้ขุนนางมีส่วนร่วมในการหากำไรจากการค้าเป็นธรรมดา การที่สมุหกลาโหม สมุหนายก และเจ้าพระยาพระคลัง ได้อำนาจบังคับบัญชาหัวเมือง ก็ทำให้ขุนนาง

---

[๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

[๒] โปรดดู นิธิ เอียวศรีวงศ์ "การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์".

[๓] โปรดดูข้างหน้า.

ชั้นสูงสุดทั้งสามได้มีโอกาสคุมส่วยจากตัวเมือง คุมสินค้าที่ผลิตขึ้นในหัวเมือง ตลอดจนคุมการค้าในตัวเมืองโดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมุหกลาโหมและเจ้าพระยาพระคลังซึ่งได้บังคับบัญชาเมืองท่าชายทะเลย่อมจะมีโอกาสแสวงหาประโยชน์จากการค้าต่างประเทศได้มาก ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ เข้าใจว่าในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เจ้าพระยาพระคลัง ได้อำนาจในการบังคับบัญชาหัวเมืองชายทะเลทั้งหมด[๑] ยิ่งทำให้เจ้าพระยาพระคลังอยู่ในฐานะที่สามารถแสวงหาผลประโยชน์จากการค้าต่างประเทศอย่างเต็มที่ดังได้เห็นแล้วว่า เจ้าพระยาสามารถบริรักษ์ขอรับพระราชทานทองแดงจากจักรพรรดิจีนด้วยตนเอง นอกจากอัครมหาเสนาบดีแล้ว ขุนนางข้าราชการระดับรอง ๆ ลงมาในกรมทั้งสามก็ได้รับประโยชน์จากการขยายอำนาจของกรมออกไปยังหัวเมืองในทำนองเดียวกัน เพียงแต่ย่อส่วนลงมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งขุนนางในกรมท่าซึ่งปฏิบัติหน้าที่ราชการเกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศโดยตรง ในการแต่งสำเภาหลวงไปค้าขายหรือไปฉายเครื่องราชบรรณาการแด่จักรพรรดิจีน พวกขุนนางในกรมท่าและขุนนางระดับสูงอื่น ๆ ก็ได้รับระวางสินค้าให้ฝากสินค้าไปขายหรือซื้อกลับมาจำนวนหนึ่ง มากน้อยขึ้นอยู่กับตำแหน่งยศศักดิ์ของแต่ละคน[๒]

หากปราศจากการเข้ามาของชาวจีนอพยพจำนวนมากในปลายอยุธยา ขุนนางอาจไม่สามารถขยายบทบาททางการค้าของตนได้ การเพิ่มจำนวนของชาวจีนทำให้ขุนนางมีลู่ทางที่จะได้ประโยชน์จากการค้าอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ขุนนางที่มีสำเภาส่วนตัวได้อาศัยชาวจีน

---

[๑] สมุหกลาโหมคงสูญเสียอำนาจในการบังคับบัญชาหัวเมืองภาคใต้ภายหลังปี พ.ศ.๒๒๘๐ เพราะมีกฎหมายของศักราชตรงกับ พ.ศ.๒๒๘๐ กล่าวถึงการใช้ตราพระราชสีห์ในหนังสือราชการที่มีไปถึงหัวเมืองภาคใต้ ดู "กฎ ๑๖ ข้อ มาตรา ๓๐" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๕๙๕.

[๒] Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit...," p.22.

ช่วยดำเนินการ บางครั้งก็อาจเป็นหุ้นส่วนกันหรือพ่อค้าจีนอาจแบ่งปันผลประโยชน์แก่ขุนนางที่ช่วยอำนวยความสะดวกให้ พระราชกำหนดเก่า พ.ศ.๒๒๕๒ สะท้อนว่าพ่อค้าจีนมักติดสินบนขุนนางหรือเจ้าต่างกรมเพื่อให้ช่วยเหลือในการต่าง ๆ[๑] ขุนนางในกรมพระคลังคงมีความเกี่ยวข้องด้านการค้ากับพ่อค้าเอกชนจีนมากกว่ากรมอื่น ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระเจ้าพระยาพระคลังให้ความอุดหนุนแก่พ่อค้าจีนมากจนกระทั่งการค้าในราชอาณาจักรอยุธยาตกอยู่ในมือของชาวจีน และทำให้พ่อค้าเอกชนชาติอื่น ๆ ไม่พอใจ[๒]

กล่าวได้ว่าในปลายอยุธยาได้เกิดพัฒนาการของการค้าเอกชนขึ้นโดยที่พ่อค้าเอกชนจีนเพิ่มจำนวนมากขึ้น และบรรดาขุนนางก็ขยายบทบาททางการค้าของตน นับว่ากลุ่มผู้ประกอบการค้าขยายใหญ่ขึ้นมาก ด้วยเหตุนี้โครงสร้างและลักษณะของชนชั้นมูลนายจึงเปลี่ยนไป

ในด้านโครงสร้างของชนชั้นมูลนาย เห็นได้ชัดว่ากลุ่มมูลนายซึ่งได้ขยายตัวขึ้นจากระบบราชการแบบรวมศูนย์หลังสงครามเสียกรุงครั้งที่ ๑ นั้น ได้ขยายใหญ่ขึ้นอีกโดยรวมเอาหมอบีชาวจีนเข้ามามากขึ้น นอกจากจะถูกดึงเข้าสู่ระบบราชการมากขึ้น[๓] แล้ว หมอบีชาวจีนยังกลายเป็นสมาชิกของชนชั้นมูลนายโดยวิธีอื่นเป็นต้นว่า ราชสำนักได้จัดที่ให้ได้เข้าเฝ้าร่วมกับเจ้านายและขุนนางในเวลาที่เสด็จออกว่าราชการ ดังปรากฏในคำให้การขุนหลวงหาวัดว่า "ทั้งเศรษฐีหมอบีทั้งปวงนั่งเฝ้าตามที่"[๔] พ่อค้าจีนบางคนไม่เป็นข้าราชการ แต่มีความสัมพันธ์

---

[๑] "พระราชกำหนดเก่า มาตรา ๔๒" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๗๑.

[๒] Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit...," p.48.

[๓] Ibid., pp.160-162.

[๔] "คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด...," หน้า ๓๗๔.

ใกล้ชิดกับมูลนายจนได้รับอภิสิทธิ์ทางการค้า เช่น เจ๊สัวไซ่อู เจ๊สัวไล่อู่ เจ๊สัวชี เจ๊สัวไซ่ บุตรชายของหลวงศิริสมบัติ เจ้าท่าเปิดระวางสำเภาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ได้รับอนุญาตจากทางราชการให้เป็นผู้ลำเลียงสินค้าสำคัญ เช่น พริกไทย ข้าว และ เกลือ กลุ่มชายชั่งอ่าวไทยเรื่อยลงไปทางใต้ และคนในตระกูลนี้มีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจสืบมาจนถึงสมัยธนบุรี[๑] นอกจากนี้ยังมีการสร้างสายสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างขุนนางไทยกับคหบดีชาวจีนและคหบดีเชื้อสายอื่น ตัวอย่างที่รู้จักเจนคือสายสัมพันธ์ระหว่างตระกูลขุนนางซึ่งเป็นบรรพบุรุษของราชวงศ์จักรีกับคหบดีจีนและมอญ ดังปรากฏว่าพระมารดาของพระภัศดาในกรมสมเด็จพระศรีสุดารักษ์ อันเป็นน้องร่วมมารดากับภรรยาของเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู่) ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศนั้นได้สมรสกับมหาเศรษฐีซึ่งเป็นผู้สืบเชื้อวงศ์ลงมาแต่มหาเสนาบดีเมืองปักกิ่ง[๒] พระอักษรสุนทรศาสน พระชนกของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อันเป็นบุตรของพระยาวรวงศาธิราช สมรสกับดาวเรืองธิดาคหบดีชาวจีน บุตรและธิดาของพระอักษรสุนทรศาสนคือนายทองด้วง ซึ่งต่อมาได้เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี สมรสกับนาก บุตรีมหาเศรษฐีตำบลอำพวา และพี่สาวชื่อแก้ว ซึ่งต่อมาได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระศรีสุดารักษ์ สมรสกับนายพานิชใหญ่ที่ชาวกรุงเก่าเรียกว่าเศรษฐีถนนตาล ซึ่งสืบเชื้อสายมาแต่มหาเสนาบดีเมืองปักกิ่งนั้น[๓]

---

[๑]โปรดดู สิริลักษณ์ รักติ์เกรียงไกร ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ.๒๓๙๘ - ๒๔๙๓) วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒ หน้า ๔๓-๔๔.

[๒]ม.อ.ประมูลมาศ อิศรางกูร, พระประวัติต้นราชสกุลวงศ์ที่สืบตรงจากสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระศรีสุดารักษ์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจิตติ อิศรางกูร ณ อยุธยา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรไทย, ๒๕๑๙), หน้า ๒.

[๓]พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ประถมวงศ์" ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ และนิพนธ์ของพระองค์เจ้าอรามกิรักขิต (เกิด) พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมดิลก (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พุทธอุปถัมภการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๐, ๒๔.

ลายสัมพันธ์ทางเครือญาติเช่นนี้ทำให้คนในตระกูลของคหบดีจีนทั้งหลายกลายเป็นสมาชิกของชนชั้นมูลนายไป

ในด้านลักษณะของชนชั้นมูลนาย เราได้เห็นแล้วว่าชนชั้นมูลนายไทยสมัยอยุธยาประกอบไปด้วย "พ่อค้า" จำนวนมาก การค้าของมูลนายเหล่านี้แตกต่างจากการค้าในยุคก่อนหน้า กล่าวคือ นอกจากปริมาณของการค้าจะเพิ่มสูงขึ้นแล้ว ลักษณะของการค้ายังเปลี่ยนไป จากการค้าในระบบผูกขาดเปลี่ยนไปเป็นการค้าที่ "เสรี" ขึ้น เพราะเริ่มมีพัฒนาการของการค้าเอกชน สินค้าออกที่เคยได้มาจากส่วยหรือจากแรงงานเกณฑ์เป็นส่วนใหญ่ก็ต้องอาศัยการซื้อหามามากขึ้น ด้วยเหตุนี้พวกมูลนายจึงต้องวางแผนการค้าอย่างเป็นระบบมากขึ้น ต้องมีการตัดสินใจที่ประกอบด้วยเหตุผลเชิงประจักษ์มากขึ้น สิ่งเหล่านี้มีผลให้มูลนายเริ่มเปลี่ยนตัวเองไปเป็น "กระฎุมพี"[๑] อย่างไรก็ตาม นอกจากพ่อค้าเอกชนจีนแล้ว ชนชั้นมูลนายทั่วไปยังมีลักษณะที่เป็น "กระฎุมพี" ไม่เด่นชัดนัก มูลเหตุสำคัญก็คือ มูลนายเหล่านี้มิได้จัดการหรือดำเนินการค้าด้วยตนเอง แต่อาศัยชาวจีนดำเนินการแทน ในการค้ากับจีนซึ่งเป็นประเทศคู่ค้าที่สำคัญที่สุดก็มีลักษณะเป็นการค้าในระบบศักดินา กล่าวคือ ทั้งมหากษัตริย์ ขุนนาง และพ่อค้าเอกชนจีน อาศัยวิธีแต่งตั้งทำการค้าอยู่ในระบบบรรณาการเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้ก็เพราะเรือสินค้าที่มากับคณะทูตได้รับการยกเว้นภาษี จนกระทั่งปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศจึงมีร่องรอยว่าขุนนางและพ่อค้าจีนดำเนินการค้าอย่างเป็นอิสระมากขึ้น กระนั้นก็ตามอภิสิทธิ์ทางการทูตแบบบรรณาการก็ยังให้ประโยชน์แก่การค้ามากกว่า การค้าในระบบบรรณาการจึงเป็นส่วนใหญ่ของการค้าระหว่างไทยกับจีนสืบมาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์[๒] นอกจากนี้แม้ว่าขุนนาง

---

[๑] หมายถึงการที่มูลนายจำนวนหนึ่งได้เริ่มเปลี่ยนฐานทางเศรษฐกิจของตนจากที่เคยอาศัยการกรอบครองที่ดินและการเกณฑ์แรงงานหรือส่วยจากไพร่เป็นหลักไปสู่การประกอบการค้ามากขึ้น ซึ่งมีผลให้บุคลิกภาพ วิธีคิด และพฤติกรรมทางสังคมของมูลนายเปลี่ยนไป.

[๒] Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit...," pp.142-154.

ที่ค้าขายจะต้องจัดซื้อสินค้าเข้ามาขาย แต่สินค้าส่วนใหญ่ยังคงมาจากส่วยหรือแรงงานเกณฑ์ที่ผลิตขึ้นเอง[๑]

กล่าวโดยสรุป ในปลายอยุธยาคหบดีมูลนายขยายใหญ่ขึ้น และสมาชิกของคหบดีมูลนายเริ่มมีลักษณะของ "กระฎุมพี" แล้ว แม้จะยังเลือนลางอยู่มาก มูลนายเหล่านี้ให้ความสำคัญแก่ทรัพย์สินมากขึ้น และการเห็นความสำคัญของการค้ามากขึ้น ได้เป็นพลังเคลื่อนไหวที่ก็อกกักมีชีวิตชีวาของการผลิตและการค้าในชีวิตประจำวัน[๒] ตลอดจนมีโอกาสเสพย์สิ่งของแปลกใหม่ที่มาจากต่างประเทศมากขึ้น ก็ทำให้ "โลก" ของมูลนายเปลี่ยนไปด้วย หลักฐานซึ่งสะท้อนโลกทรรศน์ที่เปลี่ยนไปของมูลนายอย่างชัดเจนก็คือ วรรณกรรมที่มูลนายสร้างสรรค์ขึ้นในปลายอยุธยา ความสัมพันธ์ทางการค้าทำให้มูลนายและไพร่ใกล้ชิดกันในลักษณะที่เสมอภาคมากขึ้น รูปแบบฉันทลักษณ์ที่ง่าย ๆ ของไพร่ เช่น กลอน จึงเริ่มที่เหมาะแก่มูลนาย การค้าที่มีลักษณะเป็น "ธุรกิจ" มากขึ้น ทำให้ความคิดของมูลนายผูกพันอยู่กับความจริงตามประสบการณ์มากขึ้น แม้ลักษณะที่เป็นพิธีกรรมจะยังคงครอบงำวรรณกรรมส่วนใหญ่ แต่ก็เริ่มเกิดวรรณกรรมที่ไม่เกี่ยวกับพิธีกรรมและศาสนาขึ้น ความบันเทิงในรูปต่าง ๆ เป็นที่ต้องการมากขึ้น ในทำนองเดียวกันกับที่สิ่งของฟุ่มเฟือยเป็นที่ต้องการมากขึ้นในชีวิตประจำวัน จึงเริ่มเกิดวรรณกรรมเพื่อการอ่านตลอดจนวรรณกรรมที่มีนิยายขึ้นมา[๓] ลักษณะนี้

---

[๑]นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๖๕-๖๘. ได้วิเคราะห์ถึง "พ่อค้าในระบบศักดินาต้นรัตนโกสินทร์" ซึ่งโครงสร้างของ "พ่อค้า" ในปลายอยุธยาได้มาก.

[๒]บ้านของขุนนางชั้นสูงบางคนอยู่ติดกับตลาด เช่น บ้านของเจ้าพระยาจักรี ดู "ตำนานการขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม" แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี ๓ : ๑ (๑ มกราคม, ๒๕๑๒) : ๕๖.

[๓]โปรดดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์," หน้า ๖-๘.

เปลี่ยนไปของบุคคลมีส่วนอย่างสำคัญในการกำหนดสภาพของสังคมในปลายอยุธยา ดังจะได้กล่าวละเอียดข้างหน้า

การขยายตัวของการค้าและผลกระทบต่อชนชั้นไพร่

ก่อนจะถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๓ การขยายตัวของการค้ามิได้มีผลให้สถานะทางเศรษฐกิจ-สังคมของไพร่เปลี่ยนแปลงไปมากนัก ทั้งนี้เพราะบุคคลทางการค้าที่เด่นชัดของกรุงศรีอยุธยาในระยะนั้นคือการเป็นท่อค้าคนกลางส่งทอดสินค้าจากจีนและญี่ปุ่นให้แก่พ่อค้าและเมืองท่าอื่น ๆ[๑] ส่วนสินค้าพื้นเมืองที่ส่งออกก็ได้แก่ของป่าอันเป็นสินค้าที่ไม่ผ่านการปรุงแต่ง และส่วนใหญ่มาจากการส่งส่วยของไพร่[๒] มิใช่เป็นสิ่งที่ไพร่ผลิตขึ้นเพื่อขาย นอกจากนี้ระบบผูกขาดการค้าที่แน่นแฟ้นก็มีผลให้การค้าจำกัดอยู่ในวงแคบ ตามปรกติการเข้าเวรรับราชการและการถูกห้ามมิให้เคลื่อนย้ายไปต่างถิ่นโดยมิได้รับอนุญาต ก็ทำให้โอกาสที่ไพร่จะค้าขายมีน้อยอยู่แล้ว เมื่อมีการผูกขาดสินค้าสูงขึ้นก็ยิ่งตัดโอกาสที่ไพร่จะค้าขายให้น้อยลงอีก สิ่งของที่ไพร่บริโภคในชีวิตประจำวันก็เป็นสิ่งที่ผลิตขึ้นเองในครัวเรือน ไม่ได้ซื้อหามา อย่างไรก็ตาม เมื่อแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ไพร่ซึ่งถูกกวาดต้อนมาอยู่รวมกันหนาแน่นในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างก็ได้เริ่มได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของการค้าบ้างแล้ว เพราะเริ่มมีการขายข้าวออกต่างประเทศ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ข้าวเป็นสินค้าออกที่สำคัญมากขึ้นโดยขายให้แก่ บัตตาเวีย มะละกา ฟอร์โมซา เขมร ญวน มะนิลา จีน ญี่ปุ่น[๓] เข้าใจว่าหางข้าว

---

[๑] Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit...," p.9.

[๒] อังสุนีย์ อุดมพาณิชย์, "การค้ากับต่างประเทศของอยุธยาในศตวรรษที่ ๑๗" วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๑๑ : ๑ (เมษายน - มิถุนายน ๒๕๒๓) : ๖๑.

[๓] อังสุนีย์ อุดมพาณิชย์, "การค้ากับต่างประเทศของอยุธยา...," หน้า ๗๖-๗๙.

ที่พระคลังสินค้ารวบรวมจากอากรค่านาคงไม่เพียงพอแก่ความต้องการของตลาดต่างประเทศ ไพร่ในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างจึงมีโอกาสปลูกข้าวเพื่อขาย ระยะนั้นข้าวมิใช่สินค้าต้องห้ามเว้นแต่ในปีที่เกิดสงครามหรือการทำนาไม่ได้ผล[๑] นอกจากจะขายข้าวแล้ว การค้าที่ขยายตัวคงเปิดโอกาสให้ไพร่ได้ขายสินค้าอื่น ๆ ด้วย แม้แต่ผลผลิตที่เป็นสินค้าต้องห้าม ไพร่ก็คงขายให้พระคลังสินค้าได้มากขึ้น

ผลปรากฏว่าไพร่จำนวนหนึ่งได้กลายเป็น "กลุ่มมั่งมี" ในสังคมไทยอย่างน้อยก็ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ดังที่ ซิมอง เดอ ลาลูแบร์ กล่าวถึง "ไพร่มั่งมี" ซึ่งสามารถเสียเงินแทนการเข้าเวรรับราชการว่า "การเข้าเดือนรับราชการอย่างว่านี้เปลี่ยนเป็นให้ส่งส่วยข้าวเข้าฉางหลวงแทนก็มี หรือไม่ก็ส่งส่วยไม้ฝาง...หรือไม่ก็ชำระเป็นเงินสดและการชำระเป็นเงินสดนี้แลคนมั่งมีได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์เป็นเลกเข้าเดือนออกเดือน"[๒] นับว่า "ไพร่มั่งมี" นี้ ได้กลายเป็นคนกลุ่มใหม่ในสังคม มีฐานะทางสังคมดีขึ้นเนื่องจากมีเงิน กล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มคนที่อยู่กึ่งกลางระหว่างไพร่กับมูลนาย โดยมีเงินตราเป็นตัวกำหนดฐานภาพทางสังคม

เมื่อถึงปลายอยุธยา "ไพร่มั่งมี" น่าจะเพิ่มจำนวนมากขึ้นเพราะการผลิตเพื่อขายและการค้าขยายตัว ในด้านการค้าต่างประเทศ ข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดในระยะนี้ โดยส่งไปยังจีนไม่น้อยกว่าปีละ ๖๕,๐๐๐ หาบ บางปีก็ส่งไปหลายแสนหาบ และบางปีอาจถึง ๑ ล้าน ๕ แสนหาบ[๓] การขยายตัวของการค้าข้าวในปลายอยุธยานี้ทำให้ไพร่ปลูกข้าวเพื่อขาย

---

[๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐-๗๑.

[๒] ซิมอง เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, ๑ : ๓๔๔.

[๓] Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit...," p.90.

๖๕,๐๐๐ หาบ = ๓๔,๗๑๖ ตัน, ๑ ล้าน ๕ แสนหาบ = ๙๐๗,๒๐๐ ตัน.

ดังปรากฏว่ามีเรือบรรทุกข้าวสารข้าวเปลือกจากหัวเมืองมาจอดขายอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก[๑] พระราชกำหนดเก่าใน พ.ศ.๒๒๙๑ ก็กล่าวว่า ไพร่หลวงก่อสร้างทำนาขึ้นใหม่มาก[๒] นอกจากจะขายข้าวแล้วการขยายตัวของการค้าในปลายอยุธยายังทำให้ไพร่มีโอกาสขายสินค้าอย่างอื่นด้วย ภาพของ "ย่านสินค้า" และ "ตลาด" ที่ปรากฏในกำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม สะท้อนให้เห็นว่ามีการขนสินค้าหลากชนิดเพื่อขาย การขายแรงงานทั้งแรงงานมีฝีมือและแรงงานไร้ฝีมือก็คงขยายตัวในปลายอยุธยา เพราะในระยะนี้มีการเบียเบียนและการส่งส่วยแทนการเข้าเวรกันมาก[๓] ทำให้เกิดมีไพร่ที่เป็นแรงงานไร้ฝีมือมารับจ้างทำราชการแทน พระราชกำหนดเก่า พ.ศ. ๒๒๙๑ สะท้อนว่าไพร่ที่เป็นแรงงานรับจ้างคงจะมีรายได้ราวมีละ ๔ ตำลึง ๒ บาท ถึง ๙ ตำลึง[๔] "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม" กล่าวถึงการรับจ้างสร้างบ้านเรือนและตึกที่เป็นห้างค้าขายของพ่อค้าจีนและฝรั่ง[๕] และพระราชกำหนดเก่า พ.ศ.๒๒๗๐ แสดงให้เห็นว่าในหัวเมืองก็มีการ "จ้าง" อยู่เป็นปรกติ ดังมีความว่า "ถ้าจะทำเรือนบุตรภรรยาญาติพี่น้องเจ้าเมืองนอกกว่าหย่างทำเนียม ให้เจ้าเมืองร้าวโทแลเกียนตักไม้แลให้ค่าจ้างตามราษฎรเคยจ้าง"[๖] แรงงานรับจ้างอีกประเภทหนึ่ง

---

[๑] "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม" แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี ๑ : ๑ (๑ มกราคม ๒๕๑๒) : ๕๗.

[๒] "พระราชกำหนดเก่ามาตรา ๘๔" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๗๖-๖๗๗.

[๓] "พระราชกำหนดเก่ามาตรา ๘๔" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๗๙-๖๘๐.

[๔] "พระราชกำหนดเก่ามาตรา ๘๔" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๘๐.

[๕] "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม" แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี ๑ : ๑ (๑ มกราคม ๒๕๑๒) : ๕๔-๕๖.

[๖] "พระราชกำหนดเก่ามาตรา ๖๗" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๗๘.

ที่มีรายได้สูงกว่าแรงงานรับจ้างอย่างอื่นคือ ช่างฝีมือทางประณีตศิลป์ ในการสร้างบานประตูมุกพระอุโบสถวัดบรมพุทธาราม พระนครศรีอยุธยาใน พ.ศ.๒๒๙๕ สมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงจ้างช่างถึง ๒๐๐ คน ใช้เวลา ๖ เดือนเศษ พระราชทานบำเหน็จแก่ช่างเป็นเงิน ๓๐ ชั่งต่อบาน ใน พ.ศ.๒๒๙๖ โปรดฯ ให้ช่าง ๑๘๕ คนสร้างบานประตูมุกวัดพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมก ใช้เวลา ๒ เดือนเศษ พระราชทานบำเหน็จเป็นเงิน ๒๕ ชั่งต่อบาน และ พ.ศ.๒๒๙๙ โปรดฯ ให้สร้างบานประตูมุกพระวิหารพระชินราช พิษณุโลก ใช้เวลา ๕ เดือนเศษ พระราชทานบำเหน็จเป็นเงิน ๒๖ ชั่งต่อบาน[๑] ช่างเหล่านี้แม้จะเป็นไพร่แต่ก็มีโอกาสครอบครองเงินตรา และการจ้างไพร่ด้วยเงินตราเช่นนี้ก็สะท้อนให้เห็นการขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตราในปลายอยุธยาด้วย

เมื่อไพร่ได้ขายสินค้าและขายแรงงาน ทำให้สามารถบริโภคสินค้าที่ขายกันในท้องตลาด ทั้งที่ผลิตภายในราชอาณาจักรและที่มาจากต่างประเทศ พ่อค้าฮอลันดารายงานว่า ผ้าชนิดต่าง ๆ กระจก กะทะเหล็ก เครื่องเคลือบคุณภาพต่ำ ๆ ขายได้ดีมาก[๒] จนถึงในระยะใกล้เสียกรุง อังกฤษก็ยังบรรทุกผ้าสุรัตจำนวนมากมาจำหน่าย[๓]

ในช่วงปลายอยุธยา ขอบข่ายชีวิตของไพร่จึงกว้างกว่าเดิมมาก โดยเฉพาะไพร่ในแถบกรุงศรีอยุธยาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างและในเมืองท่าต่าง ๆ ไพร่ส่วนหนึ่งประสบ

---

[๑] ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค ๑ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก พระยาศรีวิสารวาจา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๑), หน้า ๕๐, ๗๔, ๗๖.

[๒] อังสุนีย์ อุดมพาณิชย์, "การค้ากับต่างประเทศของอยุธยา...," หน้า ๘๘.

[๓] พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๙, หน้า ๒๘๙.

ความสำเร็จในระบบเศรษฐกิจที่กำลังขยายตัว กลายเป็น "คนมั่งมี" อย่างไรก็ตาม ถึง "ไพร่มั่งมี" จะเพิ่มจำนวนขึ้นแต่ก็ยังคงเป็นส่วนน้อยของไพร่ทั้งหมด ไพร่ส่วนใหญ่ยังคงมีชีวิตที่ลำบากมาก ดังที่กฎหมายในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พ.ศ.๒๒๙๑ กล่าวว่า

> ...ไพร่ท้องหมู่เข้าเดือนรับราชการทุกวันนี้ได้ความยากนัก...ถ้ามิได้ทำราชการ...ต้องเสียเงินค่าจ้างแต่ละปีเป็นเงินสี่ตำลึงสองบาทบ้างหกตำลึงบ้าง มากกว่าค่าสวยทั้งปวงถึงสองส่วนสามส่วนสี่ส่วน และที่มิได้ถือตราคุ้มห้ามนั้น ครั้นออกเดือนไปจะได้ทำกินเป็นกำลังราชการ ฝ่ายข้างกรมการแอบแฝงนายกำเหยอเกาะเอาไปใช้ราชการบุกเสร็จตามมีราชการนั้นอยู่เนือง ๆ อีกเล่า เพราะเหตุฉะนี้ไพร่หมู่จึงต้องตัวรับราชการอยู่มิได้...[๑]

นอกจากพันธะของระบบไพร่เช่นนี้แล้วไพร่ยังประสบปัญหาต่าง ๆ อีกมากในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงในปลายอยุธยา ปัญหาของไพร่จะกลายเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาทั้งหลายทั้งปวงที่ทำให้สังคมปั่นป่วน

สภาพของสังคมในระยะปลายอยุธยา

เมื่อการผลิตและการแลกเปลี่ยนสินค้าได้ขยายตัวจนเกิดความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างชนชั้น การจัดระเบียบสังคมให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปย่อมเป็นสิ่งจำเป็น แต่ปรากฏว่าชนชั้นนำในปลายอยุธยาไม่สามารถจัดระเบียบและควบคุมสังคมอย่างมีประสิทธิภาพ ความขัดแย้งจึงปรากฏชัดทั้งภายในชนชั้นมูลนายและระหว่างชนชั้นมูลนายกับชนชั้นไพร่ เพราะต่างก็ไม่ยอมรับระเบียบความสัมพันธ์ตามลำดับชั้นในระบบศักดินาแบบเดิม ทำให้สังคมในปลายอยุธยามีความปั่นป่วนรุนแรงอย่างมาก

---

[๑] "พระราชกำหนดเก่า มาตรา ๙๕" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๙๙-๖๙๐.

ความขัดแย้งภายในชนชั้นมูลนาย

เมื่อกลุ่มมูลนายขยายใหญ่ในขณะที่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจขยายตัวนั้น เราจะพบว่าความขัดแย้งเกี่ยวกับผลประโยชน์ภายในชนชั้นมูลนายสูงขึ้นมาก

กฎหมายสมัยปลายอยุธยาสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่ามูลนายทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นเจ้านาย ขุนนาง หรือคนจีน ต่างพยายามขยายอิทธิพลและเพิ่มพูนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตนจนเกินขอบเขตที่พระมหากษัตริย์จะทรงยอมรับได้ เรื่องที่เด่นชัดมากคือ การแย่งชิงไพร่ เพราะไพร่ยังคงเป็นที่มาสำคัญของโภคทรัพย์ทางเศรษฐกิจ พวกมูลนายระดับต่าง ๆ พยายามดึงเอาไพร่หลวงไปเป็นไพร่สมหรือนำไพร่หลวงมาใช้งานส่วนตัว ความขัดแย้งเรื่องการจัดสรรอำนาจในการควบคุมกำลังคนคงรุนแรงมาก จึงปรากฏว่า พระมหากษัตริย์ทรงตราพระราชกำหนดบทพระไอยการหลายฉบับเพื่อย้ำเตือนมิให้บรรดามูลนายละเมิดกฎเกณฑ์ของระบบไพร่[๑] พระไอยการบานแผนกซึ่งเป็นกฎหมายเกี่ยวกับการแบ่งปันหมู่ไพร่ก็ล้วนแต่ตราขึ้นในปลายอยุธยา คือในระหว่าง พ.ศ.๒๒๓๓ - ๒๒๗๖ ทั้งสิ้น[๒] นอกจากจะเบียดบังไพร่แล้วมูลนายบางคนถึงกับนำนักโทษมาใช้งาน กังปรากฏในพระราชกำหนดเก่า พ.ศ.๒๒๔๖ ว่า มีการลักลอบเอานักโทษมาทำไร่นาและเลี้ยงสัตว์พาหนะ[๓] แม้แต่พระมหาอุปราชในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ซึ่งต่อมาคือสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ก็ทรงลงโทษกรมหมื่นราชสิทธิ์กรรม ซึ่งมีโทษถึงขั้นกบฏให้ "ไปกระทำการต่อสำเภา" แทนที่จะประหารเจ็ดชั่วโคตรตามบทพระไอยการ[๔]

---

[๑]ตัวอย่างเช่น พระราชกำหนดเก่ามาตรา ๒๒ พ.ศ.๒๒๖๖, พระราชกำหนดเก่ามาตรา ๒๓ พ.ศ.๒๒๗๐ และพระราชกำหนดเก่ามาตรา ๔๔ พ.ศ.๒๒๙๑ เป็นต้น โปรดดู กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๓๗, ๖๓๘, ๖๔๑.

[๒]ดู "พระไอยการบานแผนก" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๑๘๙-๑๙๑.

[๓]"พระราชกำหนดเก่า มาตรา ๑๑" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๑๓.

[๔]พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, หน้า ๖๐๔.

การขยายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจนเกินขอบเขตของมูลนาย ทั้งเจ้านาย ขุนนาง และคนจีน ปรากฏชัดยิ่งขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พระราชกำหนดเก่า พ.ศ.๒๒๘๓ กล่าวถึงการกินสินบนในหมู่มูลนายทุกระดับ รวมทั้งสมุหนายก สมุหกลาโหม ตลอดจนเจ้านาย มีการซื้อตำแหน่งราชการกันอย่างกว้างขวางทั้งในราชธานีและหัวเมือง เมื่อได้ตำแหน่งแล้วก็ "เบียดเบียนอะนาประชาราษฎรข่มเหงฉ้อประบัด เอาทัศดุทองเงินนาใช้ค่าสินบนแลเลี้ยงบุตรภรรยา"[๑] พระราชกำหนดเก่า พ.ศ.๒๒๖๖ กล่าวว่า "เจ้ากระทรวงความทุกวันนี้เอาอามิศละความไว้ ลูกความล้มตายหนีหาย ความสานสูญไป พ้นอายุความ ผู้กระทำผิดในแผ่นดินก็มิได้ตัว แลพิในซึ่งจะเปนหลวงก็สูญไปด้วย"[๒] พระราชกำหนดเก่า พ.ศ.๒๒๙๙ สะท้อนว่า พระมหากษัตริย์ทรงใช้มาตรการที่รุนแรงพอสมควรในกรณีที่มูลนายแสวงหาผลประโยชน์จนเกินขอบเขตที่พระองค์จะทรงยินยอมได้ ทรงลงพระราชอาญา "เฆี่ยนและริบราชบาทเอาบุตรภรรยาเป็นโทษ" แก่จีนอะปันเต๊ก ผู้เป็นขุนวิเสดวานิช ซึ่งได้ "คิดอ่านฟ้องให้กราบทูลพระกรรุณาจะให้ยกผู้ทำภาศรีเสมอปีละ ๒๙๐ ชั่ง" แก่ขุนหมื่นรุทอักษรซึ่ง

> ...ฟ้องให้กราบทูลพระกรรุณาจะขอตั้งบ่อนเบี้ยณะแขวงเมืองราชบุรีย เมืองสมุทรสงคราม เมืองสมุทรปราการ ซึ่งเปนเมืองใกล้สวนบางช้างที่เปนอากอรสวนขึ้น พระคลังหลวงเปนอันมาก มีกฎรับสั่งห้ามอยู่แต่ก่อนมิให้ตั้งบ่อนเล่นเบี้ยมาประมูลเงินขึ้นเสมอปีละ ๓๗๐ ชั่ง...

และแก่นายเมืองซึ่ง "ฟ้องให้กราบทูลพระกรรุณาจะเรียกภาศรีฟืนแก่ผู้ซื้อขายฟืนเสมอปีละชั่ง...เปนเงิน ๔๑๑ ชั่ง" ทรงเตือนในตอนท้ายว่า

---

[๑] "พระราชกำหนดเก่า มาตรา ๔๐" <u>กฎหมายตราสามดวง</u>, หน้า ๖๘๓-๖๙๐.

[๒] "พระราชกำหนดเก่า มาตรา ๔๖" <u>กฎหมายตราสามดวง</u>, หน้า ๖๗๔.

...ถ้าแลผู้ใดประมูลพระราชทรัพย์ขึ้นพระคลังหลวง...ถ้าแลเหนว่าผิดหย่างทำเนียมไป...ก็ให้ลูกขุน ณ ศาลาว่ากล่าวตัดสินเสีย อย่าให้รับประมูลนั้นเลย แลซึ่งผู้มีชื่อจะให้เอาเนื้อความไปฟ้องให้กราบทูลเจ้าต่างกรมฝ่ายหน้าฝ่ายหลัง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอหลานเธอแลพระเจ้าลูกเธอหลานเธอแลจ้าวฝ่ายใน แลข้าทูลอองทุลีพระบาทข้างหน้าข้างในให้กราบทูลพระกรรุณานั้นให้ห้ามเสียเป็นอันขาดทีเดียว...[๑]

สมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงพยายามอย่างยิ่งที่จะควบคุมการขยายอิทธิพลและผลประโยชน์ของบรรดาเจ้านาย ใน พ.ศ.๒๒๘๓ ทรงตราพระราชกำหนดหลายฉบับเพื่อห้ามเจ้านายยุ่งเกี่ยวกับการพิจารณาคดีความและพิจารณาส่วยสาอากรในหัวเมือง, ห้ามเจ้านายมีหมายรับสั่งขัดขวางเหนือพระราชโองการ, ห้ามข้าเจ้าต่างกรมถือหนังสือปิดตราในกรมออกไปหัวเมืองกรรโชกเอาพัศดุเงินทอง, ห้ามเจ้ากรมปลัดกรมนายเวร ปลัดเวรเข้าเฝ้าเจ้านาย[๒] นอกจากนี้ยังมีพระราชกำหนดอีกหลายฉบับห้ามข้าทูลอองเจ้านายต่างกรมรับฟ้องอนาประชาราษฎรที่มิได้ขึ้นต่อกรมของเจ้านายพระองค์นั้น[๓] การออกกฎหมายซ้ำแล้วซ้ำอีกในเรื่องเหล่านี้แสดงว่าปัญหาดังกล่าวมีความรุนแรง ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง และการแก้ปัญหาไม่ได้ผล

การกินสินบนก็ชุกชุมขึ้นตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระเป็นต้นมา ดังที่พระราชกำหนดเก่าจำนวนมากระบุไว้ พระราชกำหนด พ.ศ.๒๒๘๓ ถึงกับระบุชัดเจนว่า สมุหกลาโหม สมุหนายก และเจ้านายข้างในกินสินบนครั้งละ ๑๐ ตำลึง ถึง ๒ ชั่ง เพื่อเข้าข้างโจทก์หรือ

---

[๑] "พระราชกำหนดเก่า มาตรา ๘๒" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๗๐-๖๗๑.

[๒] "พระราชกำหนดเก่า มาตรา ๘๐" และ "พระราชกำหนดเก่า มาตรา ๕๐" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๖๘, ๖๘๕-๖๘๙.

[๓] "พระราชกำหนดเก่า มาตรา ๓๐, ๓๑, ๔๐, ๕๐" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๔๓, ๖๕๖, ๖๖๘, ๖๘๘.

จำเลย[๑] จดหมายของชาวฝรั่งเศสซึ่งเขียน ณ กรุงศรีอยุธยาเมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๓๐๕ กล่าวว่า

> ...ในบัดนี้เจ้านายผู้หญิงทุกองค์ก็มีอำนาจเท่ากับพระเจ้าแผ่นดิน และข้าราชการก็ต้องเปลี่ยนกันอยู่เสมอ แต่ก่อน ๆ มาผู้ที่มีความผิดฐานเป็นกบฏ ฆ่าคนตาย และเอาไฟเผาบ้านเรือนต้องรับพระราชอาญาถึงประหารชีวิต แต่มาบัดนี้ความโลภของเจ้านายผู้หญิงได้เปลี่ยนลงโทษความผิดชนิดนี้เพียงแต่ริบทรัพย์ และทรัพย์ที่ริบไว้นั้นก็ตกเป็นสมบัติของเจ้านายผู้หญิงเหล่านี้ทั้งสิ้น...ฝ่ายพวกข้าราชการ...ถ้าผู้ใดเป็นถ้อยเป็นความแล้ว ข้าราชการเหล่านี้ก็คิดหาประโยชน์จากคู่ความให้ได้มากที่สุด...ถ้าห่างพระเนตรพระกรรณออกไปแล้ว ข้าราชการเหล่านี้ก็ลักขโมยอย่างไม่กลัวทีเดียว...[๒]

การที่บรรดามูลนายพากันขยายบทบาทและอิทธิพลของตนจนเกินขอบเขตดังกล่าวมานี้ มีผลทำให้ความขัดแย้งทางการเมืองในระยะปลายอยุธยาดำเนินไปอย่างเข้มข้น มีการแบ่งแยกออกเป็นฝักฝ่ายเพื่อต่อสู้แข่งขันอำนาจกัน เช่น ในปลายสมัยพระเพทราชา มูลนายเป็นอันมากสนับสนุนเจ้าพระขวัญโอรสของพระเพทราชาต่อสู้กับกลุ่มขุนหลวงสรศักดิ์ เมื่อขุนหลวงสรศักดิ์เสวยราชสมบัติ มีขุนนางและเจ้านายหลายคนถูกประหารชีวิต[๓] ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระมีบันทึกของมิชชันนารีฝรั่งเศสกล่าวว่าความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างเจ้าพระยาพระคลังชาวจีนกับพระมหากษัตริย์ทำให้การค้าของสยามตกอยู่ในมือชาวจีน ซึ่งทำให้ชาวสยามและมัวร์ไม่พอใจมาก[๔] นอกจากนี้ใน พ.ศ.๒๒๗๐ พระบำเรอศักดิ์และหมื่นไวยวรนาถ "สองคนนี้พิดทูลยุยงพระเจ้าอยู่หัวแลสมเด็จพระเจ้าท้าว เจ้าฟ้าอภัยว่า ถ้าหลวงจ่าแสน ขุนชำนาญ

---

[๑] "พระราชกำหนดเก่า มาตรา ๕๐" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๘๖.

[๒] "จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศน์ กรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น" ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๒๓ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๑).

[๓] พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๔๙๒.

[๔] Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit...," p.48.

นายชิดฎบาลมิได้ การดำริสิ่งใดก็จะสะดวก"[๑] ปรากฏว่าในเวลาต่อมาหลวงจ่าแสนยากร และขุนชำนาญนี้ได้เป็นกำลังสำคัญที่ช่วยให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลชิงราชสมบัติจากเจ้าฟ้าอภัยสำเร็จ ขุนชำนาญจึงได้เป็นเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ว่าที่โกษาธิบดี และหลวงจ่าแสนยากรเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ว่าที่จักรี[๒] เข้าใจว่าเจ้าพระยาพระคลังและเจ้าพระยาจักรีสองท่านนี้คงมีอำนาจทางเศรษฐกิจอย่างสูงในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ในต้นรัชกาลนี้ขุนนางที่มีอิทธิพลซึ่งสนับสนุนเจ้าฟ้าอภัยและเจ้าฟ้าปรเมศร์ถูกประหารชีวิตไปเป็นจำนวนมาก[๓] เปิดโอกาสให้ขุนนางรุ่นใหม่ขยายอำนาจได้กว้างขวาง ในปลายรัชกาลเมื่อเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์และเจ้าพระยาจักรีถึงแก่กรรมแล้วจึงปรากฏความขัดแย้งระหว่างเจ้านายให้เห็นชัดเจน ในเวลาต่อมากรมขุนเสนาพิทักษ์ต้องพระราชอาญาสิ้นพระชนม์ กรมหมื่นเทพพิพิธร่วมกับขุนนางรุ่นใหม่อีกรุ่นหนึ่ง ได้แก่ เจ้าพระยาอภัยราชา พระยากลาโหม และพระยาพระคลัง สนับสนุนให้กรมขุนพรพินิจได้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแทน[๔] กรมขุนพรพินิจทรงมีเวลาเสริมสร้างฐานอำนาจในฐานะพระมหาอุปราชเพียง ๓ ปี สมเด็จพระเจ้าบรมโกศก็เสด็จสวรรคต จึงต้องทรงขอความช่วยเหลือจากกรมขุนอนุรักษ์มนตรีและพระราชาคณะที่สำคัญในการปราบปรามกลุ่มของกรมหมื่นจิตสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ และกรมหมื่นเสพภักดี ซึ่งได้ส้องสุมผู้คนไว้มากเพื่อชิงราชบัลลังก์ และเพียง ๑ เดือนหลังการพระราชพิธีบรมราชาภิเศกก็เสด็จออก

---

[๑] พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์, หน้า ๔๙๕.

[๒] "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ" ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๙, หน้า ๒๔๐.

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๙.

[๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๑-๒๗๒.

ผนวช ปีต่อมาสมุหกลาโหม, พระยายมราช, พระยาเพชรบุรี ถูกจับขังคุก กรมหมื่นเทพพิพิธเสด็จไปลังกา หนึ่งปีหลังจากนี้เมื่อพม่าเริ่มรุกรานราชอาณาจักร ขุนนางชั้นสูงที่เป็นฐานกำลังของสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์บ้างก็ถึงแก่กรรมในที่รบ บ้างก็แตกพ่ายกลับมา สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรจึงลาผนวช ปล่อยขุนนางที่ถูกจำขังให้กลับออกมารับราชการ ขุนนางที่สนับสนุนสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรไม่ได้รุมกำลังอย่างต่อเนื่อง ทำให้อ่อนแอมาก พี่ของสมุหกลาโหมและพระยายมราชถูกตีแตกยับเยินภายในเวลาอันรวดเร็ว ตัวเจ้าพระยากลาโหมและพระยายมราชถึงกับสิ้นชีวิตในที่รบ ส่วนพระยาราชวังสันกลับใจไปเข้าข้างพระยาราชมนตรี (ปิ่น) ซึ่งเป็นขุนนางฝ่ายสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ในที่สุดสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรต้องทรงผนวชอีก ระหว่างนี้กรมหมื่นเทพพิพิธก็ส้องสุมกำลังคนหลายหมื่นคนอยู่แถบปราจีนบุรีและภายหลังได้เคลื่อนย้ายไปนครราชสีมา ส่วนเจ้าฟ้าจิตรซึ่งต้องโทษอยู่ก็ได้รับความช่วยเหลือให้หนีออกจากที่จำขัง ยกกำลังไปยึกพิษณุโลกอยู่ระยะหนึ่ง[๑]

จะเห็นได้ว่าความขัดแย้งในหมู่มูลนายมีอยู่สูงมาก บรรยากาศทางการเมืองเต็มไปด้วยความหวาดระแวงจนต้องมีการออกกฎหมายย้ากฎมณเฑียรบาล ห้ามขุนนางระดับต่าง ๆ ตั้งแต่เจ้าพญาลงมาจนถึงระดับขุนหมื่นไปมาหาสู่กัน ถ้าจะไปก็ให้มีผู้รู้เห็นเป็นพยาน[๒]

ในระหว่างที่การเมืองในราชสำนักปั่นป่วนวุ่นวายเช่นนี้ เข้าใจว่าในสังคมภายนอกก็มีการส้องสุมกันเป็นพรรคเป็นพวกจนเกิดปัญหา "คนมีชื่อคุมพวกเกิดวิวาทตีด่าฆ่าฟันกันเป็นอันมาก"[๓]

สำหรับในหัวเมืองพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ก็สั่นคลอนอย่างมาก สะท้อนให้เห็นจากการออกกฎหมายย้ากฎมณเฑียรบาลใน พ.ศ.๒๒๗๐ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ซึ่งมีความว่า "ผู้ใดไปอยู่รักษาเมืองรั้งเมืองครองเมืองเอกโทตรีจัตวาปากใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวง

---

[๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๒-๒๘๗.

[๒] กฎ ๗๖ ข้อ มาตรา ๒๒" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๔๗๕.

[๓] "พระราชกำหนดเก่า มาตรา ๔๔" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๘๒.

แลไปราชการพระราชสงครามก็ดี แลมิได้บอกสาระทุกข์ มิได้มีหนังสือให้หาแลมาเองนั้นมีธรรมเนียมจะให้ลงพระราชอาญาถึงสิ้นชีวิต"[๑] เจ้าเมืองในปลายอยุธยามักจะก่อกบฏ เช่น เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือ[๒] เข้าใจว่าอำนาจของราชธานีในหัวเมืองภาคใต้คงเบาบางมาก ในระยะปลายอยุธยานี้พ่อค้าเอกชนจีนที่เดินเรือค้าขายจากเมืองท่าสำคัญทางภาคใต้ คือ นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี ไปยังจีน ดำเนินการค้าในเมืองจีนโดยมิได้อ้างตัวเป็นขุนนางแห่งกรุงศรีอยุธยาดังที่พ่อค้าเอกชนจีนทั่วไปอ้างกัน" แสดงว่าพ่อค้าเหล่านี้ไม่ได้ทำการค้าภายใต้การควบคุมและพระบารมีของพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา เข้าใจว่าพ่อค้าเหล่านี้คงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเจ้าเมืองและกรมการเมืองในหัวเมืองสำคัญทั้งสาม

เป็นที่น่าสังเกตว่าเจ้าเมืองของหัวเมืองสำคัญหลายเมืองมีความสัมพันธ์เป็นพิเศษกับเจ้านายและขุนนางชั้นสูงในราชธานี เป็นต้นว่า เจ้าเมืองเพชรบุรีที่ร่วมกับขุนนางส่วนกลางหลายคนกระทำการเป็นปฏิปักษ์ต่อสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ เจ้าเมืองปราจีนบุรีและนครราชสีมาก็สนับสนุนกรมหมื่นเทพพิพิธ นอกจากนี้เจ้าเมืองพิษณุโลกก็ตั้งตัวเป็นอิสระเมื่อจวนสิ้นกรุงศรีอยุธยา[๔]

ในบรรยากาศทางการเมืองดังกล่าวมานี้ ย่อมเป็นธรรมดาที่การปรับตัวของชนชั้นนำทางการเมืองยากจะดำเนินไปได้ด้วยดี เราจะพบว่าชนชั้นมูลนายไม่ประสบความสำเร็จในการปรับระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนไปการควบคุมสังคมประสบความฉ้อเหลว ความปั่นป่วนยุ่งเหยิงและไร้ระเบียบจึงตามมา

---

[๑] "พระราชกำหนดเก่า บทที่ ๒๓" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๓๙.

[๒] พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิ์พงศ์ (จาด) หน้า ๔๙๓.

[๓] Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit...," p. 61-64.

[๔] "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)" ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๙, หน้า ๒๓๗-๒๔๘.

ความขัดแย้งระหว่างมูลนายกับไพร่และสภาพของไพร่ในปลายอยุธยา

ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ไพร่ส่วนใหญ่ยังคงถูกกำหนดให้อยู่ในระบบไพร่โดยถูกเกณฑ์แรงงานปีละ ๖ เดือน ทำให้ไพร่ประสบปัญหาในการทำมาหากิน ด้วยเหตุนี้จึงมีการปฏิเสธกฎเกณฑ์ของระบบไพร่ในหลายลักษณะ นอกจากนี้ความกดดันที่มาจากชนชั้นมูลนายในรูปต่าง ๆ ก็ทำให้ไพร่เกือดร้อนอย่างหนักจนไม่สามารถจะมีชีวิตอย่างปรกติสุข สภาวะไร้ระเบียบจึงเกิดขึ้นในชนชั้นไพร่เช่นเดียวกัน

เมื่อการค้าภายในขยายตัวเพื่อตอบสนองการขยายตัวของการค้าต่างประเทศ โดยที่การค้าของเอกชนเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ นั้น ไพร่จะถูกดึงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจการค้า นั่นก็คือนอกจากจะผลิตเพื่อบริโภคและส่งส่วยแล้วไพร่ยังเริ่มผลิตเพื่อขาย เป็นต้นว่า ปลูกข้าวเพิ่มขึ้น เก็บของป่ามากขึ้น ทั้งเพื่อขายแก่พ่อค้าเอกชนจีนซึ่งจะรวบรวมสินค้าเหล่านี้ลงสำเภา หรือผลิตข้าวปลาอาหารสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ เพื่อขายแก่ชาวเมืองซึ่งมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นในปลายอยุธยา ขณะเดียวกันไพร่ก็เริ่มบริโภคสินค้าที่ไม่ได้ผลิตในครัวเรือนของตนมากขึ้นซึ่งรวมทั้งสินค้าฟุ่มเฟือยจากต่างประเทศ เช่น ผ้า, เครื่องถ้วยชาม, เครื่องประดับ, เครื่องใช้ที่ทำด้วยโลหะ ฯลฯ

การที่สภาพเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้ทำให้ไพร่จำนวนหนึ่งกลายเป็น "คนมั่งมี" และสามารถปลดเปลื้องพันธะของระบบไพร่โดยอาศัยเงินตราที่ตนครอบครอง อย่างไรก็ตามน่าเชื่อว่าไพร่ที่ "ล้มละลาย" กลับมีจำนวนมากกว่าเนื่องจากไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ได้ นั่นคือสิ่งที่ไพร่ผลิตขึ้นเพื่อขายส่วนใหญ่ไม่ใช่สินค้าที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจสูง เป็นต้นว่า ข้าว หรือของป่า ทั้งยังเป็นสินค้าที่มีอุปทานค่อนข้างสูงอีกด้วย อาจกล่าวได้อย่างกว้าง ๆ ว่า ไพร่ซึ่งมีเงินอยู่น้อยได้ถูกดึงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเงินตราซึ่งน่าจะทำให้ไพร่ส่วนใหญ่ยากจนลงกว่าเดิม

อีกด้านหนึ่ง เราจะพบว่าในทางปฏิบัติความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างไพร่กับคนกลุ่มอื่นในสังคมได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปบ้างแล้ว นั่นคือมีความสัมพันธ์ทางการค้าเกิดขึ้น ตลาดก็ขยายตัวสำหรับสินค้าหลากชนิดขึ้น แต่ปรากฏว่าชนชั้นนำยังคงพยายามรักษาความสัมพันธ์แบบ "ศักดินา" คือระบบไพร่เอาไว้ตามเดิม ระยะเวลาในการเกณฑ์แรงงานมิได้ลดหย่อนลงและยังคงใช้ระบบ "เข้าเดือนออกเดือน" ซึ่งมีผลให้การทำงานส่วนตัวของไพร่ดำเนินไปโดยไม่ต่อเนื่อง พันธะของระบบไพร่เช่นนี้ไม่เอื้อให้ไพร่หลวงเพิ่มพูนผลผลิตเพื่อขายหรือพัฒนาเทคนิคการผลิตให้ก้าวหน้าขึ้นหรือประดิษฐ์คิดค้นสินค้าใหม่ ๆ ขึ้นมา สำหรับไพร่หลวงที่ยอมเสียเงินแทนการเข้าเวรก็พบว่าตนต้องเสียเงินในอัตราที่สูงกว่าไพร่ส่วย[๑] ซึ่งล้วนแต่ทำให้ไพร่หลวงเกิดความไม่พอใจ กล่าวได้ว่าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทำให้ไพร่ต้องการอิสระมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ไพร่จึงหนีออกจากระบบด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น หนีเข้าป่าเพื่อเก็บของป่ามาขาย หนีไปเป็นทาสหรือเป็นไพร่สม หรือหนีไปเข้าสังกัดมูลนายที่มีอำนาจบารมีพอที่จะให้ความคุ้มครองแก่ตน[๒] ซึ่งมูลนายทั่วไปก็พยายามจะเบียดบังไพร่ไว้เป็นของตนอยู่แล้ว เพราะการขยายตัวของการค้าทำให้ต้องการสินค้าและแรงงานเพิ่มขึ้น ระบบไพร่ซึ่งเป็นแกนหลักของการจัดตั้งสังคมในเวลานั้นจึงอยู่ในสภาพสั่นคลอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการปฏิเสธระบบของไพร่ขยายตัวออกไปในอาณาบริเวณที่กว้างขวาง ดังปรากฏว่าใน พ.ศ.๒๒๔๕ สมเด็จพระเจ้าบรมโกศต้องโปรดฯ ให้ขุนนางออกไปเกลี้ยกล่อมเขตวัดกับไพร่หัวเมืองวิเศษชัยชาญ เมืองสุพรรณบุรี เมืองนครชัยศรี เมืองอินทบุรี เมืองพรหมบุรี เมืองสิงหบุรี เมืองสมี เมืองชัยนาท เมืองมโนรมย์ เมืองอุทัย และเมืองนครสวรรค์ให้กลับเข้ามาสู่ระบบไพร่[๓]

---

[๑] "พระราชกำหนดเก่า บทที่ ๔๘" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๗๔-๖๘๒.

[๒] เรื่องเดียวกัน.

[๓] พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, หน้า ๖๑๕.

อนึ่ง ปัญหาต่าง ๆ ของไพร่ที่ทำให้ไพร่หนีจากระบบดังกล่าวมานี้เป็นสิ่งที่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศเองก็ทรงยอมรับและทรงตระหนักเป็นอย่างดีจึงได้ทรงเกลี้ยกล่อมว่า ถ้าไพร่ทั้งหลายกลับสู่ระบบจะทรงลดระยะเวลาเกณฑ์แรงงานลงจาก ๖ เดือน เหลือ ๔ เดือนต่อปี ดังความในพระราชกำหนดว่า "ต่อเมื่อใดไพร่ท้องหมู่มั่งคั่งขึ้นทุกหมู่ทุกกรมแล้ว จึงให้เป็นสามผลัด จะให้ทำราชการเดือนหนึ่ง จะให้อยู่ทำกินสองเดือน"[๑] อย่างไรก็ตามการลดระยะเวลาเกณฑ์แรงงานมิได้เกิดขึ้นจนกระทั่งถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์

นอกเหนือจากการเผชิญชะตากรรมในระบบเศรษฐกิจเงินตราที่เริ่มพัฒนาขึ้นดังกล่าวมานี้แล้ว ไพร่ยังพบกับความบีบคั้นหนักหน่วงจากมูลนายในปลายอยุธยาซึ่งพยายามสร้างความมั่งคั่งร่ำรวยในทุกวิถีทาง ดังปรากฏว่าพระมหากษัตริย์ทรงตราพระราชกำหนดบทพระไอยการซ้ำแล้วซ้ำซ้ำอีกเกี่ยวกับปัญหาที่มูลนาย "ข่มเหงเอาทรัพย์สิ่งของเงินทองราษฎรทั้งปวงให้ได้ความยากแค้นเคือง"[๒]

> ...เบียดเบียนอะนาประชาราษฎร ข่มเหงฉ้อประบัดเอาพัศดุทองเงินมาใช้สาสีแบนแลเลี้ยงบุตรภรรยา มิได้กลัวแก่บาปละอายแก่บาปอะนาประชาราษฎร ไพรพลเมืองจึงได้ความยากแค้นเคืองร้อน ไพร่ท้องหมู่แดไพร่บ้านพลเมืองจึงรวงโรย...[๓]

"ผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการมิได้เป็นใจเจียรอ้นด้วยราชการ เหนแก่อามิสสินบนนั้น อ้ายผู้ร้ายจึงได้ใจกำเริบทำร้ายแก่อะนาประชาราษฎรไพร่พลเมืองลูกค้าพานิชมากขึ้น"[๔]

---

[๑] "พระราชกำหนดเก่า บทที่ ๔๔" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๘๒.

[๒] "พระราชกำหนดเก่า บทที่ ๖๓" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๓๔.

[๓] "พระราชกำหนดเก่า บทที่ ๕๐" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๘๓.

[๔] "พระราชกำหนดเก่า บทที่ ๑๒" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๑๔.

"แลบัดนี้ผู้ร้ายซึ่งปล้นสดมก็กำเริบมากชุมขึ้นอีกนั้น เหตุด้วยกรมพระนครบาลเกลื่อนกลา ทำให้อ้ายผู้ร้ายหนีไปได้บ้าง และเอาออกใช้สรอยทำนาเลี้ยงกระบือเลี้ยงร้าง เหนแก่อามีศสีแบนปล่อยเสียบ้าง"[๑] "แลข้าเจ้าต่างกรมถือหนังสือปิดตราในกรมออกไปหัวเมืองกรรโชกเอาพัสดุเงินทอง"[๒] บ้าง

นอกจากปัญหาที่เกิดจากการกระทำของมูลนายที่มุ่งแต่ "จะเอาแต่เงินเปนอนาประโยชน์เอง"[๓] แล้ว กฎหมายในปลายอยุธยายังสะท้อนปัญหาเกี่ยวกับโจรผู้ร้าย ปัญหานี้มีความรุนแรงมาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ดังมีข้อความในพระราชกำหนดในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศว่า "เมื่อครั้งสมเด็จพระพุทธิเจ้าหลวงในพระบรมโกฏเสวยราชสมบัติครั้งนั้นเกิดโจรผู้ร้ายปล้นสดมในกรุงนอกกรุงๆชุมขึ้น ทุกแห่งทุกตำบล...แลบัดนี้ผู้ร้ายซึ่งปล้นสดมกำเริบมากชุมขึ้นอีก"[๔] การเกิดโจรผู้ร้ายชุกชุมนี้ด้านหนึ่งเป็นเพราะมูลนายเข้ากับโจรหรือถึงกับ "เลี้ยงโจร" ดังตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น นอกจากนี้ในช่วงเวลาที่เศรษฐกิจเงินตราขยายตัว คนในสังคมครอบครองเงินตราทรัพย์สินเพิ่มขึ้น มีการเดินทางค้าขายทางบกทางเรือกันกว้างขึ้นโดยที่กลไกในการควบคุมสังคมหรือกลไกในการรักษาความมั่นคงปลอดภัยของรัฐไม่สามารถพัฒนาให้ทันกับความเคลื่อนไหวของสังคมได้ ก็ทำให้โจรผู้ร้ายมีโอกาสกระทำการง่ายดายและกว้างขวางขึ้น

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า สังคมในปลายอยุธยามีความปั่นป่วนอย่างสูงในทุกระดับ มีความขัดแย้งในหมู่มูลนายระดับสูงในราชสำนัก มีการใช้อำนาจเบียดเบียนราษฎรทุกวิถีทางเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพย์สินเงินทอง ตลอดจนมีการซื้อขายตำแหน่งอย่างกว้างขวางในหมู่มูลนาย

---

[๑] "พระราชกำหนดเก่า บทที่ ๑๑" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๑๓.
[๒] "พระราชกำหนดเก่า บทที่ ๕๐" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๘๔.
[๓] "พระราชกำหนดเก่า บทที่ ๘" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๕๔๔.
[๔] "พระราชกำหนดเก่า บทที่ ๑๑" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๑๐.

ระดับต่าง ๆ ทั้งในราชธานีและหัวเมือง ขณะเดียวกัน "อ้ายผู้ร้ายปล้นสดมตีชิงสมณชีพราหมณ์อนาประชาราษฎรทุกตำบลมาชุมขึ้น" สังคมมีความปั่นป่วนและขัดแย้งรุนแรงถึงขั้นที่ "คนมีชื่อคุมพวกเกิดวิวาดคีดฆ่าฟันกันเปนอันมาก...ทำจุลาจลในแผ่นดิน"[๑] อยู่ทั่วไป และแม้แต่ "กฎหมายก็ฟั่นเฟือนไป" เนื่องจากบรรดาเจ้านายพากันมีหมายรับสั่งขัดขวางเหนือพระราชโองการ[๒] ผู้แต่งหนังสือ "ประดนธรรม" ได้ "วิพากษ์วิจารณ์" สภาพการละเมิดระเบียบแบบแผนของสังคมในปลายอยุธยาไว้โดยละเอียดในหนังสือที่ท่านแต่งขึ้นดังจะขอยกข้อความตอนหนึ่งเป็นตัวอย่าง ดังนี้

> ...คู่ที่ ๘ ฝ้าย่าแตกแตนทั้งแผ่นดิน แร้งการอกินว่า ไม่รู้เห็น คนนี้ได้แก่ บุคคลอันมิได้เห็นธรรมผิดแลชอบ อันกอปไปด้วยกลียุค เขาเอาทุกข์มาเปนสุข เอาสุขมาเปนทุกข์ กลับกลายเสียดสอฉอดระบัด...บางก็แตกไปเปนโจรผู้ร้าย ชาวบ้านชาวเมืองฉิบหายกระจัดกระจายไปมากนัก เปนกรรมของสัตว์ทั้งหลาย ดุจวายน้ำไม่มีหลัก จึงไม่มีที่พึ่งที่พำนัก จะพึ่งท่านผู้มียศท่านก็ยิ่งกดไว้ให้ประดัก ๆ จะพึ่งท่านผู้มีศักดิ์ท่านก็ยิ่งเอาหอกมาปักเอาอีก จะพึ่งท่านผู้มีปีกท่านก็ยิ่งฉีกเอาเนื้อกิน...ดุจไฟมาไหม้ทั้งแผ่นดิน ฝูงสัตว์ดิ้นระวังทั่วไปทั้งพิภพ...ไม่พบที่ท่านจะเมตตา อาณาราษฎร์ทั้งหลายได้ความยากลำบากกายไปทั่วหน้า อันว่าผู้รู้แต่ค้าขาย มิเข้าบัญชีผีตายนี้อยู่ว่า ใครได้ใครแย่ง ดุจแรงแลกา เหตุนี้มิรู้ภาษาที่จะมารองฟ้องเขา ฉอดระบัดกิน สิ้นเงินสินทอง ครั้นว่าจะรองฟ้องก็จะเสียของซ้ำไป เขาลวงกินสินบน กู้หนี้ยายตนเอามาให้ เนื้อถ้อยร้อยความก็ไม่ได้ ตนทุนกำไรก็สิ้นเชิง

---

[๑] "พระราชกำหนดเก่า บทที่ ๔๔" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๘๒-๖๘๓.

[๒] "พระราชกำหนดเก่า บทที่ ๕๐" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๖๘๕.

อนึ่ง จะเรียกส่วยสาอากูร ทั้งสมพักสูรขนอนใจร้าย ฉ้อเอาสดสก
ไม่กลัวกำหนดกฎหมาย ใครร้องใครห้องร้องคารมกลา ทารุณวุนวาย
อันว่าคนยาก ครั้นว่าจะเปนปาก กลัวจะยากลำบากกาย สูเสียสูหาย
กลัวถอยเกลียดความ...ทั้งนอกเมืองในเมือง ฉิบหายตายเปลืองทุก
ทุกบุรี เกิดเข็ญเปนหนักหนาทั่วทั้งธรณี บมีรู้ที่จะเอาตัวไปปากเหนือ
ปากใต้ ลาวกาวชาวฉไร ทั้งมอญแลไทยชาวทเล เป็นบานรางบานเช
ทุกหมู่ทุกกรมสวยวัดสัดวา กลับกลายเป็นป่าสูญไปเป็นลม...[๑]

เราอาจสรุปสภาพความเป็นไปในปลายอยุธยาด้วยวรรณกรรมของพระพิมลธรรม ซึ่งได้ผ่านวันวารนั้นมาด้วยตนเอง ดังนี้

...ในครั้งนั้นชาวเมืองและชาวชนบทชาวคามนิคมทั้งหลายมีเสนาบดีและอำมาตย์เป็นต้นก็ตั้งอยู่ในอสัจจะธรรม มีสันดานเต็มไปด้วยการทุจริตชมเหงเบียดเบียนซึ่งกันและกัน และย่ำยีชาวชนบทนิคมให้ได้ความเดือดร้อน ชนชาวพระนครทั้งปวงเหล่านั้นมีความทุกข์มาก มีโรคอุปัทวันตรายมาก และมากไปด้วยความโทมนัสกับแค้นใจ... แสดงให้เห็นว่ามหานครจะพินาศ...[๒]

---

[๑] "ประดนธรรม" ประชุมสุภาษิตฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า ๒๒๙-๒๓๑.

[๒] พระพิมลธรรม, พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธและคำแปล พิมพ์แจกในงานปลงศพท่านเอื้อน ตจ. ภรรยาพระยามนตรีสุริยวงษ์ (ขุน บุนนาค) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙) หน้า ๒๓-๒๔. ข้อความตอนนี้เชื่อว่าเป็นส่วนหนึ่งของ สังคีติยวงศ์ แต่มีรายละเอียดในคำแปลต่างกันอยู่เล็กน้อย ดู สังคีติยวงศ์พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระปริยัติธรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศิวพร, ๒๕๒๑) หน้า ๘๐๒-๘๐๓.

"การค้าต่างประเทศกับลักษณะ :
เศรษฐกิจไทยในต้นรัตนโกสินทร์"

โดย

วิไลลักษณ์ เมฆารัตน์

เอกสารวิชาการหมายเลข 31
เพื่อประกอบการสัมมนา
สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย
จัดโดย
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษย์ศาสตร์
วารสารธรรมศาสตร์
1 กันยายน 2525

ราคา 12 บาท

การค้าต่างประเทศ
กับลักษณะพื้นฐานเศรษฐกิจไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

ความสำคัญของการค้าต่างประเทศ

นักเศรษฐศาสตร์และนักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยได้ให้คำจำกัดความสภาพเศรษฐกิจไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ว่าเป็นระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองหรือเศรษฐกิจแบบยังชีพ(subsistence economy) ออกจะเป็นข้อเท็จจริงที่น่าขมขื่นมิใช่น้อยที่ระบบเศรษฐกิจเช่นที่ว่านี้ พอเพียงแก่การยังชีพของพลเมืองเป็นรายบุคคล แต่ในแง่ของรัฐบาลซึ่งจะต้องรับผิดชอบการใช้จ่ายในกิจการบ้านเมืองต่าง ๆ แล้ว รายได้ที่เก็บจาก "ส่วยสาอากร" อันเป็นผลิตผลที่เกิดจากการทำมาหาได้ในแผ่นดินไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายด้วยข้อจำกัดจากวิธีการจัดเก็บที่ได้เป็นสิ่งของในรูปของส่วยมากกว่าจะได้เป็นตัวเงินภาวะการขาดแคลนเงินตราเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งและไม่ใช่ของใหม่ที่รัฐบาลต้องเผชิญและแก้ปัญหา[1] ในรัชกาลที่ 2 บางปีจำต้องทรงเลื่อนการจ่ายเบี้ยหวัดเงินปีของข้าราชการออกไป หรือไม่ก็จ่ายข้าวสารให้แทนเงินตรา[2] ความจำเป็นของรัฐบาลในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จึงอยู่ที่ความพยายามหาเงินรายได้ให้เพียงพอ ด้วยความจำเป็นเช่นนี้ การค้ากับต่างประเทศจึงเป็นแหล่งรายได้สำคัญ เพราะรัฐบาลสามารถถ่ายเทผลิตผลที่เกณฑ์มาได้ออกเป็นเงินตราโดยเฉพาะผลิตผลที่เป็นความต้องการของตลาดเช่นฝางและยางสามารถทำกำไรให้ถึงร้อยเปอร์เซนต์จากราคาของ[3] นอกจากนี้การค้าต่างประเทศยังนำรายได้ในรูปอื่น ๆ เช่น

---

[1] วอลเตอร์ เอฟ เวลล่า, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ แปลโดย นิจ ทองโสภิต (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์,2514), หน้า 36

[2] สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานภาษีอากรบางอย่าง"เรื่องที่ 16 ในลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,2473) หน้า 8

[3] เฮนรี่ เบอร์นี่, เอกสารของเฮนรี่ เบอร์นี่ เล่ม 1 แปลโดย สาวิตรี สุวรรณสถิตย์ (พระนคร : กรมศิลปากร,2514), หน้า 224

ค่าภาษีปากเรือ ค่าขนอน ให้แก่รัฐบาลอีก ในรัชกาลที่ 1-2 การค้าสำเภาของหลวงจึงเป็นแหล่งรายได้หลักสำหรับใช้ในการแจกเบี้ยหวัด การจ่ายสิ่งของแทนเงินคงใช้เฉพาะบางปีที่การค้าสำเภาไม่ทำกำไรให้มากเท่าที่ควร หลักฐานจำนวนมากเกี่ยวกับต้นรัตนโกสินทร์แสดงให้เห็นถึงความเฟื่องฟูของการค้าต่างประเทศ และความสำคัญที่มีต่อรายได้ของรัฐบาล จนนับได้ว่าการค้าต่างประเทศมีความสำคัญแต่การอยู่รอดของรัฐบาลต้นรัตนโกสินทร์ยิ่งกว่าที่รัฐบาลใด ๆ ของอยุธยาเคยต้องพึ่งการค้าต่างประเทศมาแล้ว[2]

ความเฟื่องฟูของการค้าต่างประเทศเริ่มในช่วงรัชกาลที่ 2 ทั้งจำนวนเรือและปริมาณสินค้าดังปรากฏในประชุมพงศาวดารว่า

"ในเวลาครอเฟิดเข้ามา เป็นเวลากำลังฤดูสำเภาเข้า ว่ามีเรือสำเภาจอดอยู่ในแม่น้ำประมาณ 70ลำ ขนาดตั้งแต่บรรทุกได้ 1,600 หาบขึ้นไปจนถึง 15,000 หาบ และสืบสวนได้ความว่าเป็นเรือหลวง 2 ลำ เป็นเรือของเจ้านาย และข้าราชการไทยประมาณ 20 ลำ นอกจากนั้นเป็นเรือของพ่อค้าครอเฟิดได้สืบจำนวนเรือที่ไปค้าขาย และจำนวนสินค้าลงไว้ในรายงานดังนี้

ไปค้าขายที่เมืองกึนตั๋งปีหนึ่ง 8 ลำสินค้ารวมหนักประมาณ 87,000 หาบ

ไปค้าขายที่เมืองไหหลำเรือขนาดย่อม 40 ลำ สินค้ารวมหนักประมาณ 112,000 หาบ

ไปค้าขายที่เมืองฮกเกี้ยน เมืองเสเกี๋ยง เมืองกวางหนำ 32 ลำ สินค้ารวมหนักประมาณ 304,000 หาบ

ไปค้าขายที่เมืองเบเตเวีย 3 ลำ สินค้ารวมหนักประมาณ 22,500 หาบ

---

[1] ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2, หน้า 136

[2] นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ (พระนคร : สถาบันไทยคดีศึกษา,2525), หน้า 69-70

ไปค้าขายที่เมืองมะละกาและเกาะหมาก 5 ลำ สินค้ารวมหนักประมาณ 25,000 หาบ

ไปค้าขายที่เมืองสิงคโปร์เรือขนาดย่อม 27 ลำ สินค้ารวมหนักประมาณ 4,500 หาบ

เรือเมืองนครศรีธรรมราชไปค้าขายเมืองจีน 2 ลำ สินค้ารวมหนักประมาณ 4,000 หาบ

เรือจากกรุงเทพฯ ไปค้าขายเมืองไซ่งอนและเมืองญวน 18 ลำ สินค้ารวมหนักประมาณ 15,300 หาบ[1]

นายมอร์แกนพ่อค้าชาวอเมริกันซึ่งเข้ามากรุงเทพฯ ใน พ.ศ.2361 กล่าวว่าเขาได้นับเรือในแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งกำลังขนถ่ายสินค้าอยู่พบว่ามีถึง 700 ลำ เป็นเรือชนิดและขนาดต่าง ๆ พร้อมกันนั้นก็มีเรือกำปั่นอเมริกันอยู่สองลำกำลังขนถ่ายน้ำตาลจำนวนมากลงเรือ ใน พ.ศ.2378 ซึ่งเป็นสมัยรัชกาลที่ 3 ชาวต่างประเทศอีกคนหนึ่งบันทึกไว้ว่าเขาได้พบสำเภาจีนขนาดระวางตั้งแต่ 200-600 ตัน ทอดสมอเรียงกันอยู่กลางแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแถวยาวต่อกันไปกว่า 2 ไมล์[2]

กำไรที่ได้จากการค้าสำเภานั้นควรแก่คำว่า กำไรมหาศาลเฉพาะแต่ที่ค้าขายกับประเทศจีนประมาณได้ว่าสำเภาแต่ละลำทำกำไรได้ถึง 3 เท่า แม้ว่าจะมีเรือสำเภาอับปางไปสักหนึ่งลำหรือสองลำกำไรที่ได้ก็ยังคุ้มกับความเสียหายอยู่ดี อย่างไรก็ตามในขณะที่เอกสารฝ่ายไทยสรรเสริญพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ขณะทรงดำรงตำแหน่งผู้ว่าการกรมพระคลังมีอำนาจบังคับบัญชากรมท่า ซึ่งรับผิดชอบทางด้านการค้าต่างประเทศ พระองค์ทรงจัดสำเภาไปค้าขายยังประเทศจีนเสมอ ผลกำไรจากการค้านี้ ได้นำไปใช้ในการทำนุบำรุง

---

[1]ประชุมพงศาวดารภาคที่ 55 "เรื่องอังกฤษเข้ามาทำสัญญากับไทย" (กรุงเทพ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,2473), หน้า 13-14

[2]นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 74

ประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นจำนวนมาก[1] ก็มิได้หมายความว่าการค้าสำเภาจะนำกำไรมาให้สม่ำเสมอ ในสมัยรัชกาลที่ 2 นี้ การค้าสำเภาของหลวงยังไม่ได้ให้กำไรแก่รัฐบาลได้เพียงพอ เมื่อเปรียบเทียบกับพระราชวงศ์ที่ค้าสำเภาด้วยเช่นกันเพราะปรากฏว่าต้องยืมเงินจากกรมพระราชวังบวร เนื่องจากทรงค้าสำเภาและมีกำไรมาก[2] เฮนรี่ เบอร์นี่ ได้ให้อรรถาธิบายแก่การขาดทุนของสำเภาหลวงนี้ว่า สาเหตุมาจากการที่ขุนนางฉ้อพระราชทรัพย์กล่าวคือการค้าสำเภาของหลวงนั้นได้ร่วมมือกันกับเจ้าพระยาพระคลัง(ดิศ บุนนาค) ปรากฏว่าเจ้าพระยาพระคลังปัดรายการขาดทุนให้ตกอยู่ทางฝ่ายของหลวงเสมอมา[3] ประเด็นสำคัญที่ทำให้รายได้จากการค้าสำเภายังไม่เพียงพอนั้นเนื่องมาจากรายจ่ายในสมัยรัชกาลที่ 2 สูงถึง 7,344,000 บาท ทั้งที่รายได้จากการค้าสำเภาถึงจะมีหลักฐานว่าขาดทุนอยู่บ้างก็ยังเพิ่มรายได้แผ่นดินขึ้นเป็นปีละประมาณ 2 ล้านบาท[4] และบางปีขึ้นถึง 5 ล้านบาท[5] สิ่งที่ครอว์ฟอร์ด กล่าวว่า "เท่าที่เป็นอยู่สาขาที่มีค่าที่สุดของรายได้ของราชอาณาจักรและผลกำไรหลักของข้าราชการของรัฐบาลที่เกิดจากการค้าต่างประเทศซึ่งกระทำกันในแม่น้ำเจ้าพระยา"[6] มาสัมฤทธิ์ผลสมบูรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งสามารถหา

---

[1] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, (พระนคร : โรงพิมพ์ชัยวัฒน์,2506), หน้า 37

[2] ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, หน้า 234

[3] Henry Burney, The Burney Papers Vol.I, (Bangkok : Vajiranana National Lalvary, 1910), p. 51

[4] จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา,2515), หน้า 124

[5] วอลเตอร์ เอฟ เวลล่า, แผ่นดินพระนั่งเกล้า, หน้า 37

[6] John Crawfurd, The crawfurd Papers (Bangkok : The Vajiranana National Library, 1915), p. 46

รายได้แผ่นดินทั้งเงินตรา/สินค้ารวมแล้วเป็นมูลค่าเกินกว่า 14 ล้านบาท[1] เฉพาะกำไรจากการค้ากับต่างประเทศของหลวงเพียงอย่างเดียว รัมเซนเบอเกอร์ ซึ่งเข้ามากรุงเทพฯ ใน พ.ศ.2378 ให้ตัวเลขไว้ว่ารัฐบาลได้เงินถึงปีละ 1 ล้านเก้าแสนบาท ในขณะที่รายได้จากส่วยทอง ค่าฤชา และภาษีซึ่งเก็บภายใน เก็บได้ประมาณ 4 แสนกว่าบาท[2] ตัวเลขที่ยกมาดังกล่าวอาจจะดูต่างกันมากและไม่อาจยึดแน่นอนได้ แต่ก็แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการค้าต่างประเทศที่มีต่อฐานะทางเศรษฐกิจในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

รัฐและการวางนโยบายการค้า

อาจกล่าวได้ว่าการค้าต่างประเทศในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ยังคงมีประเพณีการค้าขายโดยการผูกขาดของพระคลังสินค้าเหมือนเช่นสมัยอยุธยาอยู่ คำกล่าวเช่นนี้นับว่าถูกต้องแต่ไม่ถูกต้องทั้งหมดทีเดียว ท่าทีของรัฐและการวางนโยบายการค้าในสมัยนี้นั้น มีลักษณะเฉพาะของตนซึ่งต่างจากอยุธยาอยู่มาก และเป็นเหตุอันหนึ่งที่ทำให้เกิดผลดีต่อความรุ่งโรจน์ของการค้าต่างประเทศตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ข้อน่าสังเกตที่มีความสำคัญและขอนำมากล่าวอ้างในที่นี้ คือการตั้งข้อสังเกตของ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์เรื่องการเปลี่ยนกลุ่มบุคคลที่ประกอบกันเป็นชนชั้นนำของต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างมากกับการค้า การถือประโยชน์จากการค้าและการวางนโยบายการค้าของรัฐบาลเป็นอย่างมาก ดร.นิธิ ได้เสนอไว้ว่า

"กพระเจ้ากรุงธนบุรีในสมัยหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาแล้ว เป็นกการเมืองเพียงกกเดียวที่ได้รวบรวมขุนนางส่วนกลางไว้เป็นสมัครพรรคพวกมากที่สุด จนอาจกล่าวได้ว่ากกพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้นที่แท้จริงคือกลุ่มของขุนนางส่วนกลาง ที่พึงได้ประโยชน์ที่สุดจากการฟื้นฟูรัฐแบบอยุธยาขึ้นใหม่ ในขณะที่กกอื่น ๆ เป็นกลุ่มของผู้มีอิทธิพลส่วนภูมิภาคหรือเจ้าเมืองของหัวเมืองใหญ่ ซึ่งไม่สนใจนักต่อการฟื้นฟูรัฐแบบอยุธยา และดังนั้นจึงไม่สนใจที่จะขับไล่อิทธิพลของพม่าในภาคกลางออกไป แม้กระนั้นเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว

---

[1] วอลเตอร์ เอฟ เวลล่า, แผ่นดินพระนั่งเกล้า, หน้า 37

พระองค์ก็หาได้เป็นศูนย์กลางของกลุ่มขุนนางส่วนกลางของอยุธยาไม่ สายสัมพันธ์ที่โยงใยเชื้อสายของขุนนางส่วนกลางจากอยุธยาไว้ด้วยความเป็นเครือญาติ และความเป็นมิตรกันมาหลายชั่วคนระหว่างตระกูล กลับมีศูนย์กลางอยู่ที่เจ้าพระยาจักรี การศึกษาตระกูลขุนนางของปลายอยุธยาโดยศาสตราจารย์วัยอาจ ให้ข้อสังเกตที่น่าสนใจอย่างยิ่ง และดูจะเกี่ยวพันโดยตรงกับความเปลี่ยนแปลงในนโยบายเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นแก่รัชกาลของกษัตริย์สามพระองค์แรกของราชวงศ์จักรี

ศาสตราจารย์วัยอาจตั้งข้อสังเกตว่า ขุนนางในปลายอยุธยานั้นมีเชื้อชาติค่อนข้างหลากหลาย ตระกูลขุนนางใหญ่ซึ่งเคยมีสมาชิกไต่เต้าไปจนถึงระดับเจ้าพระยานั้นมีอยู่สี่ตระกูล ทั้งสี่ตระกูลมีรากเง่ามาจากชนที่มิได้เป็นเชื้อชาติไทยทั้งสิ้น ได้แก่ตระกูลบุนนาคมาจากเปอร์เซีย สิงหเสนี จันทโรจน์วงศ์ บุรณศิริ ทองอิน และศิริวัฒนกุล เป็นเชื้อสายพราหมณ์ ตระกูลที่สามได้แก่ตระกูลของเจ้าพระยาจักรี (หรือราชวงศ์จักรี) ก็มีเชื้อสายมาจากมอญ ตระกูลสุดท้ายที่มีเจ้าพระยาถึงสามคนมีเชื้อสายจีน ทั้งสี่ตระกูลนี้ได้เคยผูกพันอย่างน้อยในระยะเริ่มแรกกับตำแหน่งพระคลังและโดยเฉพาะกับกรมท่าซึ่งมีหน้าที่โดยตรงเกี่ยวกับการค้าต่างประเทศ ทั้งสี่ตระกูลเหล่านี้ได้รับราชการสืบต่อกันมานาน และต่างมีความสัมพันธ์กันเองโดยการสมรส แย่งอำนาจในหมู่พวกเดียวกันบ้างแต่ก็กันอำนาจไว้ในหมู่พวกตนด้วย สิ่งที่น่าสังเกตที่สุดในการศึกษานี้ก็คือ ทั้งสี่ตระกูลนี้ได้สัมพันธ์โดยการสมรสกับตระกูลของเจ้าพระยาจักรีก่อนหน้าปี พ.ศ.2325 ทั้งสิ้น ทั้งนี้ย่อมเป็นการชี้ให้เห็นว่าราชวงศ์จักรีนั้นมีรากที่ฝังลึกอยู่ในกลุ่มขุนนางของปลายอยุธยา อย่างชนิดที่ไม่มีราชวงศ์ใดเคยมีมาก่อนเลย จึงไม่เป็นการประหลาดที่จะพบว่ากษัตริย์ราชวงศ์จักรีจะมีความสามารถสัมพันธ์กับขุนนางเพื่อประกอบกิจการงานได้อย่างใกล้ชิดกว่ากษัตริย์อยุธยา และไม่เป็นการประหลาดที่บุคคลจากตระกูลขุนนางเดิม ๆ ในอยุธยาจะยังคงมีอำนาจต่อไปในกรุงเทพฯ ภายใต้ราชวงศ์จักรี (David K. Wyatt, 1980 : 3-5)

กษัตริย์ในราชวงศ์จักรีให้ความสำคัญแก่การค้าต่างประเทศมาตั้งแต่ต้น ดูจะสะท้อนความเคยชินและประสบการณ์อันกว้างขวางที่ราชวงศ์จักรีและขุนนางชั้นผู้ใหญ่อื่น ๆ ในต้นรัตนโกสินทร์รู้จักมาอย่างดีนับตั้งแต่สมัยอยุธยา การค้าสำเภาของหลวงได้รับการส่งเสริมขึ้นอย่างคึกคัก เหตุผลอย่างหนึ่งของความเติบโตด้านนี้ก็เนื่องจากการค้าสำเภาเป็นประสบการณ์สามัญของพระราชวงศ์และชนชั้นสูง กษัตริย์ในราชวงศ์บ้านพลูหลวงจะค้าสำเภามากน้อยเพียงใด

ไม่เป็นแบบอย่างแก่กลุ่มขุนนางและกษัตริย์ซึ่งครองอำนาจอยู่ขณะนั้น เพราะการค้าสำเภาเป็นทางมาแห่งรายได้ของตระกูลอยู่แล้ว ก็ย่อมใช้เป็นหนทางหารายได้แก่ท้องพระคลังได้ดุจเดียวกัน

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่ากลุ่มบุคคลชั้นนำในสมัยนี้มีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ ประการแรก อดีตขุนนางในสมัยอยุธยาผู้มีรากฐานการเมืองหยั่งลึกอยู่ในกลุ่มขุนนางปลายสมัยอยุธยาได้ขึ้นครองราชย์สถาปนาราชวงศ์ใหม่ ประการที่สอง มีตระกูลขุนนางสำคัญในสมัยนั้นได้มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกันอย่างแน่นแฟ้นก่อนการได้อำนาจทางการเมือง ประการที่สาม ทั้งสองตระกูลต่างมีประสบการณ์และความเจนจัดร่วมกันในเรื่องการค้าต่างประเทศ องค์ประกอบ 3 ประการข้างต้นมีผลทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะในช่วง 3 รัชกาลแรกคือ กษัตริย์ในราชวงศ์จักรีและกลุ่มชนชั้นนำได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการค้าต่างประเทศอย่างกระฉับกระเฉง เป็นการเปิดบทบาทการค้าของกลุ่มพระราชวงศ์และขุนนางให้ดำเนินไปพร้อม ๆ กับกษัตริย์และพร้อม ๆ กับทำหน้าที่ในตำแหน่งราชการ เช่นขุนนางกรมท่าโดยเฉพาะพระยาโชฎึกราชเศรษฐี ซึ่งว่าการกรมท่าซ้าย และพระจุฬาราชมนตรีซึ่งว่าการกรมท่าขวา[1] การจัดเรือหลวงออกไปขายต่างประเทศเป็นหน้าที่ราชการอย่างหนึ่ง ทั้งสองท่านแต่งสำเภาของตัวเองไปด้วยจึงได้เปรียบกว่าพ่อค้าอื่น ๆ บทบาททางเศรษฐกิจของกษัตริย์และขุนนางจึงอยู่ในรูปการอิงผลประโยชน์และแบ่งปันผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน อย่างเช่นในสมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อทรงขาดทุนทรัพย์ที่จะใช้ในราชการทรงบอกไปยังพระราชวังบวรว่า

> "....เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชทรัพย์ขัดสน เงินทองพระคลังจะแจกข้าราชการไม่พอ...มีบาญชีแต่วาไปขอยืมเงินในพระบวรราชวังมาแจกเบี้ยหวัด แล้วจึงเก็บเงินคืนใช้เพราะครั้งนั้นในพระบวรราชวังค้าสำเภามีกำไรมาก เงินพอเบี้ยหวัดเป็นข้าราชการในพระบวรราชวัง ต่อปีไรสำเภาในพระบวรราชวังเสียพระราชทานขึ้นไปบางนอย ๆ มาก ๆ ไม่เสมอ

---

[1] ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62 "เรื่องทูตฝรั่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์" (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506), หน้า 31-32

ตำรา แต่เงินเดือน ๆละ 20 ชั่ง...."[1]

หรือจากหนังสือกรมหมื่นศักดิพลเสพถึงพระยานครให้จัดสินค้าบรรทุกเรื่อไปจำหน่ายยังประเทศจีนใน พ.ศ.2355 ให้ด้วยเพราะพระองค์ไม่ได้ส่งสินค้าไป

"จึงมีพระบัณฑูรตรัสเหนือเกล้าว่า สินค้าซึ่งจะเอาไปให้สำเภาเมืองนครนั้น อย่าเอาไปให้เลย แต่สินค้าซึ่งค้าอยู่เมืองนครนั้นให้ใส่ไปเถิด แล้วตรัสชมว่าพระนครทำการกว้างขวางชักเอากำปั่นเข้ามารับข้าวได้ถึงสองลำสามลำแล้ว เมืองแขกทั้งปวงก็ชอบนับถือกันเห็นเป็นผู้ใหญ่โต... อนึ่งลออองทรงพระดำริเห็นว่าล้นเกล้าทั้งสองพระองค์เห็นจะไม่ได้เอาสินค้าออกไปใส่สำเภาเมืองนครแล้ว ก็ให้ท่านพระนครคิดอ่านซึ่งปล้ง และสินค้าที่เมืองนครใส่ถวายองค์ละ 100-200 หาบ ทั้งนี้สุดแต่ท่านพระนครคิดแต่ควร..."[2]

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานเกี่ยวกับสำเภาเอกชนที่ถวายระวางในสำเภาของตนเป็นของหลวง เพื่อกษัตริย์สามารถจัดสินค้าลงระวางนั้นได้เปล่าอีกด้วย[3]

การที่กษัตริย์และขุนนางต่างร่วมกันเป็นพ่อค้าและแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกันเช่นนี้ทำให้รัฐมีรายได้เพิ่มมากขึ้นภาวะกระเบียดกระเสียนที่มีอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 1 จึงค่อยคลายลงไป

"....ครั้น ณ วันอาทิตย์เดือนอ้ายขึ้นสิบค่ำ สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคลลงมาเฝ้ากราบทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า เงินที่พระราชทานขึ้นปีละพันชั่งนั้น ไม่พอแจกเบี้ยหวัดข้าราชการในวังหน้า จะขอรับพระราชทานเงินเติมอีกให้พอแจกจ่ายกัน จึงดำรัสว่าเงินเก็บมาได้แต่ส่วยฝาอากรก็พอใช้ทำนุบำรุงแผ่นดิน เหลือจึงเอามาแจก

---

[1]หลวงวิจิตรวาทการ "ภาษีอากร" วิจิตรอนุสรณ์ (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,2505), หน้า 108-109

[2]ห้องสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1174 (พ.ศ.2355) เลขที่ 10 หนังสือหมื่นศักดิพลเสพเจ้ากรมถึงพระยาน

[3]วราภรณ์ ทินานนท์, การค้าสำเภาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พระนคร : บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2522), หน้า 72-73

เบี้ยหวัดก็ไม่ใคร่พอ ต้องเอาเงินกำไรตกแต่งสำเภามาเพิ่มเติมเข้าอีกจึงพอใช้ไปได้ปีหนึ่ง ๆ เงินคงคลังที่สะสมไว้ก็ยังไม่มี...." [1]

นโยบายการค้าในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นี้ยังคงยึดอยู่กับนโยบายการผูกขาดสินค้าที่สำคัญ สินค้าผูกขาดในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้แก่ พริกไทย กฤษณา ครั่ง ฝาง งาช้าง รง ลูกกระวาน ดีบุก เนื้อไม้ ผลเร่วและตะกั่ว เพราะเป็นสินค้าที่ตลาดต่างประเทศต้องการ ส่วนสินค้าอื่น ๆ นอกจากนี้อนุญาตให้ซื้อขายกันได้ และกำหนดอัตราการเสียภาษีไว้ การผูกขาดสินค้าในสมัยนี้ต่างจากสมัยอยุธยาตรงที่สมัยอยุธยาผูกขาดเพื่อกอบโกยผลกำไรจากการขายสินค้าให้แก่ลูกค้าที่มาติดต่อซื้อ แต่การผูกขาดในสมัยรัตนโกสินทร์มีจุดมุ่งหมายเพื่อประกันว่าสำเภาหลวงจะได้สินค้าดังกล่าวพอเพียงบรรทุกไปทำกำไรในต่างประเทศ [2] เหตุผลที่สำคัญก็คือรัฐในสมัยรัตนโกสินทร์ไม่ได้ทำตัวเป็นทางผ่านของสินค้าต่าง ๆ แต่ความชำนาญของกลุ่มชนชั้นนำได้เปลี่ยนแนวทางที่เคยยึดถือปฏิบัติในสมัยอยุธยา มาเป็นการบุกเข้าสู่ตลาดการค้าด้วยกิจการของตนเอง

อย่างไรก็ตามความจัดเจนและประสบการณ์ทางการค้าของกลุ่มชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นความชำนาญที่มีข้อจำกัดในแง่เป็นความชำนาญ มองลู่ทางตลาดได้ปรุโปร่ง และเข้ารวมในกระบวนการค้าของตลาดโลกได้ แต่รัฐบาลไม่ได้ดำเนินการค้านี้ด้วยตนเองเพราะไม่มีความสามารถและความชำนาญเพียงพอ ผู้ที่ก้าวเข้ามามีบทบาทคือพ่อค้าชาวจีนเรือสินค้าไทยในระยะนี้ส่วนมากเป็นของชาวจีนการส่งเรือสินค้าไปต่างประเทศของรัฐบาลและเอกชนก็ใช้ชาวจีนเป็นผู้จัดการทั้งสิ้น นอกจากนี้ชาวจีนยังเป็นผู้รู้ราคาสินค้าดีกว่าคนไทยดังจะเห็นได้จากจดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 ดังนี้

---

[1] พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 2 (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, พ.ศ.2495), หน้า 375-376

[2] นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 86

"อนึ่งจีนจันเชงซึ่งพระสงขลาแต่งให้เป็นนายเรือคุมทางออกไปจำหน่าย ณ เมืองเทศนั้นเห็นจะรู้จักราคาสินค้าชัดเจน จีนจันเชงอยู่แขวงเมืองตรังได้มีตราออกมาให้พระยาศรีธรรมบัติจักคนเร่งออกไปเอาตัวจีนจันเชงส่งเข้าไปให้ถึงกรุงเทพมหานครแต่ ณ เดือนสิบเอ็ดข้างแรม จะได้ไต่ถามราคาและตาชั่งให้เป็นแน่นอน จึงจะได้ตีราคาทุนตามสมควร...."[1]

ชาวจีนได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในวงจรเศรษฐกิจการค้าของไทยเป็นจำนวนมากขึ้นโดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 3 (ดังจะได้กล่าวต่อไป)

นอกจากการผูกขาดสินค้าแล้วนโยบายสำคัญในการค้าขายกับต่างประเทศคือควบคุมประเภทสินค้าที่ส่งออกสู่ตลาดให้ทันตามฤดูกาลและความต้องการของตลาดต่างประเทศ เมื่อได้วางนโยบายแล้วเกิดผิดพลาดขึ้น มีผลประการเดียวคือการลงโทษ

"....พระยาพิพัฒน์และพระยาโชฎึกต้องรับพระราชอาญาพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงทราบว่า เรือสำเภาจีนทั้งหมดเมื่อขายสินค้าหมดแล้ว บรรทุกข้าวสารกลับออกไปแทนไม้ฝางซึ่งเป็นไม้ที่ได้ภาษีขาออกสูง ส่วนข้าวสารได้ภาษีขาออกต่ำ ปีนี้พระเจ้าแผ่นดินตั้งพระหฤทัยจะให้ไม้ฝางออกจากประเทศให้มาก จะได้รับภาษีงาม ๆ เมื่อมาทรงทราบว่าไม่เป็นไปดังพระราชดำริเช่นนั้น พระองค์จึงมีพระราชโองการให้จำพระยาทั้งสอง ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่นั้นทันที โดยไม่มีผู้พิพากษาหรือตุลาการตัดสินเลยเป็นด้วยปีนี้พระองค์ต้องพระราชประสงค์จะได้พระราชทรัพย์มาก ๆ เพื่อจะเอามาทรงใช้จ่ายในการสร้างวัด ซึ่งทรงตั้งพระราชหฤทัยจะให้แล้วเสร็จโดยเร็ว...."[2]

---

[1]หอสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1175 (พ.ศ.2356) เลขที่ 12 ท้องตราถึงพระยาศรีธรรมโศกราช เรื่องให้ส่งตัวจีนจันเชงเข้าไปตีราคาสินค้ากรุงเทพฯ

[2]ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31 "จดหมายเหตุมิชชันนารีอเมริกัน" ประชุมพงศาวดาร เล่ม 7, (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์,2507) หน้า 580

ตลาดการค้าสำคัญของไทย

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประเทศที่ไทยส่งเรือไปค้าขายมากที่สุดคือจีน รัฐบาลของจีนในสมัยนั้นยอมรับให้มีการค้าอย่างถูกต้องตามกฎหมาย 2 วิธี ด้วยกัน

1. การค้าที่ฝากไปกับคณะทูตที่นำเครื่องราชบรรณาการไปส่ง พวกทูตเหล่านี้ได้รับอนุญาตให้นำสินค้าไปขายในจีนได้ หรือซื้อสินค้าจากจีนได้ การซื้อขายนั้นจะต้องการทำกันที่ท่าเรือ หรือสถานที่ที่รัฐบาลจีนจะกำหนดไว้ในปักกิ่ง สินค้าที่ไปกับเรือทูตนี้ไม่ต้องเสียภาษีขาเข้าหรือขอก

2. การค้าซึ่งดำเนินการโดยเอกชนประเภทนี้จะต้องทำที่เมืองกวางตุ้ง มีข้อจำกัดบังคับเอาไว้หลายประการด้วยกัน แต่มีข้อหนึ่งที่ควรสนใจคือ การที่มีข้อบังคับห้ามไม่ให้รับคนจีนเดินทางไปกับสินค้าไม่ว่าจะไปในฐานะลูกเรือโดยสารหรือกลาสีเรือ เท่าที่กล่าวมาแล้วเป็นเรื่องของข้อบังคับ[1] ในทางปฏิบัติเรือสินค้าไทยไปค้าขายยังเมืองท่าต่าง ๆ ของจีน ได้แก่ กวางตุ้ง เกียวมุย และชาวลิมในมณฑลกวางตุ้ง เอ้หมึงหรือเอมอยในมณฑลฟูเกียน ลิมโป หรือนิวโปในมณฑลชีเกียง โดยเฉพาะที่เซี่ยงไฮ้ ชูเจา และนิงโป นับว่าเป็นเมืองท่าที่มีเรือสินค้าจากประเทศไทยเดินทางไปค้าขายด้วยมาก ในรอบสิบปีตั้งแต่ พ.ศ.2363 ถึงพ.ศ.2373 มีเรือสินค้าจากประเทศไทยไปค้าขายที่ชานเมืองท่าทั้งสามแห่งรวม 89 ลำ[2] จำนวนสินค้าที่ส่งไปขายยังประเทศจีนนั้น ครอว์ฟอร์ด คาดว่ามีประมาณ 32,500 ตัน จากจำนวนสินค้าที่ไทยส่งไปขายต่างประเทศทั้งหมด 39,000 ตัน[3] นับเป็น 85 % ของการส่งออกทั้งหมด

---

[1] อัมมาร์ สยามวาลา, การค้าระหว่างประเทศและระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ (2363-2398) นิตยา มาพึ่งพงศ์ เก็บความจาก "Foreign Trade and Domestic Economy in Siam (1820-1855) Mimeograph. จุลสารโครงการตำรา 2 เม.ย.2518, หน้า 60-61

[2] วราภรณ์ ทินานนท์, การค้าสำเภาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, หน้า 45

[3] จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 111

นี่เป็นการคาดกะเนในปี พ.ศ.2366 ต่อมาได้แก้ไขเป็น 50 %[1] สินค้าที่ส่งไปขายส่วนใหญ่ได้แ
ของป่า เช่น ฝาง รง ครั่ง และไม้เนื้อแข็งเป็นต้น

การที่จีนเป็นลูกค้ารายใหญ่ของไทยนั้นถ้าพิจารณาจากสินค้าที่จีนสั่งซื้อจากไทยแล้ว
จะเข้าใจได้มาก

สินค้าที่จีนสั่งจากไทย : ครั่ง ดีบุก ตะกั่ว ฝาง กฤษณา เปลือกโกงกาง ไม้พะยูง
ฝ้าย งาช้าง เขาวัว หน้าวัว เขากระบือ หนังกระบือ นอแรด กวาง เสือดาว จันทน์ชะมด
ข้าว หมาก ปลาเค็ม น้ำตาล เครื่องเทศ เป็นต้นว่า พริกไทย กระวาน กานพลู เป็นต้น
นอกจากนี้ยังมีปีกนกกระเต็น หางนกยูง รังนก ดีปลี ปรง ไม้แดง สมอ หางเสือ ไม้กระดานประตู
และเรือสำเภา

จะเห็นได้ว่าสินค้าที่จีนสั่งจากไทยมีเป็นจำนวนมากและเกือบทั้งหมดเป็นสินค้าของป่า
ซึ่งรัฐบาลไทยได้มาจากการเก็บส่วยมีสินค้าผูกขาดที่ต้องให้เงินซื้อไม่กี่ชนิด การค้ากับจีนจึงเป็น
การค้าที่มั่นใจในตลาด ปริมาณสินค้า และผลกำไร

นอกจากจีนซึ่งเป็นตลาดค้าที่ใหญ่ที่สุดแล้วไทยยังทำการค้ากับประเทศเพื่อนบ้าน
ใกล้เคียงคือเขมร ญวน และ หมู่เกาะอินเดียตะวันออก

การค้าขายกับเขมรและญวน เป็นการค้าในลักษณะแลกเปลี่ยนสินค้าที่ไทยซื้อมาจาก
ที่อื่น เช่น จีน อินเดีย และสินค้าหัตถกรรมยุโรป และซื้อของป่ากลับมาขายจีนอีกต่อหนึ่ง
สำหรับญวนไทยมีสินค้าของไทยเพิ่มเติมไปขายด้วย ได้แก่ เหล็กกล้า ยาสูบ ขากลับจะซื้อเสื่อ
สำหรับทำกระสอบ ไหมดิบ เครื่องปั้นดินเผา ผ้าแพรและหมากกลับมาด้วย

การค้ากับหมู่เกาะอินเดียตะวันออกและเมืองท่าบริเวณช่องแคบมะละกานับว่า
เจริญรุ่งเรืองมาก เมืองท่าเหล่านี้ได้แก่ กลันตัน ตรังกานู ปะหัง หมู่เกาะหรียา สิงคโปร์
มะละกา ปีนัง ปัตตาเวีย เซมารัง เซลิบอน ปาเลมบัง และบอนติอัด จุดที่สำคัญคือ
สิงคโปร์ ซึ่งเพิ่มปริมาณการค้าขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในช่วงปลายรัชกาลที่ 2 ในพ.ศ.2366

---

[1] อัมมาร์ สยามวาลา, การค้าระหว่างประเทศและระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ,
หน้า 60

มีสำเภาไทยไปค้า 27 ลำ ในปีต่อมาคือในพ.ศ.2367 จำนวนเรือได้เพิ่มเป็น 44 ลำ[1]

การค้ากับประเทศทางแถบนี้สันนิษฐานได้ 2 แง่ คือ เพื่อช่วยเหลือเมืองเหล่านั้นในเรื่องอาหารเพราะมักขาดแคลนหรือเพื่อเป็นการค้าขายกับบริษัทการค้าของอังกฤษในอินเดีย[2]

นอกจากการค้ากับประเทศเพื่อนบ้านแล้ว ไทยยังมีการค้ากับชาติตะวันตกบ้าง แต่มีปริมาณการค้าไม่มากนัก เพราะไทยต้องการสินค้าตะวันตกไม่กี่ชนิดที่สำคัญคือดินปืนและอาวุธปืน ในเวลาเดียวกัน ชาติตะวันตกก็ไม่ค่อยกระตือรือล้นที่จะขยายการค้ากับไทยเพราะชาติต่าง ๆ ในยุโรปกำลังติดพันกับสงครามนโปเลียน คณะทูตที่เข้ามาในเมืองไทยทั้งสองคณะมาจากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่อินเดีย ไม่ได้ส่งมาจากรัฐบาลที่อังกฤษโดยตรง และประเด็นที่ตั้งใจมาเจรจากับไทยเพื่อตกลงปัญหาเมืองไทรบุรีเป็นสำคัญ

กล่าวโดยสรุปตลาดการค้าของไทยเกี่ยวข้องกับซีกโลกตะวันออกมากกว่าตะวันตก เป็นตลาดการค้าที่ใหญ่และกว้างขวางสมเหตุสมผลกับความขยายตัวอย่างรวดเร็วของการค้าต่างประเทศของไทย

<u>การผลิตสินค้าเพื่อการส่งออก</u>

สภาพเศรษฐกิจไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นสภาพเศรษฐกิจที่ยืนอยู่บนการค้ากับต่างประเทศ แนวโน้มการค้าขายของรัฐบาลไทยเป็นการขายสนองความต้องการของตลาดสุดแท้แต่ช่วงไหนตลาดต้องการสิ่งใด ขณะเดียวกันสิ่งที่พิจารณาควบคู่กันไปคือ ปริมาณสินค้าและราคาที่จะขายได้ โดยส่วนใหญ่แล้วของป่าเป็นสินค้าอันดับนำหน้า และมีชื่อเสียง โดยเฉพาะไม้ฝาง[3] และเครื่องเทศ สินค้าเหล่านี้ได้มาจากการกะเกณฑ์ตลาดใดที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงก็จะไม่มีความเคลื่อนไหวที่ผิดแผกจากปกติในการจัดเก็บผลผลิต สินค้าอื่นที่ไม่ใช่ของป่า

---

[1]วราภรณ์ ทินานนท์, <u>การค้าสำเภาของไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์</u>, หน้า 50

[2]อัมมาร์ สยามวาลา, <u>การค้าระหว่างประเทศและระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ (2363-2398)</u>, หน้า 60

[3]จอห์น ครอว์ฟอร์ด, <u>เอกสารของครอว์ฟอร์ด</u>, หน้า 102

เช่นข้าว ได้มีการส่งออกนานแล้วแต่ไม่มากที่จะก่อให้เกิดการขยายตัวหรือกระทบกระเทือนระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองได้

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเริ่มขึ้นในรอบสิบปีคือ พ.ศ.2363-2373 โปรดพิจารณาตารางที่นำเสนอนี้

การค้าระหว่างสยามกับปีนัง มะละกา และสิงคโปร์

สินค้าส่งออก (คำเป็นเงินรูปี)	
น้ำตาล	370,242
ข้าวสารและข้าวเปลือก	166,185
ยาสูบ	139,493
ครั่ง	77,208
ไม้ฝาง	72,633
เกลือ	68,647
ดีบุก	57,573
อื่น ๆ	176,804
รวม	1,128,785

จากตารางจะเห็นว่าสินค้าที่ขึ้นอันดับเป็นที่ต้องการของตลาดมากไม่ใช่สินค้าของป่า แต่เป็นสินค้าการเกษตรที่มีขั้นตอนการผลิตและการดูแลรักษา และเรียงลำดับติดต่อกันถึง 3 ประการ ความต้องการของตลาดโลกนี้มีผลให้เกิดการขยายตัวทางการผลิตของน้ำตาลและยาสูบเพิ่มมากขึ้นกว่าที่เคยเป็น การปลูกอ้อยเพื่อผลิตน้ำตาลนั้นทำมานานพอสมควรแล้วในบริเวณบางปลาสร้อย นครไชยศรี บางปะกงและ แปดริ้ว ครอว์ฟอร์ดกล่าวไว้ว่าการทำน้ำตาลมีชาวจีนเป็นผู้ริเริ่มก่อนที่เขาจะเข้ามากรุงเทพฯ 13 ปี ในปีที่เขาเข้ามานั้น คุณภาพของน้ำตาลที่ผลิตได้อยู่ในระดับสูง คือขาวที่สุด และดีที่สุด ผลิตได้ปีละ 60,000 หาบ เมื่อเบอร์นี่เข้ามาในเมืองไทย เขาพบว่าน้ำตาลได้กลายเป็นสินค้าออกที่พ่อค้ายุโรปและอเมริการทำออกไปมากที่สุด ความต้องการจากพ่อค้าต่างประเทศเช่นนี้อยู่ที่คุณภาพน้ำตาลที่ผลิตได้มาตรฐาน

นอกจากสิงคโปร์ที่สั่งเข้าน้ำตาลยอดสูงสุดในบรรดาสินค้าจากไทยแล้ว จีนซึ่งเคยสั่งน้ำตาลปะปนไปกับของป่า ซื้อน้ำตาลจากไทยในปี พ.ศ.2375 ถึง 96,000 หาบ การผลิตน้ำตาลเจ้าของเป็นคนจีนทั้งหมด มีการปลูกอ้อยที่ปะปนกันทั้งคนไทยและคนจีน การผลิตน้ำตาลโดยชาวจีนนี้ได้ดึงประชาชนไทยจำนวนไม่น้อยให้เข้ามาร่วมในการผลิตเพื่อส่งออกนี้

ผลิตผลทางการเกษตรเพื่อการส่งออกอีกอย่างหนึ่งที่ชาวจีนเป็นผู้ผลิตจำนวนมาก ได้แก่พริกไทย แหล่งที่ชาวจีนไปตั้งถิ่นฐานเพื่อปลูกพริกไทย มากที่สุดคือเมืองจันทบุรี จำนวนของพริกไทยที่จีนส่งออกไปประเทศจีนนั้น ครอว์ฟอร์ดรายงานไว้ใน พ.ศ.2366 ว่ามีถึงปีละ 60,000 หาบ วัตถุประสงค์แรกเข้าใจว่าคนจีนมาริเริ่มปลูกโดยมีจุดประสงค์เพื่อการส่งออกไปยังประเทศจีนและการผลิตอยู่ในมือของชาวจีน ต่อมาผลจากการเปิดตลาดพริกไทยในประเทศจีน ทำให้การผลิตขยายจากจันทบุรีไปยังเขตอื่น ๆ และคนไทยจำนวนหนึ่งได้เข้าร่วมเป็นผู้ผลิตพืชชนิดนี้ด้วย

พืชพื้นบ้านแบบเลี้ยงตัวเองอีกประเภทหนึ่งที่พลัดหลงเข้าไปในกระแสการดึงดูดอันยิ่งใหญ่คือยาสูบ จากสมัยพระนารายณ์มาจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (ระยะแรก ๆ) ไทยสั่งเข้าสินค้ายาสูบ ตามหลังการผลิตเพิ่มขึ้นจนเพียงพอแก่การบริโภคและการส่งออก[1]

<u>กระบวนการค้าต่างประเทศ</u>

โครงสร้างสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเกาะเกี่ยวกันด้วยระบบมูลนายไพร่ (หรือระบบศักดินา) โครงสร้างของเศรษฐกิจในสมัยเดียวกันนี้ก็เกาะเกี่ยวกันด้วยกระบวนการค้าต่างประเทศ ซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจอันมีลักษณะเฉพาะตนของยุคสมัยนี้เช่นกัน

วงจรของกระบวนการค้าต่างประเทศมีฐานอยู่ที่ไพร่ประเภทที่เรียกว่า ไพร่ส่วย คือไพร่ผู้ถูกกำหนดให้ส่งสิ่งของแทนแรงงานแก่ทางราชการ มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ควบคุมบังคับวงจรนี้ให้ดำเนินไปด้วยเครื่องมือต่าง ๆ ผู้ที่ถูกเรียกเก็บส่วยมีอยู่ประมาณ 1 ใน 3 ของกำลังชายฉกรรจ์ทั่วประเทศ[2] เป็นชายฉกรรจ์ที่มีภูมิลำเนาอยู่ในบริเวณที่มีสิ่งของอันเป็น

---

[1]นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ หน้า106-109

[2]วอลเตอร์ เอฟ เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า, หน้า117

ที่ต้องการของรัฐบาล ส่วยมีสองชนิดคือส่วยสิ่งของเพื่อใช้ในราชการและส่วยสิ่งของเพื่อเป็นสินค้าออก สมัยต้นรัตนโกสินทร์กำหนดอัตราส่วยสิ่งของตามรายการที่ยกมาให้ดูเป็นตัวอย่างดังนี้[1]

ส่วยดีบุก เลกสมคนละ 28 ชั่ง เสมียน ทาส คนละ 10 ชั่ง
ส่วยดินประสิว คนละ 50 ชั่ง
ส่วยขี้ผึ้ง คนละ 12 ชั่ง 16 ชั่ง หรือ 20 ชั่ง
ส่วยฝ้าย เลกสมคนละ 2 ภาราทาสคนละ 1 ภารา
ส่วยผ้าขาว คนละ 10 ผืน
ส่วยผลเร่ว หัวเมืองไทย 3 คนต่อหาบ
ส่วยฝาง คนละ 1 โยน
ส่วยไม้ขอนสัก คนละ 2 ต้น

ส่วนต่าง ๆ เหล่านี้ อาจกำหนดเป็นประจำหรือเรียกเก็บเพิ่มเติมหรือเปลี่ยนประเภทได้เป็นกรณี ๆ ไป รัฐมีหูตาเจ้าหน้าที่คอยติดตามเก็บส่วยให้ครบเกณฑ์ เงื่อนไขสำคัญของการเก็บส่วยคือถ้าเก็บได้ไม่ครบตามจำนวนเกณฑ์ ต้องเสียเงินให้รัฐ เพื่อนำไปใช้ซื้อของให้ครบตามจำนวนต้องการ เงินแทนส่วยสิ่งของนี้เมื่อเทียบกับค่าราชการของไพร่หลวงแล้ว จัดว่าแพงกว่ากันมาก เช่นในปี พ.ศ.2378 น้ำท่วมป่านได้รับความเสียหาย เก็บส่วยป่านได้ไม่ครบเจ้าเมืองเรียกเก็บเงินจากไพร่ในส่วยนอกส่วยเสมอตัวคนละ 6 บาท 2 สลึง เสมียนทนายคนละ 3 บาท 1 สลึง แล้วจึงส่งเงินลงมากรุงเทพฯแทนป่านส่ว[2] ด้วยผลเร่วส่งเงินแทนโดยคิดราคาหาบละ 5 ตำลึง กระวานส่งเงินหาบละ 2 ชั่ง 10 ตำลึง เป็นต้น เวลาได้กล่าวถึงสภาพความเป็นไพร่ส่วยไว้ว่า...." เป็นภาระหนักและเป็นการ

---

[1]บุญรอด แก้วกันหา, การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, (พระนคร : บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2518) หน้า 88-89

[2]ห้องวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1193 เลขที่ 55 ในบอกเมืองเพชรบูรณ์ส่งเงินส่วย

บั่นทอนนิสัยความขยันขันแข็งของพลเมืองและความรักหวงแหนอาชีพตามชนบทให้หมดสิ้นไป"[1]

ขบวนการขนส่งส่วยจากหัวเมืองเป็นงานใหญ่และเป็นงานหนัก การเดินทางบกให้เดินเท้า เกวียนเทียมโค ขี่ช้างหรือม้า การเดินทางไม่สะดวกเหมือนสมัยปัจจุบันขบวนส่วยจึงต้องหยุดแวะพักตามจุดต่าง ๆ

หน้าที่ของเจ้าเมืองรายทางซึ่งเป็นที่แวะพักขบวนส่วยเหล่านี้คือ

1. จะต้องจัดหาอาหารให้แก่ไพร่ผู้คนที่คุมส่วยลงมาส่ง
2. จัดหาวัสดุสำหรับใส่ส่วยให้ เช่น กระสอบ
3. จัดเรือสำหรับบรรทุกส่วยลงไปส่งถึงกรุงเทพฯ
4. จัดโค กระบือ ช้าง ขึ้นไปรับส่วยจากเมืองต่าง ๆ ที่ได้รับทราบว่าส่วยไปตกค้างอยู่แล้วนำส่งกรุงเทพฯ มิให้ตกค้างอยู่

กว่าจะส่งส่วยลงมาถึงกรุงเทพฯ สิ้นเปลืองทั้งเวลา แรงงานและสิ่งของ ในช่วงที่การค้าต่างประเทศรุ่งเรืองนั้น ส่วยมีความหมาย และระบบการจัดเก็บส่วยได้รับการเอาใจใส่กวดขันผู้รับผิดชอบที่ทุจริตต่อหน้าที่ถ้าถูกจับได้จะถูกลงโทษเช่นกรณีขุนพิพิธภักดีนายกองไพร่หลวงส่วยเลกเมืองพิษณุโลกเก็บเงินส่วยจากไพร่แล้วไม่นำเงินส่งเจ้าจำนวนพระคลังในขวา ถูกจับปรากฏว่าไม่มีเงินพระคลังในขวาจึงเอาตัวอำแดงชมภรรยา ขุนอภัยลูกหนี้และทาส 9 คน ส่งมากรุงเทพฯ เพื่อตีราคาขายเอาเงินแทนส่วยเข้าท้องพระคลัง ตัวอย่างนี้ชี้ให้เราเห็นถึงความต้องการสินค้าของรัฐบาลที่จะต้องดำเนินไปให้เรียบร้อย

นอกจากส่วยซึ่งเป็นสิ่งของส่งออกแล้ว รัฐยังมีเครื่องมือคือการผูกขาดและการกำหนดราคาสินค้าที่ต้องการตามราคาหลวงซึ่งต้องต่ำกว่าท้องตลาด โดยรัฐอ้างว่า สินค้าที่บังคับซื้อไม่ต้องเสียภาษี ดังนั้นสินค้าบางชนิดเช่นพริกไทย ซึ่งปีหนึ่งผลิตได้ 60,000 หาบ รัฐเกณฑ์ไปเสีย 40,000 หาบ ที่เหลืออีก 20,000 หาบ ก็อาจถูกรัฐบังคับซื้อไปก็ได้ถ้าปีนั้นความต้องการพริกไทยจากตลาดมีปริมาณสูง

การเกณฑ์ส่วยของรัฐจึงเป็นการลงทุนไม่ต้องใช้ทุน ถึงส่วยจะเก็บมาได้ไม่ครบและบางครั้งการเร่งรัดเงินแทนส่วยไม่ได้ผลก็ยังมีผลประโยชน์พอเพียงแก่รัฐอยู่ดี

ขุนนางข้าราชการที่ร่วมขบวนการค้าต่างประเทศต่างก็ใช้ประโยชน์จากลักษณะความสัมพันธ์และการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ในระบบศักดินานี้ทั้งสิ้น ผลประโยชน์ที่ได้จึงเป็นกำไรจำนวนมาก

และเมื่อสินค้าลงสำเภายังได้รับผลประโยชน์จากพ่อค้าจีนในรูปหุ้นส่วนระวางสินค้าเช่นนี้เป็นต้น

กระบวนการค้าต่างประเทศนี้เป็นวิธีการดึงดูดผลประโยชน์ที่สำคัญสำหรับรัฐบาลในยุคต้นรัตนโกสินทร์ เราจะเห็นได้ว่าพ่อค้าจีนได้ถูกดึงเข้ามาอยู่ในกลุ่มนี้เต็มตัว ด้วยตำแหน่งทางราชการและผลประโยชน์ตามกระบวนการแบบต่าง ๆ และด้วยความเต็มใจ การค้าระหว่างไทยกับจีนจึงดำเนินมาอย่างราบรื่น

ปัญหาทางการค้าจึงเกิดขึ้นกับฝ่ายตะวันตกผู้นิยมการค้าเสรี ซึ่งเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับกระบวนการที่มีอยู่นี้ ดังนั้นจดหมายของเฮนรี เบอร์นี่ ที่กล่าวถึงรัชกาลที่ 3 ว่า

"....ในวันแรกที่พระเจ้าแผ่นดินได้ครองราชบัลลังก์พระองค์ได้ทรงออกประกาศแก่ประชาชนว่า พระราชบิดาของพระองค์ได้ให้พระราชทรัพย์เป็นจำนวนหลายล้านในราชสำนัก แต่พระองค์ไม่มีพระราชประสงค์จะให้เงิน แม้เพียงหนึ่งในสี่ของเงินจำนวนนั้น และพระองค์ไม่ทรงปรารถนาจะเป็นกษัตริย์พ่อค้า และจะไม่ทำการค้าผูกขาดใด ๆ แต่อนุญาตให้มีการค้าเสรี...

เป็นสิ่งแสดงเจตนารมย์ที่แท้จริงหรือไม่ อย่างไรก็ตามภายหลังจากทรงตกลงพระทัยเซนต์สัญญาเบอร์นี่แล้วดูเหมือนว่ากระบวนการค้าต่างประเทศจะหมดสิ้นไป ส่วยสิ่งของลดลงเก็บเป็นเงินแทน ความต้องการเงินตราเพื่อใช้จ่ายในกิจการต่าง ๆ ของรัฐบาลยังอยู่ในระดับสูง การเพิ่มรายการภาษี 38 ชนิด ในรัชกาลเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่ชาญฉลาดอย่างหนึ่งเพราะรัฐยังคงได้ผลประโยชน์จากกิจการค้าต่างประเทศเกือบทุกขั้นตอนอย่างไรก็ตามการละเมิดสนธิสัญญาเบอร์นี่ กรณีรัฐผูกขาดน้ำตาลใหม่อีกครั้งในปี พ.ศ.2383 น่าจะชี้ให้เห็นได้ว่ารัฐเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ต่อผลประโยชน์ที่ปล่อยให้หลุดมือไป

<u>กลุ่มจีนกลุ่มผู้ดำเนินงานด้านเศรษฐกิจ</u>

ชาวจีนอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 และมากเต็มที่ในรัชกาลที่ 3 รัฐบาลมีนโยบายสนับสนุนให้คนจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ในประเทศเพราะรัฐต้องการ

ประสิทธิภาพทางด้านแรงงาน และเทคนิควิธีต่าง ๆ จะพบชาวจีนได้ในบริเวณศูนย์การค้า อุตสาหกรรม เป็นเจ้าของอาชีพถลุงเหล็ก-ผลิตเหล็ก ถลุงแร่ ปลูกพริกไทย ปลูกอ้อย ทำน้ำตาล และประกอบการค้า โดยเหตุที่คนจีนไม่ได้อยู่ในระบบไพร่จึงมีสิทธิเดินทางไปได้ทั่วประเทศไทย และเป็นกลุ่มคนที่บุกเบิกและครอบครองกิจการค้าภายในของไทยไว้ได้ เราอาจแบ่งกลุ่มชาวจีนที่เข้ามาประกอบอาชีพในไทยได้4พวกด้วยกัน

1. พวกพ่อค้ารายใหญ่ เช่น พ่อค้าสำเภาพวกนี้มีตำแหน่งทางราชการและอยู่ในกลุ่มเดียวกับขุนนาง

2. พวกเจ้าของกิจการ ทั้งขนาดใหญ่และย่อย ได้แก่พวกทำน้ำตาล ถลุงเหล็ก

3. พ่อค้ารายย่อย ได้แก่พวกนำสินค้าจากในเมืองออกไปแลกเปลี่ยนสินค้าตามชนบท

4. เกษตรกร ทำไร่พืชผักซึ่งระบุลงไปได้ชัดเจนว่าเป็นพืชผักเพื่อการส่งออก ได้แก่ อ้อย พริกไทย ยาสูบ เป็นต้น

ประเด็นที่ควรพิจารณาเกี่ยวกับคนจีนคือพวกนี้เข้ามารองรับกระบวนการค้าต่าง-ประเทศ และแทรกซึมอยู่ทุกหน่วยทางเศรษฐกิจ ทันทีที่รัฐปล่อยมือด้านการควบคุมการค้า ธุรกิจก็ตกอยู่ในการดำเนินงานของคนกลุ่มนี้ทันที

<u>ผลกระทบของการค้าต่างประเทศต่อลักษณะเศรษฐกิจไทย</u>

อาจกล่าวได้อย่างตรงไปตรงมาว่า กระบวนการค้าต่างประเทศของไทยนั้นมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การหาเงินเข้าท้องพระคลังผลประโยชน์ที่มีอยู่ร่วมกันนั้นอยู่ในหมู่ของกษัตริย์ ขุนนาง และชาวจีน ส่วนที่เหลือมาถึงคนไทยโดยทั่วไปนั้นน้อยมาก เราอาจดูการไม่ขยายตัวทางเศรษฐกิจได้จากรายการสินค้าเข้า ซึ่งไม่แสดงความต้องการทางการลงทุนหรือการเพิ่มผลผลิต แต่เป็นความต้องการจากผู้ใช้เฉพาะกลุ่มที่สามารถมีเงินตราซื้อสิ่งฟุ่มเฟือย หรือเครื่องอุปโภคบริโภคในสังคมของตนคือหมู่คนจีน เป็นต้น

น่าแปลกใจที่ว่าคนจีนที่รัฐอุดหนุนเกื้อกูลเพราะตระหนักในประสิทธิภาพและสร้างผลผลิตให้แก่รัฐนั้นไม่ได้มีที่ท่าจากรัฐเลยว่า จะพัฒนา แรงงาน และฝีมือให้แก่หมู่คนไทย

ดังนั้น แม้ว่าเหล็กจะมีปริมาณมากและราคาถูก แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีการนำเอาเหล็กไปให้เป็นเครื่องมือการเกษตรของบรรดาไพร่ชาวไทยเลยเครื่องมือการผลิตที่มีหลักฐานอยู่นั้นล้วนเป็นเครื่องทางการเกษตรชนิดที่เป็นการเพาะปลูกพืชผลเพื่อตลาดและการส่งออกทั้งสิ้น [1]

กระบวนการค้าต่างประเทศของไทยจึงเอื้อประโยชน์เฉพาะกลุ่ม และขาดการกระจายผลแห่งความงอกงามไปสู่ประชาชนโดยทั่วไป ชาวตะวันตกดูจะรู้ถึงข้ออึดอัดจากกระบวนการนี้เป็นอย่างดี จึงต้องเรียกร้องการค้าเสรี เพราะหนีจากการค้าผูกขาดมาได้ก็ยังต้องมาสู้รบกับพ่อค้าชาวจีน ที่เหมือนผูกขาดต่อลงมาจากกษัตริย์ และขุนนาง ความเปลี่ยนแปลงที่เชื่อกันว่าน่าจะมีขึ้นภายในก่อนการเปลี่ยนแปลงหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงจึงเป็นข้อน่าจะอภิปรายกันให้มากกว่านี้

[1]นิธิ เอียวศรีวงศ์ วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 113

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

ห้องสมุดวชิรญาณ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1174 (พ.ศ.2355) เลขที่ 10 หนังสือหมื่นศักดิพลเสพเจ้ากรมถึงพระยานคร

ห้องสมุดวชิรญาณ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1193 เลขที่ 55 ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์ส่งเงินส่วย

เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

กรอว์ฟอร์ด, จอห์น. เอกสารของกรอว์ฟอร์ด. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ พระนคร : กรมศิลปากร, 2515.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : การพิมพ์ไชยวัฒน์, 2506.

ผาดา ประภาพันธ์. ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพฯยุคต้น. กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. 2 เล่ม พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505.

_____. จดหมายเหตุเรื่องทูตอเมริกันเข้ามาในรัชกาลที่ 3 เมื่อปีจอ พ.ศ.2393. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, 2466.

เบอร์นี่, เฮนรี่. เอกสารของเฮนรี่เบอร์นี่. แปลโดย สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. พระนคร : กรมศิลปากร, 2514.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 5. "ทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับจีน" พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2507.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 55. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62. "เรื่องทูตฝรั่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์" พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506.

ประชุมประกาศ รัชกาลที่ 4. พระนคร : พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ. พระมหาโพธิวงศาจารย์, 2511.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 2. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, พ.ศ.2495.

ชัย เรืองศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ.2352 – 2453 ตอนที่ 2 ด้านเศรษฐกิจ (ม.ป.ท, ม.ป.ป.)

ปาลเลอกัวซ์, สังฆราช. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506.

เวลลา, วอลเตอร์ เอฟ. แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ แปลโดย นิจ ทองโสภิต. พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. 2514.

ส่ง่า กาญจนาคพันธ์. ประวัติการค้าไทย. พระนคร : บัณฑิตการพิมพ์, 2516.

สงวน อั้นคง. สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศ. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2504.

อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์. พ.ศ.2325 – 2416. แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และ พรรณี สรุงบุญมี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิฆเณศ, 2518.

นิตยา มาพึ่งพงศ์. "การค้าระหว่างประเทศและระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ (2363 – 2398)". จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. 2 (เมษายน 2518) : 60 – 70.

บุญรอด แก้วกันหา. "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325 – 2411)". วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.

ผ่องพรรณ สุภัทรพันธุ์. "การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวด้วยเรื่องพระคลังสินค้า". วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511.

การเพาะปลูกอ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลไทย
ในคริสตศตวรรษที่ ๑๙

โดย

ม.ล.วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์

เอกสารวิชาการหมายเลข ๔๔
เพื่อประกอบการสัมมนา
สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย
จัดโดย

สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
วารสารธรรมศาสตร์
๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๖

ราคา ๒๕ บาท

แก้คำผิด

การเพาะปลูกอ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลฯ

ตอนที่	หน้า	บรรทัด	คำผิด	แก้เป็น
1	1	2ของอ้างอิง 1	*Ernes Mamdel*	*Ernest Mandel*
2	9	11	พริกไทย	พริกไทย
	10	สุดท้ายของเนื้อเรื่อง	แรงงานอัน	แรงงานจีน
	12	5, 14	นำเสี่ยง	น่าเสี่ยง
		8	ริกไทย	ส่วนพริกไทย
	16	10	แระวัติ	ประวัติ
			ถ้าให้การ	คำให้การ
	18	17	ผูกปี้–ภาษีฝิ่นซึ่ง	ผูกปี้ หวย บ่อนเบี้ย ภาษีฝิ่นซึ่ง
			ครอว์ฟอร์ค–รัฐบาล	ครอว์ฟอร์คกล่าวว่ารัฐบาล
	26	สุดบรรทัดที่ 8	–เติมคำว่าที่ดิน	
	27	1	–เติมข้อความว่ามีอยู่คราวหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3	
	39	4ของอ้างอิง 3	ใบบุญเทียไค้ปกแผ่	ใบบุญเที่ยวไค้ปกแผ่
	53	17	มุงหรือ	มุ่งหวัง
	57	1(ใต้ตาราง)	การงานของฝรั่ง	รายงานของฝรั่ง
	58	3	สิทธิชอบตาม	สิทธิชอบธรรม
	59	7	แข้งกร้าว	แข็งกร้าว
	62	5–6	จะสนับสนุนเรื่อง การผูกขาด สินค้าของไทยความ ตกต่ำของการค้า น้ำตาลไทย	จะสนับสนุนเรื่องการ ผูกขาดสินค้า ของไทยว่าเป็นสาเหตุ แห่งความตกต่ำของ การค้าน้ำตาลไทย

ตอนที่	หน้า	บรรทัด	คำผิด	แก้เป็น
	68	18	ปอกระจก	ปอกระเจา
	69	6	จะเป็นว่า	จะเห็นว่า
	71	8	คำภาษี	คาภาษี
	72	3	พระภาษีสมบัติบริบูรณ์	พระยาพิสณฑ์สมบัติ
3	73	1	2 ประเด็น	3 ประเด็น (หมายเหตุ ใบแทรกจำนวน 3 แผ่นนั้นเป็นประเด็นที่ 3)
	78	2,3,4	–เอกสาร ร.2 จศ.1179/12 และ ร.2 จศ.1182/5 นั้น เป็นเอกสารจากหอสมุดแห่งชาติ ห้องราชบุณ	

ความสำคัญของคริสตศตวรรษที่ 19 ที่มีต่อน้ำตาลไทย

การศึกษาเรื่องการเพาะปลูกอ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลไทย เป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับอิทธิพลภายนอกประเทศเป็นอย่างยิ่ง อิทธิพลนั้นก็คือสถานการณ์ทางเศรษฐกิจของโลกในคริสตศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นคริสตศตวรรษที่มีการค้าระหว่างประเทศเป็นตัวจักรกลของความเจริญ ทั้งในแง่ของการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้คุ้มค่า ซึ่งรับเอาเรื่องการแบ่งงานกันทำมาเป็นหลักการ และทั้งเป็นวิธีซึ่งกระบวนความเจริญทางเศรษฐกิจถูกส่งจากศูนย์กลางคือประเทศอังกฤษไปยังดินแดนต่าง ๆ ทั่วโลก ผลที่ตามมาก็คือการขยายตัวอย่างยิ่งของเศรษฐกิจ ซึ่งมีระบบการค้าเสรีเป็นสัญญลักษณ์ นี่คือความหมายของคริสตศตวรรษที่ 19[1]

---

1. มีหนังสือหลายเล่มที่กล่าวถึงความสำคัญของคริสตศตวรรษที่ 19 โปรดดูรายชื่อดังต่อไปนี้ - Ernes Mandel., An Introduction To Marxist Economic Theory, Path Fineder. N.Y. 1973
เล่มภาษาไทยคือ อำไพ รุ่งอรุณ (แปล) ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์มาร์กซิสต์ สำนักพิมพ์ดวงกมล กรุงเทพฯ 2518)

- Ragnar Nurkse., Patterns of Trade and Development, Wicksell Lecture, Basil Blackwell & Mott 1959.
เล่มภาษาไทยคือ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (แปล) การค้าระหว่างประเทศ ไทยวัฒนาพานิช กรุงเทพฯ 2518

- P. Lamartine Yates Forty Years of Foreign Trade, George Allen & Unwin Museum Street London, 1959

- A.G. Kenwood and A.L. Lougheed. The Growth of the International Economy 1820-1960 George Allen & Unwin London 1971

ลักษณะของ "คริสตศตวรรษที่ 19 "เช่นนี้ กระทบต่อประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประเทศที่มีการไปตั้งถิ่นฐานใหม่อย่างเช่น แคนาดา สหรัฐฯ อาเจนตินา อุรุกวัย แอฟริกาใต้ ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ เป็นอย่างมาก ความเจริญของประเทศเหล่านี้เกิดขึ้นจากการส่งวัตถุดิบหรือสินค้าขั้นปฐมเป็นสินค้าออก และเกิดจากการลงทุนจากต่างประเทศทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม นอกจากนี้ประเทศอื่น ๆ นอกเหนือจากที่กล่าวถึงเช่น จีน อินเดีย แอฟริกาเขตร้อนและอเมริกากลางตลอดจนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ใช่ว่าจะไม่ถูกกระทบโดยพลังความเจริญ[1] แต่โดยเปรียบเทียบกับประเทศที่มีการไปตั้งถิ่นฐานใหม่แล้ว ประเทศเหล่านี้ถูกกระทบน้อยกว่า ยังผลให้มีบางส่วนของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกิดสภาพของ dual economy ซึ่งแรคนา เนิคเสให้ความหมายว่าเป็นเศรษฐกิจซึ่งมีสาขาการส่งออกที่พัฒนาไปแล้วอยู่คู่กับเศรษฐกิจภายในซึ่งล้าหลังมาก[2]

ทางด้านเมืองไทย ซึ่งเป็นเพียงดินแดนเล็ก ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น เหตุผลของรัฐบาลที่ส่งเสริมการเพาะปลูกออยและทำอุตสาหกรรมน้ำตาลนั้นแสดงให้เห็นถึงนโยบายทางการค้าของรัฐที่มุ่งจะพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อตลาดภายนอก

จากประวัติศาสตร์ไทย เราจะเห็นข้อเท็จจริงอย่างหนึ่งของเมืองไทยสมัยก่อนว่าไม่มีกิจกรรมของรัฐที่เกี่ยวกับความก้าวหน้าหรือการพัฒนาในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างการเกษตรกับอุตสาหกรรม เหตุผลที่เป็นเช่นนี้นั้นเนื่องมาจากการขาดตลาดภายในรัฐจึงไม่เห็นความจำเป็นที่จะผลักดันให้เกิดการพัฒนาอุตสาหกรรมภายในประเทศ มัลลอค ซึ่งเป็นพ่อค้าต่างประเทศพำนักอยู่ในเมืองไทยราวปี พ.ศ2372-2393 เองก็บันทึกยืนยันว่าคนไทยไม่มีกำลังซื้อ[3] ฉะนั้นการพัฒนาอุตสาหกรรมจึงมุ่งที่จะทำเพื่อตลาดภายนอก สินค้าที่มีบทบาทมากในตอนนั้นคือน้ำตาล ทั้งนี้เพราะเหตุว่านับตั้งแต่มีการปฏิวัติอุตสาหกรรมขึ้นในยุโรปตั้งแต่คริสตศตวรรษที่ 16 เกิดการเปลี่ยนแปลงของการค้า

---

1. ความเจริญในความหมายของคริสตศตวรรษที่ 19

2. แรคนา เนิคเส เล่มเดิม : 9 (ผู้เขียนขอเสนอแนะให้นักเศรษฐศาสตร์พิจารณาประเด็นนี้กับกรณีการค้าน้ำตาลของไทยในคริสตศตวรรษที่ 19 ด้วย)

3. Malloch. Siam Production Import-Export, 1852 p. 10.

สินค้าฟุ่มเฟือยไปสู่การค้าสินค้าบริโภคจำนวนมาก น้ำตาลซึ่งเคยเป็นสินค้าฟุ่มเฟือย และเฉพาะคนร่ำรวยซึ่งมีเป็นจำนวนน้อยในสังคมเท่านั้นที่จะเป็นผู้มีกำลังซื้อ กลับกลายมาเป็นสินค้าจำเป็นต่อชีวิตประจำวันของคนส่วนใหญ่ในยุโรป[1] และนอกจากนี้หากพิจารณาที่กระบวนการผลิตน้ำตาลแล้วจะเห็นว่ากระบวนการนั้นไม่กระทบกระเทือนต่อโครงสร้างสังคมไทยถึงขั้นจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากแรงงานเครื่องมือในการผลิต การขนส่ง และการค้า เป็นเรื่องที่ยกให้เอยู่ในกำมือของคนชั้นทั้งหมด การส่งเสริมการเพาะปลูกอ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลจึงปลอดโปร่งสำหรับรัฐบาล

ปรากฏหลักฐานว่าประเทศที่รับซื้อน้ำตาลจากไทยคือประเทศอังกฤษ โดยมีคนจีนเป็นพ่อค้านำน้ำตาลไปแลกกับผ้าของอังกฤษจากสิงคโปร์และจากเมืองจีน แล้วอังกฤษจะนำน้ำตาลออกไปขายยังยุโรปและหมู่เกาะอินเดียตะวันตก ประมาณกันว่าการค้าน้ำตาลจะทำกำไรให้พ่อค้าอังกฤษถึงเท่าตัว[2]

เพื่อความเข้าใจเรื่องแนวโน้มเศรษฐกิจโลกซึ่งกระทบกระเทือนต่อเมืองไทย โดยเฉพาะกรณีอุตสาหกรรมน้ำตาลจึงควรจะต้องเข้าใจไว้ในตอนนี้ว่า ในคริสตศตวรรษที่ 19 หรือในช่วงปี ค.ศ. 1815-1914 นั้น อังกฤษเป็นชาติที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจมาก ถึงขนาดเป็นศูนย์กลางการค้าของโลก[3] อังกฤษได้นำทฤษฎีเศรษฐศาสตร์เรื่องการแบ่งงานกันทำในระดับสากลมาใช้ โดยเสนอว่าให้ประเทศต่าง ๆ ผลิตแต่อาหารและวัตถุดิบ เมื่ออังกฤษนำวัตถุดิบนั้นมาแปรรูปเป็นสินค้าอุตสาหกรรมแล้วโลกก็จะได้สินค้าอุตสาหกรรมที่มีต้นทุนต่ำ และนอกจากนี้อังกฤษยังพยายามหาทางควบคุมตลาดโลกและระบายของเหลือเข้าไปในประเทศที่เศรษฐกิจล้าหลัง และเพื่อจะได้

---

1. Ernest Mandel. An Introduchion to Marxist Economic Theory, 1973 (อำไพ รุ่งอรุณ (แปล) ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์มาร์กซิสต์ สำนักพิมพ์วงกมล กทม. 2518 : 57)

2. The Burney Papers, 1911 : 101-102

3. แรกนา เนิคเส เอมเดิม หน้า 5, 18

เข้าใจความรุ่งเรืองและความยิ่งใหญ่ของอุตสาหกรรมน้ำตาลไทยก็ควรจะมองวิวัฒนาการทุนนิยมของประเทศอังกฤษในคริสตศตวรรษที่ 19[1] เปรียบเทียบไปด้วย

พ.ศ.	ค.ศ.	วิวัฒนาการทุนนิยม
2358–2372	1815–1829	ยังไม่มีสถิติว่าอังกฤษส่งทุนออกนอก, สินค้าขั้นปฐมขยายตัว
2373	1830	เป็นปีแรกที่มีข้อมูลว่าอังกฤษลงทุนในสหรัฐฯ ลาตินอเมริกา เครือจักรภพอังกฤษ (ในความเห็นของเคนวูด)
2413	1870	เป็นปีแรกที่มีข้อมูลว่าอังกฤษส่งทุนนอกประเทศใน "ดินแดนที่มีการเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ใหม่" (ในความเห็นของแรคนา) และลงทุนในประเทศที่อยู่รอบนอก (ในความเห็นของเคนวูด)
2423–2433	1880–1890	เป็นระยะที่มีการส่งทุนออกมา แม้สินค้าขั้นปฐมจะชบเซา
2456	1913	มีการลงทุนต่างประเทศขนาดใหญ่ครั้งสุดท้าย

มีแผนภูมิของเคนวูด ดังที่นำมาแสดงให้เห็นต่อจากนี้สนับสนุนเรื่องวิวัฒนาการทุนนิยมของอังกฤษด้วย โปรดสังเกตการเข้ามาลงทุนของอังกฤษในภูมิภาคเอเชีย ซึ่งเริ่มในปี พ.ศ. 2413 (ซึ่งรวมอยู่ใน "ดินแดนอื่น ๆ " ในแผนภูมิหน้าถัดไป)

1. ดู แรคนา เนิคเส เล่มเดิม หน้า 7 และ เคนวูด เล่มเดิม. (บทที่ 2)

แผนภูมิแสดงถึงการลงทุนของอังกฤษในภูมิภาคต่าง ๆ ในระหว่างปี ค.ศ. 1830–1914

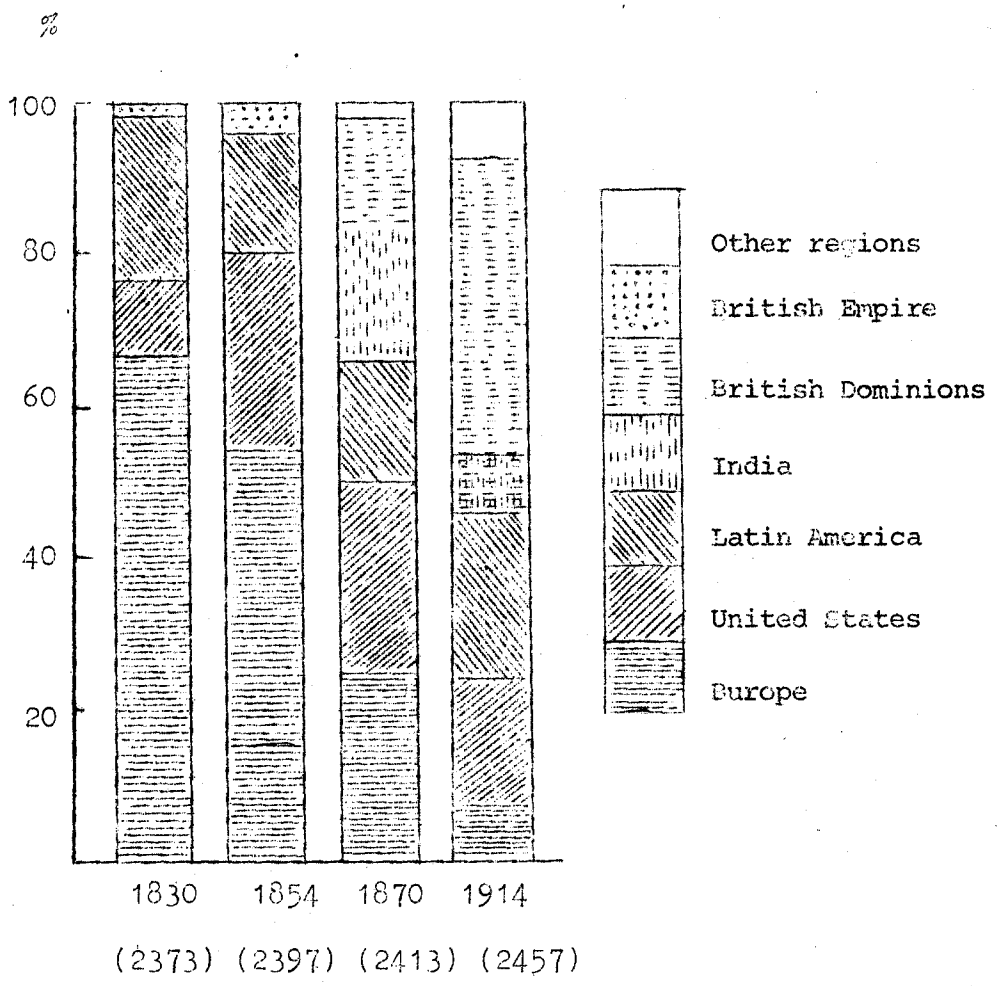

(ที่มา : Kenwoodm The Growth of The International Economy, 1971, p.42.)

อังกฤษเข้ามามีความสัมพันธ์กับไทยอีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ ตรงกันสมัยรัชกาลที่ 2 โดยการส่ง กร.จอห์น ครอว์ฟอร์ด เข้ามาดำเนินนโยบายทางด้านการค้า โดยพยายามจะทำให้ไทยรับนโยบายเศรษฐกิจแบบแบ่งงานกันทำ วิธีการก็คือต้องพยายามทำให้ไทยทำสัญญาทางการค้า โดยกำหนดรูปแบบของการค้าและกำหนดอัตราภาษีอากรที่แน่นอน ฉะนั้นสนธิสัญญาทางการค้าฉบับต่าง ๆ ที่ไทยทำกับประเทศอังกฤษตั้งแต่รัชสมัยที่ 2–5 ตั้งแต่สัญญาเบอร์นีในรัชกาลที่ 3 สัญญาเบาริ่งในรัชกาลที่ 4 ตลอดจนภาระหน้าที่ของทูตอังกฤษคนต่าง ๆ ที่เข้ามาในระหว่างนั้น เราจะต้องมองในฐานะที่เป็นวิธีการไปสู่เป้าหมายหลักคือเป้าหมายแห่งความเป็นชาตินายทุนของอังกฤษที่ถือนโยบายแบ่งงานกันทำเป็นสำคัญ

เอกสารที่ยกมาแสดงนี้ เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นถึงแผนการของอังกฤษในเรื่องการแย่งงานกันทำระดับโลก ซึ่ง กร. จอห์น ครอว์ฟอร์ด รับมาจัดการกับเมืองไทย

"ในจดหมายการเมืองลงวันที่ 23 พฤศจิกายน ค.ศ. 1821 รัฐบาลแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้แจ้งให้ราชสำนักทราบมีใจความว่า เมื่อได้พิจารณาถึงสถานการณ์ด้านการค้าในอังกฤษและอินเดียที่ซบเซาลงแล้ว รัฐบาลจึงได้พิจารณาเห็นสมควรจัดส่งตัวแทนไปยังกรุงสยามและญวนเพื่อขอริเริ่มความสัมพันธ์ทางการค้ากับประเทศดังกล่าว เพื่อให้มีความมั่นคงและแน่นอนยิ่งขึ้นกว่าที่เคยเป็นมาแต่เดิม.....

ในการที่จะยังยุให้มีการปฏิบัติเช่นนั้น มีข้อพึงสังเกตอยู่ว่า โดยที่การค้ากับประเทศเหล่านั้นของชาวยุโรปนับว่าเป็นกิจการสำคัญ ในการติดต่อไปมาค้าขายกับเอเชียในสมัยก่อน และในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและอินเดีย ฉะนั้นจึงไม่มีข้อสงสัยเลยในข้อนี้ ยกเว้นแต่ว่าควรจะได้ขยายกิจการในด้านนี้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเมื่อได้มีการปรับปรุงการเดินเรือให้ทันสมัยยิ่งขึ้น ประกอบกับพ่อค้าชาวอังกฤษในปัจจุบันเป็นผู้ที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด และมีความรักในการผจญภัยอยู่แล้ว อีกประการหนึ่งประเทศเหล่านั้น ก็มีจำนวนประชากรอย่างน้อยถึง 30 ล้านคน

มีแผ่นดินที่อุดมสมบูรณ์ไม่แพ้ส่วนหนึ่งส่วนใดในโลก ดินแดนเหล่านี้ยังไม่มีการริเริ่มประกอบอุตสาหกรรม จึงเป็นตลาดอันดีสำหรับสินค้าประเภทผ้าแพรพรรณทั้งชนิดเลวและที่ราคาแพงจากอินเดียและจีน จากความสำเร็จในกิจการค้ากับอินดูสถาน จึงอาจพิจารณาได้ว่า นำจะได้รับความสำเร็จเช่นเดียวกันในหมู่เกาะเบื้องบูรพทิศและจีน เชื่อว่าเมื่อสามารถกำจัดความกลัวและความริบยาซึ่งยังครอบงำความรู้สึกนึกคิดของรัฐบาลประเทศเหล่านี้เสียได้แล้ว ก็คาดว่าตลาดของสินค้าประเภทขนสัตว์ ผ้าฝ้าย เหล็กเส้นดิบ ฝิ่นเบงกอล และสินค้าเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ จะต้องขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางอย่างแน่นอน สิ่งที่จะตอบแทนกับสินค้าเหล่านี้ เท่าที่ได้สังเกตรู้สึกว่าสยามอาจส่งสินค้าที่มีค่าของตนไปยังยุโรปและเอเชียตะวันตก สินค้าที่อาจส่งไปได้ก็มีเช่น น้ำตาล พริกไทย เกลือ สำหรับป้อนให้แก่ตลาดในหมู่เกาะอินเดียและส่งไม้สักไปยังอาณานิคมของอังกฤษ ในการนี้ญวนอาจส่งไหมดิบซึ่งมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์เข้ามาสมทบก็ได้ (ญวนเป็นชาติที่ผลิตสินค้านี้ได้มากที่สุดในเอเชีย) เหล่านี้จะช่วยให้ผู้ผลิตของอังกฤษสามารถเขยิบตนขึ้นมาให้ทัดเทียมกับผู้ผลิตในยุโรปโดยอาศัยการปรับปรุงระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับการค้าให้ดีขึ้น

.....การที่จีนได้รับประโยชน์ตอบแทนจากการค้าขายกับอังกฤษและอินเดียย่อมจะเป็นเสมือนสิ่งยั่วยุให้แก่รัฐบาลสยาม ซึ่งไม่มีข้อสงสัยเลยที่จะยอมรับที่จะทำการค้ากับเราความขยันหมั่นเพียรเฝ้าขอติดต่อทำการค้าด้วยย่อมจะทำให้รัฐบาลของประเทศนั้นรับที่จะค้ากับเรามากขึ้น โดยคงจะขอให้เราทำการค้าด้วยแบบเดียวกับที่เราได้ปฏิบัติอยู่กับประเทศจีน ฉะนั้นเราจึงได้มีคำสั่งในทำนองนี้ไปยัง ดร.ครอว์ฟอร์ด เมื่อวันที่ 29 กันยายน ค.ศ.1821....."[1]

---

1. เอกสารของครอว์ฟอร์ด, 2515 : 175-178

(เอกสารจดหมายทางการเมืองจากเบงกอล ลงวันที่ 23 พ.ย.1821 และ 27 ธ.ค.1822 ผู้เขียนขีดเส้นใต้เองเพื่อต้องการเน้นให้เห็นความสำคัญของข้อความนั้น)

แต่อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่ารัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 2 มิได้รับที่จะดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบแบ่งงานกันทำร่วมกับรัฐบาลอังกฤษ ทั้งนี้เนื่องมาจากรัฐบาลยังไม่วางใจฝรั่ง ถึงกระนั้นก็ตามรัฐบาลไทยมิได้เพิกเฉยต่อความต้องการสินค้าของตลาดโลก ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นโยบายเศรษฐกิจเน้นเรื่องการค้าสำเภา การเพิ่มสินค้าขาออกย่อมเป็นผลประโยชน์อย่างยิ่งของรัฐบาล[1] ซึ่งต้องการขยายสินค้าไปสู่ตลาดโลก ในขณะที่สินค้าเพื่อส่งผ่านหมดความสำคัญลง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นรัฐบาลไม่มอบหมายให้คนจีนรับภาระดำเนินการทั้งสิ้น แม้กระทั่งขั้นตอนการขายให้พ่อค้าอังกฤษ เรื่องน้ำตาลจะเป็นกรณีพิเศษที่เห็นชัดสำหรับการค้าระหว่างประเทศของไทยในเรื่องคริสตศตวรรษที่ 19 ซึ่งตรงกับเวลาของไทยสมัยรัชกาลที่ 2 ถึงต้นรัชกาลที่ 6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แต่เพื่อให้เป็นไปอย่างงานศึกษาวิจัยแบบไทยมองไทย ผู้เขียนขอเผยเล็งที่สถานการณ์การค้าน้ำตาลของไทยเป็นสำคัญมากกว่าที่จะศึกษานโยบายทางเศรษฐกิจของอังกฤษทั้งหมดแม้จะไม่มีส่วนสลักสำคัญมากระทบต่อเรื่องของไทย ฉะนั้นขอบเขตที่จะศึกษาจริง ๆ ก็คือความเจริญและความเสื่อมลงของอุตสาหกรรมน้ำตาลไทยในช่วงที่ได้รับความกระทบกระเทือนจากนโยบายเศรษฐกิจของอังกฤษนั้นเอง

---

1. แม้ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีฝรั่งมาขออนุญาตทำไร่ยาสูบ 28,000 ไร่ รัฐบาลก็มิได้รังเกียจที่จะให้มีผู้มาลงทุนด้วยเหตุผลว่า "....ถ้าได้ลงมือทำการตลอดก็คงจะเป็นประโยชน์อยู่ และจะได้เป็นสินค้าขาออกของกรุงสยามขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ถึงแม้ว่าจะทำการไม่ตลอด ฝ่ายเราก็คงจะไม่เสียประโยชน์สิ่งใดกลับได้ค่าธรรมเนียมตราของด้วย แลที่ดินนั้นเมื่อไม่ได้ทำการเพาะปลูกพ้นกำหนดแล้วก็ต้องกลับลงเป็นของแผ่นดินตามพระราชบัญญัติและข้อสัญญานั้น..." (กจช. ร.5 ก.4.4/2 ความเห็นเจ้าพระยาสุรศักดิ์ฯ)

การปลูกอ้อยและการผลิตน้ำตาล

ข้อมูลทั้งหมดที่เกี่ยวกับเรื่องการปลูกอ้อยและการผลิตน้ำตาล ควรจะเป็นข้อมูลที่เกี่ยวกับเรื่องแรงงาน **แหล่งปลูกอ้อยและทำน้ำตาล** ทุนและการดำเนินการ วิธีการทำน้ำตาลทราย ภาษีและการค้าซึ่งรวมไปถึงภาวะตกต่ำของการค้าน้ำตาลตลอดจน การโอนทรัพยากรจากการผลิตอ้อยและน้ำตาลไปสู่การผลิตข้าว ซึ่งจะกล่าวถึงตามลำดับดังต่อไปนี้

แรงงาน

การริเริ่มทำอุตสาหกรรมน้ำตาลทราย เข้าใจว่าเป็นการริเริ่มของรัชกาลที่ 3 ตั้งแต่ครั้งยังทรงดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ ในรัชกาลที่ 2 เนื่องจากทรงเป็นผู้มีหน้าที่ดูแลในด้านการค้าขายกับจีนและการสัมปทานของหลวง อันเป็นหน้าที่ราชการในกรมท่าโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาระที่จะต้องระดมผลิตผลทางการเกษตรอันเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญในสมัยนั้น อย่างเช่น พริกไทย ลูกกระวาน เป็นต้น จากหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก ซึ่งในที่สุดจะเป็นแหล่งอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายที่สำคัญ โดยมีเจ้าพระยาพระคลังฯ (ดิศ บุนนาค) เป็นผู้ช่วย[1] ฉะนั้นจะไม่น่าแปลกใจเลยว่าทำไมเจ้าพระยาพระคลังฯ จึงเป็นบุคคลที่จะมีผลประโยชน์จากการค้าน้ำตาลมากที่สุดในสมัยรัชกาลที่3[2] และทำไมการปลูกอ้อยและทำน้ำตาลจึงเป็นเรื่องที่รัชกาลที่ 3 ทรงส่งเสริมและสนับสนุนเป็นอย่างยิ่งในรัช**สมัย**ของพระองค์ จนกระทั่งกลายมาเป็นสินค้าออกอันดับ 1 ของไทย. ประมาณกันว่าในรัชกาลที่ 3 และต้นรัชกาลที่ 4 ไทยส่งน้ำตาลออกเฉลี่ยปีละ 50,000-90,000 หาบ[3] และมีหลักฐานบ่งชัดว่าในปี พ.ศ.2393 ไทยส่งน้ำตาลออกเป็นมูลค่าถึง 700,000 บาท หรือคิดเป็นหาบได้ประมาณ 82,300 หาบ จากราคาหาบละ 8.50 บาท ในขณะที่ส่งข้าวออกเป็นมูลค่าเพียง 150,000 บาทเท่านั้น[4] นับ**ว่า**เป็นมูลค่าที่ทำให้แปลกใจได้เมื่อมาคิดว่าข้าวก็เป็นสินค้าที่

---

1. เข้าใจว่าในตอนนี้รัชกาลที่ 3 ทรงริเริ่มให้ชาวจีนปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ ด้วย เช่น กาแฟที่จันทบุรี (ปาลเลอกัวร์,2506 : 68) พริกไทยที่จันทบุรี (ครอว์ฟอร์ด,2515 : 114)
2. นิธิ เอียวศรีวงศ์. วัฒนธรรมกุฎุมพี,2525 : 95
3. กจช. ร.6 ค.16.1/3 จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ ฉบับที่ 3 ม.ค.2469 หน้า 9
4. สมชาย หลั่งหมอยา ปัญหาของชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ,2521 : 72

* ในสมัยเมื่อมีการเกณฑ์แรงงานให้ปลูกพริกไทยส่งหลวง (ดูเอกสารครอว์ฟอร์ด,25[illegible] : 11

สำคัญ และจะเป็นสินค้าออกที่สำคัญอันดับ 1 ในสมัยต่อมา

นอกจากเรื่องตำแหน่งราชการของรัชกาลที่ 3 เมื่อครั้งยังทรงเป็นเพียงพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ 2 แล้ว ข้อสนับสนุนที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือข้อเท็จจริงที่ว่า เมืองไทยเริ่งผลิตอุตสาหกรรมน้ำตาลจากอ้อยในราวปี 2353 หรือ 2354 อันเป็นสมัยต้นรัชกาลที่ 2 และอยู่ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกับการกำกับราชการของรัชกาลที่ 3 (กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์) ดังที่ครอว์ฟอร์ดกล่าวว่า "สยามสามารถผลิตน้ำตาลจากอ้อยได้เป็นเวลาประมาณ 13 ปีมาแล้ว (ให้นับจาก มิ.ย. ค.ศ. 1823 ซึ่งเป็นวันที่กำหนดในเอกสารครอว์ฟอร์ดฉบับนี้กลับไป : ผู้เขียน) แต่ต่อมาชาวจีนได้รับอนุญาตจากทางราชการให้ปลูกอ้อยทำน้ำตาลได้ ฉะนั้นจึงปรากฏว่าชั่วเพียงเวลาไม่กี่ปีต่อมา ก็ได้มีการส่งสินค้านี้ออกไปจำหน่ายนอกประเทศ อุตสาหกรรมนี้ได้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว จนถึงบัจจุบันนี้อาจกล่าวได้ว่าน้ำตาลที่ได้ส่งออกไปจำหน่ายนอกประเทศมีปริมาณถึง 80,000 หาบต่อปี.."[1]

และเมื่อมาถึงตอนนี้ ควรจะเข้าใจได้แล้วว่า "อ้อย" และ "การค้าน้ำตาลทราย" ในสมัยที่กล่าวถึงนี้ต่างกับในสมัยที่ลาลูแบร์ฝรั่งที่เข้ามาเมืองไทยสมัยพระนารายณ์แห่งกรุงศรีอยุธยากล่าวถึง โดยกล่าวถึงในทำนองว่า "อ้อย ประเทศสยามมีอยู่เป็นอันมาก"[2] หรือ "การค้าในกรุงสยาม นอกจากที่กล่าวมาแล้วนี้ คนทุกคนกระทำได้โดยเสรี เช่นการค้าข้าว ปลา เกลือ น้ำตาลทรายแดง..."[3] อ้อยที่ปลูกก่อนหน้านี้นั้นเป็นอ้อยที่ปลูกสำหรับเคี้ยว และหรือปลูกเพื่อทำน้ำตาลงบเพื่อบริโภคเองหรือซื้อขายกันในตลาด โดยใช้เครื่องหีบเล็ก ๆ ที่มีอยู่ที่บ้าน มิใช่เป็นอ้อยที่ปลูกเพื่อการอุตสาหกรรม เพื่อป้อนโรงหีบขนาดใหญ่ คนไทยชาวบ้านทั่วไปในสมัยที่ล่วงลงมาที่มีชื่อว่าทำไร่อ้อย ก็ทำเพื่อการค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ อย่างดีที่ผูกพันกับการอุตสาหกรรมน้ำตาลก็เพียงเป็นพ่อค้าย่อยขายน้ำอ้อยให้โรงหีบ เรียกว่าทำจากระดับครอบครัวเท่านั้น แต่ไร่อ้อยของโรงหีบซึ่งเป็นแหล่งสำคัญในการป้อนอ้อยสู่โรงงาน ได้ใช้การจ้างแรงงานอันทั้งสิ้น อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายที่เกิดขึ้นในสมัยแรกเริ่มนั้น

---

1. เอกสารของครอว์ฟอร์ด, 2515, หน้า 102
2. จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 2, 2510 :95 (ผู้เขียนขีดเส้นใต้เองเพื่อต้องการเน้น)
3. จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1, 2510 :422 (ผู้เขียนขีดเส้นใต้เองเพื่อต้องการเน้น)

ถึงแม้จะเป็นอุตสาหกรรมที่อาศัยวัตถุดิบทางเกษตรภายในประเทศก็จริง แต่ยังไม่เชื่อมโยงไปถึงอาชีพของประชาชนโดยกว้างก็เพราะการเริ่มต้นจากจุดนี้

การที่การเพาะปลูกอ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลของไทยในระยะเริ่มต้นที่กล่าวถึงนี้เป็นเรื่องที่อยู่ในมือของคนจีนทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นขั้นตอนของการเพาะปลูกอ้อย การทำน้ำตาลทราย การขนส่ง ตลอดจนการประกอบการค้าทั้งภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งมีคนจีนเป็นพ่อค้ารายย่อยจนถึงเป็นพ่อค้าสำเภาเอง หากจะถามว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายของไทยในระยะเริ่มต้นกลายเป็นเรื่องของการแบ่งงานกันทำระหว่างชนกลุ่มต่าง ๆ ในเมืองไทย และได้ตกมาอยู่ในมือของคนจีน ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่ออกไปค้าขายนอกประเทศ เมื่อกลับมาได้รับคนจีนอีกกลุ่มหนึ่งเข้ามาหางานทำ ชนกลุ่มน้อยกลุ่มนี้ทำให้เกิดการผลิตสิ่งของเพื่อขาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตอ้อยและน้ำตาลทราย

มีเหตุผลหลายประการที่จะอธิบายข้อสงสัยข้างต้นนี้ได้ แต่เหตุผลที่สำคัญที่สุดซึ่งผู้เขียนต้องการเสนอ เพื่ออธิบายให้เห็นความคลี่คลายหรือวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ 2-3 ก็คือ การที่รัชกาลที่ 3 (และหรือกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ในขณะนั้น) ทรงตัดสินพระราชหฤทัยที่จะเปลี่ยนแปลงนโยบายการค้า โดยพิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงความต้องการสินค้าของโลก แต่โดยที่ยังไม่ทรงเข้าพระทัยเรื่องการปฏิวัติอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในประเทศอังกฤษตั้งแต่คริสตศตวรรษที่ 16 อันมีผลให้อังกฤษเป็นประเทศศูนย์กลางเศรษฐกิจของโลกในคริสตศตวรรษที่ 19 การตัดสินพระราชหฤทัยเรื่องนี้ได้นำประเทศเข้าไปพัวพันกับนโยบายการแบ่งงานกันทำระดับโลกของอังกฤษ ทรงเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงความต้องการสินค้าของโลกนั้นเป็นเรื่องที่ไทยสามารถตอบสนองได้ แต่มีอยู่อย่างหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นว่ายังมิได้ถลำลงไปลึก นั่นคือเรื่องที่ไม่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยพ่อค้าตะวันตก ดังจะเห็นได้ว่ายังไม่ทรงยอมเปิดการค้าเสรีกับตะวันตก[1] ในรัชสมัยของพระองค์ แต่ในขณะเดียวกันพ่อค้าชนชาติที่ทรงเลือกสรรแล้วว่าไว้วางพระราชหฤทัยมากที่สุดกลับเป็นพ่อค้าจีน เนื่องจากประเทศจีนเป็นประเทศคู่ค้าและเป็นตลาดการค้าที่สำคัญของไทย นอกจากนี้สาเหตุจากการเปิดประตูการค้าของจีนที่ทำให้เกิดการขยายตัวในเรื่องการค้าต่างประเทศ เช่นมีจำนวนเรือสำเภา เรือฝรั่ง และเรือของอาณานิคมฝรั่งในเอเชียที่ติดต่อค้าขายกับจีนมากขึ้น - เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมคะเนได้ว่าคนจีนจะมีประโยชน์ที่สุดต่อไทยในการค้าต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าสินค้าชนิดใหม่ที่เป็นที่ต้องการ

---

1. ในความหมายของการค้าเสรีของตะวันตก

ของฝรั่ง มีใช่สินค้าประเภทเขากวาง หนังกวาง เขาควาย หนังควาย หนังแรด กระดูกเสือ ซึ่งเคยเป็นสินค้าออกสำคัญของไทย แต่ตอมาถึงสมัยรัชกาลที่ 3 กลับทำรายได้ให้เพียงปีละ 4,400 บาทเท่านั้น[1]

ในบรรดาสินค้าทั้ง 3 ชนิดที่กล่าวถึง คือน้ำตาลทราย พริกไทย และยาสูบ น้ำตาลทรายดูจะเป็นสินค้าที่ท้าทายและน่าเสี่ยงทางธุรกิจมากที่สุด สำหรับยาสูบนั้น ยาสูบเป็นผลิตผลทางการเกษตรที่ต้องการความเอาใจใส่ดูแลเป็นอย่างยิ่ง หากจะมีการลงทุนคงต้องลงทุนทางด้านแรงงานจ้างคนสูงมากที่จะคอยดูแล มิฉะนั้นจะต้องมีปัญหาเรื่องการบังคับแรงงานเนื่องจากแรงงานเสรีของไทยในขณะนั้นยังไม่มี พริกไทยไม่ว่าจะเป็นพริกไทยขาวซึ่งเป็นพริกไทยอย่างดีมีราคาถึงหาบละ 24-26 บาท หรือพริกไทยดำราคาหาบละ 11-12 บาท ความต้องการของตลาดโลกก็ไม่มากเท่ากับน้ำตาลทรายในรายงานของมัลลอคพ่อค้าน้ำตาลในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3-4 กล่าวว่า มูลค่าส่งออกของพริกไทยมิได้อยู่ใน 10 อันดับแรกเสียด้วยซ้ำ[2] อีกประการหนึ่งนั้น เข้าใจว่าพริกไทยอย่างดีของไทยผลิตได้ปริมาณน้อยกว่าในประเทศอาณานิคม ถึงพริกไทยจะทำกำไรดีทางด้านการค้า แต่ก็นับว่าเป็นธุรกิจที่นำเสี่ยงน้อยกว่าน้ำตาลทราย ซึ่งมีฐานะแข่งใสมากเมื่อเทียบกับน้ำตาลชวา[3] ดังจะเห็นได้ในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งการค้าระหว่างไทยและอังกฤษต้องผ่านทางสิงคโปร์ โดยเรือสำเภาของคนจีนจะนำน้ำตาล เกลือ น้ำมัน และข้าว ไปจากเมืองไทย แลกกับสินค้าจำพวกผ้าและเครื่องแก้วของอังกฤษและอินเดียซึ่งเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ซึ่งวิธีนี้พ่อค้าฝรั่งในระยะแรกพอใจ เพราะได้สินค้าราคาถูกกว่าที่จะต้องมาซื้อเองจากพระคลังสินค้าและต้องเสียภาษีซ้ำซ้อนและไม่แน่นอนอีกด้วย[4] ด้วยเหตุนี้เราจึงเห็นว่ารัชกาลที่ 3 ทรงริเริ่มและสนับสนุนอุตสาหกรรมน้ำตาลทราย โดยมอบให้ชาวจีนเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ

---

1. Raschenberger 1838 : 283-284
2. Malloch เล่มเดิม : 44
3. Wong Lin Ken, The Trade of Singapore 1819-69, 1960 : 134
4. Wong เล่มเดิม : 137

เพื่อตัดปัญหาเรื่องการตลาด เรื่องที่จะต้องติดต่อกับชาติตะวันตกผู้บริโภค และเรื่องแรงงาน หรือการที่จะต้องตัดสินใจเลิกระบบมูลนาย-ไพร่เพื่อให้เกิดแรงงานเสรี เรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญยิ่งสำหรับสังคมไทย ซึ่งมีระบบเศรษฐกิจและระบบการปกครองวางอยู่บนหลักการพื้นฐานอันสำคัญคือระบบมูลนาย-ไพร่ กล่าวคือทางด้านเศรษฐกิจนั้น เศรษฐกิจของประเทศยังคงต้องพึ่งพาการค้ากับต่างประเทศ สินค้าสำคัญ เช่นไม้ฝาง รง ครั่ง งาช้าง ช้าง รังนก เหล่านี้ล้วนแต่เป็นสินค้าที่หามาได้จากส่วยและบรรณาการที่บรรดาเมืองประเทศราชและไพร่ส่วยในระบบมูลนาย-ไพร่เป็นผู้จัดหามา ดังจะเห็นได้ว่ายังเป็นสินค้าผูกขาดอยู่แม้ในสมัยรัชกาลที่ 2

ส่วนทางด้านการปกครองนั้น ระบบมูลนาย-ไพร่เป็นระบบของการจัดระเบียบและควบคุมคนในสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างปริมาณไพร่หลวงในความควบคุมของพระมหากษัตริย์หรือรัฐ และไพร่สมในความควบคุมของเจ้านายและขุนนาง เป็นเรื่องที่มีความสำคัญมากต่อเสถียรภาพของรัฐหรือของพระมหากษัตริย์ หากสมัยใดไพร่หลวงมีจำนวนน้อยกว่าไพร่สมย่อมหมายถึงว่ารัฐในสมัยนั้นอ่อนแอไม่มั่นคง[1] ประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาให้บทเรียนแก่ราชวงศ์ต่อมาเป็นอย่างดี

ถึงแม้ว่าระบบมูลนาย-ไพร่ในสมัยรัตนโกสินทร์จะเป็นระบบที่ไร้ประสิทธิภาพและมีแนวโน้มว่าไม่เอื้อต่อระบบเศรษฐกิจแบบส่งออก ซึ่งต้องการแรงงานเสรีมากเพียงไรก็ตาม แต่จะประกันได้หรือว่าการเลิกระบบมูลนาย-ไพร่หรือระบบอุปถัมภ์อย่างเป็นทางการจะทำให้ระบบอุปถัมภ์อย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นความจริงในความสัมพันธ์ในสังคมล้มเลิกลงไปด้วย ในขณะที่แนวความคิดในการจัดระเบียบสังคมใหม่ แนวความคิดในเรื่องรัฐชาติยังไม่เกิดขึ้น สิ่งนี้ย่อมมีผลต่อการเพิ่มจำนวนไพร่สมของเจ้านายและขุนนาง อันมีผลกระทบกระเทือนต่อเสถียรภาพของพระมหากษัตริย์และรัฐ ย่อมไม่ใช่ทางเลือกอย่างแน่นอน

ควรจะต้องขยายความเพื่อให้เข้าใจยิ่งขึ้น ว่าผู้ดำเนินธุรกิจการค้าน้ำตาลทรายและแรงงานจีนที่ทำงานในไร่อ้อยและโรงหีบอ้อยนี้ ส่วนใหญ่เป็นจีนแต้จิ๋ว งานของสกินเน่อร์เองเรื่อง Chinese Society in Thailand ก็กล่าวยืนยันไว้เช่นนี้ดังที่ว่า

---

1. ขอขอบพระคุณ ดร. ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ สำหรับความเห็นนี้

"When Dr. Bradly made a trip to Southeast Siam in 1836, he was thronged with wondering multitudes.....(of) Tachu and Hokian-Chinese" in Janthaburi town, while up-river in a rural area he found the land "almost wholly occupied by Tachu-Chinese, (Who).....raise chiefly sugar-cane, peper and tobacco."[1]

ทั้งนี้ทั้งนั้นสกินเน่อร์ให้เหตุผลว่า ก็เนื่องมาจากถิ่นฐานที่อยู่ของจีนแต้จิ๋วบนผืนแผ่นดินใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมือง CH'AO-CHOU นั้น เป็นเมืองผลิตน้ำตาลนั่นเอง[2] (โปรดดูแผนที่)

---

1. G. William Skinner, 1957 : 84.

2. เล่มเดิม : 36 (อ้าง Gutslaff, 1840 : 71)

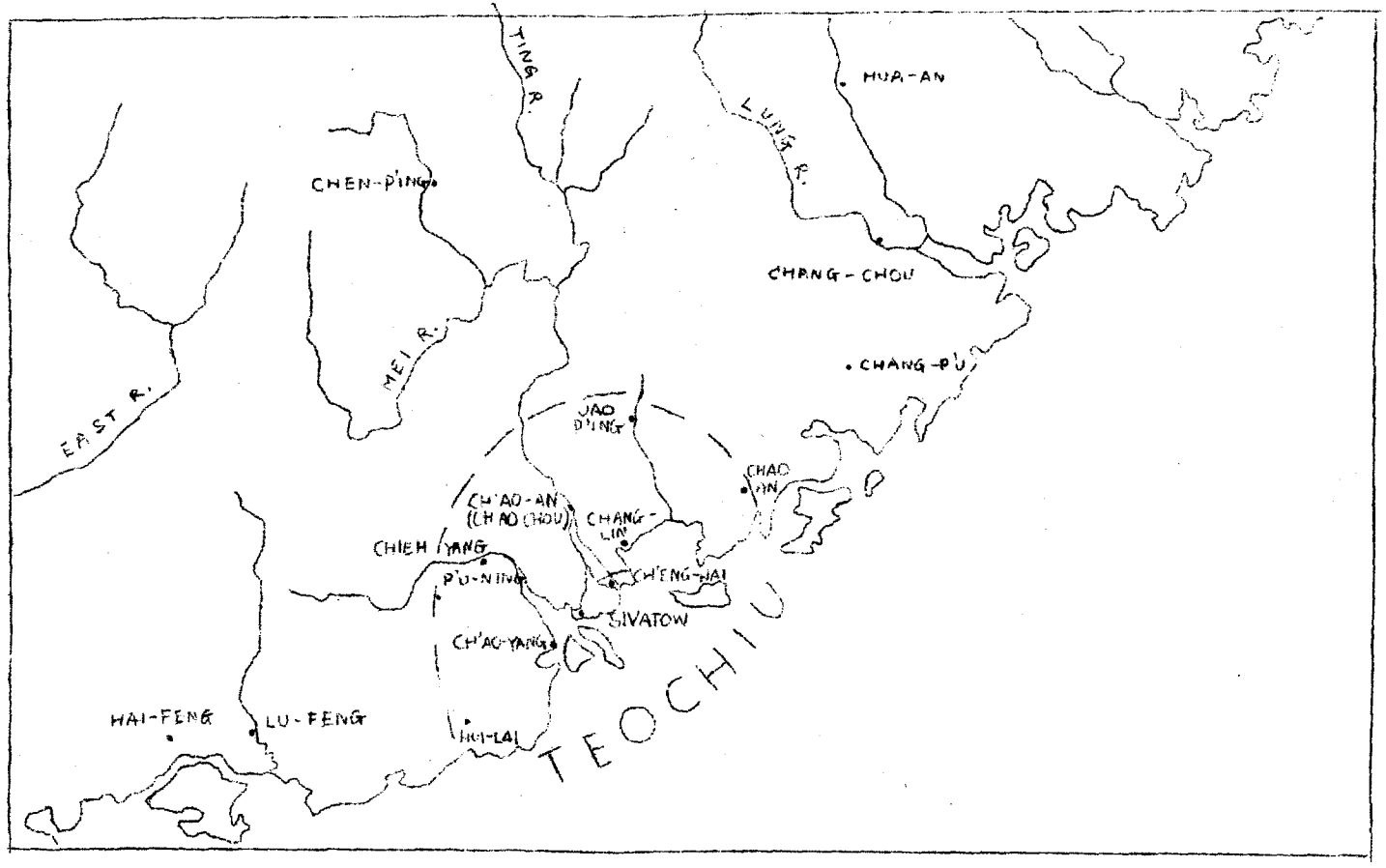

Teochiu emigrant area

หลักฐานของไทยก็สนับสนุนข้อเท็จจริงดังกล่าว จากคำให้การของจีนอั้งยี่ฉะเชิงเทรา ที่ก่อการกำเริบขึ้นในปี พ.ศ.2393 พบว่าจีนระดับหัวหน้าอั้งยี่หลายคนซึ่งยึดการประกอบอาชีพเป็นหลงจู๊โรงหีบอ้อย เป็นจีนแต้จิ๋ว และต่างก็ติดตามบิดาเข้ามาหรือพี่น้องหรือคนรู้จักชี้ถ้าไม่ทำงานในไร่อ้อยก็ต้องทำงานเกี่ยวกับการเพาะปลูกอะไรสักอย่างหนึ่งทางแถบชายทะเลตะวันออกของไทย และเจ้าตัวเองก็จะไต่เต้าขึ้นมาจากลูกจ้างในไร่อ้อยหรือในโรงหีบจนในที่สุดได้เป็นหลงจู๊โรงหีบและยังพบอีกว่าจีนส่วนใหญ่มีแซ่เดียวกันคือแซ่ตัน[1] เมื่อเป็นดังนี้จึงกล่าวได้ว่าจีนซึ่งเป็นจีนแต้จิ๋วเสียส่วนมากจะชักจูงกันเข้ามาและเลือกที่จะมีอาชีพทำไร่อ้อยหรือโรงหีบ แล้วจึงจะกระจัดกระจายกันไปทำอย่างอื่นอย่างชนิดที่เรียกว่าหนักเอาเบาสู้

ได้รวบรวมแระวัติจีนบู๊และจีนโบบุคคลระดับหัวหน้าอั้งยี่จากถ้อยคำให้การของเขาให้ไว้ต่อรัฐบาลในปี พ.ศ.2491 เพื่อเป็นตัวอย่างเฉพาะกรณีให้เห็นว่าหลักฐานไทย ๆ ที่หาได้นี้สอดคล้องกับหลักฐานของฝรั่ง เท่ากับยืนยันความแน่นอนของข้อสรุปยิ่งขึ้น

ประวัติจีนบู๊ แซ่เหงา อายุ 33 ปี แต้จิ๋ว

จีนบู๊ตามบิดาคือจีนซาเข้ามาเมื่ออายุได้ 11 ปีกว่าตั้งแต่ปี พ.ศ.2369 โดยเข้ามากับเรือสำเภาโปหลี มีจีนล่าไฮเป็นจุ้นจู้ เมื่อครั้งพระยาโชดึกราชเศรษฐียังเป็นที่พระวิเศษวารีเป็นผู้ตกแต่งเมืองเข้ามาทุกรุงเทพมีจีนผู้หนึ่งบอกว่าจีนซาไปอยู่เมืองจันทบุรีจึงได้ติดตามไป โดยลงเรือบรรทุกพริกไทยตามออกไป ไปพบจีนอยู่พี่ชายของบิดาบอกว่าบิดาตายเสียแล้ว จึงอาศัยอยู่กับจีนอยู่ผู้เป็นลุงได้ 4 ปี แล้วจึงลงเรือกลับเข้ามากรุงเทพฯ มาอาศัยอยู่กับจีนเจียวแซ่เดียวกันที่สวนตลาดน้อยได้ 3 ปี และจากนั้นได้ออกไปเป็นลูกจ้างใส่ไฟโรงน้ำตาลทรายของจีนหลงจูถอ ซึ่งเป็นนายโรงทำน้ำตาลทรายของพระยาสมบัติวานิช เมืองนครไชยศรีได้ 2 ปี อยู่โรงหลงจู๊ไฮได้ 3 ปี อยู่โรงหลงจู๊ตุ้มบ้านท่าทรายได้ 1 ปี อยู่โรงน้ำตาลทรายพระยาราชมนตรีที่ศีรษะกระบือได้ 2 ปี ไปอยู่กับจีนเต้าหลงจูขายสุราที่บ้านโกรกกรากเมืองสาครบุรี หรือสมุทรสาครได้ 1 ปี แล้วออกไปเที่ยวเล่นเบี้ยอยู่เมืองฉะเชิงเทรา ต้องติดตรางอยู่ที่นั่นเสีย 2 ปี เนื่องจากไปรับเป็นนายประกันผู้กระทำผิดคดีวิวาทกัน ภายหลังคน ๆ นั้นหนีไป นายประกันจึงถูกจับแทน จีนบู๊หนีตรางออกไป

---

1. หสช. ร.3 จศ.1210/155 ถ้อยคำให้การจีนโบ๊ จีนบู๊ จีนสิ้นทอง เรื่องอั้งยี่ฉะเชิงเทรากำเริบ

เที่ยวหากินอยู่ตามบ่อน อาศัยหลับนอนอยู่บ้านจีนฉายบ่อยบ่อน ได้รู้จักชอบพอกับจีนสินทอง หัวหน้าใหญ่ของอั้งยี่คราวนี้ เนื่องจากจีนสินทองชายฝิ่นและจีนบู๊เป็นผู้สูบฝิ่น และได้เคยรับใช้รับไหว้วานจากจีนสินทองหลายครั้ง ในคราวก่อการกำเริบที่ฉะเชิงเทรานี้ จีนสินทองมอบหมายให้จีนบู๊ไปพูดชักชวนและปิบบังกับจีนชาวไร่อ้อยและหลงจู๊โรงต่าง ๆ รวม 11 โรง ให้เข้าร่วมด้วย ได้แก่ **โรงของหลงจู๊เสี่ยเฮง** หลงจู๊หัวกุย หลงจู๊ลมยี่ หลงจู๊โป่ หลงจู๊ยี่ หลงจู๊ศุก หลงจู๊ไลฮี หลงจู๊ตัว หลงจู๊ตัด หลงจู๊ตั้วมัก หลงจู๊เป่า รวมเป็นผู้คนกว่า 1,200 คน แล้วมอบหมายการควบคุมดังนี้ ให้จีนบู๊ แซ่เหงา เป็นตั้วเฮีย (ต) จีนฉาย แซ่ตัน เป็นยี่เฮีย (ย) จีนกะ แซ่ตัน เป็นซาเฮีย (ซ) คุม บางกุ้ง จีนห้วยเสี่ย แซ่ตัน (ต) จีนเอียง แซ่ตัน (ย) จีนเนา แซ่ซิบ (ซ) คุมบางคล้า จีนโบ้ แซ่ตัน (ต) จีนเสง แซ่ตัน (ย) จีนตู แซ่ตัน (ซ) จีนซินเกีย แซ่ตัน จีนโย แซ่ตัน จีนกิ แซ่ตัน เถ้าแก่สวนอ้อยให้คอยดังจีนสินทอง[1]

ประวัติจีนโบ้ อายุ 44 ปี แต้จิ๋ว

บิดาของจีนโบ้คือจีนเที่ยงหองมาจากเมืองจีน มาอยู่กรุงเทพฯได้ปีหนึ่ง จีนโบ้จึงโดยสารสำเภาเข้ามาตามบิดา สืบทราบว่าบิดาเป็นเสมียนอยู่โรงหีบหลงจู้ไต โรงหีบพระยาสมบัติวานิช บ้านบางทองเหนือเมืองฉะเชิงเทรา จึงอยู่ช่วยบิดาทำบัญชีอยู่ที่นั้นได้ 9 ปี แต่งงานกับอำแดงพุ่มบุตรจีนไกบ้านบางทองและได้เป็นหลงจู้สืบแทนหลงจู้ไตมา 7 ปี รวมถึงปีที่เกิดเหตุ มีจีนลูกจ้างตัดอ้อยหีบอ้อยและใช้การงานอยู่ที่โรงหีบกว่า 140 คน[2]

---

1. หสช. ร3 จศ 1210 /155 ก คำให้การจีนบู๊เรื่องอั้งยี่ฉะเชิงเทรากำเริบ (ต= ตั้วเฮีย ย= ยี่เฮีย ซ=ซาเฮีย)

2. หสช. ร3 จศ 1210/155 คำให้การจีนโบ้เรื่องอั้งยี่ฉะเชิงเทรากำเริบ

แม้การใช้แรงงานจีนในสมัยนั้นจะเป็นประโยชน์ต่อรัฐบาลในเรื่องการตลาด และโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่จะต้องพูดถึงคือปัญหาเรื่องแรงงานเสรีก็จริง แต่ประวัติของจีนโบ๊และจีนอื่น ๆ ที่ถูกจับกุมตัวมาในคราวนั้น พลอยสะท้อนให้เห็นสิ่งสำคัญประการหนึ่ง คือความจริงที่ว่าแม้จะมีความพยายามแก้ปัญหาของการไม่มีแรงงานอิสระโดยไปใช้แรงงานจีนแทนการยกเลิกระบบมูลนาย–ไพร่ แต่แรงงานจีนก็มิใช่จะเป็นแรงงานอิสระไปเสียทีเดียว การที่พวกหัวหน้าอั้งยี่ใช้กำลังบีบบังคับให้ชาวไร้อ้อยและหลงจู๊โรงงานเข้าพวกด้วย เช่น "อั้งยี่คราวนั้น ตั๋วเสียใช้ให้คนมาบอกบรรดาหลงจู๊โรงน้ำตาลให้เข้าเป็นพวก และตีเมืองฉะเชิงเทรา หากไม่เข้าจะเผาโรงน้ำตาลจะจับหลงจู๊ฆ่า ข้าพเจ้าจึงว่าพวกโรงน้ำตาลทั้งปวงเข้าเป็นพวกตั๋วเหีย แล้วโรงข้าพเจ้าก็เข้าด้วย...."[1]

พวกหลงจู๊ต้องเกณฑ์บรรดาลูกโรงน้ำตาลของตนไปสมทบด้วยแม้มิได้เห็นพร้องกับการกระทำของพวกอั้งยี่ แต่ก็มิอาจทัดทานได้ เนื่องจากรัฐมิได้ให้ความคุ้มครองคนพวกนี้เหมือนอย่างเป็นอาณาประชาราษฎร์ ทั้งนี้เพราะคนจีนในระยะแรกนั้นมิได้เข้ามาเพื่อตั้งถิ่นฐานที่แท้จริง หากแต่ต้องการมาเสี่ยงโชค มาทำมาหากิน แล้วปรารถนาจะกลับออกไป[2] ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและคนจีนจึงเป็นเพียงการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน รัฐอนุญาตให้คนจีนเข้ามาทำมาหากินเพื่อรัฐจะได้ประโยชน์จากการผลิตสินค้าส่งให้ตลาดภายนอก[3] และยังได้ผลประโยชน์จากการทำมาหากินและการดำรงชีพของคนจีน นับตั้งแต่ภาษีอากรผูกปี้ ภาษีฝิ่น ซึ่งครอว์ ฟอร์ด [illegible] รัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 2 สามารถเก็บภาษีเป็นตัวเงินจากค่าผูกปี้ ภาษีอากร ได้ถึง 2 ล้านกว่าบาท ซึ่งคิดเป็น 2/5 ของรายได้ทั้งหมดของรัฐ[4] และในสมัยรัชกาลที่ 3 รัฐบาลถึงกับยกเลิกระบบผูกขาด

---

1. หสช. ร3 จศ. 1210/155 ข. คำให้การจีนยี่
2. โปรดดูในตารางการเดินทางเข้าและออกของคนจีนของ Skinner 1957.
3. รัฐมีแรงโน้มจะดำเนิน –

–นโยบายเศรษฐกิจแบบหาผลประโยชน์จากการผลิตสินค้ามากขึ้นกว่าการจะหาประโยชน์จากการค้าผูกขาดหรือการค้าสำเภาที่รัฐบาลมีฐานะเสมือนคนกลาง

4. Crawfurd, 1967 : 388

สินค้า หันไปเน้นการเก็บภาษีอากรจากสินค้าที่ผลิตเพื่อการตลาด ที่รัฐบาลตั้งเป็นภาษีอากร 38 อย่างนั้นแทน ระดับของผลประโยชน์ที่ทั้งสองฝ่ายพึงได้จากระบบเศรษฐกิจที่ขยายตัวมีมากขึ้น ทำให้มีการปรับตัวของคนจีนและมีการดูดกลืนคนจีนเป็นไทยในชนชั้นสูง[1] คนจีนบางส่วนใช้หลักการเดิมคือ เข้าพวกกันเป็นอั้งยี่ ไปเหมือง สมาคมจีนในรูปต่าง ๆ ตามวิวัฒนาการของสังคม ตลอดจนค้าขายการเป็นคนในบังคับต่างเพื่อความอยู่รอดและความมั่นคงของตน แต่จะมีบางส่วนที่หันเข้าหาความคุ้มครองจากขุนนางและเจ้านายไทยด้วยเช่นกัน ทั้งหมดนี้คือเรื่องที่น่าสนใจสำหรับการศึกษาเรื่องกระบวนการเติบโตของการค้าพาณิชย์ของไทย ซึ่งจะไม่ขอกล่าวถึงในที่นี้

ยังมีอีกเรื่องหนึ่งที่จะต้องกล่าวถึงในเรื่องแรงงาน ก็คือเรื่องอัตรา**ค่าจ้าง**แรงงานจีน ซึ่งจะเป็นเรื่องที่ทำให้เห็นชัดถึงการเริ่มก่อตัวของกิจการค้าพาณิชย์และอุตสาหกรรมและความยุ่งยากในการกำหนดอัตราค่าจ้างแรงงาน อันมีสาเหตุมาจากความไม่รู้รักแรงงานเสรีของสังคมไทย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การทำไร่อ้อยขนาดใหญ่นั้นใช้แรงงานจีนทั้งสิ้น ใช้พวกจ่นลูกจ้างโรงละประมาณ 100–300 คนตามขนาดไร่และโรงงาน ซึ่งอาจขยายให้ใหญ่โตมากเท่าไรก็ได้ขึ้นอยู่กับทุนและแรงงานที่จะหาได้

อัตราค่าจ้างสำหรับงานในไร่กำหนดไว้ดังนี้ ค่าจ้างขันดินไร่ละ 3 บาท 2 สลึง ค่าจ้างขึ้นดินกลับไร่ละ 2 บาท, ค่าจ้างขุดอ้อยไร่ละ 3 บาท ค่าจ้างขุดหลุมไร่ละ 1 บาท 2 สลึง 1 เบี้ย ค่าจ้างปลูกอ้อยไร่ละ 2 สลึง ค่าจ้างพรวนดินบำรุงรักษาอ้อยไร่ละ 1 ตำลึง 2 สลึง ค่าจ้างขุดคลองเล็กละ 3 ตำลึง 1 บาท 3 สลึง ถึง 3 ตำลึง 3 บาท เป็นเกณฑ์ ค่าแรงทำเครื่องมือทำไร่ เช่นทำพลั่วทำเหลี่ยมทำจอบจีน ตั้งแต่ 1 สลึงถึง 3 สลึงสำหรับเครื่องมือแต่ละชิ้นและแต่ละประเภท[2]

---

1. เช่นมีการร่วมกิจกรรมทางเศรษฐกิจ มีการถวายบุตรสาวเป็นหม่อมในเจ้านายไทย เป็นต้น

2. หสช. ร.3 จศ.1201/9 บัญชีพระยาวิเศษฤาไชย

หากคิดอัตราค่าแรงเหล่านี้ต่อวันจะอยู่ในระหว่างวันละ 1 บาทถึง 1 บาท 2 สลึง [1] เป็นอัตราที่สูงมากสำหรับการจ้างแรงงานขณะนั้น หากจะเปรียบเทียบกับค่าจ้างช่างไม้คนไทย ซึ่งได้ค่าแรงเพียงวันละ 2 สลึง [2] และเทียบกับการที่ไพร่ต้องเสียค่าราชการเดือนละ 6 บาท ถึงแม้จะเสียเพียง 3 เดือนต่อปีก็ตาม

2.2 แหล่งปลูกอ้อย วิธีการปลูกและวิธีการทำน้ำตาล

เนื่องจากโรงงานน้ำตาลมักจะต้องตั้งอยู่ใกล้กับไร่อ้อย เพื่อความสะดวกในการขนส่งมาโรงหีบ และเพื่อมิให้อ้อยแห้ง ขณะความหวานลดน้อยลง อันจะทำให้คุณภาพของน้ำตาลลดต่ำไปด้วย ตามรายงานของมัลลอก และสังฆราชปาลเลอกัวซ์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นบุคคลร่วมสมัย ต่างก็กล่าวถึงแหล่งผลิตบนฝั่งแม่น้ำท่าจีน อันมีเมืองสำคัญคือ นครปฐม สมุทรสาคร และสมุทรสงคราม ซึ่งมีโรงหีบถึง 23 โรง แม่น้ำแม่กลองอันมีเมืองสมุทรสงครามและราชบุรีเป็นสำคัญและแม่น้ำบางปะกงอันมีเมืองฉะเชิงเทราเป็นแหล่งสำคัญ มีโรงหีบตั้งอยู่กว่า 30 โรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองฉะเชิงเทราซึ่งในสมัยอยุธยาเคยเป็นแต่เมืองเล็ก ๆ ที่ไม่มีความสำคัญอันใด แต่กลับเริ่มมามีความสำคัญทางเศรษฐกิจเป็นอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 [3] รับกับเหตุผลที่ว่าสาเหตุทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยก่อให้เกิดลักษณะเมืองอย่างเห็นได้ชัดเจน

ในสมัยแรกเริ่มการทำอุตสาหกรรมน้ำตาลนั้น ไม่อาจทราบอย่างแน่ชัดว่าได้ใช้เนื้อที่เพาะปลูกอ้อยไปเท่าไร แต่มาพบสถิติตั้งแต่ปี พ.ศ. 2450–2467 ดังนี้

---

1. หสช. ร3 จศ 1200/5 บัญชีเงินซึ่งใช้ในโรงทำน้ำตาลทรายหลวง
2. เอกสารของครอว์ฟอร์ด, 2515 : 128
3. ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล สมาคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย, 2524 : 63

ปี	เนื้อที่ไร่	ปี	เนื้อที่ไร่	ปี	เนื้อที่ไร่
2450	43,124	2456	42,223	2462	49,840
2451	35,763	2457	42,530	2463	57,214
2452	37,213	2458	45,057	2464	39,029
2453	38,542	2459	43,241	2465	38,074
2454	40,718	2460	50,051	2466	32,845
2455	39,134	2461	52,800	2467	55,835

(ที่มา : เรียบเรียงจาก กชช. ร.6 ก.16.1/5 จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ และ กส.13/1840 การเพาะปลูก)

สิ่งที่น่าสังเกตก็อบริเวณแหล่งปลูกอ้อยในระยะแรกเริ่มนั้น จัดได้ว่าอยู่นอกเขตนารอบราชธานี เขตนารอบราชธานีเป็นเขตเพาะปลูกเก่าที่ปรากฏมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา รัฐบาลถือว่าเป็นเขตนาคู่โค หรือนาที่รัฐบาลเรียกเก็บภาษีเต็มตามเนื้อที่ที่มีการถึงกรอง ไม่ว่าจะทำนาหมกหรือไม่ เพราะถือว่าเป็นเขตอุดมสมบูรณ์ เขตนี้ได้แก่อยุธยา อ่างทอง ลพบุรี สุพรรณบุรี การที่เขตปลูกอ้อยอยู่นอกเขตนารอบราชธานีน่าจะแสดงให้เห็นถึงการที่รัชกาลที่ 3 ทรงวาง จัดที่ทางให้ชาวจีนออกไปตั้งหลักแหล่งทำอุตสาหกรรมเพาะปลูก โดยยึดถือเรื่องเขตนารอบราชธานีและเรื่องความสะดวกของชาวจีนอพยพเป็นสำคัญ ที่ว่าสะดวกนั้นก็เพราะเมืองแกรชัยศรี ราชบุรี สมุทรสาคร และสมุทรสงครามนั้น อยู่บนแม่น้ำสำคัญ 2 สายคือ ท่าจีนและแม่กลอง ซึ่งยังมีคลองแยกเชื่อมน้ำ (โปรดดูในแผนที่หน้าถัดไป) ทำให้เป็นเส้นทางติดต่อกับเมืองทางชายฝั่งทะเลตะวันออกซึ่งติดกับทะเลจีนตอนใต้ ซึ่งชาวจีนสามารถเดินทางจากจีนตอนใต้มายังเมืองเหล่านี้ได้สะดวก

อนึ่ง จากการศึกษาเรื่องการเกิดและการขยายเมืองกรุงเทพฯ ของกนก วงษ์ตระหง่าน[1] พบว่าเมืองชลบุรี นครปฐม สมุทรสงคราม และสมุทรปราการ ซึ่งเป็นเมืองที่อยู่รอบกรุงเทพฯ มีลักษณะเป็นเมืองใน 10 อันดับของเมืองใหญ่สุด เมื่อมีการสำรวจในระหว่างปี พ.ศ. 2486–2522 นับว่าเป็นเรื่องสนับสนุนการขยายตัวของเมืองเหล่านี้ ซึ่งก่อเกิดลักษณะเมืองมาตั้งแต่มีการทำไร่อ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาล

เกี่ยวกับเนื้อที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญอย่างหนึ่งนั้น พบว่าชาวจีนมักจะมาขอเช่าที่ทำไร่อ้อยและโรงน้ำตาล[2] มีบางพวกที่สมัครเข้าเป็นข้าของเจ้านาย ซึ่งเราจะพบในเอกสารเก่าว่าเป็นเจ้าจำเวนซึ่งมีผลประโยชน์แถบเมืองฉะเชิงเทรา และนครชัยศรี เช่นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี กรมหมื่นสุรินทร์ฯ พระเจ้าลูกเธอกรมพระอัปสรสุดาเทพ เป็นต้น เจ้านายพระองค์นั้นจะเป็นนายทุนให้จีนทำไร่อ้อยและตั้งโรงน้ำตาล[3] อย่างไรก็ตามรัฐเข้าไปมีบทบาทมากในการจัดระเบียบเรื่องการใช้ที่ดิน ดังเอกสารว่า "....อนึ่งแต่ก่อนก็ได้มีตราโปรดเกล้าฯ ออกมาว่าราษฎรไทยจีนในแขวงเมืองฉะเชิงเทราจะทำสวนอ้อยตั้งโรงหีบขึ้นอีก ก็ให้พระวิเศษฤาไชยและกรมการจัดหาที่ให้ราษฎรไทยจีนตั้งโรงหีบสวนอ้อยขึ้นให้ได้ให้มากเหมือนอย่างเมืองนครไชยศรี"[4]

---

1. เอกสารวิชาการหมายเลข..21. ของสถาบันไทยคดีศึกษา มช.

2. หสช. ร3 จศ 1207/296 จีนเสาะจีนซูเช่าที่นายจันทำสวนอ้อย

3. ยกตัวอย่างจีนเอี่ยมเมืองนครชัยศรีเป็นข้าอยู่ในพระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี (หสช. ร3 จศ 1208/118 ตราพระยามหาอำมาตย์ เรื่องให้ชำระความเรื่องผู้ร้ายลักของและเผาไร่อ้อย) และจีนยี่ จีนเลขหงี เป็นข้าในกรมหลวงวงศาธิราชสนิท คุมเงินออกมาซื้อที่นาของนายมา จีนติที่บ้านใหม่เมืองฉะเชิงเทราทำไร่อ้อย (หสช. ร3 จศ 1207/281)

4. หสช. ร3 จศ. 1207/281 กรมหลวงวงศาฯ ให้จีนซึ่งเป็นข้าในกรมขึ้นไปซื้อที่นาทำไร่อ้อย

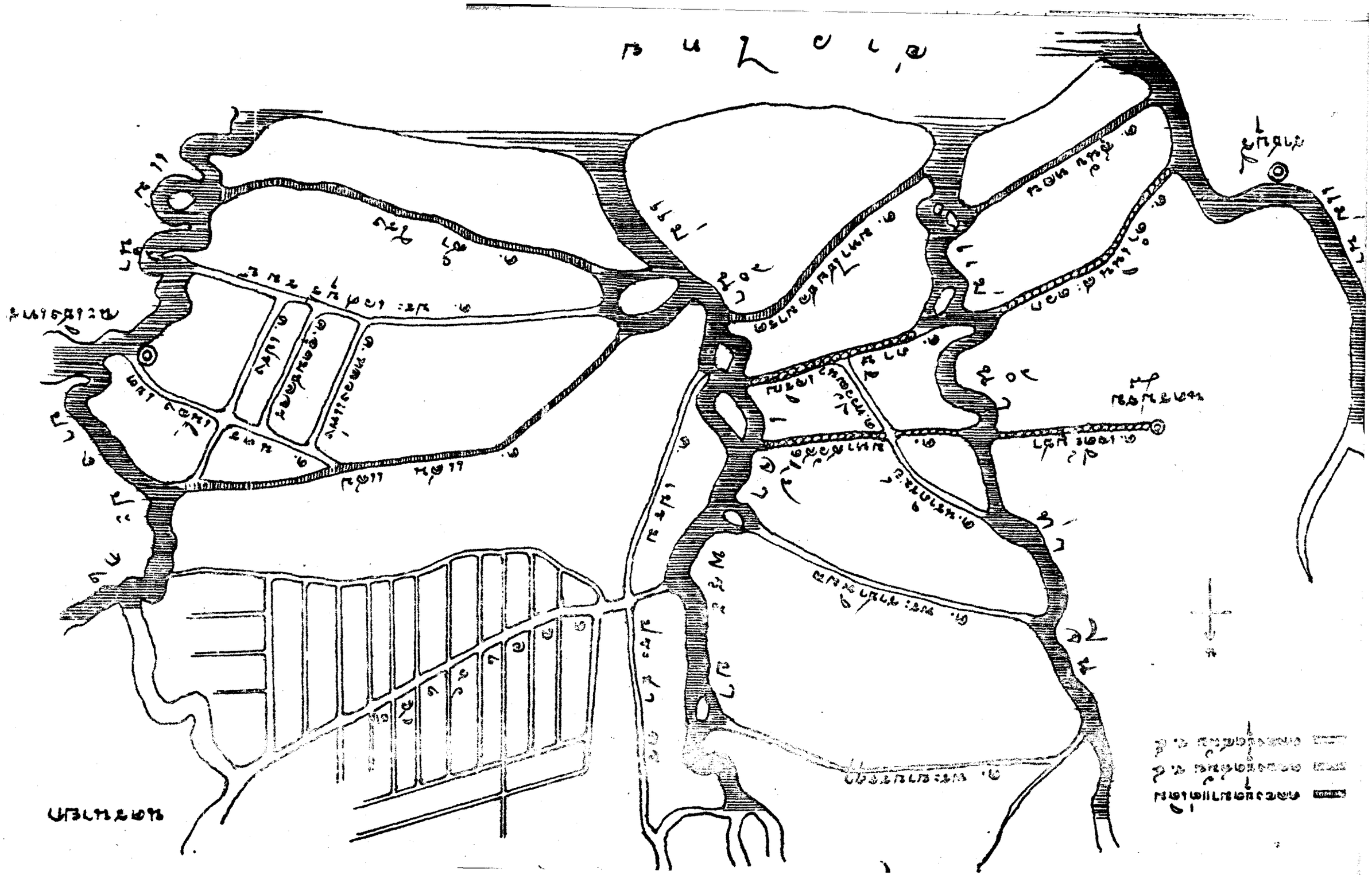

เกี่ยวกับลักษณะที่ดิน ไม่มีรายงานในสมัยนั้นที่จะบอกให้ทราบได้ว่าเป็นอย่างไร อาศัยรายงานการเพาะปลูกในสมัยต่อ ๆ มาเป็นแนวทาง จึงขอเพียงแต่กล่าวในลักษณะทั่ว ๆ ไป

ลักษณะดินของเมืองฉะเชิงเทรา ชลบุรี มีลักษณะเป็นดินทรายค่อนข้างหยาบ มีกรวดปน และมีหลายแห่งที่ทรายจับกันเป็นดานแข็งยากแก่การที่รากอ้อยจะชอนไชผ่านไปได้ แต่มีดีอยู่อย่างหนึ่งที่ในแถบบ้านซึ่งมีระดับน้ำในดินอยู่ไม่ลึกนัก ทำให้มีความชุ่มชื้นอยู่ตลอดเวลาแม้ฝนจะแล้ง[1] เข้าใจว่าลักษณะดินอย่างนี้ในระยะแรกคงไม่เป็นปัญหานัก เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของดินที่บุกเบิกจากสภาพป่าใหม่ ๆ นับว่าดีพอสำหรับการเลี้ยงดูอ้อย แต่สภาพของดินซึ่งมีทรายปนนี้เสื่อมโทรมเร็วเนื่องจากง่ายต่อการถูก-ชะล้างหน้าดิน ฉะนั้นการทำไร่อ้อยในแหล่งนี้ส่วนมากจึงมักจะทำกันฤดูเดียวคือปลูกต้นฤดูฝนแล้วตัดในฤดูแล้ง แล้วทิ้งให้เป็นตอต่อไปอีกหลายปีจนคุณภาพต่ำลงถึงที่สุดแล้วจึงปลูกใหม่ ประมาณว่าดินที่ใช้มีอายุเพียงแค่ 4 ปีเท่านั้น[2] บางก็ใช้กันถึง 5–7 ปี โดยไม่มีการหมุนเวียนปลูกพืชอื่น หลังจากนั้นหรือเมื่อดินเสื่อมโทรมลงจนปลูกใหม่ไม่ได้ผล ก็ต้องโยกย้ายที่กันต่อไป ทั้งนี้เพราะความหวานของอ้อยย่อมขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของดินด้วย

ส่วนที่เมืองนครชัยศรี ลักษณะดินเป็นดินเหนียวปนทราย บางแห่งก็เค็มบ้างเล็กน้อย และเป็นที่คอนน้ำในลำคลองขึ้นไม่ถึง[3] ในฤดูแล้งดินเหนียวมักจะแตกระแหงและแห้งแข็ง หากอ้อยไม่ได้รับน้ำในตอนนี้ความเติบโตจะชงักงัน เข้าใจว่าการขุดคลองมีความจำเป็นมากในแหล่งนี้ จึงตั้งข้อสังเกตไว้ด้วยว่าคลองภาษีเจริญคลองกำเนินสะดวก ขุดขึ้นเพื่อจุดประสงค์นี้ด้วย

---

1. เอกสารเผยแพร่ทางวิชาการ, 2505 : 77

2. ในปัจจุบันมีรายงานทางวิชาการกล่าวว่า ปีแรกได้อ้อยไร่ละ 8–10 ตัน ปีที่ 2 ได้ 10–12 ตัน ปีที่ 3 ลดลงเหลือ 8 ตัน ปีที่ 4 เหลือ 4 ตัน และต่อจากนั้นได้ไม่ถึง 3–4 ตัน (อ้างเล่มเดิม)

3. กจช. ร.5 กษ 10/2 รายงานตรวจการเพาะปลูกของนายเจริญ 19 ก.ค. ร.ศ.120

พันธุ์อ้อยที่นำมาใช้โดยทั่ว ๆ ไปไม่เฉพาะแต่ในเมืองไทยมีหลายชนิด ที่พบจากเอกสารอย่างเก่าที่สุดคือสมัยรัชกาลที่ 5 มีอ้อยแดงไทย อ้อยขาวเกาะหมาก อ้อยแดงชวา อ้อยจีน อ้อยญวน[1] เมื่อครั้งที่รัฐบาลลงทุนทำไร่อ้อยและโรงหีบในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น ก็ไม่ปรากฏว่าได้ใช้อ้อยพันธุ์อะไร เพียงแต่บอกว่า "ต้องการขอดอ้อย 5 แสน"[2] แต่เข้าใจว่าพันธุ์อ้อยที่ปลูกในเมืองไทยสมัยนั้นคงจะเป็นอ้อยแดง เนื่องจากอ้อยแดงสามารถทนต่อความแล้งได้ดี อ้อยแดงนั้นนิยมปลูกกันมาแม้กระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 6[3] ก่อนการผลิตน้ำตาลทรายขาวจากโรงงานที่ใช้เครื่องจักรและสารเคมี[4] และคำนวณกันว่าจะให้ผลผลิตเป็นน้ำหนักอ้อยประมาณไร่ละ 200 หาบ[5] อ้อยที่นิยมปลูกทำน้ำตาลทรายรองลงมาคืออ้อยจีน ซึ่งมีรสหวานและสามารถทนความร้อนและแล้งได้เช่นเดียวกัน เข้าใจว่าจะเป็นพันธุ์ที่ครอว์ฟอร์ดอ้างว่าคนจีนนำเข้ามาจึงได้ชื่อว่าอ้อยจีน แต่อ้อยพันธุ์นี้เปลือกบางกว่าอ้อยแดง และนิยมขายกันในตลาดสำหรับเคี้ยวกินเล่น[6] จึงเข้าใจว่าน่าจะมีปัญหาการขโมยตัดมากกว่าอ้อยแดง เลยทำให้ความนิยมปลูกเป็นรอง

เนื่องจากมีคำยืนยันว่าการปลูกอ้อยและวิธีทำน้ำตาลแบบเก่าในสมัยรัชกาลที่ 5–6 ไม่ต่างอะไรกับในสมัยแรกเริ่ม[7] ฉะนั้นวิธีการปลูกอ้อยที่นำเสนอนี้สันนิษฐานว่า

---

1. กจช. ร5 กษ.10/1

2. หสช. ร3 จศ 1200/18 จัดคุมเงินไปซื้ออ้อยอกอ้อย

3. กจช. ร5 กษ.10/2 รายงานการตรวจการเพาะปลูกของนายเจริญ และ ร6 ก.16.1/5 จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ หน้า 10

4. เอกสารเผยแพร่ทางราชการ, 2505 : 79

5. อ้างแล้ว ร.6 ก.16.1/5

6. อ้างแล้ว ร5 กษ 10/2

7. กจช. ร.5 กษ.10.2/3 กงซุลอเมริกาขอวิธีปลูกอ้อยทำน้ำตาล และ ร.6 ก.16.1/5 อ้างแล้ว หน้า 8

คงจะเป็นวิธีการที่ตกทอดกันมา เขาบอกไว้ว่า วิธีที่จะปลูกอ้อยไม่ต้องยกมูลดินขึ้นเป็นร่อง แต่ต้องใช้จอบฟันดินขึ้นเป็นก้อน (พรวนดิน) แล้วตากแดดไว้ให้แห้ง การเตรียมดินนี้ต้องเตรียมไว้ตั้งแต่หน้าแล้ง ครั้นถึงหน้าฝนราว ๆ เดือน พ.ค. หรือ มิ.ย. จึงใช้จอบจ่ายมูลดินให้ละเอียดแล้วขุดหลุมเอายอดอ้อยปัก ถ้ายอดอ้อยไม่มีก็เอาโคนอ้อยลงปักหลุมละ 1–2 ยอด แล้วกลบดินบางเล็กน้อย ขนาดหลุมห่างกันประมาณ 3 ฟุต แต่ละแถวห่างกันประมาณ $3\frac{1}{2}$ ฟุต ต้องคอยดายหญ้าไม่ให้ขึ้นในบริเวณที่ปลูกอ้อย แล้วจึงเอาดินกลบอีกประมาณ 3–4 ครั้ง เป็นการถมโคนให้สูงขึ้น เพื่อช่วยรักษาความชื้นให้ไปเลี้ยงต้นอ้อย การปลูกอ้อยกินเวลาราว ๆ 8–12 เดือนจึงแก่ 1 ไร่ใช้ปลูกอ้อยจะได้ผลเป็นน้ำหนักอ้อยประมาณไร่ละ 200–250 หาบ ซึ่งจะให้น้ำตาลประมาณ 14–21 หาบ [1] ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับสภาพดินและภูมิอากาศ

ในสมัยนั้นยังไม่รู้จักการใช้ปุ๋ย การปลูกอ้อยต้องโยกย้ายที่บ่อย ๆ ภายหลังที่ดินเสื่อมโทรมจนปลูกไม่ได้ผล ประมาณกันว่าที่ดินที่ใช้มีอายุเพียง 4 ปีเท่านั้น แต่ชาวบ้านทั่วไปอาจจะมีวิธีรักษาดิน โดยใช้วิธีพรวนดินในระหว่างร่องอ้อยให้ร่วนซุย เพื่อสงวนความชื้นของดินไว้ และช่วยให้รากที่งอกใหม่แผ่ขยายหาอาหารในดินได้มากขึ้น ตลอดจนเป็นการกำจัดวัชพืชไปในตัวด้วย หรือมิฉะนั้นก็จะใช้วิธีปลูกข้าวและข้าวโพดหมุนเวียน รายงานการเพาะปลูกในสมัยนั้นหาไม่ได้ก็จริง แต่เอกสารที่จะกล่าวถึงนี้คงจะพอนำมาอ้างได้ คือเอกสาร ร.3 จศ.1194/8 พระบรมราชโองการที่เกี่ยวกับการเพาะปลูก แสดงให้เห็นว่าในความสำนึกของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ที่สำนึกว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นเจ้าของที่ดินทั้งปวง ทรงรับผิดชอบต่อผลิตผลทั้งปวง โดยเฉพาะเรื่องข้าวซึ่งเป็นเรื่องสำคัญสำหรับการบริโภคภายใน พระเจ้าแผ่นดินจึงมีพระบรมราชโองการสั่งได้ว่าจะให้ทำนาให้ได้ข้าวจำนวนเท่าใด หรือถ้าปีไหนน้ำท่วมนาเสียหายควรจะต้อง

---

1. อ้างแล้ว ร.6 ก.16.1/5

และในบริเวณอื่นนอกเหนือจากนครชัยศรีและฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นแหล่งใหญ่ในการปลูกอ้อยนั้น ประมาณว่าที่ดิน 1 ไร่สามารถปลูกอ้อยได้ประมาณ 150 หาบ ได้น้ำตาลราว 7 หาบครึ่ง

(1 หาบ = 60 ก.ก)

ปลูกพืชอะไรทดแทน : หนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 ปี พ.ศ.2375 นาข้าวถูกน้ำท่วมเสียหาย จึงมีพระบรมราชโองการให้ทำนาในที่สวนกล้วยสวนอ้อยในเมืองนครชัยศรีและฉะเชิงเทรา[1]

ส่วนที่ไร่อ้อยของโรงหีบ เข้าใจว่าจะมีการบุกเบิกที่ดินทำไร่อ้อยต่อไปเรื่อย ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 3 เอง โปรดให้เจ้าพระยาพระคลังฯ ผู้ยิ่งใหญ่แห่งวงการน้ำตาล เป็นแม่กองไปขุดคลองสุนัขหอนที่เมืองสมุทรสาคร (สาครบุรี) และเจ้าพระยาพระคลังได้ขุดแยกเข้าไปในสุงร่มบ้านโพธิ์หักอีกสายหนึ่ง[2] และที่นั่น รัชกาลที่ 3 โปรดฯให้พระยาโชฎึกราชเศรษฐี (ทองจีน) เจ้าภาษีน้ำอ้อยและน้ำตาลทราย และเป็นผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นเศรษฐีค้าสำเภา ไปสร้างป้อมชื่อวิเชียรโชฎกขึ้น หากคิดว่าวัตถุประสงค์อย่างหนึ่งของการสร้างป้อมคือการตั้งด่านเก็บภาษี ป้อมวิเชียรโชฎกจะต้องเป็นด่านเก็บภาษีน้ำตาลทรายและน้ำอ้อยซึ่งพระยาโชฎึกประมูลได้ จากผู้บรรทุกน้ำอ้อยและน้ำตาลทรายซึ่งสัญจรผ่านไปมาในคลองนั้น และนอกจากคลองสุนัขหอนแล้ว ยังโปรดฯให้พระยาโชฎึกผู้นี้ เป็นแม่กองจ้างจีนขุดคลองเก่าที่ตื้นเขิน ตั้งแต่ด่านวัดปากน้ำไปถึงบางขุนเทียน และจากบางขุนเทียนไปถึงวัดกก วัดเลา ซึ่งอยู่ติดกับเมืองสมุทรสาคร[3] ในสมัยรัชกาลที่ 4 การขุดคลองภาษีเจริญของพระภาษีสมบัติบริบูรณ์ (ยิ้ม) จากบ้านดอนกระดี่เข้ามาถึงคลองบางจากในกรุงเทพฯ ก็เป็นด้วยวัตถุประสงค์อย่างเดียวกัน คือนโยบายหาที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ใหม่

นอกจากวิธีการขุดคลองใหม่แล้ว วิธีการเพิ่มการลงทุนโดยเฉพาะในเรื่องการซื้อเครื่องจักรมาใช้ในโรงหีบก็น่าจะนำมาพิจารณา ดังเช่นกรณีของพระภาษีสมบัติให้ฝรั่งเช่าโรงหีบในปีแรก[4] เพื่อเป็นการทดลองและศึกษาเทคโนโลยีสมัยใหม่

---

1. หสช. ร.3 จศ.1194/8 ให้ทำนาในที่สวนกล้วยสวนอ้อยฯ
2. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ (ร.3) : 92
3. เล่มเดียวกัน หน้า 110
4. สถาบันไทยคดีศึกษา มธ. The Bangkok Reeorder (Mioroform, Mf.4 page 63)

การทำน้ำตาลทราย

การผลิตน้ำตาลทรายประกอบด้วยกระบวนการสำคัญ 2 อย่าง คือ การบีบคั้นน้ำอ้อยออกจากต้นอ้อย ซึ่งเรียกกันว่าการหีบอ้อย และการทำน้ำอ้อยให้เป็นผลึกน้ำตาลในสมัยเก่าเรียกกระบวนการเช่นนี้ว่า วิธีหีบอ้อยและต้มน้ำตาล ทั้งนี้เพราะอาศัยการใช้ความร้อนในการแยกสิ่งเจือปนและขับระเหยน้ำให้ตกผลึกเป็นน้ำตาล

ได้ตรวจสอบหาหลักฐานเกี่ยวกับวิธีการทำน้ำตาลทรายแบบเก่า ซึ่งจำเป็นต้องบอกให้เข้าใจในที่นี้ว่า น้ำตาลทรายที่ได้ออกมานั้นมีลักษณะหยาบเป็นเม็ดทรายสีดำ มิใช่น้ำตาลทรายขาวอย่างปัจจุบัน แต่กระนั้นก็ตามที่ นครชัยศรีมีวิธีทำน้ำตาลเลอียดอีกขั้นหนึ่งเป็นวิธีทำให้ขาวอย่างโบราณ วิธีนี้ใช้ทำน้ำตาลขาวเหลืองซึ่งเรียกกันว่าน้ำตาลขาวนครชัยศรี[1]

ขอสรุปคำอธิบายซึ่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรีในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ค้นคว้าและเรียบเรียงขึ้น และผู้เขียนได้ตรวจสอบแล้ว เห็นว่าเป็นวิธีที่ใช้สืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยริเริ่มจริงดังนี้

> (1) วิธีที่จะทำน้ำตาลทรายนั้น ในขั้นต้นให้นำอ้อยมาหีบเป็นน้ำอ้อยแล้วนำไปใส่กระทะเคี่ยวพอเดือด ช้อนฟองขึ้นเอาปูนขาวชัดลง เพื่อประสงค์ขับของโสโครกหรือสิ่งเจือปน แล้วตักน้ำอ้อยที่เคี่ยวขึ้นใส่ถังทิ้งไว้ให้สิ่งเจือปนตกตะกอนนอนจมลงก้นถัง เพื่อสิ่งเจือปนจมลงก้นถังจนน้ำอ้อยใสบริสุทธิ์แล้ว เปิดทอที่ถังให้น้ำอ้อยไหลลงกระทะที่ 2 แล้วเคี่ยวจนน้ำอ้อยมีสีเหลืองอ่อนแล้วถ่ายไปกระทะที่ 3 เคี่ยวจนน้ำอ้อยเหลืองจัดแล้วถ่ายไปกระทะที่ 4 เคี่ยวจนเป็นยางมะตูมอ่อนถ่ายไปกระทะที่ 5 เคี่ยวจนเป็นยางมะตูมแก่จนได้ที่แล้วตักใส่หวดทิ้งไว้หนึ่งคืน ยกหวดขึ้นวางบนหม้อเลาอวย ถอนฝางซึ่งอุดช่องที่ก้นหวดออกเพื่อจะให้น้ำเหลืองตกเก็บไว้ 2 เวลา เป็นน้ำตาลทรายแดงเต็มหวดอยู่เสมอ แต่ได้น้ำเหลืองซึ่งตกอยู่ในหม้อเลาอวยประมาณคอนหวด ถ้าจะให้เป็นน้ำตาลทรายขาวต้องนำเอาโคลนมาทำให้สะอาด ดีให้ละเอียด แล้วใช้เหล็กกดน้ำตาลทรายให้แข็งจนยุบ

---

1. กจช. ร6 ค.16.1/5

ลงไปประมาณ 1 นิ้ว จึงใส่โคลนลงหน้าปากหวด เก็บไว้ 15 วัน จึงเปิดดินโคลนออก ดินโคลนกับน้ำตาลนั้นจะอยู่กันละส่วนไม่ปนกัน ในชั้นนี้จะได้น้ำตาลทรายขาวกรึ่งหวด แต่อีกครึ่งหวดยังเป็นสีรำ ถ้าจะให้ขาวหมดทั้งหวดต้องตักน้ำตาลทรายขาวออกจนถึงน้ำตาลทรายสีรำแล้วใส่โคลนลงหน้าปากหวดเก็บไว้อีก 8 วัน จึงเป็นน้ำตาลทรายขาวทั้งหมด ในขั้นนี้ได้น้ำเหลืองอีกกรึ่งหม้อเล็กน้อย น้ำตาลทรายขาวที่นำขึ้นจากหวดนี้เรียกว่าแม่น้ำตาล นำมาทุบให้ละเอียด แล้วร่อนใส่กระด้งผึ่งแดดไว้หนึ่งเวลา จนน้ำตาลทรายแห้งจึงนำไปเก็บไว้ในยุ้ง อนึ่งน้ำเหลืองที่รองได้นั้นให้นำมาเคี่ยวอีกครั้งหนึ่ง มีกรรมวิธีเหมือนกับยางที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จะได้น้ำตาลทรายอีกเรียกว่าลูกน้ำตาลทรายและยังจะได้น้ำเหลืองอีกครึ่งหวด โรงหีบตามลำแม่น้ำและตามป่าฉิดกัน โรงหีบตามลำแม่น้ำเคี่ยวน้ำเหลืองจะได้น้ำตาลถึง 2-3 ครั้ง เพราะเหตุที่ดินตามลำแม่น้ำดีกว่าดินตามป่า ทั้งรสและสีฉิดกันขายได้ราคาต่างกัน แม่น้ำตาลทรายกับลูกน้ำตาลทรายฉิดกันโดยที่ลูกน้ำตาลทรายมีเม็ดทรายน้อยกว่า ทั้งรสหวานก็อ่อนกว่ากัน

(2) การหีบอ้อยนั้นส่วนมากทำตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนมีนาคม ซึ่งจะต้องให้หมดฤดูฝนและให้อ้อยแก่จัด ใช้ลูกหีบตั้งตรงชนิดวิ่งทำเองด้วยไม้ หน้าลูกหีบใหญ่เรียบและใช้กวายลากอ้อยนั้นป้อนเข้าลูกหีบด้วยมือ ใช้ระยะเวลาตั้งแต่วันลงมือหีบจนเสร็จการรวม 4 เดือน พาหนะที่ใช้ในโรงหีบนั้น ได้แก่ เกวียนสำหรับขนอ้อย
มีคนทำงานในโรงแก่ จีนเตง 1 คน (ฉิงเตง-หัวหน้ากรรมกร : ผู้เขียน) สำหรับดูการแทนหลงจู จีนเตงสำหรับคุมลูกจ้างตัดอ้อย เสมียนไฮ่หูสำหรับบ่นอ้อย ไฮ่หูสำหรับตมน้ำตาล ไฮ่หูสำหรับรักษาน้ำตาล คนตักน้ำอ้อยและหาบหวด คนเดินยามสำหรับจุดตะเกียงและปลุกคนหุงอาหารตลอดจนตรวจตราการรักษาการณ์ต่าง ๆ เช่น ลูกจ้างสำหรับทำงาน จับกัง คนใช้สำหรับซื้อสิ่งของ คนใช้สำหรับหาบอาหารส่งคนตัดอ้อย ลูกจ้างตัดอ้อย จงโพสำหรับหุงอาหารเลี้ยงคนทำงาน ลูกจ้างสำหรับจับกระบือเทียมหีบ ลูกจ้างสำหรับเลี้ยงวัว-ควาย เป็นต้น

(3) ในการตั้งโรงหีบอ้อยทำน้ำตาลทรายกระโจมหนึ่งจะต้องปลูกโรงกระโจมสำหรับหีบออย 1 หลัง โรงสำหรับไว้หวดนึ่งน้ำอ้อยให้เป็นน้ำตาลทรายขาวกับไว้น้ำตาลทราย 1 หลัง โรงจับกัง 1 หลัง โรงลูกจ้างเชี่ยคาสำหรับทำงานกลางคืน 1 หลัง โรงจงโพสำหรับหุงต้มอาหาร 1 หลัง โรงสำหรับไรออย 1 หลัง รวม 7 หลัง เครื่องมือที่ใช้มีดังนี้ กระทะสำหรับเกี่ยวน้ำอ้อย 5 กระทะ เตาเกี่ยวน้ำอ้อย 1 เตา ลูกหีบ 2 คู่ หวด 3,000 หวด หม้อเสาอายุ 30,000 ถัง สำหรับนอนน้ำอ้อย 1 ถัง ถังใหญ่สำหรับใส่น้ำอ้อยขัน 1 ถัง ถังอย่างกลางสำหรับรองน้ำอ้อยเมื่อไหลออกจากลูกหีบ 1 ถัง ถังเล็กสำหรับตวงน้ำอ้อย 2 คู่ ถังเล็กสำหรับตวงน้ำเหลือง 2 คู่ ถังเล็กสำหรับตักโคลน 2 คู่ ถังสำหรับหิ้วน้ำอ้อยขน 4 คู่ ถังสำหรับใส่อาหารเลี้ยงคนทำงาน 4 คู่ เหล็กพายสำหรับกวนน้ำตาลทราย 2 อัน เหล็กแซะหวดน้ำตาลทราย 10 อัน เหล็กแบนสำหรับกดปากหวดให้เรียบ 2 อัน เหล็กสำหรับเสริมปากกระทะกับเหล็กคานกระทะประมาณ 200 อัน เหล็กรองก้นเตา 5 อัน กระด้งตากน้ำตาลทราย 40 ใบ ลำแพน 6 ผืน กระสอบสำหรับน้ำตาลทรายประมาณ 1,500 ใบ[1]

ที่ตรวจสอบแล้วเห็นว่าเป็นวิธีที่ใช้สืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยแรกเริ่มจริง ยกตัวอย่างจากหลักฐานสมัยแรก พบว่าเมื่อหลวงตั้งโรงหีบเอง ได้ใช้จ่ายสิ่งของเครื่องมือ

ซื้อสิ่งของใช้ในการโรงหีบน้ำตาลทราย เบ็ดเสร็จ ไม้ไผปา 100 ลำ ไม้ไผสีสุก 100 ลำ ขาก 60 กับ อิฐก่อเตา ปูน ลูกหีบคละ 7 ตำลึง 4 คู่ ทอที่รัดเกลาหีบ จ้างทำ { ลูกหีบ, ทอที่รัดเกลา }

ตุ่มใหญ่ 110 ใบ หวด { 3,000, 4,000, 730 } ใบ ถังใหญ่เล็ก 124 ใบ

เรือบันทุกอ้อย { ฉลองลำหนึ่งยาว 5 วา 2 ศอก, ญวนลำหนึ่งยาว 6 วา กว้าง 6 ศอก }

---

1. กจช. ร5 กษ. 10.2/3 กงสุลอเมริกาขอวิธีปลูกอ้อยทำน้ำตาล

จ้างต่อเรือกวนบรรทุกอ้อย { ยาว 6 วา กว้าง 6 ศอก
ยาว 6 วา กว้าง 2 ศอก
จ้างตอกหมันเรือ จ้างทำเหล็กกอเตาใหญ่เล็ก เหล็กปลอก
หน้าเตาใหญ่ เหล็กขัดพื้นใส่ไฟ เหล็กกุยถ่านไฟ จอบทุยถ่าน
หน้าเตา เหล็กขูดกรด เหล็กรองตะเกี่ยง เหล็กปลอกหีบ
ใหญ่น้อย เหล็กสลักคันชั่งหีบ เหล็กปลอกคันชั่ง
เหล็กคราด เหล็กพรวนอ้อย...."[1]

1. หสช. ร3 จศ. 1200/5 บัญชีเงินซึ่งใช้ในโรงทำน้ำตาลทรายหลวง

จะเห็นได้ว่าการทำน้ำตาลทรายด้วยวิธีแบบเก่านี้เสียน้ำตาลโดยเปล่าประโยชน์ไปมาก เสียไปตั้งแต่ขั้นตอนของการหีบ[1] และการต้มเคี่ยว ฟองที่ตักทิ้งเสียนั้นก็มีน้ำตาลอยู่ไม่น้อยและน้ำอ้อยซึ่งปล่อยทิ้งปนอยู่ในน้ำตาลก็ทำให้น้ำตาลคุณภาพต่ำลง และทำให้เป็นทรายหยาบ ในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งมีการรับเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้พัฒนาประเทศในแขนงต่าง ๆ ได้มีการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องอ้อยเพื่อหาทางฟื้นฟูอุตสาหกรรมประเภทนี้อีกครั้งหนึ่งนั้น พบว่าอ้อยหนัก 1,200 ก.ก. ในจังหวัดชลบุรีทำน้ำตาลทรายแดงได้ 84 ก.ก.[2] เปรียบเทียบกับสมัยใหม่ (เมื่อ พ.ศ. 2505) อ้อย 1,000 ก.ก. ทำน้ำตาลทรายขาวได้ 73–83 ก.ก.[3] จะเห็นได้ว่ากรรมวิธีการผลิตสมัยใหม่สามารถให้น้ำตาลชนิดที่ดีกว่าและปริมาณมากกว่า 3–15 ก.ก. ขนาดเปรียบเทียบจากน้ำตาลต่างชนิดกัน

การทำน้ำตาลโดยวิธีการนำเครื่องจักรเข้ามาใช้ ซึ่งจะแก้การสูญน้ำตาลไปโดยเปล่าประโยชน์ในระหว่างกระบวนการผลิตเป็นน้ำตาลนั้น ใช่ว่าคนไทยจะไม่สนใจ โรงหีบของพระภานีสมบัติบริบูรณ์ซึ่งเป็นโรงแรกที่นำเครื่องจักรเข้ามาใช้ได้รับความสนใจจากบุคคลชั้นนำและนายทุนทั้งในและนอกประเทศมาก[4] โรงหีบของบริษัทอินโดไชนีสฯ ซึ่งเป็นโรงหีบจักรโรงต่อมา ซึ่งลงทุนค่าเครื่องจักรถึง 50,000 ปอนด์[5] ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลอย่างดียิ่ง ถึงกับมีระบุไว้ในสัญญาว่า "....รัฐบาลสยามยอมอนุญาตต่อไปอีกว่า ให้กับบริษัทนั้นจับจองหวงห้ามที่ดิน เพื่อการเพาะปลูกได้มากตามปรารถนา และไม่ต่ำกว่าสามพันไร่ ที่ดินอันติดต่อข้างหลัง

---

1. กร.ที.วาย. เชา. ได้ค้นพบว่า "ในประเทศไทยสำหรับเครื่องหีบเล็ก ๆ ที่ใช้มือป้อนอันล้าสมัย ซึ่งผลิตแต่น้ำเชื่อมและน้ำตาลทรายแดงเท่านั้น อัตราการหีบบางทีเพียง 55 % เท่านั้น (จากเอกสารเผยแพร่ทางวิชาการ, 2505 : 71)
2. อ้างแล้ว ร.6 ค.16.1/5 หน้า 12
3. อ้างแล้ว เอกสารเผยแพร่ทางวิชาการ
4. อ้างแล้ว The Bangkok Recorder
5. อ้างแล้ว ร.5 กษ.12.3/1 (ลายพระหัตถ์สมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์ฯ ที่ 248)

โรงจักรกับบ้านกงษี เหนือน้ำนั้นก็ดี ฯาที่ดินซึ่งใกล้เคียงกับโรงจักรก็ดี อันเป็นที่ว่างเปล่าแลทิ้งร้างอยู่ในบัดนี้ อินโก ไชนิส ชุคา กัมปะนี ลิมิติด จับจองหวงห้ามไว้ก็ได้"[1] แต่ในที่สุดกิจการล้มละลายหลังจากทำมาได้ 3 ปี นายทุนคนอื่น ๆ ก็ไม่กล้าที่จะใช้โรงงานเครื่องจักร โดยอ้างว่าเวลาหีบอ้อยมีเพียงปีละ 3–4 เดือน ถ้าใช้เครื่องจักรจะต้องเสียโสหุ้ยดูแลรักษาเครื่องปีหนึ่งตกราว ๆ 9 เดือน สิ้นค่าโสหุ้ยมาก จึงเห็นว่านำมาใช้ในเวลานั้นยังไม่ได้[2]

อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้เห็นว่าเกี่ยวข้องกับสาเหตุสำคัญคือสถานการณ์การค้าน้ำตาลในเวลานั้นมากกว่า ซึ่งจะได้นำเสนอต่อไปในหัวข้อภาษีและการค้า

2.3 ทุนและการดำเนินการ

กิจการโรงงานอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในสมัยแรกเริ่มของการขยายตัวของเศรษฐกิจเพื่อการตลาด เป็นกิจการซึ่งต้องใช้เงินทุนหมุนเวียนค่อนข้างสูง น่าจะเป็นเพราะเป็นกิจการซึ่งต้องอาศัยระบบเงินตราในขณะที่เศรษฐกิจหลักยังคงอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตัวเอง ซึ่งมีเพียงกลุ่มคนที่ทำการค้าต่างประเทศเท่านั้นที่จะรู้จักใช้เงินตรากันอย่างกว้างขวาง ถึงแม้ว่ารัฐจะอนุญาตให้ราษฎรเสียเงินแทนการถูกเกณฑ์รับใช้ราชการ ตั้งแต่สมัยอยุธยา (ราชวงศ์บ้านพลูหลวง)[3] และให้ราษฎรชำระค่านาเป็นตัวเงินแทนการชำระด้วยข้าวเปลือก ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ก็ตาม[4] แต่ก็ยังมีหลักฐานว่าราษฎรมิได้คุ้นเคยกับการใช้เงินตราเลย ประกาศ

---

1. เอกสารเดิม (โรงหีบอินโดไชนิสฯ)
2. เอกสารเดิม เรื่องเดิม
3. นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกุมพี : 136 (อ้าง Busakorn, 1977 : 296-297)
4. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 : 162–164 (สมัย ร.3 เลิกเรียกหางข้าว)

ในรัชกาลที่ 4 ที่เกี่ยวกับเรื่องเงินตราซึ่ง มีอยู่หลายฉบับติด ๆ กัน และถ้ายิ่งพิจารณาเนื้อหาของประกาศแต่ละฉบับ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ฉบับที่สอนให้ราษฎรรู้จักรูปแบบของกระแปะ สอนให้รู้จักการวางและการจับถือกระแปะ และชวนเชิญให้ใช้กระแปะ สนับสนุนความเห็นที่กล่าวไว้เป็นอย่างดี ขอยกตัวอย่างประกาศฉบับวันที่ 19 ก.ย. พ.ศ. 2405 ต่อต้านข่าวลือเรื่องกระแปะ ให้เห็นจริงดังนี้

> "อนึ่ง คำที่พูดว่าตราที่ประทับในกระแปะนี้นานไปจะใช้ไม่ได้ คำนี้ไม่จริงไม่ควรเชื่อถือ ควรเป็นอย่างธรรมเนียมเหมือนกับตราเงินของแผ่นดินก่อน ๆ สามแผ่นดินสี่แผ่นดินมา แม้นเป็นแผ่นดินล่วงไปแล้วก็ยังใช้ได้อยู่อย่างดี เบี้ยกระแปะในเมืองจีน เมืองญวนและเมืองอื่น ๆ ถึงเป็นของแผ่นดินเก่า ๆ ล่วงมาแล้วก็ต้องใช้ได้อยู่เป็นนั่น ฉันนั้น จะใช้ไม่ได้แต่ของที่คนทำปลอม ถ้าเป็นของทำไปแต่แผ่นดินใหญ่ก็ต้องใช้ได้สืบ ๆ แผ่นดินไปจนของสูญไปเอง ที่จะคิดกลัวว่านานไปจะใช้ไม่ได้นั้น ไม่ชอบกับอย่างธรรมเนียมเมืองที่ใช้กระแปะทั้งปวง ถ้าแม้นพระเจ้าแผ่นดินองค์ใดห้ามไม่ให้ใช้ หรือมาชั่นเงินไม่ให้ใช้ ลูกค้าวาณิชย์ก็คงมารองทุกข์กล่าวโทษทาง ๆ จนทนไม่ได้ต้องให้ใช้เอง การคงเป็นอย่างนี้เป็นแน่...."[1]

มีหลักฐานบางชิ้นที่พอจะทำให้คำนวณดูได้ว่ากิจการประเภทนี้ต้องใช้เงินทุนสักเท่าไร เอกสารชิ้นแรกคือเอกสารที่เกี่ยวกับการลงทุนของรัฐบาลในการทำไร่อ้อยและโรงงานน้ำตาลทรายหลวงที่ฉะเชิงเทรา กล่าวคือเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2380 ในรัชกาลที่ 3 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระวิเศษฤาไชยเจ้าเมืองฉะเชิงเทราเป็นผู้รับผิดชอบในการทำไร่อ้อยในเนื้อที่ดินทั้งหมด 223 ไร่ ส่งเข้าโรงงานน้ำตาลทรายของรัฐเอง รัฐลงทุนไปทั้งหมดถึง 30,712.75 บาท ในเวลา 3 ปี แต่กระนั้นก็ยังปรากฏว่ายังขาดทุน[2] เอกสารอีกชิ้นหนึ่งเป็นเอกสารที่เกี่ยวกับการลงทุนตั้งโรงน้ำตาลทรายของเอกชนคนจีนที่บ้านใหม่ เมืองฉะเชิงเทราอีกเช่นกัน แต่ตั้ง

---

1. ประกาศรัชกาลที่ 4 ฉบับนี้อ้างจากโอกาส เสวิกุล พระราชบิดาแห่งการปฏิรูป 2512 : 318–319.

2. หสช. ร.3 จศ.1200/5 และ 1201/9, 19
(ซึ่งยังไม่ได้พิสูจน์ว่า เจ้าเมืองทำหลักฐานเท็จหรือไม่)

เฉพาะโรงน้ำตาลเท่านั้น เป็นโรงงานขนาดผลิตน้ำตาลได้ปีละ 2,000 หาบ มีลูกจ้าง 120 คน มีทุนลงทั้งสิ้น 5,840 บาท [1] ถ้าหากคำนวณว่าน้ำตาลในขณะนั้นขายหาบละ 6 บาท แม้จะหักภาษีแล้วโรงงานน้ำตาลโรงนี้ยังได้กำไรประมาณ 1 เท่าตัว แต่โรงงานนี้ไม่มีรายละเอียดเป็นหลักฐานที่จะบอกให้รู้ว่าใช้อะไรไปเท่าไร

โรงงานน้ำตาลที่กล่าวมานี้เป็นโรงงานอุตสาหกรรมชนิดที่มิได้ใช้เครื่องจักร โรงงานน้ำตาลทรายชนิดที่ใช้เครื่องจะเริ่มเข้ามาในระยะของ "ทุนนิยมส่งออก" (โปรดดูเทียบแผนภูมิของเกนวูด ข้างต้น) ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งปรากฏเป็นหลักฐาน –ประวัติศาสตร์ว่ามีโรงน้ำตาลของพระภาษีสมบัติบริบูรณ์ที่คอนกะดี่ ซึ่งให้ปรับเช่าทำในปีแรก[2] กับโรงหีบอินโดไชนีสชุกากัมปนีของชาวอังกฤษชื่อจอห์น คอสเตเกอ (John Costeker Esq.) ซึ่งอยู่ใต้โรงน้ำตาลของพระภาษีสมบัติบริบูรณ์ และได้รับอนุญาตจากรัฐบาลไทยให้ทำไร่อ้อยได้ในเนื้อที่ดินไม่ต่ำกว่า 3,000 ไร่[3] เป็นโรงงานที่ใช้เครื่องจักรไอน้ำ ลงทุนเฉพาะเครื่องจักรเป็นเงินถึง 50,000 ปอนด์ และในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทรงเป็นธุระสั่งให้จีนอาฟก นายอู่ซ่อมเรือและเครื่องจักรต่าง ๆ หาแบบเครื่องหีบมาให้ทรงเลือกดูเพื่อจะเปลี่ยน–เครื่องหีบที่ทำด้วยไม้ซึ่งหนักแรงและมีปัญหาเรื่องหาโคกระบือเทียมหีบได้ยาก เพื่อให้นายอำเภอตลาดใหม่ เมืองนครไชยศรีได้ทดลองใช้ดู ปรากฏว่าเครื่องที่ทรงสั่งซื้อจากต่างประเทศนั้นมีราคาเครื่องละ 50 ปอนด์เศษหรือ 935 บาท 35 อัฐ[4] ลองคิดดูว่าโรงน้ำตาลโรงหนึ่งซึ่งจะต้องเปลี่ยนจากเครื่องไม้ ซึ่งเป็นการผลิตแบบเก่ามาเป็นเครื่องเหล็ก ซึ่งนอกจากจะประกอบด้วยลูกหีบเหล็ก (ซึ่งโรงหีบขนาดอินโดไชนีสฯ ใช้ไม่ต่ำกว่า 3 ลูก) หม้อน้ำเหล็กปล่องไฟเหล็ก เครื่องไม้เครื่องมือ

---

1. หสช. ร.3 รศ. 1210/155 ข. คำให้การจีนยี่
2. สถาบันไทยคดีศึกษา มธ. The Bangkok Recorder (Microform, Mf 4 page 63.)
3. กรช. ร.5 กบ.12.3/1 เรื่องที่โรงหีบอ้อยเมืองนครไชยศรี
4. เอกสารเดียวกัน

เหล็กทุกอย่างในเมื่อจะก้าวเข้าสู่ยุคเหล็กจะต้องลงทุนสักเพียงใด ประมาณกันในสมัยรัชกาลที่ 5 ว่าโรงหีบ ย่อม ๆ โรงหนึ่งจะต้องลงทุนประมาณ 16,000 บาท[1]

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นเป็นเรื่องของการประมาณทุนโดยคร่าว ๆ โดยมิได้พิจารณาประสิทธิภาพของทุนหรือเรื่องอื่น ๆ อันเป็นเรื่องของการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์ ยังมีอีกเรื่องหนึ่งซึ่งน่าสนใจก็คือเรื่องการดำเนินการเพื่อหาทุน อันจะทำให้รู้แจ้งเรื่องการอาศัยกลไกของอำนาจทางการเมืองมาเพิ่มพูนและรักษาประโยชน์ในกิจการค้าน้ำตาล

ถ้าใครได้อ่านเอกสาร [illegible] ยอร์นีในหน้า 101–102 จะต้องรู้จักคนจีนคนหนึ่งซึ่งเบอร์นีออกชื่อว่า "ขุนพิทักษ์" เบอร์นีกล่าวว่าขุนพิทักษ์คนนี้เป็นหน้าม้าในการดำเนินธุรกิจการค้าน้ำตาลให้แก่ข้าราชการ 3 คน คือ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ผู้ดำรงตำแหน่งกรมท่าในรัชกาลที่ 3 พระยาศรีพิพัฒน์ ข้าราชการในกรมพระคลังฯ และเจ้าพระยาพระคลังฯ[2]

เมื่อสืบหาจากเอกสารราชการว่าขุนพิทักษ์ผู้นี้เป็นใคร มีอำนาจหน้าที่ในราชการอย่างไร จะพบหลักฐานที่ทำให้ต้องแปลกใจ เพราะปรากฏว่าขุนพิทักษ์คนนี้ก็คือหลวงพิทักษ์ทศกร เจ้าภาษีน้ำตาลทราย เจ้าภาษีฟืนโรงน้ำตาลและเจ้าภาษีน้ำอ้อยในรัชกาลที่ 3 ซึ่งประมูลภาษี 3 อย่างเฉพาะในปี พ.ศ. 2388 เป็นมูลค่า 71,200 บาท ดังรายละเอียดที่จำแนกไว้ในหน้าถัดไป

---

1. เอกสารเดียวกัน

2. Burney Paper, 1911 : 101-102

ภาษีน้ำตาลทราย หลวงพิทักษ์ทศกรรับทำ รวมเงิน 660 ชั่ง		
ขึ้นพระคลังสินค้า	618	ชั่ง
ขึ้นพระราชวังบวรฯ	15	ชั่ง
ขึ้นพระครีสุราไลย	3	ชั่ง
ขึ้นกรมหมื่นสุนทรฯ	3	ชั่ง
ขึ้นกรมหลวงรักษรณเรศ	2	ชั่ง
ขึ้นกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ	17	ชั่ง
ขึ้นเจ้าคุณวัง	2	ชั่ง
ภาษีขึ้นโรงน้ำตาล หลวงพิทักษ์ทศกรรับทำ รวมเงิน 70 ชั่ง		
ขึ้นพระคลังสินค้า	65	ชั่ง
ขึ้นพระราชวังบวร	5	ชั่ง
ภาษีน้ำอ้อย หลวงพิทักษ์ทศกรรับทำ รวมเงิน 160 ชั่ง		
ขึ้นพระคลังสินค้า	140	ชั่ง
ขึ้นกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ	20	ชั่ง[1]

หากคำนวณว่าในความเป็นจริงการผลิตน้ำตาลในสมัยนั้นจะทำภาษีได้มากกว่าที่ประมูลไว้ถึง 2 เท่าตัวตามที่เบอร์นีรายงาน หลวงพิทักษ์ทศกรจะได้กำไรจากยอดเงินที่รวมไว้อีก 2 เท่าตัวด้วยเช่นกัน เอกสารที่ค้นพบยังบอกถึงบทบาทและอิทธิพลในวงการน้ำตาลของหลวงพิทักษ์ยิ่งกว่านี้อีกว่า

---

1. รวบรวมจาก ประวัติศรรพากร, 2513 : 226–227

"....เดือน 6 ปีมะเมียอัฐศก จีนยี่จึงมาหาหลวงพิทักทศกร ว่าจะเข้าทุนกับจีนไลฮี ทำโรงน้ำตาลที่เมืองฉะเชิงเทรา ให้หลวงพิทักทศกรลงทุนให้[1] เมื่อทำน้ำตาลได้แล้วจะลงเข้ามาให้หลวงพิทักทศกรขายเก็บเอาทุน หลวงพิทักทศกรจึงให้เงิน 30 ชั่ง จีนยี่มีอยู่ 10 ชั่ง รวมเป็น 40 ชั่ง ไปลงทุนรวมกับจีนไลฮี ซื้อโรงน้ำตาลเกาพระยาสมบัติวานิช ที่บ้านทาไข่ พอทำได้ปีหนึ่ง ตรงกับเดือน 7 ปีมะแมนพศก หลวงพิทักทศกรก็ใส่ทุนจีนยี่อีก 47 ชั่ง กับเงินของจีนเองอีก 16 ชั่ง และไปกู้เงินบุตรหลวงจิตวานิงอีก 10 ชั่ง รวมเป็นเงิน 73 ชั่ง รวมทุนได้เท่านี้แล้วจึงแยกโรงออกจากจีนไลฮี ไปตั้งใหม่ที่บ้านไหมฝั่งตะวันตก มีลูกจ้างอยู่ในโรงน้ำตาลนี้ 120 คน ซื้ออ้อยทำน้ำตาลได้ส่งเข้ามาให้หลวงพิทักทศกรขายในปีมะแมนพศกหนา 1,400 หาบเศษ น้ำตาลในโรงยังมีอยู่อีก 500 หาบเศษ...."

จากหลักฐานทั้งหมดนี้ประมวลเข้าด้วยกัน หลวงพิทักทศกรผู้นี้มีบทบาทและฐานะเทียบเท่ากับเจ้าพ่อวงการน้ำตาลทรายได้คนหนึ่ง ไม่เพียงเป็นเจ้าภาษีนายอากรในกิจการที่เกี่ยวข้องกับน้ำตาลทราย แต่ยังเป็นนายทุนให้กู้ทำกิจการน้ำตาลทรายโดยลูกหนี้จะต้องขายน้ำตาลทรายผ่านนายทุนผู้ให้กู้เพียงผู้เดียวเท่านั้น แต่เจ้าพ่อผู้ยิ่งใหญ่จริง ๆ ซึ่งอยู่เบื้องหลังกิจการนี้ทั้งปวงก็คือข้าราชการ 3 คน ที่กล่าวถึงมาแล้ว ซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่ในการค้ากับต่างประเทศโดยตรง[2] มีข้อสังเกตอีกว่าคนทั้งสามล้วนแต่เป็นคนในสกุลบุนนาค แม้แต่กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ซึ่งมีเจ้าจอมมารดาชื่อเจ้าจอมมารดาตานี เป็นพี่สาวต่างมารดาของเจ้าพระยาพระคลังฯ เมื่อเป็นเช่นนี้จึง

---

1. หสช. ร.3 จศ. 1210/155 ข. คำให้การจีนยี่
2. น่าสนใจยิ่งหากจะนำความคิดนี้มาเปรียบเทียบกับปัญหาอ้อยในปัจจุบัน

กล่าวได้ว่า ตระกูลบุนนาคเป็นผู้อยู่เบื้องหลังการทำอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายโดยสิ้นเชิง[3]

---

3. อิทธิพลของขุนนางตระกูลบุนนาคที่มีต่อชาวจีนยังมีสืบมา แม้กระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งทรงมีพระราชกระแสว่า "...ถ้าใครประจบประแจงสมเด็จเจ้าพระยา ก็มีชื่อมีหน้ามีทรัพย์มาก ด้วยได้โอกาสทำภาษีอากร ถ้าเป็นอั้งยี่ก็ทำผิดไม่ใคร่ต้องเป็นโทษใบบุญเทีย ได้ปกแผ่ให้เกิดความไม่เสมอเช่นนี้....อำนาจสมเด็จเจ้าพระยาถอยลง ประโยชน์ที่จะได้เที่ยวโปรยปรายได้ง่าย ๆ ก็น้อยลงทุกที เพราะเหตุที่ถูกถอนภาษีอากรจากอำนาจเหลือแต่ภาษีกลาโหม และเมื่อว่าเช่นนี้อย่าหลงไปว่าอวดพระบารมีการสงบลงไปได้ด้วยเหตุอีกอย่างหนึ่ง เจ๊กผละจากสมเด็จเจ้าพระยา กลายเป็นนิยมฝรั่ง..... มันลำบากมากระทั่งเวลาของเราชั้นหลังนี้"

(กจช. ร.5 ต.21/14 พระราชหัตถเลขาพระราชทานเจ้าพระยายมราช 4 ก.ย. ร.ศ. 129)

2.4 ภาษีและการค้า

ภาษีเป็นเรื่องหนึ่งซึ่งอยู่ในกระบวนการค้า ดังนั้นจึงควรทำความเข้าใจกับเรื่องภาษีก่อน จึงจะเข้าใจกระบวนการค้าน้ำตาล

การเก็บภาษีอากรของรัฐนั้นมีจุดประสงค์เพื่อหารายได้เข้ารัฐ การเก็บภาษีอากรในสมัยก่อนคำนึงถึงหลักการพื้นฐานว่า ทุกคนเกิดมาเป็นข้าแผ่นดิน แผ่นดินให้คุณแก่ผู้อยู่อาศัย ฉะนั้นทุกคนย่อมมีหน้าที่จะต้องตอบแทนบุญคุณแผ่นดิน[1] และหากผู้ใดมีความสามารถในการผลิตผลผลิตเกินกว่าเลี้ยงตัวเอง ควรจะต้องแบ่งปันผลประโยชน์เข้าแผ่นดินด้วย Yoneo Ishii ได้คำนวณการแบ่งผลประโยชน์ไว้ว่า อากร (ผลประโยชน์จากการเพาะปลูก) ในอัตรา 10 % ขนอน (ผลประโยชน์จากการนำสินค้าผ่านทางเรือ) ส่วนใหญ่จะมีอัตรา 10 % ของสินค้า[2] ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการตั้งระบบเจ้าภาษีนายอากรขึ้น จุดประสงค์ที่น่าสนใจอย่างหนึ่งก็คือ เพื่อกระตุ้นให้เกิดการค้าขายขึ้นในสังคมไทย[3] กระนั้นก็ตามการเก็บภาษีอากรก็ยังเป็นเรื่องที่ซับซ้อนและซ้ำซ้อน ผู้เขียนจึงพยายามจำแนกให้เห็นว่าการเพาะปลูกอ้อยและการทำธุรกิจการค้าน้ำตาลนั้น ผู้ผลิตจะต้องเสียภาษีอะไรบ้างและกี่ขั้นตอน และการวิเคราะห์เรื่องภาษีของอ้อยและน้ำตาลจะสะท้อนให้เห็นอะไรบ้าง

ขอเริ่มตั้งแต่การเพาะปลูกอ้อย ซึ่งจะต้องเสียอากรเกี่ยวกับค่าที่ดิน อากรเกี่ยวกับค่าที่ดินนี้ก็คืออากรสมพัตสร ผู้ปลูกอ้อยจนทำประโยชน์จากการค้าขายอ้อยได้ กล่าวคือหากปลูกอ้อยในเนื้อที่ดินเกิน 25 ตารางวา (ในสมัยรัชกาลที่ 6) จะต้องเสียอากรสมพัตสร[4] ประมาณกันว่ารายได้ของรัฐบาลจากอากรสมพัตสรชั่วระยะเวลาเพียง 3 ปี ในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นมูลค่าถึง 36,726 บาท[5] อากรสมพัตสรเฉพาะใน

---

1. ประกาศรัชกาลที่ 4 ส่วนใหญ่จะสะท้อนให้เห็นเจตนาดังกล่าว
2. Yoneo Ishii Thailand, A Rice-Growing Soeiety, 1978 : 32
3. นิธิ เอียวศรีวงศ์ วัฒนธรรมกุฎมพี, 2525 : 138
4. กจช. ร.6 ค.2/31 ประกาศและพระราชบัญญัติ
5. หสช. ร.3 จศ.1207/56 บัญชีเงินภาษีอากร

เมืองนครชัยศรีเมืองเดียว เป็นมูลค่าถึง 11,400 บาท เทียบกับเมืองอื่นในระยะเวลาเดียวกัน ที่มีการเพาะปลูกพืชไร่หลายชนิดแต่มิได้ปลูกอ้อยมากอย่างเมืองนครชัยศรี เช่นเมืองปราจีณฯ และนครนายก อากรสมพัตสรในเมืองนี้มีมูลค่าเพียง 1,060 บาท[1] แสดงว่าอ้อยทำเงินรายได้ให้รัฐบาลมาก ขนาดมีหลักฐานระบุว่าเฉพาะสมพัตสรอ้อยเพียงปีเดียวใน 26 หัวเมือง เป็นมูลค่าถึง 28,826 บาท[2]

พิกัดอัตราค่าสมพัตสรไร่อ้อยนั้นจำแนกได้ดังนี้ หากเป็นไร่ที่เรียกว่าอ้อยปลูกใหม่ คือว่าเพิ่งนำพันธุ์อ้อยมาปลูกเป็นปีแรก จะต้องเสียภาษีไร่ละ 1-4 บาทต่อปี แล้วแต่ท้องที่[3] หากเป็นอ้อยตอจะต้องเสียภาษีไร่ละ .50 บาทต่อปีเท่ากันทุกท้องที่[4]

ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีการยกเลิกอากรสมพัตสรแต่เก็บเป็นภาษีที่ดิน โดยตั้งพิกัดภาษีที่ดินไว้ 3 พิกัด คือไร่ละ 37 สตางค์ ไร่ละ 1.50 บาท และไร่ละ 4.50 บาท ในท้องที่ซึ่งเก็บภาษีที่ดินไร่ละ 37 สตางค์นั้นต้องเสียภาษีชั้นในอีก แต่ในท้องที่ซึ่งพิกัดภาษีสูงอยู่แล้วเสียแต่ภาษีที่ดินอย่างเดียว[5]

ภาษีชั้นใน[6] สำหรับธุรกิจการทำน้ำตาลมีดังต่อไปนี้

1. ภาษีฟืน เรียกเก็บจากหลงจู๊โรงน้ำตาลตลอดจนเจ้าของเตา ตามขนาดกระทะที่ใช้กับเตาใบนั้น ภาษีฟืนเมืองฉะเชิงเทรานั้นเสียน้อยกว่าเมืองนครชัยศรีและ

---

1. หสช. ร.3 จศ.1207/58 ตั้งจีนโพเป็นหมื่นศรีอากร
2. หสช. ร.4 จศ.1216/188 บัญชีเงินภาษีขึ้นพระคลังมหาสมบัติ
3. หสช. ร.3 จศ. 1205/56 (อัตราอากรสมพัตสรเมืองพิษณุโลกสำหรับอ้อยปลูกใหม่ไร่ละ 1 บาท และไร่ละ 4 บาทสำหรับเมืองปราจีณฯ และนครนายก ซึ่งเป็นเมืองที่ทำไร่อ้อยกันน้อยในขณะนั้น)
4. เอกสารเดียวกัน
5. อ้างแล้ว ร.6 ค.16.1/5
6. ภาษีชั้นในคือการเก็บผลประโยชน์ของรัฐต่อผลผลิตตลอดกระบวนการผลิต

สมุทรสาครเหมือนค่าที่ดิน กล่าวคือที่เมืองฉะเชิงเทรานั้นเรียกเก็บ 1 ชั่ง 5 ตำลึง สำหรับเตากระทะใหญ่ และ 12 ตำลึง 2 บาทสำหรับเตากระทะเล็ก ส่วนที่นครชัยศรีและสมุทรสาครนั้นเรียกเก็บปีละ 1 ชั่ง 17 ตำลึง 2 บาทสำหรับเตากระทะใหญ่ และ 18 ตำลึง 3 บาทสำหรับเตากระทะเล็ก

ภาษีฉบับนี้ขึ้นกับกรมพระคลังสินค้า กำหนดให้ส่งภาษีแก่เจ้าจำนวนกรมพระคลังสินค้าปีละ 4 งวด ส่งเงินขึ้นพระคลังสินค้าในพระบรมมหาราชวัง งวดเดือน 10, 1. 4, 7 เดือนละ 25 ชั่ง รวม 100 ชั่ง ส่งเงินขึ้นพระคลังสินค้าในพระบรมมหาราชวัง รวมเงิน 10 ชั่ง ส่งเงินพระคลังเดิม และวัดพระศรีรัตนศาสดาราม รวมเงิน 40 ชั่ง ส่งเงินพระเจ้าลูกเธอขึ้นใหม่ 5 ราย เงิน 11 ชั่ง รวมทั้งสิ้น 161 ชั่ง[1]

2. ภาษีน้ำอ้อย ก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 ภาษีน้ำอ้อยขึ้นอยู่กับพระคลังสินค้า แต่เนื่องจากภาษีน้ำอ้อยกับอากรสุราเป็นของคู่กัน เนื่องจากน้ำอ้อยเหลวนั้นใช้ทำน้ำตาล เมาแล้วนำไปกลั่นทำเป็นสุราเถื่อน แต่อากรสุรานั้นขึ้นอยู่กับพระคลังมหาสมบัติ ดังนั้น เพื่อที่จะให้เจ้าภาษีได้ตรวจตราให้สุราเถื่อนขายกันเบาบางลงไป จึงยกอากรสุรามาขึ้นกรมพระกลาโหม แล้วยกภาษีน้ำอ้อยมาขึ้นกรมพระกลาโหมด้วย[2]

พิกัดอัตราภาษีน้ำอ้อยที่เรียกเก็บแก่โรงงานน้ำตาลและราษฎรทั่วไปมีดังนี้ น้ำอ้อยงบหาบหนึ่งให้เรียกภาษีเป็นเงิน 2 สลึง น้ำอ้อยข้นตวงด้วยทนาน 830 ให้เรียกภาษีอ้อยทนานเป็นเงิน 3 สลึง น้ำอ้อยเหลวโรงน้ำตาลทรายให้เรียกเอากับผู้ซื้อมาจากโรงน้ำตาลทรายไปขาย เป็นพิกัด 100 ทนานตวงด้วยทนาน 830 เป็นตุ่มหนึ่ง เรียกภาษีเป็นเงิน 2 สลึง หากผู้ใดลักลอบซื้อขายหมายฉ้อบังภาษี จะถูกปรับไหม 2 ต่อตามจำนวนน้ำอ้อย[3]

---

1. กจช. ร.4 กห. เล่ม 15 หน้า 56-61
2. กจช. ร.4 กห. เล่ม 26 ราชการกรมพระกลาโหม
3. เอกสารเดียวกัน

ในสมัยรัชกาลที่ 4 เคยประมูลภาษีน้ำอ้อยกันใน 37 หัวเมือง อันได้แก่ กรุงเทพ กรุงเก่า อ่างทอง อินทรบุรี พรหมบุรี สิงห์บุรี อุทัยธานี ชัยนาท ตาก อุตรดิตถ์ นครราชสีมา สระบุรี ลพบุรี มโนรม พิชัย นครสวรรค์ พิษณุโลก สุโขทัย สวรรคโลก กำแพงเพชร ฉะเชิงเทรา บรรพตพิไสย ปราจีณบุรี นครนายก พิจิตร ปทุมธานี นครเขื่อนขันธ์ ราชบุรี ประจวบคีรีขันธ์ นครชัยศรี สมุทรสาคร ชลบุรี พนัสนิคม นนทบุรี ระยอง จันทบุรี และตราด เป็นเงินภาษีปีละ 150 ชั่ง ให้ส่งปีละ 4 งวด ผ่อนชำระนานห่างกัน 3 เดือน[1]

3. ภาษีน้ำตาลทราย ภาษีน้ำตาลทรายนี้เดิมเคยมีผู้ประมูลผูกขาดเจ้าเดียวใน 37 หัวเมือง แต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 ปี พ.ศ.2401 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แยกประมูลเป็น 3 รายเก็บภาษีใน 3 เขต[2] คือ

เขตที่ 1 เป็นเมืองตามลำน้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่สมุทรปราการ นครเขื่อนขันธ์ ขึ้นไปจนถึงเมืองสวรรคโลก กำแพงเพชร รวม 19 เมือง สำหรับรายที่ 1

เขตที่ 2 เป็นเขตของหัวเมืองตะวันออก 9 เมือง ได้แก่ฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีณบุรี พนัสนิคม ชลบุรี บางละมุง ระยอง ตราด และจันทบุรี สำหรับรายที่ 2

---

1. เอกสารเดิม

2. การแยกภาษีนี้ถือว่าเป็นวิธีการเพิ่มรายได้ของรัฐอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่งคือการสะท้อนให้เห็นว่าเป็นเพราะมีโรงหีบเพิ่มขึ้น

เขตที่ 3 เป็นเขตของหัวเมืองตะวันตก 8 เมือง ได้แก่สมุทรสาคร นครชัยศรี สุพรรณบุรี สมุทรสงคราม ราชบุรี กาญจนบุรี เพชรบุรี ปราณบุรี สำหรับรายที่ 3[1]

ภาษีน้ำตาลทรายนี้ขึ้นอยู่ในความรับผิดชอบของพระคลังสินค้า ในแต่ละเขตประมูลเงินไม่เท่ากัน เขตที่ 1 ประมาณว่า 100 ชั่ง ส่วนเขตที่ 3 ซึ่งถือว่าเป็นรายใหญ่ประมูลเงินตั้งแต่ 240 ถึง 610 ชั่ง[2]

ยกตัวอย่างในเขตที่ 1 เพื่อให้เห็นว่าเงินขึ้นแก่ผู้ใดได้บ้าง ดังนี้

พระคลังสินค้าในพระบรมมหาราชวัง	67	ชั่ง
พระคลังเดิมขึ้นใหม่	15	ชั่ง
พระคลังสินค้าในพระบวรราชวัง	6	ชั่ง
พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาฯ	1	ชั่ง
วัดพระศรีฯ	1	ชั่ง
เจ้าตั้งกรมและไม่ตั้งกรม 6 ราย และยกไว้ใช้ราชการต่าง ๆ รวม	10	ชั่ง[3]

เทียบกับในรัชกาลที่ 3 ซึ่งหลวงพิทักษ์ทศกรรับประมูลทั้งหมดเป็นเงิน 660 ชั่ง โดยส่งเงินภาษีขึ้นแก่

พระคลังสินค้า	618	ชั่ง
พระราชวังบวรฯ	15	ชั่ง
พระศรีสุลาไลย	3	ชั่ง
กรมหมื่นสุรินทร์ฯ	3	ชั่ง
กรมหลวงรักษ์รณเรศ	2	ชั่ง
กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ	17	ชั่ง
เจ้าคุณวัง	2	ชั่ง[4]

---

1. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (จ.ศ.1220/124 เรื่องตั้งภาษีน้ำตาลทรายแยกเป็น 3 ราย)
2. กจช. ร.4 กห. เล่ม 26 หน้า 176-181 และ ร.4 กห. เล่ม 14 หน้า 72-74
3. กจช. ร.4 กห. เล่ม 14 หน้า 69-77 และ ร.4 กห. เล่ม 26 หน้า 63-66
4. สัทธิธรรมเนียม (2) หน้า 166-167

ส่วนพิกัดอัตราภาษีน้ำตาลทรายในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นดังนี้ น้ำตาลทรายขาวเรียกเก็บภาษีหาบละ 50 สตางค์ น้ำตาลทรายแดงใส่กระสอบใส่หม้อ ใส่ห่อ หาบละ 25 สตางค์[1]

เนื่องจากระบบเจ้าภาษีเป็นการประมูลผูกขาดภาษี จึงทำให้มีการผูกขาดการผลิตและการซื้อขายสินค้าแก่กัน เจ้าภาษีจะเป็นผู้ซื้อขายสินค้านั้น ๆ แต่เพียงผู้เดียวในอาณาเขตที่ได้รับมอบหมาย ระบบนี้มีผลให้คนจีนเป็นผู้มีอำนาจทั้งทางด้านเศรษฐกิจและบริหารในที่สุด กล่าวคือไม่เพียงแต่เจ้าภาษีนายอากรจะมีอำนาจในการเรียกเก็บภาษีจากราษฎรเท่านั้น เจ้าภาษียังจะได้รับอำนาจตุลาการในการชำระความเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เกี่ยวกับงานของตน สามารถหากำไรจากระบบเศรษฐกิจได้โดยมีรัฐให้ความคุ้มครอง และการที่ระบบเจ้าภาษีเป็นวิธีการควบคุมคนจีนอย่างหนึ่งที่รัฐใช้ และบางทีเราจะเห็นถึงขนาดว่ารัฐยอมให้เจ้าเมืองกรมการเมืองรับเป็นผู้ผูกขาดภาษี (อย่างเช่นเจ้าเมืองระนอง สงขลา ภูเก็ต ในรัชกาลที่ 4) เจ้าภาษีจึงเป็นผู้มีอิทธิพลอย่างยิ่งและโดยเฉพาะอิทธิพลในอาณาเขตที่ตนรับผิดชอบ ความสนใจนี้ดึงดูดให้ต้องศึกษาค้นคว้าเรื่องเล่าเหลี่ยมของเจ้าภาษีนายอากร แล้วที่สุดจะเห็นว่าเล่าเหลี่ยมของเจ้าภาษีน้ำตาลเป็นเรื่องที่น่าสนใจยิ่ง

---

1. กจช. ร.4 กห. เล่ม 4 หน้า 69-77

ถ้าหากมีการรวบรวมรายได้ของรัฐบาลเกี่ยวกับกิจกรรมการทำน้ำตาลจะเห็นดังนี้

รายการภาษี	3 ปี ใน ร.3[1] บาท	1 ปี ใน ร.4[2] บาท
อากรสมพัตสร	36,726[3]	28,826[4]
ภาษีน้ำอ้อย	13,733	11,200
ภาษีน้ำตาลทราย	57,063	44,000
ภาษีฟืนโรงน้ำตาล	5,600	4,400

และจากการรวบรวมเอกสารจดหมายเหตุในรัชกาลที่ 3 พบว่าขุนนางที่มีผลประโยชน์มากในเมืองนครชัยศรีคือขุนนางตระกูลบุนนาค ส่วนที่เมืองฉะเชิงเทราเจ้านายที่มีผลประโยชน์มากจากภาษีอากรที่เกี่ยวกับการเพาะปลูกอ้อยและการทำน้ำตาลก็คือกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ 3 และกรมหมื่นสุรินทรรักษ์

---

1. หสช. ร.3 จศ.1207/57 บัญชีเงินภาษีอากรปีเถาะ ปีมะโรง ปีมะเส็ง

2. หสช. ร.4 จศ.1215/70 และ ร.4 จศ.1219/3 (ไม่ครบทุกเมือง)

3. ตัวเลขนี้เป็นตัวเลขรวมอากรสมพัตสรพืชไร่ทุกชนิดในระยะเวลา 3 ปี เอกสารมิได้ระบุสมพัตสรอ้อยโดด ๆ แต่จากเอกสารอีกฉบับหนึ่งบ่งว่าในปี จ.ศ.1207 เก็บอากรสมพัตสรในเมืองนครชัยศรี ซึ่งมีการปลูกอ้อยมากที่สุดได้ 11,400 บาท จากเมืองปราจีนฯ นครนายกได้ 1,060 บาท และในปี จ.ศ.1211 เก็บอากรสมพัตสรในเมืองฉะเชิงเทราซึ่งเป็นท้องที่ปลูกอ้อยมากอีกแห่งหนึ่งได้ 7,360 บาท แม้จะมิได้ระบุสมพัตสรอ้อยโดด ๆ อีกก็ตาม แต่ก็ทำให้มองเห็นได้ว่าอ้อยเป็นพืชเศรษฐกิจที่ทำอากรให้มากเพียงไรในสมัยรัชกาลที่ 3 (โปรดดูใน หสช. ร.3 จศ.1205/58 และ ร.3 จศ.1211/39)

หลานน้ำของขุนนางตระกูลขุนนาค[1] โดยดูจากเงินภาษีอากรที่ขึ้นเจ้าจำนวนทั้งหลาย จะขอยกมาแสดงให้เห็นดังนี้[2]

เจ้าจำนวน	ภาษีน้ำตาลทราย บาท	ภาษีน้ำอ้อย บาท	อากรสมพัตสร บาท	ภาษีชื้น บาท
กรมหมื่นอัปสรฯ	1,360	1,600	40	-
กรมพระราชวังบวรฯ	1,200	-	-	400
กรมหมื่นสุรินทรฯ	240	-	-	-
กรมพระศรีสุลาไลย	240	-	-	-
เจ้าคุณวัง	160	-	-	-
กรมหลวงรักษ์รณเรศ	60	-	-	-
อื่น ๆ	ยังไม่สมบูรณ์	ยังไม่สมบูรณ์	ยังไม่สมบูรณ์	ยังไม่สมบูรณ์

---

1. ขอตั้งข้อสังเกตไว้ในตอนนี้ ทั้งเสนอแนะให้มีการศึกษาต่อไปด้วยว่า เงินที่ขึ้นเจ้าจำนวนทั้งหลาย ดังที่ยกตัวอย่างมา มีการสนองกลับเพื่อสาธารณประโยชน์ในท้องถิ่นนั้น ๆ หรือไม่ ผู้เขียนอ่านพบในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ว่ามีการสนองกลับ และนอกจากนี้เนื้อหาบางตอนในวิทยานิพนธ์ของกิตติ ตันไทย เรื่อง "การขุดคลอง..." : 69 ยังอ้างโดยไม่ได้ตั้งใจที่จะพูดถึงเรื่องนี้ว่า "....สำหรับคลองดำเนินสะดวกนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าที่สมุหกลาโหมเป็นแม่กองขุด....อันที่จริงเงินที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ออกเป็นค่าขุดคลองนั้น ไม่ใช่ของท่านเป็นเงินที่รัชกาลที่ 4 พระราชทานให้สร้างวัดที่เพชรบุรี โดยเอาเงินจากภาษีน้ำตาลที่เก็บได้ในท้องถิ่นดังกล่าวใช้จ่าย...."

2. รวบรวมจากหลักฐานที่อ้างอิงในตอนต้นเรื่องภาษีอากรต่าง ๆ และจากสมคิด ศรีสิงห์ การบริหารภาษีอากร, 170-175 (หมายเหตุ : ตารางนี้ยังไม่สมบูรณ์ เนื่องจากยังไม่สามารถรวบรวมเจ้าจำนวนได้ครบถ้วน)

จากตารางข้างต้นนี้จะเห็นว่าการเพาะปลูกอ้อยและการค้าน้ำตาลควรจะเสียภาษีเพียง 4 ขั้นตอน (หากถึงขั้นค้าน้ำตาลส่งออกควรจะเสียภาษีภายนอกซึ่งรวมค่าปากเรือด้วย)* แต่ในความเป็นจริงแล้ว ปรากฏว่าจะต้องเสียซ้ำซ้อนกันอีก 1 ขั้นตอน เป็นเพราะเจ้าภาษีมักจะทำนอกกฎหมายคือตั้งภาษีเถื่อนขึ้นมาเอง แต่เพราะอิทธิพลของเจ้าภาษีจึงสามารถทำให้เจ้าเมืองกรมการเมืองเชื่อเจ้าภาษีมากกว่าท้องตรา

ขั้นตอนที่ต้องเสียซ้ำซ้อนคือภาษีไร่อ้อย (นอกเหนือจากอากรสมพัตสร) ซึ่งมีการเก็บกันมาช้านานจนทำให้ภาษีเถื่อนนี้กลายมาเป็นภาษีที่เข้าใจกันว่าถูกต้องตามกฎหมาย แม้แต่สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ผู้มีส่วนในการจัดระเบียบภาษียังทรงเข้าพระทัยตามนั้น ดังที่กรมหมื่นนรเชิปประพันธ์พงศ์ รองเสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงมีความเห็นต่อเรื่องนี้ว่า

> "การที่เจ้าภาษีไปขักเก็บเป็นไร่เก็บเป็นน้ำอ้อยสด เช่นนั้นเป็นการผิดแผกกับพิกัดท้องตรา ควรเจ้าภาษีจะตั้งด่านตรวจตราตรวจจัดภาษีตามโรงเวลาเมื่อราษฎรนำอ้อยนั้นออกขาย....ก็เพราะไม่ได้ทอดพระเนตรท้องตรา เชื่อผู้วาราชการเมืองกรมการกราบทูลอย่างเดียว ทั้งเข้าพระไทยว่าภาษีของเราอย่างเรียวแรงเหลือเกิน.... ครั้นจะได้แจ้งไปในระวางนี้ก็ดูเป็นการไม่งาม...."[1]

สาเหตุที่มีการเก็บภาษีไร่อ้อยกันมาช้านานนั้นเป็นเพราะ "....ดูเหมือนภาษีจะไม่ได้เก็บตามท้องตรามาแต่แรก ด้วยการที่ราษฎรมีอ้อยไว้มากน้อยเท่าใดจะต้องให้เจ้าภาษีตวงน้ำอ้อยตรวจสอบก่อน บ้านราษฎรตั้งอยู่ไกลเจ้าภาษีตวงน้ำอ้อยไม่ทันน้ำอ้อยก็เสีย ครั้นราษฎรกลัวน้ำอ้อยจะเสีย เคี่ยวเสียก่อนเจ้าภาษี เจ้าภาษีก็ต้องรองว่าสักภาษี มีการจับกุมเป็นถ้อยความกันชุกชุม เจ้าภาษีได้ความลำบากที่เก็บภาษียาก ราษฎรได้รับความเดือดร้อนเป็นถ้อยความกัน จึงสมยอมกับเจ้าภาษีให้เก็บภาษีไร่อ้อยแทนน้ำอ้อย ตั้งกำหนดเก็บอ้อยดังนี้ อย่างดีไร่ละ 6 บาท อย่างกลางไร่ละ

---

1. กจช. ร.5 ก.14.20/3 ภาษีน้ำอ้อยหัวเมืองฯ (สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ถึงกับมีพระดำรัสให้เลิกอากรสมพัตสรแล้วคงไว้ซึ่งภาษีเถื่อนนั้น)

*ต้องเสียภาษีปากเรือ, ภาษีสำหรับเนื้อที่ที่ใช้จอดเรือในแม่น้ำ, ภาษีค่าทอดสมอ ภาษีขาออก ภาของขวัญและภาธรรมเนียมการราชการ

5 บาท อย่างเลวไร่ละ 4 บาท ส่วนราษฎรที่ไม่ได้ยินยอมกับเจ้าภาษีดังนี้ ก็ร้องว่าเสียสมพัตสรอากรค่าที่ ๆ ปลูกอ้อยแล้ว เจ้าภาษีน้ำอ้อยมาเก็บสมพัตสรซ้ำอีก เป็นการเก็บมาอย่างนี้ช้านาน แต่ไม่พ้นการทุ่มเถียงกันได้ ด้วยเจ้าภาษีก็ว่าเป็นอ้อยดีจะเก็บอย่างสูง ฝ่ายราษฎรก็ร้องว่าอย่างกลางหรืออย่างเลว ก็จะเสียเป็นอย่างต่ำ"[1]

การเก็บภาษีเช่นนี้ทำให้ราษฎรที่มิได้ปลูกอ้อยไว้เพื่อหีบเกือดร้อนไปด้วย เพราะต้องเสียภาษีเหมาถึงไร่ละ 4 ถึง 6 บาท นอกเหนือจากอากรสมพัตสรไร่ละ 2 สลึง ถึง 4 บาท ตามแต่พันธุ์อ้อยที่ใช้ มีการคิดคำนวณเปรียบเทียบกันแล้วระหว่างภาษีน้ำอ้อยกับภาษีไร่อ้อยว่าเก็บเพียงไร่ละ 10 อัฐเศษก็พอเพียงแล้ว[2] การกระทำของเจ้าภาษีวิธีนี้เป็นสาเหตุหนึ่งของการเข้าใจผิดของคนในสมัยต่อ ๆ มา โดยมองว่าเป็นเจตนาของรัฐที่จะเก็บภาษีซ้ำซ้อนและรุนแรง

เล่ห์เหลี่ยมอีกเรื่องหนึ่งที่เจ้าภาษีมักประพฤติปฏิบัติกันก็คือ การโมเมเก็บภาษีระหว่างน้ำตาลทรายแดงกับน้ำอ้อย[3] ทั้งนี้เพราะภาษีน้ำอ้อยนั้นเก็บจากน้ำอ้อยที่ต้มได้ที่แล้วแต่ยังไม่ได้ถึงขนาดน้ำตาลทรายแดงอันจะทำให้ต้องเสียภาษีซ้ำซ้อนสองอย่าง

สิ่งที่น่าสังเกตที่สุดและยังไม่มีใครพูดถึงก็คือ นอกจากเจ้าภาษีจะนำภาษีที่ตนประมูลได้ไปขายต่อเอากำไรแล้ว ยังพบว่าเจ้าภาษีเก่าและใหม่ผลัดกันประมูลเป็นเจ้าภาษีน้ำอ้อยคนละปีวนเวียนกันอยู่เช่นนี้ตลอดมา[4] และไม่เพียงแต่ภาษีน้ำอ้อย

---

1. กจช. ร.5 ก.14 2ก/13 ภาษีน้ำอ้อยหัวเมือง

2. กรมหมื่นนราธิปฯ ทรงคำนวณว่าอ้อยสดใน 1 ไร่ ทำน้ำอ้อยงบได้ไม่ถึงครึ่งหาบอ้อยประมาณเกือบ 3 ไร่ จึงจะทำน้ำอ้อยงบได้ 1 หาบ พิกัดอ้อยสำหรับน้ำอ้อยงบหาบหนึ่งเสียภาษีเพียง 2 สลึง ฉะนั้นไร่อ้อย 1 ไร่ ควรจะเสียภาษีเพียง 10 อัฐเศษเท่านั้น ภาษีเถื่อนไร่อ้อยอำนวยประโยชน์เจ้าภาษีอย่างมหันต์

3. หสช. ร.4 จศ.1220/99 ภาษีน้ำอ้อยนครสวรรค์

4. พบว่าพระภาษีสมบัติบริบูรณ์กับหลวงบริบูรณ์สุรากรผลัดกับยกขาดภาษีน้ำอ้อยคนละปีเป็นเวลา 5 ปีติดต่อกัน (ในเอกสาร ร.4 กห. เล่ม 26 หน้า 127–130) อาจจะพบว่าเป็นเวลานานกว่านี้ก็ได้ในเอกสารอื่น

เท่านั้น ทั้งสองคนนี้ยังผลัดเปลี่ยนกันเป็นเจ้าภาษีร้อยชักสาม และภาษีฝิ่นซึ่งเป็นของคู่กัน เหมือนภาษีน้ำอ้อยกับอากรสุรา ซึ่งผู้ใดประมูลได้อย่างหนึ่งต้องทำอย่างคู่นั้นด้วย[1] ระบบเครือข่ายของการดำเนินธุรกิจของเจ้าภาษีน้ำอ้อยผู้นี้ยังแผ่ขยายและมั่นคงขึ้นด้วย การที่เขา(พระภาษีสมบัติสมบูรณ์) เป็นผู้ผูกขาดภาษีปูนหอย ปูนกิลา แป้งเหล้า แป้งข้าวหมาก ร้อยชักสาม น้ำตาลตรายและยังเป็นนายประกันนายอากรบ่อนไก่ ปลา นก อีกด้วย[2] ตัวอย่างที่ยกมานี้ก็เหมือนกับกรณีของหลวงพิทักษ์ทศกรหน้าม้าของขุนนางตระกูลบุนนาค ซึ่งเคยกล่าวถึงมาแล้วในตอนต้น จะเห็นได้ว่าเจ้าภาษีเพียงคนเดียวอาจจะเป็นผู้ผูกขาดสินค้าหลาย ๆ อย่าง เป็นผู้ออกทุนให้ทำไร่อ้อย ทำโรงงานน้ำตาล และเป็นพ่อค้าสำเภา[3] มองในแง่ว่าเจ้าภาษีกับพ่อค้าสำเภาและเจ้าของไร่อ้อย เจ้าของโรงน้ำตาลเป็นคน ๆ เดียวกันหรืออยู่ในกลุ่มเดียวกัน ฉะนั้นถ้าจะกล่าวว่าเจ้าภาษีคุมของเพื่อต่อรองกับพ่อค้าและต่อรองกับผู้ผลิตแล้ว คงกล่าวเช่นนั้นไม่ได้ ในกรณีของน้ำตาลเมื่อเป็นเช่นนี้จึงเท่ากับว่ารัฐบาลจะไม่สามารถควบคุมอำนาจการครอบครองเศรษฐกิจที่พ่อค้าตลอดจนเจ้านายและขุนนางบางคนมีส่วนร่วมได้ เพราะฉะนั้นจึงมีการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากรในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมุ่งที่จะลิดรอนอำนาจของตระกูลบุนนาคโดยแท้ เรื่องนี้เป็นเรื่องเสริมความเห็นที่ว่าการพัฒนาประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 จำเป็นต้องลิดรอนอำนาจของขุนนางเสียก่อน หากรัฐบาลไม่สามารถคุมครองประชาชนด้วยการควบคุมอำนาจการครอบครองเศรษฐกิจที่พ่อค้าและข้าราชการมีส่วนร่วมต่อกันได้ ผลร้ายก็จะตกอยู่แก่ประชาชนเพียงฝ่ายเดียว เราไม่อาจจะไม่พูดถึงประชาชนในช่วงเวลานั้นได้ว่าทนทุกข์เนื่องจากระบบเจ้าภาษีนายอากรเพียงใด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงตระหนักดีในเรื่องนี้ ทรงห่วงใยอยู่เสมอและใช้คำนี้ด้วยพระองค์เองว่า "ราษฎรเป็นหนทางหากินแก่เจ้าหมู่มูลนาย[4] ทรงพยายามเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากรและระบบมูลนาย–ไพร่ โดยคำนึงถึงเหตุผลนี้เป็นสำคัญยิ่งประการหนึ่งด้วย

---

1. กจช. ร.4 กห. เล่ม 35 หน้า 28 ราชการกรมพระกลาโหม
2. กจช. ร.4 กห. เล่ม 38 หน้า 37,5 และเล่ม 14 หน้า 82
3. ในจดหมายเหตุ ร.3 จศ.1206/49 บอกว่าหลวงพิทักษ์ทศกรแต่งสำเภาถวายระหว่างรัชกาลที่ 3 จึงกล่าวได้ว่าหลวงพิทักษ์ฯต้องเป็นพ่อค้าสำเภาคนหนึ่ง
4. กจช. ร.5 พศ.7 สมุดพิเศษ

การค้าน้ำตาล

สมควรจะต้องกล่าวเน้นในที่นี้ว่า การค้าน้ำตาลมีความสำคัญยิ่งต่อการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่กล่าวเช่นนี้เป็นเพราะเหตุใดนั้นขอให้พิจารณาประเด็นดังต่อไปนี้

ประเด็นที่หนึ่ง การเปลี่ยนแปลงนโยบายเศรษฐกิจปลายสมัยรัชกาลที่ 3 นั้นน้ำตาลมีส่วนพัวพันด้วยเป็นอย่างมาก

ผู้ที่สนใจศึกษาประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ 3 คงจะสังเกตได้ว่าในระยะเวลาประมาณ 10 ปี ปลายรัชกาลมีการเปลี่ยนแปลงนโยบายการค้าเกิดขึ้น ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ นักประวัติศาสตร์ คนสำคัญผู้ศึกษาประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้วกล่าวว่า "....ยังรอคอยการศึกษาที่ละเอียดกว่าที่ใดเคยทำกันมาแล้ว เพื่ออธิบายการเปลี่ยนนโยบายของรัฐบาลไทยต่อการค้าต่างประเทศใน 5–6 ปีสุดท้ายของรัชกาลที่ 3"[1]

ขณะอธิบายถึงนโยบายการค้าของไทยสมัยต้นรัชกาลที่ 3 แต่พอสังเขปเพื่อผู้อ่านจะได้เปรียบเทียบว่าเกิดมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรในปลายรัชกาล

ในต้นสมัยรัชกาลที่ 3 นโยบายการผูกขาดสินค้าได้รับการผ่อนผันลง เบอร์นีกล่าวไว้ว่า "....พระองค์ได้ทรงพระกรุณาสั่งอนุญาตให้ทุกชาติที่มาเยี่ยมสยามได้ซื้อและซื้อ นำออกและนำเข้า กับประชาราษฎรทุกคนที่ตนคิดว่าสมควร โดยไม่มีข้อขัดขวาง เพียงแต่ต้องชำระภาษีศุลกากรเท่านั้น...."[2] น้ำตาลซึ่งเคยเป็นสินค้าผูกขาดในสมัยรัชกาลที่ 2 ก็ได้รับการยกเลิกเป็นสินค้าผูกขาดด้วยในสมัยต้นรัชกาลที่ 3 การเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐบาลยังผลให้มีการเพิ่มปริมาณการค้าสำเภา ซึ่งเป็นการค้าต่างประเทศในสมัยนั้นมากขึ้น[3] และข้อมูลจาก Wong Lin Ken แห่งมหาวิทยาลัยสิงคโปร์ บอกว่าในปี พ.ศ. 2367 ไทยส่งเรือสำเภาไปค้าขายกับสิงคโปร์เพิ่มขึ้นจาก

---

1. นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกุฎุมพี, 2525 :93
2. เล่มเดิม หน้า 90
3. Moore 1914, 27

27 ลำ เป็น 44 ลำ ซึ่งการค้าระหว่างไทยกับสิงคโปร์นี้เกี่ยวข้องด้วยเรื่องน้ำตาลเป็นอันมาก[1]

การค้าน้ำตาลให้กำไรแก่พ่อค้ามาก จากหลักฐานของไทยบ่งว่าสำเภาจีนพ่อค้าถวายระวางแก่รัชกาลที่ 3 บรรทุกน้ำตาลทรายแดงไปขายเมืองจีนได้กำไรคิดแล้วกว่า 60 %[1] แล้วยังสามารถบรรทุกสินค้ากลับเข้ามาขายได้กำไรอีกต่อหนึ่งด้วย

แม้รัชกาลที่ 3 จะมีนโยบายผ่อนผันการผูกขาดอย่างไรก็ตาม แต่ในความเป็นจริงการค้าด้วยระบบผูกขาดของพระคลังสินค้ายังมีอยู่ นี่คือเหตุผลหนึ่งที่ทำให้อังกฤษต้องการเข้ามาทำสัญญาการค้ากับไทย เพื่อขอลดภาษีศุลกากรและขอให้การค้าอย่างมีระบบที่แน่นอน เบอร์นี่ได้บรรยายถึงอุปสรรคของการค้าที่เกิดจากระบบผูกขาดของพระคลังสินค้า ซึ่งอาจจะเกิดจากตัวบุคคลคือเจ้าพระยาพระคลังฯ และน้องชายคือพระยาศรีพิพัฒน์ ซึ่งเป็นเจ้าพ่อวงการน้ำตาล เป็นผู้ที่คอยให้เกิดอุปสรรคในการค้าอยู่บ้าง[2] ดังนี้

> "ในปัจจุบันนี้ ไม่มีคนในกรุงเทพฯ คนใดกล้าซื้อสินค้าจากพ่อค้าอังกฤษหรือขายสินค้าให้พ่อค้าอังกฤษโดยไม่ได้รับอนุญาตจากพระคลังล่วงหน้าเสียก่อนและก็เป็นที่รู้กันอยู่ดีแล้วว่า พระคลังจะไม่อนุญาตให้ใครซื้อขายเลย ถ้าหากตัวท่านพระคลังหรือพวกขุนนางเล็ก ๆ ในบังคับบัญชาของท่านหรือพ่อค้าของพระเจ้าอยู่หัวต้องการจะขายของหรือซื้อของใคร ๆ ยกเว้นแต่พ่อค้าชาวยุโรป ก็อาจจะซื้อน้ำตาลจากตลาดได้ในราคา 8–9 บาทต่อหาบ พริกไทยซื้อจากตลาดราคา 14 บาทต่อ 1 หาบ ซึ่งรวมภาษี 3 บาทแล้ว แต่ถ้าพระคลังขายก็จะต้องเป็น 18 บาท ....พ่อค้าอังกฤษหรือพ่อค้าคนใดไม่อาจจะขายสินค้าได้เลย ต้องรอให้พระคลังและข้าราชการของท่านเลือกเสียก่อนเสมอ ถ้าต้องการสิ่งใดก็จะไม่ยอมให้ราคายุติธรรม แล้วก็จะปล่อยให้พ่อค้ารอวันแล้ววันเล่าเป็นเวลา

---

1. หสช. ร.3 จต. 1205/42 บัญชีจำหน่ายสินค้าสำเภาขุนหอ,
2. นิธิ เอียวศรีวงศ์ : 91 (อ้าง Burney, 1911 : 223)

1 เดือน หรือ 6 อาทิตย์ แล้วก็บังคับให้พ่อค้าขาย
ในราคาที่ตนต้องการ หรือไม่ก็ไม่ยอมให้พ่อค้าขาย
ได้กำไรเลย...."[1]

นอกจากนี้ยังรายงานเรื่องเรืออเมริกันซื้อไซเรนเข้ามาขึ้นน้ำตาล และมีอุปสรรคจากคนของพระคลัง ว่า "....ในสมัยก่อน ๆ เมื่อเรืออเมริกันเดินทางเข้ามาในฤดูเดียวกันนี้เอง ก็สามารถซื้อน้ำตาลได้เต็มเรือภายใน 20 วัน แต่เรือไซเรนถูกกักไว้ 2 เดือนแล้ว เนื่องจากคนของพระคลังแกล้งทำให้ช้าไป...."[2] อย่างไรก็ตามจากการค้าด้วยระบบนี้ ทำให้พระคลังสินค้าซึ่งเปรียบเสมือนคนกลางได้กำไรจากการค้าน้ำตาลถึง 84 % (ไม่ต่ำกว่า 33 %) โดยคำนวณจากการรายงานที่ว่า

"ค่าปากเรือ 1,136 บาท
ค่าความนิยมให้เจ้าเมืองปากน้ำและขุนบางอื่น ๆ 162 บาท
ค่าภาษีสินค้าออกซึ่งเป็นน้ำตาล 2,136 หาบ (หาบละ 1.50 บาท
: ผู้เขียน) 3,204 บาท
รวม 4,502 บาท"[3]

สนธิสัญญาเบอร์นีระหว่างไทยกับอังกฤษที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2369 นั้นอังกฤษมุ่งหวังจะให้ยกเลิกระบบพระคลังสินค้าและกำหนดอัตราภาษีที่แน่นอน โดยในสัญญาข้อที่ 1 ระบุว่า "....อนุญาตให้พ่อค้าไทยและพ่อค้าอังกฤษซื้อขายกันเองได้โดยเสรี และตามความสะดวก รัฐบาลจะเก็บภาษีจากพ่อค้าอังกฤษรวมเป็นอย่างเดียวตามความกว้างของปากเรือ โดยกำหนดดังนี้ เรือสินค้าที่บรรทุกสินค้ามาขายจะเรียกเก็บวาละ 1,700 บาท เรือสินค้าที่ไม่ได้บรรทุกเข้ามาขายจะเรียกเก็บวาละ 1,500 บาท"[4]

---

1. เอกสารของเบอร์นีเล่ม 1 : 212–218
2. เอกสารของเบอร์นี, 2525 : 229
3. เล่มเดียวกัน
4. Burney Papers (3) : 400

หลายคนวิจารณ์ว่าสนธิสัญญาฉบับนี้ทำให้ราคาน้ำตาลสูงขึ้น แต่จริง ๆ แล้ว ผู้เขียนอยากจะกล่าวว่านั้นเป็นผลทางอ้อมเท่านั้น

เมื่อสัญญากำหนดให้รัฐบาลไทยต้องเลิกการค้าแบบผูกขาดโดยพระคลังสินค้านั้น เรื่องนี้มีผลกระทบกระเทือนต่อรายได้ของประเทศเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะรายได้ขึ้นอยู่กับวิธีการผูกขาดการค้าของหลวงเป็นสำคัญ รัฐบาลจะต้องรับภาระอย่างหนักเกี่ยวกับการคลัง วิธีแก้ปัญหานี้ก็คือรัฐจะต้องหารายได้จากการผูกขาดด้วยวิธีอื่น นั่นคือ การผูกขาดการจัดเก็บภาษีอากรซึ่งมีลักษณะคล้ายระบบผูกขาดการค้าของหลวงแต่เดิม เพียงแต่เปลี่ยนมือผู้ผูกขาดจากพระคลังสินค้าของรัฐบาลไปสู่กลุ่มเอกชนที่รัฐบาลเป็นผู้เลือกขึ้นมา[1] วิธีการนั้นก็คือการตั้งภาษีอากร 38 อย่างในรัชกาลหรือหมายถึงระบบเจ้าภาษีนายอากรนั่นเอง ด้วยวิธีการนำให้น้ำตาลกลายเป็นสินค้าเข้าระบบภาษีอากร คือต้องเสียภาษีขั้นใน กลายเป็นธุรกิจการค้าที่ต้องเสียภาษีหลายซับหลายซ้อน ซึ่งสนองรับต่อแผนการผูกขาดน้ำตาลของรัฐ เพราะถ้าหากรัฐจัดการผูกขาดซื้อขายเอง ต้นทุนการค้าจะต่ำกว่าฝรั่งมาซื้อไปขาย แต่นโยบายนี้กระทบกระเทือนผู้ทำไร่อ้อยตลอดจนพ่อค้าแม่ค้าน้ำอ้อยน้ำตาลรายย่อยภายในประเทศ

เพื่อให้สอดคล้องกับแผนดำเนินงาน รัฐบาลยังหันกลับไปเข้มงวดกวดขันในทางการค้าและมีนโยบายเน้นการแข่งขันการค้าแข่งกับฝรั่ง ด้วยการสร้างเรือพาณิชย์

---

1. วราภรณ์ พินานนท์, 2522 : 90 และ เวลล่า, 2514 : 289 กล่าวว่าระบบการผูกขาดภาษีจากผลิตผลต่าง ๆ จึงเป็นวิถีทางเดียวที่จะแก้ปัญหาเรื่องการขาดแคลนเงินของรัฐบาล

แบบฝรั่งซึ่งบรรทุกได้ระวางสูง แต่ไม่ต้องเสียภาษี[1] ตั้งแต่ปี พ.ศ.2378 พอถึงปี พ.ศ.2390 รัชกาลที่ 3 ก็ทรงมีกองเรือพาณิชย์แบบฝรั่งประมาณ 11-13 ลำ ชุนนางอื่น ๆ มีอีก 6 ลำ[2] และในระหว่างปี พ.ศ.2378-2390 คือในปี พ.ศ.2383 รัฐบาลได้ผูกขาดการค้าน้ำตาลบางส่วน โดยกว้านซื้อน้ำตาลจากเอกชนซึ่งนำน้ำตาลเข้ามาขายในกรุงเทพฯ และประกาศว่าน้ำตาลจะยังขายให้ผู้ใดไม่ได้จนกว่าเรือพาณิชย์ของรัฐจะบรรทุกได้เต็มระวางเสียก่อนและในปี พ.ศ.2385 รัฐบาลได้ประกาศให้พ่อค้าซื้อและขายน้ำตาลโดยผ่านทางรัฐบาลเท่านั้น นับว่าเป็นการผูกขาดการค้าน้ำตาลอย่างเต็มที่[3] มีรายงานว่าการกระทำนี้ยังผลให้ราคาน้ำตาลที่ขายให้ฝรั่งเพิ่มสูงขึ้นถึง 40 %[4]

---

1. การส่งสินค้าเข้าและออกต้องเสียภาษีปากเรือซึ่งเรียกเก็บรวมตลอดละ 1,700 บาทต่อปี แต่ถ้าเป็นครั้งจะเรียกเก็บครั้งละ 600-700 บาท ในปีหนึ่งเรือสินค้าที่เข้ามาค้าขายกับไทยจะต้องเข้าออกเฉลี่ยปีละ 4 ครั้ง (ระหว่างกรุงเทพกับอินเดีย) กล่าวคือขายสินค้าที่กรุงเทพแล้วกลับเอ สินค้าที่กรุงเทพฯ ไปขายที่สิงคโปร์ แล้วขึ้นล่องระหว่างกรุงเทพฯ กับสิงคโปร์ รอมรสุมจึงจะเดินทางกลับไปอินเดียได้ การเก็บค่าปากเรือทั้งปีจะได้ประโยชน์ดีกว่าเสียต่อครั้ง นอกจากนี้เรือแบบฝรั่งยังมีระวางบรรทุกสูงกว่าสำเภาจีน ย่อมได้สินค้าไปมากกว่าแต่เสียค่าปากเรือเท่ากัน รัฐบาลไทยอาจจะเห็นความได้เปรียบของฝรั่งจึงต้องใช้วิธีเกลือจิ้มเกลือ

2. เวลลา, 2514 : 263

3. Wong, : 142

4. Frankfurter, O. "The Mission of Sir James Brooke to Siam", JSS เล่ม 8, 1911, : 21

การต่อสู้กันด้วยเล่ห์เหลี่ยมการค้าระหว่างรัฐบาลไทยกับฝรั่งต่างชาติมีผลอย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในช่วงนี้ ซึ่งผู้เขียนใคร่ขอตั้งข้อสังเกตและเตือนให้ระมัดระวังในการใช้ข้อมูลเป็นอย่างยิ่ง ผู้ศึกษาควรจะเข้าใจไว้ก่อนว่าฝรั่งเกี่ยงไทยตรงเรื่องภาษี[1] และคนไทยเกี่ยงฝรั่งตรงเรื่องระวางบรรทุกของเรือซึ่งบรรทุกสินค้าได้มากกว่าแต่เสียค่าระวางในอัตราที่เท่ากัน ขอยกตัวอย่างจากรายงาน

---

1. มิใช่เกี่ยงว่าภาษีแพง แต่เกี่ยงตรงที่การค้าของไทย ไม่มีระบบการจัดเก็บภาษีที่แน่นอน เช่นเก็บภาษีปากเรือซึ่งเรียกว่าเป็นภาษีค่าทอดสมอแล้ว แต่ก็ยังมีการเก็บภาษีสำหรับเนื้อที่ที่ใช้จอดเรือในแม่น้ำอีก นอกจากนี้ยังต้องมีของขวัญสำหรับคนของรัฐหลายคน มีค่าภาษีศุลกากรผ่านด่าน 2 แห่งระหว่างปากลัดกับกรุงเทพฯ มีค่าภาษีในการนำน้ำตาลออกไปราย ค่าป่วยการสำหรับเจ้าพนักงานและค่าอื่น ๆ จิปาถะ ยกตัวอย่างเรืออเมริกันลิเวอร์พูล แพคเก็ต นำสินค้าน้ำตาลออกไป 6,000 หาบ ถูกเรียกเก็บค่าท่าเรือและค่าทอดสมอเป็นเงิน 1,082 เหรียญ เสียค่าน้ำตาลอีกหาบละ 6 เหรียญรวมทั้งค่าภาษีขาออก นอกจากนั้นยังเสียเงินเพิ่มเป็นค่าเรือสำเภา 5 ลำ บรรทุกน้ำตาล 4,300 หาบออกมาส่งนอกสันดอนอีกในอัตรา 12 เหรียญต่อร้อยหาบ (โปรดดูในเอกสารของเบอร์นี่ (2), 2516 : 122)

เรื่องการค้าน้ำตาลของเบอร์นี[1] และฟิปป์[2] มาพิสูจน์ให้เห็นจริงดังนี้ (โปรดดูตาราง)

สัญชาติเรือ	ต้นทุน เหรียญ	ขายได้ บาท	เสียภาษี บาท	เงินคงเหลือ บาท	แลกน้ำตาล 7บาท/หาบ	นำกลับไปขาย เหรียญ	กำไร เหรียญ
ไทย,จีน+ไทย	+	70,000	400	70,000	10,000	60,000	7,248
อังกฤษ	+	70,400	8,850	61,550	8,792	52,752	น้อยกว่า 7,248

ตารางนี้เกิดจากการงานของฝรั่ง อ่านออกมาได้ว่าการค้าของฝรั่งได้กำไรน้อยกว่าพ่อค้าไทยหรือจีนไทย ทั้งนี้เพราะมีอุปสรรคที่เรื่องภาษี (โปรดดูความแตกต่างกันในช่วงภาษี) แต่ผู้เขียนใคร่ขอให้พิจารณาด้วยว่าเรือ ฝรั่งมีระวางบรรทุกสูง ฉะนั้นตัวเลขข้อมูลของเรือฝรั่งควรจะเปลี่ยนไปในทางมากขึ้น และไม่อาจนำมาเปรียบเทียบกันได้

---

1. Burney Papers, 2, Part V; Narrative of Captain Burney's Mission to Siam, 9 March, 1827. (อ้างจาก Wong : 140-142)

2. "Notes on Siam : Taken in 1833," Phipps, Practical Treatise on the China and Eastern Trade, pp. 207-208. (อ้างจาก Wong : 140-141)

การกระทำของรัฐบาลไทยนี้ รัฐบาลอ้างว่าไม่เป็นการละเมิดสัญญาแต่อย่างใด เพราะมิได้มีการระบุไว้อย่างแจ้งชัดในสัญญา และที่สำคัญก็คือการเก็บภาษีชั้นในนั้นมิได้เรียกเก็บจากพ่อค้าฝรั่ง หากแต่เก็บจากประชาชนซึ่งรัฐบาลมีสิทธิชอบตามที่จะปฏิบัติต่อประชาชนของตน[1]

นอกจากนี้การที่นายฮันเตอร์พ่อค้าน้ำตาลชาวอังกฤษมีเรื่องบาดหมางกับรัฐบาลโดยเริ่มตั้งแต่ลักลอบซื้อน้ำตาลแต่ถูกจับได้ จนถึงถูกเนรเทศออกไปเนื่องจากกล่าวหาว่ารัฐบาลไทยสั่งซื้อเรือกำปั่นแต่ไม่ยอมรับ และนายฮันเตอร์ฯ ว่าจะฟ้องร้องให้รัฐบาลอังกฤษนำเรือรบมาปิดปากอ่าวไทยนั้น ยิ่งทำให้รัชกาลที่ 3 ยิ่งสงวนท่าทีในการติดต่อกับฝรั่ง เวลลาได้กล่าวว่า Spenser St. John ซึ่งร่วมมากับคณะทูตอังกฤษ เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีกับไทยในปี พ.ศ.2393 ได้สังเกตเห็นความจริงอันนี้ และได้บันทึกไว้ว่า

"พระองค์ (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ) ได้เคยทางรักใคร่ชอบพอชาวอังกฤษเป็นอย่างมาก แต่ในระยะเวลา 2-3 ปีหลังนี้ พระองค์ได้ทรงแสดงความเป็นศัตรูต่อชาวต่างประเทศอย่างหนัก พอ ๆ กับที่เคยทรงเป็นมิตร ข้าพเจ้าเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงทั้งนี้ เนื่องมาจากความประพฤติอันเลวทรามของพ่อค้าอังกฤษสำคัญคนหนึ่งที่อยู่ในกรุงเทพฯ (นายฮันเตอร์พ่อค้าน้ำตาล : ผู้เขียน) บุคคลผู้นี้ได้ทำให้พระองค์ทรงพระพิโรธ เพราะเขาได้พยายามขืนบังคับรัฐบาลสยามอย่างไม่เป็นธรรม ให้ซื้อเรือกำปั่นลำหนึ่งด้วยราคาอันแพงลิบลิ่ว ตั้งแต่ได้เกิดการทะเลาะเบาะแว้งกันครั้งนั้นแล้ว ฐานะของชาวต่างประเทศได้ทรุดลงไปเป็นอันมาก...."[2]

และควรจะต้องกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่า เมื่อพ่อค้าต่างชาติไม่สามารถซื้อน้ำตาลบรรทุกกลับไปขายยังเมืองท่าที่ต้องการได้ จำนวนเรือของพ่อค้าที่เข้ามากรุงเทพฯ พลอยลดลงไปด้วย และการที่พ่อค้าน้ำตาลเข้ามาน้อยยังผลต่อไปให้การผลิตน้ำตาลลงลง น้ำตาลที่เคยส่งออกเมื่อปี พ.ศ.2383 เป็นจำนวน 240,000 หาบกลับลดลงเหลือเพียง

---

1. กรมศิลปากร เรื่องทูตฝรั่งฯ หน้า 67 และ Moor หน้า 207

2. เวลล่า, 2514 : 266-267

80,000 ตามในปี พ.ศ. 2393[1] อันเป็นปลายรัชกาล

และการที่รัฐบาลอังกฤษส่ง Sir James Brooke เข้ามาเจรจาเรื่องสนธิสัญญาทางพาณิชย์ในปี พ.ศ.2393 นั้น ก็เป็นด้วยจุดประสงค์เพื่อพิทักษ์ผลประโยชน์ของพ่อค้าอังกฤษในสิงคโปร์ ซึ่งเป็นผู้มีผลประโยชน์ในการค้าน้ำตาลโดยเฉพาะ[2]

อย่างไรก็ตาม รัฐบาลไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังยืนกรานที่จะไม่ยอมแก้หนังสือสัญญาทางการค้า ซึ่งฝรั่งเรียกร้องให้ยกเลิกการผูกขาดของหลวงอย่างจริงจัง และให้ลดภาษีค่าปากเรือลงเหลือครึ่งละ 500 บาทด้วย ไทยมีท่าทีแข็งกร้าวอยู่ได้เช่นนี้ก็เนื่องจากเสียงส่วนใหญ่ของพ่อค้าอังกฤษในสิงคโปร์ ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่มีพลังทางการเมืองกลุ่มหนึ่งในขณะนั้นไม่ปรารถนาจะเห็นการใช้ความรุนแรงกับไทย ทั้งนี้เพราะไทยเป็นเมืองผลประโยชน์ของสิงคโปร์พ่อค้าที่สิงคโปร์กลัวว่าจะเกิดการค้าโดยตรงระหว่างไทยกับยุโรปโดยไม่ผ่านสิงคโปร์มากที่สุด[3]

เมื่อมีการทำสนธิสัญญาพระราชไมตรีทางการค้าฉบับแรกในสมัยรัชกาลที่ 4 ปีพ.ศ.2398 ระบบการผูกขาดการค้าถูกล้มเลิกไปโดยเจตนา ดังจะเห็นได้ว่าพระคลังสินค้าถูกยกเลิกไปอย่างเด็ดขาด ส่วนระบบการผูกขาดโดยภาษีอากรนั้นถูกระบุไว้ในสัญญาว่าสิ่งของที่เป็นสินค้าออกเรียกเก็บภาษีเพียงชั้นเดียวคือภาษีภายในหรือสินค้าขาออกอย่างใดอย่างหนึ่ง รายละเอียดในหนังสือสัญญามีดังนี้

---

1. เวลล่า, 2514 : 260

2. โปรดดูในเรื่องต่อไปซึ่งจะพิจารณาเรื่องการค้าน้ำตาลระหว่างไทยและสิงคโปร์ และโปรดดู Wong :

3. Wong : 145

" Section V

The undermentioned Articles being subject to the Inland or Transit Duties herein named, and which shall not be increased, shall be exempt from Export Duty.

		Tical	Salung	Fuang	Hun	
52.	Sugar white	0	2	0	0	Per pecul
53.	Ditto, red	0	1	0	0	" "[1]

จากเรื่องราวที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงนโยบายเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในรัชกาลที่ 3 นั้น มีเรื่องราวมาจากการค้าน้ำตาลซึ่งเป็นสินค้าออกอันดับหนึ่งของไทยเป็นสำคัญ จึงเพียงแต่ตั้งข้อสังเกตไว้เพื่อให้มีการอภิปรายในวงกว้างต่อไป

ประเด็นที่สอง ความสำคัญของการค้าน้ำตาลไทยเห็นได้จากความเจริญรุ่งเรืองทางการค้าระหว่างไทยกับสิงคโปร์ จนอาจกล่าวได้ว่าสิงคโปร์ในระยะแรกตั้งประกับประกองตัวอยู่ได้ โดยการพัฒนาทรัพยากรภายในของไทย (น้ำตาล) และการพัฒนาความต้องการของคนไทย (รสนิยมในด้านความเป็นอยู่ ซึ่งทำให้เกิดความต้องการผ้าแพรพรรณ และสินค้าจำพวกเครื่องแก้วที่มาจากอังกฤษ)

จากการศึกษาของ Wong Lin Ken แห่งมหาวิทยาลัยสิงคโปร์ กล่าวว่าอังกฤษสถาปนาสิงคโปร์เป็นสถานีการค้าในปี พ.ศ.2362 แต่ในปี พ.ศ.2366 มีเรือสำเภาไทยไปค้าที่สิงคโปร์ 27 ลำ ในปี พ.ศ.2367 เป็น 44 ลำ และปี พ.ศ.2369 สิงคโปร์กลายเป็นศูนย์กลางการค้าของไทยในแถบหมู่เกาะอินเดียตะวันออก[2]
สินค้าหลักที่สิงคโปร์สั่งซื้อจากไทยคือน้ำตาล ข้าว ยาสูบ ครั่ง ไม้ฝาง เกลือ ดีบุก

---

1. M.L. Manich Jumsai, King Mongkut and Sir John Bowring, 1970 : 137

2. Wong Lin Ken เล่มเดิม 138

น้ำมันมะพร้าว และสินค้านำเข้าคือสิ่งทอต่าง ๆ เครื่องแก้ว และฝิ่น ซึ่งในช่วงเวลานั้นไทยได้เปรียบดุลการค้าสิงคโปร์[1]

ตารางต่อไปนี้[2] แสดงให้เห็นการค้าระหว่างไทยกับเมืองศูนย์การค้าของอังกฤษอันได้แก่ สิงคโปร์ ปีนัง มะละกา ในระยะแรกถึงปี พ.ศ.2363 อันเป็นหลักฐานว่าไทยได้เปรียบดุลการค้า

สินค้าออก	ค่าเงินเป็นรูปี	สินค้าเข้า	ค่าเงินเป็นรูปี
น้ำตาล	370,242	สิ่งทอต่าง ๆ	425,603
ข้าวสารและข้าวเปลือก	166,185	ฝิ่น	141,151
ยาสูบ	139,493	อื่น ๆ	132,585
ไม้ฝาง	72,633		
เกลือ	68,647		
ดีบุก	57,573		
อื่น ๆ	176,804		
รวม	1,128,785	รวม	699,339

ขอตั้งข้อสังเกตไว้ว่าพ่อค้าสิงคโปร์อาจเป็นได้ทั้งชนชาติอังกฤษและคนจีน แต่ถ้าเป็นคนจีนจะมีภาษีดีกว่าเพราะไทยวางใจและลดหย่อนผ่อนปรนภาษีการค้าให้ และเข้าใจว่าพ่อค้าจากสิงคโปร์ที่ไทยยอมติดต่อค้าขายและอำนวยความสะดวกให้ส่วนใหญ่จะเป็นพ่อค้าจีนซึ่งสำรวงตนเป็นคนกลาง ซึ่งวิธีนี้ครอว์เฟอร์ดยืนยันว่า พ่อค้าฝรั่งได้กำไรดีกว่าที่จะไปซื้อขายจากหลวงด้วยตนเอง[3]

---

1. โปรดดูในวราภรณ์ พินานนท์ เล่มเดิม "เรื่องการค้าระหว่างไทย-สิงคโปร์

2. Burney Papers (3) Part I : 187-189

3. Crawfurd (2) : 165 และคนจีนยังใช้ระบบเครดิตในการค้า ทำการค้าได้คล่องตัวกว่าฝรั่ง ผู้สนใจโปรดอ่านใน Wong Lin Ken เล่มเดิม

มีหลักฐานว่าในปี พ.ศ.2369-2386 ไทยเสียเปรียบดุลการค้ากับสิงคโปร์[1] ขอให้สังเกตปี พ.ศ. 2369 ว่าเป็นปีแรกของการใช้สัญญาเบอร์นี ซึ่งได้กล่าวแล้วว่าการค้าน้ำตาลตกลงไปเนื่องมาจากผลทางอ้อมของการใช้สัญญาฉบับนี้[2]

ตารางแสดงประมาณการนำเข้าซึ่งน้ำตาลไทยของสิงคโปร์ในระหว่างปี ค.ศ.1829-1866 (พ.ศ.2372-2409) จะสนับสนุนเรื่องการผูกขาดสินค้าของไทย ความตกต่ำของการค้าน้ำตาลไทยในช่วงนั้นเป็นอย่างดี

มีหลักฐานว่าในปี พ.ศ.2369-2386 ไทยเสียเปรียบดุลการค้ากับสิงคโปร์[3] และถ้าหากพิจารณาตัวเลขจากตารางซึ่งแสดงปริมาณการนำเข้าน้ำตาลไทยของสิงคโปร์หน้าฉัดไปนี้จะเห็นว่าตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ.2383 (ค.ศ.1840) เป็นต้นไป โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ.2385-2389 (ค.ศ1842-1846) ปริมาณการนำเข้าน้ำตาลยิ่งต่ำลงไปอีก จริงอยู่ในช่วงปี พ.ศ.2383 และ 2385 เป็นปีสำคัญที่มีการประกาศผูกขาดน้ำตาล ราคาน้ำตาลจะต้องแพงขึ้นและมีผลต่อปริมาณการนำเข้า แต่มีหลักฐานจากที่อื่นว่าในปี พ.ศ.2383 ซึ่งอยู่ในช่วงไทยเสียดุลการค้ากับสิงคโปร์นั้น น้ำตาลไทยส่งออกต่างประเทศถึง 240,000 หาบ[4] เพิ่มจากปี พ.ศ.2365 ถึง 180,000 หาบ เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ถ้าหากไทยเสียดุลการค้ากับสิงคโปร์ แต่ตามหลักฐานไทยส่งน้ำตาลเพิ่มขึ้นจึงแปลได้ว่าไทยเริ่มหันเหการค้าไปจากสิงคโปร์[5] ข้อสังเกตนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ Wong Lin Ken ที่กล่าวว่าการค้าน้ำตาลระหว่างไทยกับสิงคโปร์ซบเซาลงนับตั้งแต่ไทยมุ่งเปิดตลาดที่เมืองจีน และการผลิตน้ำตาลของไทยตกต่ำลง[6]

---

1. อ้างแล้ว Burney Papers

2. การสนับสนุนการค้าขายกับเมืองจีนโดยตรงในช่วงนั้น ก็เป็นปัจจัยหนึ่งซึ่งทำให้การค้าน้ำตาลระหว่างไทย-สิงคโปร์ตกต่ำลง

3. อ้างแล้ว Burney Papers

4. Balestier, Message from the President : 53 (อ้างจากเวลลา : 260)

5. ประเทศจีนเป็นศูนย์กลางการค้าที่ไทยสนับสนุนในช่วงนี้ และปรากฏว่าสหรัฐฯ มาซื้อน้ำตาลจากจีน (โปรดดูใน Wong Lin Ken เล่มเดิม)

6. Wong Lin Ken เล่มเดิม : 151

ตารางแสดงมูลค่าการนำเข้าน้ำตาลไทยของสิงคโปร์

ระหว่าง ปีค.ศ.1828-1856

Year	$	Piculs.
1828-29	Nil	Nil
-	-	-
1835-36	114,453	19,325
-	-	-
1840-41	118,810	43,269
1841-42	294,265	55,848
1842-43	135,335	24,443
1843-44	145,869	27,771
1844-45	67,951	13,805
1845-46	72,943	15,243
-	-	-
1847-48	265,453	82,220
1848-49	214,583	47,273
-	-	-
1852-53	237,343	50,944
-	-	-
1855-56	284,383	64,097
1856-57	602,278	?
1857-58	297,159	43,229
-	-	-

Year	$	Piculs.
1862-63	160,731	22,209
1863-64	182,074	31,556
1864-65	205,419	29,980
1865-66	64,780	8,107

(ที่มา : Wong Lin Ken "The Trade of Singapore, 1819-1869" เล่มเดิม หน้า 151)

ความตกต่ำของการทำน้ำตาล

น้ำตาลส่งออกมากที่สุดในปี 2402 เป็นจำนวนถึง 203,596 หาบ เมื่อคำนวณดูแล้วอาจกล่าวได้ว่าผลผลิตที่แท้จริงในปีนี้น่าจะประมาณสัก 300,000 - 400,000 หาบ[1] และในปี พ.ศ.2402 ก็เป็นเวลาภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริ่งกับอังกฤษ และสนธิสัญญาในทำนองเดียวกันนี้กับประเทศยุโรปอื่น ๆ ซึ่งมีผลทำให้การค้าของไทยขยายตัว แต่นั่นก็เป็นช่วงเวลาสุดท้ายของบทบาทของน้ำตาลที่นับวันจะส่งออกน้อยลง ๆ จนภายหลังปีพ.ศ.2423น้ำตาลส่งออกได้เป็นครั้งเป็นคราวเท่านั้น[2] มิหนำซ้ำเมืองไทยยังทำน้ำตาลได้ไม่พอใช้และยังต้องสั่งเป็นสินค้าเข้าอีกด้วย มีหลักฐานว่าในปี พ.ศ.2462 ไทยสั่งน้ำตาลเข้า 189,751 หาบ ต่ำกว่าปริมาณเฉลี่ยถึง 80 % และมีราคาถึง 6,307,833 บาท คิดราคาเฉลี่ยหาบละ 33.24 บาท[3]

เพื่อให้เข้าใจเรื่องสถานการณ์การผลิตน้ำตาลมากขึ้นโปรดดูข้อมูลเปรียบเทียบระหว่างน้ำตาลที่ยังคงทำได้ในเมืองไทยกับน้ำตาลไทยสั่งเป็นสินค้าเข้า ข้อมูลนี้นับปริมาณน้ำตาลในระยะเวลาเฉลี่ย 1 ปี ในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1[4]

	น้ำอ้อย หาบ	น้ำตาลทรายขาว หาบ	น้ำตาลทรายแดง หาบ
น้ำตาลที่ทำได้ในเมืองไทย	325,009	1,560	20,280
น้ำตาลไทยที่สั่งเป็นสินค้าเข้า	106,401	342,751	-

นอกจากการเปรียบเทียบปริมาณน้ำตาลที่ทำได้ในเมืองไทยกับน้ำตาลที่ไทยสั่งเป็นสินค้าเข้าแล้ว โปรดสังเกตปริมาณน้ำตาลทรายขาวที่ทำได้ในประเทศด้วยในการพิจารณาภาวะการค้าน้ำตาลขาเข้า โดยมีหลักการพิจารณาว่าน้ำตาลทรายขาวเป็น

---

1. อ้างแล้ว ร.6 ค.16.1/5
2. เอกสารเดียวกัน
3. เอกสารเดิม
4. เอกสารเดียวกัน

น้ำตาลที่ผ่านโรงงานและวิธีการผลิตที่พัฒนาสมัยปริมาณน้ำตาลทรายขาวจึงสัมพันธ์กับเรื่องโรงงานและการผลิตอันจะชี้ให้เห็นถึงสภาพความตกต่ำของการผลิตน้ำตาลได้

สาเหตุความตกต่ำของการทำน้ำตาล

สาเหตุความตกต่ำของการทำน้ำตาลนั้นควรพิจารณาเรื่องระบบการค้าเสรีมีส่วนทำลายกิจกรรมนี้เป็นเรื่องแรก

ระบบการค้าเสรีเปิดโอกาสให้ประเทศเมืองแม่ส่งทุนออกไปยังเมืองอาณานิคมต่าง ๆ เมืองอาณานิคมที่เป็นคู่แข่งเรื่องการค้าน้ำตาลกับไทยคือชวาซึ่งเป็นอาณานิคมของดัทช์ จึงได้รับการสนับสนุนจากดัทช์ในเรื่องทุนเป็นสาเหตุให้น้ำตาลชวาราคาถูกและแย่งตลาดได้ตามวัตถุประสงค์ของเมืองแม่ ข้อมูลนี้สนับสนุนอย่างมากคือ "....ผู้ต้มกลั่นสุราในประเทศนี้เกือบจะเลิกการใช้น้ำอ้อยที่ทำกายในบ้านเมืองเสียที่เดียวและหันไปใช้น้ำอ้อยชนิดเลวที่สุดซึ่งส่งมาจากชะวา คำชี้แจงในข้อนี้ก็คือว่าน้ำอ้อยชะวานั้นราคาถูกอย่างประหลาดและมีส่งเข้ามาไม่รู้ขาด...."[1] ส่วนน้ำตาลไทยนั้นมีปัญหาเรื่องทุน กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์เสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงให้ความเห็นว่า "ไม่มีใครกล้าออกทุนให้"[2] ซึ่งนอกจากจะหมายถึงไม่มีประเทศจักรวรรดินิยมประเทศใดจะออกทุนให้ประเทศไทยซึ่งมิใช่อาณานิคมของตนแล้วยังหมายรวมไปถึงการที่ผู้สะสมทรัพย์ในประเทศไทยไม่ยอมลงทุนทางอุตสาหกรรมแต่จะลงทุนทางสังคมมากกว่าด้วย

นอกจากเรื่องการส่งทุนออกแล้วการเปลี่ยนแปลงทางด้านความต้องการของตลาดโลกตามระบบการค้าเสรียังเกี่ยวข้องกับความตกต่ำของน้ำตาลเป็นอย่างมาก ในช่วงนั้นตลาดโลกต้องการข้าวเป็นอย่างยิ่ง สืบเนื่องมาจากในคริสตศตวรรษที่ 17–18 ประเทศในยุโรปใช้ข้าวเป็นวัตถุดิบในการอุตสาหกรรมหลายประเภท นอกจาก

---

1. กจช. ร.6 ค.16.1/5

2. กจช. ร.5 ค.14.2ก/3 ภาษีน้ำอ้อยหัวเมือง

จะใช้เป็นอาหารเลี้ยงม้า หมู วัว และยังใช้ในอุตสาหกรรมเบียร์ ในอุตสาหกรรมผ้า (ใช้ในการลงแป้ง) ประเทศในยุโรปได้ข้าวจากทางใต้ของสหรัฐอเมริกาและอินเดียใต้ แต่ในกลางคริสตศตวรรษที่ 19 เกิดกบฏในอินเดียและเกิดสงครามกลางเมืองในสหรัฐฯ ยังผลให้การผลิตข้าวลดลง ในขณะเดียวกันการคมนาคมระหว่างเอเชียกับยุโรปเจริญขึ้นและสะดวกขึ้นเนื่องจากมีอุปกรณ์การเดินเรือที่ดีกว่าเดิม ยุโรปจึงสามารถซื้อข้าวจากแหล่งผลิตไกล ๆ แม้แต่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้[1]

อังกฤษเองก็มีความต้องการข้าวดังเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น และเหตุผลอีกประการหนึ่งที่สำคัญคือความต้องการขายข้าวให้อาณานิคมของตน ในสนธิสัญญาบาวริ่งระบุอย่างชัดเจนว่าไทยจะต้องอนุญาตให้มีการส่งข้าวออกไปขายต่างประเทศ รัฐบาลจำเป็นต้องออกกฎเกณฑ์เพื่อชี้นำให้ราษฎรผลิตข้าวเพื่อสนองตอบต่อระบบการค้าเสรีนี้ ผู้ที่ได้อ่านประกาศรัชกาลที่ 4 คงจะเห็นแล้วถึงการโน้มน้าวให้ปลูกข้าว ถึงกับมีกฎหมายรับรองว่าการทำนาใน 3 ปีแรกจะไม่เสียค่านา เมื่อการทำนาไม่ต้องเสียค่านาแต่การปลูกอ้อยต้องเสียค่าที่ดินอาจจะถึงไร่ละ 4.50 บาทและปลูกอ้อยได้เพียงปีละครั้งเท่านั้น เปรียบเทียบกันแล้วการปลูกอ้อยจะต้องลงทุนมากกว่าการปลูกข้าวทำน้ำตาลจึงเสื่อมความนิยมลงอย่างเห็นได้ชัดเจน

นอกจากการพิจารณาในส่วนของระบบการค้าเสรี ซึ่งทำให้รู้เรื่องทุนแล้ว เรื่องแรงงานและภาษีควรจะนำมาพิจารณาด้วย

ในความเห็นของอาจารย์อัมมาร์ สยามวาลา กล่าวว่าความตกต่ำแห่งการทำน้ำตาลนี้มิใช่เป็นเรื่องของทุน แต่เป็นเรื่องของแรงงาน ทั้งนี้เพราะอ้อยนั้นจะเจริญเติบโตได้ในสังคมที่มีลู่ทางที่จะบังคับแรงงานมาใช้ในไร่อ้อยและโรงน้ำตาล

---

1. ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุลและคณะ อ้างแล้ว หน้า 8 (อ้าง David D. Johnston, Rural Society and Rice Economy in Thailand, 1880-1930. Xerox Univ Microfilms, 1975 : 18

ได้มาก[1] เดิมเจ้าของโรงน้ำตาลนั้นมักจะเป็นเจ้าภาษีนายอากรผู้ผูกขาดการค้า กระบวนการที่รัฐจะเข้าคุมครองประชาชนทางด้านสินค้าและราคาจึงไม่เกิด แต่เมื่อรัฐได้ยกเลิกระบบภาษีอากรและจัดวิธีการปกครองที่ดีขึ้น เจ้าของโรงงานจะยังคับแรงงานคนตลอดจนการใช้โคกระบือ และการซื้ออ้อยให้เป็นไปตามอำเภอใจและผลประโยชน์ของตนไม่ได้ ยกตัวอย่างเรื่องการซื้ออ้อยซึ่งเจ้าของโรงงานปฏิบัติต่อชาวไร่อ้อย คือ โรงงานมักจะว่าซื้ออ้อยในไร่ตั้งแต่ยังอ่อน กำหนดราคาไร่ละประมาณ 24 บาท โรงงานจะจ่ายเงินล่วงหน้าให้ไร่ละ 7 บาท อีก 17 บาทนั้นจะจ่ายให้ต่อเมื่อขายน้ำตาลได้ อีกอย่างหนึ่งเจ้าของโรงงานไม่ยอมให้ชาวไร่ตัดอ้อยที่ซื้อไว้ก่อนเวลาที่ตนต้องการใช้ มีผลทำให้ต้องเลื่อนเวลาปลูกอ้อยใหม่ไปพ้นฤดู ผลที่กระทบกันมาเป็นลูกโซ่ก็คือคุณภาพของอ้อยปลูกใหม่เลวลง[2]

ประเด็นสุดท้ายที่จะพิจารณาคือเรื่องภาษี เพื่อดูว่าภาษีมีส่วนจำกัดการพัฒนาของกิจกรรมน้ำตาลหรือไม่อย่างไร

ในรายงานของรัฐบาลเกี่ยวกับเนื้อที่เพาะปลูกอ้อยฉบับหนึ่งกล่าวถึงภาษีว่า

> "...อ้อยนั้นหาพันธุ์ไม่ได้สะดวก ในฤดูเพาะปลูกจึงจะมีพวกพ่อค้านำยอดอ้อยไปขาย และต้องเสียค่าสมพัตสรถึงไร่ละ 4.50 บาท และปลูกได้ปีละครั้งเท่านั้น...ราษฎรหันมาปลูกข้าวและปลูกพืชอื่นสลับข้าว เช่นข้าวโพด ปอกระจก ถั่ว งา แทนปลูกอ้อยกันมากขึ้น เนื่องด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมาแล้ว อีกทั้งพื้นหมู่นเวียนเหล่านั้นเสียค่าสมพัตสรเพียงไร่ละ 37 สตางค์เท่านั้น"[3]

ในรายงานของสภาเผยแผ่พาณิชย์ก็มีกล่าวถึงเรื่องภาษี โดยยกตัวอย่างจากภาษีน้ำตาลทรายแดง เริ่มตั้งแต่ปลูกอ้อยไร่หนึ่ง น้ำตาลที่ได้ต่อไร่คิดเป็นหาบได้

---

1. ขอบพระคุณอาจารย์อัมมาร์ สยามวาลา สำหรับความคิดนี้
2. อ้างแล้ว ร.6 ค.16.1/5
3. กจช. กส.13/1840 แบงอินโดจีนกรุงเทพฯ ขอทราบเนื้อที่ที่เพาะปลูกอ้อย

9 หาบ หากขายในราคาหาบละ 8 บาท จะเป็นเงินทั้งสิ้น 72 บาท จะต้องหักส่วนภาษีที่ต้องเสียตามส่วนน้ำตาลที่ทำได้ 3.64 % แล้ว ยังมีราคาต่ำกว่าราคาน้ำตาลทรายแดงซึ่งเข้ามาจากต่างประเทศต้องเสียภาษีขาเข้า 3 % และต้องเสียค่าบรรทุกและค่าใช้จ่ายอื่น ๆ อีก และเน้นว่าสาเหตุแห่งความตกต่ำของน้ำตาลมิได้อยู่ที่เรื่องภาษีเด็ดขาด[1]

พิจารณาจากรายงานของรัฐบาลทั้ง 2 ฉบับแล้วจะเป็นว่ารายงานทั้ง 2 นี้ให้ข้อเท็จจริงคนละเรื่อง รายงานฉบับแรกแสดงให้เห็นข้อเท็จจริงในการทำมาหากินของประชาชน แต่รายงานฉบับที่สองแสดงให้เห็นข้อเท็จจริงเรื่องการค้าน้ำตาลเป็นสินค้าออกและสินค้าเข้า ความจริงรายงานทั้งสองฉบับมิได้ขัดแย้งกัน กลับรับกันและกันอย่างสมเหตุสมผลว่าภาษีมิได้เป็นอุปสรรค แต่ถ้าหากจะลงทุนประเภทนี้จะต้องใช้ทุนมากกว่าการลงทุนประเภทอื่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องข้าว

สรุปเรื่องความตกต่ำของการผลิตน้ำตาลนี้ ผู้เขียนเห็นว่าเป็นเรื่องของการที่ไม่มีใครคิดจะลงทุนมากกว่าในเมื่อเปรียบเทียบแล้วกับการอุตสาหกรรมน้ำตาลในเมืองชวา น้ำตาลจากผลิตผลอื่น เช่นหัวบีท และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการโอนทรัพยากรไปสู่การผลิตและธุรกิจการค้าข้าว ผู้ที่ใคร่จะทราบว่าระบบศักดินามีส่วนจำกัดการพัฒนาของกิจกรรมน้ำตาลอย่างไรนั้นโปรดพิจารณาเรื่องทุนเป็นสำคัญ

---

1. อ้างแล้ว ร.6 ค.16.1/5

มีผู้ตั้งข้อสงสัยกันมาก ว่าหลังจากการค้าน้ำตาลซบเซาลงและหยุดส่งเป็นสินค้าออกในปี พ.ศ.2423 เหตุผลที่เข้าใจกันอย่างแจ่มชัดก็คือเป็นเพราะการปลูกอ้อยได้กำไรน้อยกว่าการปลูกข้าวนั้น[1] ได้มีการโยกย้ายทุนและแรงงานมากการผลิตและการค้าน้ำตาลไปสู่การผลิตและการค้าข้าวกันมากแค่ไหน และมีหลักฐานใดสนับสนุนให้เห็นจริงเพียงไรนั้น นับว่าเป็นเรื่องยากมากที่จะพบหลักฐานสนับสนุนอย่างชัดเจน ผู้เขียนไม่เห็นด้วยที่จะมองดูการขยายที่ดินหรือการเปิดเนื้อที่ทำนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายที่ดินใกล้แม่น้ำลำคลองซึ่งเป็นบริเวณหรืออยู่ใกล้บริเวณที่เพาะปลูกอ้อยเดิมว่านั้นแสดงว่ามีการโอนทรัพยากรที่ดินจาก "อ้อย" ไปสู่ "ข้าว" ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุผลที่ว่าพื้นที่ที่เปิดขึ้นใหม่ส่วนใหญ่จะถูกจับจองโดยพวกเจ้านายและขุนนางบางคน ซึ่งจะทำให้ที่ดินเหล่านั้นถูกทิ้งร้าง ขนกระทั่งมีประกาศของรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 (ประกาศ จ.ศ.1236) ซึ่งระบุว่า หากที่ดินผืนใดถูกทิ้งร้างไว้เป็นเวลา 3 ปี สิทธิการเป็นเจ้าของที่ดินนั้นจะเป็นโมฆะ ถึงมีการเข้าไปจัดการทำนาและขยายการเพาะปลูกกันอย่างจริงจังขึ้น

ผู้เขียนเห็นว่าหลักฐานที่สามารถจะนำมาใช้ได้ก็คือหลักฐานที่เกี่ยวกับการค้าข้าว ซึ่งมีผู้ดำเนินการในเรื่องนี้อยู่ 2 กลุ่มก็อโรงสีและบริษัทส่งออก จากการศึกษาของสุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุลและคณะเรื่องธุรกิจการค้าข้าว : กลุ่มผลประโยชน์และชาวนา (พ.ศ.2398–2475) พบว่าในทางปฏิบัติทั้งสองกลุ่มนี้แบ่งตลาดส่งข้าวออกนอกกันอย่างเด็ดขาด โรงสีจะคุมตลาดในเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งตลาดสิงคโปร์และฮ่องกง ซึ่งผู้ดำเนินการทั้งหมดคือคนจีน บัจจัยสำคัญประกอบวิธีดำเนินการก็คือต้องมีตัวแทนของตนเองที่ตลาดต่างประเทศ และมีเรือบรรทุกข้าวไปยังตลาดนั้นก่อนหน้าใหม่ซึ่งจากบัจจัยสำคัญ 2 สิ่งนี้จะไม่สามารถค้าขายแข่งกับพวกโรงสีได้เลย[2]

---

1. ไพฑูรย์ ตายสว่าง "ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา" เอกสารการวิจัยฉบับที่ 8 คณะเศรษฐศาสตร์ ม.ธ. (ซึ่งอ้าง B.C.R. 1860. Sir Robert Schomburg to Mr. Henny Alabaster.)

2. สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล และคณะ,2519 :65 และโปรดดู กจช. กส.15.2/19 Abstract of Commercial Directory for Siam 1929. 3 d. ed.

วิธีการดำเนินงานเช่นนี้ไม่แตกต่างไปจากการค้าน้ำตาลทราย ซึ่งเศรษฐีค้าสำเภาจะต้องมีหุ้นอยู่ในตลาดต่างประเทศ จากประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่าผู้ประกอบการค้าและผู้ประกอบการอุตสาหกรรมสามารถเป็นคนเดียวหรือคนกลุ่มเดียวกัน นอกจากนี้ แรงงานที่ใช้ในโรงสียังเป็นแรงงานจีนซึ่งมีความชำนาญ และใช้ในปริมาณที่พอกันกับโรงหีบอ้อยคือประมาณ 100–300 คน

หลักฐานบางอันซึ่งพูดถึงแรงงานในเมืองพลนครชัยศรี แหล่งการเพาะปลูกอ้อยและทำอุตสาหกรรมน้ำตาลเดิม ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องการค้าข้าวมีดังนี้

> "เราได้ตำภาษีซึ่งได้ตั้งด่าน 7 ด่านเก็บในปีหนึ่งประมาณได้จากสินค้าต่าง ๆ ประมาณเรียกคาสรรพภาษีภายในได้ 13,390 บาท คาภาษีเกลือ 96,000 บาท คาภาษีน้ำอ้อย 7,130 บาท คาภาษีน้ำตาลทราย 5,970 บาท คาภาษียาสูบ 11,620 บาท คาภาษีไม้ 7,060 บาท...."[1]

แสดงว่าการเพาะปลูกอ้อยและการทำน้ำตาลทรายลดลงกว่าเดิมมาก และในหลักฐานยังระบุไว้อีกด้วยว่า มีคนจีนตั้งค้าขายประจำในเมืองนี้ประมาณ 41,100 คน คาดว่าบางส่วนคงจะค้าขายด้วยการบรรทุกข้าวลงเรือมาขายในกรุงเทพฯ[2]

หลักฐานของการตั้งโรงสีจะเป็นหลักฐานสำคัญที่สามารถนำมาใช้พิจารณาในเรื่องการโอนทุนธุรกิจได้ดียิ่ง เมื่อมีการส่งข้าวขาวมากขึ้นหลังจากเปิดการค้าข้าว ไม่นานโรงสีก็ได้ตั้งขึ้น ในปี พ.ศ. 2407 มีรายงานว่าโรงสีจักร 3 โรงได้ดำเนินการสำหรับธุรกิจนี้ ระหว่างปี พ.ศ. 2419–2421 มีการตั้งโรงสีมากกว่า 15 โรง ในปี พ.ศ. 2423 เพิ่มขึ้นอีก 4 โรง และปี พ.ศ. 2436 มีทั้งหมด 23 โรงที่ดำเนินกิจการในกรุงเทพฯ[3]

---

1. กจช. ร.5 กษ.10/1
2. เอกสารเดียวกัน
3. ไพฑูรย์ สายสว่าง, อ้างแล้ว : 40

เรื่องสำคัญที่จะชี้ให้เห็นก็คือ ใครคือเจ้าของโรงสีที่ตั้งขึ้น ปรากฏว่าโรงสีชื่อ กอ ฮองหลี ซึ่งอ.ไพฑูรย์ สายสว่าง กล่าวว่าเจ้าของคือครอบครัวคนจีนเก่า[1] นั้นเป็นของพระพิศาลฯ ต้นตระกูลคือพระภาษีสมบัติบริบูรณ์ เจ้าภาษีนายอากรเกี่ยวกับอุตสาหกรรมน้ำตาลและเจ้าของโรงหีบน้ำตาลสำคัญคนหนึ่ง

หรือบางโรงสีกิมเจ็ง ซึ่งก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ.2414 อ.ไพฑูรย์ระบุว่าเจ้าของคือคนชาติสิงคโปร์นั้น ความจริงก็คือนายตัน กิมเจ็ง หรือกงสุลสยามประจำสิงคโปร์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งมีนิคาชื่อนายตัน ตอก เส็ง (Tan Tock Seng) เศรษฐีค้าสำเภาชาติสิงคโปร์คนสำคัญที่ทำการค้าขายกับไทยในระหว่างปี พ.ศ.2373–2383 ซึ่งอยู่ในช่วงที่การค้าน้ำตาลมีความเจริญมากในรัชกาลที่ 3[2]

หรืออย่างกรณีของความพยายามที่จะโอนที่ดินสามพันกว่าไร่ของโรงหีบอินโด–ไชน่าฯ หลังจากล้มละลาย กรณีนี้ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้พยายามเข้ามาจัดการโดยติดต่อจะขายให้กับ Mr.Sinclair ผู้ถือหุ้นคนหนึ่งของบริษัท Sinclair and Yucker Sigg ซึ่งดำเนินธุรกิจโรงสีข้าวชื่อโรงสีข้าวสามเสน แต่รัฐบาลไทยได้เข้าแทรกแซงเสียก่อน โดยระบุว่าที่ดินตรงนี้จะต้องตกเป็นของแผ่นดินตามสัญญาที่ได้ทำไว้ต่อกันเมื่อปี พ.ศ.2413[3] อย่างไรก็ตามเจตนาดังกล่าวนี้ก็ส่อไปในเรื่องของความพยายามที่จะโอนทรัพยากรจากการผลิตอ้อยและน้ำตาลไปสู่ธุรกิจการค้าข้าว ที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่าข้อสังเกตดังกล่าวสมเหตุสมผลพอที่จะกล่าวเช่นนั้นได้ โดยมีหลักฐานไทยยืนยัน[4]

---

1. โปรดดูในวิริลักษณ์ ภักดีเกรียงไกร ต้นกำเนิดระบบทุนนิยมในประเทศไทย

2. Lysa Hong, The Evolution of the Thai Economy in The Early Bangkok Period and Its Historiography : (Lysa Hong เป็นนักวิชาการสิงคโปร์)

3. กรช. ร.5 ก.4.4/23 ที่ดินและคนในบังคับต่าง ๆ , ร.5 กน.123/1 ลายพระหัตถ์สมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์ฯ

4. Skinner (1957) เคยกล่าวไว้บ้าง แต่การศึกษาเรื่องนี้มุ่งจะให้เห็นการวิจารณ์และการยืนยันจากหลักฐานไทย

3
สรุป

ผู้เขียนมีสิ่งสำคัญที่จะต้องชี้ให้เห็น 2 ประเด็นในส่วนนี้ ประเด็นแรกนั้นเกี่ยวกับเนื้อหาของเรื่องซึ่งผู้เขียนขอสรุปว่า อุตสาหกรรมน้ำตาลของไทยเป็นอุตสาหกรรมที่มีการแปรสภาพ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่แปลกแหวกแนวมากในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ หรือในสมัยเศรษฐกิจแบบเงินตรายังไม่แผ่ขยาย และยังเก็บของป่าส่งขาย

กิจกรรมเช่นนี้ต้องยุติลงเนื่องจากปัจจัยหลายอย่างเช่นทุนและแรงงาน กล่าวคือไม่มีการรวมทุนที่ดีพอ ผู้ลงทุนทำกิจกรรมเช่นนี้มิได้นำกำไรส่วนใหญ่กลับมาหมุนเวียนเป็นทุนอีก และหรือสร้างความมั่นคงในเรื่องทุน ค่านิยมของสังคมชักจูงให้หันไปลงทุนทางสังคมมากกว่า **เช่น**สร้างและปฏิสังขรณ์วัด ดังกรณีที่รัชกาลที่ 4 โปรดให้เจ้าพระยาพระคลังนำ**เงิน**ที่ได้จากภาษีน้ำตาลไปสร้างวัดที่เพชรบุรีซึ่งกล่าวมาแล้ว หรือแม้แต่การขุดคลอง มีวัตถุประสงค์เพื่อไปไหว้พระก็มี ขุดคลองเพื่อหวังเก็งกำไรที่ดินก็มี ทางด้านแรงงานก็เป็นอุปสรรคเช่นกัน คือไม่มีแรงงานอิสระเพื่อการอุตสาหกรรมมีแต่แรงงานเก็บส่วยส่ง แรงงานจีนที่เกิดขึ้นก็เป็นเพียงกรรมกรจ้างชั่วคราว ดูสภาพการแล้วปัจจัยการผลิตทุกอย่างล้วนแต่ยังล้าสมัยไม่มีประสิทธิภาพ หรือแม้แต่จะดูตลาดภายในประเทศก็ยังไม่มีอีกเช่นกัน

สนธิสัญญาบาวริ่ง ตามความหมายของคริสตศตวรรษที่ 19 ก็คือตัวเร่งให้ไทยเดินเข้าไปในเส้นทางสายการแบ่งงานกันทำระดับโลก เพราะเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของอังกฤษที่จะให้เกิดระบบการค้าเสรี ซึ่งไม่ผูกมัดอยู่กับระบบการค้าที่ไม่แน่นอนและระบบภาษีอากรที่ยุ่งเหยิง จะเห็นได้ว่าการถูกเร่งนี้ต้นเหตุเกิดจากน้ำตาลแท้ ๆ และต่อมาก็คือข้าว บทบาทของไทยที่ถูกประเทศจักรวรรดินิยมกำหนดก็คือการเป็นทาสเศรษฐกิจ ที่คอยป้อนวัตถุดิบและเป็นแหล่งระบายทุน (สินค้าและความเจริญ) รวมทั้งยังเป็นทาสเศรษฐกิจของจีนในบังคับฝรั่งจักรวรรดินิยม ซึ่งเป็นนายหน้าหาผลประโยชน์ทางธุรกิจให้จักรวรรดินิยมด้วย

ผู้เขียนพยายามจะบอกว่า อย่าได้ภูมิใจว่าไทยหลีกพ้นจากความเป็นอาณานิคม ฐานะของไทยในความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจก็คล้ายเป็นอาณานิคม ถึงแม้ปัจจุบันนี้ก็ยังเห็นได้ว่าปริมาณสินค้าออกส่วนใหญ่ยังอยู่ในมือของชาวต่างชาติและชาวจีนซึ่งเคยมีบรรพบุรุษเป็นคนในบังคับต่างชาติเป็นส่วนใหญ่ จะแตกต่างจากเพื่อนบ้านที่เป็นอาณานิคมทั้งหลายก็ตรงที่วัฒนธรรมนิยมยังยอมให้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็น "ผู้กระทำ" ทางการเมืองอยู่[1] ฉะนั้นการกู้ชาติไทยจึงกลายเป็นการกู้เศรษฐกิจ ผู้เขียนยอมรับบทบาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ มิใช่ในแง่ละเมิดสะดุดซึ่งคนทั้งหลายพยายามจะยัดเยียดให้เป็นพระเกียรติภูมิสักอย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ หากแต่เป็นบทบาทของนักชาตินิยมซึ่งตระหนักดีว่าสิ่งที่ไทยสูญเสียไปกับลัทธิวัฒนธรรมนิยมคือความสูญเสียทางด้านเศรษฐกิจ นโยบายชาตินิยมของรัชกาลที่ 6 ก็คือนโยบายต่อต้านเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมนั่นเอง[2] เรื่องที่เป็นพระเกียรติภูมิจริง ๆ นี้กมลยังไม่แลเห็น นอกจากรัชกาลที่ 6 แล้วผู้เขียนยังยอมรับบทบาทของปรีดี พนมยงค์ ในแง่ที่เป็นผู้พยายามกู้เศรษฐกิจ (ดูโครงการเศรษฐกิจของปรีดี) และกระทั่งจอมพล ป. พิบูลสงคราม บทบาทของท่านเหล่านี้ทางด้านเศรษฐกิจผู้เขียนขอฝากไว้ให้ผู้สนใจได้ศึกษาอย่างลึกซึ้ง

ส่วนประเด็นที่สองเป็นเรื่องของวิธีการศึกษา การศึกษาเรื่องการเพาะปลูกอ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลไทยๆ นี้เป็นการศึกษาซึ่งก่อนข้างจะเป็นการมองปัจจัยภายนอกที่มีอิทธิพลต่อ พัฒนาการของสังคมไทย แต่เพื่อที่จะให้ประวัติศาสตร์ตอนนี้ใกล้เคียงความจริง ดังนั้นผู้สนใจควรจะมองพัฒนาการของสังคมนี้จากปัจจัยภายในควบคู่กันไปด้วย ผู้เขียนไม่เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งที่จะให้มองประวัติศาสตร์ไทยจากปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวและอย่างตื้อรั้น เพราะถ้าเป็นเช่นนั้น

---

1. ผู้เขียนยอมรับว่าเป็นพระปรีชาญาณในรัชกาลที่ 4 สถานการณ์เมืองไทยจึงแตกแยกไปจากเพื่อนบ้าน

2. ศึกษาเรื่องบทบาทของชาวต่างชาติและคนจีนกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมแล้วจึงจะเข้าใจนโยบายของรัชกาลที่ 6 และขอฝากเรื่องนี้ไว้สำหรับผู้สนใจที่จะศึกษาอย่างลึกซึ้งด้วย

เราจะตอบปัญหาเช่นนี้ได้อย่างไร นกตัวอย่าง "การตั้งระบบภาษี 38 อย่างเป็นวิธีการเพื่อพยุงฐานะการคลังจากการถูกบีบบังคับให้เลิกระบบผูกขาด หรือ เป็นเพราะพระมหากษัตริย์ไทยคิดที่จะหากำไรจากการเติบโตทางเศรษฐกิจ" . คำอธิบายของนิธิ เอียวศรีวงศ์ นักประวัติศาสตร์คนสำคัญคนหนึ่งในขณะนี้ ผู้มองพัฒนาการทางด้านต่าง ๆ ของไทยจากภายในของสังคมเอง ซึ่งนิธิ ขยายความต่อไปเองว่า "แทนที่จะชะเง้อหาแต่แรงผลักดันภายนอก ซึ่งไม่ช่วยอธิบายสังคมไทยได้มากไปกว่าการสัมผัสอย่างเบาบางที่เปลือกนอกเท่านั้น"[1] มีว่า

"รัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 2 ยังไม่พบวิธีที่จะหากำไรจากความเติบโตของการผลิตเพื่อตลาดนี้ได้ดีไปกว่าการผูกขาด ก็พยายามที่จะควบคุมมิให้การผลิตพริกไทยของราษฎรได้ขายอย่างเสรี....

ในสมัยรัชกาลที่ 3 คงได้สำนึกกันแล้วว่าระบบผูกขาดซึ่งต้องอาศัยกลไกที่ไร้ประสิทธิภาพของรัฐบาลนั้น ไม่สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้และจะให้กำไรแก่รัฐบาลมากกว่าหากจะเลิกการผูกขาด แต่หันไปสู่การเก็บภาษีการผลิตภายในประเทศเอง โดยผ่านระบบเจ้าภาษีนายอากรจะดีกว่า จึงได้เปิดการค้าเสรีมาแต่ต้นรัชกาล แต่ระบบเจ้าภาษีนายอากรนี้ก็ต้องอาศัยโครงสร้างของศักดินานั้นเองในการจรรโลงเอาไว้ นับตั้งแต่ตัวเจ้าภาษีนายอากรก็ได้รับแต่งตั้งให้มีบรรดาศักดิ์ ให้มีอำนาจระดับหนึ่งตามแบบศักดินา รัฐบาลสามารถผลักภาระการเก็บภาษีไปแก่เอกชนที่ประมูลได้ โดยไม่ต้องรับผิดชอบต่อการกดขี่ขูดรีดของเอกชนที่รับประมูลจะกระทำต่อประชาชน การเปิดตลาดเสรีจึงมิได้หมายถึงการทำลายผลประโยชน์ของชนชั้นนำของระบบศักดินาจริงอยู่แม้ว่าพระคลังหลวงอาจขาดรายได้ไป และก่อให้เกิดปัญหาการติดค้างงวดค้างปีของเจ้าภาษีเพิ่มมากขึ้น เพราะกำไรของการเก็บภาษีนั้นตกไปเป็นของขุนนางและเจ้านายที่อยู่เบื้องหลังฉกเสียหมด แต่รัฐบาลทั้งในรัชกาลที่ 3 และที่ 4 ก็ดูจะเดือดร้อนกับปัญหานี้

---

1. นิธิ เล่มเดิม : 181

ไม่มากนัก อย่างน้อยก็ไม่คิดจะแก้ไขจริงจัง ทั้งนี้ก็เพราะประการแรกกษัตริย์เองก็ได้ประโยชน์เพิ่มขึ้นกว่าวิธีผูกขาด แม้จะถูก "โกง" ไปมากแล้วก็ตาม ดังจะเห็นได้จากจำนวนภาษีที่รัฐบาลเก็บได้เพิ่มขึ้นในรัชกาลที่ 3 อย่างฉันเหลือในขณะเดียวกันก็ไม่เป็นการลิดรอนผลประโยชน์ของชนชั้นนำอื่น ๆ ของระบบศักดินาอีกด้วย การที่ระบบนี้ต้องอยู่ในประเทศไทยมาได้เป็นเวลานาน ก็เพราะให้ผลประโยชน์แก่คนทั้งกลุ่มไม่ใช่แก่กษัตริย์เพียงฝ่ายเดียว ระบบเจ้าภาษีนายอากรจึงไม่มีผลเปลี่ยนแปลงระบบศักดินา ซึ่งแบ่งปันผลประโยชน์ให้ขุนนางและเจ้านายได้บริโภคกันมาแต่โบราณแล้ว ทั้งในรูปของผลประโยชน์ที่ให้กันโดยตรงและผลประโยชน์ที่ได้จากการฉ้อราษฎรบังหลวง ซึ่งกษัตริย์ก็ยอมรับโดยนัยอยู่แล้วว่าเป็นรายได้อันพึงได้ของชนชั้นนำอื่น ๆ จนกระทั่งการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งกษัตริย์จะพยายามรวบอำนาจไว้เป็นของพระราชบัลลังก์แต่ผู้เดียว จึงลิดรอนผลประโยชน์เช่นนี้ของกลุ่มชนชั้นนำตามจารีตไปหมด"[1]

พระมหากษัตริย์ผู้นำชาติไทยแต่ละพระองค์เอาแต่ได้ ไม่เห็นประชาชนของพระองค์อยู่ในสายตาเลยกระนั้นหรือ !

---

1. นิธิ อ้างแล้ว : 152–153 (ผู้เขียนขีดเส้นใต้แต่ละรัชกาลเอง)

เอกสารชั้นต้นและยังมิได้ตีพิมพ์

1. เอกสารจากหอสมุดแห่งชาติ ห้องวชิรญาณ (หสช)

รัชกาลที่ 3 (ร.3)

จศ.1192/9

จศ.1198/16,72,73,77

จศ.1199/75

จศ.1200/5,1

จศ.1201/9,19

จศ.1205/42,56,58,135,137

จศ.1206/47,49,59,61,64,65,134,136,269,281,296,298,299

จศ.1207/58,57,270,272,273,281,296,299

จศ.1208/33,118,126,138,143

จศ.1209/56

จศ.1210/9,54,155,190,195

จศ.1211/39

ไม่ปรากฏ จศ./133

รัชกาลที่ 4 (ร.4)

จศ.1215/70

จศ.1216/188

จศ.1219/3

จศ.1220/99

ไม่ปรากฏ จศ./436

2. เอกสารจากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ (กจช.)

รัชกาลที่ 2 (ร.2)

จศ.1179/12

จศ.1182/5

รัชกาลที่ 3 (ร.3)

ร.3/1 สำเนาหนังสือรัฐบาลไทยตอบเบอร์นี่ทูตอังกฤษ

รัชกาลที่ 4 ราชการกรมพระกลาโหม (ร.4 กห.)

เล่ม 2 จศ.1214/85

เล่ม 3 จศ.1214/80

เล่ม 14 จศ.1218

เล่ม 15 จศ.1219/10

เล่ม 26 จศ.1225/9,20,24,57

เล่ม 30 จศ.1227/4

เล่ม 35 จศ.1230/4,5

เล่ม 38 จศ.1229/4,21

รัชกาลที่ 4 ประกาศและพระราชหัตถเลขา (ร.4.1ก.)

ร.4.1ก (1-10)

ร.4.1ก/8.43

รัชกาลที่ 5 (ร.5)

ร.5 กษ.3.3/31 พืนาในคลองมหาสวัสดิ์

ร.5 กษ.10/2 รายงานการตรวจการเพาะปลูกของนายเจริญ

ร.5 กษ.10.2/3 กงสุลอเมริกาขอวิธีปลูกอ้อยทำน้ำตาล

ร.5 กษ.12.3/1 เรื่องที่โรงหีบอ้อยเมืองนครไชยศรี

ร.5 ค.4.4/23 ที่ดินโรงหีบอ้อยอินโดไชน่าฯ

ร.5 ค.14.2.ก/3 ภาษีน้ำอ้อยหัวเมือง

ร.5 ค.14.2ก/29

ร.5 ค.14.2ก/34 ขออนุญาตเก็บภาษีไร่อ้อยมณฑลกรุงเก่า

ร.5 ต.2.12/22 ยาดหลวงเดชาลกับพวกยื่นหนังสือขอจดทะเบียนตั้งบริษัท

ร.5 ต.5.1/81 พลตระเวณยิงกุลีโรงสีลีอั้วเฮง

ร.5 ต.21/14 ตั้งสมาคมพ่อค้าจีน

รัชกาลที่ 6 (ร.6)

ร.6 ค.2/31 พระราชบัญญัติเก็บภาษีไร่อ้อย

ร.6 ค.16.1/3 จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ฉบับที่ 3 ม.ค.2469

ร.6 ค.16.1/5 จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ เรื่องน้ำตาลในประเทศสยาม

เอกสารที่ได้รับใหม่จากกระทรวงเกษตร, ไม่ระบุรัชกาล (กส.)

กส.13 เล่ม 84/1840 แบงอินโดจีนกรุงเทพฯ ขอหราบเนื้อที่ ๆ เพาะปลูกอ้อย

3. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สถาบันไทยคดีศึกษา

Bradley, Dr. The Bangkok Recorder (Microform) V.1 1865 Mf.4

เอกสารชั้นรอง

1. ภาษาไทย

กองทุนสงเคราะห์อุตสาหกรรมน้ำตาลทราย, สำนักงาน. เอกสารเผยแพร่ทางวิชาการ. พระนคร : สำนักงานกองทุนสงเคราะห์อุตสาหกรรมน้ำตาลทราย, 2505.

กิตติ ตันไทย. "คลองกับระบบเศรษฐกิจโดย (พ.ศ.2367-2453)." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

ครอว์ฟอร์ด, จอห์น. เอกสารของครอว์ฟอร์ด แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. พระนคร : กรมศิลปากร, 2515.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสุธี ประศาสน์เศรษฐ. "ระบบเศรษฐกิจไทย ค.ศ.1851-1910." , วิวัฒนาการทุนนิยมไทย, กรุงเทพมหานคร : สารศึกษาการพิมพ์, 2523.

ญาดา ประภาพันธ์. ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพฯ ยุคต้น กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524.

ณรงค์ พ่วงพิศ บทบาทของคนจีนในการประมูลภาษีอากรกับผลกระทบที่มีต่อเศรษฐกิจและสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ.2325-2398. (เอกสารวิชาการประกอบการสัมมนาเรื่องวิวัฒนาการสังคมไทย ในรอบ 200 ปี) กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2525

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 2 เล่ม. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1. พระนคร : คลังวิทยา, 2505.

_____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2. พระนคร : คลังวิทยา, 2506.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ วัฒนธรรมกุมภีพากับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ (เอกสารวิชาการหมายเลข 20 เนื่องในการสัมมนาสองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย) กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา, มธ., 2525

เนิกเส, แรคนา การค้าระหว่างประเทศ. แปลโดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2518.

บุญรอด แก้วกัณหา. "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-2411)" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.

เบอร์นี่, เฮนรี่. เอกสารของเฮนรี่เบอร์นี่. เล่ม 1. แปลโดย สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. พระนคร : กรมศิลปากร. 2514.

_____. _____. เล่ม 2 ตอน 1. แปลโดย สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. พระนคร : กรมศิลปากร, 2518.

_____. _____. เล่ม 2 ตอน 2. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. พระนคร : กรมศิลปากร, 2520.

ปาลเลอกัวซ์, สังฆราช. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506.

ไพฑูรย์ สายสว่าง. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย ครั้งที่ 2) กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

มัลลิกา เรืองระพี "บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจสังคมและการปกครองของไทย ซึ่งแต่รัชกาลที่ 1-4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.

เมนเดล, เอิร์นเนสต์ ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์มาร์กซิสต์. แปลโดย อำไพ รุ่งอรุณ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2518.

ยิ่งศักดิ์ อิศรเสนา, ม.ล. ประวัติเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์. พระนคร : คุรุสภา, 2506.

วราภรณ์ ทินานนท์ "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.

วิชัย ประสังสิต. ประวัติสรรพากร (ฉบับสมบูรณ์). พระนคร : กรุงเทพฯ การพิมพ์, 2514.

เวลลา, วอลเตอร์ เอฟ. แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ แปลโดย นิจ ทองโสภิต. พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. 2514.

เวลส์, ควอริช การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย กาญจนี สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์ กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519.

ศิลปากร, กรม. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62 : เรื่องพุทธเจ้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506.

ศิลปากร, กรม. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 5 : ทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับจีน. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2507.

สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล และคณะ. "ธุรกิจการค้าข้าว : กลุ่มผลประโยชน์และขาวนา (พ.ศ.2398–2475)" ภาคนิพนธ์ปริญญาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. "สมาคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย พ.ศ.2367–2453" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตภาคสมทบ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 1 ฉ.4 2523

สุภาภรณ์ จรัลพัฒน์, "ภาษีผิ่นกับนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลใน พ.ศ.2367–2468." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

สมคิด ศรีสิงห์. "การบริหารภาษีอากรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, 2515.

สมชาย หลั่งหมอยา "ปัญหาของชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

สุพจน์ เจียมใจ อุตสาหกรรมของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (เอกสารวิชาการประกอบการสัมมนาเนื่องในโอกาสครบรอบ 200 ปีกรุงรัตนโกสินทร์ เรื่องวิวัฒนาการสังคมไทยในรอบ 200 ปี) กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2525.

สุวิทย์ ธีรศาศวัต, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทยตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชถึงสมัยรัตนกาลที่ 3 (พ.ศ.2310–2394) กรุงเทพฯ : สภาวิจัยแห่งชาติ, 2525.

ราชบัณฑิตยสถาน. อักขรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย. เล่ม 1. พระนคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2507.

อุดมสมบัติ, หลวง จดหมายหลวงอุดมสมบัติ 24 ก.ค.2515. พระนคร : กรมศิลปากร, 2525.

๒. ภาษาอังกฤษ

Ingram, James C. Economic Change in Thailand 1850-1970. Kuala Lumper : Oxford Univ Press, 1971.

Ishii, Yoneo. ed. Thailand : A Rice-Growing Societr Translated by Peter and Stephanie Hawkes Honolulu : The University Press of Hawaii, 1978.

Kenwood, A.G. and Lougheed, A.L. The Growth of the International Economy 1820-1960. London : George Allen & Unwin, 1971.

Lee, R.H.L. The Methods and Principles of Industrial Production. London : Thomas Nelson and Sons, 1927.

Ken, Wong Lin. "The Trade of Singapore, 1819-69" Jovrnal of the MalaYan Branch of the Royal Asiatic Society 33 (December 1960) : 1-315.

Malloch, D.F. Siam Production Import Export. Calcutta : Baptist Mission Press, 1852.

Moore, J.H. Notices of the Indian Archipelago and Adjacent Countries. Singapore, 1837

Skinner, G William. Chinese Society in Thailand. Ithaca, N.Y : Cornell Univ Press, 1957.

Yates, P.L. Forty Years of Foreign Trade. London : George Allen & Unwin, 1959.

4

ข้อสรุปเพิ่มเติม

เพื่อให้เห็นว่า "การศึกษาประวัติศาสตร์ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อวิชาการ" ยังไม่ควรจะถือว่าเป็นเรื่องล้าสมัย เนื่องจากสามารถนำประโยชน์มาใช้ในแง่ของการสร้างสรรค์สังคมได้ โดยไม่จำเป็นจะต้องดึงประวัติศาสตร์ไปใช้ในทางการเมืองจึงจะเป็นการสร้างสรรค์สังคม ในประเด็นสุดท้ายซึ่งเป็นข้อสรุปเพิ่มเติมนี้ใคร่จะขอกล่าวว่า หากจะถือว่าอดีตปัจจุบันและอนาคตเป็นเรื่องของการสืบเนื่องกันแล้ว รายงานฉบับนี้จะสมบูรณ์ได้หากไม่เน้นให้เห็นปัญหาของอ้อยและน้ำตาลในอดีต เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาปัจจุบัน ปัญหาสำคัญนั้นอยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างชาวไร่อ้อย เจ้าของโรงงานและรัฐ ว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร

จากเรื่องราวที่กล่าวมาแล้วนั้นอาจสรุปได้ว่า ในสมัยริเริ่มการทำอุตสาหกรรมน้ำตาล ซึ่งเป็นสมัยที่ชาวไร่อ้อยเป็นแรงงานจีนจ้างทั้งหมดนั้น ลูกจ้างโรงหีบ ผู้ค้า ผู้ส่งออก ต่างก็เป็นชาวจีนทั้งสิ้น การผลิตอ้อยและน้ำตาลจึงไม่ได้โยงมาสู่อาชีพของประชาชนคนไทย รัฐจึงไม่ได้เข้าไปคุ้มครอง เพียงแต่ปล่อยให้เป็นเรื่องราวของนายทุนผู้ออกเงินให้กู้ในอันที่จะตกลงกันเองกับหลงจู๊โรงหีบ ซึ่งตอนนั้นก็เป็นเจ้าของไร่อ้อยเป็นส่วนใหญ่ด้วย

ครั้นต่อมาเมื่อมีการตั้งภาษี 38 อย่างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 การเพาะปลูกอ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลเข้าระบบภาษีในตอนนี้ และแสดงให้เห็นอีกอย่างหนึ่งว่าการผลิตอ้อยและน้ำตาลได้โยงไปสู่อาชีพประชาชนคนไทยแล้ว ทั้งนี้เพราะการตั้งภาษี 38 อย่างนั้นนอกจากจะเป็นวิธีการตอบโต้ฝรั่งแล้ว ยังแสดงให้เห็นการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบการตลาดในสังคมไทยด้วย การตั้งภาษี 38 อย่างนี้เราอาจพิจารณาได้ว่ารัฐได้เข้าคุ้มครองในการผลิตอ้อยและน้ำตาลแล้ว อย่างน้อยที่สุดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชาวไร่อ้อยและโรงงานน้ำตาลก็มีมากขึ้นกว่าเดิมในสมัยการริเริ่ม แต่เนื่องจากการที่รัฐมีนโยบายเน้นหนักไปทางด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ โดยคอยระวังเล่ห์เหลี่ยมและชั้นเชิงในด้านการค้า อีกทั้งยังต้องระวังเรื่องเสถียรภาพทางการคลัง

เพราะฉะนั้นในเรื่องการผลิตอ้อยและน้ำตาลนี้ รัฐจึงมีนโยบายเน้นเรื่องการค้าส่งออกน้ำตาลมากกว่าที่จะมีนโยบายเข้าคุ้มครองการทำไร่อ้อยและการผลิตน้ำตาล ดังจะเห็นได้ว่ารัฐได้ปล่อยให้เรื่องการผลิตเป็นธุระของเจ้าภาษีนายอากร ซึ่งเป็นผู้รับประมูลทำภาษีอากรและผูกขาดการซื้อขายผลผลิต (ในสมัยเดิมนั้นชาวไร่อ้อยมักจะขายผลผลิตของตนในรูปของน้ำอ้อยเคี่ยวเสีย เป็นส่วนใหญ่ ส่วนการที่เจ้าของโรงงานไปว่าซื้ออ้อยในไร่นั้นเพิ่งมาพบในเอกสารสมัยรัชกาลที่ 6 นี่เอง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นขอให้เข้าใจว่าผู้เขียนมิได้ยืนยันว่าไม่มีการว่าซื้ออ้อยในไร่ในสมัยก่อนหน้านั้น) และจากการศึกษาที่ค้นพบว่าเจ้าภาษีนายอากรกับเจ้าของโรงงานน้ำตาลมักจะเป็นบุคคลคนเดียวกันอย่างหนึ่งมีอื่น ๆ อีกก็คือ เจ้าภาษีมักจะมีเล่ห์เหลี่ยมเช่นไม่ปฏิบัติตามกฎหมายของรัฐ ตั้งภาษีเถื่อนและเก็บภาษีซ้ำซ้อนกับชาวไร่อ้อย ทั้งหมดนี้เป็นกิจกรรมที่นอกเหนือไปจากการผูกขาดสินค้าซึ่งเป็นเรื่องปรกติอยู่แล้ว กว่าจะมีการยกเลิกการผูกขาดและยกเลิกการมอบอำนาจให้เจ้าภาษีนายอากรเป็นตัวแทนรัฐในความสัมพันธ์กับชาวไร่อ้อย ก็เป็นระยะที่การค้าน้ำตาลตกต่ำจนไม่อาจฟื้นฟูขึ้นใหม่ได้อีกในคริสตศตวรรษที่ 19[1]

เรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์ว่าอุตสาหกรรมน้ำตาลซึ่งเป็นอุตสาหกรรมที่ครั้งหนึ่งเคยรุ่งโรจน์มาก ถึงขนาดสามารถผลิตออกเป็นสินค้าออกอันดับหนึ่งของไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ แต่ต้องมาเสื่อมโทรมลงอันเนื่องมาจากสาเหตุที่ว่ารัฐและชาวไร่อ้อยขาดความสัมพันธ์กันโดยตรง รัฐปล่อยให้การผลิตอ้อยและน้ำตาลเป็นระบบผูกขาดโดยตัวแทนของรัฐ (เจ้าภาษีนายอากร) ซึ่งมีลักษณะเป็นนายหน้ามากกว่าตัวแทนคุ้มครองผลประโยชน์ นายทุนเองก็ไม่กล้าเสี่ยงเนื่องจากเห็นว่าเป็นการลงทุนที่ได้กำไรน้อย เพราะเป็นอุตสาหกรรมแปรสภาพที่มีกระบวนการผลิตที่ซับซ้อนกว่าการผลิตข้าวซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดโลกด้วย และยังเรื่องระบบภาษีอีกเล่าที่มีส่วนทำให้เป็นการลงทุนสูงแต่ได้กำไรน้อย การค้าน้ำตาลในอดีตเสื่อมโทรมลงไปแล้วเนื่องมาจากเหตุผลเหล่านี้

---

1. ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีความพยายามดังกล่าว แต่ปรากฏว่าไม่สำเร็จ

แต่ก็ยังพอจะอ้างได้บ้างว่าความเป็นไปทั้งหลายนี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับภัยจักรวรรดินิยม แต่การค้าน้ำตาลในปัจจุบันซึ่งกำลังรุ่งโรจน์ สามารถกู้ฐานะจากการเป็นประเทศสั่งน้ำตาลเข้ามาเป็นประเทศส่งน้ำตาลออก แต่ว่าภายในนั้นมีปัญหาอยู่มาก และก็เป็นปัญหาเดิมระหว่างชาวไร่อ้อย โรงงานน้ำตาล และรัฐ โดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวกับภัยต่างชาติที่ล้อแหลมเหมือนสมัยเก่า เป็นปัญหาเกี่ยวกับเรื่องการผูกขาด ความอยู่รอดของชาวไร่อ้อยความอยู่รอดของโรงงาน ปัญหาเก่าในปีกริสตศตวรรษใหม่ควรจะได้รับความเอาใจใส่และความร่วมมือกันอย่างจริงใจระหว่างผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายก่อนที่ประวัติกาสตร์จะซ้ำรอย